

MÁTEL, A. – JANECHOVÁ, L. – ROMAN, L. (eds.) 2011. *Sociálna patológia a intervencia sociálnej práce*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety. 464 s. ISBN 978-80-8132-018-7.

Názov: Sociálna patológia a intervencia sociálnej práce
Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie

Editori: Andrej Mátel, Lucia Janechová, Ladislav Roman
Text neprešiel jazykovou korektúrou

Recenzenti: prof. MUDr. Mateička František, CSc.
(FZaSP Trnavskej univerzity v Trnave)
doc. PaedDr. Storoška Marek, PhD.
(Katedra spoločenských vied ISM Slovakia v Prešove)

Vydavateľ: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

Miesto vydania: Bratislava

Vydanie: prvé

Rok vydania: 2011

Počet strán: 464

Náklad: 100 kusov

Tlač: Exocom

ISBN 978-80-8132-018-7

EAN 9788081320187

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o.

**Katedra sociálnej práce, externá forma štúdia
Ústav sociálnej práce sv. Pátra Pia v Piešťanoch
Inštitút ďalšieho vzdelávania sociálnych pracovníkov**

v spolupráci

**Institutom mezioborových štúdií Brno
Ústavem sociální práce, Univerzita Hradec Králové
Katedrou sociální práce, Pedagogická fakulta Katolickéj
univerzity**

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

**„Aplikovaná sociálna patológia
v sociálnej práci“**

19. – 20. október 2011

Piešťany

OBSAH

Predhovor	- 7 -
I. SOCIÁLNY PRACOVNÍK A JEHO KOMPETENCIE	- 8 -
K respektovaniu práva sociálnym pracovníkom v jeho praxi <i>Miroslav MITLÖHNER, Zuzana TRUHLÁŘOVÁ</i>	- 9 -
Východiská filozofie existencie pre sociálnych pracovníkov <i>Janka KYSEĽOVÁ</i>	- 16 -
Program zvládania krízových situácií a rozvoja komunikačných zručností v resocializačnom stredisku Čistý deň n.o. v Galante <i>Ladislav MACZKÓ</i>	- 27 -
Prevenca sociálnej patológie ako optimalizácia bio-psycho-socio-kultúro-spirituálnej regulácie správania <i>Štefan MATULA</i>	- 45 -
II. SOCIÁLNA PRÁCA SO ZÁVISLÝMI A SPOLUZÁVISLÝMI	- 50 -
Sociálna práca so spoluzávislými <i>Andrea VASILESCU</i>	- 51 -
Sociálno patologický problém závislosti od alkoholu <i>Jana KOLLÁRČIKOVÁ</i>	- 57 -
Spoluzávislosť v rodine s členom závislým od alkoholu <i>Michaela ŠAVRNOCHOVÁ, Markéta RUSNÁKOVÁ</i>	- 66 -
Rizikové správanie adolescentov – viacúrovňová intervencia v prevencii užívania alkoholu <i>Zuzana VOJTOVÁ</i>	- 78 -
Riziká nadmerného využívania voľného času u počítačov deťmi a mládežou	- 89 -
Závislosť na pornografii <i>Viera PALLOVÁ</i>	- 102 -
Prínos osobného manažmentu pri riešení závislostí <i>Emília JANIGOVÁ</i>	- 113 -
III. SOCIÁLNA PRÁCA S OBEŤAMI NÁSILIA	- 120 -
Sociálne poradenstvo obetiam stalkingu <i>Andrej MÁTEL</i>	- 121 -
Násilie na pracovisku - jedno z rizík predstavujúci mobbing <i>Marta VAVERČÁKOVÁ</i>	- 133 -
Mediálne násilie v rodinnej výchove <i>Pavol TOMÁNEK</i>	- 139 -
Sociálna práca s obeťami obchodovania s ľuďmi <i>Martina ŽÁKOVÁ</i>	- 147 -
Starostlivosť o obeť obchodovania s ľuďmi v rámci Slovenskej republiky <i>Nadežda KOVALČÍKOVÁ</i>	- 154 -

Dôstojnosť nedospelých žien v súvislosti s predčasným sexuálnym správaním	
<i>Mária MOJZEŠOVÁ</i>	159 -
Aktivity pedofilov na internete a prevencia sexuálneho zneužívania detí <i>Milan FULA</i>	168 -
„Nie sme na predaj“ - príručka pre odborných zamestnancov pomáhajúcich profesií o problematike násillia na deťoch s osobitným dôrazom na problematiku komerčného sexuálneho zneužívania detí <i>Alena KOPÁNYIOVÁ, Eva SMIKOVÁ</i>	175 -
Problematika domáceho násillia v meste Dolný Kubín <i>Katarína TABAČÁKOVÁ</i>	179 -
Situační intervencie u obetí násillných trestných činů <i>Daniela KVĚTENSÁ</i>	186 -
Násillie páchané na starých ľuďoch <i>Irena KAMANOVÁ, Tatiana BLAHÚTOVÁ</i>	192 -
Tienisté stránky v živote seniorov <i>Emília VRANKOVÁ, Yveta JUŠŠÍKOVÁ</i>	216 -
Narušené medzigeneračné vzťahy <i>Miloslav HETTESĚ</i>	224 -
Prevencia sociálnopatologických javov v rodinách <i>Darina CALOŇOVÁ, Martina KRAVÁROVÁ</i> ..	243 -
Sociálna práca s odlúčenými deťmi <i>Lenka BEROVÁ, Martina ŽÁKOVÁ</i>	250 -
<i>Skúsenosti z praxe azylového domu Tamara Andrea TÓTHOVÁ, Adriana ŠIPEKOVÁ</i>	260 -
IV. KRIMINALITA, DELIKVENCIA A INTERVENCIA SOCIÁLNEJ PRÁCE	264 -
Aplikácia využillia teoretických a výskumných poznatkov o protektívnych faktoroch v praxi sociálnej práce v trestnej justícii <i>Martin LULEI</i>	265 -
Trest odňatia slobody ako možný determinant zvyšovania počtu sociálno-patologických javov <i>Tibor ROMAN</i>	273 -
Úlohy sociálnej práce v oblasti prevencie kriminality <i>Tatiana TOMČÍKOVÁ</i>	278 -
Postpenitenciárna starostlivosť v podmienkach súčasnej legislatívy <i>Ladislav ROMAN, Martina ROMANOVÁ</i>	284 -
Postpenitenciárna práca vo verejnej správe a v treťom sektore <i>Karol ZEMAN</i>	296 -
Drogová trestná činnosť páchaná osobami ze sociálne exkludovaných lokalit <i>Jan KUDRY</i>	300 -
Delikvencia a kriminalita v detských domovoch <i>Silvia VADKERTIOVÁ</i>	309 -
Negatívny vplyv školského prostredia na delikvenciu mládeže v meste Považská Bystrica	
<i>Martin VEREŠ, Miloslava HÚDEKOVÁ</i>	318 -

V. EXTRÉMIZMUS A ŠPECIFICKÉ SUBKULTÚRY	- 326 -
Terénna sociálna práca s jednostranne špecificky orientovanou mládežou <i>Peter PATYI</i>	- 327 -
Problematika futbalového chuligánstva <i>Nadežda KOVALČÍKOVÁ, Martina ŽÁKOVÁ</i>	- 338 -
VI. SOCIÁLNA PATOLÓGIA SIEKT	- 346 -
Kulty a sekty ako iniciácia kriminality a delikvencie	- 347 -
Riziká satanizmu ako religiozita moci u mládeže z pohľadu sociálnej práce	- 357 -
VII. ŠKOLSKÁ SOCIÁLNA PATOLÓGIA	- 365 -
Opodstatnenosť sociálnej práce v školskom prostredí v prevencii sociálno-patologických.....	
<i>Slavomír LACA, Milan SCHAVEL</i>	- 366 -
Rizikové správanie u žiakov základných škôl z pohľadu sociálneho pracovníka	
<i>Zoja KOSCUROVÁ</i>	- 380 -
Šikanovanie a vydieranie na základných školách <i>Ján HOLONIČ, Jana KLIMKOVÁ</i>	- 391 -
Prevence rasizmu a xenofobie na ZŠ a SŠ pomocí protipredsudkových workshopů	
<i>Andrea PREISSOVÁ KREJČÍ</i>	- 406 -
Komunitní škola jako nástroj segregace nebo integrace? <i>Martina HÁJKOVÁ</i>	- 418 -
Analýza sémantického priestoru u detí s dissociálnou poruchou správania <i>Helena GRÓFOVÁ</i> ..	- 425 -
Mediácia v škole <i>Ernest KOVÁČ</i>	- 434 -
Sociálna práca a znižovanie vplyvu sociálno – patologických javov u ohrozenej skupiny mladistvých	
<i>Peter SLOVÁK</i>	- 437 -
VII. BEZDOMOVECTVO.....	- 448 -
Výber spôsobu sociálnej služby vzhľadom na typ skupiny ľudí bez domova <i>Peter KADLEČÍK</i>	- 449 -
VARIA	- 454 -
Osobná asistencia a šport osôb s telesným postihnutím <i>Romana PITEKOVÁ, Miloslav BARDIOVSKÝ,</i>	
<i>Jela LABUDOVÁ</i>	- 455 -

Predhovor

V roku 2010 sa v rámci Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety začala tradícia „applied conferences“ konaných v Piešťanoch, teda konferencií, ktorých cieľom je aplikovanie vybraných tém do sociálnej práce. Po úspešnej konferencii „Aplikovaná etika v sociálnej práci“ ide o II. ročník, tento krát zameraný na aplikovanú sociálnu patológiu v sociálnej práci. Jej cieľom je predstavenie aktuálnych výskumných a odborných štúdií sociálno-patologických javov vzhľadom na ich prevenciu, elimináciu, resp. zmiernenie negatívnych dôsledkov prostredníctvom profesie sociálna práca.

V súčasnosti venujú viacerí pedagógovia a pracoviská VŠZaSP sv. Alžbety osobitú pozornosť sociálnej patológii. Táto je chápaná ako subodbor viacerých vedných disciplín, najmä sociológie, sociálnej práce, kriminológie a sociálnej pedagogiky a ako systematická náuka zaoberajúca sa tými deviantnými spoločenskými javmi, ktoré spoločnosť rozpoznáva a označuje za nežiaduce, negatívne a škodlivé pre jednotlivcov, rodiny, skupiny, komunity i celú spoločnosť. Vo februári tohto roku usporiadala VŠZaSP sv. Alžbety v Žiline konferenciu zameranú na sociálno-patologické javy v kontexte rodiny, ktorej výstupom bol zborník Hardy – Dudášová – Vranková – Hrašková *Sociálna patológia rodiny* (2011). V auguste tohto roku bola na pôde Vysokej školy vydaná monografia Mátel – Schavel et al. *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci* (2011). Ide o dielo viacerých vysokoškolských pedagógov, v ktorom je predstavených desať sociálno-patologických javov s osobitým dôrazom na prevenciu a intervenciu sociálnej práce. A nakoniec, do tretice, vychádza v októbri zborník z konferencie v Piešťanoch Mátel – Janechová – Roman (eds.) *Sociálna patológia a intervencia sociálnej práce* (2011). Predložený zborník obsahuje 49 príspevkov, ktorých autormi sú vysokoškolskí pedagógovia a doktorandi viacerých slovenských a českých vysokých škôl, ale aj sociálni pracovníci z praxe. Dúfame, že sociálni pracovníci a študenti sociálnej práce v ňom nájdu bohatú inšpiráciu pre teóriu aj prax sociálnej práce.

Editori

V Piešťanoch, 19. októbra 2010

I. SOCIÁLNY PRACOVNÍK A JEHO KOMPETENCIE

K respektování práva sociálním pracovníkem v jeho praxi

To respect the rights of his social worker in practice

Miroslav MITLÖHNER, Zuzana TRUHLÁŘOVÁ

Abstrakt

Obsah právního vědomí tvoří nejen znalost práva, ale i vědomí jeho důsledného dodržování. Sociální pracovník se může dostat do profesionálního či etického „rozporu“, zda, s ohledem na zájmy klienta, postupovat podle práva nebo v rozporu s právem. Tato dilemata sociální pracovník velmi často vnímá při intervenci a řešení situace klienta s ohledem na jeho patologické chování. Příspěvek řeší některé negativní důsledky, které vyplývají pro sociálního pracovníka z nerespektování právního řádu a to bez ohledu na motivaci jeho rozhodnutí.

Klíčová slova

Sociální pracovník, právní vědomí, sociální práce

Abstract:

Personal gear of a social worker consists of professional knowledge, practical experience and his legal knowledge too. Legal knowledge creates ideas and opinions about the law, attitudes toward the law and its importance in society. In short legal knowledge consists of two components which are knowledge of the law and sense of duty to obey the law. Both these components are essential to social work, which disrespect usually leads to the infringement of the law and subsequently to genesis of legal responsibility.

The key words:

Social worker, legal awareness, social work

Úvod

Právní vědomí v sobě zahrnuje nejen obecnou znalost práva, ale i vědomí povinnosti jeho důsledného dodržování bez ohledu na okolnosti a osoby. Takto formulované právní vědomí zavazuje každého. Sociální pracovník je pracovník jako každý jiný a platí pro něj ty samé principy, jako pro každého jiného. Sociální pracovník se může dostat do profesionálního či etického „rozporu, zda s ohledem na zájmy klienta postupovat podle práva nebo v rozporu s právem. Toto dilema nejčastěji vnímá při intervenci a řešení situace klienta v souvislosti s patologickým chováním jeho nebo jeho blízkých.

Právní vědomí chápeme jako odraz pozitivního práva ve vědomí člověka – hovoříme o individuálním právním vědomí, nebo ve vědomí skupiny či celé společnosti – hovoříme o skupinovém právním vědomí. Právní vědomí rozlišujeme na právní vědomí de lege lata (podle platného zákona), které určuje co je v souladu s platným právem a co je naopak

proptiprávní a odráží platné právo ve vědomí lidí. Naproti tomu právní vědomí *de lege ferenda* je právním vědomím o tom, jaké by mělo právo být. Úroveň právního vědomí má význam při aplikaci práva, zvláště pak při stanovení a vzniku odpovědnosti za porušení práva.

Význam právního vědomí pro výkon sociální práce

V právním myšlení a v jeho dějinách se setkáváme se dvěma základními směry představ o právu - s přirozenoprávním a pozitivněprávním přístupem. Zatímco teorie přirozeného práva (*ius naturale*) je založena na předpokladu¹, že existuje nepsané a neměnné právo, které je dáno „přirozeným řádem věcí“ a je tedy v jistém směru nadřazené právu pozitivnímu, pak pozitivní právo (nazývané také někdy platným právem) představuje takové právo, které lze odvodit z příslušného systému právních norem, které jsou zpravidla v podobě psaného práva (čili *ius scriptum*) platné v dané době.

Přirozeným právem se v tradici právního myšlení rozumí právní řád nebo soustava práv, které platí nezávisle na vůli zákonodárce a mají svůj původ buď v přirozené povaze člověka a společnosti, rozumu, nebo v oprávnění boží autority. Lidský zákonodárce by se měl řídit principy přirozeného práva, kupříkladu spravedlností. Přirozenoprávní přístup je založen především na tom, že je dané právo ospravedlnitelné a z tohoto principu legitimacy je poté hodnoceno platné právo a lidské chování. Pozitivní filosofie práva je oproti přirozeně právnímu přístupu vývojově pozdější teoretickou perspektivou. Obecně se dá charakterizovat tak, že podle ní je právo souhrnem pravidel, která stanovil politický suverén. Primárně se tedy jedná o právo lidí, nikoli Boha nebo jiné mimolidské instance, stanovené pro lidi. Pozitivní právo je takové, jaké reálně existuje, nikoli jaké by mělo být.

Ve svém sdělení se chceme zabývat problematikou, která se v právnické veřejnosti chápe zcela jednoznačně, zatímco jinde a v jiných souvislostech může budít určité pochybnosti anebo dokonce dilemata. Mohou totiž nastat situace kdy s ohledem na domnělé či opravdové zájmy klienta je zdánlivě lepší, aby sociální pracovník nepostupoval v souladu s právem, nebo dokonce se zachoval v rozporu s právem, čili jednal protiprávně a to i za cenu, že si tak následně založí právní odpovědnost. Právní odpovědnost, jak známo, má za následek ohrožení sankcí nebo realizaci sankce.

V kontaktu s klientem, se může sociální pracovník dostat do situace, kdy se od něho, případně z jiných zdrojů dozví o připravované, páchané nebo již spáchané trestné činnosti. Dostává se tak z pohledu sociálního pracovníka do složité situace, jak dále postupovat. U řady

---

¹ GERLOCH, A. Teorie práva., s. 230

trestných činů navíc existuje pro sociálního pracovníka reálné nebezpečí trestního postihu, pokud nebude postupovat takovým způsobem, který zcela nekompromisně a pregnantně stanoví trestní zákon.

Jen opravdu zcela zdánlivě se může sociální pracovník, ale nejen ten, nýbrž i každý občan či obyvatel České republiky dostat do jakéhosi dilematu, zda v této situaci učinit příslušné oznámení anebo zda zvolit mlčení o získaném poznatku.

Zvolí-li mlčení je zcela lhostejno jakými úvahami si sám před sebou toho mlčení zdůvodní. Rozhodující je fakt, že mlčel, ač mlčet neměl, protože mu zákon mlčet nedovoluje. Ba dokonce mu ukládá nemlčet, ale konat způsobem zcela jednoznačně stanoveným v zákoně. V tomto případě především v trestním zákoně a dále kupříkladu v zákoně čís. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Tak tedy zní právo.

Nicméně může vzniknout otázka, co to je právo. Existuje celá řada jeho definicí a snad pro toto sdělení postačí ta, která charakterizuje právo jako soubor pravidel chování, kterými se organizuje a řídí lidská společnost. Právo je pojem o více významech a rozlišuje se především právo objektivní a právo subjektivní, přičemž se objektivním právem rozumí právo v normativním smyslu tj. souhrn právních norem jako obecně závazných pravidel chování stanovených či uznaných státem. Právní normy se vyznačují formální účinností a jsou obsaženy v oficiálních, státem uznaných pramenech práva. V kontinentálním typu právní kultury – kam náleží rovněž i Česká republika – jsou rozhodujícím pramenem práva zákony a jiné právní předpisy.

Právní normy stanoví pomocí příkazů, zákazů a dovození, jaké chování se považuje za žádoucí a jaké za nežádoucí. V zájmu objektivitě nutno dodat, že tento charakter mohou mít i jiná pravidla chování jako kupříkladu pravidla náboženská, etická, společenská., avšak s tím zásadním rozdílem, že právní norma má všeobecnou platnost, její dodržování je vynutitelné a za porušení práva či v případě chování z hlediska právních norem nežádoucího hrozí subjektu práva sankce. Ta je pochopitelně vynutitelná institucemi veřejné moci. Abych byl konkrétní tedy v krajním případě orgány činnými v trestních řízeních.

Nicméně tyto mimoprávní systémy mají vliv na motivaci sociálního chování a dost často bývá regulace určitého společenského vztahu právní normou a mimoprávní normou rozdílná. Tak kupříkladu umělé přerušování těhotenství právní norma připouští a celkem pregnantně jeho realizaci upravuje, morální norma někdy odsuzuje a náboženská norma vždy zakazuje.

Subjektivní právo představuje možnost chování zaručenou objektivním právem čili právními normami. Struktura subjektivního práva zahrnuje mimo jiného možnost chovat se způsobem, který je vymezený právní normou. Samozřejmě že tato struktura zahrnuje i možnost opačnou

tj. nechovat se způsobem, který je vymezený právní normou. Pak ovšem jde o jednání protiprávní, v souvislosti s protiprávním jednáním vzniká subjektu právní odpovědnost a nutným důsledkem této právní odpovědnosti je sankce a povinnost tuto sankci strpět.

Právo jako spravedlnost pojímá přirozenoprávní přístup, právo jako soubor právních norem pojímá pozitivistický přístup.

Pramenem přirozeného práva je střídavě Bůh, lidský rozum nebo lidská přirozenost. Tato škola našla své uplatnění v institutech základních lidských práv a svobod. Naproti tomu kritické přirozenoprávního přístupu odmítají existenci všeobecně závazných ideálů, které se nemění. Podle nich takové východisko činí právo nepružné, neschopné přizpůsobení měnící se společnosti.

Podle pozitivistického přístupu k právu je právo souhrn pravidel stanovených politickým suverénem. Jde tedy – obrazně řečeno – o právo lidí, nikoliv Boha, pro lidi. Pozitivní právo se týká práva takového, jaké je, nikoliv, jaké by mělo být. Pozitivní právo je obsaženo v platné a účinné právní normě a je tím právem, které je závazné a vykonatelné.

Právní norma je nehmotný produkt lidského myšlení a jako takový je součástí společenského vědomí. Z charakteru právní normy vyplývá, že musí být sdělná, že musí být někomu adresována a musí být svému adresátovi seznatelná. Jejím vnějším výrazem a zároveň hmotným nositelem, který ji činí sdělnou, je u nás právní předpis.²

Právní norma je definována formálními a materiálními znaky, přičemž z jejich materiálních definičních znaků je nejdůležitější její obecnost a její vynutitelnost státní mocí. Podle Radbrucha právník od té doby, co asi před sto lety mezi juristy vymřeli zastánci přirozeného práva, žádné výjimky z platnosti zákona a z poslušnosti těch, kdo jsou podřízeni zákonu, nezná. Zákon platí, poněvadž je zákon, a je zákonem, pokud v obvyklých případech disponuje mocí se prosadit.³

Po tomto, možná poněkud rozsáhlejšímu antré nám dovolte, abychom přešli k výkladu skutkových podstat dvou trestných činů, které jsou uvedeny v názvu přednášky. Protože přibližně za dva a půl měsíce nabývá účinnosti zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, který nahradí současný trestní zákon, budu se zabývat již touto novou právní úpravou. Trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky

---

² KNAPP, V. *Vědecká propedeutika pro právníky*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003, s. 47 ISBN80-86432-54-8

³ HANUŠ, L. *Spravedlnost a právní jistota*. Právní rozhledy č. 16, roč. 2009, s. 582 ISSN

uvedené v takovém zákoně. K trestní odpovědnosti za trestný čin je třeba úmyslného zavinění, nestanoví-li trestní zákon výslovně, že postačí zavinění z nedbalosti,⁴

U nepřekážení trestného činu podle § 367 tr. zákoníku objektivní stránka spočívá v tom, že pachatel, který se hodnověrně dozvěděl o přípravě nebo páchaní některého ze zde taxativně vypočtených trestných činů, tuto činnost nepřekazí. Zákoník nevymezuje způsob, jakým má k překážení dojít. Pouze stanoví, že překazit trestný čin lze i jeho včasným oznámením státnímu zástupci nebo policejnímu orgánu a voják tak může místo toho učinit oznámení nadřízenému. Povinnost překazit trestný čin nezná žádnou výjimku na rozdíl od neoznámení již spáchaného trestného činu. Tuto povinnost má tedy i kupříkladu duchovní, dozví-li se o připravovaném či páchaném trestném činu v souvislosti se zpovědním tajemstvím.

Vezme-li se v úvahu ustanovení Kán. 1388 - § 1 podle kterého zpovědník, který přímo porušil svátostné tajemství, upadá do exkomunikace, nastupující bez rozhodnutí představeného, vyhrazené Apoštolskému stolci; kdo pouze nepřímou, bude potrestán podle závažnosti zločinu, pak tzv. dilema sociálního pracovníka či kohokoliv jiného působí spíše úsměvně než-li jakkoliv jinak.⁵

Absolutní a bezvýjimečná povinnost překazit připravovaný nebo páchaný trestný čin je dána skutečností, že jde o takové stadium skutku pachatele, ve kterém lze ještě škodlivý následek trestného činu odvrátit nebo ho alespoň zmírnit.

Na rozdíl od neoznámení trestného činu podle § 368 tr. zákoníku, kdy je postihováno jednání toho, kdo se hodnověrným způsobem dozví, že jiný spáchal některý ze zde taxativně vypočtených trestných činů.

Oznámení je třeba učinit bez prodlení. Povinnost oznámit (již spáchaný) trestný čin nezávisí na tom, zda ten, kdo se o jeho spáchání hodnověrným způsobem dozvěděl, zná či nezná jeho pachatele. V tomto případě však oznamovací povinnost nemá advokát nebo jeho zaměstnanec, který se dozví o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem advokacie nebo právní praxe. Oznamovací povinnost nemá také duchovní registrované církve a náboženské společnosti s oprávněním k výkonu zvláštních práv, dozví-li se o spáchání trestného činu v souvislosti s výkonem zpovědního tajemství nebo v souvislosti s výkonem práva obdobného zpovědnímu tajemství. Tedy nikdo jiný z titulu své činnosti, povolání nebo zaměstnání není oznamovací povinnosti zbaven. To platí i v případech, kdy se jinak uplatňuje státem uznaná povinnost mlčenlivosti. Překazit nebo oznámit trestné činy uvedené v §§ 367,

⁴ § 13 tr. zákoníku

⁵ Codex Iuris Canonici, Praha:, Zvon, 1994, s. 609 ISBN 80-7113-082-6

368 tr. zákoníku nemusí ten, kdo by tím způsobil sobě nebo osobám blízkým nebezpečí smrti, ublížení na zdraví, jinou závažnou újmu nebo trestní stíhání.

Nicméně uvedení osoby blízké v nebezpečí trestního stíhání nezbavuje pachatele (nepřekážení trestného činu) povinnosti oznámit zvláště závažné trestné činy taxativně vypočtené v § 367 odst. 2 tr. zákoníku. Z hlediska objektivní stránky se předpokládá neoznámení trestného činu, o němž se pachatel dozví po jeho spáchání. Jestliže by šlo o trestný čin, který nebyl ještě dokončen, přichází v úvahu kvalifikace jako nepřekážení trestného činu (argumentace „páchá“) podle § 367 tr. zákoníku.⁶ Na závěr našeho vystoupení nám dovoluňte dát zadarmo – dobrou radu: Můžeme diskutovat, můžete se mnou nesouhlasit, tvrdě si stát na svém. Můžete ovšem také skončit na lavici obžalovaných.

Závěr

V letošním roce probíhá na Ústavu sociální práce UHK specifický výzkum zaměřený na úroveň právního vědomí sociálních pracovníků ve 40 nejrůznějších zařízeních sociální práce v Královéhradeckém a Středočeském kraji. I přesto, že tento výzkum ještě není uzavřený a jeho výsledky úplně vyhodnocené, některé dílčí výstupy jsou zajímavé a mají nezanedbatelnou vypovídací hodnotu.

V závěru našeho vystoupení chceme seznámit s následujícími výsledky. Pracovníci byli dotazováni, zda právní normy, se kterými běžně pracují, jsou pomocí a nebo překážkou v jejich práci. Převážný počet respondentů odpověděl, že je jednoznačně svazují – nechápou je tedy jako pomoc. I přes pochopitelnou anonymitu respondentů velká většina dotazovaných na otázku, zda, čím a jak porušili vědomě právní předpisy ať ve prospěch či neprospěch klienta, svoji odpověď odmítli – jistě i to je odpovědí, která svoji vypovídací hodnotu. Pochopitelně, že po vyhodnocení celého výzkumu budeme o jeho závěrech informovat na odborném fóru sociální práce.

Seznam bibliografických odkazů

- [1.] Codex Iuris Canonici, Praha: Zvon, 1994, s. 1208 ISBN 80-7113-082-6 Gerloch. A. Teorie práva. Plzeň 2007.
- [2.] HANUŠ, L. Spravedlnost a právní jistota. Právní rozhledy č. 16, roč. 2009, s. 582 ISSN
- [3.] KNAPP, V. Vědecká propedeutika pro právníky. Praha: Eurolex Bohemia, 2003, s. 138 ISBN 80-86432-54-8

---

⁶ MITLÖHNER, M. *Právo v pedagogickém prostředí*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 15 ISBN 978-80-7041-071-4

- [4.] MITLÖHNER, M. Právo v pedagogickém prostředí, Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 128, ISBN 978-80-7041-071-4

Kontakt

JUDr. Miroslav Mitlöhner, CSc.

Ústav sociální práce Univerzita Hradec Králové

E-mail: Miroslav.mitlohner@uhk.cz

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.

Ústav sociální práce Univerzita Hradec Králové

E-mail: zuzana.truhlarova@uhk.cz

Východiská filozofie existencie pre sociálnych pracovníkov

Resources of existential philosophy for social workers

Janka KYSEĽOVÁ

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá človekom a myslením v existencializme, objasňuje chápanie existencie v ponímaní Sorena Kierkegaarda, ktorý chápe existenciu ako nový rozmer, „medzibytie“ medzi myslením a bytím. Taktiež kritizuje predstaviteľov celej tradičnej filozofie, s výnimkou predsokratikov a Sokrata. Rozoberá tri štádiá existencie človeka, pričom za najvyššie považuje vzťah človeka k Bohu, ktoré nie je schopné dosiahnuť každý jedinec. Nasledovne rieši problematiku realizácie jednotlivca, tak ako sa o ňu usiloval Sokrates a je zároveň ústredným motívom Kierkegaardovej filozofie, podobne ako filozofie Nietzscheho a Sartra. Kým Kierkegaard vidí možnosť sebarealizácie človeka len v jeho vzťahu k Bohu, podľa Nietzscheho a Sartra je človek úplne odkázaný sám na seba, nachádzajúc sa mimo dobra a zla. Za hlavný cieľ svojej filozofie Nietzsche pokladá rozbúranie tradičných metafyzických systémov.

Kľúčové slová

Človek, existencia, existencializmus, myslenie, sebarealizácia.

Abstract:

This article deals with man and thinking in existentialism, especially says about comprehension of existence in philosophy of Soren Kierkegaard. He defines existence like a „dimension“ between thinking and being. He criticizes philosophers from the period of the whole traditional philosophy except philosophers ab ante Socrates and Socrates also. He characterizes three phases oh man's existence and the highest phase is rationship between a Man and God, but each of us has not got ability to achieve this phase. Consequentlly he thinks about realization of individual . Kierkegaard thinks that the effective realization of individual can be only in realationship between a Man and God e contra (unlike) other philosophers sucha s Nietzsche and Sartre. Tahey say that a Man is still alone, apart from the good and evil. Kierkegaard critisizes mataphysical value system too.

The key words:

Existence, existencialism, Man, self-realization, thinking.

Predstavitelia existencializmu vniesli do filozofie, do filozofickej diskusie nový rozmer. Soren Kiergegaard poníma rozmer existencie ako „inter-esse“ medzi myslením a bytím. Nasledovne kritizuje predstaviteľov celej tradičnej filozofie, s výnimkou predsokratikov a Sokrata a najmä Hegla, zdôrazňujúc myslenie, zabudli na existenciu. Zabudli dať odpoveď na to, na čo sa vlastne pýtame, čo znamená existovať ako jednotlivý človek.

Kierkegaard opisuje tri štádiá jestvovania človeka, estetické, etické a za najvyššie považuje náboženské štádium, ktoré nie je schopný dosiahnuť každý jedinec. Realizácia jednotlivca,

tak ako sa o ňu usiloval Sokrates, je ústredným motívom Kierkegaardovej filozofie, podobne ako filozofie Nietzscheho a Sartra. Kým Kierkegaard vidí možnosť sebarealizácie človeka len v jeho vzťahu k Bohu, podľa Nietzscheho a Sartra je človek odkázaný sám na seba, nachádzajúc sa mimo dobra a zla. Nietzsche a Sartre vyhlásili Boha za mŕtveho. Za hlavný cieľ svojej filozofie Nietzsche pokladal rozbúranie tradičných metafyzických systémov.

Človek a myslenie v existencializme.

Soren Kierkegaard vniesol do filozofickej diskusie nový rozmer, rozmer existencie, ktorú chápe ako „medzistav“, „medzibytie“, (inter-esse) medzi myslením a bytím, musím existovať, aby som mohol myslieť, a musím mať možnosť myslieť, aby som existoval.

Výrok „myslím, teda som“ získava novú podobu, kde „ja som“ vystupuje ako prvotné, ako predpoklad myslenia .

„Výrok o identite myslenia a bytia je správny preto, lebo bytím nemožno chápať nič iné ako myslenie. Lenže potom odpoveď je odpoveďou na niečo, na čo sa nemožno pýtať tam, kde odpoveď je doma. Ved' existujúci jednotlivec nie je idea a jeho existencia je predsa len niečo iné ako myšlienková existencia idey. Existovanie (v zmysle: byť týmto jednotlivým človekom) je nedokonalosť vzhľadom na večný život idey, ale dokonalosť vzhľadom na nebytie vôbec. Existovať znamená byť v tomto medzistave . Existovanie je niečo, čo sa hodí pre takú dočasnú bytosť, ako je človek . Ako je to teda s údajnou identitou myslenia a bytia vzhľadom na individuálnu existenciu človeka? Sám som dobro, takže ho aj myslím, alebo som dobrý, lebo myslím dobro? Vôbec nie som preto, lebo myslím! Stúpenci filozofickej vety o identite myslenia a bytia predsa sami povedali, že sa nevzťahuje na nedokonalé existencie. Je idea existencie dokonalá v existencii človeka ako individua? Práve na to sa pýtame. Tu však platí opačne: keďže som tu, a som mysliaci, preto myslím, že som tu. Existencia tu oddeľuje ideálnu identitu myslenia a bytia; musím existovať, aby som mohol myslieť, a musím mať možnosť myslieť (napríklad dobro), aby som v ňom mohol existovať.“ (S. Kierkegaard , 1997, s. 42)

Kierkegaard kritizuje predstaviteľov celej tradičnej filozofie (s výnimkou predsokratikov a Sokrata) a najmä Hegla, zdôrazňujúc myslenie, že zabudli na existenciu.

Zabudli dať odpoveď na to, na čo sa vlastne pýtame. Čo znamená existovať ako jednotlivý človek? Byť človekom totiž znamená to isté ako byť zemiakom alebo byť ideou. Všimnite si, ako komicky pôsobí abstraktný mysliteľ, ktorý si nechce priznať ani objasniť, akým spôsobom jeho abstraktné uvažovanie súvisí s jeho existenciou ako človekom. Môže byť vynikajúcim mysliteľom, prestane však byť človekom, lebo je v zajatí abstraktných pojmov.

Skutočný človek ako jednota nekonečnosti a konečnosti nachádza svoje skutočné bytie v tom, aby túto jednotu udržal. Je úplne zainteresovaný na svojej existencii.

„A tak je pohľad na takého mysliteľa komický, lebo napriek všetkej bravúrnosti osobne existuje ako punktičkár, ktorý sa síce oženil, ale sotva poznal silu lásky. Jeho manželstvo bolo rovnako neosobné ako jeho myslenie. Žil bez vášne a vášnivých zápasov a filistersky sa staral len o to, ktorá univerzita ponúka najlepšie životné zabezpečenie. Takéto nepochopenie, povedali by sme, je takmer nemožné vo vzťahu k jeho mysleniu.“ (S. Kierkegaard, 1997, s. 43) Podľa Kierkegarda existencia znamená spôsob bytia človeka, v ktorom myslenie, chcenie, cítenie a najmä konanie tvorí jednotu. Táto jednota sa musí v každom okamihu opakovane utvárať. Existovať potom znamená sústavné utvárať samého seba vo svojom bytí, správať sa k samému sebe, k svetu, k Bohu .

Heglov pojem procesu ako vývoja Kierkegaard poníma ako proces sebautvárania a zahrňuje ho do konkrétnej individuálnej ľudskej existencie. Človeka určuje ako syntézu nekonečnosti a konečnosti, časového trvania a nekonečnosti, slobody a nevyhnutnosti. Človeka utvárajú protirečenia.

Človek ako spojenie protirečení ešte nie je pravým Ja. Až svojim správaním k tejto skutočnosti určuje sa ako Ja. Štruktúra protikladov, ktorá určuje jeho existenciu, človek nezachová myslením, ale len v praxi každodenného konania. K realite sa musíme správať inak, nielen myšlienkovy, lebo obsahom myslenia môže byť iba pojem reality, nie sama realita, a sama myšlienková reflexia je nezainteresovaná. Lenže Ja ako vedomie je vždy zainteresované. Človek existuje medzi protikladmi a zároveň zaujíma vzťah k svojej existencii „medzi“ protikladmi . Jeho existencia je „byť medzi“ (Dazwischensein) .

„Človek je duch. Čo je však duch? Duch je „Ja“. Ale čo je „Ja“? Ja je vzťah, ktorý má vzťah k sebe samému, čiže spočíva vo vzťahu, že vzťah sa vzťahuje k sebe samému. Ja nie je sám vzťah, ale to na vzťahu, že má vzťah k sebe samému. Človek je syntéza nekonečna a konečna, časovosti a večnosti, slobody a nevyhnutnosti, skrátka syntéza. Syntéza je vzťah medzi dvoma.“ (Kierkegaard, 1993, s. 123)

Ja sa stáva skutočným Ja až vtedy, keď sa v tomto vzťahu vzťahuje k sebe samému. Takýto vzťah musí byť vznikáť sám od seba, alebo musí byť založený niečím iným.

Podľa Kierkegarda Ja sa zakladá v Bohu. Ja môže, ak verí v Boha, svoje určenie Bohom uznávať, alebo môže svoj vzťah k Bohu popierať. Potom však opomína svoju existenciu, lebo bez vzťahu k Bohu existovanie už nemá nijaký zmysel. Podľa správania k svojej vlastnej osobe, k svojim blíznym a k Bohu Kierkegaard rozlišuje tri štádia existencie človeka. Prvým štádiom je estetická, čisto zmyslová existencia, v ktorej sa človek stráca vo svete bez toho,

aby sám seba uskutočňoval. Pritom však môže celkom dobre žiť, môže byť človekom ako iní a zaoberať sa bežnými vecami, oženiť sa a plodiť deti, môžu si ho ctiť a vážiť, možno ani nikto nespozná, že v hlbšom zmysle nemá svoje Ja.

„Svet si s tým nerobí starosti; na Ja človeka sa svet pýta zo všetkého najmenej, veď ak prejavíme, že vôbec máme svoje Ja, môže to byť pre svet veľmi nebezpečné. Najväčšie nebezpečenstvo - stratu samého seba - však svet môže prejsť mlčaním, akoby sa nič nestalo. Nijaká iná strata sa neudeje tak potichu; každú inú stratu, napríklad stratu ruky, nohy, piatich toliarov, stratu ženy atď., si svet všimne.“ (Kierkegaard, 1993, s. 124)

V estetickom štádiu človeka podmieňuje jeho prirodzenosť. Život človeka prebieha ako pasívne dianie, nech sa so mnou deje, čo chce. Za jedínú hodnotu, o ktorú sa treba usilovať, človek pokladá uspokojovanie svojich potrieb. Väčšina ľudí toto štádium nie je schopná prekročiť. Niektorým sa však podarí dospieť k sebaurčeniu, čím sa oslobodzujú od prílišnej závislosti od sveta. Odkláňajú sa od zmyslovosti, rozhodujú sa pre mravnosť a tak si volia etickú existenciu. Etická existencia je druhým štádiom, štádiom sebaopoznania a sebauskutočnenia, ktoré si vyžaduje jasné rozhodnutie, buď - alebo. V etike nejstujú kompromisy. Čím viac sa však človek ponára do svojho Ja, tým viac si uvedomuje konečnosť, ohraničenosť tohto Ja. Z dialektiky konečného a nekonečného Ja vzniká tretie štádium existencie, náboženská existencia. Nezávisí od človeka, nachádza sa mimo ľudskej existencie, pretože sa zakladá v Bohu. Až vo viere sa otvára dimenzia večnosti. V tomto treťom štádiu existencie sa ľudské Ja správa tak, že vzťahujúc sa k sebe, vzťahuje sa k inému, totiž k Bohu. Vzťah k Bohu však privádza Ja k paradoxu, lebo Ja ako konečnosť musí popierať seba, vyprázdniť svoju dušu, a tak uvoľniť miesto, aby mohol prísť Boh a Ja sa mohlo otvoriť absolútnu. Vzťah k absolútnu dodáva Ja nekonečnú realitu tým, že „...si uvedomuje, že je tu pre Boha, že sa stáva takým ľudským Ja, ktorého meradlom je Boh.“ (Kierkegaard, 1993, s. 125)

Náboženská existencia od človeka vyžaduje sebaopretie pre Bohom, lenže tomu, kto verí, zároveň poskytuje uskutočnenie jeho pravého Ja.

„Lebo čím vyššie meradlo má človek, tým vyššie dvíha svoje Ja, a ak meradlom je Boh, Ja môže stúpať k nekonečnu. Čím bohatšie predstavy má o Bohu, tým bohatšie je Ja; čím bohatšie je Ja, tým bohatšie má predstavy o Bohu. Až keď si konkrétne jednotlivé Ja samo seba uvedomuje vo vzťahu k Bohu, až vtedy sa stáva nekonečným Ja.“ (Kierkegaard, 1993, s. 130)

Prechod z jedného štádia existencie do druhého nie je plynulým procesom, je uskutočňovaný v skokoch, ktoré prekonávajú protiklady medzi jednotlivými štádiami.

Predchádza im rozhodnutie, ktoré je späté s rizikom. K samému sebe a k Bohu vedie len odvaha, nevyhnutne spätá s rizikom.

„Ak som riskoval nesprávne, nuž čo, život ma potrestá. Ale kto mi pomôže v prípade, že som neriskoval vôbec? A čo ak navyše neviem riskovať tým najvyšším spôsobom (a riskovať najvyšším spôsobom je to isté ako brať ohľad na svoje Ja), zbabelo získavam všelijaké pozemské výhody - ale strácam svoje Ja!“ (Kierkegaard, 1993, s. 132) Z toho pramení Kierkegaardova požiadavka: „Človek musí odvážne riskovať, aby bol človekom“.

Kierkegaard od filozofie neočakáva len interpretáciu, ale zmenu. Nejde o zmenu ľudí ako davu, ale zmenu individua. V dave sa individuum stáva iba objektom. Zvečnenie človeka vedie k tomu, že otázka konkrétnej, individuálnej existencie sa stáva okrajovou otázkou. Svoju pravú existenciu človek nemôže dosiahnuť iba myslením, nakoľko „abstrakcia je nezainteresovaná, zatiaľ čo existencia je najvyšším záujmom človeka“. V období osvietenstva rozum čoraz väčšmi predstavuje modlu. Idealizmus absolutizoval ducha, vulgárny materializmus degradoval človeka na stroj a priemyselná spoločnosť napokon nivelizovala človeka v dave.

Otázka existencie človeka ako individua, bola v tomto období opomínaná. Predstavitelia filozofie existencie, medzi ktorých radíme i Sorena Kierkegarda, orientujú svoju pozornosť na subjekt. Subjekt ako taký nemožno poznať, pretože nie je predmetom poznania. Na rozdiel od idealizmu, ktorý subjekt chápe ako princíp, môžeme subjekt pojmovo určiť len v jeho neurčitosti. Čím sa teda existenciálne myslenie odlišuje od abstraktného myslenia?

„To, čo vidíme, závisí od toho, ako to vidíme. Lebo všetko skúmanie nie je iba prijímanie niečoho, odhaľovanie niečoho, je to zároveň vytváranie niečoho. A keďže ide o vytváranie, je rozhodujúce, ako je usposobený sám skúmajúci človek ... Vôbec to nie je tak, že všetko, čo môžeme vidieť, skutočne aj vidíme. Niektorí to vidí, niektorí to nevidia.“ (Kierkegaard, 1997, s. 51)

To, čo poznávame, podstatným spôsobom závisí od poznávajúceho človeka, ktorý nadobúda vzťah k existencii, k svojej existencii. Kierkegaard kritizuje dovtedajšiu filozofiu, ktorej cieľom poznania bolo vedenie, nie však konkrétne bytie človeka.

„Mojou hlavnou myšlienkou bolo, že v našej dobe sme za množstvom poznatkov nevideli existenciu človeka, ani význam jeho vnútorného sveta.“ (Kierkegaard, 1997, s. 52)

Podľa idealizmu k poznaniu možno dospieť prostredníctvom čistého myslenia, pritom takzvané čisté myslenie je vôbec psychologická pozoruhodnosť, obdivuhodný druh duchaplného skladania a konštruovania vo vyfantazírovanom médiu, v čistom bytí.

Zbožštenie čistého myslenia ako niečoho najvyššieho ukazuje, že mysliteľ asi nikdy neobjavil možnosť existovať ako človek, že asi nikdy nekonal v tom pravom zmysle, nemáme na mysli konanie orientované na nejaký slávny čin, ale na vnútro človeka. Lenže konať v pravom zmysle znamená v podstate to isté ako existovať ako človek.

„Tým, že konáme, že s vrcholnou subjektívnou zanietenosťou a pri plnom vedomí absolútnej zodpovednosti za seba sa odhodláme k niečomu rozhodujúcemu (čoho je predsa schopný každý človek), dospievame k poznaniu niečoho iného, toho, že byť človekom je niečo iné ako ustavične niečo zliepať zo systému.” (Kierkegaard, 1997, s. 85) Volanie po systéme v tejto podobe Nietzsche nazýva „nedostatok úprimnosti”. Každá významnejšia filozofia po Heglovi zavrholá jeho myšlienku systému, lebo práve Hegel svojou dialektikou uviedol celú filozofiu do pohybu, premenil ju na vývojový proces. Každý nasledovnej filozofii znemožnil skostnatieť v systéme. Systém je niečo strnulé, čo myslenie oberá o pružnosť. Narušenie systému znamená zároveň jeho zničenie.

„Mysliteľ stavia obrovskú budovu, systém, ktorý obsiahne celú existenciu a celé dejiny sveta. Lenže ak si všimneme jeho osobný život, prekvapí nás zarážajúce a smiešne zistenie, že on osobne v tomto obrovskom paláci s vysokými klenbami nebýva, ale býva vedľa v kôlni, či v psej búde alebo, ak sa vypracuje, v domovníckom byte. Ak by sme si dovolili čo len slovom upozorniť ho na toto protirečenie, určite by sa cítil urazený. Nebojí sa omylu, hlavné je, že svoj systém dokončí - hoci aj pomocou omylu, do ktorého upadol.” (Kierkegaard, 1997, s. 86)

V Heglovej dialektike sa pojem pohybuje medzi protikladmi, ktoré sprostredkúva tak, že ich prekonáva a ruší prostredníctvom syntézy. V Kierkegaardovom ponímaní tohto spôsobu chápania syntézy možno nájsť kritiku. Podľa neho je to práve nesprostredkované protirečenie, ktoré vytvára napätie, a toto napätie udržuje myslenie v pohybe.

Samo myslenie je paradoxné.

„O paradoxe by sme nemali zle zmýšľať. Paradox je totiž vášň myslenia a mysliteľ bez paradoxu je ako milujúci bez vášne, čiže otravný čudák. Najväčším výkonom každej vášne je, že si želá svoj vlastný zánik, a tak aj najvyššou vášňou rozumu je, že si želá prekážku, hoci môže znamenať jeho zánik. To je salto myslenia. Najvyšším paradoxom myslenia je, že chce odhaliť niečo, čo samo nedokáže myslieť.” (Kierkegaard, 1997, s. 61)

Myslenie dospieva k svojim hraniciam, absolútne nemôže dosiahnuť vo videní, len vo viere ako riziku. Podľa Kierkegarda viera je protirečenie medzi nevedením, objektívnou neistotou a vášnivým, zanietým vnútrom človeka. To čo je v poznaní podstatné - pravda, týka sa existencie a vyžaduje si rozhodnutie, teda aktívne správanie. Pravdivé je len to, prečo sa slobodne rozhodnem. Možnosť rozhodovania však predpokladá neistotu.

Napríklad vzhľadom na nejakú matematickú vetu je objektivita daná a preto pravda je pre ňu ľahostajnou pravdou.

Odpoveď na otázku, koľko je dva krát dva, je nevyhnutná a neponecháva subjektu nijakú slobodu. Pravda však vždy znamená subjektivitu. Je objektívnou neistotou, ktorá sa udržuje pri osvojovaní toho najväššniejšieho vnútra. Podľa Kierkegaarda táto veta obsahuje sokratovskú múdrosť, ktorej zásluhou je, práve to, že kladie dôraz práve na podstatný význam existencie, na to, že poznávajúci je existujúcim človekom. Práve Sokrates poukazuje na nejestvovanie objektívneho vedenia. Jeho dialógy vždy končia nezodpovedanou otázkou. Objektívna je len neistota.

Večná podstatná pravda v sokratovskom zmysle nie je paradoxná sama o sebe, ale tým, že sa vzťahuje na existujúceho človeka. Vyjadruje to iná Sokratova veta, že všetko poznanie je rozpomínanie duše na seba. Táto veta naznačuje začiatok špekulácie, preto ju Sokrates ďalej nerozvíja. Osvojil si ju Platón. Je to miesto, kde sa cesty týchto filozofov rozchádzajú, Sokrates zásadne uprednostňuje existenciu, zatiaľ čo Platón na ňu zabúda a ponára sa do špekulácií. Sokratovou zásluhou navždy zostane práve to, že je mysliteľom existencie, nie špekulatívnym mysliteľom, ktorý zabúda, čo znamená existovať. Sokrates sa tak dostal ďalej ako celá špekulatívna filozofia, pretože nevychádza z nijakého bludného začiatku. . Kierkegaard hovorí o obrate v gréckej filozofii, ktorý uskutočnil Platón. Kým grécki filozofi pred Platónom boli filozofmi existencie, Platón a grécki filozofi po ňom sa stávajú špekulatívnymi filozofmi, ktorí vo svojich abstraktných úvahách vychádzali z myslenia ako základu poznania. Tento Platónov obrat dosahuje vrchol v idealizme, predovšetkým v Heglovom idealizme. Kierkegaard ako prvý uskutočňuje spätný obrat k existencii. Vychádzajúc z kresťanstva, vracia sa k ranému kresťanstvu a orientuje sa na individuum.

„Musíme mať ustavične na pamäti, že Boh uznáva každého človeka. Jednotlivec! Na tejto kategórii stojí a padá kresťanstvo. Ak by bolo možné bezo zvyšku nastoliť kolektivismus, teda zničiť jednotlivca a osobnosť, kresťanstvo by zaniklo. Boh nepôsobí v dave.“ (Kierkegaard, 1997, s. 73)

Realizácia jednotlivca, tak ako sa o ňu usiloval Sokrates, je ústredným motívom Kierkegaardovej filozofie, podobne ako filozofie F. Nietzscheho a J.-P. Sartra. Kým Kierkegaard vidí možnosť sebarealizácie človeka len v jeho vzťahu k Bohu, podľa Nietzscheho a Sartra je človek úplne odkázaný sám na seba, nachádzajúc sa mimo dobra a zla. Nietzsche a Sartre vyhlásili Boha za mŕtveho. Za hlavný cieľ svojej filozofie Nietzsche pokladá rozbúranie tradičných metafyzických hodnotových systémov. Za nevyhnutnosť možno považovať deštrukciu najmä idealistických systémov, nakoľko znehodnocujú všetky

činnosti patriace k životu a životnému svetu (telesné prejavy, vášne, zmyslové vnemy, základné ľudské potreby). Konkrétny človek sa stráca, pretože ho zbavili tela a zmyslov. Všetky idealistické diskurzy v konečnom dôsledku vyprodukovujú nepochopenie tela, zaznávajú telo a neberú ho do úvahy, ba čo viac narábajú s ním ako s nepriateľom. Za ideál sa pokladá človek, ktorý je (ako píše Platón) „sklamaný zo svojich očí, odcudzený od svojich uší, odpútaný takpovediac od celého svojho tela”, túžiaci po čistom poznaní. Nietzsche zásadne odmieta osvietený pojem rozumu. Radikálne kritizuje Kantov postulát - „rozum sám zo seba je schopný dosiahnuť osvietenie a takisto sám zo seba je schopný krotiť sa a udržiavať v určitých hraniciach”. Pôvod takéhoto metafyzického myslenia Nietzsche vidí v sokratovsko - platónskom systéme. Sokratove názory považuje za obrovský prelom v gréckej filozofii, nakoľko jadrom filozofického skúmania sa prvý raz stáva „vôľa k vedeniu”. Kto raz na sebe zakúsil onen sokratovský pud a cíti, ako sa poznanie v čoraz širších a širších kruhoch rozpriestračuje po celom svete javov, nemôže už nijaké iné nutkanie k životu pociťovať tak pálčivo ako túžbu, aby dovŕšil tento dobyvateľský čin a aby sieť upriadol tak pevne, že z nej už nič nemôže uniknúť. Táto „univerzálnosť náruživosti po vedení” charakterizuje podľa Nietzscheho aj teóriu idealizmu, ktorej možno prisúdiť úsilie o systematickosť. Všetko náhodné, diskontinuitné, rozptýlené treba usporiadať do systematických pojmov, nastáva totalizácia, ktorú sprevádza „paranoidná horlivosť” prisvojiť si celé mnohotvárne súcno (telo, pocity, pociťovanie slasti), okrem seba nič nestrpí. Ideálom, o ktorý sa máme usilovať, je teoretický človek, „vyzbrojený najvyššími poznávacími schopnosťami v službách vedy”. Tohto „pocivca ducha” sme schopní si skôr predstaviť ako „učenca”. Radšej nechce vedieť nič, ako vedieť veľa len napoly. Svoju úlohu vidí v extrémnej špecializácii, v skúmaní detailov nejakej marginálnej oblasti. „Mozog pijavice lekárskej - to je môj svet”. Tento typ osvieteného, optimistického, teoretického človeka sa zakladá na vylúčení tela, zmyslovosti, vedecká teória sa „štylizuje do podoby fetišu”. Podobne ako Marx a Kierkegaard aj Nietzsche poukazuje na odtrhnutosť buržoázneho vedca od existenciálnych predpokladov. Ako náhradu za nekladie niečo posledné, konečné, najjemnejšie a najprázdnejšie. Nietzsche odmieta túto tradíciu popierajúcu „pozemskosť” a vyzýva k „prehodnotenie hodnôt”. Nové prehodnotenie hodnôt možno pokladať za „vyhlásenie veľkej vojny” idealistickým teoretickým konštrukciám, ktoré absolútne uprednostňujú proces vedomého poznávania.

Nietzscheho prehodnotenie hodnôt sa riadi požiadavkami tela ako organického organizmu a jeho vývoja, ktorý má konkrétny smer. Problematiku klasickej metafyziky Nietzscheho nahrádza učením o najbližších veciach (kuchyňa, výživa, podnebie, voľba bydliska, pôsobenie krajiny na organizmus). Nikto nemá takú slobodu, aby mohol žiť kdekoľvek. Ohniskom

všetkých týchto vplyvov sa javí telo. Na tele sa zviditeľňuje celá najvzdialenejšia aj najbližšia minulosť organického vývoja.

Nietzsche osobitne zdôrazňuje komplexnosť tela.

„Kto si utvoril akú - takú predstavu o tele - koľko systémov tu súčasne pracuje, koľko sa tu toho deje navzájom a proti sebe, koľko drobností sa tu nachádza vo vzájomnej vyváženosti atď., ten zistí, že v porovnaní s tým je celé vedomie niečo chudobné a príliš úzke.” (Nietzsche, 1993, s. 23)

Jazyk nedokáže adekvátne opísať túto mnohotvárnosť organických procesov: „Vnútornému svetu chýbajú všetky jemnejšie orgány, takže tisícnásobnú zložitosť vidíme ako jednotu.“ (Nietzsche, 1993, s. 32)

Základnou hybnou silou organických procesov je podľa Nietzscheho vôľa k moci. Vôľu chápe ako presnejšie nedefinovateľný stav viacerých síl, ktoré navzájom zápasia o presadenie svojej špecifickej perspektívy. Hybnou silou sveta je vôľa k moci, okrem nej nejestvuje nijaká fyzická dynamická sila. Vzájomné stretávanie sa rozličných síl produkuje sústavnú aktivitu, jej množstvo a sila, jej príliv a odliv, jej hra a protihra sú nepoznateľné. Vedomie sa javí ako momentálny vzájomný vzťah týchto síl, priebeh poznania sa pokladá za výsledok ich dlhodobého zápasu, pričom diferencovaná účinná hra síl sa usporadúva do poriadku, zjednodušuje, schématickuje a vysvetľuje.

Jednoznačný pôvod myšlienky nemôžeme zistiť. Myšlienka sa vynára náhle, zvyčajne ju obklopuje a zatemňuje nával citov, žiadostivosti, averzií, ale aj iných myšlienok, ktoré často vôbec nedokážeme odlišiť od chcenia alebo cítenia.

Idealistický model procesu poznania sa javí ako aparát abstrakcie a simplifikácie, ktorý zo vzájomnej súvislosti všetkých častí celku svojvoľne vytrháva jeden prvok.

Myslenie, ktoré si uvedomujeme, tvorí podľa Nietzscheho iba malú čiastku (ako „scéna konečného zmierenia a záverečného zúčtovania“) uceleného komplexu organických procesov. „... celé veky sa toto sebarefektujúce myslenie pokladalo za myslenie vôbec; až teraz k nám presvitá pravda, že najväčšia časť našej duchovnej činnosti sa uskutočňuje nevedome, nevieme o nej.” (Nietzsche, 1992, s. 32)

„Prehodnotenie hodnôt”, ktoré je reakciou na nové poznanie faktického stavu ľudskej mysle, sa už nemôže pohybovať v záväznom rámci akademických vedeckých rituálov. „Hladuje po filozofii experimentu, ktorá by bola výsledkom série dlhodobých pokusov; „robia sa státisíce experimentov ako zmeniť výživu, spôsob bývania, vitalitu tela.“ (Nietzsche, 1992, s. 32)

Tieto zvláštne existenciálne pokusy kvalitatívne menia vôľu k moci. Jej nová, doteraz neznáma dimenzia sa ukazuje ako veľká sila, ktorá chce potvrdiť svet, vysloviť svoje dionýzovské áno zemi, svojmu telu a svetu . Z tejto plnosti, až preplnenosti vôle k moci, sa zrodil nový štýl najvyššieho súhlasu so svetom.

Záver

V závere možno konštatovať, že výrok „myslím teda som“ (R.Descartes) nadobúda nový rozmer, kde „ja som“ vystupuje ako prvotné, ako predpoklad myslenia. Podľa Kierkegaarda výrok o identite myslenia je správny preto, lebo bytím nemožno chápať nič iné ako myslenie. Existujúci jedinec nie je idea a jeho existencia je predsa niečo iné ako myšlienková existencia idey. Existovať, znamená byť v „medzibytí“, t.j., medzi myslením a bytím. Existencia znamená spôsob bytia človeka, v ktorom myslenie, chcenie, cítenie a najmä konanie tvorí jednotu.. Existovať znamená sústavne utvárať samého seba vo svojom bytí, správať sa k samému k sebe, k svetu, k Bohu. Človeka utvárajú protirečenia. Kierkegaard prezentuje tri štádia existencie – estetické, etické a za najvyššie považuje náboženské štádium, ktoré vzniká z dialektiky konečného a nekonečného Ja. Toto štádium nezávisí od človeka, nachádza sa mimo ľudskej existencie, pretože sa zakladá v Bohu. Kým tento filozof vidí možnosť sebarealizácie v Bohu, podľa Nietzscheho a Sartra je človek úplne odkázaný sám na seba a Boha vyhlásili za mŕtveho.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] KICZKO, L. 1998. *Malá antológia z diel filozofov II*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998. ISBN 80-08-012825-9.
- [2] KIERKEGAARD,S.1997. *Filozofické drobký aneb drobátko filozofie*. Votobia, 1997. ISBN 80-7198-197-4.
- [3] KIERKEGAARD,S. 1993. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*. Praha: Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1993. ISBN 80-205-0360-9.
- [4] NIETZSCHE, F.1993. *Zrodienie tragédie*. Praha, 1993.
- [5] NIETZSCHE, F. 1992. *Radostná věda*, Praha: Edice Orientace, 1992.
- [6] SARTRE, J. P. 1997 *Existencializmus je humanizmus*, Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1997. ISBN 80-220-0775-7.
- [7] SARTRE, J. P. 1967. *Kritika dialektického rozumu* (nem.). Reinbek, 1967.
- [8] SARTRE, J. P. 1964. *Marxizmus a existencializmus* (nem.). Reinbek, 1964.
- [9] SARTRE, J. P. 1962. *Bytie a ničota* (nem.). Reinbek, 1962.
- [10] SARTRE, J. P. 1963. *Hnus*. (nem.). Reinbek, 1963.

- [11] ŠLOSIAR, J. a kol. 1997. *Človek v súčasných duchovných premenách*, UMB, FHV Banská Bystrica, 1997. ISBN 80-8041-187-5.
- [12] VEVERKA, L. J. 1996. *Ludská viera a mravnosť*, Žilina, 1996. ISBN 80-231-0319-9.
- [13] VEVERKA, L. J. 1999. *Fenomén duchovnosti v modoch viery, mravnosti a pravdy*, UMB, FHV Banská Bystrica, 1999. ISBN 80-8055-195-2.

Kontakt

PhDr. Janka Kyselová, PhD.

PF Univerzita Mateja Bela

Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica

E-mail: jkyselova@pdf.umb.sk

Program zvládania krízových situácií a rozvoja komunikačných zručností v resocializačnom stredisku Čistý deň n.o. v Galante.

Programme of Coping with Crisis Situations and Communication Skills Development in the Re-socialization Centre called „Čistý deň, n.o.” in Galanta

Ladislav MACZKÓ

Abstrakt

Tragédiou doby a tzv. „otvorenej spoločnosti“ je, že so sebou prináša množstvo negatív. Jednou z nich je na strane jednej enormný nárast negatívnych impulzov na psychiku človeka, na strane druhej vyvstáva potreba zvládania nežiaducich interakcií. Hmatateľný dôkaz nezvládania „tempa doby“ predikujú aj klienti resocializačných stredísk. Aplikáciu programu sa v prvej rovine kládol dôraz na zvládanie krízových situácií v interpersonálnej rovine a v druhej zvládanie záťažových situácií v komunite. Z dôvodu nízkej úrovni komunikačných kompetencií a vyjadrovacích prostriedkov klientov sa do výcviku zaradili aj prvky rozvoja komunikačných zručností.

Kľúčové slová

Kríza, motivácia, pomoc, terapia

Abstract:

The tragedy of the period of time and so called „Open Society“ is also the fact that they produce a lot of negatives. One of these negatives on the one hand is an enormous increase of negative impulses that impacting the human psyché and on the other hand there is the necessity to cope with the unwanted interactions. A clear evidence of not coping with “ the pace of time” is also predicted by the clients of re-socialization centres. By using this programme in practice we paid attention to the coping with crisis situations on the interpersonal level first and then in the second plane we aimed our attention to work for coping with stressful situations within the community. Due to the low level of communication skills and the expressive means of the clients, the aspects for supporting of communication skills development are also included into the training.

The key words:

Assistance, crisis, motivation, therapy

Pri zvažovaní prológu k tomuto príspevku som zhodou okolností sledoval film *The Verdict*. Zaujal ma nasledujúci dialóg „Slabosť. Slabosť ťa núti bojovať za iných. Vidíš preto tu existuje súd, súd tu nie je preto aby bol spravodlivý, súd je tu preto, aby dal šancu spravodlivosti. A dáva ju? Snáď áno. Snáď áno.“ (*The Verdict*, 1982).

Výrok transformujúci k téme príspevku, by mohol znieť asi v takomto duchu: „Vidíš preto tu existuje resocializačné stredisko, resocializačné stredisko tu nie je preto aby vynútilo resocializáciu resocializačné stredisko je tu preto, aby dalo šancu k náprave.“

Nazdávam sa že odpoveď je aj v tomto prípade adekvátne, rezonujú tu dva podstatné faktory „šanca a motivácia“. Samotný život ako aj priebeh životných situácií však nie sú nikdy čiernobiele, oscilujú na pomyselných hranách a tlak protichodných tendencií nás núti minimálne k premýšľaniu. Pomyselná hranica počiatku nápravy nie je samotné uvedomenie si zla (nesprávneho, nemorálneho, ..., konania), rozhodujúcim je pomyselný krok, krok ktorým zlo chceme eliminovať. Napríklad resocializácia, tento krok môžeme vyjadriť aj pojmom subsidiarita – pomocou k svojpomoci, krok ktorý predstavuje práve tú pomyselnú hranicu, keď si jedinec resp. jeho sociálne prostredie uvedomujú, že ich možnosti sú vyčerpané a mal by nastúpiť niekto iný.

Slovo „iný“ v tomto zmysle predstavuje práve odborník resp. skupina odborníkov, ktorý ponúkajú jedincovi možnosť zmeny. V konečnej fáze sa jedná o šancu, ktorú tento buď využije, alebo v probátnych činnostiach zlyhá. Ako vyplýva z povedaného hovorme o viacerých aspektoch ovplyvňujúcich úspech nášho snaženia. Ak by sme chceli problematiku zúžiť len na úspech samotného už v názve príspevku deklarovaného programu, tak k základným atribútom môžeme priradiť nasledujúce otázky:

- ✓ **kto to robí?** – interný alebo externý odborník;
- ✓ **čo robí?** – aké formy a metódy sú v práci s klientom využívané;
- ✓ **ako to robí a s akým efektom to robí?** – zaujali klienta použité formy a metódy, koľkých klientov motivuje výcvik k zmene, zaraďujú sa spontánne do programu aj ostatní (nerozhodnutí) klienti, ...;
- ✓ **aké sú čiastkové výstupy toho čo robí?** - je badateľná zmena, ak sú pre klienta prvky inšpiratívne, motivujú títo nerozhodnutí klientov k tomu aby sa pripojili do programu, ...;
- ✓ **ten kto to robí má aj nutnú dávku sebareflexie?** – nepodceňuje spätnú väzbu, nastoľuje a nachádzať odpovede v prípade neúspechu, znamená to tiež mať aj nutnú dávku sebakritiky a naslúchať konštruktívnej kritike, t. j. v prípade potreby modifikuje použité formy a metódy;
- ✓ **má podporu ten kto to robí?** – prioritne zo strany vedenia a personálu resocializačného strediska a na strane druhej zo strany klientely, pre ktorú je program určený.

Domnievam sa, že spolu s pozorovaním zmeny resp. stagnácie a načrtnutých prvkov sme získali adekvátnu spätnú väzbu, ktorá nám jasne definuje, či je naša snaha predurčená k úspechu alebo k prehodnoteniu a modifikácii konceptu. V konkrétnych reáliách aj odborná literatúra „uvádza, že nie je vhodné používať len jeden spôsob práce pre všetkých bez rozdielu. Ak má byť naše pôsobenie naozaj efektívne, musíme byť dostatočneflexibilný a zakaždým zvoliť takú metódu, ktorá sa hodí“ (Geldart,Geldart, 2008, s. 51)pre konkrétneho jedinca, skupinu, komunitu.

Prípravná fáza

Je dostatočne známe, že motivácia k resocializácii je rôznorodá, zďaleka nie vždy sa jedná o dobrovoľné rozhodnutie klienta. Zjavne markantné je to hlavne u neplnoletých klientov resocializačných stredísk. Nech je už (ne)motivácia klienta, akákoľvek jedným z rozhodujúcim činiteľom je terapeutický vzťah, ktorý sa (ne)vytvorí medzi klientom a terapeutom.

Premenných je prirodzene viac ,náčrtom uvádzam vzťahy s ostatnými terapeutmi a personálom strediska, so samotnými klientmi ako aj vnútorným a vonkajším sociálnym prostredím, v ktorom má klient v nasledovných mesiacoch a rokoch pôsobiť. V ideálnom prípade by tieto mali predstavovať „lifequality“ a „well-being“ - aspektykvality života a životnej pohody v zmysle pojmov „satisfaction“ (spokojnosť), či „lifesatisfaction“ (životná spokojnosť), v spojení s pojmami „welfare“ (pohoda), „pleasure“ (potešenie, radosť), „prosperity“ (úspešnosť), ale aj s termínmi „happiness“ (šťastie) a „health“ (zdravie).

Spomínané aspekty boli aj východiská programu, k samotnejrealizácii ma motivovalMgr. Peter Tománek, štatutárny zástupca resocializačného strediska Čistý deň n.o., ktorý predostrel problematiku inter a intrapersonálnych problémov klientov s požiadavkou možných riešení. Samotná príprava konceptu programu prebiehala v mesiaci august 2010. Aby sa do výcviku premietli aktuálne problémy a témy, ktoré ťažili jednak personál ako aj samotných klientov, prvý mesiac prebiehalo pozorovanieklientov, ako aj činností komunity a vzťahov v nej. Taktiež prebehlo množstvo pohovorov s klientmi, laickým ako aj odborným personálom.

V samotnej prípravnej fáze bolo potrebné určiť taktiky, tak aby chod zariadenia išiel v zažitých koľajach, bez rizika uchýľovania sa k tendenčnému správaniu, ktoré by skresľovalo pozorované javy. Už v tejto fáze viedlo úsilie k otvorenosti v kontexte navodenia dôveryhodných otvorených vzťahov s klientmi,aj keď samotný cieľ zostával v tejto fáze tabuizovaný.

Na zreteli sme mali aj fakty, ako ich prezentuje odborník v oblasti komunikácie a neurolingvistického programovania Rinto Basu a to, že ak budeme pri vystupovaní voči ľuďom čestní, priami a otvorení, dosiahneme veľkú osobnú silu. Budeme úspešnejší, získame viac priateľov a povest', ktorá k nám bude ostatných priťahovať, naviac ľudia budú radi robiť to čo od nich chceme aby robili a budú sa sami snažiť, pretože sme k nim otvorení aj v otázkach zisku a strát (Rinto Basu 2011).

Po sumácii problémových tém a výsledkov z pozorovania a rozhovorov boli určené dva okruhy záujmových tém. V prvej rovine sa dôraz kládol na zvládanie krízových situácií v interpersonálnej rovine a v druhej zvládanie záťažových situácií jedinca v komunite. Z dôvodu nízkej úrovne komunikačných kompetencií a vyjadrovacích prostriedkov sa do výcviku zaradili aj témy rozvoja komunikačných zručností.

Program ako celok sledoval viaceré ciele. Primárnym cieľom bolo ponúknuť klientovi komplexný balíček nástrojov, ktoré mu pomôžu zvládať krízové situácie jednak v samotnom zariadení, ako aj v bežnom spoločenskom živote. Ďalším bolo oboznámiť klienta s problematikou a zákonitosťami ľudskej komunikácie a pravidlami nielen asertívneho jednania, ktoré sa učili používať v aplikačnej praxi.

V konečnej fáze programu mali byť vytypované osobnosti z radu klientov, ktoré by mali záujem a predispozície, k preškoleniu na tzv. peer-mediátorov. Títo mali byť schopní vedieť riešiť rôzne konfliktné situácie, ktoré nevie riešiť komunita ako taká, a taktiež tie pri ktorých nie je vhodné a ani žiaduce autoritatívne riešenie zo strany personálu. Treba však podotknúť, že tento cieľ sa z dôvodu limitovaného času vyčleneného na projekt nepodarilo naplniť.

Jednotlivé výcviky programu boli doplnené zážitkovými formami sebauvedomenia a vnímania druhých, ako aj z oblastí komunikácie, temperamentu, asertivity, riešenia konfliktných situácií a zvládania stresu. Dôležitou súčasťou bol nácvik praktických zručností nastolením a riešením modelových situácií v oblastiach vyjednávania a kooperácie tímu. Veľkým ohlasom sa u klientov stretli rôzne osobnostné testy (EQ) a krátke video prezentácie alternatívnych riešení sporov. Celý program sa niesol v duchu motivačných foriem vzdelávania familiárne nazvaných aj s ohľadom skladby klientov (cca 2/3 mladistvých) „Resocializácia hrou“.

Účasť klientov na programe bola založená ich dobrovoľnosťou. Na otázku prečo nie povinnosť je jednoduché vysvetlenie, „na silu nič nie je dobré a veci z pravidla nefungujú“ a aj v tejto oblasti platí, staré známe: pomôcť sa dá len tomu kto o pomoc stojí. Aj v tomto prípade platí čo už bolo načrtnuté, ak je motivácia je aj výsledok. Z odstupom času možno konštatovať, že predpoklad, úvodnej „menšej účasti“ sa naplnil, na prvom výcviku sa

zúčastnila cca 1/3 klientov. Následne sa nám potvrdilo aj naše koncepčné smerovanie motivovať formou „lavínového efektu“. Pre záujem nezúčastnených klientov sa úvodný výcvik opakoval a následné sa už konali v dvoch 9 – 12 členných skupinách v týždenných intervaloch.

Východiskové zistenia

V predchádzajúcom texte sme, ale trochu prebehli udalosti. Aby sme dali príspevku kontinuitu vrátíme sa späť v čase. Ako už podnadpis predznamenáva k východiskovým zisteniam, ktoré v konečnej fáze predurčovali a formovali skladbu celého programu.

Úvodom tejto časti považujem za potrebné upozorniť čitateľa, že v tejto časti zaznie prevažne kritika. Kritika však nie v zmysle negácie činností a práce zainteresovaných v resocializačnom zariadení. Vysvetlenie je aj v tomto prípade prozaické, ak sme chceli byť efektívni tak sme museli nachádzať krízové mantinely- povedané inak, namotávať kľbko nezodpovedaných otázok a osobných tráum klientov, aby sa následne toto kľbko „nešťastí a zlyhaní“ rozmotávalo v ponuku samouvedomenia a efektívnych riešení.

Som si tiež vedomí toho, že nie všetci a zo všetkým tu deklarovaným budú so mnou súhlasiť o odbornej obci nehovoriac. Som však v prvom rade mediátor a socioterapeut a môj pohľad na problematiku je zákonite trochu iný. Aj keď pracujem so závisím klientom respektíve s jeho rodinou, je to takpovediac prevažne „spoza barikády“. Verím však, že možná konfrontácia s nezávislým pohľadom „z druhej strany“ v konečnej fáze vyústí „k skvalitneniu procesu resocializácie a etablovania jedinca do bežnej reality života“, pričom nechcem spochybňovať vžitú prax a metódy, na to sa naozaj necítim kompetentný.

Labeling a stigma

Vždy a všade, pri každej príležitosti, pri každom predstavení sa klient predstavuje menom a dodáva: som „narkoman“, „alkoholik“, „gambler“, ... V tomto duchu sú klienti vedení a berú to ako samozrejmu povinnosť. Nikdy sa nestalo, že by padlo napr. slovíčko „bol som“, ..., ak zabudol pridať svoju „nálepku“, bol na to upozornený komunitou a on sa samozrejme v duchu tradícií poopravil. Nevdojak sa natíska otázka, je naozaj potrebné utvrdzovať klienta v tom, že je „len“ niekto druhoradý a úspešne v ňom pestovať pocit menejcennosti a prehľbovať jeho stigmú. Veď aj v bežnom živote sa každodenne ocitáme v rôznych krízových a konfliktných situáciách a každý z nás, bez výnimky, robí aj chyby. Rezultát je v intencii tohto modelu jednoznačný, ak som náhodou s niekým mal ostrejší výstup, tak si mám celý život „sypať na hlavu popol“ a častovať sa nálepkou „som hulvát“, „som grobian“ ... .

Intermezzo:

Klient: „Som rád že, mám prácu, ale strašne sa bojím chodiť von, normálne cítim ako na mňa ľudia „čumia“ a hovoria „to je feťák“. Ja viem, že sa rozprávajú o inom, ale ten pocit ... najradšej by som prestal robiť a ostal by som tu.“

Lektor: „A čo práca? Baví ťa.“

Klient: „Pohoda, v práci je dobre, len chlapi po šichte chodia na pivo a večne ma volajú. Ja ich odmietam, ale bojím sa, že ma odhalia.“

Lektor: „Čo s tým chceš robiť?“

Klient: „Už som sa rozhodol, hľadám si inú prácu, takú, kde sa nepije. Ale kde sa nepije?“

V súčasnosti klient pracuje v spoločnosti, v ktorej sa „alkohol nenosí“, je spokojný, ale strach zo zlyhania a traumy vonkajšieho prostredia nosí v sebe, aj keď je v zariadení už viac ako tri roky nedokáže sa odpútať od „relatívneho bezpečia“, ktoré mu pri každodenných návratoch poskytuje resocializačné stredisko.

Duševné a emocionálne zdravie

Každý človek prežíva počas svojho života obdobia, keď trpí určitou formou stresu, napätia, úzkosti, pocitmi samoty, smútku, neistoty, menejcennosti a pod.. V prípade klientov sú tieto pocity o to intenzívnejšie, že sú v prostredí, v ktorom byť nechceli, trápi ich bludný kruh negatívnych myšlienok a prenasledujú ich pocity bezradnosti a beznádeje. Takéto stavy môžu a často aj vedú k pocitom odlúčenosti alebo duševnej zmätenosti, neskôr až k depresii a k afektívnym poruchám, ktoré si už vyžadujú psychologickú a psychiatrickú starostlivosť. V prípade klientov resocializačného strediska sú tieto stavy o to alarmujúcejšie, že sa v drvivej väčšine jedná o veľmi mladých ľudí vo vekovom rozpätí 14 – 18 rokov. Často sa cítia smutní, nahnevaní, podvedení, alebo jednoducho nevedia, čo si o čom majú myslieť. Stotožniť sa s týmito pocitmi, pochopiť ich, adekvátne na ne reagovať, riešiť ich a pokračovať ďalej v životnej púti bez predsudkov, je veľmi dôležitou súčasťou procesu vyzrievania osobnosti. V tomto procese má pri absencii prirodzeného zdravého rodinného prostredia, nezastupiteľnú úlohu personál zariadenia. Oveľa menej „zdravá“ je tendencia potláčať, alebo „zakopávať“ zlé pocity, ktoré neskôr nájdú spôsob, akým sa vrátia späť aby ovplyvnili duševnú pohodu a rovnováhu človeka spôsobmi, ktoré sú pre neho ťažko uchopiteľné a už vôbec nie zvládnuteľné. Tieto prejavy sú v procese resocializácie bežné, a v podstate je to jedno, v ktorej fáze resocializácie sa klient nachádza. Kolíšu ako pomyselná hojdačka, rôzne stavy pohody a nepohody prežíva klient aj niekoľkokrát denne. Ak sa tieto neriešia prichádza rezignácia a kolaps. Ak by sme chceli tieto stavy pomenovať v alegórii tak si môžeme predstaviť balón, do istej miery ho môžeme nafukovať, aj keď z neho sem tam trochu

vzduchu unikne, každým fúknutím je aj tak väčší, v konečnej fáze, po istom čase predimenzovania, aj tak praskne.

Intermezzo:

Klientka: „Myslím si, že som tu už dosť dlho (1/2 roka), neviem či to ustojím. Asi nie, ale musím ísť domov. Do frasa, strašne sa bojím o sestru, ona je miláčik a ja som musela robiť všetko, preto som aj utekala z domu. Ty „kokso“ skončila som tu, ja nechcem aby aj ona skončila na piku, ja ju musím ochrániť.“

Terapeut: „Koľko rokov má sestra?“

Klientka: „Do frasa včera mala dvanásť, aj ja som začala v dvanástich. Ja sa z toho zbláznim musím ísť domov.“

Po niekoľkodňových terapeutických sedeniach, ktoré iniciovala klientka, sa táto upokojila. Na sporné otázky nachádzala odpovede, dokonca začala s vervou čítať odbornú literatúru, aby pochopila svoju duševnú zmätenosť. Zdala sa byť vyrovnaná a odhodlaná naďalej bojovať zo svojou závislosťou. Po týždňovej neprítomnosti „svojho človeka“ - terapeuta, tento pri príchode do zariadenia zistil nemilú skutočnosť, klientka už v zariadení nebola ... .nebudem vás dlho napínať, tento príbeh skončí happy endom. Aj keď si rýchlo našla cestu k droge, veľmi rýchlo si tiež uvedomila, že nepomohla sebe ani sestre. Celá anabáza ju presvedčila len o tom, čo jej bolo deklarované t. j. sestra nemá problém (minimálne v oblasti závislostí) a na strane druhej sa presvedčila aká krátka je cesta „do pekla závislosti“. Šťastie v nešťastí však tkvie v inom, cez internetovú poradňu kontaktovala „svojho človeka“ ktorý ju bral takú aká je. Dlhé obdobie v trvaní 6 mesiacov ho pravidelne kontaktovala, kým sa však rozhodla urobiť krok k vlastnému šťastiu motivovala dvoch ďalších závislých k resocializácii. V súčasnej dobe má za sebou takmer dva roky úspešnej resocializácie...

Malá sebaúcta a zlý obraz o sebe

Sebaobraz prezentuje súhrn názorov, klienta na seba samého. Niektoré sú pozitívne až nezdravo nadnesené, ale väčšina je negatívnych, niektoré sú pre klienta ústredné a iné sú menej dôležité. Prvotný obraz seba, ktorý si títo jedinci vytvárajú, je okrem „zrkadlového obrazu“ patogénneho prostredia z ktorého väčšina pochádza, poskladaný aj z myšlienok a predstáv, ktoré k nim prichádzajú prostredníctvom sociálnych vzťahov od osôb, ktoré sú pre nich blízke a dôležité. Prvotne hovoríme o rodine ako takej. Pre de facto ešte dieťa sú rodičia „authority“ ku ktorým sú silno citovo viazané. Odozvy, ktoré od nich získava, mu hovoria, či je hodnotné alebo nie, dobré alebo zlé, milované alebo nemilované, chcené alebo nechcené... .Zaujímavým zistením boli silné emočné väzby práve k rodičom so sklonom k agresivite a tým, ktorými trpeli závislosťou, čo je z istých hľadísk aj pochopiteľné, nakoľko klienti

z takýchto rodín udávali, že práve oni boli tí ktorí ich „núkali alkoholom“, pričom sa rádovo jednalo o najmladšiu skupinu klientov ktorí mali v čase prvých kontaktov s alkoholickými nápojmi sotva 12 – 13 rokov. Z rozhovorov vyplynulo, že sa až na jeden prípad jednalo o tvrdý alkohol, podľa ich slov víno a pivo „bola len taká vodička“.

Intermezzo:

Klientka: „Som veľmi nešťastná, nestojím za nič, kvôli mne začal ocino piť, kvôli mne sa hádal a aj odsťahoval od maminy...“

Terapeut: „Odkedy ocino pije?“

Klientka: „Čo si pamätám vždy veľa pil, ja si ho inak ako opitého nepamätám“

Terapeut: „A ty si odkedy na drogách?“

Klientka: „Asi rok a pól.“

Lektor: „Z toho čo hovoríš, otec už dávno pred tým pil ako si ty začala s fetom, ešte stále si myslíš, že otec zažal piť kvôli tebe?“

Klientka: „Áno, je to pravda, veď mi topovedal a aj teraz ma zato stále obviňuje.“

Pevné pravidlá a denný režim

Denný režim v stredisku by mal určovať časové a obsahové usporiadanie činností, organizovanosť programu dňa, formovať sebadisciplínu a podmieňovať zmenu životného štýlu a hodnotového systému. Denný režim na strane jednej upevňuje návyky, na strane druhej vytvára dynamický stereotyp. Podstatným aspektom denného režimu by malo byť harmonické vyváženie rozumových, citových, vôľových, pohybových, kultúrnych a socializačných prvkov. Z pravidiel vychádza taktiež hodnotiaci systém, ktorý má normatívnu podobu, určujúcu pravidlá a hranice spolužitia. S určitosťou nespochybujem, opodstatnenosť týchto atribútov v resocializačnom procese. Skôr chcem poukázať na primeranosť záťaže a vhodnej skladbe aktivít. Z rozhovorov s klientmi vyplynuli sťažnosti na enormné exponovanie záťaže, pri ktorom, ako to vyplýva aj z pozorovania nemal klient ani chvíľu času na to, aby sa mohol venovať sám sebe a svojim záľubám. Aj keď režim bol, stanovený tento sa často menil a modifikoval podľa aktuálnej (ne)potreby. Myslím si, že v plnej miere neobstojí ani univerzálny argument – „ak majú voľno tak sa len namotávať“. Ak by sme túto „okrídlenú vetu“ mali brať doslovne, tak sa desím pomyslenia, čo vlastne robia po nociach... .

Intermezzo:

Klientka: „Načo tu máme knižnicu, keď sa do nej nikdy nedostanem, a vôbec, je zaujímavé, že práve kvôli takejto drezúre som utekala z domu, tu je to však tisíckrát horšie. Ja to nevydržím, ujdem. Tak rada čítam, povedz načo do šľaka je tu tá knižnica.“

Lektor: „Čo dosiahneš s útekom“.

Klientka: „Nič. Aj tak ma donesú späť, veď som tu na paragraf, ale si aspoň na chvíľu oddýchnem.“

Lektor: „Skomunitou si sa rozprávala o tomto probléme“.

Klientka: „Áno, povedali, že som tu krátko a mám držať „hubu“ a ist’ „makat““, ale veď lížeme podlahu od rána do večera stále to isté som z toho unavená, je mi z toho na nič. A aj terapeut povedal, aby som nevymýšľala, lebo, že keď nám dá voľno budeme sa namotávať na fet a útek. Ale ja by som si naozaj rada prečítala nejakú knihu, stačila by polhodinka po obede.“

Povely a príkazy

Aj keď hovoríme v prípade tohto zariadenia o prechode z hierarchickej na demokratickú komunitu, komunita je viac menej usporiadaná hierarchicky a podľa rôznych funkcií, ktoré jej členovia zastávajú. V praktickej rovine má komunita vytvorených cca 54 funkcií rôznej dôležitosti a rozhodovacích kompetencií. Laik (a nie len laik) sa v tejto spleti stráca a často nadobúda pocit chaosu a bezradnosti, v zmysle každý vydáva povely každému, všetci robia a skoro všetci kontrolujú. Autorita sa medzi klientmi (podľa rôznych kritérií) často vynucuje ultimátnymi požiadavkami, sankciami a striktnými príkazmi, zákazmi a nič neriešiacimi trestami s absentujúcou logikou, zmyslom a efektom. O princípochefektívnej komunikácie a progresívnychefektívnych a účinných riešeniach nemôže byť reč. Kolízne situácie vznikajú aj z dôvodu veľkej vekovej polarity. Tento problém by už v súčasnosti, po rekonštrukcii tzv. „starej budovy“ mal byť v podstatnej miere eliminovaný. V tejto samostatne stojacej budove je totiž plánovaná a podľa mojich vedomostí aj realizovaná resocializácia najmladších klientov.

Intermezzo:

Situácia pri raňajšom upratovaní budovy.

Klient 1 klientovi 2: „Chod’ umyť schody!“

Klient 2: „Ale ja mám upratať izbu na poschodí.“

Klient 1: „Čo si to dovoľuješ neposlúchnuť staršieho klienta, vieš kto som ja, vieš už koľko som tu, chod’ umyť schody!“

Klient 3 klientovi 2: „Čo robíš na schodoch, máš upratať izbu si načisto...“

Klient 2: „Ale“ (nebolo mu umožnené dopovedať vetu)

Klient 3 klientovi 2: „Tak ešte si aj drží, za trest upraceš umyvárku!“

Hodnotenie poriadku

Hovorca (hierarchicky najvyššia funkcia): „Klient 2 neupratol izbu, kontrolór ako si ho kontroloval, čo si spal?“

Kontrolór: „Ako som ho mal kontrolovať, keď som musel upratať izbu na prízemí?“

Hovorca: „Sankcionár daj trest... , klient 5 a 6 choďte upratať izbu na poschodí“.

Práca navyše - prijímanie funkcií

Práca navyše je medzi inými aj napr. jedným z predpokladov na prestup do vyššej fázy, získania určitých výhod, prípadne v opačnom garde zmiernenie až upustenie od sankcie. V podstate môžeme hovoriť o motivačnom prvku klienta. Práca navyše, ale paradoxne veľmi často vyvoláva opačný, negatívny efekt. Miesto výhod prichádzajú sankcie a klient sa miesto pozitívneho vnímania svojich činností nad rámec bežných povinností dostáva do patovej situácie, keď si svojou horlivosťou svoju pozíciu „nevylepší“, ale paradoxne ešte viac oslabí. V praktickej rovine si klienti kriticky nezhodnotia svoj potenciál a kapacitu „naberú“ si toľko úloh a funkcií, že ich ani pri najlepšej vôli nemôžu zvládnuť. Samozrejmosťou je dôsledok neuváženosti - zlyhávanie v probátnych činnostiach.

Intermezzo:

Klientka: „Chcem ísť domov na priepustku, beriem si prácu na viac, po dobu ..., budem venčiť psov, polejem kvety, umyjem sprchy, ...“ (v tento deň mala klientka celodennú službu v kuchyni)

Večerné hodnotenie činností

Hovorca: „Zobuď sa, ako chceš ísť domov, keď ty nedokážeš plniť ani základné úlohy. Nezapísala si venčenie psov a vôbec kedy si ich venčila, nepoliala si kvety v komunitnej miestnosti, ešte že si umyla sprchy, ..., zabudni na priepustku, sankcionár daj sankciu.“

Únik

V tomto prípade myslíme dobrovoľný odchod plnoletého klienta z resocializačného strediska, ktorý túto možnosť volí z rôznych príčin. Dôvody sú rôznorodé počnúc od zlyhania jedinca, komunity až po zlyhanie personálu. Nehovoríme o prípadoch, keď klient úspešne ukončil resocializačný proces.

Intermezzo

Klient: „Dali ma robiť hovorcu, ja sa na to necítim, „chaosím“, každý mi nadáva a mladí sa mi vysmieávajú. Ja viem robiť, veď vieš, že nie sú so mnou problémy, celé dni som na brigádach, ja neviem rozkazovať a ani nechcem. Som z toho nervózny a podráždený, prečo mi to robia aj tak tu nie som celé dni.“

Lektor: „Ale veď prirodzená túžba klienta je byť hovorcom. Nie je to len preto, že je to pre teba niečo nové.“

Klient: „Nie, už dávnejšie ma tiež chceli urobiť hovorcom, ale ja potom netúžim, ja niesom na to stvorený. A teraz povedal laický terapeut, že som tu už dosť dlho na to, aby som to robil. A že to budem robiť, či sa mi to ľúbi alebo nie. A sťažovať sa moc nechcem, lebo sa bojím, že si na mňa sadne. Ja nechcem odtiaľto odísť, ale radšej odídem, ako by som mal robiť hovorcu, ja na to naozaj nemám. Aj som mu to povedal.“

Klient nezniesol nášho vyvíjaný tlak a opustil zariadenie, do ktorého sa po jednom dni vrátil. Po ďalšom týždni opustil zariadenie definitívne...

Záverom tejto časti opakovane zdôrazňujem to čo už bolo povedané, z predchádzajúcich riadkov by sa mohlo zdať, že sa jedná o negáciu činností v resocializačnom stredisku, nie je tomu ale tak, to iba stanovená rola nezávislého pozorovateľa stanovovala sústrediť sa na negatívne procesy, aby tieto mohli byť analyzované pre budúce rozhodnutia, v smere skvalitnenia práce s klientom ako aj určenia stratégie, tém a foriem výcvikového programu. Treba si taktiež uvedomiť, že situácie a odpovede aj keď reálne, boli často výsledkom momentálneho prežívania a vnímania tej ktorej situácie klienta.

Výcvikový program

Výcvikový program započal druhým septembrovým týždňom. Okrem prvého sedenia, na ktorom sa zúčastnilo 7 klientov, sa pre značný záujem klientov, ako už bolo uvádzané, konal v dvoch skupinách po 9 – 12 klientov v týždňovej perióde po 1,5 – 2 hod..Aj s ohľadom na zloženie klientov strediska sme volili také metódy, ktoré by zefektívnili výcvik a do maximálne možnej miery eliminovali javy, pre ktoré by eventuálne mohli byť zmarené ciele a o ktorých hovorí aj známy odborník v oblasti závislostí Nešpor (2007), keď uvádza, že u detí a mladistvých klientov so závislosťou je prítomné oneskorenie v psycho-sociálnom vývine – v oblasti vzdelania, sebakontroly, citovej zrelosti, sociálnych zručností atď.

Aj keď sa môže zdať, že samotné problémové okruhy budú pre túto societu neuchopiteľné, opak bol pravdou. V systéme práce s klientom sa miesto zaťažujúcej teórie volila hravá a zážitková forma, ktorej východiská si mohli klienti v modelových situáciách nielen precítiť, ale aj precvičiť a bezprostredne používať v aplikačnej praxi.

Príklady a modelové situácie sme čerpali z ich vlastného prostredia, t. j. z ich každodennej interakcie a situácií, ktoré sa udiali v resocializačnom stredisku. Výhoda tejto formy bola v tom, že pre väčšinu klientov predstavovali tieto situácie to, čoho boli buďto prítomní, alebo boli ich priamymi aktérmi, poprípade o nich počuli. A ak nie, táto sa im ozrejmla z pohľadu lektora ako aj z pohľadu oboch aktérov konfliktnej situácie. Výcvik mali teda uľahčení v zmysle, že si tieto situácie sami prežili, buď to ako pozorovatelia resp. ako priami aktéri.

Je len samozrejme, že sa tak dialo s ich súhlasom. Po vysvetlení výhod, ale aj nevýhod tej ktorej formy sa nakoniec rozhodli tak, ako to bolo v predchádzajúcich riadkoch popísané. Lektor taktiež upozornil klientov, že vždy sa navrhne konkrétna situácia, ktorá sa udiala. V prípade, nesúhlasu minimálne zo strany jedného zo zainteresovaných sa navrhne situácia obdobná. Na margo veci treba uviesť, že k takémuto prípadu neprišlo a skôr nastával druhý variant v zmysle predostierania reálnych situácií klientmi s požiadavkou na analýzu a možné efektívne riešenia.

V ďalšom texte prinášame krátky náčrt programu zvládania krízových situácií a rozvoja komunikačných zručností zo stanovenými cieľmi a predpokladanými výstupmi.

Stručný náčrt programu zvládania krízových situácií a rozvoja komunikačných zručností

Stručná osnova:

1. Rozvoj emocionálnej inteligencie

Cieľ:

Uvedomovať a zvládnuť vlastné emócie a city a efektívne ich využiť v prospech spolupráce s ostatnými. Vedieť sa vžiť do pocitov iných. Uvedomiť si proces citového, emocionálneho zrenia a rozvíjania jedinca. Zdôrazniť potrebu budovania podnetného prostredia, v ktorom klient žije. V tejto súvislosti naučiť klienta prežívať šťastie a radosť, získať životný optimizmus, ovládať svoje emócie a regulovať ich. Odbúrať apatiu, aby nepoklesol citový záujem klienta o svoje okolie. Správne nasmerovať jeho city. Deklarovať potrebu svojeacity a city otvorene interpretovať.

Po absolvovaní tejto časti bude klient vedieť:

- vnímať iných klientov a personál ako ľudí, s ktorými možno diskutovať, hovoriť o sebe, o svojich záujmoch, o tom, čo prežil, o svojich cityoch a o ich zdrojoch,
- prežívať vlastné šťastie a radosť, získa životný optimizmus, bude ovládať svoje emócie a získa schopnosť regulovať ich,
- byť tolerantnejší k prejavom správania, cítenia aj myslenia ostatných klientov, ovládať svoje sklamanie, primerane sa „ventilovať“,
- dať pocítiť ostatným dobrotu, láskavosť a dôveru v nich.

Získa:

- povedomie o dôležitosti emocionálneho sebauvedomenia,
- povedomie o potrebe sebaovládania,
- povedomie o dôležitosti rozvoja motivácie seba samého,
- povedomie o dôležitosti rozvoja empatie,
- povedomie o dôležitosti angažovania sa v sociálnych kontaktoch

Bude schopný:

- rozpoznať, identifikovať a usmerňovať svoje city ako jednu zo základných podmienok sebaoznania, duševnej hygieny a seba výchovy.
- naučí sa vyjadrovať city ako dôležitý predpoklad komunikácie, empatie, základov budovania medziľudských vzťahov a schopnosti porozumieť sebe a iným.

2. Konflikt prirodzená súčasť života

Cieľ:

Cieľom tejto časti je oboznámiť klienta s možnosťami zvládania a efektívneho riešenia konfliktov so zameraním na špecifickú societu resocializačného zariadenia. Definovať „konflikt“ ako jav prirodzený a riešiteľný. Ponúknuť pohľad na konflikt ako na proces, ktorý prechádza viacerými fázami. Zaoberať sa s jednotlivými fázami, s akcentom na fázu riešenia konfliktu a možnosťami jednotlivých riešení. Porozumieť procesu, potenciálu a možnosti riešenia konfliktov treťou stranou aj vo fáze, keď strany odmietajú spolu komunikovať. Prezentovanie skúseností a prípadových štúdií z praxe.

Po absolvovaní tejto časti bude klient vedieť:

- vysvetliť, ako možno predchádzať konfliktom,
- vymedziť a identifikovať jednotlivé fázy konfliktu,
- že konflikt sa dá úspešne riešiť aj za asistencie tretej osoby, v duchu konceptu „win-win“ – ja vyhrávam, ty vyhrávaš.

Získa:

- povedomie o príčinách konfliktov,
- povedomie o možnostiach riešenia konfliktu.

Bude schopný:

- chápať konflikt ako súčasť života, ktorý môže mať aj pozitívny vplyv na následné vyjednávanie,
- odhaliť príčiny konfliktu,
- v niektorých prípadoch predísť konfliktu,
- vybrať najefektívnejšie riešenie konfliktu a realizovať ho.

3. Aktívne počúvanie základný predpoklad úspešnej komunikácie

Cieľ:

Venovať sa problematike aktívneho počúvania s akcentom na prostredie, v ktorom klient žije. Definovať rozdiel medzi povedaným a počutým. Uvedomiť si, že aktívne počúvanie je zručnosť, ktorej sa možno naučiť. Ozrejmovvať jednotlivé fázy procesu počúvania a ich náplň. Ďalej popisovať nežiaduce typy načúvania vo vyjednávaní (pasívne, agresívne, logické, ofenzívne, reflektívne) a zaoberať sa podrobnejšie žiaducim typom načúvania - aktívnemu načúvaniu, jeho prejavov a bariérami. Pochopiť význam načúvania a spätnej väzby pre efektívnu komunikáciu.

Po absolvovaní tejto časti bude klient vedieť:

- vymedziť jednotlivé typy načúvania,
- definovať bariéry aktívneho počúvania,
- ozrejmiť pojem spätnej väzby.

Získa:

- povedomie o rozdieloch medzi povedaným a počutým,
- povedomie o tom, že existujú rôzne prístupy k načúvaniu,
- povedomie o dôležitosti aktívneho počúvania pre úspešné spolužitie v komunite,
- povedomie o tom, ako využívať spätnú väzbu.

Bude schopný:

- identifikovať typ načúvania oponenta,

- odstrániť niektoré bariéry aktívneho počúvania,
- využívať spätnú väzbu.

4. Efektívna komunikácie

Ciel':

Všetci, bez výnimky sme konfrontovaní s nepríjemnými pravdami, ktoré musia byť komunikované, či sa týkajú osobného alebo profesionálneho života. Neprofesionálny prístup môže a aj spôsobuje nenapraviteľné škody, laický prístup spôsobuje iba skepsu a beznádej. Z naznačeného vypláva potreba pravdu vyrieť (nezamlčovať), ale tak, aby táto nezraňovala. Cieľom je definovať, charakterizovať, analyzovať funkcie a popisovať formy komunikačných kanálov. Interpretovať a klasifikovať manipulačné techniky. Rozvíjať jazykové a komunikačné kompetencie a komunikačné zručnosti. Oboznamovať klienta s technikami ako povedať našu pravdu inému človeku bez toho, aby sme spôsobili bolesť a pritom ostali efektívni.

Po absolvovaní tejto časti bude klient vedieť:

- identifikovať komunikáciu a komunikačné systémy,
- klasifikovať špecifiká verbálnej a neverbálnej komunikácie,
- vymedziť zákony komunikácie a determinanty ľudskej komunikácie,
- Identifikovať komunikačné zlozvyky.

Získa:

- povedomie o význame komunikačných a prezentačných zručností,
- povedomie o tom ako je dôležité byť pochopený a mať možnosť pochopiť druhého,
- povedomie o technikách seba prezentácie - transakčnej analýze a asertívneho konania.

Bude schopní:

- efektívne komunikovať,
- využívať komunikačný štýl a prekonávať bariéry v komunikácii,
- využívať asertívne techniky a techniky interaktívnej komunikácie,
- čeliť manipulačným praktikám.

Hlavné zistenia ergo čo sa podarilo a čo nie

Priestor daný podrobnej prezentácii nemôže obsiahnuť vymedzený priestor pre príspevok, preto sa zameriam, len na hlavné resp. zaujímavé zistenia, ktoré vyplynuli zo samotnej realizácie výcviku. Niektoré len doslovne „preletím“ iné podrobím trochu detailnejšiemu, aj keď nie vyčerpávajúcemu pohľadu.

Samotné „zahrievacie predkolo“ sa nieslo netradične, problémový okruh tvorili „nadávky a vulgarizmy“. Aj keď sa môže zdať tento okruh triviálny, tieto vyjadrovacie prostriedky tvorili bežný slovník klientely. Za potrebné a dôležité sa považovalo nastoliť primárne túto problematiku aj zdôvodu, že mladiství klienti predstavujú nielen špecifickú klientelu resocializačného strediska, ale aj najpočetnejšiu. Svoje chabé vyjadrovacie schopnosti

kompensujú práve touto kategóriou, keď v praxi nahrádzajú neznáme známym - nie moc lichotivým slovníkom.

Treba mať na zreteli tiež fakt, že mnohí z klientov aj v rámci resocializácie absolvujú štúdium na rôznych typoch škôl, počnúc základným vzdelaním, končiac až vysokoškolským štúdiom. Taktiež si aktívne hľadajú po splnení istých podmienok pracovné uplatnenie mimo strediska. Nie sú, ako by sa mohlo zdať izolovaní od sveta (tento fakt, nič nemení na dôležitosti témy), sú v častom kontakte so spolužiakmi, pedagógmi ako aj inými dospelými o vlastných rodičoch a súrodencoch nehovoriac. Sú fakticky živou reklamou (antireklamou) strediska, ale aj prezentovanou „vizitkou“, ktorú si každý bezpochyby ihneď všimne.

A tak sme sa začali hrať. Výsledok bol prekvapením ak by som tvrdil, „vulgarizmy prestali“ klamal by som minimálne sám seba. Klienti sa začali kontrolovať nielen medzi sebou, ale kontrolovali hlavne samých seba, v neskoršej fáze, vždy keď sa pristihli pri nadávke pridali aj slovíčko ospravedlnenia.

Ďalšiu neplánovanú, ale zato pre každého človeka dôležitú zmenu v telesnom a psychickom vývine predstavuje uvedomovanie si vlastnej sexuality a pudov. Pre personál ako „náhradnú rodinu“ samozrejme „problém“, ktorý skôr či neskôr bude musieť svojim dospievajúcim klientom „objasniť“ a z vecí pre klientov zábavných až hodných si uťahovania a prezentovania svojej mužnosti resp. ženskosti, navodiť tému vážnu, kolidujúcu minimálne s etickou stránkou, hygienickými návykmi a úzko súvisiacimi zdravotnými špecifikáciami. Slovom vyhradili sme časový priestor aj sexuálnej výchove.

Najväčším problémom a pre klienta neprekonateľnou prekážkou sa javilo slovné spojenie „Ja viem ...“, ... čosi o mne myslí, ..., že ma nemá rád ...“ ktorým vyjadruje, všetko to čo si z istých dôvodov domýšľa a čo je horšie aj prezentuje ako univerzálnu pravdu, popierajúc až negujúc logickú aj vecnú argumentáciu. Na druhej strane sa jedná o kusé, nepresné, až zavádzajúce prezentovanie interpretácie iného klienta resp. terapeuta, v iných prípadoch sa prezentuje to čo „údajne“ počul resp. mu bolo interpretované, v najhorších prípadoch to čo si myslel, že počul alebo si kontext obsahu dedukciou domyslel, ale prezentoval „tokvázi počuté“ ako realitu počutého.

Po počiatkovej neústupčivosti z pozície „Ja viem ...“ prezentovanou prakticky každým klientom sa po aplikovaní jednoduchej metódy mohlo začať nielen racionálne pracovať ale aj myslieť. Prvému klientovi sa pošepkalo do ucha „viem, že vieš, že viem“ dvanásty klient mi víťazoslávne oznámil, že všetko dobre počul. Je len samozrejmé, že so 100% istotou tvrdili všetci 12 „Ja viem čo si povedal“ (niektorý si to zaznamenali aj na papier). Malinké, ale zato podstatné bolo zistenie, že neboli ani dvaja čo by rovnako interpretovali to čo počuli. Každý

počul niečo iné a ešte aj to čo počul ten ďalší počul v inej verzii. Nakoniec sme sa dopracovali až k vete „večer ideme na pizzu“, a razom boli vysvetlené šumy v komunikácií, ako aj rozdiel medzi „dojmami a pojмами“, no a univerzálne „ja viem ...“ už neplatilo.

Ako sme však už upozorňovali nič nie je len čiernobiele. Tak ako každá farba má svoje odtiene takisto pojem „Ja viem ...“, úzko súvisí so sebapoňatím, naučenou bezmocnosťou, uzatvorením sa do seba, neschopnosťou povedať nie, atď., na snahe druhej až horlivou snahou pomáhať, či už o pomoc potenciálna „obeť“ (zväčša nováčik) stojí alebo nie. V súhrne možno povedať, že pri týchto nácvikoch zaujali klientov hlavne interaktívne hry, pri ktorých úplne zabudli na svoju „ulitu zabudnutia“, otvorili sa, prezentovali svoje boľavé miesta a zisťovali, že problém jedného sa často s malými obmenami zhoduje aj s problémami iných. Taktiež sa živo zaujímali o to, ako a kedy poskytnúť klientovi pomoc, prečo sú pri ponuke pomoci odmietaní atď., pričom sa preferovali systém skupinovej sily nachádzania nastolených otázok formou nachádzania riešení (brainstorming), ako mechanické vysvetľovanie.

Možno v týchto súvislostiach súhlasiť s Kooymanom, ktorý považuje za zvlášť problematický, tzv. bonding – fyzickú a emočnú blízkosť dvoch ľudí. „Väčšina klientov so závislosťou si vytvorila identitu odmietajúceho – rozhodli sa, že nikoho lásku nebudú potrebovať. Sú tiež presvedčení, že nemôžu druhých požiadať o pomoc – spoliehajú sa preto len sami na seba. Cítia sa bezpečne a neohrozene vtedy, keď sú sami. Svoje pocity, ako sú napr. strach či bolesť, neprejavujú navonok, ale obvykle ich pred tými druhými zakrývajú“ (Kooyman, 2004, In Šimončíčová, 2009, s. 14). A pomyselný balón sa pomaly, ale nezadržateľne plní... .

Aj z tohto dôvodu prevládala snaha o praktické zvládanie:

- ✓ starých a aktuálnych pocitov bolesti, hnevu, strachu, obáv a pociťovaných krívd;
- ✓ správne identifikovanie negatívnych pocitov a postojov, nebát sa ich interpretovať a riešiť (požiadať o pomoc).

Taktiež by sa mohlo zdať, že keď klienti žijú v totožnom prostredí a sú v každodennom kontakte, nebudú mať problém so vzájomnou komunikáciou. Opak je pravdou, prvotný problém predstavovalo nadviazanie komunikácie, výber témy a v neposlednom rade nevedeli rozhovor udržať resp. rozvíjať. Väčšinou si vystačili jednoslovnou komunikáciou v modifikácii slov áno – nie. A to neplatí len o komunikácii medzi sebou, ale aj v rovine komunikácie s terapeutom, pri ktorej často vypuklo vystupuje aspekt nedôvery až vzdoru. Samozrejme zdôvodnenie je v ich poňatí typické – „lebo ja viem...“

Ďalší sizyfovský rébus klienta predstavuje strach a obavypričom „strach nie je nič iné ako fyzická reakcia myslenia na následky, o ktoré nestojíme. Väčšina z toho, čoho sa obávame, sa

aj tak nikdy nestane, takže strach a obavy sú lenúplne zbytočné trápenie sa pre veci, ktoré sa nikdy nestanú!“ (Pease, Pease, 2006, s. 65-66)

Témy, ktorým sa klienti najviac tešili a ktoré ich snád' aj najviac motivovali boli témy súvisiace s efektívnou komunikáciou. Pri prezentácii pre nich krkolomných pojmov: asertívne správanie a transakčná analýza, v nich žiadne čaro nevnímali, opak však predstavovala prezentácia a nácvik techník o ktoré sa aktívne zaujímali, hlavne ich zaujala asertivita v rámci ktorej si doslova vynútili testy. Rozčarovanie prišlo pri vyhodnotení a nízkom skóre. Uspokojenie priniesol až oznam, že je dobré poznať svoje slabé stránky v tejto oblasti, z dôvodu ich rozvíjania cieľavedomým nácvikom a že aj pre lektora je to signálakou cestou sa uberať.

Obdobne pozitívny ohlas bol zaznamenaný aj v prípadoch riešení „prijímania a dávania pochvaly“ ako aj „spätnej väzby“. Tieto témy boli tým povestným „na seba upleteným bičom“. Sústavne si tieto techniky pri rôznych situáciách precvičovali a zároveň si chodili aj overovať správnosť. V tejto súvislosti sa vyskytla aj zaujímavá situácia. V rámci komunitného sedenia reagovala klientka na príspevok klienta, ten sa ju snažil zahriaknuť „prečo ma kritizuješ“ reakcia bola promptná a pre všetkých prekvapivá, „nehnevaj sa, ja ťa nekritizujem ja ti dávam iba spätnú väzbu“ s dôvetkom na lektora „však to bola spätná väzba“ po potvrdení zažila snád' prví aplauz na otvorenej scéne, keď jej celá komunita nadšene tleskala.

Záverom v pár vetách prezentujem snád' klientmi najočakávanejšiu tému, tému manipulačných techník. Aj v tomto prípade prišlo k istému rozčarovaniu až do chvíle vysvetlenia. Neprišlo k nácviku rozvoja techník, ktorých cieľom je v podaní Beckovej „vedome a cielene manipulovať vybrané osoby s použitím manipulačných techník podľa dopredu vytvoreného plánu“ (Beck, 2007, s.9) Tak či tak každý jeden klient tieto či už vedome alebo nevedome, s väčším-menším úspechom, takmer denne aplikuje. Cieľ spočíval v inom, v prezentácii identifikácie týchto praktík obligatónym spôsobom prezentovaním príkladov z klientovho prostredia. Za pozornosť stoja dva aspekty: dvaja najväčší „manipulátori“ sa ohradili a priori voči téme samotnej (žeby strach?). Na strane druhej nastalo po výcviku zvláštne status quo, ako keby sa klienti len ťažko zviechali z nového poznania, zo svojho „neotrasiteľného presvedčenia“, že manipulácia je neprehliadnuteľná a tým pádom vhodná a v prípade potreby aplikovateľná.

V názve sme uviedli aj oblasť, ktorú vo všeobecnej rovine neradi prezentujeme – neúspech resp. čiastočný úspech. Tak ako má minca rub a líc, ani predstavy sa vždy nedarí do bodky realizovať, takže aj prezentovaný projekt má dve tváre. Pozitívna tkvie v realizácii, v záujme a v motivácii klienta ku spolupráci a k zmene svojho správania, hodnotového rebríčka,

vnímania seba a iných atď.. Handicap predstavuje krátke časové obdobie, v ktorom prebehla realizácia projektu a to, že sa ho nepodarilo udržať. Prvé výsledky predznamenávali posun v myslení a v prístupe klientov k aspektom kvality vlastného života. V rámci projektu sa podarilo v rámci skupinovej terapie motivovať klientov aj k využívaniu individuálnej terapie, motiváciou a distribúciou klientov so svojimi špecifickými problémami ku psychológom pôsobiacim v stredisku. Tieto terapie začali klienti vyhľadávať cielene s potenciálom trvanlivosti, čo do tejto doby z pohľadu klienta nebolo mysliteľné. Psychológ už nebol z ich pohľadu len „ten čo by z klienta len ťahal informácie“ aby mohol povedané v ich žargóne „bonzovať“. Prerodom myslenia, to už bol človek ktorý klientovi chce a vie pomôcť a klientovi stojí za to o pomoc požiadať, je to už, človek ku ktorému si našiel cestu aj pomocou tohto programu.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] BASU, Rintu. 2011. *Zakázané presvedčovacie techniky*. Vyd. 1. Praha :Grada Publishing, 2011. 154 s. ISBN 9788024737225.
- [2] BECK, Gloria. 2007. *Zakázaná rétorika : 30 manipulatívnych technik*. Vyd. 1. Praha: Grada Publishing, 2007. 266 s. ISBN 9788024717432.
- [3] GELDARD, Kathryn ; GELDARD, David. 2008. *Dětská psychoterapie a poradenství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 336 s. ISBN 9788073674762.
- [4] NEŠPOR, Karel. 2007. *Návykové chování a závislost: Současné poznatky a perspektivy léčby*. 3. Doplněné vydání. Praha: Portál, 2007. 170 s. ISBN 9788073672676.
- [5] PEASE, Allan; PEASE, Barbara. 2006. *Úspěšné komunikačné stratégie*. Bratislava: Ikar, 2006. 102 s. ISBN 8055112479.
- [6] SIDNEY, Lumet. *The Verdict* : 1982. 129 min.
- [7] ŠIMONČIČOVÁ, Lucia, 2009. Arteterapia v resocializácii klientov so závislosťami od psychoaktívnych látok (2.). *Čistýdeň: odborný časopis pre oblasť závislostí*. 2009, VII. ročník, č. 14-17, s. 49-51. ISSN 1336-4243.

Kontakt

PhDr. Ladislav Maczkó
mediátor a socioterapeut
Hlavné námestie 7, 940 52 Nové Zámky
E-mail: mediator@inMail.sk

Prevenencia sociálnej patológie ako optimalizácia bio-psycho-socio-kultúro-spirituálnej regulácie správania

Prevention of social pathology as a optimization of bio-psycho-socio-culturo-spiritual regulation of behavior

Štefan MATULA

Abstrakt

Koncept prevencie sociálnej patológie ako optimalizácie bio-psycho-socio-kultúro-spirituálnej regulácie správania vychádza z ostatných štúdií prof. Damiana Kováča, ktorý chápe človeka nielen ako bio-psycho-sociálneho tvora, ale ako bio-psycho-socio-kultúro-spirituálne bytie, pričom integrácia osobnosti nie je púhou danosťou, ale je výsledkom sebautvárania kultiváciou. Táto sa najefektívnejšie uskutočňuje psychickou reguláciou pomocou systémových regulátorov, akými sú múdrosť, prosociálnosť, tolerantnosť, striedmosť, zodpovednosť, pokornosť, svedomitosť a zmysluplnosť života. Ak má byť multidisciplinárna intervencia (ale i prevencia) voči sociálno-patologickým faktorom primerane efektívna, nemôže ignorovať túto päťfaktorovú podmienenosť.

Kľúčové slová

Integrácia osobnosti, prevencia sociálnej patológie, regulácia správania

Abstract:

The concept of prevention of social pathology as to optimize bio-psycho-socio-cultural-spiritual control of behavior based on other studies prof. Damian Smith, who understands man only as a bio-psycho-social creature, but as a bio-psycho-socio-cultural-spiritual being, the integration of personality is not simply a predisposition, but is the result sebautvárania cultivation. This is most effectively done through mental control system regulators, such as wisdom, prosociality, tolerance, moderation, responsibility, conscientiousness and meaningfulness of life. To be multisector intervention (and prevention) to the socio-pathological factors reasonably effective, can not ignore this fivefactors conditionality.

The key words:

Integration of personality, prevention of social pathology, regulation of behavior

V príspevku chceme upozorniť na niekoľko skôr teoretických problémov, ktoré ale následne môžu mať (a spravidla aj majú) významný vplyv na budovanie toho, čo by bolo možné s troškou veľkorysosti nazvať celospoločenským systémom prevencie sociálnej patológie.

Prvou principiálnou otázkou, ktorá už roky leží na stole odborníkov, zaoberajúcich sa touto problematikou je , či môže koncept sociálnej patológie tvoriť bazálne východisko celospoločenského systému prevencie.

Zastávame názor, že môže, bude však treba hľadať a nájsť také jeho obsahové naplnenie, ktoré by nielen vyhovovalo participujúcim odborom a disciplinám, ale aj mohlo tvoriť praktické východiská pre koncipovanie celospoločenských interdisciplinárnych preventívnych stratégií najzávažnejších sociálno - patologických fenoménov. Doterajšie definície sú buď príliš všeobecné alebo príliš zúžené. Príkladom všeobecného chápania môže byť Freiová (1991), ktorá pokladá sociálnu patológiu za zhrňujúci pojem pre nezdravé, nenormálne, všeobecne nežiadúce spoločenské javy, tzn. spoločenky nebezpečné, negatívne sankcionované formy deviantného správania, ale hlavne pre štúdium príčin ich vzniku a existencie. Príkladom zúženého chápania môže byť Ondrejkoovičovo vymedzenie, ktoré definuje sociálnu patológiu ako „súhrnný pojem pre označenie chorých, nenormálnych, všeobecne nežiadúcich spoločenských javov. Patria sem aj sankcionované formy deviantného správania, ako aj štúdium príčin ich vzniku a existencie“. (Ondrejkoovič, 2001, In: B. Kraus a J. Hroncová, 2007, s.9)

Pre možnú inšpiráciu ponúkame našu predstavu (Matula, 2000), podľa ktorej je sociálna patológia hraničná vedná disciplína, ktorá skúma sociálne a psychologické mechanizmy vzniku a vývinu sociálno - patologických javov a aplikuje výsledky svojich bádání na optimalizáciu regulácie prežívania a správania jednotlivcov, ktorí svojím správaním naplnili znaky týchto javov. V prípade takto postaveného metodologického konceptu sa nám potom treba vrátiť ako k východisku k tradičnému bio-psycho-sociálneho prístupu, na základe ktorého Kováč (1985), definoval osobnosť ako rôzne diferencovanú dialektickú jednotu vnútorných (biologických) determinácií (daností i možností ľudských individií) a vonkajších (sociálnych) pôsobení (podmienok života a vplyvov spoločnosti), ktorá je dotváraná psychickou reguláciou - tj. sebautváraním.

Prípomíname, že problematiku utvárania osobnosti označil D. Kováč (1985) za ústredný vedecký záujem a kruciálny problém celého „poznávania človeka“ už v roku 1985. Komplexný výskum človeka, ako ho potom inicioval spomínaný autor už koncom 80. rokov, však žiaľ po roku 1989 nepokračoval, pretože sa do popredia dostali iné problémy, vrátane reorganizácie vedeckovýskumnej činnosti na Slovensku.

Na obr. č. 1 uvádzame napriek tomu tento prehľad možných problémov základného výskumu človeka ako osobnosti, pretože sa javí ako nosný aj na začiatku 21. storočia. (Kováč, D., 1996)

Obr. č. 1.: Hlavné problémy systémového výskumu človeka		
Hlavné problémy		Možné subtémy
A.	Utváranie environmentu pre človeka v duchu idey rozvoja trvale udržateľného života	<i>Priemyselné havárie, hluk, prehušťovanie miest s následnou kriminalitou a i.</i>
B.	Biologické determinanty vývinu	<i>Dôsledky genetickej predestinácie, optimálna výživa, eliminácia pohybovej deprivácie a i.</i>
C.	Celoživotné zdravie	<i>Životný štýl, prevencia civilizačných chorôb, neproblémové starnutie atď.</i>
D.	Optimálny vývin detí	<i>Súladná rodina, efektívnosť učenia sa, sídliskové deti a mládež a i.</i>
E.	Vpravovanie sa mladých do spoločnosti	<i>Skoré sexuálne skúsenosti, nezamestnanosť, drogová závislosť a i.</i>
F.	Intelekt a tvorivá činnosť	<i>Rozvíjanie reči, väzby rozumu s emóciami, rozvíjajúce programy tvorivej činnosti a i.</i>
G.	Výkon v záťaži a v strese	<i>Cirkadiánne rytmy, limity ľudských výkonov, nehodovosť atď.</i>
H.	Súčinnosť človeka s novými technológiami a informatikou	<i>Zlyhanie človeka v rizikových povolaniach, depersonalizácia robotizovaných pracovísk, vpád osobných počítačov do osobného života ľudí a i.</i>
I.	Osobnosť v rodine, pracovnej organizácii a vo voľnom čase	<i>Harmónia ľudských potenciálov, kontinuita generácií, obohacovanie umením atď.</i>
J.	Prepojenosť ľudí v regiónoch so svetom	<i>Xenofóbia, konflikty etník a krajín, zodpovednosť štátnikov a i.</i>
K.	Primárna premena osobnosti	<i>Jej kultivácia cnosťami, princípmi humanizmu, duchovnou obrodou a i.</i>

Druhým dôvodom je skutočnosť, že ideu komplexného výskumu človeka pokladáme za veľmi významnú aj vo vzťahu k problematike chápania sociálno patologického správania, ktorou sa zaoberáme v tejto štúdií. (Pripomíname zároveň, že sám autor vyššieuvedený zoznam nepokladá za úplný a predpokladá jeho aktuálne dopĺňovanie).

V ostatných štúdiách (pozri obr. č. 2) prekračuje D. Kováč (2001) hranice bio-psycho-sociálneho prístupu, keď konštatuje, že človek nie je len bio-psycho-sociálnym tvorom, ale bio-psycho-socio-kultúro-spirituálnym bytím pričom integrácia osobnosti nie je púhou danosťou, ale je výsledkom sebautvárania kultiváciou. Táto sa najefektívnejšie uskutočňuje psychickou reguláciou pomocou systémových regulátorov, akými sú múdrosť, prosociálnosť, tolerantnosť, striedmosť, zodpovednosť, pokornosť, svedomitosť a zmyslupnosť života.

Obr. č. 2.:

Nemožno si nepoložiť otázku, či je v našich podmienkach uskutočňovanie prevencie sociálnej patológie v bio-psycho-socio-kultúro-spirituálnom interdisciplinárnom prepojení všetkých zainteresovateľných vedných disciplín a praktických odborností reálne ?

Netrúfame si odpovedať, ale veríme, že nie sme sami, kto si želá aby to tak bolo. Na splnenie tohoto (nie nereálneho) cieľa bude potrebné predovšetkým:

- vytvárať postupne podmienky na bezprecedentnú kooperáciu nielen všetkých odborov, ale, čo je horšie (realizovateľné), všetkých odborníkov pracujúcich v tejto oblasti. Takáto kooperácia však predpokladá predchádzajúce jasné vymedzenie prienikov a autonómií odborníkov z oblasti medicíny, pedagogiky, sociálnej práce, psychológie, príp. psychoterapie. Veríme, že aj práve prebiehajúca medzinárodná vedecká konferencia posunie o krok ďalej hľadanie spoločných prienikov a autonómnych špecifik odborov z oblasti "helping professions".
- vyvarovať sa snahám o obsahovú monopolizáciu jednoznačne interdisciplinárnej záležitosti (akou prevencia sociálnej patológie nepochybne je) zo strany niektorých vedných disciplín alebo odborných činností.

- *najmenej v strednodobom časovom horizonte otvorene a bez predsudkov diskutovať* aj o neradostnej úrovni, stave a problémoch legislatívie biologickej, sociálnej a psychologickéj zložky komplexnej starostlivosti o mladú generáciu. Legislatívne rezortné predpisy totiž prepotrebnú nadväznosť činností preventívnych inštitúcií pri práci s ohrozenou časťou populácii vôbec nerešpektujú.
- ak má byť multiodborová intervencia (ale i prevencia) voči sociálno-patologickým faktorom primerane efektívna, nemôže ignorovať túto päťfaktorovú podmienenosť

Záver

Želajme si spoločne, aby sa vízia interdisciplinárnej prevencie sociálnej patológie stala čo najskôr realitou a aby jej východiskom bol koncept prevencie sociálnej patológie ako optimalizácie bio-psycho-socio-kultúro-spirituálnej regulácie správania.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] FREIOVÁ, E.: Patologie sociální. In.: Sociální deviace, sociologie nemoci a medicíny, SLON, Praha 1991, s. 98 – 99
- [2] KOVÁČ, D.: Teória všeobecnej psychológie, VEDA, 1985
- [3] KOVÁČ, D.: Ohrozenie človeka ako osobnosti na konci 20. storočia. Čo tu môže *psychológia*? In: (Zb.) Súčasný človek, jeho psychické problémy a možnosti riešenia. ACTA PSYCHOLOGICA TYRNAVIENSIA, 1-1996, Trnavská univerzita, Trnava, 1996, s. 15 – 33
- [4] KOVÁČ, D.: Integrovaná osobnosť – predpoklad zvládania „nebezpečného sveta“ In: (Zb.) Psychológia pre bezpečný svet. SPS pri SAV, STIMUL, Bratislava, 2001, s. 11 – 14
- [5] KRAUS, B. – HRONCOVÁ, J. : Sociální patologie. Hradec Králové: GAUDEAMUS, 2007, 325 s., ISBN 978-80-7041-896-3
- [6] MATULA, Š.: Sociálna patológia a prevencia. Vysokoškolské prednášky 1999/2000. Trnavská univerzita.

Kontakt

PhDr. Štefan Matula, PhD.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie

Cyprichova 4, 835 05 Bratislava

E-mail: stefan.matula@gmail.com

II. SOCIÁLNA PRÁCA SO ZÁVISLÝMI A SPOLUZÁVISLÝMI

Sociálna práca so spoluzávislými

Social work with codependency

Andrea VASILESCU

Abstrakt

Spoluzávislosť z historického uhla pohľadu sa po prvýkrát v terapeutickej oblasti objavuje koncom sedemdesiatych rokov. Samotné označenie sa začalo používať vo viacerých liečebných centrách v Minnesote súčasne. Pôvodne slovo označovalo človeka, ktorého život bol ovplyvnený spoložitím s človekom chemicky závislým. Človek, žijúci so závislým, si vytvoril nezdravé spôsoby zvládania života. Spoluzávislosť sa viazala k alkoholizmu, neskôr do tejto skupiny boli identifikované ďalšie problémy ako napríklad prejedanie sa, hazardné hráčstvo a iné závislosti. Ak by sme mali presnejšie charakterizovať kodependenciu, vychádzame z faktu, že spoluzávislí ľudia celý svoj život podriadili spoložitiu so závislým rodinným príslušníkom. Spoluzávislý jedinec môže byť dieťa (Dospelé dieťa alkoholika), dospelý, partnerka, manželka, súrodenec, starý rodič alebo kamarát. Podstatou kodependentného správania je naliehavá potreba pomáhať, kontrolovať. V prvom rade ide o nízke sebahodnotenie a sebavedomie spojené s pocitom viny. Vďaka potrebe pomáhať iným jedinec zabúda na svoje vlastné problémy. Spoluzávislé správanie je sebazničujúca forma správania, ktorá sa stáva návykom. Návyky sa opakujú bez premýšľania, čím sa klienti môžu dostať do deštruktívnych vzťahov, ktoré sú nefungujúce a prinášajú vyčerpanie a nepokoj.

Kľúčové slová

Spoluzávislosť, spoluzávislé (kodependentné) správanie, Dospelé deti alkoholikov

Abstract:

From the historical point of view the co-dependency has been used in therapy in late 70'. Individual labelling stated to be used in different rehabilitation centres across in Minnesote. Initially word was labelling the person who life was influenced by living with a chemical dependant person. The person living with dependant person creates unfit ways to deal with life situations. Many studies which deal with people living with dependent person have seen recurring of physical, emotional and inner state similar to alcoholism. In the past the codependency has been linked with alcoholism however later on there have included different problems such as: over eating, gambolling and other habits. If we should characterize the codependency; it would be based on the fact that codependant people subordinated their lives in living with dependant person. Co dependant person can be a child, adult, partner, wife, sibling, old person or even a friend. The principal of codependant behaviour is the urge to help and control. First of all it is about low self-esteem mixed with feelings of guilt. Due to the fact that an individual has a need to help others he/she forgets about own feelings and problems. Codependant behaviour is self destructive behaviour, which becomes a habit. Habits will repeat without conscious awareness by which a client can come to self destructive relationships which don't function and cause tiredness and unease.

The key words:

Codependency, co-dependency behaviour, Adult Children of Alcoholics

Závislosť zohráva dôležitú rolu v živote závislého jedinca, ako aj u ostatných rodinných príslušníkov. Potreby rodinných príslušníkov v živote so závislými sú však zvyčajne odsunuté. Nástupom závislých na liečbu, by mali aj rodinní príslušníci začať riešiť ozdravovací proces spoluzávislosti. Rodina so závislým členom prechádza rôznymi komplikáciami ako napríklad dysfunkčné vzťahy v rodine, rozvod, násilie páchané pod vplyvom alkoholu a drog, zanedbávanie výchovy a iné. Práca s blízkymi má väčšinou informatívny charakter o možnostiach liečby a o závislosti ako o chorobe. Sociálne poradenstvo a psychoterapia s rodinnými príslušníkmi by sa mala tiež sústrediť na vyrovnanie s jestvujúcim problémom, získanie nadhľadu a uvoľnenie napätia. Rodinní príslušníci sa v procese uzdravovania zameriavajú viac na závislého, ako na seba samého. V sociálnej práci je preto dôležité poskytovať poradenstvo spoluzávislým, aby sa zameriavali na ošetrovanie seba samého. Ideálne je, ak spoluzávislý klient kombinuje individuálne poradenstvo so skupinovou terapiou, kde sa združujú ľudia s rovnakým problémom (Hornáčková, 2007).

V Ambulantnom krízovom centre Otvorené srdce poskytujeme sociálne poradenstvo, psychoterapiu a skupinové sedenia pre partnerov, rodičov, príbuzných závislých a taktiež poradenstvo pre Dospelé deti alkoholikov (DDA).

Spoluzávislosť

Beattieová (2006) vo svojej publikácii „*Spoluzávislosť*“ (Codependency) charakterizuje ako partnerstvo v závislosti. Zároveň cituje definíciu Roberta Subby, kde je spoluzávislosť charakterizovaná ako „emočný, psychologický a behavioristický stav u človeka vznikajúci v dôsledku dlhodobého vystavenia a dodržiavania obmedzujúcich pravidiel, ktoré bránia úprimnému vyjadreniu pocitov a tiež priamej diskusii o osobných a medziľudských problémov“ (In Beattieová, 2006, s. 42). Spoluzávislosť by sme mohli tiež charakterizovať ako deštruktívne správanie, ktoré znižuje schopnosť prežívať láskyplné vzťahy.

Kodependentný (spoluzávislý) partner sa hlavne zameriava na uspokojovanie potrieb druhých, zatiaľ čo zanedbáva svoje vlastné potreby. Tento symptóm je častý v rodinách so závislým členom. Za kodependentné sú viac označované ženy (Nešpor, 2007).

Okruhlica (1998) tiež chápe spoluzávislosť ako zaujatosť a vtiahnutie do problému príbuzných vo vzťahu k závislému, čo vedie k zmene správania a duševného stavu. V tomto stave dochádza často k neschopnosti racionálne riešiť situácie, ktoré súvisia so závislým rodinným príslušníkom. Spravidla prichádza pri spoluzávislosti k poškodeniu duševného zdravia spoluzávislého. Okrem neustáleho zvažovania príčin vzniku závislosti sa spoluzávislí

obviňujú z chýb v starostlivosti o rodinného príslušníka, ktorý je závislý. Často prichádza k poruchám nálad, depresii, plaču a k rôznym strachom. Pri spoluzávislosti sa rodičia závislého často vyhýbajú komunikácií a k tráveniu spoločného času. Charakteristickým znakom je, že vzniká koalícia jedného z rodičov.

Spoluzávislosť z historického uhla pohľadu sa po prvýkrát v terapeutickej oblasti objavuje koncom sedemdesiatych rokov. Samotné označenie sa začalo používať vo viacerých liečebných centrách v Minnesote súčasne. Pôvodne slovo označovalo človeka, ktorého život bol ovplyvnený spozitím s človekom chemicky závislým. Človek, žijúci so závislým si vytvoril nezdravé spôsoby zvládania života. V mnohých výskumoch zaoberajúcich sa ľuďmi žijúcimi so závislými, sa objavujú telesné, duševné, emocionálne stavy, podobné alkoholizmu. Po vzniku organizácií Anonymných Alkoholikov (1935), v roku 1970 začínajú vznikať podporné skupiny Al-Anon vytvorené z manželiek alkoholikov. Cieľom skupín je porozumieť a zvládať situácie, súvisiace s pitím ich partnerov. Podporný program skupiny pre manželky/manželov (Al-Anon) vychádza z dvanásť krokového programu Anonymných alkoholikov. V minulosti sa spoluzávislosť viazala k alkoholizmu, neskôr do tejto skupiny boli identifikované ďalšie problémy ako napríklad prejedanie sa, hazardné hráčstvo a iné závislosti. Ak by sme mali presnejšie charakterizovať kodependenciu, vychádzame z faktu, že spoluzávislí ľudia celý svoj život podriadili spozitiu so závislým rodinným príslušníkom. Typickým znakom spoluzávislých rodín sú zakázaná diskusia o problémoch, zákaz otvorených prejavov emócií, neúprimná komunikácia (Beattieová, 2006).

Beattieová (2006, s. 47) definuje *spoluzávislého človeka* ako toho, „kto sa dáva ovplyvňovať správaním druhého človeka a cíti nutkanie kontrolovať jeho správanie.“ Spoluzávislý jedinec môže byť dieťa, dospelý, partnerka, manželka, súrodeneц, starý rodič alebo kamarát. Podstatou kodependného správania je naliehavá potreba pomáhať a kontrolovať. V prvom rade ide o nízke sebahodnotenie a sebavedomie spojené s pocitom viny. Vďaka potrebe pomáhať iným jedinec zabúda na svoje vlastné potreby. Spoluzávislé správanie je sebazničujúca forma správania, ktorá sa stáva návykom. Návyky sa opakujú bez premýšľania, čím sa klienti môžu dostať do deštruktívnych vzťahov, ktoré sú nefungujúce a prinášajú vyčerpanie a nepokoj.

Medzi najčastejšie charakteristické znaky spoluzávislosti podľa Beattieovej (2006) patria nasledovné: *starostlivosť o druhých, nízka sebaúcta, potlačenie sa, obsesívne správanie, kontrola a obviňovanie, popieranie existujúcich problémov, možnosti vzniku závislosti, zlá komunikácia, slabé hranice, nedostatok dôvery, hnev*. Spoluzávislí nie sú schopní prijať

pochvalu a pozitívnu spätnú väzbu na svoju osobu. Tiež pociťujú silný strach z odmietnutia a majú tendenciu obviňovať sa zo všetkého;

Dospelé deti alkoholikov (DDA)

Popisovanie syndróm DDA sa netýka len problematiky detí, žijúcich v alkoholických rodinách. Rovnako sa dotýka problematiky aj iných návykových látok, gamblerstva, prejedania sa a iné. Taktiež aj rodín, ktoré môžeme konštatovať, že sú dysfunkčné rodiny. Dospelé deti alkoholikov sa počas dospievania neučia to, čo sa učia deti v priebehu ich veku počas svojho dospievania (Woititzová, 1998).

Woititzová (1998) uvádza nasledovné pozorovania týkajúce sa dospelých detí alkoholikov:

- *nie sú si isté aké správanie je normálne* – ide o najzákladnejšiu charakteristiku DDA,
- *majú ťažkosti doťahovať úlohy do konca* – nie sú schopné určiť si časový plán,
- *klamú v situáciách, kedy by bolo jednoduchšie povedať pravdu* – klamstvo má svoje opodstatnenie v rodinách zasiahnutých alkoholom, klamanie patrí k jej základným rysom,
- *posudzujú sami seba bez zľutovania* – domnievajú sa, že sú príčinou všetkých problémov,
- *majú problém zabávať sa a berú sami seba dosť vážne,*
- *majú problémy s dôvernými vzťahmi* – túžia po dôverných vzťahoch, čo je pre nich veľmi náročné vzhľadom k tomu, že nemajú žiadne meradlo pre zdravý dôverný vzťah,
- *reagujú neprimerane na zmeny, ktoré nemôžu ovplyvniť* – čo vyplýva z toho, že už ani ako malé deti alkoholikov, nemali na nič vplyv, ale za okolie preberali zodpovednosť,
- *neustále vyhľadávajú a vyžadujú pochvalu a uisťovanie* – faktom je, že dieťa si vytvára predstavu o sebe samom na základe zdieľania, ktoré mu sprostredkovávajú jeho rodičia,
- *obvykle pociťujú, že sú iní než ostatní ľudia* – majú pocit, že sa od ostatných ľudí líšia, tento pocit v sebe nosili celé detstvo, čo v nich pretrváva aj v dospelosti. dospelé deti alkoholikov je veľmi náročné uveriť tomu, že niekto ich akceptuje a nemusia sa o to snažiť, aby si to zaslúžili,
- *sú mimoriadne zodpovední alebo mimoriadne nezodpovední,*
- *bývajú extrémne lojálni, impulzívni a nechajú sa vtiahnuť do priebehu nejakej udalosti, pričom by uvažovali o iných možných alternatívach správania sa.*

Sociálne poradenstvo pre spoluzávislých

Pri spoluzávislosti často dochádza aj k poškodeniu duševného zdravia jednotlivca. Mnohí spoluzávislí si neuvedomujú, že potrebujú pracovať so svojou vlastnou osobnosťou. Veľakrát nás kontaktujú v ambulantom krízovom centre práve kvôli závislému rodinnému

príslušníkovi a hľadajú formu pomoci, ktorú by mu mohli poskytnúť. V ambulancii okrem poradenstva pre závislých poskytujeme poradenstvo aj pre spoluzávislých, kde dostávajú základné informácie o spoluzávislosti a možnosti práce so svojimi postojmi.

Spoluzávislí zvažujú príčiny prečo ich dieťa alebo partner siahol po návykovej látke. Obviňujú sa z chýb pri vzniku a v starostlivosti o závislého. Psychický stav sa u nich prejavuje poruchami nálady, depesiou, plačom a strachom. Taktiež prichádza k somatickým komplikáciám ako nechutenstvo, bolesti žalúdka, kŕče, chudnutie a iné. Poradenstvo pre spoluzávislých môže byť zamerané na rady a pomoc pre tých, ktorí nie sú výrazne spoluzávislí a poradenstvo venované pre tých, ktorí sú výrazne spoluzávislí (Okruhlica, 1998):

- *Rady a pomoc pre tých, ktorí nie sú výrazne spoluzávislí* – poradenstvo je zameraná na poskytovanie praktických informácií ohľadom problematiky návykových látok a možnostiach liečby závislosti. Hlavnou témou informácií sú:
  - základné poznatky o závislostiach,
  - predchádzanie manipulácie zo strany závislého,
  - zásady pravidiel v domácnosti ak sa v nej nachádza závislý,
  - ako podporiť závislého člena rodiny k abstinencii,
  - na čo byť vopred pripravený,
  - ako zvládať stresové situácie.
- *Poradenstvo pre tých, ktorí sú spoluzávislí* – cieľom poradenstva je skompenzovanie spoluzávislých a vyrovnanie sa s existujúcim stavom. Taktiež utlmiť dočasné aktivity zamerané na podporu závislého, pretože v takomto prípade bývajú kontraproduktívne. Poradenstvo je zamerané na spoluzávislých ako zvládať samých seba.

Mnohí spoluzávislí klienti v ťažších stavoch potrebujú krátkodobú podpornú pomoc v rámci psychiatrickej liečby, prostredníctvom medikamentov. Za vhodné považujeme ak spoluzávislí klienti chodia súčasne s blízkym k spoločnému sociálnemu pracovníkovi alebo psychoterapeutovi. Okruhlica (1998, s. 178) odporúča „často do svojpomocných podporných skupín, kde sa stretávajú ľudia, prevažne príbuzní s rovnakým osudom a na modeloch druhých hľadajú zdroj poučenia ako by oni sami mohli zvládnuť seba.“

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] BEATTIEVOVÁ, M. 2006. *Koniec spoluzávislosti*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2006. 275 s. ISBN 80-7162-631-7.
- [2] HORNÁČKOVÁ, E. 2007. *Minididaktoterapia závislosti* (edukatívna príručka pre závislých). Trnava : Ambulantné krízové centrum Otvorené srdce, n.o. 2007. 20 s.

- [3] NEŠPOR, K. 2007. *Návykové chování a závislost*. Praha : Portál, 2007. 170 s. ISBN 978-80-7367-267-6.
- [4] OKRUHLICA, Ľ. a kol. 1998. *Ako sa prakticky orientovať v závislostiach. Príručka pre poradenskú činnosť*. Bratislava : Centrum pre liečbu drogových závislostí, 1998. 276 s. ISBN 80-968111-1-8.
- [5] WOITITZOVÁ J. G. 1998. *Dospelé deti alkoholikov*. Praha: Columbus, 1998. 179 s. ISBN 80-85928-73-6.

Webové stránky:

<http://www.otvorene-srdce.sk/>

Kontakt

PhDr. Andrea Vasilescu PhD.

Ambulantné krízové centrum Otvorené srdce

Starohájska 2, Trnava 917 01

E-mail: andreavasilescu@hotmail.com

Sociálno patologický problém závislosti od alkoholu

Socio pathological problems of alcohol dependence

Jana KOLLÁRČIKOVÁ

Abstrakt

V príspevku popisujem jeden zo sociálno-patogických problémov na Slovensku, ktorý je potrebné riešiť ako problém jednotlivca, jeho rodiny ale aj celej spoločnosti. Konkrétne analyzujem atribúty, ktoré sú príčinnými súvislosťami vzniku a priebehu *závislosti od alkoholu*. Uvádzam aj možné *dôsledky* a nebezpečenstvá alkoholizmu pre závislého jedinca, ale aj dopad jeho alkoholizmu aj na *rodinu*, širšie *okolie* i celú *spoločnosť*. Podrobnejšie spomeniem skupinu *žien závislých od alkoholu* a skupinu *seniorov*, ktorí môžu ľahšie podľahnúť závislostiam. Väčšina jedincov závislých od alkoholu prechádza neľahkým ich obdobím v živote s ich drogou, alkoholom, ale skorou intervenciou, terapiou a trvalou abstinenciou majú možnosť žiť plnohodnotný život abstinujúceho alkoholika v jeho rodine a postupne sa zaradiť aj v pracovnom kolektíve a reintegrovať sa do spoločnosti. Dôležitosť a potrebnosť *duchovnej zložky* a vieru v ich uzdravenie uvádzam ako dôležitú zložku v terapii a resocializácii, čo pomáha skôr aj k integrácii abstinujúceho alkoholika do jeho rodiny aj do spoločnosti.

Kľúčové slová

Abstinencia, bariéry komunikácie, empaticko-asertívne správanie, lenivosť, psychoterapia, resocializácia, socioterapia, sociálna komunikácia, stres, závislosti u seniorov, závislosti u žien.

Abstract:

In paper describes one of the socio-patogických problems in Slovakia, which must be addressed as a problem of the individual, his family but also society as a whole. Specific analysis of the attributes that are causation and course of alcohol dependence. Here are the possible consequences and dangers of alcohol-dependent individuals, but also the impact of his alcoholism and the family, the wider environment and society. Detailed mention a select group of women dependent on alcohol and and group of seniors who can easily succumb to addiction. Most individuals dependent on alcohol passes through the uneasy period in their lives with their drugs, alcohol, but early intervention, therapy and continuous abstinence have the opportunity to live full lives abstinujúceho alcoholics in his family and gradually included in the team work and reintegrate into society. The importance and necessity of the spiritual component in their faith and healing mentioned as an important component in treatment and social reintegration, which helps even more to the integration abstinujúceho alcoholic to his family and in society.

The key words:

Abstinence, communication barriers, empathic-assertive behavior, laziness, psychotherapy, social rehabilitation, , social therapy, social communication, stress, dependence in the elderly, dependence in the women

Úvod

V príspevku popisujem sociálno-patologický problém jedincov *závislých od alkoholu*, ktorý má dopad na bio-psycho-socio-duchovnú a etickú zložku ich osobnosti.

V súvislosti so vznikom závislosti uvádzam aj formu nelátkovej závislosti, ktorú popisuje Okruhlica, L. (2001, s. 65-67) že „*chronická telesná hypoaktivita* môže byť duševnou poruchou a *lenivosť* primárnou *nelátkovou formou závislosti*.“

Na Slovensku je **alkohol** tolerovanou a preferovanou drogou. Podľa zistených skutočností ako uvádza Lowry v knihe autora Bútoru „keby naša civilizácia mala na dva dni vytriezvieť, na tretí deň by umrela z výčitiek svedomia“ Lowry (In : Bútor, 1989, s. 57).

Dlhodobé nadužívanie alkoholu a iných návykových látok má negatívne následky na zdravie jedinca. Alkohol často krát vyvoláva problémovosť v rodine so závislým jeho členom.

Závislý člen môže byť v rodine chlap ale aj žena, junior ale aj senior. V tomto príspevku som si vybrala bližšie popísať *skupinu seniorov a skupinu žien*, ktorí môžu byť závislí od alkoholu alebo iných drog z rôznych dôvodov.

Niektorí *seniori* sa cítia osamelí a opustení, preto je potrebné im venovať viac pozornosti a zapájať ich do činností, aby práca aj v ich veku mala zmysel. Z pracovných skúseností so seniormi tvrdím, že život starších občanov môže byť plnohodnotne prežívaný ak majú pocit, že nie sú sami a opustení.

Seniori sú v postproduktívnom období, a väčšina z nich už je na dôchodku. Majú dostatok voľného času na prežívanie ich pokojnej staroby vhodnou aktivizáciou, ale niektorí ľudia vo vyššom veku riešia svoj voľný čas nadužívaním alkoholických nápojov či konzumom farmák.

„Užívanie tabaku, alkoholu predstavuje rizikový faktor vo vzťahu k vzniku a rozvoju ochorení, ktoré s ním súvisia. Z hľadiska veku je práve *populácia seniorov* najviac zraniteľnou skupinou, a preto je potrebné prijať opatrenia s cieľom znižovať následky ich užívania,“ ako bližšie popisujú Ochaba, R. a Bartošovič (2010, s. 53).

Zneužívanie návykových látok u seniorov sa častokrát spája s ich multimorbiditou. Vladimír, A. a Vladimírová, M. (2010) bližšie popisujú nadužívanie hypnotík, analgetík, a anxiolytík u starších jedincov.

V príspevku stručne popisujem problematiku závislosti od alkoholu u vybraných skupín, seniorov a žien, ktorí sú závislí od alkoholu a iných drog.

Abstinenciou a resocializáciou sa môžu znovu stať plnohodnotnými členmi v ich rodinnom kruhu ako aj v priateľskom či pracovnom kolektíve, a tak si postupne vybudujú aj bezpečné sociálne, zdravotné i ekonomické fungovanie v spoločnosti.

Príčiny, ktoré uvádzajú ženy pri vzniku abúzu alkoholu sú rôzne. V prieskumnej časti v mojich prácach (Kollárčiková, J., 2003, 2007) mladšie ženy-alkoholičky uvádzali dôvod, aby zapadli medzi ich kamarátov a cítili sa uvoľnenejšie. Staršie ženy závislé od alkoholu uvádzali najčastejšie príčiny ich pravidelného užívania alkoholických nápojov konflikty v rodine, dlhodobé krízy v manželstve, nevera manžela, časté hádky s partnerom, ktoré súviseli s jeho nezáujmom o jej problémy o domácnosť. Cítili sa byť opustené. Rovnako sa cítili opustené byť ženy, keď sa ich už dospelé deti odsťahovali z domu za ich prácou alebo si založili vlastnú rodinu. Jedna žena uviedla aj spolu-nadužívanie alkoholu s jej manželom.

Nešpor, K. a Zima, T. (2001) tvrdia, že ženy v období prechodu sú viac ohrozené vznikom závislosti. Tiež dodávajú, že žena pod vplyvom alkoholu je častejšie vystavená násiliu.

Potvrdilo sa nám, že alkoholizmus sa vyskytol aj v nukleárnej rodine žien závislých od alkoholu.

Pritom všetky skúmané ženy uviedli, že si pamätajú alkoholizmus ich rodičov z detstva, čo ovplyvnilo ich správanie a prežívanie v neskoršom ich vývine.

S. Kunda a kol. (1988, s. 88) konštatuje, že na „vzniku závislosti od alkoholu u žien sa v polovici prípadov podieľa rodinná alkoholizácia, kde u 65% aspoň jeden rodič bol alkoholik, duševná porucha sa zistila u 20%, neúplná rodina u 75% a tretina nebola vychovávaná rodičmi.“

Potvrdili sa nám aj *bio-psycho-sociálne dopady závislosti od alkoholu u žien* v našej skúmanej vzorke. S ich prehlbujúcou závislosťou stúpala aj *agresivita žien – alkoholičiek*.

Rozhovorom s liečenými ženami – alkoholičkami sme zistili, že skoro žiadna momentálne neudávala subjektívne žiadne zdravotné problémy. Z ich chorobopisov sme vyčítali, že všetky liečené ženy v našej vzorke mali stanovenú diagnózu F 10.2 /Syndróm závislosti od alkoholu/. V dokumentácii klientiek boli podrobnejšie popísané aj ich iné diagnózy, ktoré spomínam v práci (Kollárčiková, 2007).

Potvrdili sa nám aj *sociálne následky* ich alkoholizmu, vrátane rodinných problémov. Niektoré liečené klientky – závislé od alkoholu si uvedomovali aj stratu ich nenahraditeľnej pozície v rodine, stratu dôvery kolegov v zamestnaní a tiež aj pracovného miesta v práci.

Jeden sociálny problém vyvolal iný problém a ten ďalší, a *preto nemôžeme presne určiť iba jednu sociálnu udalosť, ktorá bola dôsledkom alebo príčinou závislosti od alkoholu u žien*.

Konštatujeme, že v našej skúmanej vzorke u väčšiny žien závislých od alkoholu, *stúpala aj ich agresivita s pokračujúcou ich závislosťou* a častými opakovanými recidívami.

Väčšina liečených alkoholičiek uviedli, že na PAL v čase realizácie prieskumu prišli z vlastného presvedčenia a naliehania ich detí.

Z výsledkov výpovedí hospitalizovaných klientiek závislých od alkoholu sme zistili, že ani jedna žena neuviedla dôvod svojej recidívy, v tom čase poslednej, ich dlhodobú nezamestnanosť ani stupňovanú agresiu či násilie v rodine.

O týchto problémoch nám popisovali, že sa v ich rodinách vyskytovali, niekde ich dokonca uvádzali za hlavnú príčinu ich závislosti od alkoholu, ale pri opakovanom ich podľaŕnutí alkoholickým nápojom, tieto dôvody nespomínali aj napriek ich pretrvávaniu.

Nedôvera k vlastnej schopnosti abstinovať, neriešené konflikty doma, depresia a opustenosť boli hlavné *príčiny poslednej recidívy*, ktoré uvádzali ženy v priebehu nášho prieskumu.

Vplyv ich rodiny mal rozhodujúci význam pri prvej, a rovnako v čase prieskumu aj poslednej Pal.

Všetky ženy – alkoholičky v našej skúmanej vzorke si priznali svoju, už dávnejšie stanovenú diagnózu závislosti od alkoholu, s ktorou boli stotožnené.

Väčšina žien – alkoholičiek popisovalo, že majú v úmysle zmeniť svoj životný štýl, plánovali zamestnať sa a vyplňovať svoj voľný čas a samotu cvičením, čítaním obľúbených kníh, varením a pečením.

U abstinujúcich žien závislých od alkoholu, prevládala *rodinná alkoholizácia*, podporovaná *nepriaznivým rodinným prostredím z detstva a záťažovými situáciami počas ďalšieho života*.

Zistili sme aj *závažný sociálny problém* v ich živote, *prítomnosť násilia v partnerských vzťahoch*, ktorý *ohrozuje bezpečnosť, telesnú a duševnú integritu každej ženy*.

Vypozorovali sme záujem žien *podeliť sa so svojimi osudmi niekomu*, ako tvrdili „komu ešte na nás záleží a dokáže nás vypočuť a poradiť.“ Tieto slová v nás vyvolali presvedčenie *o potrebe nevyhnutnosti sociálnych pracovníkov pracujúcich v takýchto oddeleniach*.

Záver z jednej práce boli pre mňa začiatkom pri ďalšom skúmaní problémov alkoholizmu u žien, kde podrobnejšie opisujem príčinné súvislosti vzniku, vývoja, dôsledky a možnosti riešenia závislosti od alkoholu u žien.

Uvádzam aj *možnosti a riešenia ako sa dá zvíťaziť nad závislosťou* a reintegrovať sa do rodiny aj do spoločnosti.

Zatiaľ nie je známy len jeden faktor, prečo žena vzdelaná, alebo bez vzdelania, vydatá či rozvedená, slobodná alebo s deťmi, mladšia alebo staršia, užíva nadmerne alkoholické nápoje. Hľadanie súvislostí, ktoré ovplyvňujú a sú spúšťačmi závislosti od alkoholu je potrebné skúmať a odhaľovať *individuálne* u každého jedinca závislého od alkoholu či inej drogy.

Sme si vedomí, že nie je možné obsiahnuť celkovú a jednoznačnú charakteristiku a analýzu závislosti od alkoholu. Problém abúzu a závislosti od alkoholu je *problémom multidisciplinárnym*.

Dôsledky alkoholizmu v rodine, dôsledky alkoholizmu na *osobnosť človeka*, zdravotné i *psychické zmeny osobnosti* ako aj *sociálne dôsledky* alkoholizmu sme overili aj v empirických častiach prác (2, 3).

V mojich prácach (2, 3) podrobnejšie popisujem *odbornú pomoc alkoholikom*, kde uvádzam aj niektoré *programy uzdravenia alkoholikov*, potrebnosť ich trvalej abstinencie a resocializácie. Poukazujem na potrebu správnej *sociálnej komunikácie s abstinujúcim alkoholikom*.

Pomoc chorým, postihnutým, bezdomovcom, pomoc starým i opusteným ľuďom dokážu poskytnúť aj v Inštitúte Krista Veľkňaza /IKV/ v Žakovciach, kde to majú v náplni ich činnosti.

Vybrali sme si aj túto formu pomoci abstinujúcim ženám závislých od alkoholu. Pre účely práce, sme si vybrali abstinujúce ženy od alkoholu, ktoré boli umiestnené v spomínanom resocializačnom stredisku IKV. Bližšie o činnosti IKV pozri prácu autorky (3).

Potvrdilo sa nám, že alkoholizmus žien rozvrátil ich sociálnu zložku, vrátane rodinnej i osobnostnej, dlhodobé užívanie alkoholu im spôsobilo aj biologické zmeny v organizme a zasiahol aj duchovný život. Abstinujúce alkoholičky si priznali rolu závislej od alkoholu, absolvuje protialkoholickú liečbu a zapája sa plnohodnotne s novým zmyslom do života trvalou abstinenciou.

Alkoholizmus je celoživotná choroba, ktorá sa nedá vyliečiť, avšak dlhodobou abstinenciou, resocializáciou, zmenou životného štýlu a vierou v Boha, sa dá predchádzať vzniku a neskôr aj minimalizovať bio-psycho-sociálne dôsledky spôsobené závislosťou od alkoholu. Základom je zmeniť závislého človeka zvnútra, kde ho nemenia ľudia, či spoločnosť, ktorí sú len nástrojom, ale viera, že ich mení predovšetkým Boh.

Po absolvovanej protialkoholickej liečbe prichádzajú dobrovoľne do IKV aj abstinujúci závislí od alkoholu, ktorí sa chcú duchovne obohatiť a napraviť krivdy, ktoré v minulosti spáchali.

Spoločne sa zhodli v názore, že **jedinou ich záchranou** pri alkoholizme je **viera v Boha a pomoc bližným a chorým**. Svojou prácou, pomoc pri bežných, každodenných činnostiach v Inštitúte, pomoc postihnutým ľuďom, bezdomovcom a inak odkázaných na pomoc druhých, aktívna činnosť v poľnohospodárskej prvovýrobe a duchovnou činnosťou v Inštitúte sa

zapájali dlhodobo aj ženy do programu IKV. Skúmané ženy neboli len pasívnymi prijímateľmi pomoci, ale aktívne sa zúčastňovali všetkých aktivít v zariadení.

Vypozorovali sme ich *nezištnosť a ochotu pomáhať druhým, predovšetkým postihnutým obyvateľom v zariadení*, ktorým v spolupráci s ošetrovateľským personálom vykonávali hygienickú starostlivosť, pomoc pri stravovaní, kultúrnych, duchovných aj ďalších činnostiach, pri ktorých im pomáhali, doprevádzali a asistovali.

Pre plnohodnotný život abstinujúceho alkoholika je *nevyhnutná celoživotná abstinencia a zmena ich životných hodnôt*.

Opäť môžeme konštatovať, že ***závislosť od alkoholu u žien môže byť príčinou, ale aj dôsledkom negatívnych sociálnych javov***. Zároveň konštatujeme, že *bezdomovecťvo môže byť dôvodom ale aj následkom závislosti od alkoholu*.

Alkoholizmus žien spôsobuje negatívne sociálne dôsledky, avšak v našej skúmanej vzorke abstinujúcich alkoholičiek nemôžeme zabudnúť vyzdvihnúť aj pozitívny sociálno-duchovný následok abstinujúcich žien závislých od alkoholu, ktorý sme počas prieskumu vypozerovali. Počas ich resocializácie v IKV dospeli k duchovnému záveru, že našli „skutočného kamaráta - Boha,“ ktorý im pomohol nájsť správnu cestu v živote, pomohol zmeniť rebríček ich hodnôt a naučil žiť plnohodnotne.

Zároveň prekonali aj ich bariéru a odstup z minulosti voči rómskym ženám závislým od alkoholu, s ktorými mali spoločný problém - závislosť a môžeme konštatovať, že práve ***abstinencia a duchovná sila ich spojila a pomohla odstrániť z ich životov alkohol***.

V tomto inštitúte IKV je poskytovaná komplexná starostlivosť o ženy a mužov spoločensky neprispôsobivých, po opustení detských domovov i po výkone trestu, kde sa im poskytuje aj resocializácia. Ich cieľom je poskytnúť komplexnú starostlivosť ženám, dievčatám a mužom, ktorí sa nachádzajú, v pre nich neriešiteľnej alebo ťažko riešiteľnej situácii.

Chceme pripomenúť, že žiť bez alkoholu sa dá naučiť aj v socioterapeutických kluboch aj v špeciálnych, nemocničných zariadeniach.

V rámci *socioterapie* je nevyhnutné učiť závislého jedinca zvládať aj neprimerané záťažové situácie. Metodický postup aktívneho sociálneho učenia programového (ASUP), popisuje bližšie J. Kredátus (1989. s. 69).

V našom prieskume abstinujúce alkoholičky mali rozdielne životné príbehy, ale *spoločný cieľ, ktorý si presvedčivo obhajovali – už nikdy nepiť a neubližovať najbližším!*

V **závere** príspevku uvádzam, že nadmerné pitie alkoholu vedie k *bio-psycho-sociálno-duchovným aj etickým dôsledkom*. Alkoholizmus je značne rozšírená téma a týmto príspevkom som chcela poukázať na jej patologickosť ale zároveň aj podať pomocnú ruku závislým, aby nespádli až na úplne dno ich závislosti.

Závislosť od alkoholu je negatívnym sociálnym javom, ktorý spôsobuje škody spoločnosti i jednotlivcom, je príčinou rozvratov manželstiev a ohrozuje zdravý vývoj detí a mládeže.

Rodina je priestorom citovej záštity, osobnej intimity, miestom spoločných cieľov, pre dieťa je školou sociálneho učenia a socializácie. Alkoholická poskytuje dieťaťu psychologicky nevhodný, sociálne nežiadúci model roly ženy, matky a manželky.

Wolt, R. (2010, s. 275) uvádza, že „*bezpečná, vzťahová väzba* je dôležitým indikátorom pre emocionálnu reguláciu a zdravého fungovania v interpersonálnych vzťahoch v súlade s vlastným sebaobrazom. *Neistá vzťahová väzba môže viesť k vyhľadávaniu psychoaktívnych látok* ako zvládacích mechanizmov.“ Spomínaný autor ďalej konštatuje, že neistá vzťahová väzba súvisí s frekvenciou pitia a vyhľadávania alkoholu ako prostriedku na zvládnutie stresu a emocionálnej nepohody.

Pri vytváraní motivácie k trvalej abstinencii je veľmi dôležitá *kvalita rodinných a partnerských vzťahov*. Pri absencii rodinného zázemia je prognóza podstatne horšia. Samotná *abstinencia* ešte nezaručuje pokoj v základnej či nukleárnej rodine, preto je nevyhnutné ovplyvniť vzťahy medzi všetkými členmi rodiny, aby sa *vylúčilo najmä ohrozenie detí*.

Dôležitým predpokladom úspešnosti *resocializácie* je spolupráca so závislým jedincom ako aj s jeho najbližšou rodinou. Účinná prevencia, resocializácia, zmena životných hodnôt a duchovná viera jedinca je nádejnejšia, ako utajovanie alkoholizmu a neriešenie problémov vyplývajúcich z tejto choroby.

Alkoholizmus žien rozvrátil ich sociálnu zložku, spôsobil im biologické aj psychické zmeny a poškodenia.

V empirických častiach prác autorka (2, 3) potvrdzuje, že *sociálne okolie ženy* závislej od alkoholu, vrátane jej rodinných vzťahov ovplyvnilo príčinné súvislosti vzniku alkoholizmu u žien. Potvrdilo sa nám, že ***primárna rodina ženy*** závislej od alkoholu, má skôr pre ňu ***destabilizujúci význam***.

Zistili sme aj *pozitívnu zmenu osobnosti abstinujúcich alkoholičiek* a ich *duchovným prežívaním*, resocializáciou a vierou v Boha dokázali ***vít'azit' nad ich alkoholizmom***. Chceme poukázať na *dôležitosť duchovnej zložky*, ktorá bola nadobudnutá a rozvíjaná, častokrát až po nadobudnutí negatívnej skúsenosti žien závislých od alkoholu.

Šoltés, L., Pullmann, R. a kol. (2008) popisujú, že *predmetom dialógu* nie je trpiaca duša ani choré telo, ale vždy chorý človek. Človek je súčasne telo a duch, preto všetky ľudské skutky majú charakter telesný a duchovný. Jendrejovský, J. (in: Šoltés - Pulmann : s. 188) tvrdí, že spojnica telesnej a duševnej oblasti človeka je *duchovná rovina každého človeka*. Teda *spojenie telesno, duchovno a duševno* je spojenie, ktoré tvorí integritu ľudského jedinca. Bez tejto jednoty nemožno hovoriť o celkovom uzdravovaní človeka.

Počas prieskumu sme kladne hodnotili ochotu abstinujúcich žien od alkoholu, hovoriť o ich problémoch s alkoholizmom a z neho vyplývajúcimi dôsledkami. Zistili sme prítomnosť *násilia v ich rodine* a partnerských vzťahoch. Vypozorovali sme ich záujem pomáhať aj inak postihnutým ľuďom, a *ich prácou a resocializáciou v tomto zariadení, zároveň pomáhali aj sebe*.

Pri práci s ľuďmi v jednotlivých zariadeniach sme sa snažili pracovať s *etickým profesionálnym prístupom*. Spozorovali sme aj *morálne správanie sa abstinujúcich ľudí* v minulosti závislých od alkoholu, ktorí boli skúmanými respondentmi v prácach autorky a tiež spozorovala aj ne-etické postoje a správanie sa širšej verejnosti a niekedy aj rodinných príslušníkov k ich závislému členovi rodiny.

V neposlednom rade sa snažím *aplikovať etiku sociálnej pracovníčky pri práci so seniormi v zariadení sociálnych služieb a predchádzať aj vzniku patologických javov u klientov*.

Stotožňujem sa s tvrdením Mátela, A. a kol. (2010, s. 18) ktorý uvádza, že „len znalosť etických zásad a noriem formovaných v etickom kódexe sama o sebe nie je zárukou toho, že bude príslušný pracovník jednať mravne, ale rozhodne ho môže priviesť k tomu, aby o týchto záležitostiach premýšľal, poprípade sa s týmito zásadami identifikoval, zvnútornil si ich a dôsledkom toho potom konal v súlade s nimi, ako aj so svojím svedomím.“

Verím, že aj tento príspevok a práce autorky pomôžu pri ďalšom skúmaní tak zložitej problematiky v začarovanom kruhu závislostí. Zároveň prajem všetkým závislým jedincom, mladším i starším, ženám i mužom, aby boli naďalej presvedčení o nutnosti ich trvalej abstinencie. Možno aj tieto informácie budú návodom pre ľudí závislých od alkoholu a iných drog, ktorí chcú spoločne zvíťaziť nad ich problémami so závislosťou, že len vierou a jednotou duše a tela pomôžu nielen sebe ale aj ich rodine i celej spoločnosti.

Zoznam bibliografických odkazov:

- [1] BÚTORA, Martin. 1989. *Mne sa to nemôže stať*. Martin : Osveta, 1989. 353 s. ISBN 80-217-0067-9.

- [2] KOLLÁRČIKOVÁ, Jana. 2003. *Determinanty vzniku a vývoja závislosti od alkoholu u žien*: diplomová práca. Prešov : FF PU, 2003, 113 s.
- [3] KOLLÁRČIKOVÁ, Jana. 2007. *Determinanty vzniku, vývoja, dôsledky a možnosti riešenia závislosti od alkoholu u žien*: rigorózna práca. Prešov : VŠZaSP sv. Alžbety Bratislava. Ústav sociálnych vied a zdravotníctva bl.P.P. v Prešove, 2007, 118 s.
- [4] KREDÁTUS, Jozef. 1989. *Abstinent v zaťažových životných situáciách*. Košice : Krajský ústav národného zdravia oddelenie zdravotnej výchovy, 1989. 69 s.
- [5] KUNDA, Stanislav et al. 1988. *Klinika alkoholizmu. Klinický priebeh, diagnostika a terapia*. Martin : Osveta, 1988. 248 s. -
- [6] MÁTEL, A. a kol. 2010. *Etika sociálnej práce*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. 173 s. ISBN 978-80-89271-85-6.
- [7] NEŠPOR, K., ZIMA, T. 2001. *Alkohol u žien – špecifická rizika*. In Alkoholizmus a drogové závislosti, ISSN 0862-0350. 2001, roč. 36, č. 4-5, s. 277-279.
- [8] OCHABA, R. – BARTOŠOVIČ, I. 2010. *Prevencia fajčenia a užívania alkoholu u seniorov*. In Alkoholizmus a drogové závislosti, ISSN 0862-0350, 2010, roč. 45, č. 1, s. 52-59.
- [9] OKRUHLICA, Ľ. 2011. *Telesná lenivosť ako závislosť*. In Alkoholizmus a drogové závislosti. ISSN 0862-0350, 2011, roč. 46, č. 2, s. 65-77.
- [10] ŠOLTÉS, L. - PULLMANN, R. a kol. 2008. *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky*. Martin : Osveta, 2008. 252 s. ISBN 978-80-8063-287-8.
- [11] VLADIMÍR, A. – VLADIMÍROVÁ, M. 2010. *Vybrané aspekty zneužívania návykových látok (hypnotík, analgetík, anxiolytík) u pacientov v senu*. In Alkoholizmus a drogové závislosti. ISSN 0862-0350, 2010, roč. 45, č. 1, s. 113 -118.
- [12] WOLT, R. 2010. *Vzťahová väzba u ľudí závislých od psychoaktívnych látok - prehľad výskumných zistení*. In Alkoholizmus a drogové závislosti. ISSN 0862-0350, 2010, roč. 45, č. 5, s. 275-282.

Podrobnejší zoznam literatúry, vrátane príloh, nájdete v prácach autorky /2003, 2007/ .

Kontakt:

PhDr. Jana Kollárčiková

M.V. Centrum sociálnej a opatrovateľskej starostlivosti,

Duchnovičova 22, 066 01 Humenné

Kontaktná adresa : Orechová 60, 066 01 Humenné

E-mail: j.kollarcikova@gmail.com

Spoluzávislosť v rodine s členom závislým od alkoholu

The Codependence in the family with alcohol addicted member

Michaela ŠAVRNOCHOVÁ, Markéta RUSNÁKOVÁ

Abstrakt

Závislosť od alkoholu je choroba, ktorá svojím priebehom a prejavmi postihuje v najväčšej miere najbližších príbuzných závislého jedinca. Cítia za závislého zodpovední a jeho pitie sa často stáva jediným zdrojom ich pocitov. Príspevok sa zaoberá problematikou spoluzávislosti ako špecifického chorobného stavu, ktorým rodina reaguje na alkoholizmus svojho člena. Zároveň prezentuje závery kvalitatívneho výskumu, ktoré popisujú priebeh spoluzávislosti v rodine s alkoholovo závislým členom so zameraním na prežívanie a správanie sa spoluzávislej osoby vo vzťahu k závislému.

Kľúčové slova

Rodina, Spoluzávislosť, Spoluzávislá osoba, Terapia, Závislosť od alkoholu

Abstract:

Alcohol addiction is a disease, which affects by its progress and demonstration mostly the family members of the addicted. They feel responsible for the addicted member and his drinking often becomes the sole source of their feelings. The contribution dwells on codependency problems as a specific pathological state the family reacts to the alcohol addiction of their member. It presents the conclusion of the qualitative research, which describe the course of the codependence in the family with alcohol addicted member with focusing on living out and behavior of the codependent in the relationship to the addicted.

The key words:

Family, Codependence, Codependent, Therapy, Alcohol addiction

Úvod

Závislosť od alkoholu je choroba, ktorá má najväčší emocionálny dopad práve na rodinu. Vzájomné vzťahy v rodine bývajú narušené a čím viac sú pocity jednotlivých členov rodiny deštruktívne, tým neprimeranejšie je ich správanie sa vo vzťahu k alkoholovo závislému členovi rodiny. Problematika spoluzávislosti v rodine s výskytom závislosti od alkoholu nás zaujíma najmä z toho dôvodu, že rodinní príslušníci a blízki závislého pri hľadaní odbornej pomoci nikdy nepôsobia neutrálne. Buď závislého člena rodiny ovplyvňujú priaznivo a adekvátnym spôsobom participujú na jeho liečbe, alebo je ich vplyv v dôsledku rozvoja spoluzávislosti nežiaduci a pôsobí proti hlavnému cieľu liečby závislosti od alkoholu – trvalej, dôslednej a úplnej abstinencii. Pri práci s rodinnými príslušníkmi závislého často počujeme vety typu: „*Ja by som mu dal všetko*“ alebo „*Keby som mohla, žijem jej život.*“ Nie je preto zriedkavosťou, že pri zabezpečovaní efektívnej liečby môžu najbližší príbuzní

závislého potrebovať viac odbornej pomoci ako samotný závislý. Poznať a pochopiť myslenie a správanie sa spoluzávislých osôb dáva možnosť odborníkom pripraviť sa na efektívnu spoluprácu s príbuznými, konštruktívne s nimi komunikovať, zabezpečiť jednotný prístup všetkých zainteresovaných vo vzťahu k závislému a tým nepochybne zvyšovať samotný efekt odbornej pomoci alkoholovo závislému členovi rodiny.

Spoluzávislosť

Pojem spoluzávislosť – kodependencia (z angl. Co-Dependence) priniesol veľa nových hľadísk na samotný syndróm závislosti, na jeho porozumenie i na samotnú liečbu.

Charles L. Whitfield (1991 In Laskovská, 2008, s. 8) definuje spoluzávislosť ako „multidimenzionálny stav (fyzický, mentálny, emocionálny a duchovný), prejavujúci sa pri akomkoľvek utrpení alebo dysfunkcii, ktorá sa spája alebo vzniká zameriavaním sa na potreby a správanie druhých“.

Robert Subby (In Beattieová, 2006, s. 42) v knihe *Codependency, An Emerging Issue* opisuje spoluzávislosť ako „emočný, psychologický a behavioristický stav u človeka, ktorý vzniká v dôsledku dlhodobého vystavenia a dodržiavania obmedzujúcich pravidiel, ktoré bránia úprimnému vyjadrovaniu pocitov a tiež priamej diskusii o osobných a medziľudských problémoch“.

Beattieová (2006, s. 47) definuje spoluzávislosť nasledovne: „Spoluzávislý človek je ten, kto sa dáva ovplyvňovať správaním druhého človeka a cíti nutkanie kontrolovať jeho správanie“. Súčasne hovorí o spoluzávislosti ako o partnerstve v závislosti, a v kontexte závislosti od alkoholu je nám táto definícia najbližšia.

Podstata vyššie uvedených definícií však ostáva rovnaká – spoluzávislý jedinec má blízky vzťah k osobe s problémom závislosti, pričom jeho emócie, prežívanie, správanie, postoje a vzťahy k iným ľuďom sú jednoznačným spôsobom (i keď často nepriamo) ovplyvňované správaním, prežívaním a postojmi osobou, ktorá je závislá. Podľa niektorých odborníkov spoluzávislí chcú a potrebujú okolo seba chorých ľudí preto, aby mohli byť šťastní nedravým spôsobom.

Nebezpečenstvo spoluzávislosti spočíva najmä v tom, že príbuzní závislého jedinca strácajú postupne svoju osobnú identitu. V zameraní sa na potreby závislého zanedbávajú samých seba, berú problémy závislého za svoje problémy, preberajú za neho zodpovednosť, a tým mu umožňujú a dovoľujú uniknúť pred jeho vlastnou zodpovednosťou a pred následkami jeho pitia. U spoluzávislých sa časom vytráca nielen ich osobná identita, ale znižuje sa ich

vlastné sebahodnotenie, skresľuje sa realita a pre mnohé rodiny je charakteristické úplné popretie výskytu problému a existencie závislosti.

V praxi sa často stretávame s príbuznými závislých, ktorí svojich blízkych nielen chránia v zmysle popierania ich problému, ale pitie svojho blízkeho (manžela, manželky, dieťaťa) racionalizujú, ba dokonca obhajujú. Častokrát rodinní príslušníci preberajú na seba pocity svojho závislého člena rodiny, stávajú sa jeho citovým zrkadlom, balansujú medzi potrebou pomôcť a potrebou odlúčiť sa. Tieto myšlienky u nich spätne vyvolávajú najmä pocity viny, napätia, strachu. Oni sami sa dostávajú do bludného kruhu, z ktorého bez pomoci odborníkov veľaokrát nevedia odísť.

Ako uvádza Žiaková (2005, s. 171), na linkách dôvery nie je nezvyčajné tvrdenie ženy, že „*popri manželovom pití ešte aj ja som ochorela*“, pričom volajúca opisovala svoje subjektívne prežívané telesné ťažkosti. Nezriedka sa teda stáva, že v dôsledku psychického vyčerpania a depresí sami siahajú po alkohole alebo liekoch.

„Pravda je taká, že alkoholicy ktorí sú sami obeťami choroby, majú negatívny vplyv na ľudí z najbližšej ale aj vzdialenej rodiny, teda na tých, s ktorými žijú. Príbuzní a priatelia alkoholika ho často ospravedlňujú, dlho kryjú, lebo paradoxne veria že sa polepší, i keď veľaokrát sklamal a permanentne klame“ (Mariani, 2009, s. 17).

Spoluzávislé osoby sa snažia robiť zmeny, ktoré by (podľa ich názoru) situáciu zmenili, napravili, ale to, čo robia, v skutočnosti situáciu v rodine len zhoršuje. Nevedome a nechtiac tak podporujú pretrvávanie problému a stávajú sa súčasťou choroby. Väčšiu pravdepodobnosť stať sa spoluzávislým majú osoby, ktoré boli vychovávané v dysfunkčnej rodine a nemajú vzory správania sa dobrej a zdravej rodiny.

O tom, či sa konkrétna osoba stane spoluzávislou, alebo nie, rozhodujú mnohé činitele. Kredátus (2004) poukazuje na emocionálnu a materiálnu závislosť, slabé postavenie ženy v domácnosti, izoláciu rodiny, prípadne spoločenský tlak na udržanie manželstva za každú cenu. Nemenej dôležitá je aj pracovná a spoločenská pozícia členov rodiny, tlak verejnej mienky – názor prostredia, v ktorom rodina žije. Vzniku spoluzávislosti napomáha aj emocionálna nezrelosť, pocit vlastnej menejcennosti, potreba patriť partnerovi, slabé hranice vlastného „ja“, ale aj deficit interpersonálnych schopností riešiť problémy.

Priebeh spoluzávislosti – výsledky kvalitatívneho výskumu

Cieľom nami realizovaného kvalitatívneho výskumu bolo zistiť a analyzovať priebeh spoluzávislosti rodinných príslušníkov závislého od alkoholu. Pre naplnenie cieľa sme si stanovili nasledovné čiastkové ciele:

- zdefinovať jednotlivé fázy spoluzávislosti rodinných príslušníkov závislého od alkoholu
- charakterizovať jednotlivé fázy spoluzávislosti so zameraním na prežívanie a správanie sa spoluzávislých vo vzťahu k blízkeho členovi rodiny závislého od alkoholu

Na základe analýz údajov z rozhovorov s participantmi výskumu uvádzame jednotlivé fázy spoluzávislosti a ich špecifický priebeh so zameraním na prežívanie a správanie sa spoluzávislej osoby vo vzťahu k alkoholovo závislému členovi rodiny. Ako vyplýva z výskumu, ale aj z našich skúseností, nasledujúce fázy sa nemusia vždy vyskytnúť v uvedenom poradí, môžu sa opakovane vracat', striedať, prebiehať paralelne vedľa seba a mnohí spoluzávislí môžu zostať trvale v niektorej z uvedených fáz:

1. fáza – POPRETIE

Fáza Popretie je charakteristická intenzívnym popieraním reality, ktorou je alkoholová závislosť blízkeho člena rodiny. Jewettová (In Beattieová, 2006, s. 158) uvádza, že „popieranie reality je vedomá alebo nevedomá obrana, ktorú používame, aby sme sa vyhli úzkosti, keď sa cítime ohrození. Ignorujeme veci, ktorých uvedomenie si by porušilo našu duševnú rovnováhu.“ Popretie predstavuje fázu šoku, v ktorej sa spoluzávislá osoba snaží sama sebe nahovoriť, že sa nič vážne nedeje. Už v tejto fáze nastupujú obranné mechanizmy, ktorými sa spoluzávislá osoba chráni pred skutočnosťou. Spolieha sa na sľuby alkoholika, verí im a hoci jej zdravý rozum hovorí, že so správaním sa závislého nie je nič v poriadku, svoje skutočné pocity skrýva a vyhýba sa nepríjemným témam, príp. odmieta komunikovať s okolím.

Najčastejšie vyskytujúcimi sa obrannými mechanizmami sú:

- bagatelizácia, t.j. minimalizovanie a skresľovanie rozsahu a závažnosti problému, ako napr.: „...ešte som si hovorila, že keď si dá v robote 2 dcl vína s kolegynami, na tom nie je preda nič zlé, keď je to normálne. Pijú aj iní a omnoho horšie.“
- zľahčovanie situácie, napr.: „...ale v duchu som si to zľahčoval a neprikladal som tomu príliš veľký význam.“
- ignorovanie faktov, napr.: „A keď som to povedala mužovi, ten len kývol rukou a povedal, že zasa raz dramtizujem...“
- únik do sebaľútosti, napr.: „Keď začali problémy, neriešila som ich, potom som sa začala ľutovať, svoj život...“

Tieto obrany sa v priebehu ďalšieho rozvoja spoluzávislosti posilňujú, obmieňajú a opakovane vracajú v dôsledku narastajúcich pocitov viny, ľútosti a nízkeho sebavedomia.

Sprievodnými emóciami sú najmä šok a pocity strachu, ako napr.: „...*dlho som tomu nechcel veriť a keď bola prvýkrát hospitalizovaná na psychiatrii a lekár mi hovoril ešte aj o jej závislosti od liekov, bol som v šoku.*“ alebo „*Keď som zistil, že pije, zľakol som sa...*“

2. fáza - HNEV

Keď spoluzávislá osoba prestane popierať vzniknutú situáciu, nastupuje fáza hnevu. Hnev, ktorý pociťuje, môže byť neoprávnený alebo oprávnený. V prvom prípade obviňuje nielen seba, ale aj Boha, prípadne iných ľudí a je charakterizovaný výrokmi typu: „*Dlho som sa hnevala najskôr na Boha a potom na seba, že som ju zle vychovala.*“ alebo: „*Potom som sa hnevala sama na seba, že som sa nerozvedla, ešte keď bol malý, aby nevidel, aký opitý chodil domov otec.*“ V určitých momentoch však začne spoluzávislá osoba pociťovať oprávnený hnev na správanie sa závislého, pretože si začína uvedomovať, že alkoholik často klame, neplní si povinnosti, nedodržiava sľuby a začína manipulovať s ostatnými členmi rodiny. Vtedy môže mať spoluzávislá osoba pocit, že alkoholikovi na nej nezáleží a má potrebu úder vrátiť a nejakým spôsobom alkoholika potrestať za bolesť, ktorú jej spôsobil.

Hoci samotné prežívanie hnevu spojené s otvorenou agresiou je charakteristické prevažne u mužov, z analýzy rozhovorov sme identifikovali zreteľný hnev ženy, ktorý sa navonok prejavoval agresívnym správaním namiereným na svojho závislého partnera: „...*stalo sa, že som mu vlepila facku, aj som ho bila varechou, myslela som, že sa spamätá a že ho to preberie.*“

3. fáza - ZACHRAŇOVANIE

Fáza Zachraňovanie má najdlhší priebeh a veľa spoluzávislých, napriek úsiliu zmeniť nielen závislého, ale aj svoj život, zotrúva v tejto fáze celý život. Pre toto obdobie je charakteristické striedanie pomoci závislému s tzv. umožňovaním, čiže podporovaním jeho problémového správania. Spoluzávislá osoba sa stáva akými záchrancom alkoholika, chráni ho pred následkami jeho pitia a dostáva sa do postavenia človeka, ktorý je za alkoholika zodpovedný. Dôsledkom takého správania je „pohodlie alkoholika“, ktorý nemá žiadny dôvod a motiváciu na zmenu osobnosti, pretože spoluzávislá osoba mu vytrvalo dokazuje, že zaňho preberá zodpovednosť tým, že sa stará o všetky jeho potreby. Keď nastane zhoršenie situácie a spoluzávislá osoba vidí, čo svojím umožňovaním spôsobil, čoraz intenzívnejšie pocity viny spôsobujú opätovné umožňovanie.

Fázu Zachraňovanie charakterizuje nasledovné správanie:

- priame podporovanie závislého správania, napr.: „...pomohla som jej so sťahovaním, aby mohla začať odznova a tu, doma, v bezpečí. Našla som jej brigádu, aby si zarobila aspoň nejaké peniaze, nemala nič, všetko prepila, ešte aj peniaze, ktoré som jej dávala.“, alebo „...doma má vždy navarené, opraté...“,
- ospravedlňovanie, napr.: „...je mi jej ľúto, je to chorý človek, za toto správanie môže jej diagnóza...“, alebo: „Skôr mi jej bolo ľúto, lebo som vedela, k akému mužovi sa vrátila.“,
- zdôvodňovanie, napr.: „...keď som k nej veľakrát domov prišla, mala taký neporiadok, že mi nedalo neupratať..., aj som jej navarila, lebo ledva stála na nohách, musela niečo zjesť...“, alebo „...je chorý, potrebuje moju pomoc, je to moja povinnosť.“,
- bagatelizácia, napr.: „...ved' on nie je zlý, keď má robotu, vydrží nepiť niekoľko dní...“
- sľubovanie, napr.: „...hovoril som si, ak sa raz z toho dostane, prestanem piť aj ja...“
- kontrolovanie, napr.: „...merala som, koľko ubúda z fľaše...“
- zdanlivá ľahostajnosť, napr.: „Teraz sa tvárim, že sa nič nedeje...“, alebo „Teraz je mi to už skoro jedno. Syn má vlastnú rodinu, ja som celý deň v práci a mám svoj vlastný život. Človek si zvykne na všetko.“

V oblasti emócií dochádza v tejto fáze k náhlym obratom a zmenám. V období pomoci a pobytu alkoholika na liečení, dokonca aj prvé mesiace po liečbe, spoluzávislá osoba dúfa a verí, že všetko bude v poriadku, o čom svedčia nasledovné výroky: „Pri každom ďalšom liečení som dúfala, že sa postaví na nohy.“, alebo „...keď bol na liečení, verila som, že bude v poriadku a že s mojou pomocou to zvládneme.“ Pri recidíve prichádza sklamanie, beznádej a zúfalstvo: „Keď som jej po asi 2 mesiacoch abstinencie od prvého liečenia našiel fľašu, bol som zúfalý.“ alebo „Manžel pil ďalej a ja som bola zúfalá a na krok od nervového zrútenia...“

Počas celej fázy sú však trvalo prítomné (časovo odlišné a rôzne intenzívne) pocity strachu, vnútorného napätia, ľútosti, viny, hanby a hnevu charakterizované výroky: „...strašne sa hanbím za to, že si niekedy prajem, aby tu už nebol, potom sa hnevám na seba, že som zlá matka a znova sa oňho postarám...“ alebo „Stále je nado mnou niečo, čoho sa bojím.“

4.fáza - SMÚTOK

Táto fáza nadväzuje na predchádzajúcu, je s ňou úzko spojená, pričom spoluzávislá osoba môže často prechádzať z jednej fázy do druhej a naopak. V tejto fáze si spoluzávislý uvedomuje svoju bezmocnosť a pripúšťa, že na závislosť svojho blízkeho nemá žiadny vplyv. So situáciou však zmierený nie je a napriek vracajúcim sa pocitom smútku, depresie, strachu

z budúcnosti, uzatváraníu sa do seba a nechote komunikovať s okolím opakovane zachraňuje závislého, o čom svedčia nasledovné výroky: „...aj keď cítim neustály strach, také vnútorné napätie...“, alebo „...napätie tam je, niekedy depresia...“, „Nemám chuť sa o tom s nikým rozprávať...“

5. fáza - NENÁVISŤ

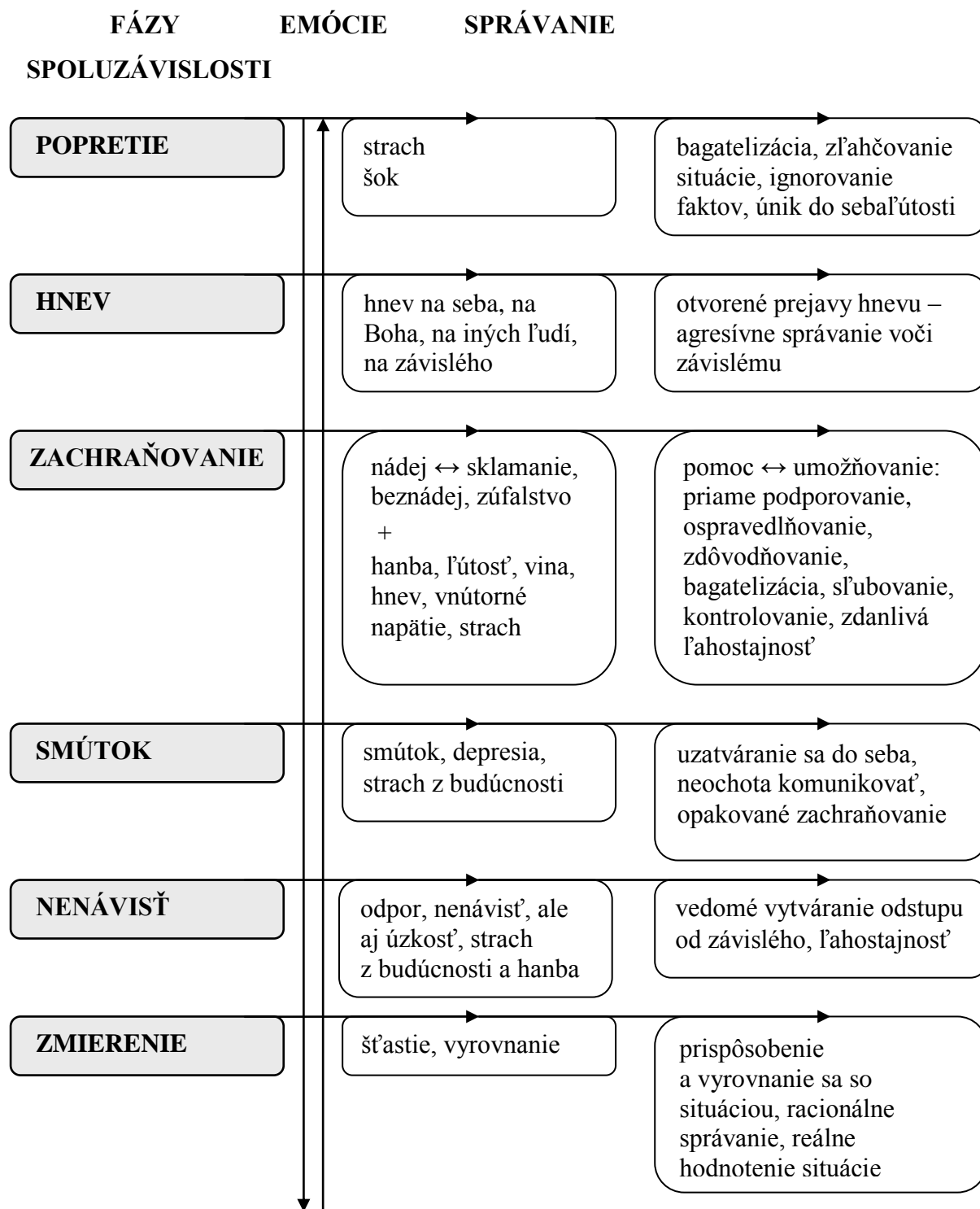
Hnev, zachraňovanie, smútok, dlhodobé pocity strachu, ľútosti, hanby a nespracované pocity viny spôsobujú, že spoluzávislá osoba začne cítiť voči závislému odpor a v krajnom prípade nenávisť. O intenzívnych pocitoch nenávisť svedčia nasledovné výroky: „...nenávidím ju za to, že zničila zdravie mojich rodičov...“, ale aj „...nenávidela som ju za to, čo urobila svojim deťom...“. Tieto pocity sa nevyvíjajú u každého rovnako, takisto ich intenzita a dĺžka trvania je individuálna. Nenávisť je špecifická najmä u tých spoluzávislých, ktorí sú dlhé roky svedkami toho, ako alkoholik postupne deštruuje vzťahy v rodine a jeho správanie sa odráža predovšetkým na zdraví ďalších rodinných príslušníkov. Spoluzávislá osoba si v tejto fáze vedome vytvára odstup od závislého a jeho správanie a ďalší osud je jej ľahostajný: „...keď chce piť, nech pije, nech sa upije na smrť.“ Napriek takémuto postojú sú však aj naďalej prítomné pocity úzkosti, strachu z budúcnosti a hanba.

6. fáza - ZMIERENIE

Fáza Zmierenie predstavuje prispôbenie, vyrovnanie sa so situáciou, prijatie reality a zameranie pozornosti na seba a svoje potreby. Táto fáza prináša spoluzávislej osobe schopnosť reálne zhodnotiť situáciu, schopnosť správať sa racionálne a súčasne prináša pocity vyrovnanosti a šťastia, ako napr.: „...cítim sa vyrovnaná, dokonca niekedy šťastná, naučila som sa konečne tešiť a nemať pocity viny, že ja som v niečom zlyhala...“, „...necítim ani nenávisť voči manželovi.“ Spoluzávislá osoba si v tejto fáze uvedomuje, že alkoholika svojim správaním (vrátane umožňovania, sľubovania, kontrolovania) nezmení a zmeniť sa musí ona, o čom svedčia nasledujúce slová: „Prispôbila som sa situácii a viem, že ja ho zmeniť nedokážem.“, „...zmenila som sa ja, nie on.“

Pre lepšie znázornenie priebehu spoluzávislosti uvádzame jednotlivé fázy, emócií a správanie sa spoluzávislej osoby vo vzťahu k alkoholovo závislému členovi rodiny v nasledovnom diagrame:

SPOLUZÁVISLOSŤ

Terapia spoluzávislosti

Terapia spoluzávislosti je dlhodobý proces, ktorý spočíva v sebaobjavovaní a postupnom raste osobnosti spoluzávislého člena rodiny. Nakoľko nie je akceptovaná v diagnostických manuáloch MKCH-10, poisťovne nepreplácajú jej terapiu. Preto je potrebné nájsť súčasne v pacientovej anamnéze iné ochorenia, na ktoré by sa náhrady za liečbu pacienta vzťahovali. Laskovská (2008) medzi techniky terapie okrem pravidelných a dlhodobých návštev svojpomocných skupín Al-Anon a Alateen zaraďuje:

- podľa potreby detoxikáciu v zmysle odpútania sa od ľudí, miesta a správania, ktoré blokujú proces uzdravenia,
- individuálnu terapiu s cieľom prijať seba samého a zodpovednosť za seba samého,
- skupinovú psychoterapiu špecifickú pre kodependentov, prípadne pre dospelé deti z dysfunkčných rodín,
- absolvovanie vzdelávacích programov o kodependencii,
- využitie prvkov podpornej liečby (vedenie si denníka, pravidelný kontakt s jedným alebo viacerými dôveryhodnými ľuďmi).

V praxi však samotné uzdravovanie prebieha prevažne formou pravidelných návštev spomínaných svojpomocných skupín pre rodinných príslušníkov závislých a súčasne formou individuálnej terapie s cieľom odpútať sa od správania závislého člena takým spôsobom, aby neblokoval proces uzdravovania. Tento proces si vyžaduje aktívnu spoluprácu spoluzávislého a terapeuta a spočíva v poskytovaní konzultácií o spôsoboch, ako si zachovať zdravie a rozhodnutie pre seba a svoje deti. Cieľom terapie je dosiahnuť, aby manžel/manželka, partner/partnerka, rodič, prípadne dieťa pijúceho člena rodiny pochopili, že nemôžu zmeniť jeho závislosť, ani svoju bezmocnosť vo vzťahu k jeho názorom, myšlienkam, postojom, rozhodnutiam a správaniu, ale naopak môžu zmeniť a „objaviť“ moc nad sebou samým a nad svojím správaním.

Sociálne poradenstvo pre rodinných príslušníkov závislých

Sociálna práca ako samostatný vedný odbor má možnosť uplatniť svoje pôsobenie aj v oblasti závislosti predovšetkým prostredníctvom sociálneho poradenstva na všetkých úrovniach – základnej, odbornej a špecializovanej. Súhlasíme s tvrdením Pavelovej (2008), že profesionálne sociálne poradenstvo v oblasti závislostí patrí nielen do kompetencie špecializovaných zdravotných pracovníkov (najmä odborných lekárov zaoberajúcich sa závislosťami, psychologov a školených zdravotníckych pracovníkov), ale aj sociálnych

pracovníkov disponujúcich odbornými a osobnostnými spôsobilosťami na prácu so závislým klientom a jeho rodinou.

Medzi najčastejšie otázky rodinných príslušníkov, s ktorými sa stretávame, patria:

- Kde sme urobili chybu?
- Prispeli sme k tomu, že začal/začala piť?
- Môžeme mu/jej pomôcť, a ak áno, ako?
- Ako riešili podobný problém iní?
- Aká účinná je liečba závislosti?
- Je závislosť vyliečiteľná?
- Ako bude vyzerat' jeho/jej návrat z liečenia?
- Vyriešiť môj/náš vlastný problém.
- Ako postupovať v prípade, že si nechce priznať problém s alkoholom?
- Získať kontakt na možnú liečbu v mieste môjho bydliska.
- Získať informácie o liečebných programoch.
- Praktické otázky v prípade liečby (zdravotné poistenie, sociálne dávky a pod.).

Nakoľko systém pomoci je v našich podmienkach nastavený najmä na pomoc závislému, jeho rodine stále nie je venovaná adekvátne podpora. U príbuzných (najmä v dôsledku rozvoja spoluzávislosti) prevládajú pocity bezmocnosti, úzkosti, strachu a snahy situáciu čo najrýchlejšie vyriešiť a sú vo väčšine prípadov odkázaní na to, ako a či sa podarí ústavná protialkoholická liečba ich závislého člena. Nemotivuje ich to k práci na sebe samých a navyše im nie je poskytovaná pomoc pri riešení prípadných problémov, ktoré mohli vzniknúť v dôsledku dlhoročného spolužitia s alkoholikom. Rodina často nevie, ako sa má správať voči závislému členovi pred liečbou, akým spôsobom ho môže motivovať na liečbu, ako sa má správať voči abstijnúcemu po liečbe a práve tento fakt môže byť jedným z príčin recidívy a opakujúcich sa liečení závislého jedinca. Aj to je jeden z ďalších dôvodov, aby sa predmetom liečebnej a sociálnej starostlivosti stala celá rodina, nielen jej chorý člen.

Preto hlavnými cieľmi sociálneho poradcu v tejto oblasti sú:

- poskytnúť všetkým členom rodiny základné informácie o závislosti ako chorobe a vysvetliť im, že závislosť od alkoholu je choroba na celý život,

- poskytnúť im informácie o liečebných programoch, o priebehu liečby, o prístupe k závislému v jednotlivých fázach liečebného procesu,
- za spolupráce ďalších odborníkov ich poučiť o nebezpečenstve a sebadeštrukcii ich vlastného návykového správania, ktoré vzniká v dôsledku dlhoročného spolužitia s alkoholovo závislým členom,
- poukázať na neefektívnosť ich „pomoci“ a snahy kontrolovať závislého a pomôcť im tak pracovať na potlačení všetkých foriem kontroly a jej prejavov (napr. kontrolovať financie, ospravedlňovať jeho pitie, merať množstvo vypitého alkoholu z fliaš, neustále naňho myslieť a báť sa, čo sa mu všetko môže stať...),
- vysvetliť, že takéto správanie im samým znemožňuje nájsť pokoj a vyrovnanie a len oni sami svoje správanie môžu zmeniť,
- spolupracovať a využiť pomoc iných ľudí, ktorí sú v podobnej situácii, najlepšie členov svojpomocnej organizácie Al-Anon, poskytnúť kontakty na tieto svojpomocné skupiny,
- motivovať všetkých členov rodiny pre participáciu na liečebnom a doliečovacom procese, prípadne ponúknuť účasť na párovej alebo rodinnej terapii s cieľom:
  - eliminovať ich vlastné návykové správanie,
  - posilňovať adaptívne mechanizmy rodiny, zmeniť vzorce interakcií spájané s užívaním alkoholu a vytvoriť nový „scenár“ rodinného života,
  - motivovať závislého k liečbe,
  - podporovať závislého pri bezprostrednej liečbe,
  - podporovať abstinujúceho závislého v čase doliečovania pri prevencii recidív.

Záver

Spoluzávislosť je špecifický chorobný stav, ktorým rodina reaguje na alkoholizmus svojho člena, pričom môžeme konštatovať, že má progresívnu tendenciu. Čím hlbšie sa chorý člen rodiny prepadáva do alkoholovej závislosti, tým intenzívnejšie reagujú ľudia v jeho okolí. Z prvotného popretia a vôbec zľahčovania možného vzniku závislosti, cez hnev a dlhoročné zachraňovanie môže nastať izolácia, depresia, ale aj intenzívna nenávisť.

Pomoc rodine s alkoholovo závislým členom predstavuje proces, ktorý si v prvom rade vyžaduje pochopiť priebeh spoluzávislosti, jej dynamiku a sebadeštruktívne formy správania sa spoluzávislých vo vzťahu k závislému. Táto pomoc by sa mala odvíjať od aktuálneho stavu, v ktorom sa blízki alkoholovo závislého člena rodiny nachádzajú.

Zoznam bibliografických odkazov

- [7] BEATTIEOVÁ, Melody. 2006. *Koniec spoluzávislosti*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2006. 275 s. ISBN 80-7162-631-7.
- [8] KREDÁTUS, Jozef. 2004. *Rodina ako systém, rodina ako klient a pacient*. In Čistý deň: Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok... ISSN 1336-4243, 2004, roč. 2, č. 2, s. 6-7.
- [9] LASKOVSKÁ, Štefánia. 2008. *Závislosť od smerovania inam, k inému*. In Čistý deň: Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok... ISSN 1336-4243, 2008, roč. 6, č. 3, s. 8-9.
- [10] MARIANI, Juraj. 2009. *Abstinencia je stav duše. Výpoveď abstinujúceho terapeuta*. Liptovský Mikuláš: Bianco, 2009. 116 s. ISBN 978-80-970202-9-3.
- [11] PAVELOVÁ, Ľuba. 2008. *Sociálna práca v oblasti závislosti. Aké má šance?* In Čistý deň: Štvrťročník pre všetkých, ktorí chcú žiť bez návykových látok... ISSN 1336-4243, 2008, roč. 6, č. 3, s. 24-25.
- [12] ŽIAKOVÁ, Eva. 2005. *Psychosociálne aspekty sociálnej práce*. Prešov: Akcent Print, 2005. 232 s. ISBN 80-969274-2-6.

Kontakt

Mgr. Michaela Šavrnochová

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

Katedra sociálnej práce

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

E-mail: michaela.savrnachova@ku.sk

doc. PhDr. Markéta Rusnáková, PhD.

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

Katedra sociálnej práce

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

E-mail: marketa.rusnakova@ku.sk

Rizikové správanie adolescentov – viacúrovňová intervencia v prevencii užívania alkoholu

Risk Behaviour of Adolescents – Multilevel Intervention in Prevention of Alcohol Consumption

Zuzana VOJTOVÁ

Abstrakt

V príspevku sú prezentované teoretické východiská projektu sekundárnej prevencie, ktorého cieľom je znížiť konzumáciu alkoholu a s ňou spojené riziká u adolescentov a mladých ľudí v Európe. Prístup vychádza napr. z Transteoretického modelu zmeny, Modelu optimalizácie rizikového správania a modelu vnímania rizika a reflektovania - Risflecting@.

Kľúčové slová

Adolescenti, optimalizácia rizikového správania, projekt Take Care, rizikové správanie, sekundárna prevencia.

Abstract:

Article presents theoretical background of the secondary prevention project with aim to reduce alcohol consumption and related harms of adolescents and young adults in Europe. The Transtheoretical Model of Change, the Model of Risk Optimisation and Model of Risflecting@ are some of the theoretical concepts of the multilevel project Take Care.

The key words

Adolescents, risk behavior, risk optimization, project Take care, secondary prevention

Riziko poškodenia v dôsledku konzumácie alkoholu v dospelom veku sa nepriamo vzťahuje k veku, v ktorom jednotlivci začínajú s alkoholom. (Moore, Rothwell, Segrott, 2010). Za posledné roky narástla potreba riešiť pravidelnú a nadmernú konzumáciu alkoholu u mladých ľudí. Priemerný vek, v ktorom mladí ľudia v Európe začínajú s pitím je 12 a pol roka a za poslednú dekádu narástlo množstvo spotrebovaného alkoholu u mladých adolescentov aj v SR. Podľa štúdie ESPAD v SR uviedlo v roku 1995 57 % študentov, že užilo alkohol za posledných 30 dní a v roku 2007 až 72,3 % (Nociar, 2007). 5 a viac dávok po sebe vypilo za posledný mesiac v roku 1995 30,5 % a v roku 2007 56 % študentov.

Napriek tomu, že konzumačné správanie mladých ľudí závisí od rôznych kultúrnych, sociálnych a politických špecifik, sú konzumácia alkoholu u maloletých adolescentov a epizódy nárazového pitia obzvlášť závažným problémom. Podľa HBSC štúdie (2005/2006) 5 % 11-ročných, 11 % 13-ročných a 26 % 15-ročných pije alkohol pravidelne (in Rometsch et

al., 2009). Dospelí (t.j. rodičia, iní dôležití dospelí) si vo všeobecnosti neuvedomujú akú majú zodpovednosť ako rolové vzory. Podľa štúdie ESPAD (2007) uviedlo v Európe užívanie alkoholu za posledný rok 82 % študentov (priemerný vek 15,1 rokov). Priemerne 43 % 15-ročných žiakov konzumovalo značné množstvo alkoholu za posledných 30 dní a tieto čísla od roku 1995 do 2007 zaznamenávajú značný nárast (Hibell et al., 2009)

Dôležité sú aj údaje podľa štúdie ESPAD v SR o tom, ako je pre adolescentov ľahké dostať sa k alkoholu, väčšina z nich priznala, že to nie je vôbec ťažké: 91,3 % žiakov uviedlo, že je ľahké si kúpiť pivo, 90,4 % si ľahko zaobstará víno a 80,8 % sa dostane k tvrdému alkoholu (Nociar, 2007).

Teoreticko-metodologické východiská

Obdobie strednej a neskorej adolescencie je podľa výskumov mnohých vedných disciplín významným prechodným životným obdobím, kedy si mládež vytvára svoju identitu vo vzťahu k drogám (White, Jackson, 2004). Táto identita sa viaže na škálu presvedčení a vzorcov správania – individuálnych, sociálnych, kultúrnych, historických – a tie majú vzťah k ďalším aspektom identity akými sú pohlavie, rasa, náboženstvo, hudobná subkultúra. Rozhodovanie o drogách u mladých ovplyvňujú viacnásobné faktory v ich sociálno-ekologickom prostredí. Vyrastanie v rodine alebo v komunite, kde sa v značnej miere užívajú drogy je známym prediktorom užívania drog (Diamond et al., 2009). Štúdie tiež poukazujú na význam **vnímaných rovesníckych noriem, prijatých noriem a zapojenia rovesníkov do užívania drog**. Ostatné štúdie zistili, že to ako mladí ľudia vnímajú aké normy akceptujú ich rovesníci, je lepším prediktorom pitia alkoholu ako miera vnímaného užívania drog rovesníkmi (Andrews et al., 2002). Podľa teórie očakávania výskumy potvrdili, že **očakávanie účinkov a dôsledkov od užívania drog a zvlášť alkoholu**, ovplyvňujú a predikujú budúce užívanie a správanie, napr. mladí ľudia s veľkými očakávaniami pozitívnych a povzbudzujúcich účinkov od konzumácie alkoholu, začínajú piť v skoršom veku, pijú častejšie a vo väčších dávkach v porovnaní s tými, ktorí majú negatívnejšie očakávania (Diamond, et al., 2009).

Významný je aj vplyv **rizikových a ochranných faktorov rodiny** na pitie mladých ľudí, ktorému sa v poslednom období vo výskume tiež venuje pozornosť. Rodinné vzťahy a interakcie majú rozhodujúci vplyv na načasovanie užívania alkoholu u mladých. Jedným z kľúčových ochranných faktorov je dohľad zo strany rodičov (angl. parental monitoring), ktorý v pozitívnej korelácii s rodinnou súdržnosťou vykazuje významne nižšiu mieru konzumácie alkoholu. Rodinné násilie a konflikt, liberálnejšie rodičovské postoje voči

užívaniu drog, alkoholu a menej závažným trestným činom spolu aj s anamnézou zneužívania návykových látok v rodine, vzájomne pozitívne korelovali a tiež spolu s vyššou mierou konzumácie alkoholu (Moore, Rothwell, Segrott, 2010).

Existuje mnoho príkladov stratégií drogovej prevencie, ktoré sa zameriavajú len na jednu „úroveň“ intervencie (na jedinca, rodinu, školu, médiá, mesto) a preukazujú strednú mieru úspešnosti v prevencii alebo znižovaní užívania drog. Mnoho intervencií bolo vytvorených a otestovaných v rámci druhého stupňa základných škôl a určených pre školskú triedu. Metaanalýza F. Faggiana (2008) drogových preventívnych programov ukázala, že najefektívnejšie školské programy sa zameriavajú na životné zručnosti vs. vedomosti, používajú interaktívne techniky facilitácie a zapájajú rovesníkov. Tieto programy vo všeobecnosti využívajú kombináciu vedenia aktivít dospelými a rovesníkmi, aby vplývali na zmeny v presvedčeníach a postojoch voči drogám a budovali zručnosti ako odolať a tým podporili u mladých schopnosti odmietnuť ponúkané drogy.

Výskumy uvádzajú, že ak sa intervencie drogovej prevencie zaciľujú tiež na rodičov, rovesnícke skupiny, ako aj na zmeny v sociokultúrnom prostredí, tak môžu mať väčší dopad ako len tie, ktoré menia správanie mladých jednotlivcov. Cieľom **multiúrovňových intervencií** sú často štrukturálne a environmentálne zmeny v komunitách – akými sú zníženie reklamy na alkohol v miestnych podnikoch alebo podpora vytvorenia alebo lepšieho dodržiavania zákonov týkajúcich sa užívania legálnych a nelegálnych drog. Tieto zmeny môžu mať širší a dlhodobejší dopad (Perry et al, 1996; Roberts, 2010; Diamond et al. 2009, Rometsch et al, 2009).

Transteoretický model zmeny správania

Transteoretický model zmeny správania bol vytvorený výskumným tímom okolo Prochasku a DiClementeho (in Rometsch et al., 2011). Dnes sa považuje za východiskový koncept pre programy včasnej intervencie v rámci prevencie závislosti. Tento model hovorí, že efektívnu prevenciu je možné realizovať už v skorých štádiách, kedy dotknutá osoba ešte sama od seba neprejavuje záujem o pomoc a poradenstvo. Model vníma zmenu správania ako proces, ktorý prebieha niekoľkými štádiami. Rozlišuje 4 štádiá pripravenosti na zmenu: *prekontemplatívne*, kedy osoba nepocituje problém alebo len v malej. Uvedomovanie si problému narastá pri prechode do ďalšej *kontemplatívnej fázy*, v ktorej stále osoba osciluje medzi tým, že chce a nechce zmeniť svoje správanie. Ako náhle vstúpi do *fázy prípravy*, začína plánovať konkrétne kroky, ktoré sa overujú- testujú vo *fáze akcie* a upevňujú po dlhšom čase v *štádiu*

udržiavania. Zmena je vnímaná ako proces alebo prúd, ktorý sa môže prerušiť v akejkoľvek fáze, čo vedie k návratu do predchádzajúceho štádia (*recidíva*).

Model ponúka intervenčné programy pre jednotlivcov, ktorí:

- nevyjadrujú túžbu po zmene svojho problematického správania,
- signalizujú prvé pochybnosti o svojom správaní, ale naďalej zostávajú nerozhodní,
- začali sa pripravovať na zmenu.
  - intervencia prispôbená štádiu zmeny správania sa môže realizovať prostredníctvom:
    - poskytovania neutrálnych informácií o psychoaktívnych látkach a jedle
    - posilňovaním motivácie jedinca rozmyšľať/prehodnocovať svoje užívanie alkoholu a iných návykových látok
    - poukázaním na vzorce konzumačného správania, zvyky, spúšťače, výhody a nevýhody užívania alkoholu a iných návykových látok.

Risflecting© - schopnosť zvládať riziko (angl. risk competence)

Tento prístup vytvorený Geraldom Kollerom sa v rámci ro. pe tréningu© aplikuje s cieľom oboznámiť mladých ľudí s optimálnym zvládaním rizikových situácií a súčasne im priblížiť alternatívy k tomuto rizikovému správaniu, ktoré je typické pre ich vek. Jedná sa o pedagogický prístup, ktorý sa zaoberá ľudskou potrebou po zážitkoch spojených s opojením a rizikom. Podľa tohto prístupu je možné dosiahnuť optimalizáciu správania jedinca prostredníctvom vedomého skúmania seba samého, sociálnej situácie a návykovej látky, ktorá sa spája s rizikovým správaním. Einwanger a Schöngruber (2006) považujú rizikové správanie za typickú a pravdepodobne nevyhnutnú súčasť adolescencie – len málo mladých ľudí dokáže fungovať bez psychologickej a sociálnej, niekedy tiež fyziologickej a hormonálnej reakcie na správanie prinášajúce opojenie a riziko (angl. risk and rush-inducing behaviour) Prevencia by sa mala preto zamerať na zlepšenie schopností vyrovnávať sa so zážitkami opojenia a rizika – neznamená to len posilnenie osobných kompetencií na úrovni jednotlivca, ale zahŕňa to aj otvorené zdieľanie minulej skúsenosti a otvorenú diskusiu v rámci spoločnosti (Koller in Einwanger a Schöngruber, 2006). Cieľom má byť integrovanie týchto zážitkov na osobnej ako aj sociálnej úrovni a vedieť využiť tieto skúsenosti v rámci každodenného života.

Koncept optimalizácie vnímaného rizika

Rakúska alpská asociácia pre mládež (skr. OEAV - Österreichische Alpenvereinsjugend) vyvinula troj-pilierový model, ktorý adaptuje prístup *risflecting*© (vytvorený v rámci snowboardingu a iných športových aktivít) do praktického modelu (projekt Risk'n Fun). V tomto zmysle „riziko“ neznamená maximalizovať riziko, nájsť optimálne riziko je v protiklade k negácii/popieranu rizika a jedná sa o akceptovanie prítomnosti rizika, ako súčasť života a toho, čo je spúšťačom príťažlivosti.

Model optimalizácie vnímaného rizika (obr. č.1) je založený na troch pilieroch, ktoré obsahujú základné kompetencie/schopnosti – predstavuje spôsob kompetentného zvládania s tzv. **prestávkou** (break) – (spôsobilosť zastaviť sa predtým než sa rozhodneme postúpiť riziko alebo ho nepostúpiť a hľadať alternatívu)

- **Schopnosť vnímať** – umožňuje pozrieť sa na situáciu pozorne a detekovať ju ako rizikovú (prostredie/vnútoraná pripravenosť, napr. lezenie na útes/strach)
- **Schopnosť zhodnotiť** – umožňuje analýzu konkrétnej situácie a identifikovanie čistých faktov (spôsob zabezpečenia/ochranné prostriedky)
- **Schopnosť rozhodnúť sa** – je to schopnosť spojiť všetky aspekty pochádzajúce z vnímania a rizika a na ich základe urobiť pre seba správne rozhodnutie

Obr. č. 1: (Manuál Take Care, draft, LWL, Münster 2011)

Úlohou modelov konania orientovaných na zážitky a na pedagogiku zážitkov musí byť podporovať sprostredkovanie schopností a spôsobilostí vyrovnávať sa s rizikami v zmysle opakovaného preberania zodpovednosti za „samého seba, za vlastné konanie a vyplývajúce

dôsledky“. Cieľom metód zameraných na konanie je podpora rozvoja osobnosti v zmysle sebavedomého a na reflexii založeného rozhodovania. Cieľom živého učenia sa musí byť podpora scitlivenia, resp. senzibilizácie „break“ momentov, aby konanie po prijatí rozhodnutia neprichádzalo cez zaťažujúce pochybnosti zo zóny pôžitku. Ide nám o „pocitovosť“ a o prevzatie zodpovednosti pri sprevádzaní mladých ľudí. Jediné, čo je isté, je to, že nič nie je isté“ a na to by mali byť pripravené aj opatrenia orientované na zážitok a na pedagogiku zážitku (Einwanger a Schöngruber, 2006).

Avšak podmienkou uplatnenia tohto prístupu je, že mladý človek má zabezpečené základné životné podmienky – primerané bývanie, stravu, priaznivé sociálne a emocionálne prostredie a pod., inak bude vyhľadávať v zásade častejšie situácie, v ktorých sa vystavuje nebezpečenstvu. Rizikové situácie bude vyhľadávať nie z dôvodu hľadania skúseností opojenia alebo pôžitku, ale ako kompenzáciu, únik z neznesiteľných životných podmienok alebo ako formu tzv. samoliečby. (Táto skutočnosť sa nám potvrdila aj v praxi v rámci tohto projektu, ktorého sa zúčastnili aj adolescenti pochádzajúci zo sociálne znevýhodneného prostredia a adolescenti z detského domova).

Popis projektu:

Projekt sekundárnej prevencie s názvom *STRATÉGIE ZAMERANÉ NA ZODPOVEDNÚ KONZUMÁCIU ALKOHOLU U ADOLESCENTOV V EURÓPE – PROJEKT TAKE CARE* (pozri www.project-take-care.eu), ktorého cieľom je znížiť konzumáciu alkoholu a s ňou spojené riziká u adolescentov a mladých ľudí v Európe. sa realizuje v 10-tich krajinách (DE, SK, BE, IT, IE, SI, P, GR, DK, CY) od marca 2010 do decembra 2012, v Slovenskej republike v mestskej časti Bratislava – Ružinov. Zameriava sa predovšetkým na mladých vo veku 12 až 21 rokov, u ktorých bola zaznamenaná riziková konzumácia alkoholu.

Kľúčovými metódami v rámci *multiúrovňovej intervencie* zameranej na 4 úrovne – cieľové skupiny - 1. adolescenti/mladí ľudia, 2. rodičia, 3. tzv. kľúčové osoby a 4. predajcovia alkoholu v danej lokalite; je posilnenie zručností mladých ľudí zvládať rizikové situácie prostredníctvom metód zážitkového učenia spolu s rovesníckym vzdelávaním a psychoedukáciou. Terénni pracovníci a odborníci v rámci prevencie k nim získajú prístup na verejných miestach najmä tam, kde je pitie zaznamenané – na kultúrnych podujatiach, v nemocniciach alebo v rámci iných pohotovostných služieb, tiež v školách a poradenských zariadeniach. Podporu získajú aj ich rodičia a vzťahujúce sa kľúčové osoby, aby si vytvorili jasný a reflektujúci postoj ku konzumácii alkoholu. Predajcovia a ich zamestnanci dostanú informácie a zúčastnia sa tréningu zameraného na každodenné situácie predaja alkoholu.

Pilotné overenie – Ro.pe tréning©

Popis intervencie:

Jedná sa o 4-denný tréning **pre mladých ľudí vo veku 12 až 21 rokov**, počas ktorého sa učia, ako narábať s rizikovými situáciami. Tréning je zostavený na základe uvedených konceptov:

1. Optimalizácia vnímaného rizika (risk optimisation), ktorá sa realizuje prostredníctvom

a) **metód zážitkového učenia** - absolvovaním kurzu horolezectva, kedy majú mladí ľudia príležitosť zažiť riskovanie a potom reflektovať na túto situáciu a preniesť ju na ďalšie rizikové situácie akou je napr. konzumácia návykových látok (alkoholu). Podporuje zručnosti zvládať rizikové situácie a iné osobné a sociálne zručnosti.

b) **interaktívnym cvičením zameraným na vnímanie a tvorivosť** – adolescenti sami fotografujú alebo natáčajú videá, ktoré vzájomne prezentujú na tému: *“Veci v mojom okolí, ktoré majú niečo spoločné s konzumáciou alkoholu.”*

2. Psycho-edukácia - mladí často podceňujú závažnosť pitia alkoholu a vlastnú zraniteľnosť, preto je dôležité: poskytnúť informácie o účinkoch alkoholu, o právnych predpisoch, o tom, ako sa vytvára závislosť, ako pristupovať k priateľom, ktorí majú problém s alkoholom či drogami, vnímať dôvody pitia, možnosti povedať NIE a nájsť alternatívy ku konzumácii návykových látok

3. Rovesnícke vzdelávanie - okrem absolventov tréningu, môžu z vedomostí, zmenených postojov a správania profitovať aj ostatní rovesníci v rámci ich rovesníckej skupiny (učenie na základe príkladu)

Ciele projektu:

- Znížiť konzumáciu alkoholu a s ňou spojené riziká u adolescentov a mladých ľudí
- Dodržiavať národné zákony týkajúce sa konzumácie alkoholu
- Posilniť zodpovedný prístup k alkoholu u mladých nad 18 rokov

Výskumne hypotézy:

1. Po absolvovaní tréningu ro.pe© budú mať adolescenti viac informácií o rizikách účinku alkoholu.
2. Po absolvovaní tréningu ro.pe© dôjde k zmene posúdenia vlastného vnímania rizika.

Metódy:

➤ Evalvačný dotazník (PHZ, Zürich 2011)

Evalvačný dotazník bol vytvorený pre účely evalvácie projektu Take Care odborníkmi z Pedagogickej univerzity v Zürichu, ktorá je nezávislou inštitúciou poverenou analyzovať získané údaje o programe Take Care v desiatich krajinách. Dotazník sa skladá z časti - *Informácie o alkohole*, ktorá obsahuje položky a tvrdenia týkajúce sa alkoholu a jeho konzumácie. Druhá časť – *Vlastná skúsenosť s alkoholom* monitoruje výskyt jeho konzumácie. Tretia časť – obsahuje *škálu všeobecnej úspešnosti* (Rosenberg in Košč et al., 1993). Štvrtá časť dotazníka obsahuje položky týkajúce sa vnímania rizikových situácií za posledné 3 mesiace. Posledná časť je zameraná na *hodnotenie ro.pe© tréningu*.

Dotazník adolescenti vyplňali pred tréningom ro.pe© a tesne po ňom, ďalšie meranie sa uskutoční 3 mesiace po absolvovaní tréningu (september, 2011).

Výskumná pilotná vzorka:

Pilotnú vzorku tvorili adolescenti, žiaci základných škôl z Bratislava II, 7. -8.ročníka. Skupinu tvorilo 10 adolescentov (N= 10). Priemerný vek bol 14,5 rokov. 8 chlapcov a 2 dievčatá, ktorých vybrali výchovní poradcovia na základných školách.

Výsledky pilotnej fázy

Počas 4 tréningových dní sa účastníci zážitkovou formou zoznamovali s témou *Riziká alkoholu*. Rôznymi hrami, informačnými kvízmi, postojovými vyjadreniami k danej téme a zážitku z horolezectva, ako na riziko zameranej aktivity, došlo k nasledujúcim zmenám:

1. zvýšila sa informovanosť adolescentov o alkohole.

Adolescenti na konci tréningu odpovedali na štatisticky významne viac odpovedí o rizikách alkoholu správne než tomu bolo na začiatku tréningu.

2. zistili sme postojové posuny v sebahodnotení vlastných kompetencií.

Na začiatku tréningu skupina vyjadrovala veľmi silný súhlas s tvrdením - Keď som v kaši, obvykle vymyslím, ako sa z nej dostať (otázka č.4) - na konci tréningu už len súhlas.

V položke: Vcelku mam sklon cítiť sa ako neúspešný človek (otázka č.14) – sme zistili štatisticky významný posun zo silného nesúhlasu na súhlas.

Celkový pocit o sebe						
		priemer	N	SD	t-skóre	Sign.

otázka 4	O sebe4	3,6	10	0,516	2,236068	0,052177
	O sebe4_2	3,1	10	0,568		
otázka 14	O sebe14	2	10	0,667	-2,44949	0,036787
	O sebe14_2	2,4	10	0,516		

Legenda: **Otázka č.4:** Keď som v kaši, obvykle vymyslím, ako sa z nej dostať. **Otázka č. 14:** Vcelku mám sklom cítiť sa ako neúspešný človek

3. zistili sme postojové posuny vo vnímaní rizikových situácií.

V položke - Podarilo sa mi zvládnuť rizikové situácie – sme zistili štatisticky významný posun v potvrdení pravdivosti výroku.

Rizikové situácie		priemer	N	SD	T -skóre	sign.
otázka 2	RISK2	2,9	10	0,316	-2,44949	0,036787
	RISK2_2	3,3	10	0,483		

Legenda: Otázka č.2: Podarilo sa mi zvládnuť rizikové situácie

V ďalšej fáze budú spracované výsledky testovacej batérie psychodiagnostických metód Farby života (DAPS), HSPQ (Psychodiagnostika), Dotazník CCSC (Children's Coping Checklist. Strategies), Štandardizované dotazníky k diagnostike výskytu a typických prejavov školského a sociálneho správania (a BDI – Buss – Durkey Inventory, (uprav. verzia), ktoré poskytnú komplexný pohľad na vyvíjajúcu sa osobnosť adolescentov vo vzťahu k ich rizikovému správaniu.

Diskusia

Konštatujeme, že v sledovanej skupine adolescentov, ktorí sa zúčastnili programu ro.pe©, sa zvýšila miera informovanosti o rizikách účinku alkoholu. Program má informačno – psychoedukačné zameranie. Zmeny, ktoré nastali vo vnútornom prežívaní účastníkov sme zisťovali Škálou všeobecnej úspešnosti (angl. self-efficacy). Sebavedomie adolescentov, že si vedia s problémovými situáciami obvykle dobre poradiť mierne kleslo, čo môže byť dôsledkom zrealnenia ich skutočných možností, nakoľko každý z účastníkov zažil počas tréningu situáciu, kedy sa približoval alebo prekročil svoje obvyklé limity (otázka 2 –

podarilo sa mi zvládnuť rizikové situácie). Na druhej strane došlo k pozitívnemu posunu prežívania seba ako úspešného človeka (podarilo sa mi – mám zo seba dobrý pocit).

Celkovo je obsah a štruktúra programu veľmi vhodná na realizáciu selektívnej prevencie u adolescentov. Jej účinnosť zvyšuje aj ďalší fakt, že projekt TAKE CARE zahŕňa multiúrovňový prístup prevencie. Kontinuitu realizácie projektu vidíme v zapojení preventistov z CPPPaP v spolupráci so sociálnymi pracovníkmi zo sociálneho oddelenia danej mestskej časti, a z UPSVaRu, najmä pri identifikácii detí a adolescentov s rizikovým pitím alkoholu.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] ANDREWS, J.A. et al. 2002. *The influence of peers on young adult substance use*. Health Psychology, 21(4), 349-357).
- [2.] DIAMOND, Sarah - SCHENSUL, Jean - SNYDER, Leslie - BERMUDEZ, Alessandro, et al. 2009. *Building Xperience: A multilevel alcohol and drug prevention intervention*. American Journal of Community Psychology, 43: 292-312.
- [3.] EINWANGER, Jürgen., SCHÖNGRUBER, Wolfgang. 2006. *Risflecting – nový pedagogický model komunikácie*. [online] [cit. 2011-09-03] Dostupné na internete: <http://www.infodrogy.sk/index.cfm?module=Library&page=Document&DocumentID=372>
- [4.] FAGGIANO, F. - VIGNA-TAGLIANTI, F.D. - VERSINO, E., et al. 2008. *School-based prevention for illicit drug use: A systematic review*. Preventive Medicine, 46, 385-396.
- [5.] HIBELL, Björn, et al. 2009. *The ESPAD 2007 Report*. Modintryckoffset AB, Stockholm [online] [cit. 2011-09-02] Dostupné na internete: <http://www.espad.org/documents/Espad/ESPAD_reports/2007/The_2007ESPAD_Report-FULL_091006.pdf>.
- [6.] KOLLER, Gerald: *RISFLECTING© – Entwicklungspool für Rausch- und Risikokompetenz: Inhaltliche Grundlagen*. [online] [cit. 2010-09-03] Dostupné na internete: http://www.risflecting.at/pdf/risflecting_konzept.pdf
- [7.] KOŠČ, Marián., HEFTYOVÁ, Eva., SCHWARZER, Ralf., JERUSALEM, Matthias. 1993. *Slovakian Adaptation of the General Self-Efficacy Scale*. [online] [cit. 2010-09-03] Dostupné na internete: <<http://userpage.fu-berlin.de/~health/slovak.htm>>
- [8.] MOORE, Graham - ROTHWELL, Heather - SEGROTT, Jeremy. 2010. *An exploratory study of the relationship between parental attitudes and behaviour and young people's*

- consumption of alcohol*. In Substance Abuse Treatment Prevention, and Policy, 2010, 5:6.
- [9.] NOCIAR, Alojz. 2007. *Závěrečná správa k výskumnej úlohe P-106. ESPAD v SR*. VÚDPaP, Bratislava.
- [10.] PERRY, Cheryl - WILLIAMS, Carolyn - BEVLEN-MORTENSON, Sara - TOOMEY, Traci, et al. 1996. *Project Northland: Outcomes of a communitywide alcohol use prevention program during early adolescence*. American Journal of Public Health, 86 (7), 956-965.
- [11.] ROBERTS, Jim. 2010. *How we fight teen drinking*. Educational Leadership. Dec.2009/Jan.2010.
- [12.] ROMETSCH, Wolfgang, et al. 2009. *Strategies towards responsible alcohol consumption for adolescents in Europe*. EU Health Programme: Projects -Technical annex.LWL, Münster. Nepublikovaný návrh projektu.
- [13.] ROMETSCH, Wolfgang, et al. 2011. *Manual TAKE CARE: Strategies towards responsible alcohol consumption for adolescents in Europe*. EU Health Programme: Projects –Draft manual. LWL, Münster. Nepublikovaná pracovná verzia manuálu.
- [14.] WHITE, Helene. R., - JACKSON, Kristina. 2004. *Social and psychological influences on emerging adult drinking behavior*. Alcohol Research & Health, 28(4), 182-190.

Kontakt

Mgr. Zuzana Vojtová

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie

Cyprichova 42, 831 05 Bratislava

E-mail: vojtova@gmail.com

Riziká nadmerného využívania voľného času u počítačov deťmi a mládežou

Risks of excessive use of leisure time at personal computers by children and youth

Mária DÁVIDEKOVÁ

Abstrakt

Nelátkové závislosti výrazne menia sociálnu situáciu u detí a mládeže, ktorých sa závislosť dotýka aj celej rodiny, v ktorej mladí ľudia žijú. V našom príspevku sa venujeme problematike rizík negatívneho vplyvu počítačov na novodobé nelátkové závislosti, ktoré sa môžu rozvinúť z nadmerného využívania moderných technológií.

Kľúčové slová

Deti, mládež, počítač, sociálny pracovník voľný čas, závislosť

Abstract:

Nonsubstantial dependencies markedly invert social situation in children and youth which the dependence involve and also the family, in which young people live. In our contribution we addit oneself the problem of risks of negative effect on the modern non-substantial dependencies which can be develop from excessive use of modern technologies.

The key words:

Children, youth, computer, social worker, leasure, dependence

Voľno časové aktivity zohrávajú v živote mladých ľudí dôležité miesto.

Rodina, v ktorej sa objaví akákoľvek látková závislosť je určitým spôsobom poznačená. Prechádza mnohými problémami a fázami riešenia. Avšak problematika nadmerného trávenia času u počítačov je v tomto iná. Hoci tiež prechádza problémami, fázy riešenia problému sú iné. Niekedy ani nie je vidieť, že dotýčny je závislý, pripisujeme to len jeho zvedavosti, múdrosti alebo pracovnému nasadeniu. Táto forma závislosti je skrytá, a preto sa veľmi ťažko rieši. Riešenie musí byť úplne iné ako pri látkových závislostiach, ale zároveň aj odlišné ako pri iných nelátkových závislostiach. Počítače potrebujeme dennodenne pri práci ,v škole, preto sa tento problém musí riešiť úplne iným spôsobom ako napríklad patologické hráčstvo hráčstvo.

Motiváciou pri písaní bolo predovšetkým bližšie preniknúť do problému nelátkových závislostí u detí a mládeže, poukázať na nevhodné využívanie voľného času hlavne pri hraní virtuálnych hier, chatovaní a navštevovaní nevhodných stránok. V súčasnosti sa stretávame so zvýšenou mierou agresivity a problémového správania sa u tejto vekovej skupiny detí a mládeže .

Cieľom nášho príspevku je prostredníctvom jednotlivých vybraných závislostí poukázať na túto novú problematiku, nezatvárať pred ňou zrak, poukázať na možné riziká súvisiace s vplyvom moderných technológií a na možnosti riešenia. Problematika týkajúca sa počítačov, internetu, počítačových hier a ich rizík na detí a mládež, ich ďalší vývoj a sociálne zaradenie je veľmi málo spracovaná. Existuje nedostatok literárnych zdrojov, ktoré by sa podrobnejšie venovali problémom závislej mládeže na počítačoch a ich rizikám. Preto sme sa rozhodli hneď v úvode definovať niektoré základné pojmy ako závislosť, počítač, kyberpriestor.

Zjednodušene možno konštatovať, že závislosť je stav, keď príjem látky do organizmu spôsobí slasť a vynechanie jej dodávky do organizmu vyvoláva nepríjemné duševné alebo telesné príznaky. Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) je **závislosť** choroba (teda nielen prejav slabého charakteru či vôle), a to choroba definovaná takto: „*duševný, prípadne aj telesný stav, ktorý je charakterizovaný prítomnosťou naliehavej túžby alebo nepremožiteľnej potreby opakovane a metodicky privádzať do svojho tela príslušnú látku.*“ Tento fakt potvrdzuje aj Ondrejko (2009), ktorý tvrdí, že závislosť je chorobný vzťah k látke, ktorý charakterizuje neprekonateľnú túžbu privádzať si do svojho tela akýmkoľvek spôsobom danú látku, ktorá spôsobuje uspokojenie.

Prítťažlivosť kyberpriestoru pre mládež

Najnovším a najčastejšie využívaným súčasným médiom je stále internet, zdroj mnohých informácií a poznatkov. Komunikujeme so svojimi priateľmi a známymi, nakupujeme cez tzv. e - shopy, píšeme pracovné i súkromné e – maily a taktiež platíme účty cez tzv. internet banking. „*Aby človek nebol informačným analfabetom a stal sa gramotným, musí vedieť rozpoznať, kedy sa u neho vytvára informačná potreba (a kedy spotreba), dokázať si ju zorganizovať a správne použiť.*“ (Malovič, 2007, s. 12) Počítačová gramotnosť v sebe zahŕňa:

- Efektívne, účelné a užitočné používanie počítačov, ktoré priamo alebo nepriamo používateľovi prospieva.
- Používateľ vie dokonale využiť počítač vo vymedzenom čase a na vymedzené účely.
- Používateľ žije v realite. Vie jasne rozlíšiť povrchnejšie internetové priateľstvá od pevných priateľstiev v rodine a dobrými priateľmi. Tieto vzťahy si váži a snaží sa ich upevňovať.
- Trávenie času pri počítači nie je na úkor iných povinností (hygiena , upratovanie..)
- Používateľ má aj iné záľuby, ktoré mu obohacujú život. Sedavú prácu strieda s aktívnym odpočinkom.
- Ľahko zvláda stres, únavu a negatívne emócie. Ovláda aj relaxačnú techniku, ktorú pravidelne používa.

- Je cieľavedomý a inteligentný. Počítač chápe a využíva len ako nástroj k poskytnutiu nevyhnutných informácií. Má zdravú hierarchiu hodnôt. (Nešpor, 2010)

Prostredníctvom nových technológií si človek osvojuje aj nový mediálny jazyk. (Kopčanová, 2005) uvádza, že kyberpriestor je málo prebádaný, a preto na nás pôsobí veľmi tajomne. A tajomné veci od nepamäti lákali všetkých. Komunikácia cez internet prebieha zväčša v textovej forme, čo dáva možnosť experimentovať najmä so svojou identitou. Môžeme tu „klamať“, hovoriť polopravdy alebo sa aj úplne odhaliť. Internet je prostredím bez zábran, ktoré vyvoláva pocity anonymity. Tento pocit anonymity môže viesť účastníkov chatovania k zvýšenej agresivite vo virtuálnom kyberpriestore aj vo forme napadnutia cudzej webovej stránky zaslaním napríklad počítačového vírusu. (Benkovič, 2008). Virtuálny priestor nám ponúka taktiež nové formy neverbálneho vyjadrovania sa, emočných prejavov a vzniku tzv. virtuálnych vzťahov. K častým stránkam, ktoré navštevujú najmä mladí ľudia, patria tzv. „zoznamky“. Ako uvádza Benkovič (2008) sú populárne najmä u sociálne uzavretých, zakomplexovaných a málo pribojných jedincov. Slúžia na nezáväzné flirtovanie, ale aj na hľadanie si vážnych vzťahov. Zväčša sú prístupné až po dovŕšení 15. roku života, no ako dobre vieme, dajú sa veľmi ľahko oklamať. Sú tu aj deti navštevujúce základnú školu. Často tu o sebe všetci prezrádzajú aj veľmi intímne veci, ktoré o nich nevie ani najbližšia rodina. Ďalej Benkovič (2008) uvádza tzv. elektronickú pornografiu, pri ktorej „u účastníkov dochádza nielen k samotnému vzrušeniu z toho, kto je na druhej strane – ako pri zoznamovaní, ale aj ku skratovému vybitiu potláčaného sexuálneho pudu cez kyberpriestor.“ (Benkovič, 2008, s.9). Niektorí účastníci kybersexuálnych aktivít si takto plnia nesplnené predstavy, ktoré však často hraničia s vábnymi sexuálnymi deviáciami. Veľmi obľúbené sú aj hry cez internet, ktoré umožňujú viacerým účastníkom naraz zúčastniť sa deja hry. „Sú obľúbené najmä v mužskej časti populácie.“ (Benkovič, 2008, s. 9) Hráči sa tu stávajú víťazmi a vytvárajú si tak svoj dávno stratený status. Čas, ktorý strávime hraním, zvyšuje možnosť úspešnosti, posilňuje sebavedomie víťaza, no častá je aj strata časovej kontroly. Novým druhom - hitom, ako uvádza Benkovič (2008 s. 9), sa „čoraz častejšie stáva aj nekontrolovateľné nakupovanie cez internet...“, ktoré môže prerásť až do shopoholizmu. Virtuálny svet je pre väčšinu mladých ľudí zaujímavým z viacerých skutočností. Vyvoláva u nich pocity vzrušenia, podporuje zakomplexovaných, neatraktívnych a najmä introvertných mladých ľudí. Taktiež pomáha zlikvidovať nudu a samotu, s ktorou sa stretávame u dnešnej mládeže Väčšina z nich je toho názoru, že pred počítačom trávia veľa času len preto, lebo sa nudia. V prostredí internetu je človek anonymný. „Anonymita virtuálneho sveta môže poskytovať ilúziu novej, lepšej a verejne žiaducej identity.“ (Benkovič, 2008 s. 9) Dnešná

uponáhl'aná, konzumná spoločnosť kladie veľké nároky taktiež na „vonkajší výzor, úpravu mladého človeka“.. Ak niekto nespĺňa podmienky modelky, modela, tvár vhodnú na titulnú stránku prestížneho časopisu, nemá v súčasnosti jednoducho šancu. „Byť „sexí“ je moderné, ak chceš byť „in“ alebo „cool“ teda dnešný, trendový, musíš sa obliekať ako hviezda vystupujúca vo videoklipoch...“ (Kopčanová, 2005, s. 239) Preto sa častokrát stretávame s tým , že najmä dievčatá sú k sebe až prehnane kritické a sú toho názoru, že najlepším riešením je pre nich ak sa zatvoria – izolujú v domácom prostredí a nikto ich neuvidí. Často krát sa trápia nezmyselnými diétami, v najhoršom prípade sa u nich vyvinú poruchy stravovania. No ani chlapci nie sú výnimkou, svoj voľný čas využívajú pred počítačom pripojení na internet a liečia si svoje komplexy, ubolené duše, rozličnými často príliš expresívnymi prezývkami, mysliac si, že takto svoje sebavedomie pozdvihnú. Určitým spôsobom áno, pretože „virtuálny svet ponúka priestor na spoznávanie nových ľudí, pomáha získavať nové poznatky v rôznych oblastiach života“ (Benkovič, 2008, s. 9), ponúka priestor na vytváranie nových kontaktov, vznikanie nových vzťahov. Tieto vzťahy môžu byť pevné, no väčšinou nepreniknú do reálneho sveta, pretože sa každý obáva odhalenia a reakcie toho druhého. V súčasnosti dnešní mladí ľudia veľmi málo medzi sebou komunikujú, dovoľme si tvrdiť, že je to pre nich v bezprostrednej budúcnosti náročné. Svoju komunikáciu využívajú hlavne prostredníctvom počítača. Základnou vlastnosťou v reálnom prostredí je, že človek nemá možnosť nekomunikovať. Čo je to vlastne komunikácia? Pochádza z latinského slova „communicatio“, ktoré znamená spoločné zdieľanie, spoluúčasť. „Väčšina autorov, ktorí sa venujú otázkam komunikácie, sa zhodujú v názore, že komunikácia je proces založený na vzájomnej výmene informácií, t.j., že jeden subjekt odovzdáva inému subjektu alebo subjektom určitý balík informácií.“ (Levická, 2006, s. 162) Komunikácia sa väčšinou chápe ako základný nástroj ľudskej interakcie. (Gabura et al, 2004, s. 10) tvrdí, že: „človek v prítomnosti iného človeka nemôže nekomunikovať.“ Takže komunikácia je akákoľvek interakcia medzi ľuďmi. Je to výmena medzi vysielateľom a prijímateľom. Hlavným zmyslom komunikácie je dorozumieť sa. Je možné aj konštatovanie, že komunikácia je chápaná aj oveľa širšie ako výmena slov. Komunikáciu rozdeľujeme na verbálnu (komunikácia pomocou slov) a neverbálnu (mimoslovnú). Nejde sa neprejavovať, nič nesignalizovať. Aj keď mlčíme, komunikujeme. K neverbálnemu vyjadrovaniu patrí aj mimika, gestika, proxemika, posturoológia, haptika, kinetika, paralingvistika, teritorialita, produkcia. (Gabura et al, 2004) V reálnom svete je veľmi ťažké z komunikácie uniknúť, niečo predstierať, pretože nás prezradí neverbálna komunikácia. On - line komunikácia je v tomto smere úplne odlišná. Nie je nič ľahšie ako neodpovedať, nereagovať, klamať, neodpisovať na

chate a virtuálne prostredie náhle opustiť. V tomto prípade sa nemôžeme spoľahnúť ani na verbálnu, ba ani na neverbálnu komunikáciu. Účastníci komunikácie nemôžu vedieť, prečo jeho partner, s ktorým práve komunikujú neodpovedá. Môže to byť spôsobené rôznymi príčinami, od technických problémov až po rozhodnutie jedného z partnerov sietí komunikáciu ukončiť. Vo virtuálnom svete je však možné sa na technické problémy vyhovoriť a jednoducho komunikáciu ukončiť bez predchádzajúceho oznámenia.

Najčastejšie spôsoby komunikácie u mladých ľudí

Najčastejšie spôsoby ako dnešná mládež komunikuje sú prostredníctvom jednotlivých sociálnych sietí. Vďaka týmto programom môže mládež komunikovať s jedným alebo súčasne s viacerými osobami. Nemusia mať spoločný motív komunikácie, cieľ, dokonca sa nemusia ani poznať. Medzi vybrané sociálne siete patria:

FACEBOOK – patrí k najrozšírenejšej sociálnej sieti, ktorú využíva väčšina mladých ľudí. Facebook založil Mark Zuckerberg v roku 2004 ešte ako študent na Harvardskej univerzite. Spočiatku bol ale určený len pre študentov z danej univerzity, ale v roku 2006 bol sprístupnený všetkým, ktorý dovŕšili vek 13 rokov. Ak chcete využívať facebook, musíte sa najprv zaregistrovať. Dá sa komunikovať, vybrať v jazyku ktorý si vyberiete.

MYSFACE – veľmi populárna a často využívaná sociálna sieť, ktorá ponúka rôzne interaktívne siete priateľov, ktoré vytvorili používatelia. Ďalej sa tu dajú používať blogy, zdieľať sa dá hudba, fotky, videá a osobné profily. Jedinou nevýhodou tejto sociálnej siete je to, že je potrebné ovládať anglický jazyk, pretože zatiaľ ešte nie je zrealizovaný preklad tejto siete. MySpace sa každý jeden deň rozrastie približne asi o 230 00 nových používateľov.

CHAT - je spôsob komunikácie viacerých ľudí súčasne. Zvyčajne všetci vidia príspevky ostatných užívateľov a môžu na ne hneď (alebo s určitým krátkym časovým odstupom) reagovať. Anglické slovo „chat“ znamená klebetiť, z toho vyplýva, že väčšinou by malo ísť o nezáväznú komunikáciu, ale v súčasnosti sa veľmi často cez chat riešia aj pracovné problémy alebo iné dôležité záležitosti. Užívatelia používajú prezývky, a preto sa navzájom nemusia poznať. Táto anonymita má rôzne pozitívne i negatívne dôsledky. Funkcie rôznych chatov sú veľmi rozličné a takisto spôsob nastavenia a pravidlá komunikácie. Chat neznamena len písanie textových správ, moderné technológie umožňujú aj iné formy komunikácie – spomeňme audiochat a videochat, na ktoré stačí vybavenie domáceho PC (slúchadlá, mikrofón, reproduktory, webkamera). Najčastejšie sa teda chatuje posielaním textových správ. Rozsiahle písanie je náročné, a preto sa akosi samozrejme chatová komunikácia obohatila o rôzne skratky a používanie grafických symbolov nazývaných tiež emotikony,

pretože sa používajú na emocionálne podfarbenie písaného textu alebo vyjadrenie psychického rozpoloženia. Emotikony sú malé grafické obrázky, ktoré môžu byť použité na vyjadrenie emócií alebo nálady, ktoré sa skladajú z interpunkčných a špeciálnych znakov. Medzi ďalšie spôsoby komunikácie patrí SKYPE, ZOZNAMKA. Stručne sme uviedli základné jadro najčastejšie vyšívajúcich komunikačných prostriedkov u mladých ľudí. Mladí ľudia využívajú tento spôsob komunikácie a je pre nich atraktívny najmä preto, pretože v súčasnosti je mládež „veľmi pohodlná.“ Je oveľa jednoduchšie, si sadnúť k počítaču a pripojiť sa na internet, ako sa venovať prechádzkam alebo iným voľno časovým aktivitám. Aj komunikácia je oveľa jednoduchšia, možno prítlačivejšia. Oveľa jednoduchšie je niekomu niečo napísať, či už ako pozitívnu reakciu alebo negatívnu ako povedať priamo do očí. Ak nás nikto nevidí, sme vo svojej podstate chránení a nehrozí nám žiadne riziko.. Ale na druhej strane musíme uviesť, že internetová komunikácia je aj oveľa lacnejšia ako telefonovanie. Platíme len za pripojenie na internet, Mladí ľudia aj práve preto často preferujú tento spôsob, pretože nemajú dostatok finančných prostriedkov na zaplatenie značne vysokej faktúry za mobilný telefón.

Riziká nadmerného trávenia času u počítačov deťmi a mládežou

Počítače nám na jednej strane uľahčujú život, slúžia nám a sú pre nás „užitočné“. Pomocou nich sa dokážeme vzdelávať, plánovať si život, komunikovať so známymi, ktorí sú od nás vzdialení. No na strane druhej sa príchodom týchto technológií stávame ich „otrokmi“. Pred počítačom strávime veľa času na úkor našich povinností. Nie sú to len nové informácie potrebné pre život či plánovanie a zmysluplné zadelenie si času, nekomunikujeme len s priateľmi a známymi, od ktorých nás delí veľká vzdialenosť. Nové technológie nás úplne pohltili a stali sme sa od nich závislí, čo sa veľmi negatívne prejavuje nielen na našich vzťahoch k blízkym, ale taktiež aj na našom zdravotnom stave. Nelátková závislosť je závislosť ako každá iná. Preto sa v nasledujúcich častiach nášho príspevku budeme venovať vybraným druhom závislostí od nových technológií a ich rizikám.

Závislosť od internetu

Je potrebné uviesť, že v USA sa vedie odborná diskusia o tzv. internetovej závislosti od roku 1995. Newyorský psychiater Ivan Goldberg zaviedol pomenovanie IAD (Internet Addiction Disorder). Avšak niektorí vedci, lekári, psychológovia vedú rôzne diskusie, či IAD je skutočná diagnóza a forma závislosti. Novodobé závislosti sú málo spracované a tento náš názor potvrdzuje aj (Benkovič, 2008, s. 8), ktorý tvrdí že „aj keď zatiaľ neexistuje definícia ani diagnostické kritériá tzv. novodobých nelátkových závislostí podľa medzinárodnej

klasifikácie chorôb a táto problematika je jednou z novších o jej diagnostickom zaradení sa stále vedú odborné diskusie.“

Novodobé nelátkové závislosti sú podobné najznámejšej nelátkovej závislosti, poruche návykov a impulzov a to patologickému hráčstvu F: 63. 0. Podľa medzinárodnej klasifikácie chorôb sa uvádza pod diagnózou F: 63. 8 iné návykové a impulzívne poruchy, kde osoba opakovane zlyháva v snahe odolať impulzom, takto sa správať, s úvodným obdobím napätia a pocitom uvoľnenia v čase činu. (Benkovič, 2008) K typickým prejavom poruchy patrí najmä :

- Silná túžba po príjemných zážitkoch a zaujatosť týmito činnosťami – surfovaním po internete, mobilným telefonovaním a posielaním SMS, počítačovými hrami.
- Problémy s kontrolou v jednotlivých činnostiach – surfovania po internete, mobilného telefonovania a posielania SMS správ. Zvyšuje sa taktiež dĺžka času a frekvencia v uvedených činnostiach.
- Preferencia týchto činností pred inými činnosťami – aktivitami, záujmami, povinnosťami, ktoré jedinec zanedbáva.
- Pokračovanie v týchto činnostiach aj napriek vznikajúcim závažným dôsledkom – ekonomickým (finančné dlhy), pracovným, rodinným (vzťahové problémy), sociálnym a prípadne aj telesným a psychickým. (Benkovič, 2008)

Je však potrebné rozlíšiť, či sa jedná o závislosť na počítači, alebo na internete. Závislosť na počítači je naviazanie osoby a vnímania na virtuálnej (počítačovej) realite. Ľudia sa fixujú na rôzne hry a aplikácie. Predstavujú si ich, napodobňujú ich a podobne. Dokonca sa vžívajú do virtuálnych postáv v hrách a prežívajú spolu s nimi celý dej. Závislosť od internetu, je úplne iná ako závislosť od počítača. Ľudia sú totiž závislí od internetových stránok a od chatovania. Na webe môže mať každý svoju vlastnú identitu. Nemusí ihneď reagovať na podnety, ale má čas si premyslieť, čo urobí. Takto väčšina ľudí ukrýva svoje handicap, ktoré sú pri bežnom rozhovore viditeľné. Snažia sa stať niekým iným, lepším, dokonalejším.

Faktory, ktoré ovplyvňujú závislosť od internetu môžu byť rôzne, ale nesmieme zabúdať aj na individuálne dispozície jedinca. Ak niekto trpí psychickými problémami, ako je napríklad neschopnosť komunikácie, úzkostné stavy, ľahko sa môže uňho rozvinúť táto závislosť, pretože prostredie internetu dáva možnosť anonymity bez toho, aby bol človek konfrontovaný s reálnym svetom. Anonymita mu umožňuje problémy utajovať, skrývať.

Veľmi často sa stretávame u mládeže a detí k nadviazaniu vzťahov, aj intímnych, ktoré sa však len veľmi ťažko stanú reálnymi.

Závislosť na virtuálnych priateľstvách a vzťahoch

Skutočnosť, že sa účastníci komunikácie navzájom nevidia, nepočujú, necítia, je v internetovej komunikácii dôležitou odlišnosťou od reálneho sveta aj pre samotných komunikujúcich. Komunikácia sa odohráva viac-menej vo verbálnej rovine. Neverbálna rovina, zrakové alebo sluchové podnety, ako pri komunikácii „tvárou v tvár“, tu absentuje. (Mann, et al., 2000) Internetovo závislí klienti majú tendenciu k formovaniu emocionálnej náklonnosti k internetovým priateľom a aktivitám, ktoré sa vytvárajú vnútri počítačovej obrazovky. Obľubujú tie aspekty internetu, ktoré im umožňujú stretávanie sa, socializáciu, výmenu myšlienok s inými ľuďmi prostredníctvom vysoko interaktívnych internetových aplikácií. Na internete možno zatajiť skutočné meno, vek, povolanie, vzhľad. Internetoví užívatelia, najmä tí, ktorí sú osamelí, neistí v reálnych životných situáciách, rýchle využijú túto slobodu a rýchlo prejavia svoje najskrytejšie a najsilnejšie pocity a túžby. S očakávaním „sadaajú k počítaču a čakajú, kedy zabliká obálka s odkazom od virtuálneho priateľa.“ Vzrušene a netrpezlivo ju otvoria a čítajú. Mnohí si myslia, že komunikujú s reálnymi ľuďmi v reálnom čase, skutočnosť je úplne iná.. Na odpoveď čakajú aj niekoľko sekúnd, minút, poprípade dní. Odpovede nie sú spontánne ako pri komunikácii „tvárou v tvár“, môžeme si svoju odpoveď rozmyslieť neskôr napísať. Toto však vedie k ilúzii intimity. No keď realita poodhalí jednotlivé obmedzenia spočívajúce na komunikácii bez tváří a na tom, že láska a starostlivosť môže byť poskytnutá len naozajstnými, reálnymi ľuďmi, internetovo závislí prežívajú silné sklamanie a zlosť. (Šebeňová, 2001) Taktiež vidíme problém v nepochopení prostredníctvom komunikácie cez internet. Ak niečo napíšeme, ten, kto je na druhej strane, to nemusí pochopiť tak, ako sme to mysleli. Nepočuje náš hlas, jeho výšku, tón, a preto častokrát aj prichádza k hádkam medzi virtuálnymi kamarátmi.

Závislosť na virtuálnom sexe

Je známym faktom, že slovo sex je v internetových vyhľadávačoch najčastejšie zadávaným, využívaným slovom. To, čo bolo kedysi označované za tabu, je dnes veľmi ľahko dostupné a stáva sa veľkým lákadlom pre dnešných mladých ľudí. Kult nahého ženského tela „útočí zo všetkých strán.“ Dospievajúcich chlapcov lákajú nepoznané ženské krivky, dospievajúce dievčatá ich mnohokrát rady na verejnosti predstavia.. Každý dospievajúci človek aspoň raz vo svojom živote navštívil stránku s erotickým obsahom. Nájsť takéto stránky nie je v súčasnosti problémom, najmä zahraničné videozáznamy, ktoré sú veľmi ľahko dostupné cez internetové vyhľadávače. Fotografie nie sú lákavé, skôr sa orientujú na videozáznamy, ktoré sú pre nich vzrušujúcejšie a poskytujú im relatívne reálnu skúsenosť.

Niektorých však zlákali natoľko, že si už svoj deň bez internetového porna nevedia jednoducho predstaviť a trávajú tam čoraz viac času. Internetová pornografia má negatívny vplyv na dospelujúcu mládež, pretože Internet je v tomto prípade nie veľmi pozitívnu školou. Ak má dospelujúci človek pozitívne poznatky z rodiny, vie, že dôležitý je najmä citový život. Pohľad dospelujúcej mládeže na uvedené aktivity je veľmi skreslený, a preto si aj môžu osvojiť zlé vzory. V budúcnosti sa ich správanie môže stať neadekvátne a môže ovplyvniť jeho celý sexuálny život. Takéto „predčasné skúsenosti „pomáhajú“ znižovať aj vekovú hranicu sexuálnych skúseností u mládeže, Chvália sa medzi sebou, chcú sa vyrovnávať v sexuálnych zážitkoch. Majú pocit, že je to je vlastne normálne. Vplyv na sexuálnu orientáciu dospelujúcich sa nedá jednoznačne určiť, ale môžu experimentovať a niektoré praktiky v nich môžu vzbudiť záujem. Vzniká u nich zvedavosť a snaha zažiť niečo nové. V budúcom manželskom vzťahu je veľmi pravdepodobné, že sa môžu stretnúť s niektorými problémami..vzťah bude začínať tam, kde by sa mal končiť.

Množstvo odborníkov pojem sexuálna závislosť neuznáva a ani v medzinárodnej klasifikácii chorôb tento pojem nenájde. (Šmídova, 2008) Za praotca objavu sexuálnej závislosti je považovaný nemecký psychiater R. Krafft – Ebing. Jednou z najrozšírenejších foriem sexuálne závislého správania je kybersex, označovaný tiež ako internetový sex, net-sex, on-line sex. Bol zadefinovaný ako interakcia dvoch alebo viacerých osôb, realizovaná formou simultánneho rozhovoru na sexuálne témy. Môže ísť o vzájomné sprostredkovanie sexuálnych fantázií, vymieňanie pornografických materiálov a zároveň masturbáciu oboch alebo všetkých účastníkov. (Šmídova, 2008) Ako uvádza Nábělek (2008) pri niektorých z takýchto aktivít je zvýšené riziko, že budú návykové. Najpravdepodobnejšie je to pri používaní on-line pornografie na masturbačné účely, pri zapojení do on-line vzťahov prostredníctvom chatu, Skypu a e-mailu a pri internetovej sexuálnej kriminalite. Musíme súhlasiť s Nábělkom (2008), ktorý tvrdí, že on-line sexualitu uľahčujú tri primárne faktory, tzv. A – triáda:

- ❖ **Prístupnosť** (accessibility) znamená, že na internete sú prístupné milióny webových stránok s pornografiou, ktoré sú k dispozícii 24 hodín denne, 7 dní v týždni. Na chate sa stále pohybujú ľudia hľadajúci sexuálne zážitky.
- ☐☐ **Dostupnosť** (affordability) znamená, že sexuálne uspokojenie, realizácia je lacná, často len za cenu pripojenia.
- ☐☐ **Anonymita** (anonymity) znamená, že ľudia sa na internete pohybujú anonymne a tým aj svoju komunikáciu vnímajú ako anonymnú.

Kybersex je prevažne legálny, čo patrí tiež medzi príťažlivé faktory. Je k dispozícii v pohodlí a súkromí domova, nenesie so sebou riziko pohlavne prenosných chorôb, dá sa veľmi ľahko skrývať pred partnerom, keďže nezanecháva žiadne viditeľné stopy sexuálneho kontaktu, je možnosťou, ako byť s partnerom na diaľku. Vzťah ku kybersexu (chatovaniu, sexuálnym kontaktom cez internet) môže nadobudnúť aj u mládeže patologický charakter. Je však veľmi ťažké určiť hranicu medzi normou a patológiou. Potreba sexu a sexuálneho uspokojenia je totiž veľmi individuálna. Väčší význam má skutočnosť, či kybersexuálne aktivity negatívne zasahujú do života človeka a spôsobujú mu tak problémy. „Existuje zoznam „varovných signálov“ rozvíjajúcej sa kybersexuálnej závislosti (Nábělek, 2008, s. 13):

- pravidelné trávenie času v chatových miestnostiach a vysielanie súkromných odkazov s jediným zámerom – nájsť kybersex,
- výrazné časové zaneprázdnenie používaním internetu na získavanie on-line sexuálnych partnerov,
- pravidelné využívanie anonymnej komunikácie na zapojenie do sexuálnych fantázií, ktoré sú v reálnom živote neobvyklé,
- očakávanie sexuálneho vzrušenia alebo uspokojenia pri následných on-line kontaktoch,
- skrývanie on-line interakcií pred blízkymi ľuďmi,
- pocity viny alebo hanby za internetový sex,

Patologické následky závislosti na internete

Každý človek so závislosťou na internete je stále podráždený, nervózny, reakcie tela sú podobné ako v prípade iných závislostí. Nenaruša sa však na rozdiel od nich fyzické zdravie v zmysle poškodenia mozgu alebo pečene, aj keď to sa môže zhoršiť kvôli nedostatku spánku alebo keď postihnutý odmieta jedlo. Dlhé nepretržité meravé hľadanie na obrazovku môže viesť k trvalému poškodeniu očného aparátu. Nesprávne držanie tela pri sedení môže viesť k poškodeniu chrbtice väziva, bolesti rúk. Dlhé „surfovanie“ zasa môže spôsobiť pridružený trvalý stres, ktorý sa prejavuje od bolestí hlavy, porúch spánku, až po neurologické ťažkosti, a individuálne ďalšie problémy s krvným obehom a hmotnosťou. (Šebeňová, 2001) Taktiež sa môžu vyskytnúť problémy ako je zrýchlená činnosť srdca, búšenie srdca, zadržovanie dychu, ktoré prechádza do veľmi rýchleho dýchania, pri chatovaní sa môže človek dostať do iného stavu mysle, ktorý je podobný tranzu alebo naopak meditácii, pri rýchlom posúvaní textu sa môžu vytvoriť snové predstavy a halucinácie, extrémna rozrušenosť, ak vnútorný svet

pripojeného užívateľa je rušený podnetom zvonku (Malovič, 2007), ďalej Benkovič (2008, s. 9) uvádza k patologickým následkom „únavu, nesústredenosť v práci, zníženú výkonnosť, zaspávanie, nervozitu, hlavne bolesti hlavy, chrbta a očí“

K ďalším patologickým následkom môžeme priradiť aj zníženú schopnosť komunikácie „tvárou v tvár“, ťažšiu socializáciu závislých na internete, uzatváranie sa do seba, nezáujem o okolie, neschopnosť sústrediť sa na iné aktivity, či už v škole, alebo vo svojom voľnom čase, porucha pozornosti, tenzné správanie, ktoré vedie k agresivite. Uvedené faktory sú často dôsledkom nadmerného trávenia voľného času u nevhodných hier.

Dopad závislosti na počítačoch na kriminalitu mládeže

O vplyve médií na socializáciu detí a mládeže nemôže byť pochyb. No čoraz častejšie sa stretávame s telefonátmi uprostred noci. To sú len niektoré z moderných „vynálezov“ šikany, u ktorej agresori nepoužívajú fyzickú formu agresie, na duši však zanechávajú veľké stopy.“ (Macháčková, 2007) Môžeme uviesť, že šikana v súvislosti s informačno - komunikačnými technológiami je v súčasnosti aktuálnou témou. Informačné a komunikačné technológie, predovšetkým internet, začínajú byť zneužívané k cieľnému ubližovaniu a zastrasovaniu obete. Zlo a násilie nemusí mať deštruktívne účinky, ak je deťom prezentované v kontexte, ktoré týmto prejavom dávajú zmysel v prijatom kultúrnom rámci. Dieťa, mládež, ktoré na takýto rámec nie je dostatočne napojené a o ktoré sa nikto z dospelých nezaujíma, potom môže násilie považovať za legitímny spôsob presadzovania ľudských potrieb, až násilie vytrhnuté z kultúrneho a vzťahového kontextu môže predstavovať hrozbu pre spoločnosť. Súhlasíme s Matouškom (et al., 1998), ktorý uvádza , že negatívne účinky má násilie prezentované v médiách predovšetkým u detí, ktoré sú k násilnému chovaniu disponované:

- dedičnými a konštitučnými faktormi,
- nezáujmom rodičov či nepriateľstvom,
- príslušnosťou ku skupinám, s ktorými zdieľajú deviantné normy.

Profesionálna pomoc zo strany sociálneho pracovníka

Závislé užívanie internetu je novým fenoménom, ktorý si často krát odborníci neuvedomujú, a zároveň nie sú „pripravení na jeho liečbu.“ Niekedy je jeho dopad na život postihnutého človeka minimalizovaný, keďže niektorí odborníci neuznávajú oprávnenosť existencie tejto poruchy. Taktiež aj sami klienti závislí na internete, počítačoch, často nevyhľadajú odbornú psychologickú či psychiatrickú pomoc. Najčastejšie navštívia

obvodného lekára s cieľom predpísať si lieky na bolesť hlavy a chrbta, alebo u očného lekára silnejšie okuliare. (Šebeňová, 2001)

U nás sa venujú liečbe nelátkových závislostí súvisiacich s používaním internetu odborníci, terapeuti v Odbornom liečebnom ústave na Prednej Hore v okrese Revúca, ale v ďalších špecializovaných zariadeniach. Existuje veľa povolání, ktorých hlavnou náplňou je pomáhať ľuďom. Medzi ktoré patria lekári, pedagógovia, zdravotné sestry, sociálni pracovníci, opatrovatelky alebo psychológovia. Rovnako ako každé iné povolania má každá z týchto profesií svoje penzum vedomostí, zručností, schopností, ktoré je potrebné si pre výkon daného povolania osvojiť. Na rozdiel od iných povolání, profesií však hrá v týchto pomáhajúcich profesiách podstatnú úlohu dôležitý prvok – ľudský vzťah medzi pomáhajúcim profesionálom a jeho klientom., V uvedených profesiách hlavným nástrojom pracovníka je jeho osobnosť. (Kopřiva, 2006)

Záver

Vplyv moderných technológií a ich pozitíva sú nám od nepamäti známe. Pomáhajú nám zvládať všetky nároky, ktoré sú na nás kladené touto uponáhľanou dobou. Nie je nič ľahšie ako si sadnúť k počítaču a nájsť si potrebné informácie. Zdá sa nám to veľmi jednoduché a ani na chvíľu neuvažujeme, že by sme sa mohli stať otrokmi a nie pánmi týchto technológií.

V práci sme sa venovali vybraným závislostiam, ktoré môžu vzniknúť z nadmerného používania počítača. Zamerali sme sa taktiež na priebeh týchto závislostí a pomoc pri riešení tohto problému. Dôležitou súčasťou pomoci je sociálny pracovník, ktorý by mal pri práci s rodičmi závislých detí, a s mládežou vedieť poskytnúť predovšetkým poradenstvo o možnostiach riešenia tejto nelátkovej závislosti..

V závere chceme uviesť, že práca sociálneho pracovníka by mala spočívať predovšetkým v záujme o nášho klienta. Taktiež chceme zdôrazniť, že hoci je táto téma veľmi málo spracovaná, prinútila nás uvažovať a zamyslieť sa nad „zákernosťou týchto technológií.“ Naše tvrdenie podporuje aj známe porekadlo, ktoré môžeme aplikovať aj na uvedenú danú tému - Moderné technológie sú dobrými sluhami, ale zlými pánmi.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] BENKOVIČ, J. *Novodobé nelátkové závislosti*. In: Sociálna prevencia. 2008, č. 1, s. 8 – 10. ISSN 1336 – 9679.
- [2.] KOPČANOVÁ, D. *Vplyv médií (najmä nových technológií) na hodnotové orientácie detí a rodiny*. In: Rodina na prelome tisícročia. 2005. s. 237 – 245.

- [3.] KOPŘIVA, K. 2006. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 2006, 147 s. ISBN 80 – 7367 – 181 – 6.
- [4.] LEVICKÁ, J. 2006. *Na ceste za klientom: Metódy, formy a prístupy v sociálnej práci*. Trnava: ProSocio, 2006. 334 s. ISBN 80 – 969454 – 0 – 8.
- [5.] MALOVIČ, P. *Technologické závislosti*. In: Sociálna prevencia, 2007. s 11 – 13. ISSN 1336 – 9679.
- [6.] NÁBĚLEK, L. *Načo žiť a milovať v reálnom svete, keď je všetko na internete? Závislosť od chatovania a internetového sexu*. In: Sociálna prevencia. 2008. č. 1. s. 11 – 13. ISSN 1336 – 9679.
- [7.] NÁBĚLEK et al. *Ako si neprehrať život*. [online]. [citované 2011 – 02 - 10] dostupné na internete:
- [8.] ONDREJKOVIČ, P. et al. 2009. *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA, 2009. 580s. ISBN 978 – 80 – 224 – 1074 – 8.
- [9.] ŠEBEŇOVÁ, D. *Výskyt a koreláty závislého používania internetu u vysokoškolských študentov*. [online]. [citované 2010 – 12 - 19] dostupné na internete: <http://kruciata.sk/?obsah=1505>.
- [10.] ŠMÍDOVÁ, E. *Jsem závislý na sexu*. In: Psychologie dnes, 2008, č. 2. s. 32 – 33.

Kontakt

doc.PhDr.Mária Dávideková, PhD.

Trnavská univerzita, FZaSP, Univerzitné nám.1, 917 01 Trnava

E-mail: maria.davidekova@gmail.com

Závislosť na pornografii

Addiction to pornography

Viera PALLOVÁ

Abstrakt

Závislosť na pornografii má v súčasnosti stúpajúci vplyv a predstavuje pre deti, mládež, rodinu, spoločnosť vážne riziko negatívneho postoju k sexualite, vzťahom, manželstvu a celkovo k úcte voči ľudskej dôstojnosti. Východiskom z tejto situácie má byť celý rad opatrení vo sfére rodiny, spoločenskej morálky a dobre fungujúcich zákonov. Vyliečiť sa z tejto závislosti je potrebné vo vzájomnej spolupráci odborníkov a liečiť treba bio-psycho-sociálno-duchovnú podstatu človeka.

Kľúčové slová

Definícia pornografie, ľudská dôstojnosť, následky pornografie, terapia pre závislých.

Abstract:

Addiction to pornography has nowadays increasing impact and presents for children, youth, family, society serious danger of negative attitude towards sexuality, relationship, matrimony and respect toward human dignity. Starting point from this situation should be whole number of measures in the area of family, social morality and good functioning law. Heal from this addiction is necessary in mutual cooperation of experts. Recovering presents bio-psycho-social-spiritual nature of person.

The key words:

Definition of pornography, human dignity, consequences of pornography, therapy for addicts.

Úvod

Závislosť na pornografii patrí medzi nelátkové závislosti. Tento druh závislosti je úzko spojený so závislosťou na internete. Tak ako drogový závislý človek potrebuje svoju dávku, aby dokázal fungovať, tak aj človek závislý na pornografii potrebuje čoraz častejšie tráviť čas na internete, v sexshopoch za účelom vyhľadávania čoraz tvrdších, explicitnejších formách pornografie. Neraz nezostáva iba pri sledovaní pornografie, ale začne vyhľadávať aj priamy kontakt s osobami poskytujúcimi sexuálne služby a to všetko na úkor rodiny, kontaktu s priateľmi, dochádza aj k poklesu pracovnej výkonnosti, zmene osobnosti a iným závislostiam. Dnešná spoločnosť sa označuje aj za presexualizovanú. Útočia na nás reklamy so sexuálnym obsahom, billboardy so sexuálnym podtónom, dochádza k páchaniu sexuálnej trestnej činnosti. O následkoch závislosti na pornografii sa málo hovorí, je to príliš zahanbujúce pre tých ktorí sa dostali do tejto závislosti, ale pokiaľ sa má pomôcť týmto ľuďom je potrebné prelomiť

bariéru mlčania v spoločnosti a spoločným úsilím všetkých zainteresovaných odborníkov pomôcť k morálnej obnove človeka, ktorý padol do tejto závislosti a zároveň ochrániť budúce generácie pred ničivými následkami pornografie. Dobre profitujúcemu pornopriemyslu však nejde o dobro rodín, mládeže, spoločnosti a tak prezentujú pornopriemysel ako niečo žiadúce, dobré, neškodné pričom neváhajú zneužiť mladých ľudí na reklamy typu pornografia sa nám páči, máme na to právo a pod. Výsledkom sú možno aj keď navonok spokojní no vnútorne rozbití jednotlivci, rodiny.

Následky pornografie na jednotlivca, mládež a rodinu

Pornografia je literárna alebo výtvarná produkcia necudného obsahu, ktorej jediným cieľom je po sexuálnej stránke vzrušovať (Pšenička, 1997, s.252). Podľa Fagana (2009, s. 1) pornografia je vizuálne zobrazenie sexuality, ktorá deformuje koncept jednotlivcov založených na prirodzenosti manželských vzťahov. Tým striedavo mení sexuálne postoje a správanie a vo významnej miere ohrozuje manželstvo, rodinu, deti a šťastie jednotlivcov. Pornografia hodnotu sexuality znižuje a znevažuje. V pornografii je láska redukovaná iba na techniku, zo sexuality sa stáva obchod a ľudia sú znižovaní iba na tovar. Vedci, klinickí psychológovia a biológovia začínajú objasňovať niektoré sociálne a psychologické dôsledky a tiež neurológovia skúmajú biologické mechanizmy cez ktoré pornografia produkuje svoje silné negatívne účinky.

Z odborného hľadiska delíme pornografiu na „mäkkú“ a „tvrdú“. „Mäkká“ pornografia predvádza nahotu, pózy a gestá, ktoré naznačujú sexuálnu činnosť, ale väčšinou neukazujú priamy sexuálny kontakt. U tejto „mäkkej“ pornografie sa zväčšuje podiel skupinového sexu a násilných scén. „Tvrdá“ pornografia prináša obrázky rôznych sexuálnych zvráteností a deviácií. Výskumné práce u „mäkkej“ pornografii ukazujú, že jej dlhodobý vplyv výrazne znižuje sexuálne uspokojenie vlastným partnerom. U študentov, ktorým sa vo veľkom množstve premietala „mäkká“ pornografia sa výrazne prejavilo zhrubnutie citu a študenti boli viac naladení sledovať aj „tvrdú“ pornografiu (Pšenička, 1997, s. 254).

Pornografia výrazne skresľuje postoje a predstavy o prirodzenosti pohlavného styku. Muži, ktorí pravidelne sledujú pornografiu majú vyššiu toleranciu voči abnormálnemu sexuálnemu správaniu, sexuálnej agresii, promiskuite a dokonca aj k znásilneniu. Okrem toho, muži začnú pozeráť na ženy a dokonca aj na deti ako na „sexuálne objekty“, tovar alebo nástroje pre vlastné potešenie a nie ako osoby, ktoré majú vlastnú dôstojnosť. Pornografia je veľmi návyková. Návykový aspekt pornografie má biologický základ, pri ktorom sa uvoľňuje dopamín, ktorý pôsobí ako jeden z hormónov ovplyvňujúcich centrá potešenia v mozgu.

Hodnotenie brutality a pornografie

V pornografii zohráva zvláštnu úlohu brutalita. Scény plné násilia, mučenia a týrania sa považujú za normálne v pornografických filmoch. Tí, ktorí sú závislí na pornografii sú už takí otupení, že si neuvedomujú, že je to niečo čo ponizuje ľudskú dôstojnosť. Do akej miery odporujú brutálne a obscénne scény tejto ľudskej dôstojnosti? Ide tu o predstavovanie brutality spôsobom, ktorý nevyvoláva súcit, ochotu pomôcť, ale slúži iba pre zábavu, teda brutalitu zľahčuje, oslavuje. Divák sa nemá vžívať do bolesti predstavovaných udalostí, ale si má užívať nervového vzrušenia. Tento neosobný pohľad nemôže podporovať ľudskú solidaritu, ale vedie k otupenosti voči bolesti a k egoistickému postojovi voči ľudskej núdzi. Tiež pornografia vedie k tomu, že človek vníma sexualitu iba z pohľadu zmyselnosti a nedáva ju do súvislosti s ľudským životom. Nevzťahuje sa k personálnej väzbe, ale sexualita je zvecnená a zbavená dôstojnosti ako vymeniteľný objekt pôžitku. Sexualita v pornografii nehľadá na aspekt prebudenia nového života a starostlivosti o dieťa. Neukazuje na žiadne dôsledky skutočného partnerského stretnutia. Z psychologického hľadiska je v brutálnych a obscénnych výjavoch ukazovaný človek spôsobom odpovedajúcim primitívnym a nezrelým predmetným vzťahom. Hodnotenie brutálnych a obscénnych zobrazení sa netýka iba toho čoho sa bezprostredne dotýkajú, ale viac rozhoduje účinok, ktorý majú na konzumenta. (Rotter, 1991, s. 108-109).

Zvlášť nebezpečná je pornografia pre deti a mladistvých, ktorí sa k nej častokrát dostanú náhodne na internete. Dieťa, ktoré je vystavené pornografii v rámci rodinného prostredia prežíva stres a zvyšuje sa u neho riziko vzniku negatívneho postoja voči prirodzenosti a cieľu ľudskej sexuality. Ostatné straty a traumy spojené s užívaním pornografie na malé dieťa zahŕňajú:

- oboznámenie sa s pornografickým materiálom, ktorý má rodič,
- oboznámenie sa s masturbáciou jedného z rodičov,
- započutie rodiča, ktorý je zaujatý „sexom cez telefón“,
- dieťa zažíva stres v dome, ktorý je zapríčinený sexuálnymi aktivitami cez internet,
- zvyšuje sa riziko, že dieťa sa môže stať konzumentom pornografie,
- zvýšené riziko straty práce rodičov a finančné napätie,
- zvýšené riziko odluky alebo rozvodu rodičov,
- pokles času a záujmu rodičov – u rodiča, ktorý trpí závislosťou ako aj u rodiča, ktorý trpí partnerovu závislosťou.

Ešte sa zmienime o vplyve pornografie na dospievajúcich. Pozeranie pornografie u mladých tínedžerov spôsobuje, že sa cítia dezorientovaní počas dospievania, kedy sa majú

naučiť ako zaobchádzať so svojou sexualitou a keď sú najviac náchylní k neistote ohľadne ich sexuálneho presvedčenia a morálnych hodnôt. Existuje významný vzťah medzi pozeraním pornografie a pocitmi osamelosti, najmä depresiou. Z jednej americkej štúdií o študentoch na stredných školách, ktorí pozerajú pornografiu vyplynulo, že cítia určitú hanbu. Avšak tretina študentov necítila hanbu ani iné výčitky, kvôli pozeraniu pornografie a to svedčí o úrovni desenzibilizácie, ktorú naša spoločnosť dosiahla. Napokon dlhodobým sledovaním pornografie sa vytráca akýkoľvek pocit hanby a stane sa to „normálnym“. Vystavenie sa vplyvu pornografie u mladistvých vedie k predčasnému sexuálnemu životu a tým k nechceným tehotenstvám (Fagan, s.15-30). Podľa sexuológov predčasné prebudenie pohlavného pudu a súčasný nedostatok spôsobený nevypestovaním duševných zábran vedie k nekritickému presunu životných cieľov, čím ďalej tým viac do sexuálnej sféry a chybné nadvláde pohlavného pudu v celkovej osobnosti mladého človeka (Pšenička, 1997, s.252).

Čo sa týka vplyvu na manželstvo, tak pornografia zapríčiňuje emocionálne odsudzenie sa medzi manželmi. Pozeranie pornografie a „kybersex“ (interaktívny počítačový kontakt s druhým týkajúci sa pornografického sexuálneho námetu) môže byť často zničujúci pre vzťah ano skutočná nevera. Dlhodobé vystavovanie sa pornografii tiež posilňuje nespokojnosť a dokonca vzbudzuje odpor k manželskému partnerovi. Začnú sa objavovať cynické postoje voči láske a „lepšie sexuálne potešenie“ sa dá dosiahnuť bez toho, aby ten druhý myslel na náklonnosť voči partnerovi. Nakoniec konzumenti pornografie stále viac považujú inštitúciu manželstva za sexuálne obmedzujúcu a vytráca sa u nich viera v dôležitosť manželskej vernosti, a tiež majú pochybnosti o hodnote manželstva ako o najzákladnejšej sociálnej inštitúcii. Pornografia však nie je čisto mužským problémom. V štúdií o ženách ktoré boli závislé na „kybersexe“, ženy uviedli, že preferujú zapojenie sa do „kybersexu“ v rámci kontextu vzťahu (cez email alebo chatovaciu miestnosť) skôr než by mali mať prístup k pornografickým obrázkom.

Štúdie o sexuálne závislých ľuďoch zistili, že 43% využíva sexuálne aktivity cez internet, ktoré by inak nikdy nevyskúšali. Podobná správa tiež ukázala, že tendencia preskúmať nové praktiky vo vzťahoch v bežnom živote sa zvýšila so sexuálnou aktivitou cez internet. Pornografia vedie ku narušenému vnímaniu sociálnej reality. Opakované sledovanie pornografie môže spustiť duševnú poruchu v sexuálnej oblasti. Človek závislý na pornografii je postupne presvedčený, že jeho správanie je normálne, akceptované a bežné a preto ani nie je pre nikoho zraňujúce. Tieto presvedčenia sa prehľbujú a posilňujú masturbáciou pri sledovaní pornografie, čo je častá praktika medzi tými, ktorí užívajú pornografiu, aby sa vyrovnali so stresom. Keď muži a ženy, ktorí sledujú pornografiu neveria, že to má nejaký

vplyv na ich osobné názory alebo život, ľahšie prijímajú abnormálne sexuálne postoje a zvýši sa pravdepodobnosť, že sa zapoja do perverzného sexuálneho postoja. Všetky tieto deformácie vyúsťujú do vážneho nepochopenia sexuality a vzťahov a predstavujú nebezpečné skreslenia prirodzenosti sociálneho života. Tí, ktorí vnímajú pornografické sexuálne scény ako realitu majú tendenciu viac akceptovať sexuálnu liberálnosť ako ostatní. Dlhotrvajúcе vystavovanie sa pornografii upevňuje presvedčenie, že sexuálna nečinnosť predstavuje zdravotné riziko. Pornografické filmy tiež degradujú ženy cez „akceptáciu mýtu o znásilnení“, čiže scénach, ktoré zobrazujú ženy ako znásilnené a napokon aj to, že si vychutnávajú túto skúsenosť. Tieto scény upevňujú presvedčenie, že ženy skutočne „chcú“ byť znásilnené. Jeannette Norris z Univerzity vo Washingtone zozbierala štúdiu, v ktorej skupina študentov čítala dve verzie rovnakého príbehu, ktoré zobrazovali znásilnené ženy. Avšak príbeh má dva odlišné ukončenia: jedna verzia sa končí ženou, ktorá bola hlboko traumatizovaná a druhá verzia končí so ženou, pre ktorú to bolo potešením. Napriek tomu, že tieto dva príbehy boli rovnaké po každej stránke, okrem reakcií žien na konci. Študentom sa zdal pozitívnejší ten scenár, ktorý ukazoval ženu pre ktorú bolo znásilnenie potešujúce. Vnímali znásilnenú ženu ako tú, ktorá má väčšiu túžbu mať sex, a tak akceptovať čo muž spravil. Ženy, ktoré pravidelne pozerajú pornografiu sa nechcane dostávajú do formy seba ponižovania: vytvoria si negatívny obraz o svojom tele, pretože sa nemôžu stotožniť s pornografickým materiálom. Pornografia zvyčajne zobrazuje pohlavný styk bez kondómu (v 87% prípadoch) a to vyzýva k promiskuite a k získaniu sexuálne prenosného ochorenia, k splodeniu dieťaťa mimo manželstva a tiež k skupinovému sexu. Závislosť na pornografii vedie ku zníženiu sebaúcty a k oslabeniu schopnosti vykonávať zmysluplný sociálny a pracovný život. Prieskum u závislých na pornografii zistil, že nemajú radi pocit „mimo kontroly“ ktorý sa u nich môže prejavovať pri trávení času pri pornografii. Všetci tí, u ktorých sa prejavovalo sexuálne nutkanie uviedli, že sa cítia pod psychickým tlakom a prežívajú zhoršenie v dôležitých aspektoch ich života ako dôsledok závislosti. Skoro polovica sexuálne závislých povedala, že ich správanie sa výrazne negatívne zmenilo a štvrtina uviedla negatívny vplyv pornografie na ich prácu. Medzi užívateľmi internetovej pornografie sa objavili ťažké depresie dvakrát častejšie ako medzi tými, ktorí nie sú užívateľmi internetovej pornografie. Významnú časť v kontexte pornografie tvorí násilie. Štúdie rôznych pornografických obrázkov ukázali, že štvrtina pornografických magazínov zobrazuje násilie. Iná štúdia zistila, že takmer polovica násilných scén na internete zahŕňa nebezpečný sex. Tieto údaje naznačujú mierny súvis medzi vplyvom pornografie a následným agresívnym správaním. Avšak keď jedinec je konzumentom *násilnej* pornografie (napr. zobrazujúca znásilnenia alebo mučenie) je náchylnejší spáchať skutok sexuálne

agresívny. Nebezpečné je, že pornografia silne ovplyvňuje psychotických mužov, ktorí sú náchylnejší konať mimo svojich zmyslov.

Terapia pre závislých

Závislý človek si väčšinou sám nepomôže. Potrebuje pomoc psychológa, sociálneho pracovníka, terapeuta, duchovného. Človek závislý na pornografii pomoc vyhľadá až vtedy keď sa dostane do ťažkých depresí, nedokáže normálne fungovať v práci, komunikovať s okolím. Technicky sa dá závislosť na virtuálnom sexe rozdeliť do štyroch bodov (<http://zavislosti.webovka.eu/sex.html>).

1. *Prílišná pozornosť*. Na prvý pohľad je neškodná, človek si len tak zapne počítač a v jeho mysli sa objavuje možnosť pozrieť si niečo...a tak sa naštartuje v jeho mysli vzrušenie. Teda začína to pokúšením v myšlienkach.
2. *Ritualizácia*. Surfovaním na internete si človek pozerá veci, ktoré sú v poriadku, ale napokon neodolá a skončí na erotických stránkach. Zvádza sice boj vo svojom svedomí, ale čím častejšie podľahne, tým kratší je boj.
3. *Skutok*. Podľahne vzrušeniu a preklikáva sa zo stránky na stránku.
4. *Hanba*. Po skončení nastáva vytriezvenie a pocit viny a hlavne samoty so svojou hanbou.

Liečebný program pre sexuálnych páchatel'ov a závislých na pornografii je navrhnutý tak, aby prelomil vzorce potešenia vyplývajúce zo sledovania pornografia technikou zvanou „ochraňovanie“. „Ochranovia“ sú negatívne myšlienky, ktoré sa používajú na zastavenie sexuálnych fantázií. Učí sa na ne myslieť ako na ochrancu; napríklad môžu vyvolať mentálny obraz hmyzu plaziaceho sa na nich. Ak prídu do ich mysle pokúšenie pornografie tak o tom povedia, alebo inak vyjadria čo prežívajú a prítomní pacienti, alebo terapeut im pomôžu prelomiť toto pokúšenie. Prostredníctvom tejto metódy sa účastníci učia zastaviť svoje fantázie, a tieto myšlienky sú postupne nahrádzané inými a bezpečnejšími.

Inou metódou práce so závislými na sexe je skupina anonymných závislých na sexe. Riadia sa tými istými krokmi ako anonymní alkoholici. 12 krokov anonymných závislých na sexe (<http://www.sexaa.org/OurProgram/TheTwelveTraditions/>):

1. Priznali sme svoju bezmocnosť nad naším sexuálne závislým správaním – naše životy sa stali neovládateľné.
2. Dospeli sme k viere, že len Sila väčšia ako naša obnoví naše duševné zdravie.
3. Rozhodli sme sa odovzdať svoju vôľu a svoj život do starostlivosti Boha, tak ako ho my chápeme.

4. Urobili sme dôkladnú a nebojácnu inventúru samých seba.
5. Priznali sme Bohu, samým sebe a inej ľudskej bytosti presnú povahu svojich chýb.
6. Boli sme úplne prístupní tomu, aby Boh odstránil všetky naše charakterové chyby.
7. Pokorne sme ho požiadali, aby odstránil naše nedostatky.
8. Spísali sme zoznam ľudí ktorým sme ublížili a boli ochotní to napraviť.
9. Urobili sme priamu nápravu vo všetkých prípadoch, v ktorých to bolo možné, okrem prípadov, keď by naše konanie iným ublížilo.
10. Pokračovali sme v našej osobnej inventúre a keď sme urobil chybu, ihneď sme sa priznali.
11. Pomocou modlitby a meditácie sme zdokonaľovali svoj vedomý styk s Bohom tak, ako ho my chápeme a prosili sme ho len o to, aby sme spoznali jeho vôľu a mali silu ju uskutočniť.
12. Výsledkom týchto krokov bolo, že sme sa duchovne prebudili a usilovali sme sa odovzdať toto posolstvo ostatným sexuálne závislým a uplatňovať tieto princípy vo všetkých našich záležitostiach.

Špecifickú metódou práce so závislými na pornografii robí Shelley Lubben, ktorá je bývalá prostitútka a pornoherečka a momentálne je riaditeľkou neziskovej organizácie The Pink Cross, ktorá sa venuje ľuďom, ktorí pôsobia v sexbiznise. Tiež sa snaží informovať širokú verejnosť o škodlivosti a následkoch pornografie, stretáva sa s ľuďmi ktorí sú zapojení v sexbiznise akýmkoľvek spôsobom. Hovorí svedectvo o svojom živote a podáva pomocnú ruku tým, že hovorí ľuďom že sú stvorení pre niečo lepšie než život v sexbiznise. Tiež táto organizácia udržiava kontakt s ľuďmi v sexbiznise, pomáha im nájsť prácu, poskytuje právne a psychologické poradenstvo. Životný príbeh Shelley Lubben je poznačený sexuálnym zneužívaním už od detsva. Neskôr kvôli nezhodám a nezaujmu rodičov odišla z domu a sa dostala k prostitúcii. Od prostitúcie prešla k natáčaniu pornografických filmov. Po rokoch plných zneužívania v pornopriemysle, závislosti od drog a alkoholu keď jej život nemal zmysel a nakazila sa nevyliciteľnou sexuálnou chorobou. Rozhodla sa skončiť so životom v pornopriemysle, ale následky z neho sa prejavili vo forme bipolárnej poruchy, poruchy kontroly výbušnosti, depresívnej poruchy a postraumatického stresu. Cesta jej uzdravovania zo závislosti a z traumy z pornopriemyslu bola veľmi dlhá. Napokon sa jej aj vďaka tomu, že uverila v Boha podarilo skončiť so závislosťou na alkohole a po rekonvalescencii sa rozhodla, že bude pomáhať ľuďom, ktorí sú v tej istej situácii v akej bola ona. Na podobnom princípe fungujú aj iné organizácie, mohli by sme ich nazvať svojpomocné skupiny, nakoľko ten kto prežil život s pornopriemysle dokáže pretaviť svoju negatívnu skúsenosť pre pomoc závislým.

Štatistiky pornopriemyslu

„Práca“ v sexbiznise patrí medzi najrizikovejšie „povolania“. Nedá sa to nazvať prácou nakoľko každú prácu treba hodnotiť mierou dôstojnosti samotného človeka, ktorý ju vykonáva. „Ludská práca má svoju etickú hodnotu, ktorá je priamo a bezprostredne spätá so skutočnosťou že ten, kto ju vykonáva, je osobou, je vedomým a slobodným, čiže o sebe rozhodujúcim subjektom“ (Ján Pavol II, nr. 6). Ľudia ktorí pôsobia v sexbiznise sú často ponímaní ako predmet, tovar, ktorý má svoju cenu. Hlavnou motiváciou vstupu do sexpriemyslu sú peniaze, túžba byť slávnym, obdivovaným atď. Cena ktorú platia za tento „úspech“ je strata ľudskej dôstojnosti, choroby, závislosti, osamelosť, depresia. Veľa pornohviezd skončí svoj život samovraždou. Americké štatistiky pornopriemyslu hovoria samy za seba: 66% pornohercov má Herpes a iné nevyliciteľné sexuálne prenosné choroby, 70% sexuálne prenosných chorôb sa vyskytuje práve u žien, 75-90% pornoherečiek sú ženy, ktoré robia aj prostitúciu, na AIDS zomrelo už vyše 100 heterosexuálnych a homosexuálnych hercov, priemerná dĺžka života pornohercov je 37,5 roka, kým priemerná dĺžka života američana je 78,1 roka. Na svete je odhadom 4,2 milióna porno stránok čo je 12 percent z celkového počtu stránok. To umožňuje mesačný prístup 72 miliónom návštevníkom z celého sveta. Štatistiky internetovej pornografie hovoria o priemernom veku prvého stretnutia s pornografiou je 11 rokov, najväčšia skupina divákov internetovej pornografie sú deti medzi 12-17 rokov, totálny zisk pornopriemyslu sa odhaduje od 4 do 10 miliárd dolárov (http://www.thepinkcross.org/porn_stats_wiev).

Prevenia

V prvom rade je to rodina, ktorá môže pomôcť k rozvoju zdravej osobnosti a zdravej sexuality. Prevenia pred závislosťou na pornografii začína výchovou v rodine. Minulé generácie neboli schopné hovoriť o sexualite so svojimi deťmi, skôr dbali na príklad aby deti videli vernosť a vzájomný vzťah u rodičov. V súčasnosti sa to vytráca. Deti už nežijú v stabilných rodinách, trpia rozvodom, násilím, závislosťami v rodine. Na druhej strane veľkým zdrojom informácii o sexe a sexualite je internet a médiá. Rodičia vôbec nie sú informovaní o tom s akými nástrahami sa deti na internete môžu stretnúť a ako využívajú čas strávený na internete.

Poslaním rodičov je vychovávať deti tak, aby mali nielen informácie o sexualite, ale aj aby sa stali zrelými ľuďmi schopnými rozlišovať dobro od zla. V tomto úsilí ich môžu podporovať ďalší vychovávateľia, pedagógovia, ale táto úloha je na prvom mieste na rodičoch. V tejto výchove im súčasne pomáhajú ustanovizne akými sú cirkev a štát, ale vždy

sa to musí uskutočňovať v správnom uplatňovaní princípu podriadenosti (Konferencia biskupov Slovenska, s. 27).

Na druhej strane badať tendencie, že štát, aj na nátlak mimovládnych organizácií si chce uzurpovať právo na sexuálnu výchovu v školách. Pod pojmom sexuálna výchova sa často myslí iba na technickú stránku vecí a nie na to, ako vychovávať deti k zodpovednému rodičovstvu a manželstvu. Agresívna sexuálna výchova, ktorú propaguje Spoločnosť pre plánované rodičovstvo sa zameriava na výučbu techník sexuálneho styku (análny, orálny), antikoncepciu, masturbáciu, učenie ako používať kondóm, akceptácia homosexuality, potratov. Tiež cieľom tejto výchovy je nechať deti aby sa rozhodli kedy, ako a s kým začať svoj pohlavný život, samozrejme bez vedomia rodičov. Odborné štúdiá však jasne poukazujú na to, že so stúpajúcim počtom sexuálnych programov v školách úmerne stúpajú tehotenstvá slobodných dievčat, potraty, perverzné správanie, prostitúcia a samovraždy. Má to samozrejme ničivý vplyv na ich osobnosť, dospievanie, schopnosť založiť si rodinu a žiť v trvalých zväzkoch. Výraznou črtou tejto sexuálnej výchovy je pornografia, ktorá sa ukazuje ako niečo pozitívne a ideálne vo výchove o sexualite. (Anchell, 1996, s.66-70).

Ako vyplýva zo štúdií je potrebné aj „odsexualizovať“ spoločnosť. Negatívne na rozvoj pornografie vplyvajú aj sexuálne orientované podniky, novinové stánky s vystaveným pornografickým materiálom, sexshopy a pod. Na Slovensku máme Zákon SNR 372/1990 Zb. o priestupkoch a Zákon SNR 445/1990 Zb., ktorým sa upravujú podmienky predaja a rozširovania tlače a iných vecí spôsobilých ohrozovať mravnosť. Tieto zákony na prvý pohľad ošetrujú tieto veci, ale v skutočnosti to tak nie je. V prípade reklamy ktorá má sexuálny podtón možno vyklúčkovať tak, že sa nejedná o pornografické dielo a v tiež v tomto zákone nie je špecifikované aký je to materiál, ktorý ohrozuje mravnosť. Ak sa dôjde k záveru, že sa jedná o porušenie zákona o priestupkoch, pokuta pre veľké firmy, ktoré tieto reklamy platia je minimálna. V tejto oblasti je potrebné prijať zákon ktorý by presne definoval čo je to ohrozenie mravnosti (napr. odhalené poprsie). V prípade pornografickej tlačí vystavenej v novinových stánkoch je situácia taká, že takáto tlač nesmie byť vystavovaná. Nie všade sa to však naozaj dodržiava. Stále je to problémom, najmä na benzínových pumpách. Avšak najväčším problémom je voľný prístup k pornografii cez internet. Väčšina stránok, ktoré aj vyžadujú vek 18 rokov sa dá ľahko obísť. Existujú viaceré možnosti ako blokovat určité stránky, ktoré vlastní konkrétne spoločnosti. Treba len zákon, ktorý by im ukladal povinnosť zabezpečiť blokovanie stránok s pornografickým obsahom, ako je to napr. v Číne.

Záver

Pornografia prispela k bezcitnému, surovému postoju k sexualite. Kvôli takémuto postoju k sexualite pribúdajú hodnotové a vzťahové neurózy. Ľudia sa obávajú toho, aby sa v sexuálnom vzťahu nedostali hlbšie k druhej osobe a neboli ním prijatí. Partner sa strieda veľmi často, rozpadajú sa manželstvá, pribúda nevier, rodia sa deti mimo manželstva. Pohlavnosť sa vidí už iba ako sex, ako technicky kedykoľvek možné zmyslové vzrušenie. Vlastná hĺbka a význam pohlavnosti pre ľudský život sa už ani nechápe (Rotter, 2003, s.110).

Preto je potrebné následkami a vplyvu pornografie sa zaoberať po všetkých stránkach. Počnúc rodinou až po zákonodarstvo. Deti a mládež sú príliš zraniteľné a musí im byť poskytnutá ochrana pred negatívnymi vplyvmi pornografie. Nestačí konštatovať, že kto nechce ten sa pozeráť nemusí, častokrát sa do závislosti človek dostane nechcene, chce len niečo vyskúšať, okolie ho k tomu vyzýva a navyše je k tomu ľahká dostupnosť. Uzdraviť sa zo závislosti na pornografii je veľmi ťažké, je to celoživotný boj. Boj o čistotu srdca, zbavenie sa všetkých tých myšlienok, scén, ktoré sa vryli do mysle.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] ANCHELL, Melvin. 1996. *Sexuální výchova s otazníkem*. Olomouc : Maticе cyrilometodějská, 1996. 94s.
- [2] KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA. 1996. *Ľudská sexualita, pravda a poslanie*. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha, 1996. 117s. ISBN 80-7162-163-3.
- [3] PŠENIČKA, Oldřich. 1997. *Trblietanie dotyku*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997. 334s. ISBN 80-88795-14-1.
- [4] ROTTER, Hans. 2003. *Sexualita a křesťanská morálka*. Praha : Nakladatelství Vyšehrad. 2003. 128s. ISBN 80-7021-669-7.
- [5] FAGAN, Patrick. *The effects of pornography on individuals, marriage, family and community*. [online]. Washington: Family research concil. [cit.2011-9-11]. Dostupné na internete: < www.shelleylubben.com/sites/default/files/EffectsofPornographyfrc.>.
- [6] Encyklika Jána Pavla II. *Laborem Exercens*. 1981. [online]. Trnava: Spolok sv. Vojtecha. [cit.2011-9-03]. Dostupné na internete: <<http://www.kbs,sk/?cid=1117276176>>.
- [7] *Sex addicts anonymous: The 12 steps*. [online]. [cit.2011-8-26]. Dostupné na internete: <<http://www.sexaa.org/OurProgram/TheTwelveTraditions>>.
- [8] Závislosti: [online]. [cit.2011-8-26]. Dostupné na internete: <<http://www.zavislosti.webovka.eu/sex.html>>.

- [9] *Porn Statistics*. [online]. [cit.2011-8-26]. Dostupné na internete:
<http://www.thepinkcross.org/porn_stats_view>.

Kontakt

Mgr. Viera Pallová

Katolícka univerzita, referát pre vedu a umenie

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

E-mail: viera.pallova@gmail.com

Prínos osobného manažmentu pri riešení závislostí

The contribution of the personal management to solving of addictions

Emília JANIGOVÁ

Abstrakt

Autorka vo svojom príspevku reaguje na problematiku závislosti z pohľadu jednotlivca. Snaží sa o reflexiu z pohľadu osobného manažmentu klienta sociálnej práce. V závere poukazuje na niektoré možnosti riešenia danej problematiky prostredníctvom vzdelávacích aktivít a konkrétnej aplikácie v meste Dolný Kubín.

Kľúčové slová

Závislosť. Osobný manažment.

Abstract:

Author in her contribution responds to the issue of addiction from the perspective of the individual. She tries to seek the reflection from the perspective of the Personal Management of the Social Work Client. In the end she points out some options for solutions of mentioned issue by way of educational activities and the specific applications in the Municipality of Dolný Kubín.

The key words:

Addiction. Personal Management.

Úvod

S prechodom k postindustriálnej spoločnosti dochádza k nečakanému vzostupu sociálnych nerovností, polarizácii spoločnosti ale i k nárastu nových typov závislostí. Preto mi dovoľte, aby som v mojom príspevku predložila niekoľko aspektov osobného manažmentu, ako jednej z možných stratégií pri riešení problému závislostí. Závislosť vnímam, ako stav, v ktorom sa človek nie je schopný zaobísť bez určitej látky, alebo činnosti. Má obvykle stránku fyzickú, psychickú a sociálnu (Matoušek, 2003).

Závislosť ako sociálny problém

Publikácia autorov Libora Prudkého a Michaely Šmídovej s názvom Kudy ke dnu analyzuje charakteristiky 4 622 osôb, ktorí prepadli cez sociálnu sieť v Českej republike. Na pomyselné dno vedie niekoľko ciest. Jedna z nich je podmienená výrazne nízkym vstupným sociálnym, kultúrnym i ekonomickým kapitálom. Mohutnejšia je tá, ktorú charakterizuje zhluk udalostí. Obyčajne je týmto spúšťajúcim mechanizmom zadlženie, doplnené nezamestnanosťou, alebo vážnou chorobou, následným rozpadom domácnosti či rodiny

spojeným so stratou strechy nad hlavou. Základom je snaha mať také hmotné podmienky života, ktoré dodávajú pocit úspechu a akejsi spoločenskej úrovne, ale táto snaha nemá reálnu oporu ani v skutočných príjmoch, majetkovom a sociálnom zabezpečení. Často ide o prosté podľahnutie reklame a ďalším lákadlám. Na základe uvedených skutočností, ale i viacerých empirických zistení zaoberajúcich sa problémom závislostí môžeme konštatovať určité spoločné znaky klientov, ktorých spoločným menovateľom sú slabé stránke v osobnostnej výbave jedinca.

Podľa Matouška a kol. (2005, 222) klienti v dobe užívania drog obvykle neriešia problémy. Problémy sa kumulujú a klienti popri liečbe závislosti prichádzajú do zložitej situácie, kedy majú vyrovnáť dlhy voči rôznym veriteľom – inštitúciám (poisťovniam, bankám, exekútorom) ale i jednotlivcom (náhrady ľuďom, ktorým spôsobili trestnú činnosť, dílerom drog...). Sociálni pracovníci, ktorí sa podieľajú na liečbe závislostí by mali byť schopní orientovať sa v zákonoch a možnostiach riešení uvedených problémov. Nemali by problémy za klienta riešiť, ale poskytnúť mu pomoc a sprevádzanie pri vlastnom riešení.

Covey (2006, 68) hovorí o potrebe proaktivity. Byť proaktívny znamená niečo viac, ako jednať iniciatívne. Byť proaktívny znamená prevziať zodpovednosť za vlastný život, jednať iniciatívne a niesť zodpovednosť za to, že sa veci stanú. Slovo zodpovednosť (responsibility) z etymologického hľadiska sa skladá z dvoch častí – response (odozva) a ability (schopnosť). Zodpovednosť je teda schopnosť zvoliť si odozvu za svoje správanie. Nezvalovať vinu za svoje skutky na okolnosti a podmienky. Ďalšou možnosťou, ako si uvedomiť stupeň svojej proaktivity, je ujasniť si čomu venujeme svoj čas a na čo zameriavame svoje sily. Schopnosť prijímať a dodržiavať záväzky a sľuby, tie ktoré si dávame i tie, ktoré máme voči iným ľuďom sú tiež jedným z prejavov proaktivity.

Viktor E. Frankl tvrdil, že existujú tri ústredné životné hodnoty, tri veci, ktoré si v živote vážime: skúsenosti (to, čo prežívame), to čo vytvárame, postojové, teda naša odozva na obtiažne životné situácie.

Každý z nás pozná niekoho, kto i vo veľmi obtiažnej životnej situácii, napríklad pri zápase so smrteľnou chorobou, zostal emocionálne silným. Integrita týchto ľudí môže byť pre ostatných nesmiernym povzbudením. Nič v nás nezanechá silnejší, dlhodobejší dojem ako vedomie, že sa niekto dokázal povzniesť nad svoje utrpenie a nepriaznivé okolnosti. Títo ľudia sú príkladom hodnôt, ktoré nás inšpirujú, zušľachtujú a povznášajú náš život. Pre inšpiráciu uvádzame časť príhovoru Steva Jobsa, ktorý predniesol na Stanforde: O živote, láske a smrti v roku 2005 na promócií študentov.

„Vtedy som bol tvárou v tvár smrti, a dúfam, že to tak zostane na niekoľko ďalších desaťročí. Majúc takúto skúsenosť, môžem vám toto teraz povedať s väčšou istotou, ako keď bola smrť užitočným a čisto intelektuálnym pojmom. Nikto nechce zomrieť. Dokonca aj ľudia, ktorí chcú ísť do neba, nechcú zomrieť, aby sa tam dostali. A napriek tomu je smrť cieľom, ktorý všetci zdieľame. Nikto jej nikdy neutiekol.

A takto je to tak, ako to má byť, pretože smrť je podľa všetkého tým najlepším vynálezom života. Je nástrojom zmeny v živote. Odstraňuje staré, aby vzniklo miesto pre nové. Práve teraz ste tým novým vy, ale raz, nie za tak dlhú dobu, sa postupne stanete tým starým, ktoré bude musieť ustúpiť. Ospravedlňujem sa, že som tak dramatický, ale je to tak.

Váš čas je obmedzený, tak ním neplytvajte. Nežite život niekoho iného. Nenechajte sa vlákať do pasce, nežite podľa pravidiel, ktoré vymysleli iní ľudia. Nedovoľte, aby v hluku cudzích názorov zanikol váš vnútorný hlas.

A čo je najdôležitejšie, majte odvahu ísť za svojim vlastným srdcom a intuíciou. Tie už akosi samé vedia, čím sa naozaj chcete stať. Všetko ostatné je druhoradé“.

Osobný manažment a závislosti

Problematika závislostí je svojou povahou interdisciplinárna. Navrátil (2003), zdôrazňuje nevyhnutnosť systematických znalostí o závislostiach, človeku, spoločnosti, jej systémoch, sebazpoznanie, vieru v hodnoty a dôstojnosť každého človeka bez ohľadu na užívanie drog a jeho aktuálnu situáciu.

V ďalšej časti príspevku neanalyzujeme závislosti, poukazujeme na iné stratégie súvisiace s nízkym ekonomickým kapitálom. Ako uvádza Klenovský (2011) závažným sociálnym dôsledkom závislostí sú finančné problémy. Teréne prieskumy zisťujú, že užívatelia drog bývajú natoľko časovo zaneprázdnení zhaňaním financií, že nestíhajú ani cestovanie do protidrogových centier. U viacerých klientov je problém závislosti spájaný s chudobou. Vzhľadom na rozsah príspevku nebudeme riešiť príčiny chudoby, ale pre potreby naplnenie cieľov príspevku vychádzame z definícií chudoby, kde sa kladie dôraz na osobnostnú výbavu jednotlivca, kam by sme mohli zahrnúť nedostatok zručností a schopností postarať sa o svoju existenciu (subjektívne hľadisko).

Klient pri zabezpečení určitej látky – drogy, určitej činnosti (patologické hráčstvo, nakupovanie) vynakladá vysoké finančné i časové náklady na zabezpečenie prostriedkov súvisiacich so závislosťou. Vychádzame z tvrdenia Payne a kol. (2010), ktorí hovoria, že chudobu môžeme chápať ako mieru, v ktorej jednotlivec žije bez potrebných zdrojov. Zdroje delia do nasledujúcich kategórií:

- **Finančné:** Mať peniaze na nákup tovaru a služieb.
- **Emocionálne:** Byť schopný ovládať sa a vybrať si svoje emocionálne reakcie, predovšetkým v neprijemných situáciách, a neuchyľovať sa pritom k sebadeštrukčnému správaniu. Ide o vnútorný zdroj, ktorý sa prejavuje vytrvalosťou, húževnatosťou a uskutočňovaním samotných volieb.
- **Mentálne:** Mať duševné vlohy a nadobudnuté schopnosti (čítanie, písanie, počítanie) potrebné pre každodenný život.
- **Duchovné:** Veriť v prozreteľnosť a boží plán.
- **Fyzické:** Byť fyzicky zdravý a schopný pohybu.
- **Podporné systémy:** Mať priateľov, rodinu a ďalšie podporné zdroje, ktoré sú k dispozícii a v prípade potreby. Ide o externé zdroje.
- **Vzťahy / Životné vzory:** Byť v pravidelnom kontakte s vhodným(i) dospelým(i), ktorí sa o dieťa starajú a ktorí sa neuchyľujú k sebadeštrukčnému správaniu.
- **Znalosť nepísaných pravidiel:** Poznať nepísané zákonitosti a zvyky danej skupiny.
- **Techniky prekonávania ťažkostí:** Byť schopný vnútornej reči (tzv. procedurálneho monológu) a vedieť premýšľať o veciach nielen v rovine konkrétnej, ale aj abstraktnej. Ide o schopnosť odosobniť sa od vlastného problému.

V tabuľke uvádzame formulár, ktorý môže slúžiť ako súčasť individuálneho rozvojového plánu klienta pri sledovaní jeho ekonomických zdrojov. Dostatok zdrojov pri riešení naakumulovaných problémov klientov považujeme za významné i z hľadiska motivácie klienta pre riešenie závislostí. Vo všetkých fázach práce s klientovou motiváciou je žiaduce podporovať klientovu sebadôveru. Čo môže posilniť klientovu dôveru viac, ako predstava, že existujú zdroje (finančné, materiálne, personálne) na vyriešenie balíka jeho problémov? Sociálny pracovník by mal pozorne vnímať všetky známky klientovej snahy o zmenu správania a podporovať ich. Vyplnené tlačivo môže slúžiť sociálnym pracovníkom ako pripomienka, že nasledovné zdroje ovplyvňujú správanie klienta a že ich musia brať do úvahy pri spoločnom plánovaní.

Do finančných zdrojov môžeme zahrnúť činnosti súvisiace s hospodárením domácnosti – zostavovanie, vedenie osobných a rodinných rozpočtov. Na strane príjmov sú to informácie o brigádach, dávkach, jednotlivých úverových produktoch. Do uvedenej oblasti finančnej gramotnosti nevyhnutne patria vedomosti o podmienkach uzatvárania jednotlivých typov zmlúv, vrátane rizík spojených so zadlžením, procesov s vymáhaním pohľadávok. Na strane nákladov ide o najmä o prevenciu proti vzniku dlhov. Vo viacerých rodinách so stretávame

s neschopnosťou efektívne hospodáriť, ide najmä o okamžité uspokojovanie potrieb po nadobudnutí základných príjmov (miezd, štátnych sociálnych dávok, alebo pôžičiek).

ZDROJE	STUPEŇ					POZNÁMKY K PLÁNOVANIU ALEBO LIEČBE
	1	2	3	4	5	
Finančné Emocionálne Mentálne Duchovné Fyzické Podporné systémy Znalosť nepísaných pravidiel strednej triedy						
Životné vzory						

Klient, ktorí prichádza za sociálnym pracovníkom má dlhov viac, často si nepamätá okolnosti ich vzniku, chýbajú úverové zmluvy, alebo podmienky pôžičky sú veľmi nevýhodné, s vysokými sankčnými úrokmi pri nesplácaní úverov. Diagnostická činnosť sa vykonáva prostredníctvom analýzy dokumentov, u neplatičov nás zaujímajú okrem dlhov, penále za omeškanie platieb, rozhodnutia o exekúcii, priznaní dávok... Sociálny pracovník by mal prostredníctvom svojich poradenských zručností a zručností komunikácie získať klienta pre spoluprácu a mobilizovať ho k podielu na riešení svojej nepriaznivej situácie.

Mydlíková (2011) pri charakteristike metód terciárnej prevencie uvádza popri sociálnej pomoci, charite, psychoterapeuticko-nesocializačných aktivitách, komunitných prístupoch i poradenstvo v základnej existenčnej problematike. Ak vychádzame z Hezbergovej dvojfaktorovej teórie, tak medzi motivátory, ktoré významne vedia posunúť klienta z deprimujúco beznádejnej situácie, v ktorej sa nachádza, patrí pocit úspechu z podaného výkonu.

Aplikácia v praxi

V ďalšej časti príspevku ponúkame implementáciu elektronických kariet u poberateľov štátnych dávok v meste Dolný Kubín. Takmer štyridsať dolnokubínskych poberateľov dávok v hmotnej núdzi už dva roky vlastní karty sociálnej a komunitnej rehabilitácie, ktoré nahrádzajú finančnú hotovosť v peňaženkách.

Ako funguje tento systém?

Vychádzame z toho, že dávky v hmotnej núdzi sú určené na financovanie základných životných potrieb. Nový systém dávok naštartovali na Mestskom úrade v Dolnom Kubíne v roku 2005 tak, aby ľuďom bez prístrešia a sociálne odkázaným zabezpečili základné životné potreby: jedno teplé jedlo denne, prístrešie nad hlavou, primerané ošatenie a nevyhnutné hygienické potreby. Na začiatku začali využívať potravinové poukážky do obchodného reťazca Tesco. Tento systém sa však neosvedčil, napriek tomu, že boli dohody, na aký tovar poukážky poukážky použité. Nakúpené základné potraviny poberatelia poukážok začali vymieňať za alkohol, cigarety alebo riedidlá na inhalovanie, systém prestal plniť účel. Cieľom bolo naučiť ľudí hospodáriť, no polovica z nich pravidelne padala na spoločenské dno. Preto bol vyvinutý softvérový systém Abonent. Klienti dostali náramok s elektronickým terčíkom, na ktorom boli natypované služby s určitou bonitou – tak, aby bola pokrytá potreba základných životných potrieb. Projekt sa však tiež neujal. Nosenie náramkov bolo psychologicky neprijateľným, pretože majiteľ bol tak viditeľne priradený k určitej sociálnej vrstve.

Pred dvomi rokmi boli uvedené do prevádzky elektronické karty s leteckým záberom na mesto Dolný Kubín alebo s portrétmi troch usmievavých tvárí. Karty dnes v Dolnom Kubíne vlastní tridsaťšesť občanov v hmotnej núdzi, pritom v celom meste je sociálne odkázaných asi 390 ľudí. Na karte je po individuálnej dohode s občanom každý mesiac nabitá jeho dávka, vo väčšine prípadov asi 62 eur. Peniaze na karte slúžia najmä na zaplatenie sociálneho ubytovania, energií, jedného teplého jedla denne, na nákup určeného ošatenia, hygienických potrieb. Prioritné je zabezpečenie účelnosti dávky, aby poberateľov nikto o štátne peniaze neoberal. Je dolnokubínsky systém elektronických kariet plošne uplatniteľný na celom Slovensku? Odpoveď na túto otázku by najlepšie vedeli dať predstavitelia obcí a miest, sociálnych odborov, ktorí poznajú terén a ľudí, pre ktorých by bol určený. Ale karty sú určite riešením problému zneužívania sociálnych dávok a príspevkov (DROPPA, 2010).

Záver

Podľa Janigovej (2007) jednou z hlavných funkcií manažmentu je plánovanie. Každý plán bez ohľadu na jeho dĺžku rieši dve skupiny otázok – sústavu cieľov a zoznam zdrojov, ktoré sú potrebné na realizáciu cieľov. Kľúčovým prvkom plánovania je vyhľadávanie a formulácia cieľov. Určenie zdrojov predstavuje prácu s rozpočtom a disponibilnými zdrojmi. Ľudské zdroje, informácie, financie, materiálne zabezpečenie tvoria isté obmedzenia, ktoré musia byť pri tvorbe plánu zohľadnené. Základným nástrojom tejto fázy plánovania je rozpočet. Klient, ktorý sám rozpočet nevie zostaviť, respektíve zostaviť vie, ale nedokáže zabezpečiť jeho

dodržanie potrebuje istý druh sociálnej pomoci – môžeme ho nazvať sprevádzanie pri tvorbe a implementácii rozpočtu. Ak uvedené teoretické koncepty systémového prístupu aplikujeme pre prácu so závislým klientom, tak naučiť klienta stanoviť si reálne ciele a prostriedky na ich dosiahnutie považujeme za prínos osobného manažmentu pri riešení problému závislosti.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] COVEY, R.S.: *7 návyků skutočně efektivních lidí. Zásady osobního rozvoje, které změni váš život*. Praha: Management Press, 2008. 340 s. ISBN 978-80-7261-156-0.
- [2.] DROPPA, M.: *Ako im ide karta*. In: Týždeň. VII., 41 s. 30-31, 2010. Bratislava: ISSN 1336-5932.
- [3.] JANIGOVÁ, E.: *O manažmente v sociálnej práci*. Ružomberok: PF KU, 2008. ISBN 978-80-84-301-4.
- [4.] KLENOVSKÝ, L.: *Terénna sociálna práca*. In: Pružinská J. a kol.: *Inšpirácie pre prax sociálnej práce*, Bratislava: IRIS – Vydavateľstvo a tlač, 2011. s. 138-139 ISBN 978-80-89238-53-8.
- [5.] MATOUŠEK, O. : *Slovník sociální práce*. 1.vyd. Praha: Nakladatelství Portál, 2003. 288 s. ISBN 80-7178-549-0.
- [6.] MATOUŠEK, O. a kol. : *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi* . Vyd. 1. Praha : Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.
- [7.] MYDLÍKOVÁ, E.: *Sociálna práca s dysfunkčnou rodinou*. In: Pružinská J. a kol.: *Inšpirácie pre prax sociálnej práce*, Bratislava: IRIS – Vydavateľstvo a tlač, 2011. s. 138-139 ISBN 978-80-89238-53-8.
- [8.] NAVRÁTIL, P. (2003): Sociální práce. In: Kalina, K. a kol.: *Drogy a drogové závislosti mezioborový přístup*. Úřad vlády ČR - Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti, Praha.
- [9.] PAYNE, K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D.: *Mosty z chudoby. Strategie pre profesionálov a komunity*. Košice: EQUILIBRIA, 2010. ISBN 978-80-89284-53-5.
<http://www.iphonemania.sk/spravy/prihovor-steva-jobsa-stanfordskym-absolventom/>

Kontakt

doc. PhDr. Ing. Emília Janigová, PhD.

Inštitút A. Radlinského pri PF KU v Ružomberku

026 01 Dolný Kubín, Nemocničná 2

E- mail: janigova@ ku.sk

III. SOCIÁLNA PRÁCA S OBEŤAMI NÁSILIA

Sociálne poradenstvo obetiam stalkingu

Social counseling provided victims of the stalking

Andrej MÁTEL

Abstrakt

Od 1. septembra 2011 sa Slovensko pridalo ku krajinám, kde je nebezpečné prenasledovanie (stalking) kriminalizované a klasifikované ako trestný čin. Kriminalizácia stalkingu môže byť účinnou ochranou obetí len vtedy, ak budú tieto dostatočne informované a oboznamované s možnosťami komplexnej pomoci. Sociálne poradenstvo poskytované kompetentnými sociálnymi pracovníkmi a sociálnymi poradcami je integrálnou a dôležitou súčasťou tejto pomoci. Prioritami v základnom i špecializovanom sociálnom poradenstve sú ochrana a bezpečie obeť, ktoré je možné dosiahnuť dôsledným posúdením rizík, voľbou stratégie „nulovej tolerancie“, podaním trestného oznámenia, zostavením krízového plánu, či mediáciou. Sociálni poradcovia by mali klientom sprostredkovať základné informácie o stalkingu, vrátane jeho charakteristických znakov, formách, dynamike a rozličnej typológie stalkerov. Cieľom komplexnej sociálnej pomoci a poradenstva obetiam nebezpečného prenasledovania je nielen zastavenie útokov stalkera, ale aj celkové posilnenie klientky a nadobudnutie vnútornej istoty bezpečia.

Kľúčové slova

Domáce násilie, poradenstvo, stalking, nebezpečné prenasledovanie.

Slovenská legislatíva v rámci novelizácie trestného zákona vsupsumovala od 1. septembra 2011 nový trestný čin, ktorým je *nebezpečné prenasledovanie*, známe v anglickom jazyku ako *stalking*. Zmena právnej úpravy smerom k väčšej ochrane obetí stalkingu je výzvou pre všetky pomáhajúce profesie smerom ku komplexnej pomoci týmto obetiam. V sociálnej práci je integrálnou súčasťou systému komplexnej pomoci najmä kompetentné sociálne poradenstvo.

Kriminalizovanie stalkingu

Novela slovenského trestného zákona – čiže zákon č. 262/2011 Z. z. – priniesla niekoľko právnych zmien, ktorých úlohou je zvýšiť ochranu a bezpečie občanov v súkromnom obydli (por. § 194a zákona č. 300/2005 Z. z. v z. n. p.), ako aj ochranu pred závažným javom, ktorým je stalking. Paragrafové znenie nebezpečného prenasledovania znie nasledovne (§ 360a zákona č. 300/2005 Z. z. v z. n. p.):

- (1) Kto iného dlhodobo prenasleduje takým spôsobom, že to môže vzbudiť dôvodnú obavu o jeho život alebo zdravie, život alebo zdravie jemu blízkej osoby alebo podstatným spôsobom zhoršiť kvalitu jeho života, tým, že
- a) sa vyhráža ublížením na zdraví alebo inou ujmu jemu alebo jemu blízkej osobe,
  - b) vyhľadáva jeho osobnú blízkosť alebo ho sleduje,

c) ho kontaktuje prostredníctvom tretej osoby alebo elektronickej komunikačnej služby, písomne alebo inak proti jeho vôli,

d) zneužije jeho osobné údaje na účel získania osobného alebo iného kontaktu, alebo

e) ho inak obmedzuje v jeho obvyklom spôsobe života, potrestá sa odňatím slobody až na jeden rok.

(2) Odňatím slobody na šesť mesiacov až tri roky sa páchatel potrestá, ak spácha čin uvedený v odseku 1

a) na chránenej osobe,

b) závažnejším spôsobom konania,

c) z osobitného motívu, alebo

d) verejne.

Slovensko sa touto právnou úpravou pridalo ku krajinám, ktoré kriminalizujú stalking vo všeobecnej rovine, ako aj špecificky vzhľadom na „domáce násilie“. Prvý zákon proti prenasledovaniu (*anti-stalking act*) je známy v americkom štáte Kalifornia v roku 1990. Pioniersku prácu v legislatívnych zmenách smerom k zákonu proti prenasledovaniu prinieslo z európskych krajín Rakúsko, kde takýto zákon vstúpil do platnosti 1. júla 2006 ako súčasť trestného zákona. Rozhodujúcu úlohu pri jeho iniciovaní zohrávali ženské mimovládne organizácie, ktoré sa v rámci boja proti domácejmu násiliu zamerali aj na fenomén stalkingu v spolupráci s Inštitútom pre sociológiu zákona a kriminológiu vo Viedni. V novembri 2003 sa v Rakúsku organizovala medzinárodná konferencia zameraná na stalking a pracovné skupiny sa postupne usilovali o vytvorenie štandardov pre poradenstvo obetiam stalkingu (por. Michalek, 2008, s. 87 - 88). Rakúsky vzor nasledovala Česká republika. Po upriamení pozornosti na daný jav odborníkmi (najmä Ľudmila Čírtková) a organizáciami pomáhajúcimi obetiam domáceho násilia (napr. Bílý kruh bezpečí), bol do nového českého trestného zákona (Zákona č. 40/2009 Sb. s platnosťou od 1. 1. 2010) vsupsumovaný aj trestný čin *nebezpečné prenasledovanie* (§ 354). Tuná treba konštatovať, že slovenskí zákonodarcovia v § 360a trestného zákona takmer kopírovali český zákon. Problémom však je, že zmene zákona nepredchádzala takmer žiadna odborná ani verejná diskusia. Stalking preto naďalej zostáva pomerne neznámym javom pre verejnosť, ale aj viacerých odborníkov z pomáhajúcich profesií. Kriminalizácia nebezpečného prenasledovania môže byť účinnou ochranou obetí len vtedy, ak budú tieto dostatočne informované a oboznamované s možnosťami komplexnej (teda nielen právnej) pomoci. Legislatívna zmena musí byť sprevádzaná vzdelávaním pracovníkov pomáhajúcich profesií, ktorí budú schopní poskytovať kompletné poradenstvo obetiam stalkingu. Sociálni pracovníci môžu v tomto procese zohrávať dôležitú úlohu pri poskytovaní základného a špecializovaného sociálneho poradenstva.

Základná charakteristika stalkingu

Vzhľadom na etymológiu, výraz „stalking“ pochádza z anglického slovesa *stalk* – stopovať, sledovať, zakrádať sa. Podľa Čírtkovej (2007, s. 116 - 117) označoval pôvodne v reči lovcov stopovanie lovnej zveri až k jej uštvaniu, približovanie sa k nej s cieľom uloviť ju. V kriminologickom zmysle je stalking definovaný ako úmyselné prenasledovanie a obťažovanie inej osoby, ktoré znižuje kvalitu jej života a ohrozuje jej bezpečnosť. Podstatou tejto agresie je systematické a excesívne obťažovanie a prenasledovanie určitej osoby nevyžiadanými prejavmi záujmu či pozornosti.

Obetou stalkingu sa môže stať ktokoľvek nezávisle na veku, pohlaví, sociálnom statuse, kultúrnom zázemí, vzhľade, či sexuálnej orientácii (Čírtková, 2008b, s. 82). Podľa typu vzťahu prenasledovateľa („stalkera“) a obeť, môžeme rozlišovať dve základné podoby:

- Nebezpečné prenasledovanie *bývalej partnerky/a (ex-partner stalking)*, ktoré predpokladá reálny vzťah v minulosti medzi stalkerom a obeťou, ktorý bol formálne ukončený (napr. manželky, manžela po rozvode, či druha, družky po rozchode). Zvyčajne sa jedná o tzv. *ofenzívny stalking*, ktorým pokračuje domáce násilie, keď agresor nemá fyzickú možnosť napadnúť obeť v ich spoločnej domácnosti. V snahe o obnovenie kontroly a moci nad obeťou sa snaží o pokračovanie vo vzťahu práve formou prenasledovania. Od neho sa rozlišuje *defenzívny stalking*, ktorému nepredchádza žiadne domáce násilie. Tento je motivovaný obsesívnou, úpornou snahou o obnovu vzťahu demonštrovanú vyhľadávaním kontaktu s bývalým partnerom (Čírtková, 2008b, s. 47 - 48).
- Nebezpečné prenasledovanie osoby bez reálneho recipročného vzťahu. Sem môže patriť prenasledovanie *verejne známych osôb* (filmových, televíznych hviezd, speváčok, politikov a iných prominentov); ďalej osoby, ku ktorej má stalker *platonický vzťah* (môže ísť o kolegyňu, spolužiaka, susedku a pod.), alebo osoby, ku ktorej prechováva *nenávisť* (napr. učiteľ, kolegyňa, nadriadený, ale aj celá firma a pod.). V takýchto prípadoch stalker môže zostávať pre obeť do istej miery v utajení.

Vzhľadom na miesta, kde k stalkingu dochádza, môže ísť o prenasledovanie v alebo pred vlastným domom obeť, na pracovisku, verejnom podujatí, na ulici alebo všade, kde sa obeť nachádza. Nevyžiadaný kontakt môže stalker nadväzovať rôznymi spôsobmi:

- prostredníctvom telekomunikačných technológií (telefón – časté volania, nočné telefonáty, odkazy na záznamníkoch, SMS; internet cez e-maily, skype, chat, sociálne siete), ak sa jedná o stalking v kybernetickom priestore internetu, môžeme hovoriť aj o *kyberstalkingu* (tento pojem použil v roku 1999 Deirmenjian);

- prostredníctvom tretej osoby (utváraním kontaktu prostredníctvom priateľov a príbuzných obete);
- osobitými spôsobmi komunikácie (písaním listov, posielaním balíčkov, zanechávaním správ cez lístočky predo dvermi, v kancelárii a pod.);
- osobne priamym kontaktom, čo je u stalkingu najmenej časté, najmä v raných fázach.

Aby sme mohli hovoriť o stalkingu ako *nebezpečnom* prenasledovaní, musí mať tento jav nasledovné charakteristické znaky:

- kontaktovanie je *proti vôli* dotknutej osoby – v prípadoch ex-partner stalkingu agresor nerešpektuje ukončenie vzťahu. Stalker nerešpektuje žiadnu zápornú odpoveď svojej obete. Nezriedka sa stáva, že akákoľvek odpoveď posilňuje stalkera a vedie k zintenzívneniu jej kontaktovania;
- ide o *porušovanie súkromnej sféry* dotknutej osoby – napr. formou neoprávneného získavania, zhromažďovania a zneužívania osobných údajov;
- *dlhodobosť* a postupné *eskalovanie* – pri jednorazových vyhrážkach ešte nemožno hovoriť o stalkingu, prenasledovanie musí byť opakované. Podľa americkej výskumnej štúdie Tjadena a Thoennesa (1998) trvá prenasledovanie v priemere 1,8 roka a ak je páchatelom bývalý partner/ka, narastá priemerná doba prenasledovania na 2,2 roka (In Marvánová-Vargová et al., 2008, s. 54);
- nebezpečné signály, ktoré možno chápať aj ako *avizovanie zločinu* – obeť má obavu o svoj život, zdravie a integritu, resp. život alebo zdravie jemu blízkej osoby (napr. dieťaťa, partnera, rodiča a pod.), dôsledkom *vyhrážania* sa stalkerom, napr. „Ty mi neutečieš! Rozbijem ti hlavu! Ak ťa nebudem mať ja, tak ani nik iný! Zomrieme spoločne! Ak nebudeš so mnou, zabijem deti!“

Stalking má mnohé negatívne dôsledky pre obeť, ktoré môžeme zhrnúť ako zhoršenie kvality jej života v rozličných oblastiach:

- *Psychické dôsledky* – stalking predstavuje najmä psychický teror na dotknutej osobe. Väčšina obetí trpí vážnymi poruchami spánku, úzkostnými stavmi, pocitmi vnútorného nepokoja, akútnymi reakciami na stres, zvýšenou ostražitosťou a pocitmi odcudzenia. V mnohých prípadoch dlhodobého stalkingu bola diagnostikovaná psycho-traumatická stresová porucha (PTSD). V nemálo prípadoch sa vyskytujú u obetí aj suicidálne sklony, keď obeť vníma samovraždu ako jediný spôsob riešenia úniku od prenasledovateľa.

- *Sociálne a ekonomické dôsledky* – pre obeť stalkingu je nesmierne zložité udržať si bežný životný štýl. Dôsledkom strachu sa preto snažia zmeniť svoje stereotypy a životné návyky, nezriedka aj zamestnanie (pracovnou neschopnosťou alebo dobrovoľným ukončením pracovného pomeru), sociálne vzťahy a miesto svojho pobytu. Obete okrem toho môžu zažívať problémy v sociálnom prostredí, všeobecnú nedôveru voči ľuďom a pod.
- *Fyzické dôsledky* – stalker môže ničiť majetok svojej obeť (napr. striekaním odkazov na fasádu jej domu, prepichovaním pneumatík auta, úmyselným poškrabávaním laku), ubližovať jej domácim zvieratám. Prenasledovanie môže stalker zmeniť na fyzický atak na obeť rozličnými formami (napr. priskočí k nej na ulici, počká ju pred domom). V tragických prípadoch fyzická agresia vyúsťuje do vražedného konania. Douglas a Dutton vo svojej výskumnej správe (2001) porovnávali výsledky 22 štúdií, kde zistili, že fyzickým násilím sa vyhrožuje v priemere 50 % stalkerov a 30 – 40% páchatel'ov sa fyzického násillia voči obeť skutočne dopustí (In Marvánová-Vargová et al., 2008, s. 53). Vyhrážanie násilím by sa preto nikdy nemalo brať na ľahkú váhu.

Dôležitým poznatkom z oblasti stalkingu je poznanie typológie stalkerov. Čirtková (2007, s. 119 - 120) uvádza nasledovnú typológiu pochádzajúcu zo štúdie Mullen et al. (1999):

1. *Odmietnutý prenasledovateľ* (rejected stalker) – ide o osobu, ktorá sa dopúšťa prenasledovania dôsledkom rozčarovania a roztrpčenia z ukončeného vzťahu. Môže ísť o vzťah intímny, rodinný, pracovný, obchodný, ale aj terapeutický. Stalking je u týchto páchatel'ov kompletne alebo aspoň z časti náhradou za ukončený vzťah. Intrusívne správanie je dôsledkom túžby prenasledovateľa obnoviť vzťah alebo je odplatou za odmietnutie.
2. *Hľadač intimity* (intimacy seeker) – tento typ túži po vzťahu s osobou, ktorá ho zaujala a o ktorej predpokladá, že bude jeho city opätovať. Voči negatívnym reakciám obeť je agresor rezistentný, odmieta im uveriť. Stalking je udržiavaný produkovaním fantázie o kontakte s obeťou, pričom nemusí ísť nevyhnutne o sexuálny kontakt. V správaní takýchto stalkerov dominuje túžba po akceptácii uctievanou osobou. Prenasledovatelia tohto typu mávajú zvyčajne prázdny, nenaplnený život.
3. *Nekompetentný nápadník* (incompetent suitor) – podobne ako hľadač intimity usiluje o vzťah, ale v tomto prípade výslovne sexuálneho charakteru alebo rande. V tejto skupine sú často sociálne a interpersonálne málo spôsobilí jedinci. Vďaka svojej nešikovnosti zažívajú odmietnutie a po opakovanom odmietaní si zvolia iný terč záujmu.

4. *Zlostný prenasledovateľ* (resentful stalker) – úporne prenasleduje obeť kvôli skutočnému alebo domnelému zraneniu, ujme, ktorú mu obeť spôsobila. Súčasťou prenasledovania bývajú vyhrážky a zastrašovanie. Stalker tohto typu sa sami cítia byť obeťou a sú presvedčení, že sú v práve. Obťažovanie im prináša satisfakciu. Ide im o moc a kontrolu nad obeťou.
5. *Predátorský prenasledovateľ* (predatory stalker) – jeho cieľom je útočné, agresívne správanie, často sexuálneho charakteru. Stalker systematicky zbiera informácie o obeti, fantazíruje o útoku, často sa dopúšťa aj voyeristických aktivít. Prenasledovanie prebieha v počiatkových fázach skryto, pretože prenasledovateľ nechce vystrašiť obeť pred finálnym útokom. Do tejto skupiny patria aj páchatelia sexuálnych trestných činov.

Osobité špecifiká ex-partner stalkingu

Domáce násilie je podľa Mátela dlhodobé zneužívanie moci, ktoré sa odohráva v rámci rodinných, či partnerských vzťahov, ale aj po ich rozpade, zvyčajne v rámci spoločného obydlika. Domáce násilie zahŕňa nielen fyzické a sexuálne formy násillia, ale aj psychické poškodzovanie, sociálne a ekonomické strádanie. Poškodenými bývajú najmä deti, ženy, seniori, alebo iné osoby, ktoré sa zneužívaniu moci nedokážu svojpomocne a náležite brániť (In Mátel, Schavel, 2001, s. 222). Jeden z mýtov o domácom násillí spočíva v tvrdení, že rozvodom alebo rozchodom sa toto násilie automaticky ukončí. Výskumy aj skúsenosť z praxe potvrdzuje pravý opak, teda skutočnosť, že domáce násilie má tendenciu pretrvávať aj po rozvode. Pracovníci v pomáhajúcich profesiách by mali vedieť, že jednou z najčastejších príčin zvýšenia ataku na osobu prežívajúcu domáce násilie je práve vyhľadanie odbornej pomoci a následné opustenie násilníka.

Podľa výskumov zo Spojených štátov je väzba stalkingu na predchádzajúce domáce násilie veľmi vysoká. Niektoré štúdie uvádzajú, že až 81 % obetí ex-partner stalkingu bolo predtým vo vzťahu fyzicky atakovaných a 32 % obetí zažívalo vo vzťahu aj sexuálne násilie. Za dominantný znak tohto typu stalkingu bývalým partnerom je považované zvýšené riziko fyzického násillia (Hofmann – Voss, 2006, In Čírtková, 2008a, s. 28). Podľa výskumov z Nemecka a Veľkej Británie približne 30 až 40 % obetí stalkingu zažilo v minulosti domáce násilie, ktorého sa dopúšťal súčasný prenasledovateľ (Sheridan – Hoffmann, 2005, In Čírtková, 2008a, s. 28). Podľa amerického výskumu Tjadena a Thoennesa (1998) 87 % páchatel'ov stalkingu sú muži. Taliansky Istituto Nazionale di Statistica (2006) uvádza štúdiu podľa ktorej až 50 % žien, ktoré sa stali v dobe trvania vzťahu obeťami fyzického alebo

sexuálneho násilia, bolo rovnakým partnerom po ukončení vzťahu prenasledovaných (In Marvánová-Vargová, 2008, s. 54). K spoločným prejavom domáceho násilia a ex-partner stalkingu podľa Čírtkovej (2008b, s. 49) patria:

- kontrola a prenasledovanie obete;
- úzkostná väzba (prenasledovateľ prejavuje strach o vzťah, nechce žiť bez obete);
- hnev / žiarlivosť;
- „dôkazy lásky“ (prenasledovateľ vyžaduje dôkazy lásky alebo dáva darčeky ako dôkazy lásky);
- zastráňovanie, nebezpečné vyhrážanie;
- sociálna izolácia obete;
- kritika obete (zosmiešňovanie, ponižovanie obete);
- fyzické a sexuálne násilie;
- falošné uzmierovanie;
- vydieranie;
- narcistické potreby násilnej osoby (násilník sám seba idealizuje, vyžaduje rešpektovanie).

Sociálne poradenstvo obetiam stalkingu

Sociálni pracovníci môžu poskytovať poradenstvo obetiam stalkingu na úrovni základného alebo špecializovaného sociálneho poradenstva. Predpokladom ku kompetentnému poradenstvu je základná znalosť daného javu, jeho charakteristických znakov, typológie páchatel'ov a stratégií komplexnej intervencie. Podobne ako v prípadoch domáceho násilia, aj pri stalkingu je aktívna multidisciplinárna a interprofesijná spolupráca (*multi-agency work*) s ďalšími pomáhajúcimi profesiami *conditio sine qua non*. Jednotlivé profesie a inštitúcie môžu byť dôležitými časťami mozaiky komplexnej pomoci, ale len vtedy, ak sú pevne pospájané pospolu (por. Mátel, Schavel et al. 2011, s. 240). Sociálny pracovník môže zohrávať dôležitú rolu ako koordinátor komplexnej pomoci obetiam stalkingu (teda ako case manager), kde môže patriť aj intervencia polície, právna, psychologická a zdravotná pomoc a v neposlednom rade zaangažovanie príbuzných a priateľ'ov klientky do procesu pomoci. Vzhľadom na miesto a formu poskytovania sa poradenstvo obetiam stalkingu môže realizovať:

- ❖ *distančne* – prostredníctvom telekomunikačných technológií cez telefonické alebo internetové linky dôvery;
- ❖ *prezenčne* – priamym kontaktom sociálneho pracovníka s obeťou stalkingu, a to:

- *ambulantnou formou* – v špecializovaných poradniach (najmä vzhľadom na obeť domáceho násillia v prípadoch ex-partner stalkingu), základné poradenstvo by mali poskytovať všetci sociálni pracovníci na obecných/mestských úradoch, oddeleniach SPODaSk príslušných Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny resp. Referátoch poradensko-psychologických služieb týchto úradov;
- *rezidenciálnou formou* – najmä v prípadoch komplexnej pomoci obetiam domáceho násillia, ktoré využili dočasné bývanie v zariadení sociálnych služieb (zvyčajne v zariadení núdzového bývania) alebo v zariadení SPODaSK (najmä v krízovom stredisku);
- *terénnou formou* – v prirodzenom prostredí klientky/a, táto forma je najmenej využívaná. Jej rizikom môže byť zvýšenie agresie, ak sa stalker dozvie o návšteve sociálneho pracovníka v domácom prostredí svojej obete, prípadne dôjde k ich priamej konfrontácii.

Poradenstvo obetiam stalkingu môže byť realizované samostatne alebo v rámci komplexnej pomoci obetiam domáceho násillia. Táto môže byť vzhľadom na metódy sociálnej práce realizovaná ako krízová intervencia (najmä v prípadoch eskalovaných prejavov prenasledovania) alebo prípadová sociálna práca resp. v súčasnosti aj ako prípadový manažment (case management). V rámci teoretických prístupov – podobne ako pri domácom násillí – uprednostňujem nedirektívne poradenstvo v duchu prístupu zameraného na osobu (PCA), kde je dôležitým terapeutickým nástrojom vzťah medzi sociálnym poradcom a klientom (por. Mátel, 2009, s. 89).

V prvých štádiách poradenského procesu je pre obeť stalkingu najdôležitejšie, aby cítila, že ju poradca akceptuje a dôveruje rozprávaníu jej vlastného príbehu. V porovnaní s domácim násillím, v prípadoch stalkingu jestvujú zvyčajne aj materiálne dôkazy, ktorými klientka z vlastnej iniciatívy alebo na podnet poradcu, svoje rozprávanie aj zdokumentuje (napr. SMS, e-maily, listy a pod.). Už v etape prvého kontaktu je dôležité, aby poradca v dialógu s klientkou *posúdili riziká* prenasledovania (tzv. risk assessment) na základe foriem a intenzity prenasledovania. Sociálny poradca by mal mať k posúdeniu rizík zručnosti a kompetenciu. V rámci komplexnej pomoci obetiam domáceho násillia, ktorej súčasťou je aj stalking, sa môžu využívať aj štandardizované diagnostické metódy. V Českej republike sa najčastejšie používa diagnostická metóda SARA (Spousal Assault Risk Assessment), ktorá vznikla v Kanade a v Európe ju ako prvú užívali príslušníci švédskej polície. V nedirektívnom poradenstve nejde len o to, aby poradca zistil fakty o prenasledovaní, ale zaujímal sa o vnútorné prežívanie, pocity a vnímanie celej situácie samotnou klientkou.

V rámci diagnostickej etapy sociálnej práce – najmä v špecializovanom sociálnom poradenstve – je potrebné hlbšie zisťovanie príčin vzniku, charakteru a rozsahu stalkingu a jeho širší kontext. Dôležité je v rámci dialógu zistiť, či klientka zažívala násilie v niektorom z posledných partnerských vzťahov. Ak áno, o aké formy násilia išlo (fyzické, psychické, sexuálne, ekonomické, sociálne) a v akej intenzite sa prejavovalo. Sociálny pracovník teda zisťuje, či klientka svojho prenasledovateľa pozná, ďalej dĺžku doby prenasledovania, prejavy a formy obťažovania, a či došlo v ostatnom období k jeho eskalovaniu. V rámci pokračujúceho komplexného hodnotenia rizika sa robí profil rizikovosti prenasledovateľa na strane jednej a profil rizikovosti obeť na strane druhej. Podľa Čírtkovej (por. 2007, s. 121) sú vzhľadom na obeť analyzované tri základné okruhy údajov:

- informácie o minulosti obeť – napr. predošlé reakcie na stresové udalosti;
- posúdenie aktuálneho psychosociálneho stavu obeť – napr. sociálna izolácia;
- odhad budúcich rizikových faktorov u obeť – napr. odmietanie pomoci polície či terapie.

V procese posudzovania zraniteľnosti obeť je možné požiť nasledovné otázky (Čírtková, 2007, s. 124): „Pozná sa obeť a agresor veľmi dobre? – Je agresor oboznámený s denným režimom a návykmi obeť? – Sú agresor a obeť stále ešte v priamom kontakte? – Má obeť vyhrážania reálnu možnosť zaistiť si fyzickú bezpečnosť? – Má obeť intenzívny strach až hrôzu z agresora? – Zdieľajú jej obavy aj ľudia v najbližšom okolí obeť? – Môže obeť zvýšenou opatrnosťou eliminovať riziko napadnutia? Je obeť schopná predvídať riziko napadnutia a zvoliť účinnú obranu? – Je obeť sama o sebe schopná zastaviť vyhrážanie?“

Na základe dôslednej diagnózy, posúdenia rizika a určenie konkrétnej fázy prenasledovania, sociálny poradca spolu s klientkou uvažujú o stratégii intervencie. V nej je vhodné prihliadať na zásadné princípy práce s obeťami domáceho násilia (por. Mátel – Roman – Štepanovská, 2011), v rámci ktorých môže byť upriamená intervencia k nasledujúcim aktivitám:

❖ *Priorita je ochrana a bezpečie obeť.*

- Jedným zo základných odporúčení pre zastavenie prenasledovania je ukončenie všetkých kontaktov so stalkerom, teda *stratégia „nulovej reakcie“*. Pre obeť ide o neľahkú úlohu nereagovať a neodpovedať na akékoľvek sms správy, e-maily či listy. Faktom je, že väčšina stalkerov subjektívne vyhodnocuje akékoľvek reakcie za prejav záujmu a ochotu po udržiavaní vzťahu. Preto sociálny poradca by mal nielen informovať klientku o stratégii „nulovej reakcie“, ale mal by ju povzbudzovať aj k jej dôslednému dodržiavaniu. Tú je v niektorých prípadoch ex-partner stalkingu zložitá

zabezpečiť, najmä ak majú stalker a jeho obeť spoločné deti alebo nevysporiadané spoločné vlastníctvo.

- *Sociálno-právne poradenstvo* – klientku je dôležité informovať o jej zákonných právach, medzi ktoré patrí v súčasnosti aj právo podať trestné oznámenie vzhľadom na nebezpečné prenasledovanie. Vzhľadom na tento účel je vhodné, aby si klienta uchovávala „dôkazový materiál“ (sms, e-mail, korešpondenciu). Informatívne sociálne poradenstvo by malo obsahovať aj upovedomenie klientky o mieste a spôsobe podania trestného oznámenia, vrátane možných rizík. Sociálny poradca by pritom nemal rozhodovať za klientku, či a kedy má trestné oznámenie podať, ale mal by ju sprevádzať k jej vlastnému rozhodnutiu. V prípade jej rozhodnutia podať na páchateľa trestné oznámenie jej môže sociálny pracovník pomôcť sprevádzaním a zabezpečením advokácie.
- *Informovanie o podstate stalkingu a jeho páchatel'och* – porozumenie špecifickým črtám stalkingu pomáha k odbúraniu strachu z neznámeho.
- V prípadoch, keď v ranej fáze intervencie ešte nepríde k ukončeniu stalkingu a klientka sa vráti do rizikového prostredia, je dôležité, aby spolu so sociálnym poradcom bol vypracovaný *bezpečnostný plán* pre prípady eskalácie násilia.
- ❖ *Mediácia* – ak je stalker známy, možno uvažovať o rozhovore s ním, čo platí prevažne v počiatočných fázach. Odborníci sa však zhodujú v názore, že priamy rozhovor medzi ohrozujúcou osobou a obeťou (terčom) jej útoku, na ktorý sa zamerala, nie je z viacerých dôvodov vhodný. Do úvahy prichádza len rozhovor so stalkerom, ktorý vedie tretia osoba. Vzhľadom na metódy sociálnej práce môžeme použiť najmä mediáciu, kde mediátorom je neutrálna osoba s autoritou. Cieľom takéhoto rozhovoru je zastavenie prenasledovania. Rozhovor môže stalkerovi signalizovať, že prenasledovaná osoba prekonala svoj strach a vyšla so svojím prenasledovaním von. Agresor taktiež môže pochopiť, že jeho správanie je známe a nežiaduce. V optimálnom prípade ponúka rozhovor aj samotnému agresorovi určitú šancu na zmenu (Čírtková, 2007, s. 125).
- ❖ Cieľom intervencie je *posilnenie a zmocnenie klientky* (empowerment), vrátane *straty obáv* pred agresorom a integrovanie traumatických dôsledkov.
  - Klientku je vhodné upovedomiť, že prenasledovanie je ovplyvnené takmer výhradne osobnosťou páchateľa než situačnými faktormi. Z toho vyplýva, že správanie obete má na spustenie prenasledovania malý alebo žiadny vplyv. Dôležitým aspektom procesu uzdravovania je oboznámenie obete, že situácia nevznikla jej vinou, a pomoc v odbúravaní falošných pocitov viny.

- Sociálny poradca by mal pomôcť klientke k porozumeniu vlastných reakcií a príznakov.
- Po ukončení kontaktovania zo strany stalkera (zásahom polície, prostredníctvom mediácie) môžu následky prenasledovania zotrvať v duševnej sfére obete. V takom prípade je dôležitá distribúcia klientky k psychológovi vzhľadom na terapiu následkov traumy.
- Cieľom zmocnenia je, aby klientka prevzala kontrolu nad svojím životom a nebola závislá od násilnej osoby (stalkera), ale ani od profesionálneho pracovníka alebo inštitúcie (Mátel – Roman – Štepanovská, 2011, s. 167).

Záver

Sociálne poradenstvo poskytované kompetentnými sociálnymi pracovníkmi a sociálnymi poradcami je integrálnou a dôležitou súčasťou komplexnej pomoci obetiam stalkingu. Táto musí byť multidisciplinárneho charakteru, pričom sociálny pracovník môže zohrávať rolu prípadového manažéra. Prioritami v základnom i špecializovanom sociálnom poradenstve je ochrana a bezpečie obete, ktoré je možné dosiahnuť dôsledným posúdením rizík, voľbou stratégie „nulovej tolerancie“, podaním trestného oznámenia, zostavením krízového plánu, či mediáciou. Sociálni poradcovia by mali klientom sprostredkovať základné informácie o stalkingu, vrátane jeho charakteristických znakov, o jeho formách, dynamike a rozličnej typológii stalkerov. Cieľom komplexnej sociálnej pomoci a poradenstva obetiam nebezpečného prenasledovania je nielen zastavenie útokov stalkera, ale aj celkové posilnenie klientky a nadobudnutie vnútornej istoty bezpečia.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] ČÍRTKOVÁ, L. 2008a. Avizované zločiny, pronásledovaní a domáci násilí. In ZÁHORA, J. (ed.) *Domáce násilie – nová prax a nová legislatíva v Európe*. Bratislava : Bratislavská vysoká škola práva, 2008. ISBN 978-80-88931-96-6, s. 27-31.
- [2] ČÍRTKOVÁ, L. 2008b. *Moderní psychologie pro právníky*. Praha : Grada, 2008. 160 s. ISBN 978-80-247-2207-8.
- [3] ČÍRTKOVÁ, L. – VITOUŠOVÁ, P. et al. 2007. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*. Praha : Grada, 2007. 192 s. ISBN 978-80-247-2014-2.
- [4] MARVANOVÁ-VARGOVÁ, B. – POKORNÁ, D. – TOUFAROVÁ, M. 2008. *Partnerské násilí*. Praha : Linde, 2008. 160 s. ISBN 978-80-86131-76-4.
- [5] MÁTEL, A. 2009. *Naše možnosti pomoci ženám – obetiam domáceho násilia*. Skalica : Alija, 2009. 200 s. ISBN 978-80-970083-1-4.

- [6] MÁTEL, A. – ROMAN, L. – ŠTEPANOVSÁ, M. 2011. Zásadné princípy pomoci osobám prežívším domáce násilie. In: *Politiky a paradigmata sociálnej práce. Co jsme zdědili a co s tím uděláme?* Sborník z konference. Zlín : Univerzita Tomáše Bati, 2011. ISBN 978-80-7318-994-5, s. 164-169.
- [7] MÁTEL, A. – SCHAVEL, M. et al. 2011. *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, 2011. 442 s. ISBN 978-80-8132-009-5.
- [8] MICHALEK, B. 2008. The anti-stalking Act. In ZÁHORA, J. (ed.) *Domáce násilie – nová prax a nová legislatíva v Európe*. Bratislava : Bratislavská vysoká škola práva, 2008. ISBN 978-80-88931-96-6, s. 87-89.
- [9] MULLEN, P. E. – PATHÉ, M. – PURCELL, R. – STUART, G. W. 1999. *A Study of Stalkers*. In *The American Journal of Psychiatry*, August 1999, 156, p. 1244-1249.
- [10] PINALS, D. A. (ed.). 2007. *Stalking: Psychiatric Perspectives and Practical Approaches*. New York : Oxford University Press, 2007. 384 p. ISBN 978-0195189841.
- [11] Zákon NR SR č. 262/2011 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony.
- [12] Zákon č. 40/2009 Sb. trestní zákoník.

Kontakt

doc. PhDr. ThDr. Andrej Mátel, PhD.

Katedra sociálnej práce

VŠ ZaSP sv. Alžbety

Nám. 1. mája 1, 810 00 Bratislava

andrej.matel@gmail.com

Násilie na pracovisku - jedno z rizík predstavujúci mobbing

Violence at workplace – one of the risks represented as mobbing

Marta VAVERČÁKOVÁ

Abstrakt

Psychické násilie v práci je vážny problém, ktorý je stále veľmi podceňovaný. Tento fenomén je bohužiaľ rozšírený oveľa viac, ako si myslíme a ako je spoločnosť ochotná ho uznať. Jeho nebezpečenstvo stále narastá. Mobbing existuje tak dlho ako práca samotná. Príležitostné incidenty v práci, o ktorých sa dozvedáme prostredníctvom médií, sú len malou časťou obrovského ľadovca.

Kľúčové slová

Konflikt. Mobbing. Šikanovanie. Mobbingové správanie. Psychický teror. Obet'.

Abstract:

Psychological violence at work is a severe problem, which is still underestimated. Unfortunately, this phenomenon is more widely spread than we really think and how society is willing to accept.

Its threat is still growing. Mobbing exists for such a period of time as work itself. Occasional incidents at work, which we hear about from the media, are only a small part of a huge iceberg.

The key words:

Conflict. Mobbing. Bullying. Mobbing behaviour. Psychological terror. Victim.

Konflikty na pracoviskách sú špecifické tým, že vznikajú medzi ľuďmi, ktorí vzájomne spolupracujú pri plnení úloh v rámci inštitúcie. Mobbing priamo súvisí s otázkou bezpečnosti práce, pretože pod jeho vplyvom dochádza u obete k poruchám pozornosti, čo môže mať za následok zvýšenú mieru zlyhania, chýb a úrazov. Príčiny tohto javu nie sú len v osobnosti mobbera, ale predovšetkým v zle nastavenej firemnej kultúre, ktorá dáva prednosť konkurenčným vzťahom, kde nechýba závisť, ale naopak chýba etika. Havlík (2008,s.115) uvádza firemnú kultúru ako „súbor písaných a hovorených pravidiel, ako bude firma postupovať v obdobných prípadoch a situáciách, aká bude komunikácia vo firme, atmosféra, štýl práce a subordinačný prístup. Všetky tieto pravidlá určujú vedúci pracovníci“. Ďalším problémom je zlá organizácia pracoviska, nedôsledná kontrola činností zamestnancov a hlavne štýl riadenia. Vedúci pracovníci by si mali preto uvedomiť, že tento patologický jav nemá negatívne dôsledky len pre obeť, ale a pre fungovanie firmy a celú spoločnosť. Veľa vedúcich pracovníkov však nedokáže situáciám predchádzať a už vôbec ich riešiť. Často

dochádza len k odstraňovaniu následkov a nie príčin. Reálne to vyzerá tak, že obeť rezignuje a z práce odchádza, zatiaľ čo mobber zostáva. To však môže znamenať, že nabudúce „udrie“ znovu a s väčšou razanciou.

V odborných publikáciách, ktoré sa danému problému systematicky venujú vyberám definíciu profesora H. Leymanna, ktorý definuje „psychický teror či mobbing, ktorý zahrňuje hostilnú a neetickú komunikáciu, ktorá je vykonávaná systematicky jednou alebo viac osobami hlavne voči jednej osobe, ktorá je vďaka mobbingu zatlačená do beznádejnej a bezbrannej pozície, v ktorej je prostredníctvom neutíchajúceho mobbingového konania udržiavaná. Takéto konanie sa vyskytuje veľmi často (najmenej raz týždenne) a dlhodobo (najmenej pol roka). Vzhľadom k tomu, že sa toto chovanie objavuje tak často a tak dlhodobo, dochádza k výrazným duševným psychosomatickým a sociálnym problémom obeť.“

Na pracoviskách sa stretávame s rôznymi druhmi konfliktov a nedorozumení. Mobbing patrí medzi najzávažnejšie prejavy, a to z dôvodu, že ide o skrytý a dlhotrvajúci jav, ktorý zanecháva svoje negatívne následky na obeť, rovnako aj na organizáciu a zároveň ovplyvňuje aj celú spoločnosť. Často vzniká veľmi nenápadne, jeho rafinovanosť a manipulatívny charakter sú dôvodom, prečo zostáva veľmi dlhý čas skrytý, nepovšimnutý a len veľmi ťažko preukázateľný. Obeť takéhoto správania má len veľmi malú možnosť na sebaobranu. (Galusová, 2010). Vznik mobbingového správania na pracovisku môže mať veľa rôznych príčin. Základnými predpokladmi pre jeho vznik sú prítomnosť sociálne narušenej osobnosti, teda mobbera, a prostredie, ktoré vznik mobbingu umožňuje. (Svobodová, 2008) Podľa Kratza (2005) konflikty bývajú najčastejšie hodnotené ako negatívne a deštruktívne. Nedá sa im však vyhnúť, nakoľko ľudia majú často protikladné potreby, rozdielne názory, hodnoty, pocity, postoje, skúsenosti a ciele. Nie každý konflikt musí nevyhnutne vyústiť do mobbingu. Dôležité je, aby sme vedeli konflikt včas rozoznať, analyzovať a konštruktívne vyriešiť. V takomto prípade môže konflikt pôsobiť ako mobilizujúci a pozitívny prvok. Aktívny a primeraný prístup k jeho riešeniu dokáže zabrániť vzniku negatívnych následkov.

Ako uvádza Svobodová (2008) rozhodujúcim faktorom pre vznik patologických vzťahov na pracovisku je však samotné prostredie umožňujúce rôzne formy neetického správania, nevhodná organizácia práce a zlý štýl riadenia. Jednotlivé faktory spolu často súvisia. Pre vytvorenie vhodnej atmosféry na pracovisku zohrávajú dôležitú úlohu interné predpisy, predovšetkým firemná kultúra, ktorá musí byť postavená na pevných morálnych základoch. Jej úlohou je presne a zrozumiteľne definovať, aké správanie sa od pracovníkov očakáva, a naopak, aké správanie je neprijateľné. Súčasťou firemnej kultúry je firemná etika a určenie následkov, ktoré plynú z jej nerešpektovania. (Svobodová, 2007).

Mobbing má niekoľko variant a žiadna z nich nie je príjemná. Zo začiatku je ťažké rozlíšiť, či ide o náhodu, alebo o zámerné chovanie. Hlavnou zbraňou mobbera nie je jeho fyzická sila, ale skôr drobné a nenápadné útoky, ktorými pomaly a nenápadne, no systematicky ničí svoju obeť. Snaží sa ju vyviesť z rovnováhy, narušiť jej sebavedomie a predovšetkým ju vyštvať zo zamestnania. Hovorí sa, že mobbing je trestom za úspech. Zvyčajne je namierený proti úspešným a kreatívnym jedincom, ktorí dbajú na svoj osobný rozvoj, systematicky si zväčšujú svoju osobnú kvalifikáciu a bývajú hnacou silou viacerých pozitívnych zmien v zamestnávateľských organizáciách.

Technik mobbingu je veľa, pretože vynaliezavosť mobberov nepozná hranice. Jednotlivé stratégie sa prelínajú. Navyše s vyvíjajúcim sa mobbingom sa menia aj jednotlivé mobberove metódy a taktiky. Medzi najpoužívanejšie patria slovné útoky. Je ich celá škála. Priama a zmysluplná komunikácia prebieha výnimočne. Verbálna komunikácia je charakteristická sarkastickými a ironickými poznámkami, zlomyseľným osočovaním a narážkami. V každom prípade obeť nemá možnosť sa vyjadriť. Kritika, ktorá je na bežnom poriadku, sa zo začiatku týka práce, ale presúva sa aj do súkromného života. Obeť je opakovane karhaná za chyby, ktoré by iným kolegom bežne prešli. Často im je vyčítané správanie, ktoré pred tým bolo tolerované.

Ďalšou z techník mobbingu sú neverbálne útoky. Mobber svoju obeť nezdraví, očividne prehliada, tvári sa, že je pre neho vzduch. Rozhovor s kolegami okamžite preruší, keď obeť vstúpi do miestnosti. To čo obeť hovorí, ho vôbec nezaujíma. Medzi časté techniky patrí aj ohováranie obeť či imitovanie jej správania. Mobber tiež úzkostlivo sleduje prítomnosť obeť na pracovisku a usilovne sa snaží o jej izoláciu. Pod najrôznejšími zámienkami sa odmieta podpora či spolupráca. To, že je mobbing sám o sebe zákerný, vieme. Mobber dosť často používa tvrdšie techniky. Sledovanie mylných informácií, ktoré môžu veľmi skomplikovať život, patrí k tým ľahším v tejto kategórii. Mobber sa dokáže „postarať“ o poškodenie či stratu výsledkov práce obeť, ich falšovanie, strácanie pracovných podkladov, pomôcok či súborov z počítača. V najkrajnejšom prípade je mobber schopný nasadiť do PC vírus. Medzi skutočne nepríjemné praktiky patrí primiešavanie rôznych liekov do nápojov, aj keď vôbec netuší, ako bude obeť na lieky reagovať.

Komunikácia s mobberom je veľmi zložitá a ťažká. Jeho snahou je komunikáciu zablokovať. Nemá záujem s obeťou hovoriť, spolupracovať a už vôbec nie jej akokoľvek pomáhať. Mobberovú komunikáciu môžeme charakterizovať napríklad, že mobber veľa nehovorí, pokiaľ hovorí, tak len v náznakoch, hádankách a dvojzmyselne, zásadne sa vyhýba priamym odpovediam, jeho reč vyzerá zdanlivo logicky, mobberova komunikácia vyvoláva v obeť

zmätok a tiež forma mobberovej reči je veľmi zvláštna. Spočiatku obeť vníma mobberovu komunikáciu ako neagresívnu. Čím je však agresia nepríjemnejšia, tým ťažšie je v nej vyznať sa a rozumieť jej.

Mobbing na pracovisku predstavuje určitý spôsob agresívneho, násilného správania, ktoré zanecháva rozsiahle negatívne dôsledky. Prejavy takéhoto správania považujeme za spoločensky neželateľné javy, ktoré zaraďujeme do sociálnej patológie. Okolie najčastejšie vníma len dôsledky prejavujúce sa priamo na obetiach mobbingu. Z celospoločenského hľadiska má však aj nemalé ekonomické a spoločenské dôsledky na organizáciu a na celú spoločnosť. Z hľadiska jednotlivca sa negatívne účinky agresie prejavujú hlavne v ohrození individuálneho zdravia z dôvodu, že agresivita môže negatívne ovplyvňovať nervovú sústavu, ustavičné napätie a strach môže prechádzať do psychózy a následne do ochorenia. Prejavy agresivity si zasluhujú pozornosť aj z hľadiska spoločnosti, lebo dokážu ohrozovať ľudské spolužitie a fungovanie sociálnych systémov. (Ondrejko, 2001)

Kvalita pracovných podmienok a pracovného prostredia výrazne ovplyvňuje kvalitu ľudského života, ktorá sa následne premieta v celkovej životnej spokojnosti. Psychické násilie je na rozdiel od fyzického násillia stále výrazne podceňované i napriek tomu, že následky môžu byť často oveľa závažnejšie. Sú určité možnosti, ako sa prejavom dá predchádzať, resp. mu zabrániť. K určitému posunu prichádza aj v oblasti zamestnaneckej politiky. Zamestnávateľa si stále viac uvedomujú hodnotu ľudského potenciálu, ktorý si vyžaduje minimálne takú starostlivosť, ako technické vybavenie. V oblasti legislatívnych opatrení vystupuje stále viac do popredia ochrana osobnosti v súlade so základnými ľudskými právami a slobodami a predchádzaním diskriminácie.

Problematika mobbingu veľmi úzko súvisí s bezpečnosťou pri práci, nakoľko pod jeho vplyvom dochádza k zmenám osobnosti obeť, ktoré môžu spôsobovať zvýšenú mieru zlyhania, chýba a úrazov hlavne v súvislosti so znížením pozornosti v dôsledku permanentného stresu. Realizácia právnych predpisov smeruje k harmonizácii s právom Európskej únie a Medzinárodnej organizácie práce. Zákon NR SR č.124/2006 Z.z. o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci ukladá zamestnávateľovi povinnosť zabezpečiť pracovné prostredie, aby faktory ovplyvňujúce psychickú pracovnú záťaž a sociálne faktory neohrozovali bezpečnosť a zdravie zamestnancov.

Jednou z možností riešenia následkov záťažových situácií, stresu a problémov zamestnancov predstavuje aj sociálne poradenstvo a socioterapia priamo v organizácii, ktorej úlohou je podporovať ohrozených pracovníkov a riešenie ich profesionálneho, prípadne aj osobného problému a pri zvládaní ťažkých životných situácií. Súčasťou poradenstva by mali byť

problémy v širokom zábere, počínajúc akútnym krízovým poradenstvom , napr. v prípade úrazu, choroby, rozvodu, úmrtia, závislosti, cez riešenie problémových vzťahov na pracovisku, úzkosti, depresie, konfliktov, mobbingu, až po preventívne opatrenia týkajúce stresu, zdravia, osobnostného rozvoja, prípravy na odchod do dôchodku a pod. Pri riešení pracovných problémov môže byť uskutočnená intervencia aj v prípadoch súvisiacimi s konfliktami a stresom pri práci, ktoré sa môžu prejavovať: -existenciou konfliktov, ktoré ovplyvňujú pracovný výkon, prejavmi osobnej alebo profesionálnej krízy, často sa opakujúcimi konfliktami na pracovisku, nevysvetliteľnou stratou výkonnosti zamestnanca, problémami so zvládaním stresu, ktorému sú zamestnanci vystavení, absenciou riešenia problémov, problémami firmy s udržaním kľúčových zamestnancov, neistotou zamestnancov, konfliktami, nespokojnosťou v súvislosti s organizačnou zmenou, prípadne častou práceneschopnosťou niektorého zo zamestnancov.

V prípade včasného podchytenia a účinného vyriešenia problému profitujú obe strany. Pre zamestnanca, ktorý sa v nepriaznivej situácii ocitol, predstavuje vyriešenie problému už v zárodku úľavu, zlepšenie sústredenia na svoju prácu, schopnosť efektívnejšie riešiť vznikajúce problémy, zvýšenie sebaúcty, zlepšenie pracovnej výkonnosti, zvýšenie osobnej a pracovnej spokojnosti a pod. V rámci organizácie sa efekt prejaví v podobe zvýšenej výkonnosti pracovníkov, znížení absencií a fluktuácie, odbremenení manažmentu, humanizácii organizácie a jej kultúry, zvýšení spokojnosti zamestnancov, zvýšení atraktivity organizácie.

Zoznam bibliografických odkazov:

- [1.] GÁLUSOVÁ, I. 2010. *Mobbing na pracovisku ako sociálnopatologický jav*. Bakalárska práca. Trnava, 2010.
- [2.] HALÍK, J. 2008. *Vedení a řízení lidských zdrojů*. Praha : Grada Publishing,a.s., 2008.
- [3.] KRATZ, H. J. 2005. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha, 2005.
- [4.] *Leymann stránka The Definition of Mobbing at Workplaces : The Mobbing Encyclopaedia* [online].
- [5.] ONDREJKOVIČ, P. et al. 2001. *Sociálna patológia*. Bratislava, 2001.
- [6.] SVOBODOVÁ, L. 2007. *Mobbing – nebezpečný fenomén našej doby*. Praha, 2007 .
- [7.] SVOBODOVÁ, L.2008. *Nenechte se šikanovat kolegou*. Praha, 2008.

Kontakt:

doc. PhDr. Marta Vaverčáková, PhD., MPH

Trnavská Univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce

Univerzitné nám.č.1, 91743 Trnava

E-mail: marta.vavercakova@gmail.com

Mediálne násilie v rodinnej výchove

Media obtrusion in family affair

Pavol TOMÁNEK

Abstrakt

V predkladanom príspevku sa zaoberáme primárnou prevenciou v rodinnej výchove pred mediálnym násilím, ktoré sa v poslednej dobe čoraz viac stupňuje a nepozná hranice tolerancie a slušnosti. Ponúkame teoretické východiská pôsobenia masovokomunikačných prostriedkov na človeka, ale aj praktické usmernenia, ako sa vyhýbať negatívnym vplyvom, resp. ako im predchádzať. Medzi základné opatrenia proti negatívnemu vplyvu mediálneho násillia považujeme reštrikciu, alternatívu, prevenciu, mediálnu a rodinnú výchovu, sebareguláciu.

Kľúčové slová

Médiá, násilie, prevencia, regulácia, reštrikcia, rodina, výchova.

Abstract:

The article deals with primary prevention in family upbringing against media violence which is growing in the past years and does not set any limits of tolerance and politeness. It offers theoretical starting points of the media affecting man as well as practical guidance how to avoid or prevent negative influence of the media. The basic precautions against negative influence of media violence are restriction, alternative, prevention, media and family upbringing, self regulation.

The key words:

Mass media, obtrusion, regulation, restriction, family, education.

Sociálne prostredie, v ktorom sa uskutočňuje primárna socializácia, je rodina. Intímne spolužitie v jednej domácnosti, spolupráca a pomoc, tolerancia a vzájomná komunikácia sú často charakteristickými znakmi tejto významnej inštitúcie. Vzťahy v rodine nie sú vždy ideálne, avšak atmosféra rodinného prostredia musí byť sofistikovane premyslená, pretože v nej nejde len o vzájomné vzťahy detí a rodičov, ale kreujú sa aj základy ostatných budúcich vzťahov, pretože dieťa si práve podľa rodinných vzťahov vyhľadáva a formuje vzťahy nielen v rodinnom prostredí, v ktorom vyrastá. Podľa L. Stašovej (2001. s. 78) charakterizujeme rodinu ako *inštitucionalizovaný sociálny útvar najmenej troch osôb, medzi ktorými existujú rodičovské, príbuzenské alebo manželské väzby*. Je postavená na trvalom partnerstve a rodičovstve dvoch osôb opačného pohlavia. Rodina, i keď je v dnešnej dobe vystavená postmodernému liberalizmu, si na Slovensku udržuje stále svoj kredit, hodnotu

a opodstatnenie. Rodina sa charakterizuje ako základná bunka spoločnosti. Čo to presne znamená?

Rodina vzniká manželstvom. Manželstvo je v slovenskom právnom systéme (postup pred uzavretím manželstva upravuje zákon č. 154/1994 Z.z. NR SR o matrikách, jeho druhá časť - paragrafy § 27-30) definované ako vzťah muža a ženy, ktorí sú otvorení pre možnosť prijatia dieťaťa.

Základná znamená, že nemôže byť ničím iným nahradená na jednej strane a na strane druhej, že je schopná delenia, čiže odovzdávania života.

A bunka znamená život. Len živé dokáže odovzdávať život. Ťažiskom socializačného pôsobenia v rodine je výchova a cieľom v nej je všestranný rozvoj osobnosti. Výchova alebo edukácia pochádza z latinského „*educare*“ = vychovávam, pestujem a „*educere*“ = vyvádzam niekoho z niečoho, vezmem so sebou, sprevádzam... (Zelina, 2004, s. 27). Pod pojmom výchova sa obyčajne rozumejú zámerné i nezámerné pôsobenia na osobnosť človeka, pričom výsledkom je kvalitatívna zmena. Podľa M. Zelinu (Zelina, M., 2004, s. 28) je výchova „*profesionálne, odborné a cieľavedomé udržiavanie, zdokonaľovanie a rozvíjanie pozitívnych a funkčných možností človeka, psychických funkcií, procesov a vlastností osobnosti*“. Múdrosť starých rodičov hovorí, že výchova je uväzovanie palice k stromčeku, aby dobre rástol a aby sa v mladosti nezlomil a v zrelosti prinášal veľa ovocia. Príspevok sa však zaoberá rodinnou výchovou. Rodinná výchova vychádza z pedagogickej subdisciplíny pedagogiky rodiny. Pedagogika rodiny je v podstate teóriou a metodológiou rodiny. Rodinná výchova je praxou pedagogiky rodiny. Rodinná výchova vo všeobecnosti odráža všetko, čo sa v rodine deje – rodinné vzťahy, ktoré sa vytvárajú na základe osobnostných a hodnotových kvalít rodičov a ich vzájomnej komunikácie, ako aj sociálnoekonomickej situácie a spoločenského vývoja. Podľa H. Rozinajovej (1996) „*rodinnú výchovu môžeme chápať ako proces odovzdávania spoločensko-historických skúseností s cieľom pripraviť mladú generáciu na usporiadaný rodinný život a na prácu v nových spoločenských podmienkach*“. Súčasná rodinná výchova sa na jednej strane charakterizuje ako láskyplná inštitúcia, no na strane druhej prestáva vymedzovať výchovné ciele, nanajvýš, je často zarážajúce, ak tieto výchovné ciele stanovujú deti svojim rodičom trucovaním, odhovaraním a pod. Súčasná kríza výchovy v rodine má pramene najmä v celospoločenskej kríze hodnôt. Rodina sa tak stáva veľmi zraniteľnou. Korene výchovných problémov (Potočárová, M., 1999, s. 10) v rodine možno nájsť vo viacerých zdrojoch: perfekcionizmus alebo naopak ľahostajnosť rodičov, jednostrannosť, neprimeranosť výchovných nástrojov a postupov k veku dieťaťa,

zanedbávanie, preťažovanie V rámci rodinnej výchovy treba zohľadniť nasledovné body výchovy podľa D. L. Nolt (In: Heller, M., 2008) – *deti sa učia tomu čím žijú*:

- ak dieťa žije v trvalej kritike, naučí sa zavrhať,
- ak je dieťa obklopené nepriateľstvom, naučí sa „bojovať“,
- ak dieťa žije v uštipačných poznámkach, naučí sa hanbiť,
- ak dieťa žije v prostredí, ktoré vytvára pocity viny, naučí sa byť vinné,
- ak dieťa žije v atmosfére tolerancie, naučí sa trpezlivosti,
- ak dieťa žije v atmosfére podporujúcej duševný pokoj, naučí sa poznať svoje hodnoty a bude „silné“,
- ak dieťa žije v atmosfére pochvál, naučí sa doceňovať iných,
- ak dieťa žije v spravodlivosti, naučí sa spravodlivosti,
- ak dieťa žije v prostredí, ktoré ho akceptuje, naučí ho akceptovať seba samého.

Média vstupujú do každej oblasti nášho života. Často ovplyvňujú naše správanie, naše činy, dokonca i naše rozhodovanie. Divák sa stotožňuje s výzorom hercov, preberá ich maniere a začína vnášať do svojho života často zahmlené a prekrútené hodnoty. Opakovaný zlý, resp. nevhodný alebo amorálny skutok sa mu javí ako niečo normálne a moderné až do takej miery, že stráca zdravý úsudok a istý nadhľad nad vecou. Práve aktuálna scenéria posledných dní nás prinútila akútne reagovať na podnety, ktoré sa k nám dostávajú vplyvom masovokomunikačných prostriedkov, nevynímajúc bilbordy a iné. Chceme poukázať, že niektoré skutočnosti sa stávajú spoločenským problémom, a preto sa k nim spoločnosť aj často rezervovane správa. Osobne sa zaangažujeme za vec vtedy, keď sa spoločenské postupne mení na rodinné, čiže keď problém už nie je vzdialeným teoretickým uvažovaním, ale – bohužiaľ – prirodzenou realitou našich domácností, prípadne škôl. Príspevok je venovaný všetkým tým, ktorí sú otvorení pre pedagogiku rodiny, rodinnú výchovu, sociálnu prácu a pod. Masmédiá vznikli v 20. rokoch 20. storočia. Podľa Slovníka spoločenských vied (1997, s. 142) je masmédiom alebo masmediálne, či masovokomunikačné prostriedky hromadným oznamovacím prostriedkom, čiže prostriedkom hromadnej komunikácie. Zaraďujeme sem: televíziu, počítač, rádio, časopisy, noviny, komiks, internet... Podľa B. Kopplovej a J. Jiráka (Kopplová, B. – Jiráček, J., 2007, s. 3) sú médiami označované rôzne prejavy medziľudskej komunikácie, ktorých základom je sprostredkovanie informácií.

Spoločenské prostredie sa vyvíja. Donedávna sme mohli reflektovať 4 základné typy sociálnych skupín: spoločnosť (štát, cirkev), škola, rovesnícke skupiny, rodina. V dnešnej dobe môžeme k týmto štyrom aspektom pridať aj médiá. Média so sebou prinášajú pozitívnu

stránku (lepší prínos informácií, komunikácia, vzdelávanie, kratšia vzdialenosť, otvorenosť, flexibilita...), ale aj negatívnu (časté dezinformácie, tvorba hyperreality, fikcie a pod.). Začínajú ovplyvňovať život človeka do takej miery, že človek stráca súkromie. R. Guardini (Guardini, R., 2001, s. 23) vo svojej spomienkovej reči pod názvom Sloboda, prednesenej 19. júla 1960 povedal: „*Existuje tu však vzájomný vzťah medzi verejnou sférou a jej požiadavkami na jednej strane a súkromnou sférou a jej požiadavkami na strane druhej. Požiadavky verejnej sféry sú široko presadzované. A práve to často vyvoláva dojem, že verejnosť má právo nahliadnuť a dozvedieť sa všetko bez toho, aby bola chránená úcta, takt, ostýchavosť. Médiá chcú senzácie. Čím súkromnejší charakter udalosť má, tým naliehavejšia je túžba dozvedieť sa o nej.*“ Východisko vidíme v autoregulácii vlastného ja, prehodnoteniu často laxnej rodinnej výchovy, ktorá dáva rodičov do pozície počúvajúcich a ich deti do pozície hrdinov.

Rodina je ohrozovaná viacerými vonkajšími i vnútornými činiteľmi, ktorý sú (podľa Kovačič, V., 2002, 48):

- spoločenské vplyvy, trendy, postoje a zámery,
- podnikateľské a trhové prostredie,
- nedostatočné opatrenia zo strany spoločnosti,
- modernizácia a liberalizácia spoločnosti,
- zníženie priaznivého vplyvu náboženstva a religiozity,
- dehonestovanie kultúry,
- deštrukcia rodinných vzťahov,
- nestabilita manželstiev,
- nepripravenosť k založeniu rodiny,
- konzumný spôsob života
- iné.

I vďaka týmto aspektom sa často stretávame s názormi, že súčasná rodina a s ňou súvisiaca rodinná výchova sú v kríze. Ale pravda je kdesi oveľa skôr, pri manželstve. Dnešní ľudia užívajú „dobrá“ manželstva, no do inštitúcie manželstva sa často nehrnú, resp. vyhľadávajú iné alternatívy, ktoré už vo svojej podstate nemôžu naplniť podstatu manželstva a v neposlednom rade aj rodiny, a to plodenie detí. Rodina sa v dnešnej dobe nezaobíde bez masovokomunikačných prostriedkov. Informovanosť sa dostáva do popredných priečok aj rodinného života. Lenže, kde badať hranice, za ktoré si médiá nepustit? Každý deň sa nám dostávajú informácie o rozpade etických noriem spoločnosti, o rozpade manželstiev, rodín,

brutalite, násilí...Postupne strácame kontrolu nad svojimi citmi, upadáme do osamelosti a akejsi citovej otupenosti a bezohľadnosti v našich rodinných, pracovných vzťahoch. Rodina sa stáva prioritným záujmom trhu, je vystavená virtuálnemu svetu, ktorého predstaviteľom je virtuálny hrdina, nebojácny, „agresívny, ale aj nevyrovnaný a citovo labilný“ (Gálik, S., 2003, s. 16). Trh cez médiá prezentuje voľné zväzky, homosexuálne partnerstvá, ktoré sa dožadujú manželských práv, spoločné bývanie aj s viacerými osobami (príklad: seriál Priatelia) a iné.

Výskum, ktorý robila M. Manková (Manková, M., 2006, s. 3-8) v roku 2006, prezentuje vyššie uvedené skutočnosti. Deti a mládež v rámci rodín:

- 89 % svojho času sa nudia, sú vonku,
- 83 % sledujú televíziu,
- 76 % sa učí,
- 69% športuje,
- 60 % hrá počítačové hry,
- 46 % je rodičmi (rozhovory).

Práve posledný bod (46% trávenia voľného času s rodičmi) je alarmujúci. Rodina nemôže pripustiť, aby jej základnú funkciu výchovy preberali médiá, či multimédiá.

Základné body možných rodinných (a s nimi často súvisiacich aj školských) problémov vidíme predovšetkým v:

- prezentácii liberálnych zväzkov bez riadne uzavretého a platného manželstva (partnerstvá – druh a družka, homosexuálne partnerstvá, trend chcem dieťa – nechcem muža a iné),
- dehonestácii ľudskej sexuality formou prezentácie na bilbordoch (napr. predaj stavebného materiálu, okuliarov, hudobných nástrojov, šatstva, topánok na pozadí s polonahou alebo nahou ženou, či mužom),
- tolerovaní zvierat ako členov rodiny (uprednostňovanie zvierat pred ľuďmi, krmivo, úcta, opatera, oblečenie, prechádzky v parkoch),
- bulvárnych správach,
- sociálnych sieťach,
- a pod.

Možné návrhy prevencie:

- zahrnúť do učebných osnov väčší priestor mediálnej výchove, aby sa žiaci dozvedeli o správnom používaní médií,

- zintenzívniť spoluprácu rodičov a pedagógov,
- zaviesť opätovné zavedenie fyzických trestov vo výchove: treba však poukázať na dôležitý výskum, ktorý robili V. Břicháček a O. Mikšík (1982) Skúmali vplyv extrémne prísnej a naopak voľnej výchovy na osobnosť človeka. Zistili, že štýl rodinnej výchovy výraznejšie pôsobí u žien. Prísna výchova v rodine je v dospelosti častejšie spojená s rigidným spôsobom života, častejšími výkyvmi nálad, vedie k vysokej emocionálnej citlivosti, k prežívaniu situačného napätia, tenziám a úzkosti. Naproti tomu povoľujúci, liberálny štýl výchovy vedie skôr k dynamickejším reakciám, povzbudzuje zvedavosť, jedinci majú často pocit šťastného detstva. Znižuje však regulačné zábrany, uvoľňuje reaktivitu, sťažuje adaptáciu človeka na bežné pracovné podmienky a vedie k určitým negatívnym povahovým vlastnostiam dieťaťa.
- správne využiť voľného času: obmedziť počítač len na školské povinnosti: viac športovať, hrať na hudobný nástroj, kresliť, robiť výtvarné a dramatické umenie,
- zintenzívniť predmanželskú prípravu: výchova k manželstvu a rodičovstvu (prednášky, prezentácie, diskusie)
- klásť dôraz na rodinu, manželstvo, plodenie a výchovu detí v rámci učebných osnov náboženskej a etickej výchovy,
- klásť dôraz na prevenciu na školách (pozyvať aj zahraničných hostí, ktorí sú kompetentní vyjadriť sa k danej problematike),
- dávať podnety proti nevhodným programom: napr. na Arbitrážnu komisiu Rady pre reklamu - www.rpr.sk,
- prezentovať pozitívne hodnotové vzory (nie celebrity a pod.).

Odporúčania pre prax:

- reštrikcia: spočíva v dôslednom dodržiavaní zákona o vysielaní a retransmisii, Z. z 308/2000, a aj v postihoch pri nedodržiavaní zákonov, spojených s ochranou detí a mládeže pred negatívnym vplyvom médií
- záujmy: v dnešnej dobe ponúkajú mnohé neziskové, štátne, ale i cirkevné organizácie rôznu paletu možností využitia voľného času. Preto dbať na to, kde deti trávia voľné chvíle. Nenechať to len tak. Treba im dať na výber.
- prevencia: predovšetkým na školách cez písanie a prezentáciu projektov negatívnych dopadov na spoločnosť,

- autoregulácia: každý musí poznať hranice dovoleného a zakázaného. Zbytočne neposúvajte mantinely. Bez pravidiel by sme tu neboli. Známe rímske príslovie hovorí: „Zachovaj poriadok a poriadok zachová Teba!“

Média majú upevňovať primerané správanie, ale nemajú navádzať k agresivite. Mladému divákovi, ktorý túži po vzrušení, asi márne predložíme správnu ideovú líniu, no i napriek tomu, môžeme urobiť dôraznú selekciu toho, čo pozerá, čomu sa venuje a pod. Rodičia majú základné právo korigovať výchovu. Nemajú sa len prizerať a schvaľovať možné výkyvy svojich detí, majú byť regulátormi.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] BRICHÁČEK, V., MIKŠÍK, O. 1982. Vztah medzi stylem rodinné výchovy v dĕtství a strukturou psychické záteže v dospelosti. In *Československá psychologie*, 1982, roč.26, č.3.
- [2.] GÁLIK, S. 2003. *Kultúra, globalizácia a médiá*. In *Médiá na prahu 3. tisícročia*. Trnava : UCM, 2003. 190 s. ISBN 80-8903-434-9.
- [3.] GUARDINI, R. 2001. *Sloboda a zodpovednosť*. Trnava : Dobrá kniha, 2001. 77 s. ISBN 80-7141-332-4.
- [4.] HELLER, M. 2008. *Skuteczność wychowania w szkole*. In: http://www.snep.ids.bielsko.pl/pub_skuteczność.htm Dostupné na internete (19.8.2011)
- [5.] KOPPLOVÁ, B. – JIRÁK, J. 2007. *Médiá a spoločnosť*. Praha : Portál, 1997. 207 s. ISBN 978-80-7397-287-4.
- [6.] KOVAČIČ, V. 2002. *Model funkčnej rodiny a formovanie osobnosti podľa princípov SVD a SJ*. Vrútky : Pro Konzult, 2002. 216 s. ISBN 80-8875-409-7.
- [7.] MANKOVÁ, M. 2006. *Vplyv masmédií na voľný čas detí*. In *Prevencia*, 2006, roč. 5, č. 2, s. 3-8. ISBN 1336-3689.
- [8.] POTOČÁROVÁ, M. 2005. *Zrelé prežívanie hodnôt v rodine a ich úloha vo výchove*. In Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Ružomberok : PdF KU, 24.-25.05.2005. s. 56. ISBN 8080840652.
- [9.] POTOČÁROVÁ, M. 1999. *Čo ovplyvňuje úspešnú výchovu v rodine*. Bratislava: In: Rodina a škola, 1999, ročník 47, č. 3, ISSN 0231-6463.
- [10.] ROZINAJOVÁ, H. 1996. *Základy rodinnej a sexuálnej výchovy*. Bratislava : SPN, 1996. ISBN 80-08-01212-9.
- [11.] Slovník spoločenských vied. Bratislava : SPN, 1997. ISBN neuvedené.

- [12.] STAŠOVÁ, L. 2001. *Rodina jako výchovný a socializační činitel*. In: *Člověk-prostředí- výchova*. Brno : Paido, 2001. s. 78-85. ISBN neuvedené.
- [13.] ZÁKON č. 154/1994 Z.z. NR SR o matrikách, druhá časť - paragrafy § 27-30.
- [14.] ZÁKON č. 40/1964. Občiansky zákonník. Bezpodielové spoluvlastníctvo manželov, § 143-151.
- [15.] ZELINA, M. 2004. *Teórie výchovy alebo hľadanie dobra*. Bratislava : Slovenské pedagogické Nakladateľstvo, 2004. ISBN 80-00456-1.

Kontakt

PaedDr. Mgr. Pavol Tománek, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave

Katedra sociálnej práce

Nám. 1. mája 1, 810 00 Bratislava

E-mail: fam.tomanek@gmail.com

Sociálna práca s obeťami obchodovania s ľuďmi

Social work with victims of human trafficking

Martina ŽÁKOVÁ

Abstrakt

Tento príspevok je orientovaný na sociálnu prácu so zraniteľnou skupinou klientov – s obeťami obchodovania s ľuďmi, ktorá je na Slovensku pomerne novou oblasťou sociálnej práce. Zameriame sa na základné pravidlá, ktoré je nutné dodržať pri práci s týmito klientmi. Popíšeme tiež rad špecifických úkonov, bez ktorých nie je možné pracovať s obeťami obchodovania s ľuďmi. Patrí medzi ne predovšetkým tlmočenie, sprievod k lekárovi a do nemocnice, návštevy v nemocnici a poskytovanie sociálnej podpory, krízové bývanie, konzultácie a citová podpora, pomoc pri riešení problémov, sprostredkovanie iných služieb, poskytnutie základného ošatenia a hygienických potrieb, právne poradenstvo.

Kľúčové slova

Obchodovanie s ľuďmi, obeť obchodovania s ľuďmi, sociálna práca s obeťami obchodovania s ľuďmi, starostlivosť o obeť obchodovania s ľuďmi

Abstract:

This contribution is oriented on social work with vulnerable group of clients – with victims of human trafficking which is a quite new area of social work in Slovakia. We focus on the basic rules that must be followed when we work with these clients. We describe a number of specific actions without which is possible to work with victims of human trafficking. Interpreting, assistance to medical doctor and to hospital, visits in hospitals and providing social support, housing in crisis, consultation and emotional support, assistance in resolving problems, procurement of other services, provision of basic clothing and toiletries, legal advice are included.

The key words:

Human trafficking, victim of human trafficking, social work with victims of human trafficking, care of victims of human trafficking

Obchodovanie s ľuďmi je komplexný medziodborový spoločenský jav. Ide o určitý druh organizovaného zločinu, ktorý samozrejme prináša obrovské zisky. O objeme obchodu s ľuďmi asi najviac vypovedajú množstvá finančných prostriedkov, ktoré bývajú týmto obchodom získané. Ide o zisky 4x väčšie ako pri obchode s drogami.

Vo väčšine krajín má tento fenomén stúpajúci trend (podľa stúpajúceho počtu obetí). Klesajúci trend má iba v tých krajinách, kde v 90-tych rokoch najviac prevládal – teda v juhovýchodnej Európe (menej obetí vyhladáva pomoc, obeť sa vracajú z krajín EÚ, menej migrantov je registrovaných v tranzitných krajinách). Zvláštnym znakom tohto druhu

organizovaného zločinu je skutočnosť, že do činnosti týchto organizácií sú čoraz častejšie zapájané aj ženy – kupliarky, ktoré si získavajú väčšiu dôveru. (Základné informácie o problematike..., 2009)

Čo vlastne je obchodovanie s ľuďmi? V definícii obchodovania s ľuďmi, ktorá je obsiahnutá v Protokole o prevencii, potlačovaní a trestaníu obchodu s osobami, najmä so ženami a s deťmi, dopĺňajúci konvenciu OSN o boji proti medzinárodne organizovanej trestnej činnosti sa pod pojmom: „Obchodovanie s osobami“ rozumie verbovanie/najímanie, prepravovanie, transfer (prevádzanie), prechovávanie alebo prijímanie/získavanie osôb na základe vyhrážania, použitia sily či iných foriem nátlaku, pomocou únosu, podvodu, lžou či zneužitím moci alebo bezmocnosťou osoby, ktorú má v moci iná osoba, poskytovaním al. prijímaním peňazí al. iného prospechu za účelom získania súhlasu osoby majúcej kontrolu nad inou osobou s úmyslom túto osobu zneužívať, nezávisle od toho, či obeť obchodovania súhlasili s účelom zneužívania.

V 1. časti Dohovoru Rady Európy sa hovorí, že obeť je každá fyzická osoba, ktorá je predmetom obchodovania s ľuďmi.

Podľa Nariadenia Ministra vnútra Slovenskej republiky č. 65/ 2006 sa obeťou rozumie cudzinec, ktorý vyhlásil, že sa na Slovensku stal obeťou obchodovania s ľuďmi, alebo bol na území SR za týmto účelom prepravený, alebo občan SR, ktorý vyhlásil, že sa na Slovensku, alebo v zahraničí stal obeťou obchodovania s ľuďmi. (Základné informácie o problematike..., 2009)

Reakcie verejnosti na obeť obchodovania s ľuďmi sú výrazne podporované normami a očakávaniami príslušníkov danej kultúry. V našej spoločnosti sa stretávame s protichodnými reakciami typu, slušnej babe sa to stať nemôže., až po reakcie typu, môže sa to stať hocikomu, proti tomu sme úplne bezmocní.

Koncom 80. rokov minulého storočia sa objavili prvé náznaky typológie obetí, podľa konkrétnych prípadov. Osobnosť typickej obchodovanej osoby sa nedá úplne presne popísať alebo nejako charakterizovať. Pri pokusoch o typológiu obchodovaných osôb bývajú rozlišujúcim kritériom vonkajšie faktory okolnosti (krajina pôvodu, delenie podľa spôsobu obchodu alebo spôsobu oklamania). Tieto je vhodné doplniť informáciami o osobnostnej charakteristike obeť.

Rozoznávame viaceré typy/formy obchodovania s ľuďmi podľa rôznych kritérií. Jedným z delení je - obchodovanie s cudzincami do domácej krajiny, obchodovanie s pôvodnými občanmi do zahraničia, obchodovanie s oboma skupinami osôb v domácej krajine.

Podľa Aronowitzovej existujú nasledujúce typy obetí obchodovania s ľuďmi:

- donútené osoby (v prípade únosu),
- podvedené osoby (prísľub legálnej práce, neskôr donútenie k prostitúcii),
- osoby podvedené polopravdivými informáciami o práci (zábavnom priemysle ako tanečnice),
- ženy, ktoré chceli pracovať ako prostitútky, ale netušili rozsah ponižovania, vymáhania dlhov, kontroly a vykorisťovania.

Predmetom obchodovania sú:

- ľudia pochádzajúci z chudobnejších krajín sveta, po páde komunizmu aj z mnohých postkomunistických krajín,
- ženy a deti, utečenci, ľudia bez domova,
- v minimálnej miere aj muži,
- ľudia naivní, zaľúbení,
- ľudia v životnej tiesni, bez prostriedkov, bez možností sa zamestnať, uživiť rodinu,
- ľudia bez ochrany druhého, ľudia náchylní prijať čokoľvek a hocičo sa im zdá ako súčasná situácia, ľudia v pre nich neriešiteľnej situácii, ľudia osamotení...

U obetí obchodovania s ľuďmi sú typické nasledovné prejavy:

- 1) strach – strach byť sama, z toho, že si ju nájdu obchodníci a potrestajú ju, z odhalenia jej minulosti pre okolie, zo súdneho pojednávania, z vlastného hnevu, z pohlavných chorôb a AIDS, zo spánku /mávajú nočný des/
- 2) pocity viny – že urobili chybu, alebo že boli hlúpe, porušili kultúrne a náboženské zvyky, že neboli schopné sa postarať o rodinu
- 3) zlosť – na seba, že to dopustila, na ostatných, že ju neochránili, na spoločnosť, na celý zásah do jej života
- 4) pocity hanby – pocit špiny, pošpinenia, poníženia, pocit, že to všetci vidia a vedia a budú sa na ňu dívať ináč
- 5) pocit zrady – voči tým, ktorí ju zoznámili s obchodníkmi, voči všetkému a všetkým
- 6) depresia a pocity bezmocnosti – strata kontroly, pocit, že sa to už nikdy nezlepší, prenasledovanie vlastnými zážitkami, pocity diskriminácie
- 7) šok- pocit straty akéhokoľvek citu, neschopnosť plakať, otázky prečo práve ja...
- 8) dezorientácia – neschopnosť sa ukládať, problémy prežiť každý deň, výpadky pamäti. (Identifikácia obchodovaných osôb, 2008)

Vždy treba myslieť na to, že tieto osoby boli zradené často svojimi známymi, najbližšími, či členmi rodín. Veľmi ťažko dokážu niekomu veriť, boja sa povedať pravdu, môžu mať pocit, že sa nedokážu sami ubrániť, nedokážu plánovať svoju budúcnosť, nepovedia všetko, čo zažili, ženy môžu byť závislé od svojho pasáka, od osoby, ktorá ich týrala, môžu ho aj milovať, môžu rozprávať len to, čo chceme počuť.

Skúmanie vplyvu zážitku násilia na psychiku jedinca je dôležité hlavne z hľadiska možnosti identifikácie skutočnej obeti – obchodovanej osoby. Ak sú obeť traumatizované dlhodobo, menia sa ich prejavy správania a tiež ich reakcie na ponúknutú pomoc. Reakcie sa môžu zdať laikovi neadekvátne a nepochopiteľné. Obchodované osoby môžu byť pri prijímaní pomoci podozrievavé, neprejavujú vďačnosť a sú veľmi nedôverčivé. Ako reakciu na dlhodobé násilie si obeť vytvára určité mechanizmy, ktoré jej život v takejto záťažovej situácii uľahčujú. Zmenia tak vzorec správania, ktorý často nezodpovedá všeobecnej predstave o týranej a zavražďovanej osobe. (Volpicelli, 2004)

Z uvedeného nám vyplýva, že riešenie problematiky obchodovania s ľuďmi je zložitá a vyžaduje si komplexný prístup viacerých profesionálov, či už ide o odhaľovanie a potrestanie páchatel'ov obchodovania s ľuďmi, či už ide o prevenciu tohto závažného trestného činu a tiež aj všestrannú a účinnú starostlivosť o obeť obchodovania s ľuďmi. Medzi týchto profesionálov patrí aj sociálny pracovník, ktorý je kompetentný poskytnúť obeť tak krízovú intervenciu a podporu ako aj následnú starostlivosť. Na to aby vedel poskytnúť adekvátnu pomoc, musí byť na to pripravený, musí mať potrebné vedomosti a zručnosti.

Obchodované osoby sa po identifikácii môžu dostať do zariadenia, kde jej má byť poskytnutá adekvátna profesionálna pomoc. Takéto zariadenie by malo poskytovať rôzne služby, medzi ktoré patrí:

- krízová pomoc
- zdravotná starostlivosť
- vzdelávanie
- konzultácie (individuálne, skupinové)
- socioterapia
- právne poradenstvo a právna pomoc
- odborné školenia, vzdelávanie a pomoc pri hľadaní zamestnania
- voľnočasové aktivity
- kontakt s rodinou

- príprava na reintegráciu do spoločnosti.

Krízová pomoc obchodovaným osobám pozostáva z tlmočenia, sprievodu k lekárovi príp. do nemocnice, návštevy v nemocnici, poskytnutie sociálnej podpory, krízového bývania, poradenstva a citovej podpory, rovnako ako pomoc pri riešení problémov, poskytnutie základného ošatenia a hygienických potrieb, právneho poradenstva a sprostredkovanie ďalších nevyhnutných služieb. (Základné informácie o problematike..., 2009)

Volpicelli (2004) uvádza, že k tomu, aby vedel sociálny pracovník efektívne pomôcť, je dôležité vedieť správne komunikovať, vedieť tiež vyjednávať a rovnako vedieť vybrať správnu metodiku práce (privítať klienta, identifikovať a objasniť jeho problém, pochopiť tento problém, stanovenie si priorít za spolupráce klienta, riešenie problému s pomocou klienta, ...).

Pri práci s obeťami obchodovania s ľudmi je potrebné dodržiavať nasledovné zásady:

- ku každému pristupovať rovnako,
- byť priateľský,
- byť dobrým poslucháčom a pozorovateľom,
- zdieľať klientove pocity, byť empatický,
- byť trpezlivý,
- byť pozorný,
- poskytovať morálnu podporu,
- dôverovať si,
- otázky klásť priateľsky a primeraným spôsobom,
- nepýtať sa na právny status,
- neklásť príliš osobné otázky,
- nezaujímať povýšenecký postoj,
- nevnucovať sa, nerobiť si poznámky,
- nesľubovať, čo nemôžeme dodržať,
- nediskriminovať,
- nebyť príliš zvedavý,
- nezaťažovať obchodovanú osobu svojimi starosťami,
- nepoužívať dvojzmyselnú komunikáciu.
- klient vie najlepšie, čo potrebuje, nie je vhodné preberať zaňho zodpovednosť,

- pokiaľ klient nechce hovoriť, nie je dobré nútiť ho,
- ak sa sociálny pracovník potrebuje o prípade poradiť s kolegom, je potrebné požiadať najskôr o súhlas klienta,
- nenútiť ho do podania trestného oznámenia,
- zrozumiteľne mu vysvetliť jeho možnosti a prípadné prekážky, nič neskrývať.

Ako má prebiehať prvý rozhovor sociálneho pracovníka s obeťou obchodovania s ľuďmi? Je dôležité uistiť obchodovanú osobu, že má odpovedať iba na tie otázky, na ktoré odpovedať chce. Je potrebné uistiť ju o tom, že celý rozhovor je prísne dôverný. Tiež je dôležité počúvať požiadavky a očakávania obeť obchodovania s ľuďmi, poskytnúť jej informácie o organizácii, pre ktorú sociálny pracovník pracuje a tiež o ďalších organizáciách, ktoré jej môžu byť nápomocné. Počas rozhovoru je tiež dôležité všimnúť si fyzický stav obchodovanej osoby, či nepotrebuje lekárske ošetrovanie. Rozhovor by sa mal konať v kludnom prostredí, kde je zabezpečené súkromie. Cieľom tohto rozhovoru je získanie dôvery obeť obchodovania s ľuďmi.

Pri práci s obchodovanou osobou je dôležité nezabudnúť, že:

- obchodované osoby boli zradené často svojimi najbližšími, členmi rodiny, priateľmi a preto väčšinou nikomu neveria a to tým, ktorí im ponúkajú pomoc a podporu,
- chcú sa postarať o seba sami, boja sa hovoriť pravdu,
- môžu mať pocit, že sa sami nedokázali ubrániť,
- môžu mať strach z budúcnosti a byť v rozpakoch zo svojej neschopnosti ju nejakým spôsobom plánovať,
- sociálny pracovník počuje iba časť z celého príbehu,
- aj napriek tomu, že ich niekto týral, môžu byť závislí od svojho zamestnávateľa, pasáka, zákazníka, manžela a môžu ho dokonca aj milovať,
- môžu sociálnemu pracovníkovi povedať/hovoriť len to, čo chce počuť,
- sociálny pracovník by mal budovať dôveru a diskretnosť,
- sociálny pracovník by mal byť trpezlivý,
- sociálny pracovník by mal rešpektovať právo klientov na slobodné rozhodovanie a s ich životnými príbehmi nakladať diskretno,
- žiadnemu klientovi nie je vhodné nadržovať, je nevyhnutné rešpektovať ich kultúrne vzorce a hodnoty,

- sociálny pracovník by sa mal vyhýbať konfliktom alebo konfrontáciám s pasákmi, členmi gangov alebo majiteľov verejných domov,
- počas terapeutických sedení je potrebné všímať si správanie klientov, dať pozor na pokusy o samovraždu, tiež je potrebné dbať na dostatok a primeranosť takýchto sedení s tými, ktorí to potrebujú,
- ženy, ktoré pracovali v sexbiznise, môžu byť ostatnými ženami diskriminované, preto sa treba snažiť sa medzi klientkami budovať vzájomnú podporu a pomáhajte im porozumieť situácii tých druhých. (Základné informácie o problematike..., 2009)

Uvedená problematika je aktuálna, nakoľko sa Slovensko postupne pretransformováva z krajiny pôvodu a tranzitu na krajinu, kde je dopyt po službách od obchodovaných osôb. Ako sme už spomenuli, ide o komplexný jav, ktorý si vyžaduje spoluprácu viacerých profesionálov. Súčasťou takéhoto multidisciplinárneho tímu je aj sociálny pracovník. Sociálny pracovník by mal mať patričné vedomosti a zručnosti, aby nespôsobil obeti obchodovania s ľuďmi sekundárnu viktimizáciu, ale aby vedel poskytnúť adekvátne poradenstvo a pomoc. Z tohto dôvodu si myslíme, že je dôležité venovať patričnú pozornosť aj príprave sociálnych pracovníkov počas ich pregraduálnej prípravy či ďalšieho dovzdelávania.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] *Dohovor Rady Európy o boji proti obchodovaniu s ľuďmi*. Varšava, 16. mája 2005.
- [2.] *Identifikácia obchodovaných osôb*. Bratislava : IOM, 2008.
- [3.] *Protokol o prevencii, potláčaní a trestaní obchodovania s ľuďmi, osobitne ženami a deťmi, doplnujúci Dohovor OSN proti nadnárodnému organizovanému zločinu*. New York, 15. novembra 2000.
- [4.] VOLPICELLI, S. 2004. *Porozumieť a konať: Obchodovanie s ľuďmi: dokumenty zo seminára pre rehoľné sestry*. Rím : IOM, 2004.
- [5.] *Základné informácie o problematike obchodovania s ľuďmi*. Bratislava : IOM, 2009.

Kontakt

doc. PhDr. Martina Žáková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce,

Katedra sociálnej práce

Univerzitné nám. 1, 917 01 Trnava

E-mail: martina.zakova@truni.sk

Starostlivosť o obeť obchodovania s ľuďmi v rámci Slovenskej republiky.

Care of victims of trafficking in the Slovak Republic.

Nadežda KOVALČÍKOVÁ

Abstrakt

Príspevok je zameraný na charakteristiku starostlivosti o obeť obchodovania s ľuďmi, fenoménu, ktorý je aktuálny aj na území Slovenskej republiky. Obetiam obchodovania – či už občanom Slovenskej republiky, ale aj cudzincom poskytuje Slovenská republika koordinovaný a ucelený systém profesionálnych služieb založený na účinnej spolupráci štátnych a neštátnych subjektov. V príspevku sa orientujeme na popis hlavných oblastí a foriem starostlivosti a tiež na charakteristiku subjektov, ktoré sú v tejto starostlivosti zaangažované.

Kľúčové slová

Obchodovanie s ľuďmi. Starostlivosť. Obet' obchodovania.

Abstract:

Contribution is focused on the characteristic of care for victims of trafficking like a phenomenon, which is very current in Slovak republic. Victims of trafficking – whether citizens of Slovak Republic, but also foreigners. Slovak Republic provides a coordinated and comprehensive system of Professional services based on effective cooperation between state and NSAs. In this paper we are focus on the description of the main areas and forms of care and also the characteristics of the entities which are involved in this care.

The key words:

Trafficking with people. Care. Victim of trafficking.

Obchodovanie s ľuďmi je pomerne novým fenoménom. Jeho rozvoj je spojený so špecifickou migračnou situáciou po uvoľnení režimu na hraniciach európskych štátov začiatkom 90-tych rokov 20. storočia. Práve v tomto období sa predovšetkým ženy z východnej a juhovýchodnej Európy stali žiadaným "tovarom" na západoeurópskom trhu. Tento jav zasiahol Slovenskú republiku, ktorá sa v priebehu 90-tych rokov stala zdrojovou krajinou. Dôvodom bol najmä prechod na trhový systém ekonomiky, rastúci dopyt po lacnej pracovnej sile a tzv. sexbiznise. Jednou z hlavných príčin OSL je využívanie zlej ekonomickej situácie obyvateľstva v zdrojových krajinách. (Situácia v oblasti obchodovania s ľuďmi na Slovensku, www.minv.sk). V súčasnosti patrí obchodovanie s ľuďmi na popredné miesta v organizovanom zločine na medzinárodnej úrovni. Najzávažnejším faktorom tejto trestnej činnosti je vo vzťahu k obetiam popieranie akýchkoľvek ľudských práv a slobôd. (Madliak et al, 2007)

Podľa článku 3 písm. A) Palermského protokolu je obchodovanie s ľuďmi verbovanie, preprava, transfer, prechovávanie alebo získavanie ľudí pod hrozbou násilia, únosmi, podvodom, lstou, prinútením, silou, zneužitím pozície, v rámci ktorej nemá táto osoba žiadnu inú reálnu a akceptovateľnú možnosť iba prijať túto hrozbu, poskytovaním alebo prijímaním peňazí alebo iného prospechu za účelom získania súhlasu osoby majúcej kontrolu nad inou osobou s cieľom jej zneužívania, nezávisle od toho, či obeť obchodovania súhlasili s účelom zneužívania. Zneužívanie zahŕňa, ako minimum zneužívanie prostitúciou iných alebo iné formy sexuálneho zneužívania, vynútenú prácu alebo služby, otroctvo alebo taktiky podobné otroctvu, zotročovanie alebo odoberanie orgánov na nelegálne účely. (Obchodovanie s ľuďmi, 2009)

Pod formami OSL rozumieme účely, za ktorými sú ľudia obchodovaní. Základným účelom OSL je vykorisťovanie, ale toto vykorisťovanie môže mať rôzne podoby. Jednotlivé formy OSL sa rozlišujú podľa spôsobu ďalšieho využívania takto obchodovaných osôb, pritom sa môže jednať o sexuálne využívanie a vykorisťovanie týchto osôb, o využívanie ich pracovnej sily alebo odber ľudských orgánov a tkanív. Podľa druhu vykorisťovania tak rozoznávame 6 základných foriem OSL – práca v sexbiznise, domáce práce, nútené práce, sprostredkovanie svadby, predaj orgánov, žobranie, vynútená služba v armáde vrátane detských vojakov.

Predmetom OSL je ľudská bytosť, ktorá je chápaná ako tovar. Človek je zbavený akýchkoľvek práv a slobôd a rôznymi prostriedkami je plne podriadený vôli obchodníkov. Z tejto osoby sa v procese obchodovania stáva tovar, je ponúkaný a predávaný. Podľa každoročnej správy amerického ministerstva zahraničných vecí (tzv. TIP Report – Trafficking in Person Report) sa cez medzinárodné hranice obchoduje s 800 000 ľuďmi ročne.

Toto číslo nezahŕňa osoby obchodované v rámci územia jedného štátu.

- Podľa Medzinárodnej organizácie práce je na svete 2,5 milióna obetí obchodovania s cieľom nútenej práce, vrátane sexuálneho vykorisťovania.
- UNICEF odhaduje, že každoročne sa vo svete obchoduje približne s 1 miliónom detí.
- Európska únia odhaduje, že ročne je to približne 175- až 250-tisíc osôb, s ktorými sa obchoduje na jej území, pričom geograficky prevláda trend z východu na západ. (Základné informácie o problematike obchodovania s ľuďmi, 2009)

Podľa identifikovaných obetí je možné urobiť aj profil obchodovaných osôb. V Slovenskej republike ide o ženy vo veku od 15 do 58 rokov a mužov vo veku 17 – 58 rokov. Obete sú *prevažne nevzdelané* alebo len *s veľmi nízkym stupňom ukončeného vzdelania*. Pochádzajú zo *zlých sociálnych pomerov* – sú chudobní, zväčša naivní, neskúsení a s nedostatočným prístupom k informáciám a motivovaní hlavne vidinou ľahkého zárobku.

(Obchodovanie s ľuďmi a Slovenská republika, www.minv.sk) Profil obetí je dôležitý hlavne z hľadiska nastavenia účinnej prevencie.

V rámci poskytovanie starostlivosti je dôležité zdôrazniť hlavne to, s čím sú obeť počas obchodovania – transportu, nútenia a pod. najčastejšie konfrontované. Ide v prevažnej miere o fyzické, psychické a sociálne násilie, sociálnu izoláciu (až väznenie, pripútavania), odopierania stravy a nápojov, spánku, odpočinku, zdravotnej starostlivosti, mzdy. Mnohé obeť sú nútené brať drogy, mnohé vydierania je spojené aj s odopieraním drogy, v mnohých prípadoch je to aj odopierania antikoncepcie, kondómov. Pri nútenej prostitúcii dochádza často aj k vynúteným potratom alebo k prípadnému odobratiu dieťaťa. U obetí sa často stretávame s posttraumatickou stresovou poruchou, obeť sú nedôverčivé, trpia pocitmi strachu a úzkosti, viny, nechcú komunikovať. Je u nich potlačená vlastná hodnota, trpia nízkym sebavedomím, majú nízke sebahodnotenie. Práve na základe prežitého utrpenia je dôležité poskytnúť týmto obetiam v prvom rade pocit istoty a bezpečia, kvalitnú psychoterapeutickú pomoc a intervenciu a samozrejme eliminovať možnú sekundárnu viktimizáciu.

Starostlivosť o obeť obchodovania sa riadi viacerými zásadami (rešpektovanie rozhodnutia klienta/ky, ochrana súkromia a identity a pod.) a je pochopiteľné, že jej zameranie je multidisciplinárne a sú v nej zaangażovaní odborníci z viacerých vedných disciplín. Na starostlivosti o obeť v súčasnosti spolupracujú: Národný koordinátor pre oblasť boja proti obchodovaniu s ľuďmi - štátny tajomník Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Úrad justičnej kriminálnej polície, Úrad boja proti organizovanej kriminalite, Úrad cudzineckej polície, Migračný úrad, Policajný zbor, Expertná skupina pre oblasť boja proti obchodovaniu s ľuďmi - multidisciplinárna pracovná skupinu zameranú na poskytovanie komplexnej starostlivosti o obeť obchodovania s ľuďmi a spolupracujúce mimovládne organizácie : Medzinárodná organizácia pre migráciu IOM Bratislava, Slovenská katolícka charita, Slovenské krízové centrum DOTYK, Občianske združenie NÁRUČ a to prostredníctvom Programu podpory a ochrany obetí, ktorého pilotná fáza sa realizovala v rámci Národného akčného plánu boja proti obchodovaniu s ľuďmi na roky 2006 – 2007. Návrh Národného programu boja proti obchodovaniu s ľuďmi na roky 2011 – 2014, bol predložený na rokovanie vlády SR a schválený uznesením vlády SR č. 96 zo 16. februára 2011 bez pripomienok. Aj tento nový Národný program boja proti obchodovaniu s ľuďmi pokračuje v realizácii programu.

Cieľom programu je poskytovanie pomoci obetiam obchodovania - občanom SR a cudzincom alebo osobe bez štátnej príslušnosti a poskytnúť im komplexnú starostlivosť. Do

programu bolo v roku 2010 zaradených 28 obetí, 14 žien vo veku 17 – 33 rokov, a 14 mužov vo veku 17 – 58 rokov, hlavne o oblasti Košíc a Popradu, najviac na nútené práce, na druhom mieste to bolo sexuálne vykorisťovanie, potom ekonomické vykorisťovanie a nútené žobranie. (Program ochrany a podpory obetí, www.minv.sk)

Po identifikácii obeť (MVO, policajný zbor) je obeť zvyčajne poučená o možnosti vstúpiť do programu, potom už nastupuje činnosť mimovládnych organizácií. MVO, ktoré spolupracujú v rámci programu spracúvajú individuálne akčné plány pomoci obetiam a zasielajú ich národnému koordinátorovi spolu s návrhom o zaradení obeť do programu. Základnou podmienkou zaradenia obeť obchodovania s ľuďmi do programu je jej dobrovoľné prejavenie záujmu o vstup do programu a prerušenie jej kontaktu s kriminálnym prostredím. Národný koordinátor rozhoduje, či obeť môže, alebo nemôže vstúpiť do programu. Po tomto rozhodnutí ostáva obeť OSL v starostlivosti MVO.

Pre obeť – občana Slovenskej republiky je obsahom programu zabezpečenie izolácie z kriminálneho prostredia, pomoc pri dobrovoľnom návrate do Slovenskej republiky, možnosť anonymného ubytovania, ak o to obeť požiada, 90 dňová doba krízovej starostlivosti, komplexná starostlivosť počas celej doby trvania trestného konania, ak sa obeť rozhodne spolupracovať s orgánmi činnými v trestnom konaní, finančná podpora, sociálna pomoc, psychosociálne poradenstvo, psychoterapeutické služby, právne poradenstvo, zdravotná starostlivosť, rekvalifikačné kurzy, 90 dňová doba reintegrácie, možnosti zaradenia do programu ochrany svedka podľa osobitného zákona, možnosti jednorázového finančného odškodnenia.

Pre obeť – cudzinca je obsahom programu zabezpečenie izolácie z kriminálneho prostredia, legalizácia pobytu na území Slovenskej republiky, pomoc pri dobrovoľnom návrate do Slovenskej republiky, možnosť anonymného ubytovania, ak o to obeť požiada, 90 dňová doba na zotavenie, komplexná starostlivosť počas celej doby trvania trestného konania, ak sa obeť rozhodne spolupracovať s orgánmi činnými v trestnom konaní, finančná podpora, sociálna pomoc, psychosociálne poradenstvo, psychoterapeutické služby, právne poradenstvo, tlmočenie, zdravotná starostlivosť, rekvalifikačné kurzy, komplexná starostlivosť poskytovaná počas doby na prípravu obeť na návrat do krajiny pôvodu, ak obeť prejaví záujem o vrátenie sa do krajiny pôvodu, možnosti získania trvalého pobytu, ak je to v záujme Slovenskej republiky, možnosti zaradenia do programu ochrany svedka podľa osobitného zákona, možnosti jednorázového finančného odškodnenia podľa osobitného zákona, pomoc

pri dobrovoľnom návrate do krajiny pôvodu a sprostredkovanie pomoci mimovládnej organizácie pôsobiacej v krajine pôvodu. (Program podpory a ochrany obetí, www.minv.sk)

IOM (Medzinárodná organizácia pre migráciu) spolupracuje v rámci Programu ochrany a podpory obetí od roku 2008. Okrem preventívnych aktivít poskytuje napr. služby reintegračnej, návratovej a preventívnej starostlivosti, tiež spolupracuje s MV SR pri zabezpečení bezplatnej Národnej linky pomoci obetiam OSL.

Slovenské krízové centrum Dotyk poskytuje chránené ubytovanie, utajené bývanie, dočasnú materiálnu a finančnú pomoc, zdravotnú starostlivosť, rekvalifikačné kurzy apod. Okrem toho zabezpečuje aj vzdelávacie aktivity.

Slovenská katolícka charita sústreďuje v rámci tejto problematiky pozornosť na prevenciu, vyhľadávanie, podporu a ochranu obetí, tiež ich reintegráciu.

Obchodovanie s ľuďmi ako fenomén je aktuálny hlavne v odbore sociálna práca z dvoch hľadísk. Jednak z hľadiska príčin, ktoré tento jav podporujú (chudoba, nízka informovanosť, nezamestnanosť a pod.), ale na druhej strane aj z hľadiska dôsledkov, ktoré znáša samotná obeť. Nastaviť účinný systém prevencie znamená podchytiť rizikové a ohrozené skupiny obyvateľstva, ale aj sprísniť kontrolu zainteresovaných subjektov na poli sprostredkovania práce v zahraničí a zlepšiť systém kontroly sprostredkovateľských agentúr. Na strane druhej je dôležité, aby sme obeť obchodovania poskytli hlavne bezpečný a na dôvere založený systém pomoci reflektujúci všetky potreby obeť, zohľadňujúci jej aktuálny stav, ale aj život v budúcnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] Program podpory a ochrany obetí. [online] Dostupné na internete: www.minv.sk
- [2.] Základné informácie o problematike obchodovania s ľuďmi. Príručka Úradu IOM. Medzinárodná organizácia pre migráciu, 2009.
- [3.] Situácia v oblasti obchodovania s ľuďmi na Slovensku. . [online] Dostupné na internete: www.minv.sk

Kontakt

doc. PhDr. Nadežda Kovalčíková, PhD.

Katedra sociálnej práce,

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave

Univerzitné nám. č. 1, 917 01 Trnava

E-mail: Nada.kovalcikova@gmail.com

Dôstojnosť nedospelých ženy v súvislosti s predčasným sexuálnym správaním

Dignity of underage woman in connection with premature sexual behaviour

Mária MOJZEŠOVÁ

Abstrakt

Dôstojnosť je morálny vzťah človeka k sebe samému a spoločnosti k jednotlivcovi. Autorka vo svojom príspevku poukazuje na redukciu tejto základnej ľudskej hodnoty u nedospelých žien – maloletých alebo mladistvých dievčat, ktoré ju vplyvom svojho predčasného sexuálneho správania strácajú, nevedomujúc si zároveň konzekvencie takéto správania.

Kľúčové slová

Dospievanie. Dôstojnosť človeka. Dôstojnosť nedospelých ženy. Predčasné sexuálne správanie.

Abstract:

Dignity of human is moral relationship of human to him/herself and relationship of society to the individual. Author refers in her contribution on the reduction of this basic human value by underage women or youthful girls, who loss it because of premature sexual behaviour. They don't understand the consequences such behaviour.

The key words:

Maturation. Human dignity. Dignity of underage woman. Premature sexual behaviour.

V pojme ľudská dôstojnosť vyjadrujeme nielen predstavy o statuse a hodnote jednotlivého človeka ako slobodnej, rovnoprávnej a autonómnej bytosti, ale vyslovujeme aj bytostnú pravdu o človeku ako jedinečnej a neopakovateľnej osobe.

Dôstojnosť človeka

Ľudská dôstojnosť je pojem, s ktorým sa môžeme stretnúť vo filozofickej a teologickej literatúre ako aj v biomedicínskych, sociologických, právnických, alebo politologických prácach. Ľudská dôstojnosť vychádza z pojmu osoby človeka ako základnej kategórie personalistickej filozofie. Na základe tohto všetky etické (morálne) rozhodnutia, vrátane tých, ktoré sa týkajú starostlivosti o zdravie, musia uspokojovať vrodene a kultúrne potreby každej ľudskej osoby, ako člena ľudskej spoločnosti.

Ľudská dôstojnosť (*dignitas humana*) nevyplýva z arbitrárneho rozhodnutia nejakej autority alebo zákona a ani sa nedá akýmkoľvek pozitívnym zákonom spochybnit' alebo zrušiť, pretože vyplýva priamo z faktu byť človekom, byť príslušníkom rodu *Homo sapiens* (Mráz, 2009).

Človek ako osoba má svoju nedotknuteľnú dôstojnosť, ktorú treba rešpektovať, chrániť a zveľaďovať. Ľudská osoba je subjektom myslenia, konania, eventuálne nečinnosti. Všetky naše skutky sú našimi skutkami, naša osobnosť im vtlačá pečať nezmazateľnosti. Máme tu do činenia s prirodzeným, mravným zákonom človeka. Ľudská osobnosť značí slobodu. Sloboda chcenia, slobodná vôľa, ktorá vyviera z duchovného jadra ľudskej osobnosti, je schopnosť samostatne sa rozhodnúť tým alebo oným spôsobom, ak stojíme pred viacerými možnosťami. Ako konštatuje Vragaš (Vragaš, bez udania roku), človek je náchylný, má sklon porušiť a prestúpiť mravný poriadok, ktorý zodpovedá rozumovej bytosti a ľudskej dôstojnosti. A ďalej ten istý autor dodáva, že náklonnosť k nemorálnemu správaniu, ktoré v konečnom dôsledku narušuje dôstojnosť aj tínedžeriek, je charakterizovaná žiadostivosťou očí, žiadostivosťou tela a pýchou života.

V jednom z najvýznamnejších dokumentov po Druhom vatikánskom koncile – v apoštolskej exhortácii bl. Jána Pavla II. *Christifideles laici* v čl. 38 sa nielen kresťanom, ale aj všetkým ľuďom pripomína, že *osobná dôstojnosť je najcennejším bohatstvom, ktoré človek vlastní. Na základe svojej dôstojnosti je človek sám osebe a sám pre seba vždy hodnotou. Preto sa nesmie s ním zaobchádzať ako s použiteľným predmetom alebo vecou. Osobná dôstojnosť je základom rovnosti všetkých ľudí aj ich vzájomnej solidarity* (Ján Pavol II., 1990).

Dospievanie človeka

Zrelosť, dospelosť človeka sa bežne dosahuje až v jeho dospelosti. S biopsychickým vývojom mladého človeka úzko súvisí aj dozrievanie sociálne a duchovné. Dievčatá, ktoré nedosiahli zákonom konkrétnej krajiny určený vek dospelosti, čo je spojené s jej kultúrou a tradíciami, nazývame nedospelé ženy (Mojžešová a kol., 2007).

Žena často dospieva skôr fyzicky ako psychosociálne. Telesné a psychické dospievanie nemusí prebiehať súčasne. Ak telesný vývin predbieha vývin psychický, môže byť zdrojom negatívnych pocitov a dospievajúci túto zmenu nemusí adekvátne zvládať. Týmto problémom trpia najmä dievčatá (Vágnerová, 2002). Pre rozvoj osobnosti nedospelého dievčaťa a pre jej ďalší život je veľmi dôležitý jej životný štýl a hodnotový systém. Dozrievanie jedinca je obdobím prípravy na život, na samostatnosť, na optimálne zvládnutie reprodukčnej roly, na rodičovstvo. Nie je to však obdobie rodičovstva samotného (Hamanová, 1994). Zároveň je to obdobie prípravy na lásku, manželstvo a na zodpovedné rodičovstvo (Pastor, 2005).

Ukončením pubertálneho vývinu sa stane z chlapca muž, z dievčaťa žena, obidvaja schopní reprodukcie. Tieto premeny sú spojené s určitými zmenami v správaní, konaní a zmýšľaní

jednotlivcov prekonávajúcich pubertu. Podstatou puberty je dozrievanie hormonálneho systému riadeného najmä hypofýzou. Dôležitú úlohu v procese dospievania majú periférne pohlavné žľazy, štítna žľaza a nadobličky. U dievčat sa začína puberta objavením sa prvej menštruácie, u chlapcov spermatogenezou.

Z psychologického hľadiska sa obdobie puberty u dospievajúcich, ako zdôrazňuje Repáň, výrazne prejavuje v oblasti duševnej i telesnej, pričom je to obdobie najrýchlejších, najnápadnejších a najbúrlivejších zmien:

Prudký rast vyžaduje zvýšený príjem potravy a viac spánku.

- Dospievajúci sa prejavuje pohybovou nešikovnosťou a značnou únavnosťou.
- V tomto období sa dospievajúci dočasne odvracajú od vonkajšieho sveta, obracajú pozornosť k vlastným citovým zážitkom, k svojmu vnútornému svetu, sústreďujú sa na seba, na svoju osobu.
- Vzrastá túžba po samostatnosti a úsilie o sebauplatnenie sa, zvyšuje sa sebavedomie, ale chýbajú skúsenosti a schopnosti objektívne a nestranné hodnotiť veci a situácie.
- Citový život sa prehľbuje, ale prejavuje sa v ňom určitá vratkosť, nestálosť, náladovosť.
- Túžba po samostatnosti ženie nedospelých čím skôr sa dostať spod vplyvu rodičov alebo vychovávateľov, čo im dávajú najavo prejavmi vzdoru a revolty, negatívnym prístupom a asociálnymi prejavmi nezdravého vplyvu skupiny vrstovníkov.
- V puberte sa prejavujú všetky povahové črty výraznejšie, zreteľnejšie, vypuklejšie, a to najviac v negatívnom smere. Preto sa v tomto čase vyskytuje najviac konfliktov medzi deťmi a rodičmi i medzi deťmi a učiteľmi.
- U dospievajúcich v puberte sa začína meniť vzťah k druhému pohlaviu. Chlapci i dievčatá túžia po vzájomnom zblížení sa, ktoré nebýva ľahké, lebo chlapci majú strach z vlastnej nedokonalosti, neúspešnosti, boja sa posmechu. Preto obyčajne najprv skupina chlapcov obdivuje jedno dievča alebo dievčatá obdivujú slávneho športovca, básnika či herca. Neskôršie nastupujú individuálne vzťahy, pri ktorých dospievajúci rád idealizuje, nepripustí na vyvolenom dievčati alebo chlapcovi nijaké znaky všednosti, pokladá ho za dokonalú bytosť.
- Priateľstvo v období dospievania sa prejavuje silnou citovou väzbou, vernosťou a dospievajúci mu prikladá veľký význam, usiluje sa udržať si ho, je schopný porušiť aj príkazy rodičov. Preto je dôležité, s kým sa v tomto období dospievania priatelí (Repáň, 1980).

Predčasné sexuálne správanie – rizikové správanie

Ak je spôsob života a hodnotový systém u nedospelých dievčat zameraný na predčasný sexuálny život, spojený v mnohých prípadoch s promiskuitou a ak je u nich zároveň prítomný abúzus spoločensky tolerovaných drog (nikotín, alkohol, kofeín), ako aj spoločensky netolerovaných drog (psychoaktívne látky), považujeme takéto správanie za vysoko rizikové, samozrejme, so závažnými dôsledkami na zdravie (Vágnerová, 2002). Aj ďalší autori považujú predčasne začatý intímny sexuálny život za rizikové správanie nedospelých jedincov, rovnako ako závislosti iného typu, negatívne návyky, agresivitu, kriminalitu či suicidalitu (Mojzešová a kol., 2007).

V rámci rizikového správania dievčat v tínedžerskom veku často okrem popretia tradičných noriem a hodnôt, nerešpektovania rodičovskej, príp. inej autority ohľadom správnej hodnotovej orientácie pozorujeme nielen sklon k experimentovaniu a k závislostiam, ale až stratu zmyslu života mladých ľudí (Mojzešová a kol., 2007). Hamanová rozlišuje rizikové správanie v psychosociálnej oblasti, v oblasti reprodukčného správania a v oblasti zneužívania návykových látok (Hamanová, 2006).

Vek prvého pohlavného styku je prediktorom sexuálneho rizikového správania a súčasných neskorších zdravotných problémov u dospievajúcich dievčat. Vrcholom ľadovca v rizikovom správaní sa maloletých alebo mladistvých dievčat v našich sociokultúrnych podmienkach môže byť ľarchavosť a rodičovstvo počas dospievania (Hamanová, 2001). Neželaná gravidita u nedospelých žien je vnímaná ako problematika s nepriaznivými spoločenskými i zdravotnými následkami. Niektorí autori považujú skupinu tínedžerských matiek za vysoko rizikovú a konštatujú, že v ich komparatívnej štúdii sa takéto nedospelé matky ocitli v trikrát vyššom riziku vzniku a rozvoja závažných ochorení, napr. anémia a hypertenzná choroba, pričom pozorovali u nich aj častejší výskyt predčasných pôrodov (Mahavarkar et al., 2008).

Rizikové správanie je možné vymedziť ako správanie, prinášajúce balansovanie medzi krátkodobým profitom a potenciálnymi dlhodobými negatívnymi následkami a stratami, čo neraz vedie k nárastu trestnej činnosti dospievajúcich (napr. krádeže, prechovávanie návykových látok, vandalizmus, nedovolené ozbrojovanie, v najzávažnejších prípadoch i ublíženie na zdraví s následkom smrti). Tento typ rizikového správania býva zväčša spojený s kontaktom s rovesníkmi s rovnako problémovým správaním. Takíto rovesníci prežívajú nízku rodičovskú kontrolu, vzťahy v ich rodinách sú zväčša napäté, nezriedka sa u nich objavuje antisociálne správanie, záškoláctvo, úteky z domu. Neraz je takéto správanie potencované so získaním a následným prenášaním sexuálne prenosných ochorení, napr. HIV/AIDS (Mojzešová a kol., 2007).

V posledných rokoch aj na Slovensku intenzívne vnímame nepriaznivý vývoj ukazovateľov reprodukčného správania nedospelých žien – maloletých a mladistvých dievčat. Ako konštatujú odborníci (Matulník a kol., 2006, s. 13), tento jav môže mať korene v oslabovaní nukleárnej rodiny ako dôsledok hlbokých zmien v hodnotovom systéme a zmien noriem a postojov, týkajúcich sa osobných vzťahov, rodiny a reprodukčného správania.

Dôstojnosť nedospelej ženy

Prežívať svoj život ako zmysluplný patrí k základným podmienkam duševného zdravia (Mráz, 2009). Človek dnešnej doby často nesprávne chápe slobodu, základné životné hodnoty sú nabúrané, pozorujeme krízu svedomia.

Čistota, cudnosť, mravnosť, ušľachtilosť, dôstojnosť... Pre príliš málo žien vytúžené ciele, pre príliš mnoho žien, dospelých či nedospelých, pojmy, neprávom vyvolávajúce posmech. Dôstojnosť, rovnako ako všetky cnosti, vychádza zvnútra. Predovšetkým z toho, ako si človek váži sám seba.

Aby si mladé dievča zachránilo i uchovalo svoju morálnu čistotu, malo by si ju ceniť ako poklad a preto má bedliť, dávať pozor, aby ju nestratilo cez svoju neostražitosť a ľahkomyselnosť. Ako napraviť drahocenný krištál, keď spadne a rozsype sa na kúsky? Ako napraviť krištál srdca i tela? Ostanú len črepy, úlomky a je to škoda, lebo krištál stráca vtedy svoju cenu. Keď má dospievajúca žena úctu k sebe a chce si ustrážiť svoje srdce, zachovať svoju dôstojnosť a tým i čistotu vo vzťahoch, má byť radšej veľmi opatrná a bedlivá, ako naopak, lebo následky nedajú na seba dlho čakať. Stále aktuálne, aj pre dnešnú postmodernú spoločnosť, sú slová poľského kardinála Štefana Wyszyńskiego, ktorý svojho času poradil dospievajúcim dievčatám veľmi otcovsky: „A začnite akýsi nový štýl v každodennom správaní i vo vzťahoch priateľských s chlapcami. Štýl skutočne dievčenský, plný pôabu i ženskosti, jednoduchý a predsa plný dôstojnosti. Viete, čo znamená pekný - krásny ? Znamená to plný harmónie. Musíte byť pekné - teda usporiadané, zharmonizované vo všetkom. Cit musí byť v súlade vôle i rozumu. A celé vonkajšie správanie musí byť výrazom, zrkadlom vnútorného poriadku, musí byť pekné. Nemôže sa stať, aby sa dievča, vnútorne pekné a plné dôstojnosti správalo nepekne, nedôstojne, ba až riskantne, lebo taká je móda. Tvoj štýl obliekania, česania, pohľadov, gest a slov, nech ti diktuje tvoje srdce, podrobené rozumnej vôli“ (Wyszynski, bez udania roku).

Autor predošlých slov sa zamerlal na spôsob života nedospelých dievčat, pričom zdôrazňuje: „To, čo Ťa najlepšie ustráži a ochráni, je tvoje správanie i postoj, spôsob a štýl života. To je akoby ochranný múr, strážca pokladu tvojho srdca. Od skromnosti a dôstojnosti

tvojho vonkajšieho správania bude záležať i už záleží čistota a nedotknuteľnosť veľkosti tvojho srdca.“ A ďalej pokračuje:

„Tvoj spôsob rozprávania!. Nie je všetko jedno, akými slovami rozprávaš so svojimi kamarátmi, priateľmi, ba aj sama v sebe, keď ťa nikto nepočuje. Nie je všetko jedno, aké slová hádžeš, sú mŕtvym predmetom. Slovo nehodné tvojich úst čosi vyrezáva vytvára, necháva stopy. Váž si svoje ústa a zvlášť slová, keď hovoríš k iným ľuďom“.

Rovnako je to podľa kardinála Wyszinského s pohľadom: „Nie je všetko jedno, ako sa dívaš. Od tvojho pohľadu záleží veľmi veľa, vládni nad svojim pohľadom, váž si ho, nerozhadzuj ho napravo, či naľavo“. Zaujímavé z aspektu zachovania sebaúcty a pocitu dôstojnosti, vlastnej hodnoty mladého dievčaťa k sebe samému sú aj nasledovné odporúčania spomínaného autora: „Či všetky tvoje gestá i pohyby strážia tvoje srdce? Či práve naopak - provokujú, alebo vrhajú nejaké výzvy? Tak často sa hovorí o provokatérskom správaní dievčat. Ako kráčaš? Ako držiš svoje nohy, ruky, ako sa nakláňaš a vstávaš? Pozri sa na seba. Tvoje správanie by malo viesť k tomu, aby si niekto radšej kľakol pred tebou, než by ťa znevážil. Záleží od teba, či si kľakne alebo ťa potupí. To len od teba záleží, aké pocity vyvoláš v druhom človeku. Úctu a gesto lásky, či ľahkovážnosť a vášnivosť. Skromnosť gest a pohybov ustráži a ochráni poklad tvojho srdca pre spoločníka na celý tvoj život, budúceho otca tvojich detí.“

Citovaný autor sa prihovára aj ohľadom obliekania: „Tvoje obliekanie. Pamätaj, máš si chrániť srdce. Aby si to dokázala, musíš najprv chrániť svoje telo. Zakrývaš ho? Si skutočne oblečená? Pri pohľade na módne šaty má človek dojem, akoby krajčírka zabudla ušiť to, čo je najdôležitejšie. Výstrihy nie sú zlé, ale nie po pás. Krátke rukávy tiež, ale bez prehnanosti. Malo by z nich niečo na šatách zostať. Pamätaj, že šaty ťa zahaľujú. Odhaľujúce oblečenie nie je len neskromné, ale často nevkusné, priam škaredé. Buď moderná, ale móda má tiež svoje hranice. Nedovoľ, aby móda obmedzovala tvoju skromnosť a dôstojnosť. Nedopusť, aby móda formovala teba, aby si ťa prispôbovala“.

Kardinál Wyszinski končí svoj prejav k dievčatám slovami: „Máte nato, aby ste skončili s hlúpu a neskromnou módou, s celým správaním, ktoré uráža dôstojnosť každého dievčaťa. Máte nato, aby ste zaviedli nový štýl, nový spôsob správania sa - dôstojný a skromný. Štýl, ktorý bude chrániť hodnotu vášho tela, srdca, budúcich rodín, celého národa. Ponúknite tento nový štýl iným, vašim sestram, priateľkám, kamarátom. žiadajte vlastným postojom, aby sa v tomto štýle aj iní správali k vám. Správajte sa dôstojne a sami budete mať právo od iných také správanie očakávať“ (Wyszinski, bez udania roka).

Medzi aktuálne otázky súčasnej spoločnosti patrí aj problematika sexuálnej výchovy. Priamo či nepriamo zasahuje do života každého človeka, usmerňuje jeho myslenie a ovplyvňuje i jeho správanie. Je dôležité, aby všetci mladí ľudia – žiaci základných a stredných škôl - dostali kvalitné a plnohodnotné informácie z oblasti partnerských a manželských vzťahov i z výchovy k rodičovstvu predtým, ako sa stretnú s konkrétnymi životnými situáciami. Medzi aktuálne otázky dnešnej spoločnosti v súvislosti s prípravou nedospelých dievčat na ich ďalší osobnostný rozvoj, život patrí nepochybne aj príprava na manželstvo a zodpovedné rodičovstvo.

Na základe uznesenia Vlády SR č. 390 zo 4.júna.1996 (intimát č. 57/96) bola Koncepcia výchovy k manželstvu a rodičovstvu v základných a stredných školách vypracovaná. „Realizácia aktivít, súvisiacich s Výchovou k manželstvu a rodičovstvu na základných školách a stredných školách sa uskutočňuje podľa učebných osnov Výchovy k manželstvu a rodičovstvu, schválených MŠ SR pod č. 2493/1998 – 41 s platnosťou od 1. 9. 1998 v súlade s Koncepciou výchovy k manželstvu a rodičovstvu, schválenou na zasadnutí Vlády SR dňa 4. júna 1996“ (Usmernenie, 1998). Zamyslime sa však, či jej adekvátne naštylizované formulácie sú v každodennej praxi pedagogicko-výchovnej činnosti našich slovenských škôl dôsledne aplikované...

Významný súčasný odborník pre oblasť antropológie ženy vo svojich prácach často zdôrazňuje, že bez sebaúcty, bez sebaaprijatia a bez rešpektu voči sebe niet identity. Úcta k sebe, dôvera vo vlastné potenciálnosti a schopnosť uplatniť ich sú platným predpokladom pre zaručenie osobnej zrelosti (Fula, 2004), čo platí, samozrejme, aj pre dospievajúce dievčatá v pohľade na ich vlastnú dôstojnosť.

Vo veľkej časti, možno väčšiny dospievajúcich aj dospelých chýba, žiaľ, účinná vôľa, schopnosť odolávať lákadlám, negatívnym vzorcom správania v súčasných médiách, chýbajú informácie a sociálne zručnosti potrebné na to, aby deklarované hodnoty formovali život a stali sa zdrojom sebarealizácie a osobného šťastia. V správaní mnohých nedospelých žien často absentujú elementárne etické princípy k intímnemu životu a v neposlednom rade až zarážajúco ľahkovážny prístup k vlastnému zdraviu. Nesmieme ignorovať ani skutočnosť, že jednou z dôležitých príčin tohto javu je výskyt nefunkčných rodín, ktoré mladému človeku neposkytujú ani pozitívne vzory správania, ani citovú saturáciu. Ďalšou významnou príčinou je množstvo umelých impulzov, ktorými priemysel sexu mladého človeka na každom kroku zaplavuje. Preto nemôžeme byť až tak prekvapení, keď slovo dôstojnosť maloletého alebo mladistvého dievčaťa vnímajú mnohí ako archaizmus, ako niečo zastaralé a

nemoderné...Konzekvencie naznačeného prístupu však vidíme a niekedy veľmi bolestne, na každom kroku...

Záver

Na záver len zopár viet z prednášky Mgr. Ing. Mariána Kuffu, Dr.h.c., iniciátora, zakladateľa a realizátora skutočne ľudských a komplexných služieb bezdomovcom a ďalším ľuďom v núdzi v Žakovciach pri Kežmarku.. Tieto vety sú veľmi úprimne myslené pre tie nedospelé dievčatá, ktoré chcú rozmýšľať v súvislostiach:

„Keby som Ťa chcel kúpiť, nedá sa! Keby som všetko predal, celý svet, nedá sa! Vieš, akú Ty máš cenu?“

„Čo?“

„Akú Ty máš hodnotu. Ty nie si len kus mäsa, pekne usporiadaného pre chlapcov! Nechcela by si byť matkou?“

„Chcela“.

„Myslíš si, že sa dobre pripravuješ na materstvo?“

Ticho boli (chlapci i dievčatá), ani nepípli... Ten jeden sa jej kdesi dotkol a také zaucho dostal, takú pecku mu dala... Potom som porozprával o potratoch, o materstve, o dôstojnosti ženy, o všeličom možnom.

Dobehlo ma dievča, ťahá ma za rukáv, plakala: „Maroš, keby som Ťa skôr poznala, nikdy by som si to nedala zobrat'...Ja som bola dvakrát na potrat, ale mne nikto nepovedal, čo to je potrat...“

Pýtam sa jej: „Kde máš rodičov?“

„Ota v Košiciach, mama žije v Bratislave“.

„A Ty si kde?“

„Tu žijem, s babkou...“.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] FULA, Milan. 2004. Antropológia ženy a náuka Jána Pavla II. Bratislava : Don Bosco.
- [2.] HAMANOVÁ, Jana. 1994. Dospívajúci budúci rodiče. In: Význam rodiny pro současnost a budoucnost. Praha : 1994, s. 56-61.
- [3.] HAMANOVÁ, Jana. 2001. Syndróm rizikového správania sa v dospievaní. In: O výchove v rodine. Bratislava : SSPRZR 2001, s. 55-63.
- [4.] HAMANOVÁ, Jana. 2006. Biologické a psychosociálne zrání v dospievaní a jejich odchylky. In: Aktuálne otázky predčasného a predĺženého dospievania. Bratislava : SSPRZR 2006, s. 26-40.

- [5.] JÁN PAVOL II. 1990. Apoštolská exhortácia pápeža Jána Pavla II. *Christifidelis laici* (časť 38). Bratislava : Lúč.
- [6.] MAHAVARKAR, A. U., MADHU, C.K., MULE, V.D. 2008. A comparative study of teenage pregnancy. In: *Journal of Obstetrics and gynaecology*. 2008, 28 (6):604-607.
- [7.] MATULNÍK, Jozef a kol., 2006 Analýza sociálnych a zdravotných dôsledkov zmien demografického správania na Slovensku. Trnava : FF TU. s. 13.
- [8.] MOJZEŠOVÁ, Mária, TRIZULJAKOVÁ, Jana, KOSTIČOVÁ Michaela. 2007. Zdravotné riziká predčasnej gravidity pre narodené dieťa. In: *Vznik a vývoj neinfekčných epidemických ochorení v 21. storočí*. Trenčín : Trenčianska univerzita A. Dubčeka, s. 89-97.
- [9.] MRÁZ, Marián. 2009. Humanistické aspekty ľudskej dôstojnosti. [cit.2011-10-08]. Dostupné na:http://www.uski/frm_2009/ran/2004/c/040107.html.
- [10.] PASTOR, Karol. 2005. Rodina, manželstvo a populačný vývoj v postmodernej spoločnosti. In: *Rodina v súčasnom svete*. Bratislava : TF TU, s. 23-28.
- [11.] REPÁŇ Ľudovít. Psychológ bez čakárne. [cit.2011-10-07]. Dostupné na <http://www.psychologia.sk/texty/dospievanie2.htm>
- [12.] USMERNENIE MŠ SR. 1998. [cit.2011-10-08]. Dostupné na www.minedu.sk/data/USERDATA/...2003_440_usmernenie.pdf
- [13.] VÁGNEROVÁ, Marie. 2002. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál, 2002, 510 s.
- [14.] VRAGAŠ, Štefan. Princíp personality. [cit.2011-10-11]. Dostupné na <http://ksn.frcth.uniba.sk/personalita.html>
- [15.] WYSZINSKI, Štefan. Bez udania roku. Prejav k dievčatám – transkript. Dostupné na http://redemptoristi.kske.sk/CLANKY/0020_wisinski_dievcatam.

Kontakt

h.doc. MUDr. Mária Mojzešová, PhD.

Ústav sociálneho lekárstva a lekárskej etiky, Lekárska fakulta UK

Bratislava, Sasinkova 2, 813 74

E-mail: maria.mojzesova@fmed.uniba.sk

Aktivity pedofilov na internete a prevencia sexuálneho zneužitia detí

The activities of pedophiles on the Internet and the prevention of Child sexual abuse

Milan FULA

Abstrakt

Internet sa stal aj miestom na šírenie detskej pornografie a získavania obetí. V dôsledku toho, že zviditeľňuje sexuálne túžby a fantázie, násilie na deťoch a umožňuje zdieľanie a zakúpenie pornografického materiálu cez reálne a virtuálne adresy, prispieva k šíreniu pedofílie s jej negatívnymi dôsledkami. Vystavovanie detí a adolescentov pornografickému materiálu môže negatívne ovplyvniť vývin ich osobnosti, motivovať k sexuálnej agresii a deformovať ich sexuálne postoje. Príspevok zdôrazňuje nutnosť komplexnej činnosti a spolupráce všetkých aktérov, ktorá zabráni šíreniu pedofilných aktivít na internete a ochráni deti pred sexuálnym zneužitím.

Kľúčové slova

Detská pornografia, Internet, pedofília, prevencia, komerčné sexuálne zneužívanie detí.

Abstract:

The Internet has become also a forum for the dissemination of child pornography and recovery of victims. Consequently, the visible sexual desires and fantasies, violence against children and allows the sharing and purchasing pornographic material through real and virtual addresses, it contributes to the spread of paedophilia with its negative effects. Exposure of children and adolescents to pornographic material may adversely affect the development of their personality, motivate them for sexual aggression and deform their sexual attitudes. The contribution stresses the need for comprehensive action and cooperation of all actors to prevent the spread of pedophile activity on the Internet and protect children from sexual abuse.

The key words:

Child pornography, Internet, pedophilia, prevention, commercial sexual exploitation of children.

Médiá masovej komunikácie globálnym a prevažne pozitívnym spôsobom transformujú našu kultúru a náš svet. Ako výsledok technologického pokroku zahŕňajú masmédiá okrem pozitívneho aspektu aj viaceré riziká pre súčasného (mladého) človeka. Vzhľadom na rozšírenosť a úspešnosť moderných technológií u mladých jednu z najväčších obáv predstavuje príliš ľahký až nekontrolovaný prístup mladých, hlavne detí, k programom, obrazom a informáciám, ktoré obsahujú násilie, sex a pornografiu. Podstatnou globálnou otázkou zostáva ako harmonizovať základnú slobodu prejavu s nástrojmi na boj proti násiliu, zneužívaniu a sexu v médiách. Jednou z najväčších výziev na národnej i na globálnej úrovni

predstavuje fenomén kyberkriminality, sexuálneho zneužívania, detskej pornografie online zo strany ľudí bez škrupúl. Ide o súčasť fenoménu nazvaného komerčné sexuálne zneužívanie detí (*Commercial Sexual Exploitation of Children*), ktorý vo všeobecnosti zahŕňa detskú prostitúciu, detskú pornografiu a obchod s deťmi pre sexuálny priemysel (Vaníčková, 2007). Predstavuje narastajúci a mimoriadne nebezpečný sociálno-patologický fenomén.

Pedofilné aktivity na Internete

Internet, ktorý je mimoriadne silným komunikačným kanálom, sa stal miestom revolúcie v spôsobe, akým sa môžeme dostať k sexu a sexuálnym obsahom a súčasne virtuálnym priestorom na pornografické vykorisťovanie detí. Anonymita virtuálneho priestoru a rýchlosť prenosu informácií prispieva k značnému rozmachu pornografie a pedofílie, ktoré sú často prezentované ako ponuka na rozhovor, na „priateľstvo“ alebo na zárobok, pričom v skutočnosti vedú k sexuálnemu zneužívaniu obetí. Ak v minulosti pedofil rozvíjal svoje aktivity osamote, dnes – vďaka rozvoju internetu a nových technológií – má možnosť spojiť sa s inými pedofilmi alebo sympatizantmi, čo ho podporuje v jeho túžbach a cez výmenu alebo kúpu bohatého pedopornografického materiálu neustále oživuje svoju fantáziu. K negatívnym aspektom patrí aj fakt, že internet prispieva k vystupňovaniu správania pedofilov, k hľadaniu vždy silnejších emócií napr. cez tvorbu sofistikovaných pascí pre deti vo forme „nevinných“ internetových stránok, ktoré sa venujú animovaným filmom.

Podľa talianskeho prieskumu (Berizzi, 2007) stačí minimálna počítačová zručnosť pre bezplatný prístup k pedofilným online materiálom, ktoré možno zadarmo sťahovať a ďalej šíriť cez webové stránky pre platiacich záujemcov (kreditná karta). Za jeden deň možno získať 10 tisíc návštevníkov, z ktorých 10 % (1000) zakúpi zakázané fotografie alebo digitálne videá s pedofilným obsahom (nahé alebo polonahé deti, zneužitá alebo redukovaná na bábky, obrázky ultrazvuku novorodencov a malých detí vo veku 0-4 roky, fotografie mŕtvych detí a detských obetí dopravných nehôd, scény sexu medzi dospelými a deťmi, medzi samotnými deťmi). Ak je cena knihy s 10 fotografiami 80 Eur, najšikovnejší zločinci internetovej pedofílie môžu za 24 hodín zarobiť aj 80 tisíc eur. Tento druh internetového biznisu umožňuje s veľkou ľahkosťou prejsť z obyčajného konzumenta do roly producenta detskej pornografie.

Milfait (2008, s.102-110) popisuje aktivity a stratégie pedofilov na Internete, kde pedofili:

- organizujú svoje zbierky pornografických materiálov a korešpondencie;
- môžu komunikovať so širokým a rôznorodým publikom;
- prístup k dieťaťu získavajú najčastejšie cez detské čety a diskusné skupiny;

- anonymne sledujú deti z bezpečia svojho domova, pričom menia vek, pohlavie, záujmy, vzdelanie;
- získajú dieťa, ktoré sa teší, že našlo na internete „dospelého kamaráta“ s rovnakými záujmami, názormi;

Používanou stratégiou pedofilov je tzv. „grooming“, čiže spriatelnenie sa s deťmi prostredníctvom internetu s cieľom sexuálne ich zneužiť. Pedofilovia, ktorí túžia po osobnom stretnutí, bombardujú deti i adolescentov nielen cez internet, ale aj cez telefón: formou ponuky vyzliecť sa, odfoťiť a poslať fotografiu, pričom odmenou je nabitie telefónu alebo malé dary.

V internetovej sieti sa vyskytujú pedofili na četoch, skupiny tzv. „pedošakalov“ predávajúcich detskú pornografiu kvôli zárobku alebo pôžitku. Okrem nich je na vzostupe aj kategória tzv. kultúrnych pedofilov, čiže sofistikovanejšia verzia zdanlivo platonických pedofilov. Nechýbajú ani pedofili, ktorí v liberálnom duchu bez anonymity otvorene propagujú vstup do veľkej pedofilnej rodiny.

Existujú aj čety milovníkov chlapcov (*boylover*) a milovníkov dievčat (*girlover*), kde sa virtuálne stretávajú efebofilní a pedofilní jedinci z celého sveta, aby slobodne konverzovali, spoluzdieľali svoju vášeň pre malých chlapcov a dievčatká, vymieňali si adresy s pedofilným materiálom.

Podľa údajov združenia Meter doplnených o informácie združení bojujúcich s detskou pornografiou z iných národov, detí, ktoré sú zaangažované v obchode s detskou pornografiou je viac ako 2 milióny (z celkového počtu 158 miliónov zneužívaných detí vo svete) pričom 78% tvoria dievčatá a 22% chlapci. Z rasového hľadiska je 70% bielej rasy, 20% má ázijský a africký pôvod a 10% je z arabského a stredovýchodného sveta (Berizzi, 2007). Ku krajinám kde najviac prekvitajú pedofilné aktivity na internete patria Spojené štáty americké, Rusko, Irán, Irak, Izrael, Južná Afrika, Nigéria, pričom za svetovú centrálu detskej pornografie sa považuje San Peterburg.

Nová sociálna organizácie pedofílie a jej enormné rozširovanie a propagácia cez internet vedie v niektorých prípadoch k sociálnej panike, ktorá je v mnohých prípadoch opodstatnená. Internetové zviditeľňovanie sexuálnych túžob a fantázií, násilia na deťoch, možnosť zdieľať a kupovať pornografický materiál cez reálne a virtuálne adresy, to všetko prispieva k šíreniu pedofílie s jej negatívnymi dôsledkami a tendenciálne vedie k normalizácii a ospravedlňovaniu pedofílie v očiach samotných pedofilov. Vystavovanie detí a adolescentov pornografickému materiálu, zneužívanie detí a mladých pri tvorbe pornografických materiálov môže negatívne ovplyvniť vývin ich osobnosti, motivovať k sexuálnej agresii

a deformovať ich sexuálne postoje (Ondrejka, 2006). Osobitne ťažké formy traumatizácie osobnosti má za následok tvorba detskej pornografie, ktorá je sexuálnym zneužitím *par excellence*. Fotografovanie a filmovanie obetí počas sexualizovaného násillia zosilňuje pocit hanby, straty vlastnej hodnoty a totálnu bezmocnosť (Milfait, 2008).

Ochrana a prevencia sexuálneho zneužívania detí cez internet

Spoločnosť má záujem na ničím nenarušenom mravnom a sexuálnom vývoji najbezbrannejších občanov – detí. Komerčné sexuálne násillie na deťoch, vrátane výroby a šírenia detskej pornografie je jednou z najvážnejších foriem násillia na deťoch, ktoré nie je len prehreškom proti morálnym normám, ale aj zločinom podľa trestného práva. V súvislosti s nebývalým rozmachom detskej pornografie cez internet je potrebné zvýšiť trestný postih osôb, ktorý vyrábajú a šíria pornografický materiál. Rovnako by mala byť trestným činom aj držba pornografického materiálu zobrazujúceho sex s dieťaťom (Mittlöhner, 2005). V tomto smere sa ukazuje naliehavá potreba medzinárodnej spolupráce a zjednocovania príslušných právnych predpisov kvalifikujúcich a postihujúcich trestný čin výroby, rozširovania a držania detskej pornografie (Komisia, 2009). Aj preto Odporúčanie Európskeho parlamentu (3.2.2009) obsahuje výzvu stíhať poskytovateľov pedofilných diskusných stránok alebo internetových pedofilných fór, a uplatňovať zákaz inzerátov nabádajúcich k sexuálnemu zneužívaniu detí a sexuálnej turistike, čo by malo byť považované vo všetkých členských štátoch za trestný čin (Chromý, 2010).

Výmena pedofilného materiálu cez internetovú sieť umožňuje vyšetrovateľom v reálnom čase (on line) sledovať podozrivých surfujúcich, infiltrovať sa do pedofilných četov (písomná konverzácia ľudí v reálnom čase formou počítačovej siete), vytvoriť siete-pasce pre chytenie skupiny kybernavigátorov, ktorých sexuálne priťahujú deti. Policajné orgány postupne vytvárajú čierne listiny pedofilných stránok na internete, ku ktorým prevádzkovateľ danej krajiny zakáže prístup alebo ich eliminuje. Vzhľadom na možnosti internetu sa však pedofili zaregistrovaný na servery danej krajiny virtuálne ľahko presunú na neblokované webové stránky zahraničných prevádzkovateľov, u ktorých je liberálnejšie zákonodarstvo. Aj v tomto prípade je nutná medzinárodná koordinácia na európskej i svetovej úrovni, ktorá zablokuje pornografický obchod a s ním spojené sexuálne zneužívania detí.

K významným organizáciám, ktoré sa zaoberajú prevenciou detskej pornografie patrí INHOPE - medzinárodná asociácia národných centier na nahlasovanie nezákonného obsahu na internete, ktorá vznikla v r. 1999 v rámci akčného plánu Európskej komisie s názvom Bezpečnejší internet (*Safer Internet Action Plan*). Jej súčasťou je aj Slovensko

prostredníctvom projektu Stopline.sk, mimovládneho združenia eSlovensko, ktorého cieľom je monitorovanie, vyhľadávanie a odstraňovanie nezákonného a nevhodného obsahu a činnosti na internete (sexuálne zneužívanie detí, detská pornografia, grooming) a následné odovzdanie na prešetrenie policajným orgánom.

Ako pozitívny fakt treba spomenúť, že nielen v zahraničí (napr. v Taliansku Meter, v Nemecku Projekt Kiss, v Čechách Projekt Šance), ale aj na Slovensku postupne podnikajú prvé kroky v prevencii a poradenstve neziskové organizácie v súčinnosti s ministerstvom vnútra (Unicef, OZ eSlovensko, www.zodpovedne.sk).

Zoči-voči novému fenoménu sexuálnemu zneužívaniu detí na internete je potrebné inovovať štýl a metódy boja proti pedofílii a detskej pornografii. Inovácia vychádza z širšieho vnímania práv detí a ich ochrany a z presvedčenia, že na potlačenie hanebného obchodu nestačí len represia zverená policajným silám. Naliehavo sa vyžaduje vytvorenie siete kompetentných a motivovaných osôb, úzko prepojených so spoločnosťou, aby sa vytvorila mentalita bdelosti, podpory a ochrany detí ako takých, ktorá zviditeľní sexuálne zneužitie a falošnú solidaritu, ktorá ho zakrýva, ako neúnosný zločin pre kolektívne vedomie. Za rozširovaním detskej pornografie nestojí žiadna utlačovaná menšina, ale organizované skupiny, ktoré zneužívajú demokratické právo na slobodu, aby oslavovali násilie na deťoch a urobili z neho výnosný obchod (Milfait, 2008, s.141). Rovnako treba odmietnuť snahu aktivistov o spoločenské zrovnoprávnenie sexuálnych potrieb pedofilov (analogicky ako sa to podarilo gejom a lesbám) využívajúcimi argument práva dieťaťa na chcený sexuálny zážitok a skúsenosť.

Primárna prevencia sexuálneho zneužívania detí formou pedofilných aktivít na internete má za cieľ elimináciu alebo minimalizáciu tohto ohrozujúceho fenoménu. Zahrňuje vedľa hlavnej cieľovej skupiny detí do pätnástich rokov, aj potenciálnych páchatel'ov a skupiny, ktoré prevenciu garantujú (Taubner, s.59):

- potenciálne obeť – detí do pätnásť rokov;
- rodičov a pedagogických pracovníkov;
- profesionálne skupiny, ktoré sa venujú prevencii (zdravotníci, psychológovia, sociálni pracovníci, orgány činné v trestnom konaní) a štátne inštitúcie;
- verejnosť a masmédiá;
- páchatelia sexuálneho zneužívania detí – pedofili.

Zmyslom osvetovej činnosti ako cieľavedomého pôsobenia na utváranie verejnej mienky v prospech detí a ich ochrany je informovanie o (Täubner, 2005):

- právnych a psychologických charakteristikách sexuálneho zneužívania;

- formách sexuálneho zneužívania;
- správania páchatel'a a obeť;
- možných následkoch u obeť;
- formách pomoci a ohlasovacej povinnosti;
- správani k páchatel'ovi a k obeť;

Primeraná osveta neponúka len informácie o sexuálnom zneužívaní a jeho prevencii, ale aj návody k aktivitám a správaniu, ktoré ochraňuje dieťa a jeho práva.

Je potrebné, aby všetky deti vedeli, že virtuálny priestor obsahuje aj informácie, ktoré možno zneužiť a javy, ktoré ich môžu ohroziť. Preto je nutná rodinná i školská sexuálna i mediálna výchova, ktorá poukáže na potenciálne hrozby, nebezpečenstvá, spojené s používaním nových technológií (internet, mobil) a na skutočnosť, že ohrozenia môžu byť oveľa väčšie ako tie, ktoré sa dejú v reálnom živote. V tomto kontexte je nutné valorizovať rolu školského sociálneho pracovníka. V rámci primárnej prevencie sexuálneho zneužitia detí cez pedofilné aktivity na internete majú mimoriadny význam pravidlá bezpečného používania internetu (Piláš, 2004):

- nikdy nezverejňuj neznámej osobe na internete svoje osobné údaje (adresu, meno, mail, telefón, škola);
- nezverejňuj na internete svoje fotografie a videá lebo môžu ľahko slúžiť k fotomontáži a zneužitiu, k detskej pornografii; k prezradeniu rodinného a sociálneho zázemie či adresy bydliska či školy;
- nikomu neprezrad' svoje heslo, ktoré by malo byť kvalitné;
- nikdy si nedohovárať schôdzku s osobou, s ktorou si sa zoznámil/a cez internet;

Záver

V komplexnom prístupe ku (komerčnému) sexuálnemu zneužívaníu detí je nutný interdisciplinárny prístup zahŕňajúci odborníkov pomáhajúcich profesií (pediater, psychiater, detský gynekológ, detský psychológ, sociálny pracovník, pedagogický pracovník, pracovník justície). Rovnako je nutná intenzívna spolupráca štátnych inštitúcií, neziskových organizácií, prevádzkovateľov internetových serverov a pracovníkov štátnych i súkromných masmédií. Fundamentálnou výzvou prevencie sexuálneho zneužitia detí zostáva však valorizácia rodiny ako miesta pre humanizáciu a integrálny rozvoj každého dieťaťa. V konečnom dôsledku ide aj o kultúrnu a etickú kvalitu spoločnosti. Ved' civilizačná úroveň spoločnosti závisí od toho, nakoľko dokáže chrániť svojich najslabších členov, ku ktorým deti bezpochyby patria.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] BERIZZI, P. 2007. *Pedofilia, ecco la Rete degli orchii. Su Internet i siti dell'orrore.* [online]. Rím. [cit.2011-10-20]. Dostupné na internete: <<http://www.repubblica.it/2007/07/sezioni/cronaca/pedofilia-inchiesta/pedofilia-inchiesta/pedofilia-inchiesta.html>>.
- [2.] CHROMÝ, J. 2010. *Kriminalita páchaná na mládeži.* Praha: Linde, 2010. ISBN 978-80-7201-825-3.
- [3.] KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV. 2009. *Rámcové rozhodnutie rady o boji proti sexuálnemu zneužívaniu a sexuálnemu vykorisťovaniu detí a proti detskej pornografii.* [online]. Brusel. [cit.2011-10-10]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0135:FIN:SK:PDF>>.
- [4.] MILFAIT, R. 2008. *Komerční sexualizované násilí na dětech.* Praha: Portál, 2008. 210 s. ISBN 978-80-7367-320-8.
- [5.] MITLÖHNER, M. 2005. Právní aspekty pohlavního zneužívání postihování, in WEISS, P. a kol. *Sexuální zneužívání dětí.* Praha: Grada Publishing, s. 31-44. ISBN 80-247-0929-5.
- [6.] ONDREJKA, G. - FARSKÝ, I. - SPITKA, M. 2006. *Psychopotologické aspekty expozície detí a adolescentov sexuálnym obsahom v masmédiách.* [online]. Praha. [cit.2011-10-10]. Dostupné na internete: <<http://www.solen.cz/pdfs/psy/2006/02/06.pdf>>.
- [7.] PILAŘ, J. 2004. *Pravidla pro rodiče a děti k bezpečnějšímu užívání internetu.* [online]. Praha. [cit.2011-10-10]. Dostupné na internete: <<http://aplikace.msmt.cz/HTM/PHPravidlaprorodiceadetia.html>>.
- [8.] TÄUBNER, V. 2005. Prevence sexuálního zneužívání dětí. in WEISS, P. a kol. *Sexuální zneužívání dětí.* Praha: Grada Publishing, s. 57-85. ISBN 80-247-0929-5.
- [9.] VANÍČKOVÁ, E. 2007. *Detská prostituce.* Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-2218-4.
- [10.] WEISS, P. a kol. 2005. *Sexuální zneužívání dětí.* Praha: Grada Publishing, 2005. ISBN 80-247-0929-5.

Kontakt

doc. ThDr. Ing. Milan Fula, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Detašované pracovisko Saleziánium, Rajecká 17, 010 01 Žilina, E-mail: mifula@gmail.com

„Nie sme na predaj“ - príručka pre odborných zamestnancov pomáhajúcich profesií o problematike násilia na deťoch s osobitným dôrazom na problematiku komerčného sexuálneho zneužívania detí

„We are not for sale“ – manual for specialized employees about problems with violence committed on kids with emphasis on commercial sexual exploitation of kids

Alena KOPÁNYIOVÁ, Eva SMIKOVÁ

Abstrakt

V rámci Národného programu starostlivosti o deti a dorast v Slovenskej republike na roky 2008 – 2015 sme za podpory Ministerstva zdravotníctva SR realizovali aktivitu rozširovania informovanosť verejnosti o problematike násilia na deťoch s osobitným dôrazom na problematiku komerčného sexuálneho zneužívania detí, jej spoločenskej závažnosti a o službách, ktoré môžu slúžiť ohrozeným deťom, so zameraním sa hlavne na rizikové skupiny detí. Príspevok pojednáva o vytvorení informačných materiálov a príručke pre odborných zamestnancov pomáhajúcich profesií.

Kľúčové slová

Deti, komerčné sexuálne zneužívanie, násilie, prevencia

Abstract:

Under the National program Care for children and youth in Slovak republic in years 2008-2015 and with the help of Ministry of Health of Slovak Republic we realized an activity of spreading awareness of public with violence committed on kids with emphasis on commercial sexual exploitation of kids, its social importance and about services which may serve endangered children, with aim on endangered groups of children and youth. The contribution deals with creating of informational bulletins and a handbook for specialized employees.

The key words:

Children, commercial sexual exploitation, violence, prevention

Násilie v rôznych formách sprevádza človeka od nepamäti. Prejavuje sa v rôznych podobách a asi by nebolo vôbec jednoduché rozhodnúť, ktorý druh násilia je závažnejší ako ostatné. Všetky druhy násilia boli a budú nepochybne tragickým zlyhaním ľudskej spolupatričnosti a odstraňovanie ich následkov patrí k ušľachtilým prejavom humanity človeka.

Národný program starostlivosti o deti a dorast v Slovenskej republike na roky 2008 – 2015 vychádzajúc z implementácie Európskej stratégie určuje strategické direktívy na zlepšenie zdravia a vývoja detí a dorastu v 7 hlavných prioritách: Zdravie matky a novorodenca, Výživa a fyzická aktivita, Infekčné choroby, Úrazy a násilie, Životné prostredie, Dorastový vek,

Psychosociálny rozvoj a mentálne zdravie. Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie (VÚDPaP) s podporou Ministerstva zdravotníctva SR sa podujal naplniť ciele jednej z priorít - rozširovať informovanosť verejnosti o problematike násilia na deťoch s osobitným dôrazom na problematiku komerčného sexuálneho zneužívania detí, jej spoločenskej závažnosti a o službách, ktoré môžu slúžiť ohrozeným deťom, so zameraním sa hlavne na rizikové skupiny detí a dorastu. Dvojstranná spolupráca rezortu zdravotníctva s rezortom školstva má svoje opodstatnenie, pretože synergicky nielen prepája rozširovanie úrovne informovanosti verejnosti o problémoch násilia a sexuálneho zneužívania detí, ale vo výchovnej a psychologickvej rovine rozširuje intervenčné a preventívne metódy a postupy zamerané hlavne na rizikové skupiny detí a dorastu.

V prípravnej fáze VÚDPaP spracoval najnovšie odborné informácie o problematike ochrany detí pred násilím a zanedbávaním v súlade so psychologickými vývinovými potrebami a s osobitným dôrazom na problematiku komerčného sexuálneho zneužívania, v realizačnej fáze projektu boli vypracované informačný **letáky** pre deti (6 -11 rokov) a mládež (12 -18 rokov), **plagáty** a **metodická príručka** určená predovšetkým pre odborných zamestnancov poradenských zariadení v rezorte školstva.

Metodická príručka má 8 kapitol: 1. **Deti a násilie**, 2. **Komerčné sexuálne zneužívanie detí**, 3. **Psychologické vývinové osobitosti detí a mládeže**, 4. **Diagnostika detí v prípadoch komerčného sexuálneho zneužívania**, 5. **Komerčné sexuálne zneužívanie detí a škola**, 6. **Význam rodičovskej výchovy detí – pozitívne rodičovstvo**, 7. **Špecifiká realizácie preventívnych programov**, 8. **Perspektívy multiodborovej resp. multirezortnej integrovanej spolupráce pri preventívnych a interventívnych aktivitách v prípadoch sexuálne zneužívaných detí**.

Predpokladom správneho pochopenia problému sexuálneho zneužívania detí je jeho jasná definícia (1.a 2.kapitola). Doteraz najširšou je definícia Rady Európy z júna 1992, ktorá považuje „sexuálne zneužitie dieťaťa za nepatričné vystavenie dieťaťa sexuálnemu kontaktu, činnosti či správaniu. Zahŕňa akékoľvek sexuálne dotýkanie, styk či vykorisťovanie kýmkoľvek komu bolo dieťa zverené do starostlivosti alebo kýmkoľvek, kto sa s dieťaťom dostane do nejakého styku. Takouto osobou môže byť rodič, príbuzný, priateľ, odborný, dobrovoľný pracovník či cudzia osoba“.

Spojenie zneužívania s komerciou a organizovaným zločinom bolo nazvané komerčným sexuálnym zneužívaním, či vykorisťovaním detí (CSEC – Commercial Sexual Exploitation of Children). Ide o každé využitie dieťaťa pre sexuálne účely za finančnú či inú odmenu. Tá je poskytnutá napríklad rodičom, ktorí dieťa predali, alebo aj priamo dieťaťu, ak samé poskytuje

sexuálne služby , pokiaľ nebolo unesené či niekde držané násilím. Vždy je však finančná odmena v týchto prípadoch poskytovaná všetkým , ktorí obchod s deťmi prevádzkujú organizujú (sprostredkovateľ, agent či ďalší zúčastnení). Spoločným menovateľom všetkých týchto foriem CSEC je ubližovanie dieťaťu. Komerčné sexuálne zneužívanie detí je vo všetkých formách vzájomne prepojené a viaže sa ako príčina či ako následok s celou radou nepriaznivých javov – ako je chudoba, vojna, dysfunkčná či afunkčná rodina, odchýlky vo vývine dieťaťa a nedostatočná starostlivosť oň, nerešpektujúca ani najzákladnejšie potreby dieťaťa. Pre našu krajinu je významná tabuizácia a popieranie výskytu tohto javu. Tri najväznejšie typy CSEC sú: obchodovanie s deťmi, detská prostitúcia a detská pornografia.

Na základe poznania základných psychologických vývinových osobitostí detí a mládeže od mladšieho školského veku po adolescenciu s dôrazom na sexuálny vývin (3. kapitola), je 4.kapitola venovaná diagnostike detí v prípadoch komerčného sexuálneho zneužívania. Komplexná psychodiagnostická analýza prípadov sexuálne zneužívaných detí je veľmi často nosnou súčasťou multidisciplinárneho prístupu k riešeniu problémov týchto detí. V rámci príručky nebolo však možné detailne sa ňou zaoberať, uvedené sú tri postupy, ktoré sa autorom pri práci s takýmito deťmi dobre osvedčili: **Skríningový dotazník pre detskú kresbu ľudskej postavy (Hardin/Peterson, 1995)**, **Kinetická kresba rodiny (Burns, Kaufman, 1972)** a **Scénotest**. Využitie Scénotestu je ilustrované dvomi kazuistikami z vlastnej praxe.

Väčšina trestných činov komerčného sexuálneho zneužívania detí sa dotýka školou povinných detí. Napriek tomu škola nevenuje tomuto problému dostatočnú pozornosť a to predovšetkým pre neznalosť tohto javu, nevšímavosťou k prípadnému zvláštnemu správaniu sa dieťaťa. Učitelia majú často i obavy zo zákona povinného ohlásenia týrania a zneužívania dieťaťa a ďalšieho jednanie s políciou. Preto sú v 5.kapitole načrtnuté možnosti prevencie v rámci školy - primeraná informovanosť o láske a sexualite a prevenčné aktivity formou interaktívnych a sociálnych hier.

Ochranné faktory na strane rodičov a rodiny, ktoré môžu dieťa chrániť aj pred komerčným sexuálnym zneužívaním, zahŕňajú bezpečné pripútanie sa s deťmi, podporujúce rodinné prostredie s oboma rodičmi, domáce pravidlá a monitorovanie dieťaťa, orientácia na prosociálne správanie a stabilný vzťah detí s rodičmi. Rozvíjať všetky tieto zložky sa môže rodičom zdať náročné, preto v ďalšej časti príručky (kapitola 6.) je zosumarizovaných niekoľko efektívnych prístupov v rámci rodičovskej výchovy.

V 7. kapitole - Špecifiká realizácie preventívnych programov je ponúknutý metodický nástroj ako si vytvoriť vlastnú intervenciu, program, tak aby odrážala skutočné potreby detí

v triede alebo skupine a zaručila efektívnosť a kredibilitu programu. Ide o praktický návod a informácie, ako tento model úspešne implementovať do prostredia školy.

Záver

Odborné usmernenie Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky z 22.2.2010, ktorým sa v tomto rezorte upravuje odborné usmernenie o postupe poskytovateľov zdravotnej starostlivosti pri oznamovaní prípadov podozrenia zo sexuálneho zneužívania osôb do osemnásť rokov je veľmi užitočným precedensom toho, aby sa aj v ostatných zainteresovaných rezortoch postupne dotvárali legislatívne a odborné-metodické podmienky na nielen interventívnu, ale najmä preventívnu činnosť v oblasti komplexného riešenia problému sexuálneho zneužívania detí a mládeže.

Školský rezort zákonom č. 245/2008 z.z. vytvoril solídne koncepčné, organizačné i metodické predpoklady a podmienky na systematickú participáciu svojich školských poradenských zariadení na riešení výchovnej a psychologickéj stránky problémov detí a mládeže ohrozených alebo tangovaných sexuálnym zneužívaním. Tieto zariadenia vykonávajú psychologickú, pedagogickú, špeciálnopedagogickú vrátane logopedickej a liečebnopedagogickej činnosti a sociálnu činnosť zameranú na optimalizáciu výchovného, vzdelávacieho, psychického, sociálneho a kariérového vývinu detí od narodenia až po ukončenie prípravy na povolanie. Osobitnú starostlivosť venujú deťom so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Poradenské služby poskytujú aj zákonným zástupcom detí a pedagogickým zamestnancom (§ 130 zákona č. 245/2008). Vyslovujeme presvedčenie, že ich zapojenie do perspektívne multirezortného integrovaného systému starostlivosti o sexuálne zneužívané a sexuálnym zneužívaním ohrozené deti je už otázkou blízkej budúcnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] KOPÁNYIOVÁ, A., MATULA, Š., SMIKOVÁ, E., VOJTOVÁ, Z. 2011: Metodická príručka pre prácu s deťmi ako obeťami násilia s dôrazom na prevenciu ich komerčného sexuálneho zneužívania. Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, 2011, 120 s.

Kontakt

PhDr. Alena Kopányiová, PhD., Eva Smiková, PhD.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie

Cyprichova 42, 831 05 Bratislava

E-mail: alena.kopanyiova@gmail.com, eva.smikova@gmail.com

Problematika domáceho násilia v meste Dolný Kubín

The issue of domestic violence in the town of Dolny Kubin

Katarína TABAČÁKOVÁ

Abstrakt

V dnešnej dobe sa čoraz viac stretávame so závažným sociálnopatologickým javom, ktorým je domáce násilie. V článku poukazujem na javy týkajúce sa domáceho násilia – najmä týrania žien – ako sú prejavy násilníka, formy a škála násilia i cyklus násilia. Hlavnou časťou príspevku je zameranie sa na sociálnu prácu v Poradenskom centre v meste Dolný Kubín; jeho úlohy, všeobecný postup pri práci s klientkou. Súčasťou je aj poskytnutie súhrnných správ či informovanie o poskytnutej pomoci v rôznych oblastiach v danom centre od jeho vzniku až po súčasnosť.

Kľúčové slová

Domáce násilie, pomoc a poradenstvo, poradenské centrum

Abstract:

Today, we are presented with increasingly severe sociopathic phenomenon that is domestic violence. The article points to the phenomena related to domestic violence - especially abuse of women - as manifestations of the oppressor, and a range of forms of violence and the cycle of violence. The main part of the article is to focus on social work at the Advice Centre in the town of Dolny Kubin; its role, the general procedure for working with the client. It also includes summary reports or provide information to aid in various areas in the center from its inception to the present.

The key words:

Domestic violence, help and advice, counseling center

Úvod

Žijeme v dobe, kedy sa násilie vyskytuje častokrát takmer všade okolo nás. Len málokto si to uvedomuje a priznáva, že sám je obeťou násilia. Násilie a jeho rôzne formy sú páchané v škole, na ulici, no snáď najhoršie je, keď sa vyskytuje priamo v rodinnom prostredí. Hovoríme o domácom násilí. Najčastejšie je páchané na ženách a deťoch, ktoré z rôznych rozhodnutí svoj daný problém neriešia. Či už je to z dôvodu udržania rodiny, alebo ekonomických dôvodov. Neuvedomujúc si, že do násilia páchaného na ženách patria urážky, hanlivé slová či ponižovanie, veľkou hrozbou je fyzické násilie, ktoré má častokrát dlhodobý fyzický i psychický dopad.

Domáce násilí

Podľa Bednárovej a kol. (In Bednářová, 2009) sa domáce násilie spravidla označuje ako týranie a násilné jednanie, odohrávajúce sa medzi blízkymi osobami žijúcimi spolu v spoločnom byte, kde jedna násilná osoba získava a udržuje moc a kontrolu nad druhou.

Domáce násilie nie je jednorazový čin. Jeho špecifickosťou je, že sa opakuje, pretrváva dlhodobo a skrýva sa za dverami domácností. Môže smerovať od ktoréhokoľvek člena rodiny ku ktorémukoľvek inému členovi. Najčastejšie sa ho dopúšťajú muži na ženách a rodičia na svojich deťoch.

Varovné signály prejavujúce sa u potencionalneho násilníka:

- trvá na rýchлом zblížení sa vo vzťahu,
- je nadmerne vlastnícky alebo žiarlivý,
- prejavuje stereotypné názory na rodové roly (muž a žena),
- kritizuje vzhľad inej osoby a jej konanie, ponižuje a potupuje ju,
- vyrástol v rodine, kde sa vyskytlo násilie,
- v minulosti už niekoho napadol alebo zbil,
- obviňuje druhých za svoje zlyhania a ťažkosti,
- volí hanlivé poznámky o druhých,
- za svoje konanie nepreberá zodpovednosť,
- trvá na tom, že nemáte tráviť čas s príbuznými,
- stráca kontrolu nad svojím konaním, je impulzívny, prehký.

Násilie na ženách nie je konflikt rovnocenných partnerských strán, ale zneužitie prevahy moci nad druhým. Jedná sa o prípady, kedy Vám niekto ubližuje akoukoľvek formou.

Formy násilia sa vo všeobecnosti delia na:

- fyzické: bitie, škrtenie, popálenie, vražda, strkanie
- psychické: nadávky, vydieranie, obviňovanie, ponižovanie, zastrášovanie
- ekonomické: zadlžovanie rodiny, kontrola výdavkov, neprispievanie financií
- sexuálne: znásilnenie, vynucovanie sexuálnych praktík
- sociálne: obmedzovanie styku s okolím, izolovanie
- vyvolávanie strachu a stresu: výhražné listy, telefonáty, prenasledovanie

Škála násilia podľa Poradenského centra v Dolnom Kubíne:

1. fackovanie, sácanie bez pretrvávajúcej bolesti
2. štipanie, kopanie, modriny, tržné rany, pretrvávajúce bolesti
3. surové mlátenie, ťažké pomliaždeniny, zlomeniny, popáleniny

4. ohrozovanie zbraňou, poranenia hlavy, vnútorné zranenia, trvalé následky
5. použitie zbraní, rany zo zbraní
6. smrť

Krízová poradňa Žena v tiesni uvádza nasledujúci cyklus násilia:

Násilie prebieha v troch fázach, nie jednorázovo:

1. Vytváranie napätia – narastajúci pocit napätia v domácnosti, násilník vyhľadáva zámienky. Začína drobnými incidentmi verbálneho, emocionálneho, fyzického zneužívania, pričom stúpa ich frekvencia a intenzita.
2. Výbuch – uvoľnenie nahromadeného napätia, priamy útok násilníka na ženu. Môže byť silný alebo slabý, trvať niekoľko minút až dní. Následky sú minimálne až po smrť.
3. Medové týždne – najpokojenejšia etapa v násilníckom vzťahu charakteristická extrémne náklonným správaním násilníka. Jeho pozitívne správanie znamená nastolenie procesu znovu spútavania.

Poradenské centrum v meste Dolný Kubín

Poradenské centrum je odborné pracovisko zaoberajúce sa problematikou domáceho násilia, špecializovane násilím páchaným na ženách a deťoch v rámci regiónu Orava. Zariadenie sa nachádza v mestskej časti Brezovec a zriaďovateľom tohto pracoviska je Žilinský samosprávny kraj.

Poradenské centrum pre obe domáceho násilia je pracovisko, otvorené 22. októbra 2008 a jeho činnosť je veľmi rôznorodá so širokým spektrom odbornej, preventívnej a poradenskej činnosti – pomoci. Spolupracuje na rôznych úrovniach s inštitúciami:

- obecné a mestské úrady,
- okresné sudy vz. mediátori,
- policajné zbory SR,
- obvodní lekári,
- Centrum právnej pomoci a i.

Hlavnou úlohou Poradenského centra je to, že poskytuje:

- pomoc a odborné poradenstvo ženám a deťom, ktoré sú obeťami domáceho násilia,
- zabezpečenie právnej, psychologickkej, sociálnej, pedagogickkej pomoci,
- pomoc pri riešení bývania v krízovej situácii,
- pomoc pri písaní konkrétnych právnych podaní (návrhy, odvolania, sťažnosti, trestné oznámenie),

- sociálnu asistenciu (polícia, súd, lekárske vyšetrenie),
- pomoc pri spracovaní žiadostí, sťažností.

Pri návšteve Poradenského centra v meste Dolný Kubín má klientka zabezpečenú úplnú anonymitu, žiadne údaje nie sú poskytnuté ďalším osobám ani inštitúciám, len s jej súhlasom. Vykonávané úkony za klientku sa realizujú s jej súhlasom a na základe písomného splnomocnenia. Výnimku predstavuje situácia, kedy klientka odmieta riešiť stav ohrozenia života alebo zdravia dieťaťa.

Postup pri práci s klientkou:

- 1) príchod klientky po telefonickom dohovore len na objednanie,
- 2) predstavenie sa klientke, informovanie ju o bezplatnosti poskytovania služieb, uistenie ju o anonymite,
- 3) vypočutie - citlivý, trpezlivý prístup; prejavíť záujem o čom hovorí; nechať ju vyplakať; neponáhľať sa; veriť jej; nabádať k vlastnému rozhodnutiu; čo od poradcu očakáva; zistiť mieru nebezpečenstva; zhŕňať vypočuté,
- 4) vysvetliť možnosti riešenia situácie napr. zo strany polície, súdu, prípadne iných odborníkov a inštitúcií; vysvetliť všetky výhody aj nevýhody,
- 5) klientku do ničoho nenútiť, nerozhodovať za ňu, nenavádzať,
- 6) rešpektovať jej rozhodnutie, nech je akékoľvek, stáť pri nej, podporiť ju, nenabádať k rozvodu (u veriacich hovoriť o odluke),
- 7) ak požiada, poskytnúť jej sprevádzanie, spísanie písomností, kontakty na odborníkov, lekárov, právnikov, atď.,
- 8) stáť pri nej dovtedy ako si to želá, pokiaľ sa situácia neustáli, nevyrieši; usmerňovať ju.

Poradca pracujúci v Poradenskom centre v Meste Dolný Kubín poskytuje takúto formu pomoci niekoľkým klientkam. Počet poradenstiev je zaznamenaný v nasledujúcej tabuľke.

S ú h r n n á t a b u ľ k a p o r a d e n s t v a

Oblasť	Rok			
	2008	2009	2010	2011
Právna	18	209	350	248
Sociálna	19	186	365	338
Psychická	22	116	87	49
Bytová	3	35	58	95
Iné**	28	362	350	229

Policajný zbor	2	7	25	3
Osobná asistencia	1	30	47	17
Písomnosti	2	126	118	132
Poznámky	** kontakty na lekárov, inštitúcie, exekúcie, príprava na súdne pojednávania, správanie sa v inštitúciách			

Zdroj: Poradenské centrum Dolný Kubín

Správa za rok 2008

Údaje v tabuľke sú zaznamenané za mesiace november a december, nakoľko centrum je zriadené od konca októbra 2008.

Správa za rok 2009

V roku 2009 bolo uskutočnených 402 konzultácií, 132 telefonických a 270 osobných stretnutí. Počas roka prebehlo 189 odborných konzultácií s 35 inštitúciami, z toho bolo 117 telefonických a 72 osobných stretnutí.

Pri príležitosti Svetového dňa prevencie týraných detí dňa 19.11.2009 boli uskutočnené osobné stretnutia s výchovnými poradcami v ZŠ v meste Dolný Kubín za účelom poskytnutia bližších informácií o práci poradenského centra pre týrané ženy a deti a nadviazaním spolupráce.

O otvorení a možnostiach pomoci pre obe domáceho násillia poradenského centra boli informované a požiadané o spoluprácu pri poskytovaní pomoci pre túto skupinu občanov: obecné a mestské úrady; okresné sudy; policajné zbory; nemocnice; stredné školy; ÚPSVaR; obvodní lekári pre dospelých a deti; pedagogicko-psychologické poradne na Orave; centrum právnej pomoci v Tvrdošíne; organizácia „Úsmev ako dar“ pobočka v Dolnom Kubíne; Červený kríž v Dolnom Kubíne.

Správa za rok 2010

V danom období bolo uskutočnených 583 konzultácií s klientkami, z toho 356 telefonických a 227 osobných stretnutí. Uskutočnilo sa aj 366 konzultácií s odbornými inštitúciami.

S Poradenským centrom spolupracovali: OS Dolný Kubín, Námestovo; KS Žilina; PZ Dolný Kubín; exekučné úrady, centrum právnej pomoci v Tvrdošíne; mediátori; Organizačné

združenie Žena v tiesni; psychológovia a psychiatri, pediatri; Sociálna poisťovňa, detský domov Martin a Ružomberok; Náruč Žilina; Dafné Žilina; Detské krízové stredisko Lumen v Čadci; obecné úrady; okresná prokuratúra Dolný Kubín; Vojenský úrad sociálneho zabezpečenia Bratislava; Centrum pre medzinárodnoprávnu ochranu detí Bratislava; Bytová agentúra rezortu ministerstva obrany Trenčín a i.

Správa za rok 2011

V období od januára do septembra bolo uskutočnených 519 konzultácií, z toho 331 telefonických a 188 osobných stretnutí. Uskutočnilo sa 157 konzultácií s odbornými inštitúciami.

14.6.2011 bolo organizované podujatie spojené s premietaním krátkych filmov a besedou s odborníkmi na tému domáceho násillia pri príležitosti „Svetového dňa prevencie domáceho násillia a týrania detí“ v MskS Tvrdošín pre študentov stredných škôl.

S poradenským centrom ochotne spolupracovali: PZ Dolný Kubín; exekučné úrady; Centrum právnej pomoci Tvrdošín, Žilina; mediátori; ÚPSVaR Dolný Kubín, Námestovo, Žilina; MÚ Dolný Kubín, Tvrdošín; OZ Žena v tiesni Martin; detský psychiater; psychológ; finančná poradkyňa; OZ Žena v tiesni Martin; Úsmev ako dar Dolný Kubín; Edukos Dolný Kubín; Nadácia Pontis; obecné úrady; gynekológovia.

Záver

Z predchádzajúceho vyplýva, že v súčasnej dobe je výskyt obetí domáceho násillia čoraz väčší. Má stúpajúcu tendenciu, čo znamená, že ohrozených žien stále pribúda. Najdôležitejšie je však to, že ženy napriek obavám vyhľadávajú poradenské centrá, ktoré sú ochotné im poskytnúť rôzne formy pomoci.

Násillie nepozná hranice, vyskytuje sa vo všetkých spoločenských vrstvách bez ohľadu na sociálny, vzdelanostný, náboženský, kultúrny, politický aspekt.

Násillie:

- môže zažiť ktokoľvek z nás!
- má stupňujúcu tendenciu!
- je trestný čin (§ 208/2005 Trestného zákona SR)!
- znamená porušovanie základných ľudských práv!
- nemožno ničím ospravedlniť!
- je zaň zodpovedný len ten, kto ho pácha!
- je zneužitie prevahy moci nad druhým!

Na začiatku partnerského vzťahu sú signály vedúce k násiliu nevýrazné. Intervaly násilníckych útokov sa postupne skracujú. Šťastné obdobia úplne prestanú. Život všetkých je bezprostredne ohrozený, preto by človek nemal zostať s násilníkom, ale radšej vyhľadať pomoc.

Zoznam bibliografických odkazov

Monografia

- [1] BEDNÁŘOVÁ, Zdeňka – MACKOVÁ, Kateřina – WÜNSCHOVÁ, Petra – BLÁHOVÁ, Kateřina. 2009. Domáci násilí. Praha: Acorus, 2009. 92 s. ISBN 978-80-254-5422-0.
- [2] BRAXATORISOVÁ, Eva – ŠTEFANIČIAKOVÁ, Katarína. 2007. Manuál pomoci pre obeť domáceho násilia. Bratislava: Občianske združenie Pomoc ohrozeným deťom Centrum Nádej, 132s.
- [3] LŐW, Sylvia a kol. 2008. *Konať proti násiliu na ženách a deťoch*. Bratislava: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky, 2008. 52 s. ISBN 978-80-89125-09-8.

Kontakt

Mgr. Katarína Tabačáková

Katedra sociálnej práce, Inštitút A. Radlinského pri PF KU

Nemocničná 2, 026 01 Dolný Kubín

E-mail: katarina.tabacakova@ku.sk

Situační intervence u obětí násilných trestných činů

The Situational Intervention for Victims of Violent Crimes

Daniela KVĚTENSKÁ

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na zásady a možnosti situační intervence u obětí násilných trestných činů. Zmíněny budou „týmy pro oběti“ Policie České republiky a spolupráce nevládních neziskových organizací (intervenční centra, Bílý kruh bezpečí, občanské poradny, probační a mediační služba) s Policií České republiky. Vymezeny budou role sociálních pracovníků v této oblasti.

Klíčová slova

Intervence, oběť, sociální práce.

Abstract:

The paper focuses on the principles and possibilities of situational intervention for victims of violent crimes. Will be mentioned „teams for the victims“ of the Czech Police and the cooperation of nongovernmental organizations (intervention centres, White Circle of Safety, civic Guidance centres and the Probation and Mediation Service) with the Czech Republic Police. Will be defined the role of social workers in this field.

The key words:

Intervention, victim, social work.

Úvod

Obětí trestného činu se může stát každý z nás. Někdo nám může ukradnout peněženku či vykrást dům. Řada z nás již obětí trestného činu byla. Možná si vzpomenete na pocity bezmoci, kdy se cítíme bezbranní, protože nás někdo připravil o peníze, které potřebujeme a se kterými jsme počítali v rozpočtu. Většina trestných činů způsobuje újmu jiným osobám: poškozují nebo ohrožují druhé na majetku, svobodě, důstojnosti, zdraví či životě. Zvláštní pozornost zasluhují oběti násilných trestných činů.

Vymezení pojmů

Osoby dotčené trestným činem se označují jako *oběť*. Naukou o obětech se zabývá *viktologie* (lat. *victima* – oběť). Pojem *oběť* má mnoho společného s trestněprocesním institutem „poškozený“ (§ 43 TR), není s ním však identický. Za *oběť* se ve viktologickém smyslu pokládají pouze fyzické osoby, nikoliv kolektivní subjekty např. právnické osoby. Viktologie by se měla zabývat pouze osobou bezprostředně dotčenou trestným činem, což

je v zájmu homogenity zkoumaného objektu výhodnější. To však nevylučuje možnost vztáhnout některé viktimologické poznatky i na širší okruh osob, např. v problematice odškodňování a sociální pomoci. (Novotný, Zapletal, 2001, s. 128)

Situační intervencí rozumím včasnou pomoc, kterou může poskytnout jak odborník, tak poučený laik, případně i příbuzný oběti či osoba blízká. Vycházím z předpokladu, že pro *krizovou intervenci* je potřeba psychosociální výcvik a poskytuje ji odborník, situační intervenci může poskytnout i proškolený laik s jistou mírou sociální inteligence. V této souvislosti bychom mohli hovořit i o *časné intervenci*, což je – jak uvádí Baštecká (2005, s. 178) – krátkodobá psychosociální pomoc po traumatizujících událostech. Čírtková a Vitoušová (2007, s. 130 – 131) hovoří o *psychologické první pomoci* (viz níže). Pokládám za vhodnější vyžívání pojmu *situační intervence*, protože pojem psychologická první pomoc evokuje dojem odborné psychologické pomoci erudovaného odborníka - psychologa.

Dopad násilného trestného činu na oběť

Viktimologické výzkumy sice přinášejí důležité informace o rozsahu, frekvenci a charakteru viktimizace, méně však sdělují o jejich skutečných důsledcích. Poznatky získané specificky zaměřenými výzkumy vypovídají o utrpených fyzických, psychických i finančních újmách, se kterými se oběti závažných trestných činů vypořádávají nezdědka řadu let, a některé dokonce po celý svůj život. Např. ve výzkumu, jehož předmětem bylo studium 300 obětí fyzického napadení, znásilnění a loupeží bylo zjištěno, že ještě 2,5 roku poté, co došlo k trestnému činu, se s ním nedokázaly oběti psychicky vypořádat. V jiné studii se zase prokázalo, že dětské oběti sexuálního zneužívání a znásilnění trpí po řadu let traumatizujícími důsledky těchto deliktů, které se projevují mimo jiné jejich emocionální nevyvážeností, sociální regresí, neúspěchy ve škole, pocity nejistoty, nedostatkem sebevědomí, problémy v partnerských vztazích, nespavostí a dalšími neurovegetativními potížemi. (Kuchta, Válková, 2005, s. 173)

Viktimizace začíná, ale zpravidla nekončí, vlastním útokem na oběť. Výzkumy i praxe dokládají, že z psychologického hlediska je újma způsobená trestným činem úvodním dějem, na který navazují další zraňující události. Proces viktimizace má svou dynamiku, která překračuje bezprostřední a přímé důsledky spáchaného trestného činu. Běžně se rozlišují dvě fáze viktimizace: viktimizace primární a viktimizace sekundární. *Primární viktimizace* zahrnuje dění spojené bezprostředně s trestným činem, dochází k ní vždy, když se jedinec stane obětí trestného činu. *Sekundární viktimizace* je sice velice častá, nikoliv však nezbytná fáze viktimizace. Dochází k ní až v době po spáchání trestného činu a nesouvisí již s konáním

pachatele. Většina obětí zločinu se s ní sice setkává, ale v optimálním případě k ní dojít nemusí. Právě sekundární viktimizace je druhým nejčastějším důvodem, proč v České republice vyhledávají oběti kriminality služby poraden pro oběti trestných činů. Primárním důvodem je potřeb získat informace o právech a postavení obětí v trestním řízení. (Čírtková, Vitoušová, 2007, s. 12-13)

Z důvodů minimalizace rizik souvisejících se sekundární viktimizací vznikly v rámci Policie České republiky *Týmy pro oběti násilných trestných činů*, o kterých se zmíním dále.

Intervence u obětí násilného trestného činu

Pro *laickou pomoc* obětem a jednání rodinný příslušníků nebo jiných blízkých osob formuluje Čírtková a Vitoušová (2007, s. 126) následující doporučení:

- Zpracování pocitů viny – některé oběti se vrací k průběhu trestného činu a vyčítají si, že se měly zachovat jinak. Není vhodné tyto sebevčítky zlehčovat, je potřeba ocenit jakékoliv chování, které umožnilo oběti přežít a přestát krizové okamžiky.
- Normalizace následků viktimizace – viktimizace může u oběti nastartovat různé poruchy v prožívání a chování – např. poruchy spánku, poruchy příjmu potravy, nutkavé vtírající se myšlenky a vzpomínky, předrážděnost nebo velká únava. Důležité je uvědomit si, že takové chování je normální reakcí na nenormální situaci.
- Obnova pocitů bezpečí a schopnosti důvěřovat – pocit důvěry bývá u obětí ochromen a světa lidé v něm se začínají jevit jako nepředvídatelní, nesrozumitelní a schopni bezdůvodně škodit. Následkem toho se oběť uzavírá doma, omezuje každodenní vycházky i své sociální kontakty.
- Podpora vyjadřování emocí – viktimizace je pro většinu obětí silný zážitek, který vyvolává plné emoce. Ventilování prožitých mocí dochází ke „spotřebování“ naměstnané negativní energie.
- Obnova víry ve vlastní schopnosti – oběť ztrácí jistotu, že může svůj osud do určité míry regulovat. K obnově víry ve vlastní schopnosti přispívá podněcování aktivity (drobné úkoly a činnosti, které oběť zvládne) a podpora těch aktivit, do kterých má oběť chuť.
- Podpora při řešení hlavních problémů oběti – pozitivní roli mohou sehrát příbuzní či blízké osoby tím, že podporují oběťmi řešení těch problémů, které momentálně vnímá jako hlavní (např. doprovod při podání trestního oznámení, účast při vyšetřovacích úkonech atd.).

V *psychologické intervenci* poskytované obětem trestných činů platí základní zásady a principy krizové intervence (viz např. Vodáčková a kol., 2002; Špatenková, 2004). Určitá

specifika má podle Čírtkové a Vitoušové (2007, s. 130 – 131) tzv. *viktimologická intervence*, tj. intervence poskytovaná obětem trestného činu. Vychází z předpokladu, že pokud nejsou psychická zranění včas a správně ošetřena, mohou v dalším životě oběti vzniknout různé tělesné, psychické i sociální potíže či poruchy. Podle výše uvedených autorek hraje důležitou roli již doba těsně po kritické události, což je důvod, proč se v poslední době intenzivně rozvíjí tzv. *psychologie neodkladné (první) péče*. Rozlišují se dvě oblasti: první psychologická pomoc a terapie akutního traumatu. *Psychologická první pomoc* probíhá přímo na místě, kde došlo k trestnému činu a poskytují ji přivolání psychologové, ale také ostatní profesionálové na místě, jako lékaři, policisté nebo další členové záchranných složek. *Terapie akutního traumatu* je již věcí specialistů (psychologů, psychoterapeutů) a může začít zhruba dva dny po incidentu či v průběhu navazujících týdnů. V obou případech se sledují stejné cíle: psychická stabilizace oběti, zmírňování stresových stavů a příznaků. Usilují o nastartování přirozených pochodů zpracování zážitků a zaměřují se na povzbuzení vlastních sil (zdrojů) oběti. Pro oba způsoby pomoci jsou vypracovány specifické postupy.

Týmy pro oběti násilných trestných činů

Týmy krizových intervencí pro pomoc obětem trestné činnosti a mimořádných událostí zaměřených na oběti násilných trestných činů v rámci Policie České republiky vznikly proto, aby psychologická první pomoc nebyla nahodilá a snížila se rizika sekundární viktimizace. Tyto týmy jsou na každém krajském ředitelství Policie České republiky. Tým, jehož jsem členem, působí v Královéhradeckém kraji od října 2010, má 21 členů a za tuto dobu bylo poskytnuto 60 krizových intervencí, pomoc byla poskytnuta 102 lidem. Členy týmu jsou policejní psychologové i další vyškolení policisté z jiných oddělení.

Krizoví interventi drží dosahy a vyjíždí na pokyn operačního důstojník v těchto případech:

1. Vždy v případě pozůstalých po obětech trestného činu vraždy nebo zabití.
2. Vždy v případě oběti pokusu o vraždu či jiného násilného trestného činu se závažnou újmou na zdraví.
3. Vždy v případě oběti znásilnění – těsně po činu.
4. V případě zranitelných obětí – především dětí, starých lidí, tělesně a mentálně postižených, v závažných případech nebezpečného pronásledování, trestných činů páchaných z nenávisti.
5. V případech hromadných neštěstí – i dopravních.
6. V případech pátrání po pohřešovaných dětech.

7. V dalších případech, kdyby oběti zločinu či neštěstí potřebovaly podle úvahy policisty, který s nimi jedná, psychologickou pomoc.

Tým pomáhá nejvíce pozůstalým v případech sebevražd, na druhém místě jsou dopravní nehody a na třetím znásilnění. Krizoví interventi pomáhají oběti vypořádat se s traumatizujícím zážitkem, případně oznamují pozůstalé rodině, co se stalo.

Po první situační intervenci předávají policejní interventi oběti trestných činů do péče dalším organizacím, policie má pro případ tzv. zlomených obětí sepsanou exkluzivní dohodu s občanským sdružením Bílý kruh bezpečí, což je organizace, zaměřující se na pomoc obětem trestných činů a má v této oblasti dlouholeté zkušenosti.

Další možnosti spolupráce institucí při práci s oběťmi násilných trestných činů

Pomocí obětem trestných činů se v České republice zabývá řada organizací, některé s lokální, jiné s celorepublikovou působností. Důležitou institucí, zaměřenou na pomoc obětem násilných trestných činů, konkrétně obětem domácího násilí, jsou intervenční centra. *Intervenční centra* jsou jednou ze služeb sociální prevence podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. V intervenčních centrech je na základě institutu vykázaní ze společného obydlí nabídnuta pomoc osobám ohroženým násilným chováním vykázané osoby nejpozději do 48 hodin od doručení kopie úředního záznamu o vykázaní. Součástí služby je zajištění spolupráce a vzájemné informovanosti mezi intervenčními centry, poskytovateli jiných sociálních služeb, orgány sociálně-právní ochrany dětí, obcemi, útvary Policie České republiky, obecní policie i ostatními orgány veřejné správy. (*Intervenční centra*, www.mpsv.cz)

Zajímavým projektem je projekt *Restorativní justice – podpora a poradenství pro oběti trestných činů* realizovaný Probační a mediační službou České republiky ve spolupráci s Asociací občanských poraden a London Probation Trust. Projekt rozšiřuje nabídku specializovaného komplexního poradenství pro oběti trestných činů, pilotně zavádí funkci koordinátora pro oběti ve vybraných městech a prostřednictvím workshopů posiluje profesionalizaci přístupu justičních orgánů k obětem trestných činů. Spolupracující střediska probační a mediační služby najdeme v Praze, Jihlavě, Písku, Uherském Hradišti, Ostravě, Hradci Králové, Mladé Boleslavi, Valašském Meziříčí, Opavě a Havířově. (*Restorativní justice...*, www.restorativnijustice.cz)

Závěr

V oblasti pomoci a podpory obětem trestných činů vidím velké pole pro uplatnění absolventů oboru sociální práce. Pomoc obětem nevnímám pouze jako psychologickou formu pomoci, ale jako potřebu pracovat i se širším sociálním prostředím a hlavně jako konkrétní pomoc v obtížné situaci, což může obnášet pomoc a podporu při řešení bazálních existenčních starostí.

Z těchto důvodů pokládám za důležité rozvíjet oblast tzv. *forenzní sociální práce*, což je aplikace sociální práce na otázky týkající se práva a právních systémů. Forenzní sociální práce je rozvíjena jako jedna z oblastí sociální práce především v zahraničí, kde zahrnuje oblasti sociální práce, které jakýmkoliv způsobem souvisí s právními otázkami a spory, jak trestně-právními, tak občanskými. Forenzní sociální práci by tak měla být věnována zasloužená pozornost jak v teorii, tak praxi.

Seznam bibliografických odkazů

- [1] BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. 2005. *Terénní krizová práce – psychosociální intervenční týmy*. Praha : Grada Publishing, 2005. 299 s.
- [2] ČÍRTKOVÁ, Ludmila – VITOUŠOVÁ, Petra a kol. 2007. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů*. Praha : Grada, 2007. 191 s.
- [3] *Intervenční centra*. [online]. Praha : MPSV ČR [cit. 2011-10-03]. Dostupné na internetu: <<http://www.mpsv.cz/cs/4228>>.
- [4] KUČHTA, Josef – VÁLKOVÁ, Helena a kol. 2005. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha : C. H. Beck, 2005. 544 s.
- [5] NOVOTNÝ, Oto - ZAPLETAL, Josef a kol. 2001. *Kriminologie*. Praha : Eurolex Bohemia, 2001. 419 s.
- [6] *Restorativní justice - podpora a poradenství obětem trestných činů*. [online]. Praha : PMS ČR [cit. 2011-10-03]. Dostupné na internetu: <<http://www.restorativnijustice.cz/cz/>>.
- [7] ŠPATENKOVÁ, Naděžda a kol. 2004. *Krizová intervence pro praxi*. Praha : Grada Publishing, 2004, 197 s.
- [8] VODÁČKOVÁ, Daniela a kol. 2002. *Krizová intervence*. Praha : Portál, 2002, s. 544.

Kontakt

Daniela Květenská, PhDr., Ph. D.

Univerzita Hradec Králové, Ústav sociální práce

Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, E-mail: daniela.kvetenska@uhk.cz

Násilie páchané na starých ľuďoch

Violence against the elderly

Irena KAMANOVÁ, Tatiana BLAHÚTOVÁ

Abstrakt

Jedným zo závažných problémov starých ľudí v súčasnej spoločnosti, je problém násilia páchaného na starých ľuďoch. Tento nežiaduci jav sa v našej spoločnosti vyskytuje, ale je aj tabuizovanou témou. Má výrazne sociálny charakter, ale medicínsky následok. Závažnosť tohto javu spočíva v zložitosti jeho odhalenia „delikátnosť prostredia“, v ktorom sa uskutočňuje (vlastná rodina starého človeka, nemocnica, inštitúcie poskytujúce starostlivosť o starého človeka), ale aj v utajovaní deliktu z dôvodu strachu obete z opustenosti alebo rozpadu rodinných vzťahov, z pocitu hanby, či v samotných dôsledkoch na starom človeku.

Kľúčové slová

Násilie. Správanie. Zanedbávanie. Prevencia. Rodina. Inštitúcia.

Abstract:

One of the major problems of old people in contemporary society, the problem of violence against elderly people. This undesirable phenomenon is occurring in our society, but also a taboo topic. Has important social nature, but the medical results. The severity of this phenomenon lies in the complexity of its discovery, "subtlety environment", which takes place (the old man's own family, hospital, institutions providing care for the old man), but also in the classification of tort victims because of fear of abandonment or breakdown of the family relationships of feelings of shame, or the consequences to themselves, an old man.

The key words:

Violence. Behavior. Neglect. Prevention. Family. Institution.

Úvod

Problém násilia na starých ľuďoch sa dotýka etických noriem spoločnosti, je ukazovateľom morálky spoločnosti, spoločenských vzťahov. Znamená porušovanie ľudských práv starých ľudí, ohrozenie ich šancí na dôstojný a slušný život v starobe.

Uvádzame niektoré definície autorov, kde iná charakteristika násilia už hovorí o akomkoľvek akte (nielen fyzickom), vrátane zanedbávania, ktoré ovplyvňuje život, fyzickú a psychickú integritu alebo slobodu jednotlivca, poškodzuje rozvoj jeho osobnosti.

Tokárová (2003) označuje násilie ako špecifické ľudské správanie, smerujúce k vynucovaniu splnenia prianí, záujmov, zákonov, príkazov a pod.

Násilím je každá forma ubližovania, prejavu nadvlády, zneužívania moci, sily a postavenia, vyhrážania, fyzického, psychického a sexuálneho nátlaku, ekonomického vydierania (Sopková, 1999).

Pri vymedzení pojmu násilie je dôležité si uvedomiť: násilie nie je konflikt (ako napr. hádka). V konflikte sa stretnú dve rovnocenné strany, kým násilie je zneužitie prevahy moci jednou stranou. Pri násilí na jednej strane stojí agresor - ktorý zneužíva svoju fyzickú silu a nadvládu, na druhej strane stojí obeť, ktorá robí niečo, čo nechce robiť, alebo agresor jej bráni robiť niečo, čo robiť chce, prípadne v nej vyvoláva strach. Každá forma násilia, nielen fyzického môže obeť natoľko zraňovať, že psychická trauma pretrváva roky, znižuje jej sebavedomie a sebaúctu.

Násilie nie je žiadnou „náhodou“ ani „osudom“, ale je následkom istého ľudského konania, ktoré je zámerné, to znamená, že základným charakteristickým znakom násilia je úmysel (Škarbová, 2002).

Podľa WHO (In Hrozenská, 2008, s.44) uvádza, že násilie je: *„zámerné použitie fyzickej sily alebo inej moci, hroziace či aktuálne, proti sebe samému, proti inej osobe alebo proti skupine či komunitě, ktoré vedie alebo vysoko pravdepodobne povedie k poraneniu, psychickému poškodeniu, porušenému vývinu alebo deprivácii.“*

Násilie možno definovať aj ako: „správanie, ktoré vedome a zámerne poškodzuje iného, spôsobuje mu utrpenie, obmedzuje ho a násilne mu bráni vo výkone činností, ktoré chce vykonávať, súčasne ohrozuje jeho psychickú a fyzickú integritu a slobodu (Maříková a kol., 1996, s.44).“

1 Násilie páchané na starých ľuďoch

Fenomén násilia bol ako problém opísaný najskôr v rámci pediatrie (1962). Ďalšou skupinou, u ktorej sa začalo so štúdiom násilia boli ženy.

Syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného geronta sa objavuje o viac ako desať rokov neskôr po uplatnení sa syndrómu týraného dieťaťa. Ide o označenie súbehu násilia, agresie, či aktívnej nedostatočnej starostlivosti o starého človeka (Koval, 2005).

Zlé zaobchádzanie so staršími ľuďmi - označované ako týranie starých ľudí - bolo prvý krát popísané vo Veľkej Británii v roku 1975. Vtedy sa na označenie násilného správania voči starým ľuďom požil pojem „bitie starých mám“. Odborníci z danej oblasti hovoria, že po prvý krát išlo o charakterizovanie daného javu ako sociálnej a politickej otázky (Bodnárová, 2005). Násilie zamerané proti starším ľuďom patrí do skupiny geriatrických sociálnych syndrómov. Ide i klinicky významné situácie, postihujúce jedincov vyššieho alebo vysokého veku, ktoré vznikajú pri narušení jeho rovnováhy pri priamom pôsobení nepriaznivých sociálnych činiteľov alebo pri nepriamej reakcii staršieho človeka.

Medzi geriatrické sociálne syndrómy zaraďujeme: dysfunkciu rodiny, sociálnu izoláciu, násilie na starom človeku, sociálno - ekonomický stres (Hrozenká, 2008).

Z uvedených syndrómov sa za najčastejší geriatrický sociálny syndróm pokladá dysfunkcia rodiny, za najrizikovejšiu sociálna izolácia, v posledných rokoch sa však do popredia pozornosti dostáva aj syndróm násilia na starom človeku, výskyt ktorého je pravdepodobne častejší ako sa predpokladá, pretože väčšinou ostane neodhalený (Hrozenká, 2008).

Pod násilím páchanom na staršom človeku sa rozumie predovšetkým :
„úmyselné neuspokojovanie nevyhnutných základných potrieb staršieho človeka alebo také úmyselné správanie, ktoré má za cieľ staršej osobe fyzicky alebo psychicky ublížiť “
(Národná stratégia na prevenciu a elimináciu násilia, 2004).

Násilie na starších ľuďoch je možné popísať aj ako: „*akúkoľvek aktivitu, správanie, ktoré spôsobuje poškodenie fyzického či psychického zdravia, mentálnej pohody alebo škody na majetku dotyčnej osoby. Do tejto skupiny javov možno zaradiť aj také správanie okolia, ktoré spôsobuje postihnutej osobe škody, stratu pohody vo vzťahu, v ktorom sa skôr očakáva dôvera*“ (Bodnárová, 2005, s.20).

Násilie na starých ľuďoch môže byť spáchané ako akt jednorazový alebo opakovaný. V literatúre sa okrem pojmu násilie alebo týranie starých ľudí, stretávame aj s pojmom zanedbávanie. Rozdiel medzi týmito pojmi vyjadruje odlišenie „tvrdosti“ činu voči osobe, na ktorej je násilie páchané.

Zanedbávanie sa považuje za miernejšiu formu násilia páchaného na starých osobách. Popisuje sa ako zlyhanie opatrovateľa pri poskytovaní potrebnej starostlivosti s účelom vyhnúť sa fyzickým ťažkostiam alebo mentálnej úzkosti voči zraniteľnej osobe. Patria sem činy ako neposkytovanie vhodnej potravy, oblečenia, lekárskej starostlivosti, liekov a hygieny. Za typické znaky zanedbávania možno považovať: dehydratáciu, podvýživu, neupravenú posteľ, nedostatok liekov alebo lekárskej starostlivosti, nedostatočnú hygienu, neostrihané nechty, vlasy, znečistené šatstvo a posteľná bielizeň a pod. K činom zanedbávania sa zaraďujú aj také činy ako: izolácia osoby, sociálne vylúčovanie, zbavenie možnosti výberu, vnucovanie niečoho, nepodanie liekov, jedla... So zanedbávaním starých sa stretávame najmä v zdravotníckych a sociálnych inštitúciách poskytujúcich starostlivosť o starých ľudí.

V zásade môžeme hovoriť o troch okruhoch páchania násilia na starých ľuďoch.

Prvý okruh násilia sa spája s domovom a tiež sa mu hovorí domáce násilie. Domácnosť je miestom „vhodným“ na páchanie násilia voči seniorom rodinnými príslušníkmi, resp. opatrovateľmi, ošetrovateľmi, tými, ktorí im majú pomáhať.

Druhým okruhom násilia je násilie páchané v zariadeniach - inštitúciách, ktoré poskytujú starostlivosť o starých občanov, páchatelmi násilia môžu byť zdravotnícki pracovníci, opatrovatelia, zamestnanci týchto zariadení, ale i členovia rodiny.

Tretí okruh násilia sa deje na verejnosti, kde násilníkmi bývajú hlavne ľudia s kriminálnou minulosťou, asociáli, mladiství. Môže k nemu dochádzať na ulici alebo akomkoľvek inom verejnom priestore, vo verejných budovách (Bodnárová, 2005).

Starší ľudia sú kvôli obmedzeniam, vyplývajúcim z ich zhoršeného zdravotného stavu a sociálnej izolácie kategóriou špecificky ohrozenou násilím v rodinách a v zariadeniach ústavnej starostlivosti, pričom za najviac násilím ohrozené skupiny starších ľudí sa považujú osoby staršie ako 80 rokov, osoby vyššieho veku, ktoré žijú osamelo (v jednočlenných domácnostiach) a staršie osamelé alebo ovdovené ženy. V odbornej literatúre sa uvádza, že násilie na starých ľuďoch je najčastejšie páchané ako domáce násilie a ako násilie v inštitucionálnej starostlivosti (Hrozenská, 2008).

Diagnostikovať násilie páchané na starých ľuďoch je veľmi zložitú vo väčšine prípadov tento druh násilia uniká pozornosti, ťažko sa dokazuje, jeho prejavy sú často zastreté oslabeným zdravotným stavom starého človeka. Dokazovať výskyt násilného správania voči starým ľuďom je skutočne ťažké. Preto sa hovorí, že násilie páchané na starých ľuďoch ostáva skryté. Odborníci odhadujú, že v skutočnosti existujú poznatky a záznamy len o veľmi malom počte prípadov násilia a týrania starých ľudí, príčinou je aj nízka miera ohlasovania prípadov. Dokonca aj v krajinách, kde majú špeciálny zákon na ochranu starých ľudí pred násilím, poznatky hovoria, že riešenie nie je uspokojivé, problémom je práve neohlasovanie prípadov násilia páchaného na starých ľuďoch.

V zásade možno identifikovať **tri bariéry** neohlasovania násilia na starých ľuďoch:

- okolie, aj keď o takomto jave vie, nechce sa „starat' do rodinných záležitostí iných rodín“, pretože je to ich súkromná vec a prípad neohlási,
- **samotné obeť** násilia sa boja ohlásiť takýto prípad, pretože sa boja možného zhoršenia situácie, majú strach z toho, že ich opatrovatel' opustí a ostanú úplne sami bez akejkoľvek pomoci, ale neohlasujú aj preto, že nevedia kam sa obrátiť. Starí ľudia neradi hovoria o takýchto skúsenostiach, niekedy im to nedovolí strach, inokedy hanba, presvedčenie, že tu sa aj tak nič nezmení,
- obeť násilia **nevedia identifikovať** jav, myslia si, že je to normálne, čo sa deje aj v iných rodinách alebo inštitúciách (Bodnárová, 2005).

Už pri podozrení z násilného správania je potrebné sledovať akékoľvek signály, dôsledky na obetiach. Prvé indicie z podozrenia môžu získať lekári prvého kontaktu, ktorí môžu

dôsledky nevhodného správania voči staršej osobe „vystopovať“ použitím vhodných metód - vhodnými otázkami a cez ďalšie symptómy (napr. starý človek býva opakovane ošetrovaný pre úrazy, ktoré bývajú často lokalizované tak, že si ich nemohol spôsobiť sám, výpovede postihnutého a opatrovateľa o príčine ťažkostí si často odporujú). Môžu zistiť, či sa u starého človeka objavujú depresívne stavy, či je čistý, má dobrú hygienu, dostatok jedla, tekutín a ďalšej starostlivosti.

Na týranie starého človeka nás môžu upozorniť aj neodôvodnené prejavy strachu, úzkosti pri otázkach alebo zmienkach o členoch rodiny, odmietanie odpovedí na niektoré otázky, ak rodina nechce dovoliť vyšetrenie starého človeka bez prítomnosti člena rodiny pri vyšetrení, ak starý človek má v prítomnosti opatrovateľa strach hovoriť, je nepokojný, jeho pohľad je bojzlivý, odsadá si od neho.

Na druhej strane posudzovanie možnosti výskytu násilia musí byť veľmi citlivé, nakoľko treba brať do úvahy aj fakt, že niektorí starí ľudia trpia vzťahovosťou, podozriavosťou (paranoiou) a zábudlivosťou. Obviňujú svoje okolie z krádeží ich majetku alebo z iných foriem zlého zaobchádzania (Krajčík, 2000).

Pri dôvodnom podozrení na páchanie násilia na starom človeku môžeme urobiť napr. tieto opatrenia:

- poučenie postihnutého o jeho právach, možnostiach a pomocných inštitúciách,
- sprostredkovanie kontaktu s uvedenými inštitúciami,
- psychoterapia postihnutého,
- aktivizácia sociálnej pomoci a miestnych úradov,
- aktivizácia ošetrovateľských sociálnych služieb,
- pomoc rodine, napr. formou odľahčovacích pobytov alebo formou ošetrovateľského poradenstva,
- dočasné premiestnenie týraného z rizikového prostredia,
- zaistenie dlhodobej ústavnej starostlivosti alebo výmena za iný (Hrozenská 2005).

Cieľom týchto opatrení by malo byť zabezpečiť rýchlu a efektívnu pomoc obetiam, ktoré sú vystavené násiliu alebo hrozbe násilia a to s ohľadom na špecifické potreby, ktoré z ich situácie vyplývajú (Hrozenská 2005).

Na základe aj toho mála poznatkov o násilí na senioroch sa ukazuje, že:

- násilníkmi sú vo viac ako polovici prípadov deti obeť,
- viac ako 2/3 z násilníkov sú osoby v strednom alebo vyššom veku, väčšina z nich žije s obeťou,

- väčšina zanedbaní je spôsobená ženskými členmi rodiny,
- väčšina fyzického násillia je spôsobená mužskými členmi rodiny (Krajčík,2000).

Podľa Múhlpachra (In Hrozenká, 2008) medzi faktory zvyšujúce pravdepodobnosť násilnickeho správania patria: psychopatológia a psychopatia, alkoholizmus a drogová závislosť, nízka intelektová úroveň, predchádzajúce agresívne, asociálne správanie, materiálna, resp. bytová závislosť od možnej obeti, ageistické nálady v spoločnosti, preťaženie a existenčné problémy rodiny s poklesom jej ochoty a jej možností zaisťovať kvalitnú starostlivosť o starého človeka, nízka úroveň rozvoja terénnych ošetrovateľských a sociálnych služieb a iných foriem účinnej pomoci rodine, nízka úroveň spoločenskej kontroly nežiaduceho správania vrátane ochrany práv a dôstojnosti klientov v dlhodobej ústavnej starostlivosti, frustrácia z povolania - syndróm vyhorenia u ošetrovateľského personálu.

Okrem týchto faktorov Múhlpachr (In Hrozenká, 2008) definoval aj faktory zvyšujúce ohrozenosť starých ľudí násillím, a to nasledovne: zlý funkčný stav, strata sebestačnosti starého človeka, ťažšia porucha kognitívnych, symbolických a komunikačných funkcií - syndróm demencie, afázia, celkovo zlý zdravotný stav starého človeka, sociálna izolácia - osamelosť, sektárstvo, etnické komunity, súžitie s agresorom a závislosť od neho.

Cieľom v oblasti prevencie násillia na starých ľuďoch je predchádzať vzniku násillia a akejkolvek situácie, ktorá prispieva k vzniku a tolerancii násillia, prevencia násillia na starých ľuďoch môže mať formu individuálnu, rodinnú a celospoločenskú.

Individuálna prevencia by mala spočívať v odstránení rezerv v oblastiach ako, ekonomická samostatnosť seniorov, dostupnosť zdravotných a sociálnych služieb, zníženie kriminality, lepšia detekcia týrania, dôraznejšie sankcionovanie, informovanosť starých ľudí o tom, ako sa vyhýbať násilnému správaniu voči sebe v akomkoľvek prostredí napr. vytváraním poradenských služieb, siete krízových telefonických liniek, liniek pre seniorov, podmienok pre šírenie informácií o možnostiach pomoci v prípadoch násillia páchaného na starých ľuďoch - informačné listy, ktoré by boli ľahko dostupné a špecifikované pre seniorov, uskutočňovať prednáškovú činnosť na tému ochrana pred násillím.

Rodinná prevencia násillia zahŕňa identifikáciu rizikových rodín, vytváranie podmienok rodinám, ktoré im budú uľahčovať situáciu pre zabezpečenie dôstojnej starostlivosti o starých príbuzných - odľahčovacie služby pre rodiny, rozvoj terénnych sociálnych služieb, zameranie rodinnej politiky na opatrenia smerujúce k stabilite rodiny a k naplneniu zodpovednosti detí voči rodičom, kombináciu zdravotnej starostlivosti s domácou ošetrovateľskou

starostlivosťou, venovanie väčšej pozornosti priamym poskytovateľom starostlivosti seniorom.

Celospoločenská prevencia násilia spočíva v legislatívnom odstránení všetkých foriem diskriminácie, v realizácii princípov OSN u starých ľudí, v aktualizácii vládou SR schváleného dokumentu „Národný program ochrany starších ľudí“ v zmysle prevencie a eliminácie násilia páchaného na starých ľuďoch, v podporovaní rozvoja siete zariadení sociálnych služieb, v nadviazaní aktívnej zahraničnej spolupráce s cieľom získania skúseností v otázkach riešenia násilia na starých ľuďoch, v šírení povedomia o násilí ako porušovania ľudských práv.

Do budúcnosti je potrebné dosiahnuť stav, aby sa aktivity na odstraňovania násilia rozvinuli na všetkých úrovniach.

Na úrovni výskumu podporovať realizáciu rôznych druhov výskumov o násilí s cieľom odhaliť príčiny násilia voči starým ľuďom, zabezpečiť zber štatistických údajov o násilí na senioroch s cieľom vytvoriť dostatočnú poznatkovú databázu o násilí páchanom na senioroch, aby bolo možné prispievať k rozšíreniu efektívnych nástrojov intervencie.

Na úrovni výchovy a vzdelávania začleniť problematiku násilia do učebných osnov relevantných predmetov základných a stredných škôl a študijných programov vysokých škôl, doplniť systém vzdelávania zainteresovaných profesií o problematiku násilia, vo výchovno-vzdelávacom procese venovať zvýšenú pozornosť formovaniu žiakov v duchu morálnych hodnôt vyspelej spoločnosti, v ktorom má nezastupiteľné miesto úcta k starším ľuďom.

Na úrovni médií informovať širokú laickú aj odbornú verejnosť o skutočných príčinách a dôsledkoch násilia s využitím všetkých masovokomunikačných prostriedkov s cieľom dosiahnuť nulovú toleranciu spoločnosti voči násiliu.

Je potrebné poskytnúť verejnosti viac informácií o samotnom fenoméne starnutia a staroby, o rôznych formách násilia na starých ľuďoch, ich prejavoch, uvedomujúc si, že starnutie a staroba zahŕňa aspekty fyzické, psychické, sociálne aj spoločenské, s ktorými sa isté formy násilia môžu priamo prelínať.

Násilie na starých ľuďoch sa skončí len vtedy, keď spoločnosť prestane tento jav tolerovať a začne proti nemu konať. Z toho jasne vyplýva, že úsilie chrániť starých ľudí pred násilím sa musí zvýšiť a rozšíriť nielen na miestnu či celoštátnu úroveň, ale aj na úroveň medzinárodnú (Schavel, 2009).

2 Formy násilia na starých ľuďoch

Násilie na starých ľuďoch resp. jeho miernejšia forma - zanedbávanie, majú rôznorodé podoby a ich klasifikácia je len približná. Jednotlivé formy násilia navyše ovplyvňujú aj iné oblasti, napr. fyzické násilie priamo ovplyvňuje psychický stav obeť. Stratégie násilia sa často vyskytujú kombinovane, vo viacerých podobách a oblastiach života.

Pre dôslednejšie pochopenie závažnosti násilia páchaného na starých ľuďoch uvádzame najčastejšie formy násilia, ktoré sa nezriedka vyskytujú aj súčasne. Násilník obyčajne využíva viaceré formy násilia, ktoré sa navzájom podmieňujú, čím dochádza ku kumulácii a zosilňovaniu negatívnych vplyvov násilia.

Najčastejšie rozlišujeme tieto formy násilia na starých ľuďoch: fyzické násilie, psychické násilie, sociálne násilie, ekonomické násilie, sexuálne násilie (Hrozenská, 2005).

Fyzické násilie - je všetko násilie, ktoré postihuje ľudské telo. Zahŕňa všemožné formy násilného konania či brutálneho zaobchádzania rôznej intenzity: strkanie, kopanie, sácanie, ťahanie za odev, bitie, hádzanie predmetov, lomcovanie telom, štipanie, popálenie, používanie zbrane alebo predmetov požívaných ako zbrane, poranenie nožom alebo inými ostrými predmetmi, mlátenie s úmyslom až usmrtiť. Fyzické násilie vo vzťahu k starým ľuďom znamená nielen brutálne zaobchádzanie, patrí sem aj fyzické obmedzovanie starého človeka, úmyselné vystavenie drsnému počasiu, nešetrné zaobchádzanie pri každodennej starostlivosti (presúvanie na lôžko, umývanie, obliekanie) najmä v prípade starších ľudí odkázaných na pomoc inej osoby. Všetky tieto aktivity, podobne ako aj iné násilné činy, sú páchané vedome a sú orientované na spôsobenie bolesti alebo na poškodenie zdravia.

Fyzické ubližovanie možno predpokladať vtedy, keď sa zjavili nevysvetliteľné pády, popáleniny či poranenia ako: modriny, škrabance, zlomeniny, rezné a bodné rany, pomliaždeniny na celom tele, strata vedomia, vnútorné poranenia, otras mozgu, otvorené poranenia hlavy a iné. Znamky starých a nových poranení, by nám mali signalizovať, že niečo nie je v poriadku. Zostávajú po ňom viditeľné následky, ktoré si často vyžadujú lekársku odbornú pomoc. Fyzické týranie môže viesť až k trvalým následkom napr. k čiastočnej strate zraku alebo sluchu či k imobilite starého človeka. S touto formou násilia sa veľmi často spája aj ničenie majetku, napríklad rozbíjanie nábytku alebo ničenie osobných vecí. Skúsenosti dokazujú, že násilie časom eskaluje, stáva sa čoraz častejším a brutálnejším.

Psychické násilie - zahŕňa emocionálne násilie, neustálu kontrolu a udržovanie strachu a napätia. Pojmy psychického a emocionálneho násilia sa častokrát zamieňajú alebo používajú ako synonymné výrazy. Podľa Dunovského (In Schavel, 2009) sú to dve samostatné kategórie, pričom psychické násilie je širšie a zahŕňa aj kategóriu emocionálneho násilia.

Emocionálne násilie má nepriaznivý vplyv na citový život obeť, patrí sem napr. verbálne týranie, znevažovanie hodnoty starého človeka, nadávky, vyhrážky. Psychické násilie zasahuje okrem tejto oblasti aj oblasť myslenia, vôle a prežívania obeť. Pri psychickom a emocionálnom násilí sa násilník usiluje vyvolať u obeť strach z jeho moci, snaží sa dosiahnuť jej podvolenie, uznanie jeho názorov a absolútnu poslušnosť. Psychické násilie zahŕňa predovšetkým verbálne, ale aj neverbálne útoky na osobnosť starého človeka, jeho cieľom je spôsobiť psychickú traumu.

Typické pre túto formu násillia je deprimovanie, opakované slovné výpady, vyvolávanie pocitov viny, ponižovanie pred inými, zosmiešňovanie, vyhrážky a iné. Medzi neverbálne prejavy patria: výhražné zatínanie pästí, búchanie dverami, ironické úškl'abky a iné.

Egger (In Schavel, 2009) uvádza kategórie psychického týrania, medzi ktoré zaraďuje: sociálnu izoláciu (zatváranie osoby doma, vylučovanie z rodinného života), obmedzovanie, znevažovanie a ponižovanie, vyhrážky, urážanie, zastrasovanie, ignoráciu, demonštráciu moci, vynucovanie určitých činností. Psychická trauma môže byť determinantom zmeny správania starého človeka - je zamĺknutý, sklesnutý, smutný akoby stiahnutý do seba. Následkami psychického násillia môžu byť aj psychické poruchy: depresia, anxieta, neuróza, poruchy osobnosti až suicidálne poruchy. Hoci následky psychického násillia nie sú viditeľné, sú rovnako ničivé resp. horšie ako fyzické útoky.

Sociálne násilie - je také správanie, cieľom ktorého je obeť izolovať od širšieho spoločenstva. Dochádza k nemu, ak násilník obmedzuje slobodu obeť zakazovaním akéhokoľvek spoločenského styku, kontaktu s okolím, čím izoluje obeť od vonkajšieho sveta. Patrí sem napr. zabraňovanie stretávania sa s priateľmi, nepovolenie návštev, uzamykanie v byte, zablokovanie telefónu, zákaz pozerat' televízor, čítať dennú tlač, obmedzovanie pohybu po byte. Násilník si vyžaduje absolútnu kontrolu nad všetkým, čo obeť robí, s kým sa stretáva, s kým a o čom sa rozpráva, kam chodí.

Ekonomické násilie - ide o nelegálne alebo nedovolené používanie finančných, materiálnych zdrojov starého človeka na osobné peňažné obohatenie alebo zisk jednotlivca. Patria sem aktivity páchatel'a ako: odoberanie dôchodku, finančných prostriedkov, kradnutie alebo predávanie majetku obeť, zobrať úspor, zariadenia bytu, šperkov a podobne. Ide o najrôznejšie spôsoby okradania o majetok či peniaze starého človeka. Ekonomické zneužívanie seniorov je dobre známe najmä sociálnym a zdravotníckym pracovníkom, keď príbuzní prichádzajú navštíviť svojho blízkeho do zariadenia v deň výplaty dôchodku, vymáhajú od neho finančné prostriedky. I tu by sme si mali všímať situácie, keď krátko po dôchodku starý človek nemá finančné prostriedky, hlavne keď sa to opakuje.

Sexuálne násilie - je násilie, ktoré vedie k vynucovaniu sexuálnych stykov bez súhlasu obete alebo proti jej súhlasu. Sexuálne násilie nie je výsledkom nekontrolovateľných sexuálnych pudov, ale je aktom agresie a zneužitia moci. Ani sexuálne zneužívanie seniorov nie je zriedkavé. Najmä staršie ženy sú nútené k sexuálnym aktivitám hrubým spôsobom, a to partnermi, ľuďmi z okolia alebo deviantnými osobami. Ženy, ktoré sa stali obeťami sexuálneho násillia, často trpia nie len somatickými následkami (napr. opakované zápaly rodidiel alebo poranenia v tejto oblasti, ale aj psychickými, ako sú: depresia, úzkosť, emocionálne vypätie, sebaobviňovanie a pod. (Schavel, 2009).

V odbornej literatúre sa v spojení so starými ľuďmi stretávame s osobitnou formou násillia - tzv. **mediálne násilie**, založenom na medzigeneračnom konflikte hodnôt a výraznom rozdiel medzi proklamáciou a realitou. Mediálne násilie páchané na senioroch je súhrnom viacerých mýtov, s ktorými musia „strieborné hlavy“ zápasiť. Už je to spomínaná „príťaž pre spoločnosť“, alebo neprijateľné formy prezentácie, keď ukazujú seniorov v znevažujúcich pozíciách a v nedôstojnom oblečení. V globále možno hovoriť o tzv. „segregovanej kultúre“ (Hrozenská, 2008).

2.1 Násilie na starých ľuďoch v ich primárnom prostredí

Rodina je najdôležitejším prvkom v pomoci staršiemu človeku vyrovnat' sa so zmenami, ktoré prináša starnutie. Starnutie je najdôležitejším fenoménom súčasnosti. Ovplyvňuje život každého z nás, a každý z nás má vplyv na priebeh svojho starnutia i staroby. Kvalita života sa dostáva do popredia záujmu človeka v priebehu celého života, ale zvlášť v jeho problémových situáciách (Bursová, 2010). Domáce prostredie, každodenný styk s najbližšími má nenahraditeľnú úlohu v emocionálnej, sociálnej i psychologickú rovine seniora v čase, keď jeho zdravie slabne, zužujú sa sociálne kontakty a narastá závislosť na pomoci.

Cieľom sociálnej a zdravotnej starostlivosti o seniorov je snaha čo najdlhšieho udržania starších ľudí v pôvodnom (primárnom) rodinnom prostredí. Toto prostredie je preňho najoptimálnejšie a prioritné. Starý človek je v ňom šťastnejší, dlhšie si udrží zdravie a sebestačnosť v porovnaní s osobami žijúcimi v inštitúcii. Pritom sa očakáva podiel a účinná pomoc príbuzných a rodiny i podpora štátu.

V odbornej literatúre sa uvádza, že podiel tejto „neformálnej pomoci“ starým ľuďom poskytovanej členmi rodiny, príbuznými, susedmi dosahuje u nás asi 70 – 80%. Na druhej strane sa s rodinou, pri poskytovaní starostlivosti o svojich starých členov spája aj pojem násillia páchaného na starých ľuďoch v rodinách, označovaný ako domáce násilie.

Paradoxom je, že k násiliu voči starým ľuďom dochádza najčastejšie práve v rodine – inštitúcii, ktorá pôvodne vznikla na ochranu svojich členov, a kde sa násilie nepredpokladá. Najčastejšie ide o násilné činy páchané na starom človeku inými členmi rodiny – páchatelmi sú väčšinou manželský partner, druh, deti alebo ich partneri. Násilie vyskytujúce sa v rodinnom kruhu a domácom prostredí páchané členmi rodiny zvyknú starí ľudia skôr utajovať, či už zo strachu z rozpadu vzťahov v rodine a následnej opustenosti starého človeka, alebo z pocitu hanby – málokto prizná, že ho zneužíva jeho vlastné dieťa. Nebezpečenstvo tohto druhu násilia spočíva v tom, že sa odohráva v intímite rodinných a partnerských vzťahov, skryté očiam verejnosti, spoločnosť o ňom nevie, nevie kedy vzniká, ako sa rozvíja a často krát sa o ňom dozvedá až keď je neskoro.

Násilím vo svojom dome sú však starí ľudia ohrození aj od cudzích ľudí napr. od opatrovateľov, ošetrovateľov, ktorí sa majú o nich starať a pomáhať im. V tomto prípade zvýšenému riziku podliehajú osoby, ktoré žijú osamelo, resp. mentálne oslabení starí ľudia.

Násilie páchané na starých ľuďoch v ich rodinnom prostredí má viacero príčin, je to napr. stres z dlhodobého poskytovania starostlivosti staršiemu príbuznému s vážnou poruchou zdravia, často spojenou s psychiatrickou diagnózou, finančné problémy, nezamestnanosť, ale môže to byť aj nedostatok priestoru pre súkromný život.

V našej spoločnosti bola problematika domáceho násilia, vrátane domáceho násilia páchaného na starých ľuďoch dlho tabuizovaná. Domáce násilie na starých ľuďoch je tu však prítomné a predstavuje mimoriadny závažný problém, ktorému je treba venovať zodpovedajúcu pozornosť. Jeho nebezpečenstvom je to, že v sebe obsahuje všetky formy násilia, to znamená, že domáce násilie páchané na starých ľuďoch, či už členom rodiny alebo opatrovateľom je páchaná vo všetkých formách, teda ako násilie fyzické, psychické, sociálne, ekonomické a sexuálne.

2.2 Násilie na starých ľuďoch v inštitúcii

Ideálne je, ak starý človek môže žiť a dožiť vo svojom rodinnom prostredí. Starým ľuďom, ktorí zo zdravotných, sociálnych alebo iných príčin nemôžu žiť so svojou rodinou alebo sami vo svojom domácom prostredí, resp. rodinu nemajú sa poskytuje systém inštitucionálnej starostlivosti. Inštitúcie sú nevyhnutnou súčasťou zdravotníckej a sociálnej starostlivosti o starých ľuďoch (Bartošovič, 2006).

Inštitucionálna starostlivosť, aj keď je vykonávaná veľmi dobre, vedie k sociálnemu vylúčeniu človeka z prirodzenej komunity. Najmenej vhodnou starostlivosťou je starostlivosť

vykonávaná vo veľkých zariadeniach, kde sa podľa odborníkov často porušujú základné práva ľudí, ktorí sú ich klientmi a aj tu dochádza k násilným činom (Bodnárová, 2005).

Páchateľmi násilia v týchto prípadoch môžu byť zamestnanci zariadení - zdravotnícki pracovníci, opatrovatelia, ostatní zamestnanci zariadenia, ale i členovia rodiny. Aj toto násilie ostáva často skryté. Motivácia páchania násilia na starých ľuďoch v inštitúciách je rôzna. Niekedy sa personál nevhodne správa voči klientom v dôsledku zlých pracovných podmienok – preplnenosť zariadení, nedostatočné vybavenie zariadení, nedostatok personálu a sústavné preťažovanie personálu, veľká migrácia personálu, nedostatočná kvalifikácia personálu, zlé personálne obsadenie, nedostatočné odmeňovanie, zlé vzťahy medzi pracovníkmi .

Inokedy je príčinou ľudský faktor, opatrovateľom je človek, ktorý je ľahostajný ku svojim klientom a obdobne k nim pristupuje, môžu to byť aj násilnícke sklony alebo prejavy zvýšeného odporu k starým ľuďom u opatrovateľa (Bartošovič, 2006).

Násilie na starých ľuďoch v inštitúciách je páchané vo všetkých formách násilia, teda ako násilie fyzické, psychické, sociálne, ekonomické a sexuálne - podobne ako násilie páchané na starých ľuďoch v ich domácom prostredí. Okrem prejavov a charakteristík jednotlivých foriem násilia uvádzaných v kapitole 2., jednotlivé formy násilia páchaného na starých ľuďoch v inštitúciách môžeme bližšie špecifikovať nasledovne:

- fyzické násilie – bitie a tresty za rôzne „prehrešky“ napr. inkontinenciu, verbálne útoky, neudržovaná hygiena a špinavé oblečenie, umývanie studenou vodou, nevhodný transport, nevhodná úprava lôžka, násilná a hrubá alebo nedostatočná aktivizácia, odpájanie signalizačných zariadení, podávanie nevhodných alebo zlých liekov, tlmenie liekmi, nedostatočné ošetrovanie, nedostatočný príjem potravín, tekutín,
- psychické násilie - urážanie, ponižovanie a zdôrazňovanie nadbytočnosti klienta, infantilizujú ich, oslovujú krstnými menami, vyhrážanie napr. predávkovaním liekmi, správanie voči klientom bez rešpektu, nedostatok súkromia, neprimerané premiestňovanie, nezáujem o ich pohodlie, porušovanie dôstojnosti klientov,
- sociálne násilie - obmedzovanie klientov v sociálnych kontaktoch, v duchovnom živote, zákaz opustiť zariadenie ako tresty za prehrešky klientov, neoprávnené pozbavenie spôsobilosti na právne úkony,
- ekonomické násilie - nevysvetliteľné úbytky z konta klientov, miznutie cenností, peňazí alebo iných vecí, vymáhanie neoprávnených platieb, vymáhanie financií pre zvýhodnenie v starostlivosti, narábanie s peniazmi klienta, návštevy členov rodín v deň výplaty dôchodku a následné vymáhanie peňazí,

- sexuálne násilie - vynucovanie sexuálnych stykov bez súhlasu obeť alebo proti jej súhlasu (Hrozenká, 2008).

Násilie páchané na starých ľuďoch v inštitúciách je závažný problém, ktorý je prítomný, ale zároveň v našej spoločnosti je ešte stále tabuizovanou témou. Jeho nebezpečenstvom podobne ako u domáceho násillia je to, že v sebe obsahuje takisto všetky formy násillia.

3 Prieskum – formy násillia v primárnom prostredí a inštitúcii

V našom prieskume sme zamerali na výskyt všetkých foriem násillia páchaného na starých ľuďoch v primárnom prostredí a inštitúcii.

Cieľ a úlohy prieskumu

Cieľom prieskumu bolo zistiť výskyt osobnej skúsenosti starých ľudí s jednotlivými formami násillia, okruh osôb, ktorí sú páchatel'mi násillia na starých ľuďoch a názor starých ľudí na možnosti pomoci v prípade výskytu násillia. Tieto skutočnosti sme zisťovali v prostredí predpokladaného najčastejšieho výskytu násillia na starých ľuďoch, t.j. v primárnom prostredí starých ľudí v okrese Ružomberok, a v inštitúcii, poskytujúcej dlhodobú starostlivosť o seniorov – Likava- Zariadenie pre seniorov a Domov sociálnych služieb, Likavka 9.

Úlohy prieskumu:

- zistiť výskyt osobnej skúsenosti starých ľudí žijúcich v ich primárnom prostredí s jednotlivými formami násillia,
- zistiť výskyt osobnej skúsenosti starých ľudí žijúcich v inštitúcii - s jednotlivými formami násillia,
- porovnať výskyt násillia na starých ľuďoch žijúcich v ich primárnom prostredí a žijúcich v inštitúcii,
- zistiť okruh osôb, ktoré sú najčastejšími páchatel'mi násillia na starých ľuďoch v ich primárnom prostredí a v inštitúcii,
- zistiť názor starých ľudí na možnosti pomoci v prípade výskytu násillia na starých ľuďoch,

Prieskumná vzorka 80 respondentov, z toho 40 klientov inštitúcie sociálnych služieb, 40 respondentov žijúcich vo svojom rodinnom prostredí v okrese Ružomberok.

Priemerný kalendárny vek u žien bol 74,2 roka, najmladšia klientka bola vo veku 62 rokov, najstaršia vo veku 93 rokov. U mužov bol priemerný kalendárny vek 71,4 roka, najmladší muž bol vo veku 56 rokov a najstarší vo veku 80 rokov.

Pred samotnou realizáciou prieskumu sme realizovali Mini mental test, ďalej sme pracovali len s vhodnými respondentmi (mentálne schopní pochopiť kladenú otázku).

Ako formu získavania údajov sme zvolili metódu dotazníka. Zostavili sme dva dotazníky. Prvý dotazník bol určený pre klientov domova dôchodcov, a druhý dotazník bol určený pre respondentov- seniorov, žijúcich vo svojom rodinnom prostredí. Respondenti v oboch dotazníkoch odpovedali na 15 otázok, z celkového počtu bolo 10 otázok uzavretých, 4 polouzavreté a 1 otázka bola otvorená.

3.1 Niektoré výsledky prieskumu

Pre potreby tohto príspevku uvádzame len niektoré výsledky z nami realizovaného prieskumu, ktorý sme vyhodnocovali podľa stanovených pracovných hypotéz, údaje sme uviedli v tabuľkách a grafoch vo vyjadrení absolútnom a percentuálnom..

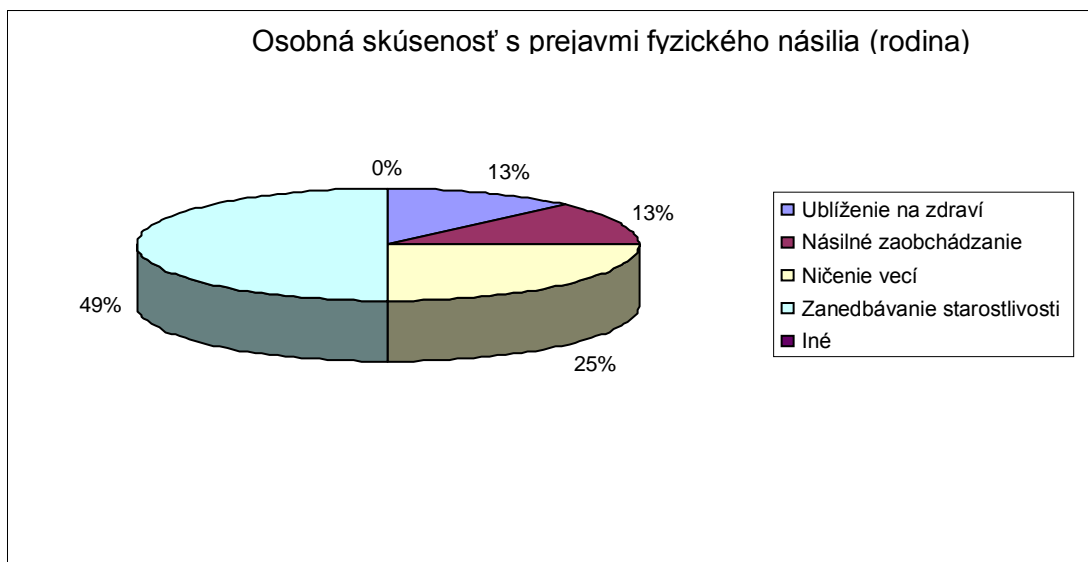
Výsledky prieskumu v primárnom prostredí

K otázke, či má senior žijúci vo svojom rodinnom prostredí osobnú skúsenosť s fyzickým násilím sa vyjadrilo 40 respondentov, 21% (8) respondentov má osobnú skúsenosť s fyzickým násilím, 79% (32) respondentov sa vyjadrilo, že nemá osobnú skúsenosť s fyzickým násilím. Osobná skúsenosť seniorov v rodine s fyzickým násilím je pomerne vysoká, každý piaty senior žijúci vo svojom rodinnom prostredí má osobnú skúsenosť s fyzickým násilím.

Graf č.1 Skúsenosť seniorov s fyzickým násilím (rodina)

Graf č.2 Skúsenosť seniorov s prejavmi fyzického násillia (rodina)

Z konkrétnych prejavov fyzického násillia majú seniori žijúci vo svojom rodinnom prostredí najčastejšiu osobnú skúsenosť so zanedbávaním starostlivosti 49% (4) seniorov, potom nasleduje ničenie osobných vecí 25% (2) seniorov, ublíženie na zdraví 13% (1) seniorov a násilné zaobchádzanie taktiež 13% (1) seniorov. K možnosti uviesť aj iné prejavy fyzického násillia, s ktorými sa seniori stretávajú vo svojom rodinnom prostredí sa nevyjadril žiadny z opýtaných respondentov.

Graf č.3 Skúsenosť seniorov so psychickým násillím (rodina)

Tak ako sme predpokladali v hypotéze č.1, v rodinnom prostredí sa často vyskytuje aj psychické násillie, osobnú skúsenosť s ním označilo 18% (7) seniorov, 82% (33) z opýtaných

seniorov osobnú skúsenosť so psychickým násilím nemá. Osobná skúsenosť seniorov žijúcich vo svojom rodinnom prostredí so psychickým násilím, podobne ako ich osobná skúsenosť s fyzickým násilím je pomerne vysoká.

V druhostupňovom triedení sme zisťovali z konkrétnych prejavov **psychického násilia** najvyššiu osobnú skúsenosť s vyhrázaním a zastrášaním 57% (4) seniorov, nasledujú nadávky 29% (2) seniorov, znevažovanie a ponižovanie 14% (1) seniorov. Skúsenosť s prejavmi ako zosmiešňovanie a ignorácia neuviedol žiadny senior. K možnosti uviesť aj iné prejavy psychického násilia, s ktorými sa seniори stretávajú vo svojom rodinnom prostredí sa nevyjadril žiadny z opýtaných respondentov.

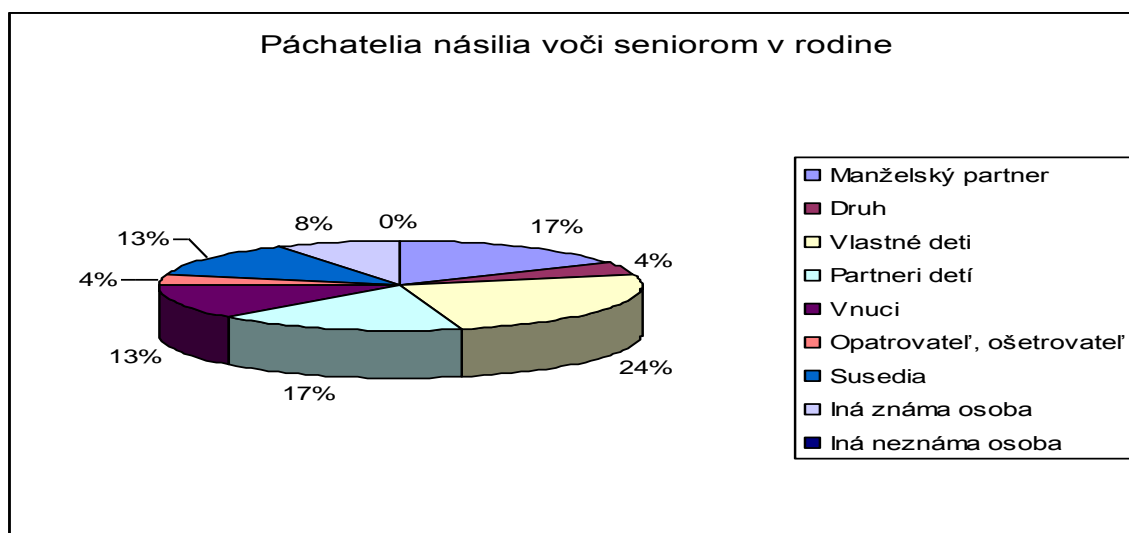
Osobná skúsenosť seniorov žijúcich vo svojom rodinnom prostredí so **sociálnym násilím** je nižšia v porovnaní s výskytom osobnej skúsenosti s fyzickým násilím a psychickým násilím. Z opýtaných 40 respondentov uviedlo osobnú skúsenosť s touto formou násilia 10% (4) seniorov, 90% (36) seniorov osobnú skúsenosť s touto formou násilia nemá.

Zo 4 seniorov, žijúcich vo svojej rodine, ktorí majú osobnú skúsenosť so sociálnym násilím, pri otázke: „S akými prejavmi sociálneho násilia sa stretli?“, 2 seniори označili prejav zabraňovanie kontaktu so známymi, 1 senior označil prejav obmedzovanie pohybu po byte, 1 senior označil prejav zákaz pozerat' televízor, resp. požívat' telefón, či čítať dennú tlač.

Na otázku, či ako seniори žijúci vo svojom rodinnom prostredí majú osobnú skúsenosť s ekonomickým násilím nám kladne odpovedalo 13% (5) seniorov, zvyšok z opýtaných respondentov t.j. 87% (35) seniorov takúto skúsenosť nemá. Na základe doteraz získaných údajov z prieskumu, z hľadiska poradia výskytu jednotlivých foriem násilia, môžeme ekonomické násilie zaradiť ako tretiu v poradí najviac sa vyskytujúcu formu násilia, hneď za násilím fyzickým a psychickým.

Seniори žijúci vo svojom rodinnom prostredí, ktorí majú osobnú skúsenosť s **ekonomickým násilím**: vymáhanie a odoberanie dôchodku označilo 40% (2) seniorov, vymáhanie a zobrať financí a úspor označilo 40% (2) seniorov, rozpredávanie osobných vecí a majetku 20% (1) seniorov, k možnosti uviesť iné prejavy ekonomického násilia sa nevyjadril žiadny senior. osobnú skúsenosť so **sexuálnym násilím**, ani jeden z opýtaných respondentov neuviedol, že by takúto skúsenosť mal.

Graf č.4 Páchatelia násilia voči seniorom žijúcim vo svojej rodine

Na otázku, ktoré osoby boli páchatel'mi násillia voči seniorom žijúcim v rodine, odpovedalo 24 seniorov. Z odpovedí vyplynulo, že páchatel'mi násillia voči seniorom žijúcim vo svojej rodine sú najmä členovia vlastnej rodiny - manželského partnera ako páchatel'a násillia označilo 17% (4) seniorov, druha 4% (1) seniorov, vlastné deti 24% (6) seniorov, partnerov detí 17% (4) seniorov, vnukov 13% (3) seniorov. Okrem členov rodiny sa na páchaní násillia na senioroch žijúcich vo svojej rodine podieľajú opatrovatelia 4% (1), susedia 13% (3), iné známe osoby 8% (2). Z uvedeného môžeme konštatovať, že páchatel'mi násillia voči seniorom žijúcim vo vlastnej rodine sú prevažne členovia vlastnej rodiny seniora.

Pri zisťovaní názoru seniorov žijúcich v rodine na **možnosť pomoci** zvonka v prípade výskytu násillia voči nim: by vyhľadalo len 18% (5) seniorov, až 77% (31) by pomoc zvonka v prípade výskytu násillia voči nim nevyhľadalo. Dvaja (5%) z opýtaných seniorov sa k tejto otázke vyjadriť nevedelo a odpovedali možnosťou neviem

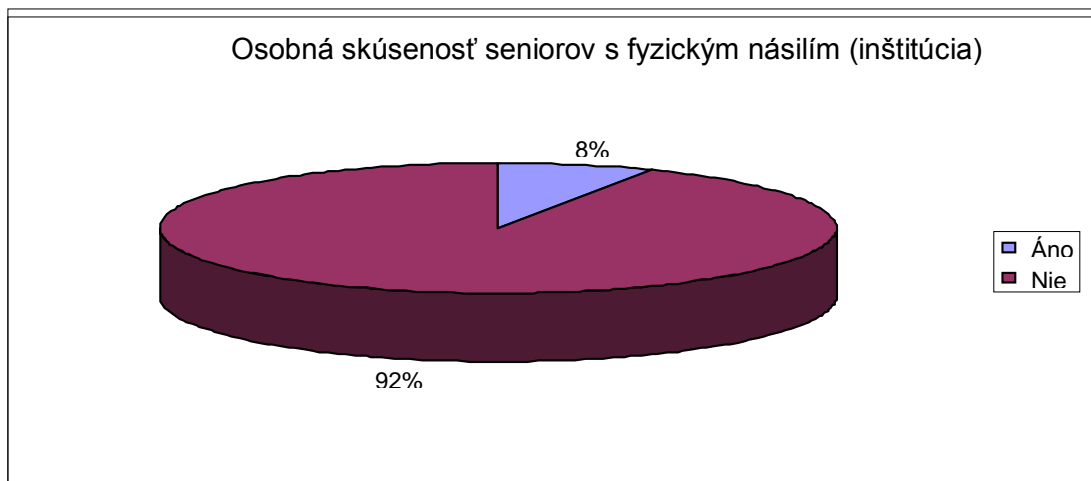
Zaujímali nás dôvody, pre ktoré by respondenti nevyhľadali pomoc zvonka: 42% (13) ako dôvod uviedlo „obavu z rozpadu rodinných vzťahov“, 26% (8) uviedlo dôvod „hanba pred okolím“, 13% (4) „vec rodiny, do ktorej sa nemá nik starať“, taktiež 13% (4) seniorov „strach o svoju bezpečnosť“ a 6% (2) „zdĺhavé a ponižujúce vyšetrovanie pred príslušnými orgánmi“.

U seniorov žijúcich v rodine, ktorí uviedli, že v prípade výskytu násillia voči nim by pomoc zvonka vyhľadali, sme zisťovali na akú inštitúciu, profesiu, resp. osobu by sa v prípade výskytu násillia voči nim obrátili. Najviac z opýtaných seniorov by sa obrátilo na niekoho

z rodinných príslušníkov, resp. na niekoho z blízkych - 29% (2) seniorov, len 1 seniorov by pomoc hľadal u polície, sociálneho odboru, lekára.

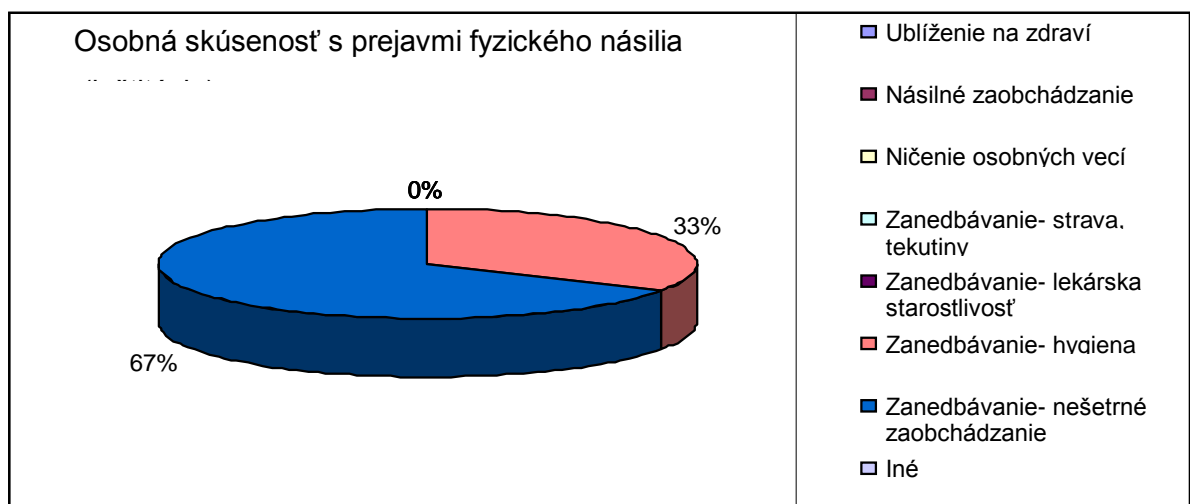
Výsledky prieskumu násilia na starých ľudoch v inštitúcii

Graf č.5 Skúsenosť seniorov s fyzickým násilím (inštitúcia)

K otázke, či ako senior žijúci v inštitúcii poskytujúcej dlhodobú starostlivosť má osobnú skúsenosť s fyzickým násilím sa vyjadrilo 40 respondentov: 8% (3) respondentov má osobnú skúsenosť s fyzickým násilím, 92% (37) respondentov sa vyjadrilo, že nemá osobnú skúsenosť s fyzickým násilím. V hypotéze č.3 sme predpokladali, že výskyt fyzického násilia - hlavne v podobe zanedbávania starostlivosti voči seniorom, žijúcim v inštitúcii poskytujúcej dlhodobú starostlivosť bude vyšší.

Graf č. 6 Skúsenosť seniorov s prejavmi fyzického násilia (inštitúcia)

Z prejavov fyzického násilia seniori žijúci v inštitúcii neuviedli ani jednu skúsenosť s prejavom ako násilné zaobchádzanie, ublíženie na zdraví, ničenie osobných vecí. Tak ako sme predpokladali v našej hypotéze, seniori žijúci v inštitúcii sa stretávajú hlavne s fyzickým násilím v podobe zanedbávania starostlivosti - 33% respondentov má skúsenosť so zanedbaním starostlivosti v podobe nedostatočnej hygieny, 67% respondentov s nešetrným zaobchádzaním.

Výskyt osobnej skúsenosti u seniorov žijúcich v inštitúcii so psychickým násilím je vyšší ako výskyt ich osobnej skúsenosti s fyzickým násilím. Skúsenosť s touto formou násilia uviedlo 13% (5) z opýtaných respondentov, 87% (35) z opýtaných respondentov takúto skúsenosť nemá.

Výskyt osobnej skúsenosti u seniorov žijúcich v inštitúcii so psychickým násilím je vyšší ako výskyt ich osobnej skúsenosti s fyzickým násilím. Skúsenosť s touto formou násilia uviedlo 13% (5) z opýtaných respondentov, 87% (35) z opýtaných respondentov takúto skúsenosť nemá.

Z konkrétnych prejavov psychického násilia majú seniori žijúci v inštitúcii najčastejšiu skúsenosť s prejavom „nedostatok súkromia“ - 60% (3) respondentov, ktorý sa prejavuje v podobe nevhodného správania zo strany obslužného personálu (upratovačky), ktorý pri vstupe do izieb klientov neklopú, ale vojdú priamo bez zaklopania, čo klienti považujú za porušovanie ich súkromia, 20% (1) respondentov uviedlo, že sa stretlo s prejavom „zастраšovanie za prehrešok“ zo strany sociálneho pracovníka a 20% (1) respondentov uviedlo, že sa stretlo s prejavom „krik“ voči nim zo strany zdravotného personálu.

Výskyt osobnej skúsenosti seniorov žijúcich v inštitúcii, poskytujúcej dlhodobú starostlivosť, so sociálnym násilím bol nulový, ani jeden z opýtaných respondentov neuviedol osobnú skúsenosť s touto formou násilia.

Na otázku, či ako seniori žijúci v inštitúcii majú osobnú skúsenosť s ekonomickým násilím nám kladne odpovedalo 15% (6) seniorov, zvyšok z opýtaných respondentov t.j. 85% (34) seniorov takúto skúsenosť nemá. Na základe doteraz získaných údajov z prieskumu, z hľadiska poradia výskytu jednotlivých foriem násilia, môžeme ekonomické násilie zaradiť ako prvú v poradí najviac sa vyskytujúcu formu násilia, páchaného voči seniorom, žijúcim v inštitúcii.

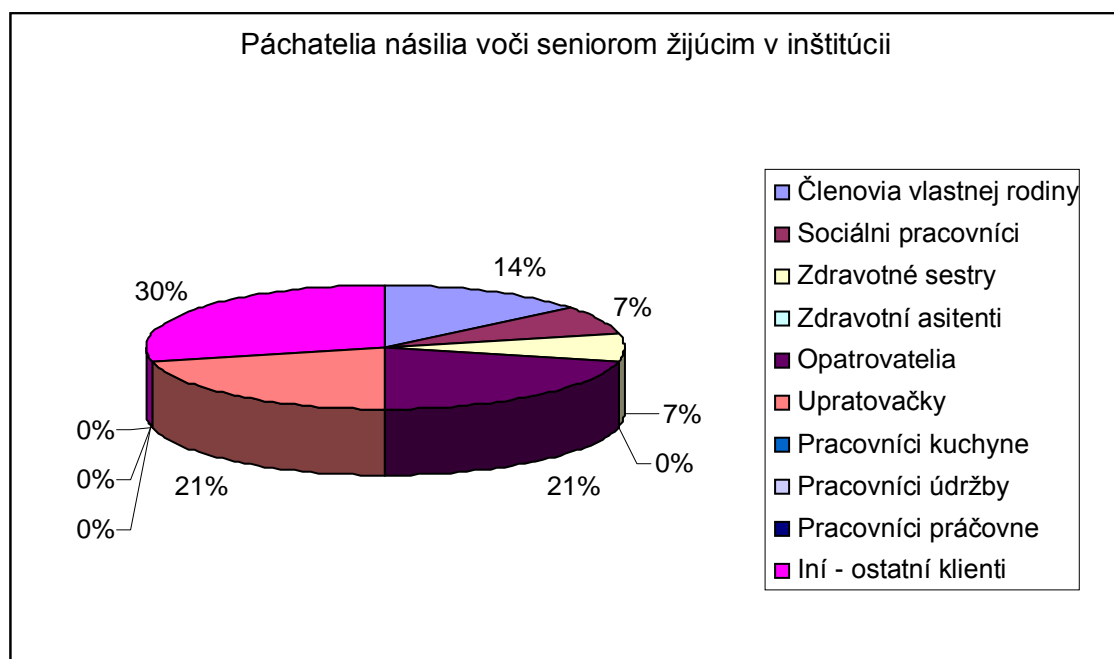
Z konkrétnych prejavov ekonomického násilia majú seniori žijúci v inštitúcii najčastejšiu skúsenosť s prejavom „miznutie cenností a iných vecí seniora“ - 67% (4) respondentov, pričom išlo o zmiznutie osobných vecí seniora - konkrétne časti ich oblečenia (svetre,

pulóvre, pyžamo), ktoré im zmizli priamo z ich izieb, 33% (2) respondentov má skúsenosť s prejavom „vymáhanie a odoberanie dôchodku členmi vlastnej rodiny“, s ktorým sa stretávajú v dňoch výplaty dôchodku, kedy za nimi do inštitúcie prichádzajú členovia ich vlastných rodín a vymáhajú od nich peniaze z dôchodku.

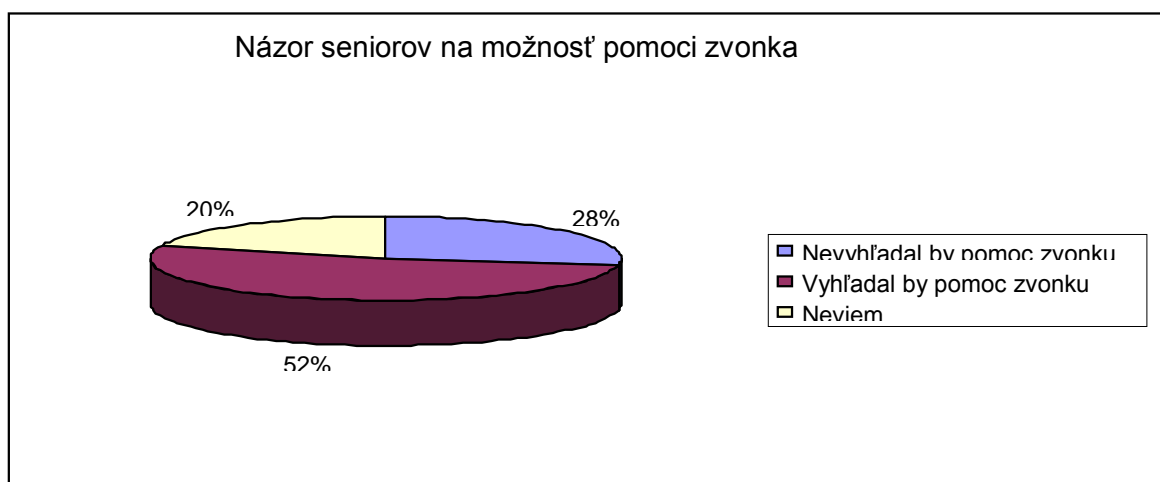
Na otázku či majú seniori žijúci v prostredí inštitúcie osobnú skúsenosť so sexuálnym násilím, ani jeden z opýtaných respondentov neuviedol, že by takúto skúsenosť mal.

Graf č.7 Páchatelia násilia voči seniorom žijúcim v inštitúcii

Na otázku, ktoré osoby boli páchatelmi násilia voči seniorom žijúcim v inštitúcii odpovedalo 14 seniorov. Z odpovedí vyplynulo, že páchatelmi násilia voči seniorom žijúcim v inštitúcii sú nielen zamestnanci samotnej inštitúcie, ale aj klienti a členovia samotných rodín seniorov. Členov svojej rodiny za páchatel'a násilia označilo 14% (2) respondentov, 7% (1) respondentov označilo za páchatel'a násilia sociálneho pracovníka, 7% (1) respondentov označilo zdravotnú sestru, 21% (3) respondentov označilo opatrovateľov, 21% (3) respondentov označilo obslužný personál - upratovačky, a 30% (4) respondentov za páchatel'ov násilia voči nim označilo klientov inštitúcie.

Graf č. 8 Názor seniorov na možnosť pomoci zvonka (inštitúcia)

Pri zisťovaní názoru seniorov žijúcich v inštitúcii na možnosť pomoci zvonka v prípade výskytu násilia voči nim, sa vyjadrilo všetkých 40 opýtaných respondentov. Pomoc zvonka v prípade výskytu násilia voči nim, by vyhľadala viac ako polovica opýtaných respondentov 52% (21), 28% (11) respondentov by pomoc v prípade páchania násilia voči nim nevyhľadalo, a 20% (8) respondentov zvolilo odpoveď neviem.

Zaujímali sme sa o dôvody, kde: c 37% (4) seniorov ako dôvod uviedlo „hanba pred okolím“, 27% (3) „zdlhové a ponižujúce vyšetrowanie“, 18% (2) „osobná vec, do ktorej sa nemá nik starať“, a 18% (2) „strach o svoju bezpečnosť“.

Inštitúciu v prípade výskytu násilia voči nim by pomoc zvonka vyhľadali: 70% (15), obrátilo priamo na pracovníkov vedenia inštitúcie, t.j. na pracovníkov vedenia, 10% (2) respondentov by vyhľadalo pomoc u polície, 10% (2) respondentov u niekoho z im blízkych osôb, a taký istý počet osôb 10% (2) u predstaviteľa cirkvi.

Na základe štúdia a realizovaného prieskumu vyplýva, že násilie na starých ľuďoch je pojem reálny, vyskytujúci sa v rodinách i v inštitúcii.

V tejto časti si dovoľíme uviesť určité odporúčania, ktoré by v konečnom dôsledku mohli priniesť elimináciu násilia páchaného na starých ľuďoch:

- šíriť povedomie o násilí ako porušovania ľudských práv vo všeobecnosti, ako aj ľudských práv osobitných skupín, najčastejšie ohrozených násilím, medzi ktoré patria aj seniori, postupne meniť zaužívané stereotypné postoje spoločnosti, ktoré sa podieľajú na vzniku násilia,
- naplniť a realizovať princípy OSN pre starých ľudí, aktualizovať dokument „Národný program ochrany starých ľudí“,

- na úrovni médií informovať verejnosť o príčinách a dôsledkoch násilia páchaného na seniorom, s využitím komunikačných prostriedkov s cieľom dosiahnuť nulovú toleranciu spoločnosti voči násiliu,
- informovať seniorov, ako sa môžu vyhnúť násilnému správaniu voči sebe, vytváraním poradenských služieb pre seniorov, zriaďovaním krízových telefonických liniek, prostredníctvom informačných listov ľahko dostupných pre seniorov a prednáškovej činnosti na tému „ochrana pred násilím“,
- v oblasti eliminácie násilia na senioroch žijúcich v rodine, identifikovať rizikové rodiny, uľahčovať situáciu rodinám pri starostlivosti o seniorov zavádzaním odľahčovacích služieb pre rodinu, rozvojom terénnych sociálnych služieb, kombináciou zdravotnej starostlivosti s domácou ošetrovateľskou starostlivosťou, zamerať rodinnú politiku na posilnenie stability rodiny,
- v oblasti eliminácie násilia na senioroch žijúcich v inštitúciách, rozvíjať sieť zariadení sociálnych služieb, zvýšiť podporu inštitúciám starajúcim sa o starých ľudí, vytvárať primerané pracovné podmienky pracovníkom inštitúcie, predchádzať ich preťaženiu, predchádzať vzniku „syndrómu vyhorenia“ u personálu inštitúcie formou sociálno - psychologických výcvikov, supervízie,
- organizovať školenia personálu inštitúcie na témy, ako napr. „násilie ako porušovanie ľudských práv“, „násilie a jeho formy“, „možnosti pomoci v prípade výskytu násilia“, dodržiavať súkromie klientov, dodržiavať individuálny prístup ku klientom.

Záver

Seniorská problematika je dnes vysoko aktuálnou témou, preto problémom násilia na starých ľuďoch je nutné sa zaoberať. Zistili sme, že násilie na starých ľuďoch je pojem reálny, vyskytujúci sa v rodine aj v inštitúcii, pričom výskyt násilia na starých ľuďoch v rodine je vyšší v porovnaní s inštitúciou podľa nami realizovaného prieskumu.

Seniori žijúci v rodine majú najvyššiu osobnú skúsenosť s fyzickým, psychickým a ekonomickým násilím, páchatelmi násilia na starých ľuďoch žijúcich v rodine sú prevažne členovia ich vlastnej rodiny.

Seniori žijúci v inštitúcii majú najčastejšiu osobnú skúsenosť s ekonomickým a psychickým násilím, páchatelmi násilia v inštitúcii je najmä odborný personál inštitúcie, páchatelmi násilia v inštitúcii sú však aj samotní klienti.

Je na nás všetkých, aby sme problém násilia na starých ľuďoch nezakrývali, ale naň otvorene poukazovali, sledovali a postupne uvádzali do praxe navrhnuté odporúčania, ktoré by v konečnom dôsledku mohli priniesť elimináciu násilia páchaného na starých ľuďoch.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] BARTOŠOVIČ, I.: 2006. *Seniori v domove dôchodcov*. Bratislava: Charitas s.r.o., 2006. 156 s. ISBN 80-88743-63-X.
- [2.] BODNÁROVÁ, B.: 2005. *Sociálna a právna ochrana zraniteľných jednotlivcov a skupín v dospelom veku*. In *Sociálna a právna ochrana dospelých : výskumná štúdia Strediska pre štúdium práce a rodiny*. Bratislava. 2005, s 22 – 51.
- [3.] HROZENSKA, M.: 2008. *Sociálna práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko-praktické východiská*. Martin: Osveta, 2008. 180 s. ISBN 978-80.8063-282-3.
- [4.] KAMANOVÁ, I: 2007. *Kvalita života seniorov v DD a DSS pre dospelých*. Ružomberok: Pedagogická fakulta KU, 2007. 71s. ISBN 985-80-7485-453-2.
- [5.] KOLEKTÍV AUTOROV.1999. *Zdravie21 – zdravie pre všetkých v 21. storočí*. Európska séria *Zdravie pre všetkých* č.6. Rámec politiky zdravia pre všetkých pre európsky región SZO. Kodaň: Svetová zdravotnícka organizácia. Európska úradovňa,1999,155s. ISBN 80-7159-119.
- [6.] KOVAL, Š.: 2005. *Gerontológia a geriatria pre sociálnych pracovníkov*. Trnava: Silabus, 2005. 72s.
- [7.] KRAJČÍK, Š.: 2000. *Geriatria*. Trnava: Slovak Academic Press, 2000. 82 s. ISBN 80-88908-68-X.
- [8.] MAŘIKOVA, H.: 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. 841s. ISBN 79-885632-65-X.
- [9.] SCHAVEL, M. a kol.: 2009. *Sociálna prevencia*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2009.138s.ISBN 978-80-89271-22-1.
- [10.] SOPKOVÁ, E.: *Násilie páchané na ženách v intímnych vzťahoch – situácia na Slovensku*. In *Ochrana obete v domácom násilí*. Zborník príspevkov národnej konferencie konanej 15.-16.4. 1999 v Bratislave. Bratislava: Národné centrum pre rovnoprávnosť žien a mužov, 1999. s. 23-29.
- [11.] ŠKARBOVÁ, O.: 2009. *Násilie*. In *Bulletin Empatia*. 2002. roč. IX, č. 54, s 5-15.
- [12.] TOKÁROVÁ, A a kol.: 2003. *Sociálna práca*. Prešov: AKCENT PRINT, 2003. 572 s. ISBN 80-968367-5-7.
Národný program ochrany starších ľudí, 1999.

Národná stratégia na prevenciu a elimináciu násilia, 2004.

NR SR zákon č. 448/2008 o sociálnych službách.

Kontakt

doc. PhDr. Irena Kamanová, PhD.

Katolícka univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce,

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

E-mail: irena.kamanova@ku.sk

Ing., Mgr. Tatiana Blahútová

Úrad práce sociálnych vecí a rodiny v Ružomberku

Tienisté stránky v živote seniorov

Shady aspects in life of seniors

Emília VRANKOVÁ, Yveta JUŠŠIKOVÁ

Abstrakt

Príspevok obsahuje stručný úvod do života človeka v období sénia. Konkrétne sa venuje násiliu na senioroch ako špecifickému sociálno-patologickému javu, ktorý v súčasnej spoločnosti predstavuje jeden z najzávažnejších problémov. Časť príspevku v krátkosti pojednáva o syndróme týraného, zneužívaného a zanedbávaného seniora v domácej a v inštitucionálnej starostlivosti. V závere príspevku dávame do pozornosti aktivity sociálneho pracovníka v rámci terénnej sociálnej práce so seniormi.

Kľúčové slová

Násilie. Senior. Sociálny pracovník. Zdravotná starostlivosť. Rodina.

Abstract:

One part of the report is about brief introduction to human life during Sénia. More specifically it addresses violence against seniors as a specific socio - pathological phenomenon that is one of the most serious problems in today's society. Another part of the report briefly discusses the syndrome of torture, abuse and neglect in institutional and home care. At the end of the report, activities of social workers in the field social work with seniors are being highlighted and described.

The key words:

Violence. Senior. Social worker. Health care. Family.

Človek v období sénia sa častokrát zamýšľa nad prežitým životom a priebežne rekapituluje proces svojej životnej cesty v súvislosti s kvalitou života v tretej dekáde. Táto dekáda je veľakrát tienistá a poznačená negatívnym zaobchádzaním či už zo strany opatrovateľov, ale i blízkou rodinou, ktorá je v pozícii opatrovateľa.

Pri práci s klientom v séniu a v súvislosti s rodinou si sociálni pracovníci často položia tri základné otázky. Chce sa rodina postarať o svojho najstaršieho člena rodiny? Môže sa rodina postarať o seniora? Vie, dokáže sa rodina dostatočne postarať o seniora?

Na prvú otázku pred jej samotnou odpoveďou si musíme položiť i pod otázku, aká je morálna kvalita rodiny? Je na takej úrovni, že si váži hodnoty ľudskej dôstojnosti keď odchádzajú či ubúdajú sily rodičov alebo prarodičov v súvislosti s vekom? Pri druhej otázke berieme do úvahy aké sú finančné či bytové podmienky v súvislosti so spoložitím vo viacgeneračnej rodine. A v tretej otázke by sme mali zohľadniť určitý zdravotný hendikep

seniora v súvislosti so sociálno-zdravotnou starostlivosťou v prirodzenom domácom prostredí seniora.

S fenoménom násilia, zlého zaobchádzania na úseku pediatrie, ako uvádza Hegyi et al. sa stretávame od roku 1962. Približne po desiatich rokoch sa s týmto negatívnym javom stretávame v odbornej literatúre z oblasti geriatrickej i v seniorskom veku. (In Hrozenská et al., 2008). Koval (2001) podobne uvádza, že s pojmom syndrómu týraného, zneužívaného a zanedbávaného seniora (elder abuse and neglect) sa môžeme stretnúť v kontexte histórie geriatrickej o viac ako desať rokov neskôr ako so syndrómom CAN. Viacerí autori sa opierajú o informácie WHO v súvislosti s problematikou násilia v senu. Podľa zmienenej organizácie znamená násilie na senioroch každé jednotlivé alebo opakované správanie, konanie alebo zanedbávanie vedúce k poškodeniu alebo ohrozeniu seniora.

Prikláňame sa k názoru Mátela, ktorý pod týmto špecifickým sociálno-patologickým javom rozumie „každé jednotlivé alebo opakované konanie, alebo zanedbanie primeraného konania spôsobujúce poškodenie, alebo ohrozenie staršej osoby vyskytujúce sa v akomkoľvek vzťahu, v ktorom sa predpokladá dôvera.“ (In Mátel, Schavel et al., 2011, s. 226). Keďže je senior v priamej interakcii so sociálnym pracovníkom, je dôležité, aby tento vzťah nadobudol úroveň rovnocenného partnerstva a aktívne sa podieľal, na pomáhajúcom procese. „Je dôležité, aby nový klient hneď od začiatku dostal svojho kľúčového pracovníka, osobu, ktorá mu bude v celom procese najbližšie, na ktorú sa s dôverou môže obrátiť, ktorá mu bude venovať, najmä zo začiatku, maximálnu pozornosť.“ (Matoušek, Kodymová, Koláčková, 2005, s. 182). Ak profesionálny pracovník daruje dostatok svojho času v prospech druhého človeka, dáva priestor pre dôveru a pochopenie konkrétneho klienta – seniora v konkrétnej situácii.

Násilie postihujúce populáciu vyššieho alebo vysokého veku možno charakterizovať ako zneužívanie, zanedbávanie či týranie s rôznou formou a stupňom ohrozenia. Násiliu sú vystavovaní hlavne seniori somatický chorí, dementní, postihnutí, imobilní, zomierajúci, osamelo žijúci, ale aj majetní i nemajetní, starší rodičia vo viacgeneračných rodinách. (Hrozenská et al., 2008). Môžeme konštatovať, že najviac trpia jednotlivci, ktorí nemajú dostatok energie a vedomosti na to, aby sa dokázali brániť. Týka sa to najmä starších ľudí, ktorí sú v zlom zdravotnom a funkčnom stave alebo, ktorí žijú spoločne s deťmi v jednej domácnosti v nevyhovujúcich podmienkach, či seniorov s nižším vzdelaním a psychicky chorých starších ľudí.

Zneužívaním sa vo všeobecnosti chápe stav, ak sa vyžaduje od seniora viac fyzickej, psychickej pomoci i ekonomickej podpory, ako je schopný poskytnúť. Zanedbávanie vzniká

pri deficite starostlivosti, rodinnej súdržnosti, podpory a citových vzťahov. O týraní hovoríme v prípade, že sa u staršieho človeka objaví rôzne poškodenie či ujma na zdraví v oblasti fyzickej, psychickej alebo spoločenskej. Osobitnou formou podľa Haškovcovej je mediálne násilie založené na medzigeneračnom konflikte hodnôt a rozdiel medzi proklamáciou a realitou, zároveň je súhrnom viacerých predsudkov napríklad znevažujúce formy prezentácie seniorov. (In Hrozenská et al., 2008). Iné prejavy týrania seniorov v rámci sociálno-zdravotnej starostlivosti v prirodzenom prostredí hodnotíme ako opakované návštevy viacerých lekárov – odborníkov/specialistov pri rovnakom probléme, podozrivá zmena zdravotného stavu u seniora, úzkosť ako dôvod hospitalizácie, vyhýbanie sa návštev u lekára pri zhoršenom zdravotnom stave seniora, aby neupozorňoval na čerstvé zranenia, senior nemá prístup k peniazom, priateľom, rodine, nemôže ísť do mesta, kostola, nerád hovorí o starostlivosti o svoju osobu, uniká z domova, bagatelizuje svoje problémy, nedodržiava rady lekára a ošetrujúceho tímu a tým sa javí ako problematický klient. (Koval, 2001).

V tejto súvislosti Balogová (2009) pripomína, že týranie, ktoré má charakter trvalého emocionálneho, psychologického a fyzického nátlaku, spĺňa skutkovú podstatu trestného činu. Z hľadiska trestného (Trestný zákon), týraním sa v súdnej praxi rozumie predovšetkým zlé zaobchádzanie so zverenou osobou, vyznačujúce sa vyšším stupňom hrubosti, bezcitnosti s určitým trvaním, ktoré poškodená osoba pociťuje ako ťažké príkorie. (Mühlpachr, 2004). Každé domáce násilie predstavuje vážny problém nielen pre seniora, ktorý je mu vystavený, ale zároveň poškodzuje základné ľudské práva a slobody človeka, a vtedy sa problém násilia stáva celospoločenským.

Násilie páchané na senioroch v inštitucionálnej starostlivosti

Domnievame sa, že druhým najčastejším miestom, kde dochádza k zlému zaobchádzaniu so seniormi sú zariadenia sociálnych služieb resp. inštitúcie súvisiace s dlhodobým pobytom, o čom svedčia rôzne štatistické údaje domácich i zahraničných odborníkov, ktorí sa venujú problematike akéhokoľvek násilia páchaného na senioroch. Hrozenská et al. (2008, s. 45) podotýka, že „špecifickým javom je násilie páchané na senioroch v zdravotníckych a sociálnych zariadeniach, ktoré býva často skryté.“

V dostupnej odbornej literatúre sa stretávame v inštitucionalizovanej starostlivosti o seniora s faktormi, ktoré zvyšujú riziko zlého zaobchádzania. Z niektorých uvádzame: neprofesionálne personálne obsadenie, nízky počet personálu, chaotická náplň práce jednotlivých členov tímu, sústavné preťažovanie personálu, strata motivácie, nedostatočný záujem o danú problematiku, absencia manažmentu a kontroly v tímovej práci.

Práca v zariadeniach dlhodobej sociálno-zdravotnej starostlivosti je namáhavá pre všetkých členov multidisciplinárneho tímu tak z hľadiska neuropsychickej záťaže, ako aj z hľadiska záťaže fyzickej. Na tím pracovníkov sa nekladú len odborné požiadavky, ale vyžaduje sa aj osvojenie umenia riešiť etické problémy a schopnosť pracovať v zložitých interpersonálnych komunikáciách.

Myslíme si, že v dôsledku nedostatočnej prípravy personálu na sociálno-zdravotnú starostlivosť o seniorov dochádza k rôznym formám zlého zaobchádzania. Zneužívanie alebo týranie seniorov v zariadeniach dlhodobej starostlivosti má viacero foriem prejavu, ktoré spôsobujú seniorovi fyzickú, psychickú alebo sociálnu ujmu. Za najčastejšie formy fyzického násillia v uvedených zariadeniach podľa viacerých autorov: Koval (2001), Hegyi et al. (2002), Mühlpachr (2004), Hrozenská et al. (2008) považujeme fyzické ubližovanie, priame útoky a násillie, bitie a tresty za rozličné „prehrešky“ napríklad inkontinencia moču a stolice, časté odreniny a pomliaždeniny na takých miestach, kde sú nepravdepodobné napr. vnútorné plochy stehien a ramená, stopy na pokožke od prstov, popáleniny alebo obareniny, stopy po poraneniach určitým predmetom, nevysvetlené fraktúry horných či dolných končatín, kožné vtedy a dekubity, prehnaná alebo nedostatočná liečba, podávanie nevhodných liekov, neprimerané podávanie rozličných psychofarmák, neudržiavaná hygiena a špinavé oblečenie, vystavovanie chladu a umývanie studenou vodou, nedostatočný príjem tekutín, stravy a ich nízka kvalita, nevhodný transport seniorov, hrubá a násillná alebo nedostatočná aktivizácia, nevhodná úprava lôžka a priestoru, odpájanie signalizačných zariadení, nadmerné používanie obmedzujúcich pomôcok a pod.

Medzi časté formy psychického týrania seniorov v sociálno-zdravotnej starostlivosti považujeme nevysvetliteľné zmeny chovania seniora, urážanie, ponižovanie a zdôrazňovanie nadbytočnosti klienta, nedostatok súkromia, neprimerané premiestňovanie v rámci zariadenia, obmedzovanie v sociálnych kontaktoch a v duchovnom živote. (Bruchala, 2002).

Ako zvláštna forma utrpenia sa v najmä ústavnej starostlivosti môže vyskytovať i sociálna deprivácia v rámci izolovanej skupiny, ktorá podľa Mühlpachra (2004), je vystupňovaná až do podoby ostrakizmu: určitý jedinec je komunitou (spolupacientmi, personálom) vylúčený napr. pre ošetrovateľské problémy a nemá možnosť odísť a nadviazať iné kontakty. Toto vedie k celkovej apatii, tupému pohľadu do prázdna.

Koval (2001, s. 78) dodáva, že „nie je zložitie skrývať prejavy týrania seniora. Podozrivý páchatel môže vysvetľovať stopy fyzického týrania na koži tým, že starý človek často padá a môže sa kedykoľvek udrieť.“ Pri vyšetrení seniora v zdravotníckom zariadení týrajúca osoba upozorní na seba aj tým, že sedí od seniora čo najďalej, je pasívna, nahnevaná,

s nepokojným a nesústredeným pohľadom. Týraný senior väčšinou obeť trpí, prijíma páchané násilie zo strachu pred opustenosťou.

Sme presvedčení, že ďalší seniori o týraní nehovoria preto, lebo sa hanbia priznať si takéto konanie. Z dlhoročnej praxe v zdravotníctve si myslíme, že seniori neoznámia túto udalosť, lebo si chcú chrániť svoj imidž dobrých rodičov. Ak ich vlastné deti začínajú zanedbávať, zneužívať či týrať, vtedy to niektorí seniori považujú za vlastnú chybu, ktorej sa dopustili pri výchove svojich detí. Obava a strach seniora z prípadnej nasledujúcej agresie a samoty sú prežívané rovnako intenzívne ako prípadne opakované realizované násilie. Starší ľudia pre svoj zdravotný stav často ani nie sú schopní rozpoznať, tobôž oznámiť vlastné zanedbávanie, zneužívanie alebo týranie. Chorobné stavy seniorského veku, akými sú depresia, imobilita, demencia znemožňujú chorému seniorovi postáť sa. Aj keď tienisté stránky v podobe týrania, zanedbávania či zneužívania v živote seniora sú hrozným činom, tento skutok je často utajovaný aj z príčin obavy staršieho človeka pred stratou opatrovateľa, ktorý sa o neho stará v rodinnom prostredí, aj keď tento je tyran a násilník, bezhraničnou láskou rodiča k potomkovi a schopnosťou odpúšťať.

Na rozdiel od krátkodobej inštitucionálnej starostlivosti o seniora, ako je obvykle zdravotná starostlivosť v nemocniciach, dochádza k mnohým poruchám zdravia aj v dlhodobej sociálno-zdravotnej inštitucionálnej starostlivosti. Prijatie do zariadenia pre seniorov znamená pre väčšinu žiadateľov ťažkú stresovú situáciu často s vážnymi zdravotnými následkami. Väčšina starších občanov chce zostať vo svojom domove tak dlho ako je to len možné. Nápomocnými seniorom pri realizácii ich túžob v oblasti poradenstva, pomoci, prevencie sú aj sociálni pracovníci, ktorí narastajúce negatívne udalosti v živote seniorov a sociálne problémy pomáhajú riešiť prostredníctvom sociálnych služieb na základe platnej legislatívy.

Terénna sociálna práca so seniormi

Diagnostika v rámci procesu pomoci zlého zaobchádzania, zneužívania či akékoľvek násillia vo vekovej kategórii seniorov je z nášho pohľadu veľmi ťažká a zložitá. Uvedomujeme si, že vo väčšine prípadov negatívny prístup k seniorom uniká pozornosti, ťažko sa dokazuje a jeho klinické prejavy sú často zastreté slabnúcim alebo už oslabeným zdravím seniora. Násillie vyskytujúce sa v rodinnom kruhu a domácom prostredí zvyknú seniori (ako sme už uviedli) tajiť z obáv pred stigmatizovaním a ďalšej domácej starostlivosti. (Hegyí et al., 2002).

Starnutie populácie je vysoko aktuálnou témou aj v našich súčasných podmienkach. Dlhodobá príprava na starnutie by mala z nášho pohľadu prebiehať počas celého života človeka. Mala by byť súčasťou výchovy k manželstvu a k rodičovstvu, zdravotnej výchovy, ale i výchovy postojov k starnutiu a k staršej generácii. V rámci krátkodobej prípravy je dôležité sa zamerať na psychologickú prípravu na zmenu spoločenskej role seniora a vyriešenie jeho sociálnej problematiky.

Sme presvedčení, že optimálne prostredie na sklonku života človeka je jeho vlastné prirodzené, domáce prostredie. V minulosti zohrávali významnú úlohu pri starostlivosti o seniora v rodine geriatrické sestry. Transformáciou zdravotníctva bola kategória sociálnej sestry zrušená, a tak bol senior často odkázaný len na rodinných príslušníkov. Veľkým prínosom v súčasnosti je práca agentúr domácej ošetrovateľskej starostlivosti (ďalej len ADOS), ktoré zabezpečujú ošetrovateľskú starostlivosť v domácom prostredí. V rámci ADOS si vieme predstaviť prácu sociálneho pracovníka, ktorý by prispel k riešeniu resp. prevencii tienistých stránok v živote seniora akými sú týranie zneužívanie či zanedbávanie seniorov prostredníctvom terénnej sociálnej práce.

„Terénna sociálna práca sa opiera o dobrý monitoring seniorov, ktorí niekedy nevedia, nemôžu alebo nechcú signalizovať svoje potreby.“ (Matoušek, Kodymová Koláčková, 2005, s. 172). V rámci terénnej sociálnej práce v domácnosti je potrebné poznať rizikové potreby a ponúknuť im služby „šité na mieru,“ ktoré na individuálnej úrovni im pomôžu riešiť ich situáciu – potreby sociálne, ekonomické, zdravotné. Nevyhnutnou súčasťou pri poskytovaní služieb seniorom by mal byť istý prienik sociálnej a zdravotnej starostlivosti, nakoľko obe služby sa majú poskytovať súbežne. Ponúknuť služby, ktoré idú za klientom do jeho prirodzeného prostredia s dostupnosťou kompenzačných pomôcok a zaistením krízovej intervencie. Okrem riešenia jednotlivých prípadov násilia sú nevyhnutné i primárne preventívne opatrenia v náprave týraných a zanedbávaných seniorov v spoločnosti.

Záver

Z nášho pohľadu je dôležité včasné – skoré odhalenie tohto negatívneho javu v živote seniorov, čo býva veľa krát zložité, najmä z dôvodu, že u seniorov nie je prekvapujúca situácia, že po dlhšiu dobu neopúšťajú svoj byt či dom, v ktorom žijú v spoločnej domácnosti so svojou rodinou alebo opatrovníkom. Pracovníci pomáhajúcich profesií – lekári, sociálni pracovníci, sestry, opatrovatelia, a ďalší, ktorí poskytujú starostlivosť seniorom, by mali iniciovať ďalšie formy pomoci, nakoľko oni sú často krát prvými odborníkmi, s ktorým príde senior do kontaktu.

Priestor v skorom odhaľovaní, pomoci a prevencii zlého zaobchádzania s občanmi v senu má najmä sociálny pracovník, ktorý by mal disponovať relevantnými informáciami o negatívnom prístupe k seniorom, mal by vedieť rozpoznať možné tienisté stránky v živote seniora. V rámci manažmentu terénnej opatrovateľskej služby snahou sociálneho pracovníka má byť adekvátne inštruovať opatrovateľky, aby pri poskytovaní jednotlivých úkonov či už sebaobsluhy alebo starostlivosti o domácnosť seniora, dokázali identifikovať vyššie uvedené prejavy násilia na senioroch, čo umožní následne riešiť daný problém. Mátel poukazuje na zabezpečenie dostatočných školení a tréningov pre profesionálnych pracovníkov v zdravotníctve, opatrovateľských službách a zariadeniach sociálnych služieb pre seniorov vrátane polície o tom, ako rozpoznať zlé zaobchádzanie a ako sa s ním vyrovnáť. (In Mátel, Schavel et al., 2011).

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] BALOGOVIÁ, B. 2009. *Seniori v spektre súčasného sveta*. Prešov : Akcent Print, 2009. 100 s. ISBN 978-80-89295-19-7.
- [2] BRUCHALA, P. 2002. *Rešpektovať zvláštnosti staroby*. In Sestra. Ročník 2002, č. 10, 55 s.
- [3] HEGYI, L. et al. 2002. *Násilie proti seniorom*. In Lekársky obzor 2002, č. 51, s. 375-378.
- [4] HROZENSKÁ, M. et al. 2008. *Sociálna práca so staršími ľuďmi*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2008. 180 s. ISBN 978-80-8063-282-3.
- [5] KOVAL, Š. 2001. *Týranie starých ľudí*. Košice : PonT, 2001. 148 s. ISBN 80-967611-2-9.
- [6] MÁTEL, A. – SCHAVEL, M. et al. 2011. *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci*. Bratislava : VŠ ZaSP sv. Alžbety, 2011. 442 s. ISBN 978-80-8132-009-05.
- [7] MATOUŠEK, O. – KODYMOVÁ, P. – KOLÁČKOVÁ, J. (eds.). 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha : Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.
- [8] MÜHLPACHR, P. 2004. *Gerontopedagogika*. Brno : Masarykova univerzita, 2004. 203 s. ISBN 80-210-3345-2.

Kontakt

PhDr. Emília Vranková, PhD.

VŠZaSP sv. Alžbety, n.o.

Palackého 1, P.O.BOX 104, 810 00 Bratislava E-mail: vrankova.emilia@gmail.com

PhDr. Yveta Juššiková, PhD.

Spoločný obecný úrad Jasenica

Oddelenie sociálnych služieb, Centrum 1/1, 017 01 Považská Bystrica

E-mail: yveta.j@centrum.sk

Narušené medzigeneračné vzťahy

Violated intergenerational relations

Miloslav HETTEŠ

Abstrakt

Staroba a starnutie spoločnosti relatívne nový problém. Narušené medzigeneračné vzťahy sú príčinou mnohých sociálnych a zdravotných problémov. Je potrebné sa venovať ochrane ľudských práv starších ľudí. Zlé ponímanie starnutia a narušené medzigeneračné vzťahy spôsobujú nárast patologických javov. Týranie a zneužívaniu starších ľudí treba venovať pozornosť v sociálnej práci. Príspevok sa pokúsi poukázať na tieto problémy s návrhom možných riešení.

Kľúčové slova

Medzigeneračné vzťahy, práva starších, starnutie, staroba, týranie, zneužívanie starších ľudí

Abstract:

Old age and ageing of society is relatively new issue. Violated intergenerational relations are reasons of many social and health problems. It is necessary to address the human rights protection of older people. Improper perceptions of ageing and broken intergenerational relations give rise to many pathological phenomena. Abuse and perverting of elderly have to be observed in social work. This contribution makes an attempt to point out on these issues with proposal of possible solutions.

The key words:

Intergenerational relations, rights of elderly, ageing, old age, abuse, older people mistreatment

Úvod

Tento príspevok je inšpirovaný príspeviu sociálnej práce k európskemu roku aktívneho starnutia a solidarity medzi generáciami 2012. Staršia populácia je súčasťou spoločnosti a zvykne byť dôležitá v sociálnej práci, jej cieľom, subjektom, príjemcom, klientom, užívateľom ale i poskytovateľom v dobrovoľnej aj profesionálnej podobe. Starnutie populácie je pojem, ktorý je jeden z najviac frekventovaných v tlači, v dennom živote, slovníku politikov i bežných občanov.

Starnutie populácie, hospodársky rast a trvalo udržateľný dôstojný život sú navzájom prepojené problémy. Ľudia chcú byť šťastní, snažia sa o to, ale nie vždy okúsia trvalejšie šťastie. Často sme presvedčení, že šťastie a dôstojný život je priamo závislé od hospodárskeho rastu. Starnutie populácie sa často chápe ako niečo nevhodné, ba škodlivé.

Predlžovanie ľudského veku je integrálnou súčasťou vývoja, civilizácie a túžob. Nepredstavuje žiadnu „hrozbu“, naopak je hmatateľným dôkazom ľudských priání.

Oveľa vážnejšie je to, že sa rodí menej a menej detí. V Holandsku sa vraví, že jeden otec skôr uživí desať detí, ako desať detí jedného otca. Slovensko patrí medzi krajiny s najviac narušenými vzťahmi medzi generáciami (Social participation and social isolation, 2010, s. 31). Aký život čaká súčasnú skupinu dlhšie žijúcich obyvateľov? Odpoveď nie je jednoduchá. Pretože stav aj v tzv. vyspelých krajinách je ďaleko od uspokojujúceho. Aj v týchto relatívne prosperujúcich krajinách, starí ľudia žijú v chudobe, s predsudkami voči starobe, v depresii, v opustenosti, sú zneužívaní, bez využitia svojich schopností a bez práce. Perspektívy dôstojného života pre starších osôb zostávajú veľkou výzvou nielen pre sociálnu prácu, ale pre celú spoločnosť z dôvodu demografických zmien.

Staroba

Celé dejiny ľudstvo sa zaoberá podstatou narodenia, mladostou, smrťou a pokračovaním života. Koncepcia staroby, ako osobitnej fázy života je však relatívne mladá (PAUL, Susanne S., PAUL, James A., 1998, s. 6). Názor, že keď niekto prekročil hranicu šesťdesiatich rokov, je bez ohľadu na jeho skutočné zdravie automaticky chápaný ako neefektívny, neproduktívny, chorý a dokonca aj s demenciou sa objavuje napodiv až v polovici 19. storočia. Je zvláštne, že pred 19. storočím väčšina ľudí pracovala a aktívne žila až do smrti. Priemyselná revolúcia zmenila všetok predošlý život a jeho pravidlá. Zbedačení bývalí roľníci, oslobodení nevoľníci každého veku na počiatku nástupu ranného kapitalizmu boli nútení hľadať si prácu v mestách. Práca sa však ukázalo byť málo pre všetkých a pre každú vekovú kategóriu. Zamestnávateľia začali prepúšťať pracovníkov 50. ročných i 40. ročných. Reformy sociálneho zabezpečenia zlegitimizovali prepúšťanie starších zamestnancov zavedením štandardného veku odchodu do dôchodku. V danej situácii na objednávku pre vtedajšiu potrebu bola sformulovaná definícia „staroby“, tak ako sa až do súčasnosti chápe, čo spôsobuje v súčasnosti zásadné problémy. Táto definícia je totiž prekonaná.

Programy sociálneho zabezpečenia zavedením dôchodkového veku, umožnili podnikateľom sa „humánne“ zbavovať tých čo neprinášali profit a udržiavať tak svojich zamestnancov „sviežich“. I dnes sa môžeme stretnúť s podobným názorom. Tomu napomáhal aj zdravotnícky výskum, ktorý dokazoval vyčerpanosť a pokles schopností starších ľudí. Preto je vraj nevyhnutné a vlastne prospešné pre nich samotných brániť im pracovať. William Osler (1849 – 1919, zvaný aj ako otec modernej medicíny, vo svojej známej prednáške 25. februára v roku 1905 hovoril o relatívnej neúčinnosti ľudí nad 40 rokov, o úplnej zbytočnosti ľudí vo

veku nad 60 rokov a zmenil sa dokonca i o eutanázii. V zdravotnom výskume sa staroba začala skúmať ako choroba, podobne ako tuberkulóza. Aj keď táto „choroba“ nebola nákazlivá, liečiteľná, alebo primerane diagnostikovaná. Liečebné postupy vychádzali z predpokladov o slabosti a pracovnej neschopnosti starších ľudí. Ironiou je, že dnes v období demografickej revolúcie predlžovania veku, sú starší ľudia, s úplne dobrým zdravým a často aj s výbornou fyzickou kondíciou, označení ako nefunkční a s nižšími schopnosťami.

Ekonomické záujmy menšiny boli nadradené záujmom väčšiny ľudí. Verilo sa že rozvoj sociálneho zabezpečenia zlepši údel starších a poskytne im dôstojný, ak nie celkom príjemný život v starobe. Avšak napriek tomuto je chudoba medzi staršími ľuďmi rozšírená aj v 21. storočí. Nie je nič horšie pre duševnú pohodu a zdravie ako pocit zbytočnosti, ktorý spoločnosť predčasne vnútila starším osobám.

Staroba sa zmenila na sociálne geto. Spreádzal to aj nezáujem zdravotníctva. Starší ľudia bez prostriedkov a pre nízky status neboli atraktívni a výnosní pre liečbu. Dokonca sa ani nekládol dôraz na kurzy liečenia starších ľudí v zdravotnom vzdelávaní. Prieskumy o podmienkach života v domovoch pre starších v päťdesiatych rokoch minulého storočia odhaľovali jeden etický škandál za druhým. Takisto ľudia vo vyššom veku prevažovali medzi chudobnými. Až šesťdesiate a sedemdesiate roky minulého storočia začali s prvými pokusmi o zmenu. Po prvýkrát sa Robert N. Butler (1927 – 2010), americký gerontológ na seminári v roku 1983 venoval otázkam prerušenia zmysluplnej práce v staršom živote človeka a zaviedol termín „produktívne starnutie“. Robert Butler písal ako prvý o „ageizme“ ako o diskriminácii starších. K zmene však v tomto období neprišlo. Väčšina starších osôb v industrializovaných krajinách sa naďalej cítila byť osamelá a zbytočná. V období ekonomickej stagnácie od sedemdesiatych rokov a následne takmer každá európska krajina zaviedla niektorú formu predčasného starobného dôchodku ako „núdzového“ nástroja politiky zamestnanosti. Ktorá mala poslať zvýšené množstvo „príliš starých“ ľudí ešte skôr do dôchodku.

Kombinácia predlžovania života a čoraz pred časnejšieho penzionovania mala za dôsledok zvýšené nároky na financovanie sociálnych systémov. Niektoré extrémne názory, ktoré možno označiť ako sociálny darvinizmus, neboli zrazu až tak extrémne. Ako napr. názory obmedziť lekársku starostlivosť vekovým limitom alebo resp. aj odstrániť starobné dôchodky. Staroba bola chápaná ako stav, keď niekto žije príliš dlho za hranicu schopnosti zarobiť si na živobytie prácou ako stav keď sa daná osoba len priživuje na druhých. Objavili sa experti varujúci spoločnosť pred egoizmom starších, ktorí ohrozujú budúcnosť mladej generácie

(„chamtivosť šedín“). Publikovali sa „vedecké“ názory na vekové ohraňenie práva na život, o tyranii generácií starších ľudí, ktoré mali početnú prevahu nad strednou generáciou. Prezentovali sa postoje o nemorálnosti zneužívania verejných peňazí v nemocniciach pre neohraňené udržiavanie starších pri živote.

Staroba je všeobecne chápaná ako sociálna kategória. Väčšina starších ľudí v rozvinutých krajinách ani dnes nemá dobrú starobu. Dochádza k drastickej zmene v ich životných štandardoch. Problém nie je len v samotnom príjme. Starší ľudia trpia osamelosťou a ťažkosťami spôsobenými predsudkami voči starobe. Odrezanie od práce znižuje ich sebavedomie. Dôchodcovia často hovoria o nedostatku zmyslu ich života a pociťujú ich vylúčenie zo spoločnosti. Vznikol rad stredísk pre seniorov za účelom udržania vzájomných kontaktov dlhšie žijúcich občanov. Tieto centrá však často spôsobujú ďalšie vydedenie starších ľudí. Špecializované komunity a programy pre starších osôb prispievajú k ich izolácii od života ostatnej populácie.

V päťdesiatich rokoch už môžu ľudia pociťovať tlak aby opustili prácu, začína obava z chorôb a zdravotného postihnutia. Niet sa prečo čudovať, že taká „neprijemná“ téma ako staroba nie je často obľúbená a postihuje ju rad nepísaných tabu.

Starnutie je globálna demografická zmena, ktorá znamená iba určitý dočasný posun. Neznamená, že by ľudstvo mohlo byť neustále a nekonečne staršie a staršie, bez spomalenia, resp. bez stabilizovania tohto vývoja. Model spoločnosti, ktorá je nepriateľsky naklonená starším sa ale stáva stále globálnejším.

Rozvoj by mal byť definovaný v podobe potrieb ľudí – osobitne ich potreby zmysluplnej práce a primeraného príjmu. Staršie osoby musia byť znovu zapojené do trhu práce, aby mohli prispieť spoločnosti svojimi poznatkami, skúsenosťami a svojou ľudskosťou. Starnutie nepredstavuje žiadnu výzvu systému sociálneho zabezpečenia, ale je len výzvou národným politikám zamestnanosti. Tak vyplýva z rezolúcie a zo správy 89. medzinárodnej konferencie práce, ktorú spolu pripravoval autor v rámci návrhovej skupiny (Social Security: A New Consensus, 2001, s. 9).

Starí ľudia a ľudské práva

Eva Perónová, vtedy manželka argentínskeho prezidenta, vo svojom vystúpení v roku 1948 počas Valného zhromaždenia OSN navrhla všeobecnú deklaráciu o právach starších. Delegáti prijali tento návrh, ktorý aj návrhom zostal. Táto iniciatíva zanikla. Vlády sa sústredili iba na obmedzené ciele, ako boli minimálne štandardy Medzinárodnej organizácie práce v oblasti

dôchodkov (1952). Myšlienka ľudských práv starších bola následne rozvíjaná v občianskej spoločnosti v mimovládnych organizáciách. Až v roku 1968 sa uskutočnila prvá OSN konferencia ministrov k postaveniu starších ľudí. V roku 1982 sa uskutočnilo prvé celosvetové zhromaždenie OSN k starnutiu vo Viedni. Bolo to uznanie nutnosti sa venovať právam starších a otázkam starnutia. Výsledky tohto úsilia pokiaľ ide o hmatateľné výsledky v oblasti ľudských práv starších boli slabé. Mnohé krajiny, osobitne európske, nechceli priznať právo na prácu pre starších. Celosvetové zhromaždenie schválilo 62 bodový akčný plán. Hospodárska a sociálna rada OSN a jej Komisia pre sociálny rozvoj sa následne venovala tejto téme. Napr. bola podporená rezolúciou v roku 2010, ktorú autor predkladal ako jej garant (Future implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing, s 1).

Starší muži a ženy majú rovnaké práva ako každý iný človek: všetci sme sa narodili rovný a toto sa nemení ani našim starnutím. Napriek tomu sú práva starších medzinárodne takmer nejestvujúce. Aj keď jestvuje Všeobecná deklarácia ľudských práv, starší ľudia nie sú menovite uznaní v rámci medzinárodných ľudských práv, ktoré zaväzujú vlády pri naplňaní týchto práv. Existuje iba jeden medzinárodný ľudsko-právny dohovor (Medzinárodný dohovor o ochrane práv všetkých migrujúcich pracovníkov a členov ich rodín), ktorý chráni pred diskrimináciou na základe veku. Tento dohovor však nie je ratifikovateľný nateraz zo strany členov Európskej únie a taktiež Slovenska. Závazky voči právam starších ľudí existujú, tak ako je to v rámci Madridského medzinárodného akčného plánu týkajúci sa starnutia (MIPAA). Avšak takéto záväzky nie sú právne záväzné a tvoria iba akúsi morálnu povinnosť vlád pre ich implementovanie.

Ľudské práva sú práva na ktoré majú ľudia nárok pretože sú ľudskými bytosťami bez ohľadu vek, štátnu príslušnosť, národnosť, rasu etnický pôvod, jazyk, rod, sexuálnu orientáciu alebo schopnosti. Ak sú tieto zdedené práva rešpektované, ľudia sú schopní žiť dôstojne, rovnoprávne a bez diskriminácie.

Ľudské práva sú univerzálne, všeobecne akceptované a sú základom nášho chápania ľudskosti. Koncepcia ľudských práva sa rozvíjala v čase a má svoj pôvod v rozmanitých filozofických, náboženských, politických a morálnych tradíciách.

Práva starších ľudí nie sú nateraz osobitne zakotvené v medzinárodnom ľudsko-právnom nástroji o hospodárskych, sociálnych, občianskych, kultúrnych a politických právach. Je tak napr. v práve na rovnakú ochranu pred zákonom, v práve na vlastníctvo majetku, v práve na vzdelanie, v práve na prácu a v práve na podieľaní sa na správe vecí verejných. Niektoré práva majú iný význam v mladosti, než v neskoršom živote, ako je to v práve na sociálne

zabezpečenie v podobe starobnej dávky. Niekedy práva, ktoré boli uznávané v mladosti, nemusia byť adekvátne rešpektované v staršom veku, napr. právo na prístup k primeraným zdravotným službám a službám sociálnej starostlivosti.

Ľudské práva vplývajú na život ľudí. Ochrana starších ľudí pomôže im viesť dôstojný, bezpečný život ako rovným členom ľudskej spoločnosti. Každá diskriminácia voči akejkoľvek skupine v spoločnosti je neprijateľná. V súvislosti s rastom počtu starších ľudí narastá veková diskriminácia a tak sa táto úloha nutnosti riešiť diskrimináciu na základe veku stáva urgentnou. Je nutné zachádzať so staršími ľuďmi s úctou a rovnako ako s mladšími ľuďmi. To umožní starším ľuďom participovať a prispievať do rozvoja celej spoločnosti v prospech všetkých.

Ageizmus je uplatňovanie stereotypov voči niekomu a diskriminovanie niekoho z dôvodu jeho veku. Diskriminácia na základe veku je vtedy, keď je s niekým zachádzané inak z dôvodu jeho veku. Ageizmus a diskriminácia na základe veku môže vyústiť v porušovanie práv starších mužov a žien. Žiaľ takýto prístup je často tolerovaný na všetkých úrovniach spoločnosti jednotlivcami i inštitúciami, na miestnej, regionálnej aj celoštátnej úrovni, ako vo verejnej tak i v súkromnej sfére. Je dôležité si uvedomiť, že starší ľudia netvorí homogénnu skupinu. Muži a ženy starnú rozdielne a diskriminácia ktorú zažívajú je často viacdimenzionálna, založená nielen na veku, ale aj iných faktoroch, akými sú rod, etnický pôvod, miesto bývania, zdravotné postihnutie, chudoba, sexuálna orientácia, vzdelanie a iné.

Práva starších ľudí sú globálne vo všeobecnosti chránené v rámci medzinárodnej ľudsko-právnej legislatívy. Všeobecná deklarácia o ľudských právach sa uplatňuje na ľudí každého veku. Ako Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach (ICCPR, 1966), tak aj Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (ICESCR, 1966) sa uplatňuje na každú osobu, bez ohľadu na jej vek. Avšak táto všeobecná ochrana nie je dostačujúca. Okrem jedinej výnimky uvedenej v dohovore o migrantoch, medzinárodné dohovory osobitne neuvádzajú, že by sa mala zakazovať diskriminácia na základe veku.

Existuje množstvo implicitných odkazov na staršie osoby vo všeobecne v ľudsko-právnych nástrojoch ale iba málo priamych, ktoré sa ich osobitne týkajú. Osobitné práva ak sa objavujú, sú venované iba obmedzenému okruhu práv a nie sú komplementárne v rámci medzinárodných (globálnych) a regionálnych nástrojov.

Tento nedostatok v systéme ochrany ľudských práv možno označiť ako normatívny deficit. Existuje veľa oblastí, kde chýbajú normatívy. Napr.: medzinárodné štandardy práv v rámci

komunitnej a dlhodobej starostlivosti ako pre poskytovateľa, či pre poberateľa starostlivosti; systémové plánovanie pre starších a zrušenie povinného dôchodkového veku. Oprávnenia na úkony a rovnosť pred zákonom u starších mužov a žien pod kuratelou, si vyžadujú tiež pozornosť.

Na dôvažok, jednotlivé štandardy na ochranu práv starších ľudí sú roztrúsené v rôznych medzinárodných a regionálnych dohovorochoch. Sústreďením do jedného textu, ako bolo vykonané v právach žien, detí a u zdravotne postihnutých, by sa dosiahla čistota a zrozumiteľnosť v oblasti pochopenia podstaty práv starších ľudí a zodpovednosti za ich chránenie.

V praxi sa ukázalo, že práva starších žien a mužov nie sú primerane riešené a chránené za pomoci súčasného systému ľudských práv. Toto je označované ako implementačný deficit. Jednotlivé výbory expertov pre posudzovanie ľudsko-právnych záväzkov zmluvných strán sa iba málokedy informujú o právach starších a zmluvné strany neuvádzajú do svojich správ otázky starších. Pokračujúca existencia ageizmu a diskriminácia na základe veku v zákonoch, prístupoch a praxi dokazuje, že vlády zlyhali v primeranom inkorporovaní práv starších do svojich zákonov, rozpočtov, programov a školení pre poskytovanie služieb.

Nateraz nejestvuje žiaden globálny dokument na úrovni dohovoru OSN, ktorý by chránil špecifické práva starších osôb. V roku 2010 bola ustanovená osobitná pracovná skupina s otvoreným koncom v rámci Hospodárskej a sociálnej rady OSN (ECOSOC) na posúdenie tohto stavu. V Európe má táto skupina starších osôb právo na ochranu svojich špecifických práv (Charta základných práv Európskej únie).

Zlepšovanie medzigeneračnej solidarity

Jeden zo záväzkov stratégie starnutia Európskej hospodárskej komisie OSN sa venuje podpore rodinám, ktoré poskytujú starostlivosť starším osobám a pomáhaniu medzigeneračnej a vnútrogeneračnej solidarity ich členov. Táto časť vychádza z poznatkov autora, ktorý predsedal a riadil Pracovnú skupinu pre starnutie populácie Európskej hospodárskej komisie OSN (Policy Brief No. 8, august 2010).

Demografická zmena v Európe mení štruktúru domácnosti a má vplyv na dynamiku medzi generáciami. Dôsledkom dlhšieho života a neskoršieho rodenia detí, väčšina dospelých v Európe patrí do rodín troch generácií, s ktorými spolu zdieľajú život niekoľko desaťročí v komplexe väzieb. Solidarita medzi generáciami bola kľúčovým javom ekonomických, finančných a sociálnych systémov v Európe. Avšak rýchlo sa meniaci demografický kontext,

osobitne v kombinácii s požiadavkami ekonomickej krízy, môže vyvolať napätie medzi generáciami a vytvoriť problémy pre existujúcu solidaritu a spoluprácu medzi ľuďmi z rôznych generácií.

Integrácia starších osôb do spoločnosti zlepšuje a podporuje medzigeneračnú solidaritu:

- ✓ Rodovo citlivé životné prostredie s verejnými priestormi dostupnými pre všetky vekové skupiny.
- ✓ Príjemné, bezpečné a integrované bývanie, kde si starší ľudia môžu zachovať svoju nezávislosť.
- ✓ Aktívna účasť starších ľudí v spoločenskom živote pomocou živej účasti na sociálno-kultúrnych činnostiach, aj ako dobrovoľníci.
- ✓ Uznanie dôležitého postavenia starších osôb ako neformálnych opatrovníkov.
- ✓ Akceptovanie zdravotných nutností a osobitných potrieb starších ľudí.

Podpora dialógu a spolupráce medzi generáciami môže zlepšiť sociálne väzby medzi ľuďmi rôzneho veku a oceniť postavenie starých ľudí v súčasnej spoločnosti. Môže tak využiť potenciál príspevku starších ľudí, ktorí sú ho schopní ponúknuť na prospech všetkých členov spoločnosti.

Madridský medzinárodný akčný plán starnutia (z roku 1982) zdôrazňuje, že solidarita medzi generáciami na všetkých úrovniach, v rodine, v komunite a v štáte je základom pre dosiahnutie spoločnosti pre všetky generácie. Solidarita je tiež hlavnou podmienkou pre sociálnu kohéziu (inklúziu) a je podstatou verejného sociálneho zabezpečenia a neformálnej starostlivosti. Sociálna ochrana silne závisí od medzigeneračnej solidarity, keďže mladé generácie podporujú starších. Ekonomická kríza, vysoká nezamestnanosť a zmena pravidiel, alebo podmienok medzigeneračnej zmluvy môže spôsobovať napätie medzi generáciami. Takéto napätia môžu byť viac prehĺbené, keď starí ľudia a dôchodcovia sú nesprávne dehonestovaní politikmi ako príťaž pre spoločnosť.

Medzigeneračné vzťahy prebiehajú vo všetkých spoločenských oblastiach každý deň a na rôznych úrovniach: medzi členmi rodiny bývajúcimi pod jednou strechou alebo žijúcimi oddelene; v rámci sociálnej siete priateľov, známych, susedov a kolegov a aj v spoločnosti ako celku. V rámci rodiny a komunity prebieha interakcia medzi staršími a mladými generáciami a tu je základ solidarity ako takej.

Na úrovni rodiny a komunity sú medzigeneračné väzby prínosom pre každého. Vzťahy na rodinnej úrovni môžu byť obojsmerné, keďže starší ľudia často poskytujú významnú finančnú podporu, opateru a vzdelanie vnúčatám a ďalším príbuzným. Neskôr v živote s rastom slabosti vo vyššom veku, sa sami často ľahko stávajú príjemcami pomoci. Politika sa musí zamerať na posilnenie solidarity pomocou rovnosti a reciprocity generácií.

Starnutie populácie prebieha v rapídne sa meniacom sociálnom kontexte, v ktorom sa veľkosť rodiny znižuje, úloha veľkých rodín sa znižuje a vnímanie medzigeneračnej podpory a starostlivosti o staršie osoby sa mení. Toto vedie k zmene tradičných vzťahov medzi generáciami. Osobitne to mení vzťah medzi rodičom a dieťaťom, ktorý bol najsilnejší a najtrvácnejším putom medzi ľudskými jedincami vo všetkých krajinách. Napr. tradičné celoživotné spolubývanie ako základný prostriedok pre poskytovanie vzájomnej pomoci mladých a starých členov rodiny sa zmenil na intimitu na diaľku, s častými kontaktmi a výmenami informácií a trvalým poskytovaním dlhodobej starostlivosti. Takto, aj keď žijú oddelene, rodičia a deti udržiavajú silné väzby náklonnosti a cítenia vzájomných povinností.

Trend k oddelenému bývaniu starších osôb je všeobecný. Ale existujú i domácnosti s vynechanou (preskočenou) generáciou, to sú domácnosti, kde sa starí rodičia starajú o vnúčatá bez prítomnosti vlastných detí. Tento model všeobecne rastie. Politika musí zohľadniť meniace sa vzorce a dopady zmien na štruktúru rodiny a rolu jej jednotlivých členov.

Inštitucionalizácia je možnosť pre tých čo majú problém sa o seba postarať, alebo majú potrebu špecializovaných zdravotníckych služieb. Medzi staršími ľuďmi väčší podiel žien ako mužov žije v inštitúciách (ústavoch). Na lepšie reagovanie na preferencie ľudí v oblasti pomoci a z dôvodu rastúcich nákladov na inštitucionalizáciu, v mnohých krajinách sa v dlhodobej starostlivosti venuje viacej pozornosti k zotrvaní doma, podpore starnutiu na mieste v komunite, proti trendu rastu inštitucionalizácie. Priznáva sa však, že bez adekvátnej pomoci, rodinní opatrovníci môžu byť preťažení. Okrem toho z dôvodu nárastu participácie žien na trhu práce je možné zníženie dostupného ženského potenciálu pre poskytovanie opatrovníctva.

Spolupráca medzi členmi rodiny a členmi komunity je ovplyvnená existujúcou legislatívou a politickým usporiadaním. Inštitucionálne rámce môžu byť orientované na výber a snahu členov rodiny starať sa o starých rodičov, alebo o iných členov rodiny a alebo na podporu nezávislosti jednotlivca, na čiastočné uvoľnenie medzigeneračných záväzkov a rodového delenia trhu práce.

Zmeny v štruktúre rodiny mali výrazný vplyv na medzigeneračnú starostlivosť a spoluprácu. Minulé spolužitie mladých a starých rodín umožňovalo celoživotnú reciprocitu: dospelé deti sa postarali o svojich starnúcich rodičov výmenou za opateru v skorších časoch, ktorú dostali od rodičov.

Demografické zmeny v Európe viedli k poklesu veľkosti priemernej domácnosti a k poklesu významu veľkej rodiny. Počet jednočlenných domácností, domácností s jedným párom osôb a neúplných rodín narastal, kým úplných rodín s deťmi klesal. Vo všeobecnosti staršie osoby žijú v prostredí, ktoré sa rýchlo mení.

Niekoľko ekonomických, sociálno-demografických, historických a kultúrnych faktorov vplýva na štruktúru domácnosti a vedú k rozdielom v zložení rodín. Napríklad podiel jednočlenných domácností závisí od veku tých čo opúšťajú rodičovský dom, preferencii pre nezávislý život, dostupnosti a blízkosti možného bývania a od štruktúry trhu práce. Medzi staršími osobami najväčší podiel ľudí žijúcich osamelo je pozorovaný v krajinách s relatívne staršou populáciou, v ktorých je ekonomická a bytová nezávislosť dostupná v staršom veku. V starobe viacej žien ako mužov žije osamelo, z dôvodu ich väčšej šance žiť dlhšie ako muži a aj z dôvodu obvyklého vekového rozdielu partnerov resp. manželov. V Dánsku, na Slovensku, vo Švédsku podľa údajov z rokov 2001 – 2008 napríklad jedna z dvoch žien nad 64 rokov veku žije osamelo, v porovnaní s tým u mužov je to prípad jedného zo štyroch mužov.

Vo väčšine krajín je podiel neúplných rodín (jeden rodič a deti) 10 % alebo o niečo menej. Sú niektoré výnimky (Lotyšsko 20 %, Belgicko 15 %). Táto vlastnosť rodín môže byť výsledkom rozpadu manželstiev, úmrtia partnera alebo migrácie. Osobitne v prípadoch rozvodov je počet podporujúcich príbuzných jednočlennej rodiny nižší než pred rozpadom vzťahu. Počet párov s deťmi závisí od veku rodenia detí a veku kedy deti zvyknú opúšťať rodičovský dom. Za tridsať rokov sa podiel takýchto rodín neustále znižoval, celkovo o 10 % vo väčšine krajín, s výnimkou Spojených štátov amerických kde ich podiel zostal konštantný. V niektorých štátoch bol pokles úplných rodín oveľa výraznejší (Albánsko 18 % a Írsko 15 %). Pokles párov s deťmi bol sprevádzaný s paralelným rastom bezdetných rodín s jedným dospelým párom. V škandinávskych štátoch, v Nemecku a vo Švajčiarsku je počet bezdetných rodín vyšší ako rodín s deťmi. V týchto krajinách je najobvyklejšie životné usporiadanie pre osoby nad šesťdesiat rokov zotrvávanie v bezdetnej domácnosti. Z dôvodu rozdielov v predpokladanej dĺžke života toto usporiadanie je prevažujúce u mužov vo veku nad 80 rokov, zatiaľ čo osamelý život žien je bežný vo veku nad 70 rokov. Zvyky starších žien sú

v bývaní typicky iné ako u starších mužov. Starší muž má viac šancí ako staršia žena že nebude osamelý a že bude žiť s manželkou v bezdetnej domácnosti alebo aj s deťmi, kým staršia žena obvykle žije sama, niekedy s príbuznou osobou alebo s osobou bez príbuzenského vzťahu.

Domácnosti tvorené z viac ako dvoch generácií sú vzácne a ich výskyt je rôzny. Juhovýchodná Európa má najväčší výskyt spolubývania starých rodičov s ich deťmi (od 5 % v Bosne a Hercegovine po 12 % v Albánsku), najnižší výskyt je škandinávskych krajinách a v Holandsku (asi 1 %). Približne priemerná úroveň je v strednej Európe. Najväčší výskyt domácností s viac ako dvoma generáciami je v krajinách európskeho regiónu OSN v Kirgizsku (24,9 %) a v Turecku (20,3 %).

Vo väčšine krajín je pomalá ale stabilne rastúca tendencia bývať osamelo. Väčšina starších ľudí vo všetkých krajinách pokračuje bývať vo vlastnej domácnosti a komunite (starnutie doma) a menšia časť bude pravdepodobne žiť v nerodinných rezidenčných zariadeniach (inštitucionálna opatera).

I keď je počet trojgeneračných domácností nízky, väčšina dospelých v Európe má predsa rodinnú väzbu troch generácií, čo je výsledkom dvoch účinkov na generačnú štruktúru rodín. Ľudia žijú dlhšie a prevažuje neskoršie rodenie prvých detí. Členovia rôznych generácií dnes spolu žijú niekoľko desaťročí a sú prepojení komplexom vzťahov.

Demografická zmena má vplyv na rodinné väzby a rolu jej členov v rodinnej sociálnej sieti. Napríklad, ľudia narodení v období nízkej fertility budú mať nižší počet príbuzných k dispozícii v ich rodinnej sieti než mali minulé generácie. Neprítomnosť potomkov u ľudí, ktorí nikdy nemali deti vo svojom živote, môže posilniť vzťahy s inými príbuznými. Rozvody môžu znamenať nielen zrušenie vzťahu dvoch ľudí, ale aj zníženie počtu potenciálnych podporovateľov z okruhu príbuzných bývalého partnera. Rozsiahla vnútorná i zahraničná migrácia vytvára veľké nezrovnalosti v rodinnej sieti.

Najväčšie riziko opustenosti a izolácie vzniká u starších osôb keď žijú osamelo, osobitne ak nikdy nemali deti, žijú oddelene alebo z dôvodu rozvodu. Bývanie osamelo je usporiadanie s najväčším rizikom sociálnej izolácie, najmä keď vznikne nutná potreba pomoci pri vzniku vážnej choroby a pri určitej forme postihnutia. Avšak ich vzťah s deťmi je kľúčovou pomocou a podporou pre staršie páry a ovdovelé osoby, osobitne keď sa im zhorší zdravotný stav.

Subjektívny pocit osamelosti, oproti pocitu sociálnej integrácie, najlepšie odhaľuje podmienky bývania starších ľudí. Zistené bolo, že bývanie osamelo je spojené s intenzívnym

pocitom opustenosti. Menšia opustenosť je v prípade keď starší človek, ktorý žije bez partnera (t.j. ovdovely(á), rozvedený(á), nikdy vydatá - ženatý), ale býva v domácnosti s dospelými deťmi. Starší dospelí žijúci s partnerom a s dospelými deťmi majú najnižší pocit opustenosti. Kompozícia a fungovanie rodinnej (sociálnej) siete blízkych členov rodiny ako v západnej tak i vo východnej Európe je stále významným faktorom pre záruku, že starší ľudia sú začlenení a sociálne integrovaní do spoločnosti.

Krajiny sa významne odlišujú v mechanizme, ktorý garantuje sociálnu integráciu a zmiernuje osamelosť medzi staršími osobami. V niektorých krajinách východnej Európy sociálna integrácia je spojená s prítomnosťou partnera a spolubývajúceho dieťaťa, kým v západnej Európe (v Nemecku a Francúzsku), je sociálna integrácia spojená s prítomnosťou partnera a s častými (každý týždeň) kontaktmi s ich dospelými deťmi, ktoré žijú oddelene. Pokiaľ ide o medzigeneračnú pomoc, táto sa vekom znižuje a iba narastá až vo vysokom veku, keď rodičia dostávajú pomoc.

Potreba osobnej pomoci pre každodenné aktivity ako je jedenie, vstávanie, obliekanie, kúpanie, alebo použitie toalety rastie s vekom vo všetkých krajinách. Medzi ľuďmi vo veku 70 až 79 rokov 12 % Gruzíncov dostáva pravidelne osobnú pomoc, 9 % v Bulharsku a v Ruskej federácii a 6 % v Maďarsku a Rumunsku. Vo Francúzsku a Nemecku sú údaje nižšie.

Existujúci právny a politický systém vplýva na vzťahy rodinných členov a spoluprácu, keď niektorý člen rodiny (deti, alebo starí ľudia) potrebuje pomoc, alebo finančnú podporu. Právne normy a sociálne politiky môžu určiť zodpovednosť, ktorá obmedzuje autonómiu jednotlivca, alebo naopak môžu podporiť rozhodnutie vziať na seba medzigeneračnú zodpovednosť.

Pokiaľ ide o vzatie starostlivosti o potreby každodenného života, starší ľudia môžu dostávať pomoc od profesionálnej služby a aj neformálne od okolitých ľudí. Aj keď bolo veľa vykonaného v krajinách, kde systém sociálnej ochrany poskytuje pomoc pre odkázaných ľudí, stále jestvuje nedostatok v osobnej opatere a táto je dôležitou politickou oblasťou pre budúcnosť.

Život v prostredí citlivom voči veku ho robí ľahším pre integráciu starších ľudí do spoločnosti na každej úrovni a preto tak prispieva k urýchleniu medzigeneračnej integrácie a solidarity. Tento cieľ môže byť zabezpečený pomocou infraštruktúry, ktorá berie do úvahy potreby starších ľudí, osobitne v mestskom a urbanizovanom prostredí. Navyše vlastnosti

bývania môžu výrazne zlepšiť pocit bezpečia a uľahčujú starnutie v pôvodnom prostredí (na mieste).

Urbanizované prostredie je niekedy nevhodné pre väčšinu postihnutých osôb, rodičov s kočiarikmi, deti, tehotné ženy a starších, ktorí sa stretávajú s radom prekážok. Podpora prostredia ktoré je vek zohľadňujúce, obsahuje variabilitu potrieb. Nie je to prostredie iba pre osobu v priemernom veku. Napriek tomu sú do tohto úsilia aktívneho starnutia zapojení ľudia v každom veku. Podľa pomôcky Svetovej zdravotníckej organizácie z roku 2007 pre tvorbu mestských prostredí zohľadňujúcich starnutie (Global Age-Friendly Cities: a Guide, s. 72), mesto a obec ústretovej starnutiu ľudí podporuje aktívne starnutie preto aby sa zlepšila kvalita života ľudí pri ich starnutí optimalizovaním možností pre lepšie zdravie, participáciu a bezpečnosť.

Kľúčovým javom obce ústretovej starnutiu, je že podporuje solidaritu medzi generáciami v rámci komunit. Obec ústretovej starnutiu by mala uľahčovať sociálne vzťahy na každej úrovni (rodina, priatelia, susedia, poskytovatelia služieb) a mala by minimalizovať ekonomické, jazykové alebo kultúrne prekážky za účelom pomoci starším ľuďom cítiť sa integrované a bezpečne.

Usporiadanie mesta, budov, dopravný systém a bývanie prispieva k spoľahlivej mobilite, zdravému životu, sociálnej participácii a k slobodnému rozhodovaniu alebo opačne vedie k izolácii plnej strachu, k neaktivite a k sociálnej exklúzii.

Verejné budovy by mali byť plánované a navrhované pre ľudí všetkých vekových skupín, tak aby im poskytli ľahkú orientáciu a dostupnosť pre každého (bezbariérovosť). Vo všeobecnosti musí byť zlepšený prístup pre peších.

Verejné parky musia byť navrhované, tak aby umožnili ľuďom rôznych generácií schádzať sa a aby mohli mať prospech so zelených plôch.

Podľa Platformy starších ľudí v Európe (A Plea for Greater Intergenerational Solidarity, AGE, Brusel, s. 9, 2009), mestské plánovanie musí byť orientované na tvorbu verejných priestorov prístupných pre ľudí všetkých vekových skupín, aby sa uľahčil kontakt a vzájomná podpora medzi nimi. Navyše urbanizované priestory by mali pomôcť ľuďom zachovať si maximálnu nezávislosť tak dlho ako je to len možné a posilniť ich vzťah so susedmi, kolegami a komunitou v celku. Známe okolie, kde sa ľudia cítia súčasťou miestnej komunity (akcia európsky deň susedov), prispieva k integrácii starších osôb. Možnosť vyjadriť

svoj názor a túžby vo vzťahu k okoliu a umožniť im sa zúčastňovať na miestnom plánovaní posilňuje ich pocit integrácie s mestom a obcou.

Po odchode detí z rodičovského domu, rodičia iba vzácne hľadajú nové obydlie. Ako ide čas, domov kde vyrastali deti sa môže stať pre nich už nevhodným. Ekonomické podmienky často bránia hľadaniu vhodnejšieho bývania pre ich potreby. V mnohých mestách sa starší ľudia cítia neisto a sú v obavách, keďže žijú osamelo.

Zhoršenie zdravia a ekonomických možností znižujú vôľu hľadať nové sídlo, alebo snahu o úpravu súčasného bývania pre nové potreby rodiny a dokonca hoci aj jeho jednoduchej údržby. To má dosah na pocit bezpečia a pohodlia doma. Bývanie je potrebné hodnotiť v spojení s vonkajšími priestormi a s ostatnými zastavaným priestorom, tak aby bola možnosť integrovať sa do spoločenstva. Bývanie v blízkosti služieb a potrebných zariadení je hodnotené ako vekovo ústretová charakteristika okolia (susedstva). Možnosť poskytnutia domácich služieb je takisto pokladaná ako dôležitá pre starších ľudí, zatiaľ čo ťažkosti s ich získaním a spôsobené zvýšené náklady sú chápané ako prekážka.

Politika by mala zabezpečiť, že staršie osoby majú prístup k dôstojnému bývaniu: verejné investovanie do sociálneho bývania by malo byť zamerané na potreby starnúcej populácie a na zabezpečenie že podmienky bývania sú primerané pre dlhší život doma. Okrem toho podľa uvedenej Platformy starších ľudí v Európe musia byť vykonané opatrenia za účelom zlepšenia bezpečnosti a istoty v domoch starších ľudí. Ako ďalšie je možno uviesť že okrem riešenia sociálnej opatery a zdravotnej pomoci starších ľudí, je dôležité umožniť im zúčastňovať sa na rôznych oblastiach spoločenského života v ekonomike, v sociálnych a kultúrnych aktivitách.

Okrem rodinnej štruktúry, hrá komunita dôležitú úlohu pre plnenie potrieb starších ľudí. Priatelia, známosti, kolegovia, združenia, organizácie i firmy sú hlavnými aktérmi sociálnej siete v rámci ktorej sú väzby budované v komplexe niekoľkých sociálnych kontextov každodenného života: na pracovisku, počas voľného času a v susedstve (v okolí).

Sociálna integrácia v súvislosti so životom starších ľudí v ich bydlisku je zásadný aspekt posilnenia medzigeneračnej solidarity a zlepšenia pocitu spolupatričnosti s komunitou. Spolupráca s priateľmi, susedmi, známymi pri vykonávaní záujmov a prianí starších osôb by mala byť podporovaná tam kde je to možné. Zlepšovanie a stimulovanie sociálnej participácie na aktivitách, ktoré zahrňujú viacero generácií pomáha prekonávať bariéry pre integráciu a rozširuje sociálnu sieť. Miestne inštitúcie a organizácie by mali posilňovať vzťahy medzi

sociálnymi skupinami a podporovať výmenu skúseností medzi staršou a mladšou generáciou. Staršie osoby, ktoré sú zdrojom dejín a hodnôt spoločnosti, môžu poskytnúť svoje vedomosti a skúsenosti, zatiaľ čo mladí ľudia vďaka ich lepšie rozvinutým technologickým znalostiam, môžu prispieť výberom najhodnejšieho súčasného nástroja na spustenie spoločného projektu. Spolupráca starších a mladších osôb má veľa pozitívnych dopadov, napríklad učenie sa novým technológiám, odovzdávanie tradícií a miestnej histórie a zlepšenie komunikácie a porozumenia. Okrem toho na podporu jednoduchšieho prechodu z trhu práce do penzie, by malo byť podporené efektívnejšie využitie voľno časových aktivít starších ľudí, osobitne v neskoršej fáze ich pracovného života.

Odchod starších ľudí z trhu práce by sa nemalo označovať ako strata produktívnej úlohy v spoločnosti. Podporené by malo byť zapojenie starších osôb do aktivít v ktorých majú skúsenosti. Staršie osoby, ktoré majú záujem o dobrovoľníctvo by mali byť v tom podporení podľa ich potrieb a záujmov. Možnosť poskytovať dobrovoľnícke služby s využitím viacerých generácií silne podporuje medzigeneračnú solidaritu.

Sociálne zainteresovanie starších ľudí pozitívne prispieva k rastu ich úcty v spoločnosti, k budovaniu pozitívneho obrazu starších a k zlomeniu komunikačných bariér a kultúrnej stigmatizácii (a k odstráneniu mylných fixných predstáv).

Poskytovanie starostlivosti a jej reciprocita medzi generáciami je dôležitým prvkom v medzigeneračnej solidarite. Staršie generácie predstavujú významný zdroj pre podporu a pomoc mladším rodinám, osobitne pri opatere a výchove ich malých detí, keď sú ich matky zapojené do ekonomickej aktivity na trhu práce. Zároveň však mladí dospelí a dospievajúce osoby by nemali byť chápané ako iba závislé osoby, ale aj ako opatrovatelia svojich rodičov a prarodičov, ktorí sú na pomoc odkázaní.

Starší ľudia sú často zainteresovaní do opatrovateľských aktivít členov i nečlenov ich rodiny počas celého života. Stáva sa to dokonca častejšie, vnúčatá nemôžu byť opatrované svojimi rodičmi, pretože títo sú neschopní, nemajú možnosť alebo nechcú tak konať dôsledkom migrácie, úmrtia, uväznenia, zanevrenia na deti, ich zneužívania, choroby a podobne. Sú to predovšetkým ženy, ktoré pôsobia ako hlavný opatrovateľ detí a členov rodiny. Hoci aj dočasne, takáto zmena si vyžaduje rýchlu adaptáciu mnohých črt života starých rodičov. Starí rodičia môžu mať ťažkosti s ubytovaním detí v ich súčasnom obydli a potrebujú technickú a finančnú pomoc. Mnohí starí rodičia nemajú právne oprávnenie na opatrovníctvo, alebo poručníctvo, pretože napr. právne náklady môžu byť vysoké a tiež sa môžu obávať hnevu rodičov malých detí a zhoršenia vzťahov so svojimi vlastnými deťmi.

Dôsledkom neexistencie právneho splnomocnenia môže byť niekoľko prekážok, ako je nástup (zápis) do školy, získanie zdravotných informácií o dieťati alebo jeho liečenie, získavanie dávok pre dieťa a pod. Stres zo starania sa o vnúčatá môže byť výrazný, osobitne ak opatrovatelia sú starší ľudia, alebo osoby ktoré majú aj svoje vlastné zdravotné problémy. Navyše mnohé deti trpia ťažkými psychickými a emočnými problémami a poruchami správania sa, ktoré sťažujú ich opatrovanie. Starí rodičia poskytujú stabilitu a istotu svojim deťom (vnúčatám) často bez pomoci širšej rodiny a komunity.

Posilnením sociálnej kohézie by mala byť zabezpečená pomoc starajúcim sa starým rodičom pri výchove detí. Zabezpečenie záujmov dieťaťa je hlavným cieľom starostlivosti starých rodičov. Toto musí byť akceptované a preto podporované verejnou politikou. Pretože zdravie starých rodičov je často slabé a ich ekonomické podmienky ako dôchodcov, sú mnohokrát obmedzené je potrebná pomoc štátu a spoločnosti.

Medzigeneračná solidarita by mala byť využitá, keď sa zhoršia zdravotné podmienky opatrovujúcich starých rodičov a sami potrebujú pomoc. Pochopenie zdravotných problémov súvisiacich so starnutím jednotlivcov, pomáha rozumieť podmienkam a potrebám starších osôb. Kontakt mladých ľudí so staršími ľuďmi pomáha odstraňovať bariéry, ktoré môžu vzniknúť z chorôb vo vyššom veku. Navyše keďže veľká časť starostlivosti o starých ľuďoch pochádza od neformálnych poskytovateľov, hlavne rodiny a príbuzných, mladí ľudia predstavujú takisto podporu pre opatrovateľov, keďže im môžu poskytnúť úľavu (oddych) a pomôcť udržať si duševnú pohodu.

Problémy týrania, ponižovania, zneužívania starších ľudí a ich práv

Práva starších osôb môžu byť porušované viacerým spôsobmi ako individuálne, tak i na inštitucionálnej rovine. Najčastejšia forma je diskriminácia. Staršie osoby sú často diskriminované v zdravotníckej opatere, buď je odmietnutá starostlivosť, alebo ju dostanú na nižšej úrovni z dôvodu veku. Podobne môžu byť diskriminované na pracovisku, alebo vôbec nedostanú prácu.

Medzi bežnými dôvodmi, ktoré vytvárajú stereotyp, je dosiahnutie určitého veku. Je zaujímavé, že sú nateraz veľké rozdiely medzi krajinami v subjektívnom hodnotení, kto je už starý. Takéto systematické diskriminovanie voláme ageizmus. Ageizmus vychádza z premisy automaticky zníženej schopnosti a kvality ľudí, čisto iba z dôvodu veku. Je to diskriminácia na základe veku napísaná alebo nepísaná. Takýto prístup niekedy úplne bráni využívať príležitosti pre určité vekové skupiny.

Tento stereotyp vytvára automatický obraz o znížení intelektuálnych a fyzických schopností a vyvoláva napätie a často aj nenávisť medzi generáciami a ich členmi. Starí ľudia sú videní ako vyhasnutí, ktorí potrebujú pomoc, ktorí nie sú už prínosom ale záťažou. Toto vyvoláva negatívne pôsobenie na ich práva a spúšťa aj násilie. Často sa na nich nahliada, ako na menej vzdelaných. Narušené rodinné vzťahy a oddelený život generácií môžu ďalej prehĺbiť takýto náhľad.

Okrem stereotypov pri vekovej diskriminácii vznikajú ešte ťažšie medzigeneračné neznášanlivosti a hrozby v neskoršom živote. Týranie starších ako jedna z foriem domáceho násillia sa stalo univerzálnym problémom, ktorý sa vyskytuje v rôznej sile a podobe v jednotlivých kultúrach. Zneužívanie starších ľudí je vážnym medzi disciplinárnym problémom ktorý siaha do zdravotnej starostlivosti, ľudských práv, verejného života, osobných vzťahov a etického rámca inštitucionálneho usporiadania spoločnosti. Tento problém býva často marginalizovaný ako menej zásadný. Týranie a zneužívanie starších osôb nie je vo verejnosti dostatočné známe, ako je tomu napr. v otázke zneužívania žien a iného domáceho násillia.

Z dôvodu neexistencie globálneho ľudskoprávneho nástroja na ochranu práv starších osôb, sa nevenovala dostatočná pozornosť násilliu na starších osobách. Osobitná ochrana tejto vekovej skupiny nemá všeobecnú podporu. Napriek tomu v rámci Svetovej zdravotníckej organizácii sa chápe zneužívanie starších osôb ako jednorazový alebo opakujúci sa akt, alebo nevhodný čin v rámci vzťahu obsahujúci vzájomnú dôveru, ktorý spôsobuje bolesť alebo strach (WHO World Report on Violence and Health, 2002: s. 126).

Vplyv týrania na jednotlivca, rodinu a komunitu možno sledovať podľa opakovania, trvania, sily a dôsledkov. Dopad týrania a zneužívania je stresujúci a má vážny dopad na vyššiu chorobnosť i úmrtnosť.

Týranie starších môže mať rôznu formu: fyzické zneužívanie, telesné tresty (obmedzenia), psychické, duševné týranie, finančné (krádeže, priživovanie sa) a aj sexuálnu.

Týranie starších má podľa expertnej skupiny pre práva starších osôb OSN viacero prvkov (Report of the Expert Group Meeting, 2009, s. 6–7), ktorým treba venovať osobitnú pozornosť.

✓ Narušené rodinné vzťahy, existencia násillia ako aj neznalosť opatrovateľstva môže spustiť zneužívanie starších osôb. Osobné problémy domáceho opatrovateľa môžu viesť k týraniu. Opatrovatelia s mentálnymi poruchami, sklonom k alkoholizmu, alebo k iným

závislostiam strata práce, osobné krízy môžu spustiť týranie staršej osoby. V prípade finančnej závislosti na starších osobách, rodinní príslušníci môžu mať tendenciu konať násilne.

- ✓ Sociálne usporiadanie a akceptované hodnoty, môže umožňovať zneužívať staršie osoby bez zásahu z vonka. Ak spoločnosť si neváži starších, domáce násilie sa môže chápať ako súkromná vec o ktorú by sa verejnosť nemala zaujímať. Zneužívané osoby sa cítia zahanbené, je pre nich ťažké niečo odhaľovať, navyše ak násilník je rodinný príbuzný.
- ✓ Platení opatrovatelia môžu sami pochádzať z marginalizovanej skupiny a môžu sa stať tými čo týrajú a to z rôznych príčin. Niekedy sami potrebujú pomoc, resp. nemajú adekvátnu odbornú prípravu ale sú ochotní z rôznych príčin prijať aj slabšie platenú prácu. Veľké množstvo výskytu týrania rodinnými príslušníkmi si vyžaduje zvýšenú pozornosť.

Medzi problémy týchto neprofesionálnych opatrovateľov môžeme zahrnúť stres, depresie, malá podpora od iných, chápanie opatrovníctva ako záťaž, bez spoločenského ocenenia a zneužívanie liekov. Neplnenie si povinností voči starším ľuďom je často začiatkom zneužívania.

Napriek vyššej pravdepodobnosti týrania v rodine, preventívne opatrenia lepšie pôsobia v inštitúciách, kde je vyššia kontrola štátu, rodiny a priateľov, pokiaľ títo ich navštevujú. Preto je potrebné zvýšiť všeobecné povedomie a v rámci európskeho roku aktívneho starnutia a solidarity medzi generáciami 2012. Za tým účelom je potrebné sa venovať ageizmu, týraniu a zneužívaniu starších ľudí v politike, vo vzdelávaní, vo výskume pri práci s mimovládnyimi organizáciami a širokou verejnosťou na všetkých rovinách.

Záver

V súčasnosti je potrebné poznať príčiny a podstatu starnutia a staroby. Poznanie umožní zmeniť zaužívaný pohľad a odhalí nové možnosti rozvoja udržateľného dôstojného života pre všetky generácie v spoločnosti. Neriešené medzigeneračné rozpory bez solidarity prinášajú so sebou nárast násilia v spoločnosti a množstvo ťažkých patologických stavov a javov. V tomto smere prevencia by mala mať prednosť.

Zoznam bibliografických odkazov

Monografia

- [1] PAUL, Susanne S., PAUL, James A.: Humanity Comes of Age. The New Context for Ministry with the Elderly, World Council of Churches, 1998, Ženeva, 143 s., ISBN 2825410489

Dokumenty medzinárodných organizácií

- [2] *A Plea for Greater Intergenerational Solidarity*, AGE Platform Europe, Brusel, 2009, 19 s.
- [3] *Future implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing*, 2002, Rezolúcia 2010-14, OSN, New York, 2010, 4 s.
- [4] *Global Age-Friendly Cities a Guide*, WHO, Ženeva, 2007, 82 s., ISBN9789241547307
- [5] *Policy Brief No.8: Advancing Intergenerational Solidarity*, EHL OSN, Ženeva, 2010, 16 s.
- [6] *Report of the Expert Group Meeting "Rights of Older Persons"*, 5.–7.máj, 2009, Bonn, k príprave správy generálneho tajomníka pre 64. zasadnutie Valného zhromaždenia OSN, UNDESA, 20 s.
- [7] *Social Participation and Social Isolation*, Eurostat, Brusel, 2010, ISBN 9789279167508, 50 s.
- [8] *Social Security: A New Consensus*, MOP, Ženeva, 2001, 120 s., ISBN 9221126242
- [9] *WHO World Report on Violence and Health*, WHO, Ženeva, 2002, 372 s., ISBN9241545615

Kontakt

RNDr. Miloslav, Hetteš, CSc.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Palackého č. 1, P.O. Box 104, 810 00 Bratislava

Kontaktná adresa: Sputniková 37, 821 02 Bratislava

E-mail: mhettes@gmail.com

Prevenencia sociálnopatologických javov v rodinách

Prevention of social pathological phenomena in families

Darina CALOŇOVÁ, Martina KRAVÁROVÁ

Abstrakt

Sociálnopatologické javy v našej spoločnosti sú aktuálnou a diskutovanou témou. V rámci prevencie sa vykonávajú rôzne opatrenia s pozitívnym dopadom na sociálnych klientov. V prípadoch problémovej a dysfunkčnej rodiny opatrenia zameriavame na sanáciu rodinného prostredia. Autorky prinášajú pohľad na túto tému v podmienkach Českej a Slovenskej republiky, poukazujú na spoločné smerovanie a rozdielnosti v tejto problematike, ako aj možné úskalía.

Kľúčové slova

Prevenencia, sanácia rodiny, sociálnopatologické javy.

Abstract:

Social pathological phenomena is in our society a current topic. The prevention of various measures is carried out with a positive social impact on clients. In cases of troubled and dysfunctional family focus on measures of the rehabilitation of the family environment. The authors bring insight into this issue in terms of Czech and Slovak Republic, indicate a common direction and divergence on this issue, as well as possible pitfalls.

The key words:

Prevention, family, social pathological phenomena

Úvod

Zdravá, stabilná a fungujúca rodina predpokladá základ pre harmonický rozvoj osobnosti dieťaťa a optimálny rozvoj jeho psychických funkcií. Bezpečné a harmonické rodinné prostredie, otvorená komunikácia a jednotné výchovné postoje priaznivo vplyvajú na socializáciu dieťaťa do rodinného a spoločenského prostredia. Vytvorenie podmienok pre vývin dieťaťa v rodine predpokladá zachovanie kontinuity rozvoja zdravej spoločnosti. Nevhodné podmienky majú priamy dopad na rozvoj nežiaducich sociálnych javov v spoločnosti, ktoré sú odrazom nedostatočného uspokojovania životných potrieb jedincov. Podľa Ondrejkooviča et al. (2009) tolerancia osobných záujmov a ich uprednostňovanie pred záujmami celku môže vyústiť do rozkladu celého normatívneho systému spoločnosti.

Sociálnopatologické javy v rodine a dysfunkcia rodiny

S rozvojom spoločnosti narastá počet sociálnych klientov, ktorí sa nevedia primerane adaptovať na neustále meniace sa podmienky v spoločenskom prostredí, na zmeny v štruktúre rodiny, ktorá podľa Fischera, Škodu (2009) je považovaná za najdôležitejšiu sociálnu skupinu uspokojujúcu fyzické, psychické a sociálne potreby detí. Rodina poskytuje nielen zázemie pre sebarealizáciu svojich členov, rovnako je zdrojom skúseností a vzorcov správania pre každého člena rodiny.

Každá rodina zahŕňa taktiež špecifický systém hodnôt a ich preferencia ovplyvňuje správanie sa členov vo vzájomnej interakcii so sociálnym okolím. Hodnotová orientácia sa v súčasnosti prudko mení v rodinách, ale aj v spoločnosti, čo má negatívny dopad na zvyšujúci nárast sociálnopatologických javov ako násilie, drogové závislosti, prostitúcia, kriminalita, nezamestnanosť a pod.

V prípadoch, keď rodina nefunguje v zmysle zabezpečenia základných a psychických potrieb dieťaťa a ostatných členov rodiny, dochádza k poruchám v systéme rodiny. Pri neriešení problémov sa rodina môže stať dysfunkčnou, kedy sa rodina stáva predmetom záujmu sociálnych pracovníkov a iných pomáhajúcich profesií s cieľom stabilizácie a sfunkčnenia rodinného systému, zlepšenia rodinných vzťahov a komunikácie. Poruchy rodinných funkcií, ako uvádza Dunovský (1986) sú v tomto prípade veľmi závažné a bezprostredne ohrozujú či poškodzujú vývoj a prospech dieťaťa i rodinu ako celok. Vágnerová (2010) medzi hlavné faktory dysfunkčnosti rodiny (na strane rodičov) považuje:

- jednostranná orientácia na osobné potreby,
- zdroje dlhodobého stresu,
- rigidita a neschopnosť akceptovať zmenu,
- nedostatok empatie a neporozumenie potrebám iných ľudí,
- problematické sebahodnotenie, nespokojnosť s úlohou v rodine,
- nedostatok sociálnych kompetencií,
- rizikové správanie, nedostatočná sebakontrola, deštruktívnosť,
- pretrvávajúci emocionálny chlad, ambivalentné postoje a city,
- podceňovanie alebo preceňovanie tam, kde nie je jedinec bezvýhradne prijímaný,
- situáciu v rodine, kde nie sú presne formulované pravidlá výchovy a zaistená ich kontrola.

Medzi ďalšie podoby dysfunkčnosti môžeme zaradiť taktiež zvláštne postavenie dieťaťa v rodine, u ktorého dochádza k potláčaniu individuality a ich obetovanie dysfunkčnému

rodinnému systému. Dieťa nemá jasné pravidlá a vymedzené kompetencie, nehľadiac na jeho vlastnú intimitu, ktorá ide na úkor rodinnej identity (Lavasová, 2005).

Ak potreby detí nie sú zabezpečované v dostatočnej miere, prípadne sú v istej oblasti zabezpečované v nadmiere (nedostatok času na dieťa, absencia výchovy) má to vplyv na vytváranie dysfunkcie v rodinnom systéme. Ako uvádzajú Sejčová, Mišínská (2005), v spoločnosti rastie počet dobre materiálne situovaných rodín, z ktorých vyrastajú deti s problémovým správaním.

Na riešenie týchto porúch si rodina nevystačí sama, potrebná je aj pomoc z vonkajšieho prostredia v podobe realizácie komplexu opatrení, tzv. sanácie a dochádza k prehodnocovaniu, či rodinu naďalej podporovať, alebo v záujme dieťaťa zbaviť alebo obmedziť rodičovskú zodpovednosť (Dunovský, 1986). Napriek tomu, že sa poruchy objavujú v rodinách akéhokoľvek typu, je pri posudzovaní rodín z hľadiska ich funkčnosti dôležité venovať pozornosť rodinám neúplným, či rodinám doplneným - rekonštruovaným (s jedným nevlastným rodičom) (MPSV, 2004).

Sanácia rodiny a rodinného prostredia

Sanáciu pokladáme za súbor programov a opatrení, nástroj podpory rodiny. Matoušek (2003, s. 196) o sanácii hovorí, že sú to „*postupy podporujúce fungovanie rodiny, ktoré sú opakom postupov vyčleňujúcich niektorého člena rodiny kvôli tomu, že niekoho ohrozuje, prípadne kvôli tomu, že je sám niekým z rodiny ohrozovaný.*“ Cieľom sanácie rodiny je predchádzať, zmierniť alebo eliminovať príčiny ohrozenia dieťaťa, rodičom a dieťaťu poskytnúť pomoc a podporu k zachovaniu rodiny ako celku. Myslíme tým činnosti smerujúce k tomu, aby dieťa nemuselo byť vyňaté z rodinného prostredia, k obnove kontaktov rodičov s dieťaťom umiestneným v zariadení, či umožnenie návratu dieťaťa späť do rodiny a udržanie kvality starostlivosti po návrate dieťaťa domov po zrušení ústavnej starostlivosti (Bechyňová, Konvičková, 2008).

Sanácia rodín predstavuje súbor programov sociálnoprávnej ochrany, sociálnych služieb zahrňujúce ďalšie opatrenia a plány, ktoré odrážajú potreby konkrétnej rodiny a dieťaťa.

Sanácia je ukotvená v právnych dokumentoch Českej ako aj Slovenskej republiky. V podmienkach Slovenskej republiky sanáciu rodiny a rodinného prostredia vykonávame na základe zákona č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele. V Českej republike ide o zákon č. 108/2006 Sb. o sociálnych službách, ale taktiež zákon č. 359/1999 Sb. o sociálne-právnej ochrane detí. V zákone o sociálnych službách nachádzame sanáciu v § 65 ako Sociálne aktivizačné služby pro rodiny s dětmi, ktoré sa vykonávajú formou ambulantnej

alebo terénnej služby. Služba obsahuje činnosti ako výchovné, vzdelávacie, aktivizačné činnosti, sprostredkovanie kontaktu so spoločenským prostredím, sociálne terapeutické činnosti a pomoc pri uplatňovaní práv, záujmov, záležitostí. Na základe týchto aktivít sa vyhodnocuje úspešnosť sanácie a jej efektívnosť. Sociálne aktivizačná služba pre rodinu s deťmi je zahrnutá v službách sociálnej prevencie, ktorého cieľom je napomáhať jedincom k prekonávaniu ich nepriaznivej sociálnej situácii, ako aj ochrana spoločnosti pred vznikom a následným šírením nežiaducich spoločenských javov. Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálne-právnej ochrane detí hovorí o sanácii rodiny ako o ciele, ktorý predstavuje zaistenie práv na život, priaznivý vývoj, rodičovskú starostlivosť a život detí v rodine, na identitu detí, slobodu myslenia, na vzdelanie, zamestnanie, či zahrňuje ochranu detí pred telesným a duševným násilím, zanedbávaním a zneužívaním.

Situácia každej rodiny, ktorá vyžaduje sanáciu je špecifická, preto aj riešenia v každej rodine si vyžadujú individuálny prístup. Rodiny väčšinou zlyhávajú pri napĺňaní svojich funkcií, preto preventívne aktivity a intervencie je zameriavaná od predchádzania vzniku krízových situácií v rodine a sociálnopatologických javov, cez pomoc pri riešení sociálnych a výchovných problémov, až po priamy zásah do povinností a práv rodiny s cieľom resocializácie a následnej úspešnej integrácie jedinca do spoločnosti. Sanáciu Bechyňová a Konvičková (2008) pokladajú za cestu ako predchádzať ťažkej situácii v rodine, ktorá úzko súvisí s kompetenciami sociálnych pracovníkov.

Za dôležité pokladáme nadviazanie efektívneho kontaktu s klientom (rodinou) a vytvorenie bezpečného, otvoreného a dôverného vzťahu. Za najvyšší záujem sociálnoprávnej ochrany sa považuje záujem a blaho dieťaťa. Jadrom kompetencií sociálneho pracovníka je vedieť posúdiť životnú situáciu klienta zahŕňajúc sociálnu diagnostiku, silné stránky a prirodzené zdroje rodiny s dôrazom na posilňovanie rodičovskej kompetencie.

V rámci prevencie sociálnopatologických javov v rodine nezabúdame na transformáciu vlastného sebaobrazu, pocitu vlastnej hodnoty. Sebaobraz sa formuje prostredníctvom slov. Ak sa klient považuje za hodnotného a milovaného, cíti sa byť aj kompetentný riešiť životné situácie. Ak má klient nízku sebahodnotu, vníma sa ako nehodný lásky, nedôležitý, neschopný, stráca motiváciu pre riešenie konfliktov, v niektorých prípadoch s vyústením do realizácie sociálnopatologických javov. Toto je najzložitejšia úloha pre sociálnych pracovníkov pracovať s klientom na zmene jeho sebahodnotenia, s čím úzko súvisí modifikácia presvedčení o sebe, zmena postojov a hodnôt v živote rodiny. Základným pracovným nástrojom sociálneho pracovníka je vedieť využívať seba ako pracovný nástroj,

t.j. otvorenosť, zaangažovanie sa do riešenia problémov klientov, kongruencia, reflexia vlastného konania a neposlednom rade jeho osobnostná výbava.

Rizikom pri práci s rodinou môžu byť práve negatívne reakcie zo strany klientov a ich rodinných príslušníkov. Ženy častejšie vyhľadávajú odbornú pomoc pre riešenie situácií ako muži. Zo strany sociálnych pracovníkov tu existuje dilema ohľadom ohlasovacej povinnosti a udržania si dôvery klienta. Riziko môže predstavovať nedostatočná kvalifikácia pracovníka ako odborníka v oblasti práce s deťmi a s rodinami, ďalej sa objavuje nedostatok psychologických a právnych služieb dostupných pre klientov, nadväznosť jednotlivých sociálnych služieb (Nedělníková, et al., 2005).

Medzi navrhované zmeny, ktoré vyplývajú na povrch po realizácii a výstupoch odborníkov na konferencii s názvom "Sanácia rodiny ako súčasť systému služieb starostlivosti o ohrozené deti" (2009) by služba mala zahŕňať napr. podporu vzniku systému preventívnych terénnych služieb, vnímanie služby sanácie rodiny ako princípu práce s rodinou, zvýšenie informovanosti rodičov a ďalších subjektov venujúcich sa tejto cieľovej skupine o službách, posilňovanie multidisciplinárneho prístupu, t.j. vzájomná spolupráca štátnych a neziskových organizácií.

Podpora a udržateľnosť výsledkov by mala byť vykazovaná pravidelne s dopadom na rozvoj služieb spadajúcich do sociálnej prevencie, vzdelávanie odborných pracovníkov a spolupráca s inštitúciami, ako detský domov, súd a pod.

Dôraz je kladený na prevenciu, zahrnutie rodiny do služieb už od samého začiatku vzniku problému, k zachovaniu a posilneniu kompetencií rodiny, k motivovaniu rodiny k vzájomnej spolupráci pri dosahovaní cieľa (práca s rodinou a multidisciplinárna spolupráca), ako aj na systematické vzdelávanie pracovníkov zapojených do sanácie, rozvoj preventívnych činností s dopadom na aktivizáciu klienta, motivovanie klienta k samostatnému a zodpovednejšiemu riešeniu vlastných sociálnych problémov.

Záver

Rodina ako najdôležitejšia sociálna skupina zohráva dôležitú rolu pri vytváraní hodnotovej orientácie detí, ktorá má za následok v súčasnej dobe prostredníctvom prudkej zmeny zvyšujúceho sa nárastu sociálnopatologických javov. V prípade porúch základných a psychických potrieb dieťaťa dochádza k poruche v systéme rodiny, ktorá vyžaduje pomoc v podobe sanácie, ktorá je ukotvená v Českej a Slovenskej legislatíve. Podstatné je zaradiť rodinu do sanácie pri objavení prvých príznakov sociálnej patológie. Konečným cieľom pôsobenia pracovníka je zlepšiť a rozvinúť zručnosti klientov, ozdravenie rodinného systému,

zlepšenie funkčnosti rodiny a viesť ich k adaptácii sa k neustále meniacim sa podmienkam spoločnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. *Sanace rodiny: sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál, 2008. 151 s. ISBN 978-80-7367-392-5.
- [2] DUNOVSKÝ, J. *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986. 140 str. ISBN 08-040-86.
- [3] FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie*. Praha: Grada Publishing, 2009. 224 s. ISBN 978-80-247-2781-3.
- [4] *Kompletní výstupy konference o sanaci rodiny* [online]. Amalthea, o. s. 2009 [cit. 2011-10-02]. Dostupné na internete: <http://www.amalthea.pardubice.cz/projekty/sr/konference_2010_11/vystupy_z_konference.pdf>.
- [5] LAVASOVÁ, L. a kol. *Děti a jejich problémy*. Praha: Sdružení linka bezpečí 2005. 141 s. ISBN 80-239-4482-7.
- [6] MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. 287 s. ISBN 80-7178-549-0.
- [7] *Národní zpráva o rodině* [online]. Praha: MPSV [cit. 2011-10-02]. Dostupné na internete: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/899/zprava_b.pdf>.
- [8] NEDĚLNÍKOVÁ, D. et. al. *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce* [online]. Ostrava: Ostravská univerzita, 2005 [cit. 2011-10-02]. Dostupné na internete: <http://projekty.osu.cz/metakor/dok/met_prirucka_tsp.pdf>.
- [9] NOVOTNÁ, E., BURDOVÁ, E., BRABENEC, F. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí*. Praha: Linde, 2002. 122 s. ISBN 80-86131-31-9.
- [10] ONDREJKOVIČ, P. Et al. 2009. *Sociálna patológia*. Bratislava: VEDA, 2009. 580 s. ISBN 978 -80-224-1074-8.
- [11] SEJČOVÁ, L., MIŠINSKÁ, E. 2005. Náčrt charakteristiky dieťaťa s výchovne problémovým správaním. In *Vychovávateľ*, ISSN 0139-6919, 2005, roč. LI, č. 6, s 7-12.
- [12] VÁGNEROVÁ, M. 2010. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál, 2010. 872 s. ISBN 978-80-7367-414-4.
- [13] ÚZ č. 702: Zákon 108/2006 Sb., *o sociálních službách*. Ostrava: Sagit, 2009. 149-188 s. ISBN 978-80-7208-717-4, MK ČR E 10981.

- [14] ÚZ č. 691: Zákon č. 359/1999 Sb., *o sociálně právní ochraně dětí*. Ostrava: Sagit, 2008. 28-76 s. ISBN 978-80-7208-699-3, MK ČR E 10981.
- [15] Zákon NR SR č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele v znení neskorších predpisov na opatrenia sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately

Kontakt

Mgr. Darina Caloňová

ÚPPV FPV Slezská univerzita v Opavě

Bezručovo náměstí 14, 746 01 Opava, Česká republika

E-mail: darina.calonova@fvp.slu.cz

PaedDr. Martina Kravárová

Trnavská univerzita v Trnave,

Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava

E-mail: martina35.kravarova@gmail.com

Sociálna práca s odlúčenými deťmi

Social work with separated children

Lenka BEROVÁ, Martina ŽÁKOVÁ

Abstrakt

V našom príspevku podávame obraz o sociálnej práci s odlúčenými deťmi. Pojmom odlúčené deti rozumieme nedospelých utečencov, ktorí prišli na naše územie bez sprievodu svojich rodičov alebo zákonných zástupcov. Tieto deti prišli na naše územie samé, ale tiež je skupina detí, ktoré prišli s rodinnými známymi. Ich známi či rodičia mohli počas úteku zahynúť, alebo skupina utečencov mohla byť počas úteku rozdelená a deti sa ocitli zrazu v skupine bez rodičov. Tieto deti patria medzi ohrozené a preto by sa im mala venovať špeciálna starostlivosť. Túto starostlivosť im môžu poskytovať aj sociálni pracovníci.

Kľúčové slová

Odlúčené deti. Sociálna práca s odlúčenými deťmi.

Abstract:

In our contribution gives a picture of social work with separated children. The term separated children understand juvenile refugees who came to our country unaccompanied by their parents or guardians. These children came to our country alone, but also a group of children who came with family acquaintances. Their parents or acquaintances could die during the escape, or a group of refugees could be broken during the escape and children found themselves suddenly without parents in the group. These children are among the endangered and therefore they should be given a special care. This care can be provided by social workers, too.

The key words:

Separated children. Social work of separated children

Úvod

Žijeme v dobe, ktorá prináša neuveriteľné technologické zázraky. Nachádzame sa v ére dynamického životného štýlu, rýchleho prenosu informácií, globalizácie svetovej ekonomiky a politiky.

Denne z médií počúvame o hlade na blízkom východe, o skupinkách utečencoch, ktorí opúšťajú svoje krajiny. Títo utečenci prichádzajú aj k nám na Slovensko. Sú medzi nimi muži, ženy a deti, ktoré mali neľahké podmienky vo svojej krajine a rozhodli sa odísť za lepšími životmi. V skupinkách utečencov sa nachádzajú aj deti, ktoré sú samé bez sprievodu rodičov, či blízkych príbuzných.

Deti patria medzi najzraniteľnejšie skupiny utečencov. Sú viac ohrozované zdravotnými problémami spojené s podvýživu, ochorenia či fyzické poranenia. Všetky deti potrebujú viac ako dospelí fyzickú starostlivosť, zabezpečenie základných životných potrieb, dôstojné a citlivé ľudské zaobchádzanie, duševné povzbudenie a predovšetkým im má byť umožnený poskytnutý pocit bezpečia. Dlhodobá neistota zapríčinená odlúčením môže vážne z negatívneho hľadiska ovplyvniť fyzický, psychický, intelektuálny, kultúry a sociálny rozvoj dieťaťa.

Existuje viac definícií odlúčených detí, z ktorých pre náš príspevok vyberáme aspoň niektoré:

Podľa definície medzinárodného dokumentu Programu pomoci odlúčeným deťom v Európe pojmom odlúčené dieťa rozumejú deti vo veku do 18 rokov, ktoré sa nachádzajú mimo krajiny svojho pôvodu a sú odlúčené od oboch rodičov alebo predchádzajúcich zákonných/zvyčajných/hlavných poručníkov. Niektoré deti sú úplne samé, pričom tento program sa venuje i deťom, ktoré môžu žiť so vzdialenými príbuznými. Všetky tieto deti sú deti odlúčené a majú nárok na medzinárodnú ochranu s využitím širokej palety medzinárodných a regionálnych prostriedkov. Odlúčené deti môžu hľadať útočisko v inej krajine z dôvodu strachu z prenasledovania alebo nedostatku ochrany z dôvodov porušovania ľudských práv, kvôli ozbrojeným konfliktom alebo nepokojom vo svojej vlasti. Môžu byť obeťami nelegálneho obchodovania pre účely sexuálneho alebo iného zneužívania alebo pricestovali do Európy, aby unikli z podmienok závažného nedostatku (Separated Children in Europe Programme, 2004. Statements of Good Practise)

Ďalšiu definíciu, ktorá charakterizuje maloletých bez sprievodu uvádza Brnula (2004): sú to osoby, ktoré nedovŕšili 18 rokov veku života, nachádzajú sa mimo svojej krajiny pôvodu, sú odlúčené od svojich rodičov a nie je postarané o ich zabezpečenie a výchovu osobou, ktorá je za nich zodpovedná.

Pokiaľ teda hovoríme o odlúčených deťoch, ide o osoby, ktoré boli zaistené pri ilegálnom prekročení hraníc Slovenskej republiky a ich zákonní opatrovníci, rodičia alebo najbližší príbuzní sa nachádzajú buď v krajine pôvodu alebo na území iného štátu. Títo cudzinci nemajú žiadne informácie o mieste pobytu svojich rodičov, či najbližších príbuzných. Dôvodom ich odchodu z krajiny pôvodu je najčastejšie porušovanie ľudských práv, vojnový konflikt v krajine pôvodu, strach z politického prenasledovania. Dôvody ich odchodu

z krajiny pôvodu môžu byť ale aj oveľa prozaickejšie - sociálna bieda, materiálny nedostatok a snaha vylepšiť si svoje ekonomické postavenie.

V rámci zásad azylového konania v SR pod pojmom odlúčené deti rozumieme maloletých bez sprievodu, ktorí sa nachádzajú mimo svojej krajiny pôvodu bez rodičov alebo bez iných blízkych príbuzných.

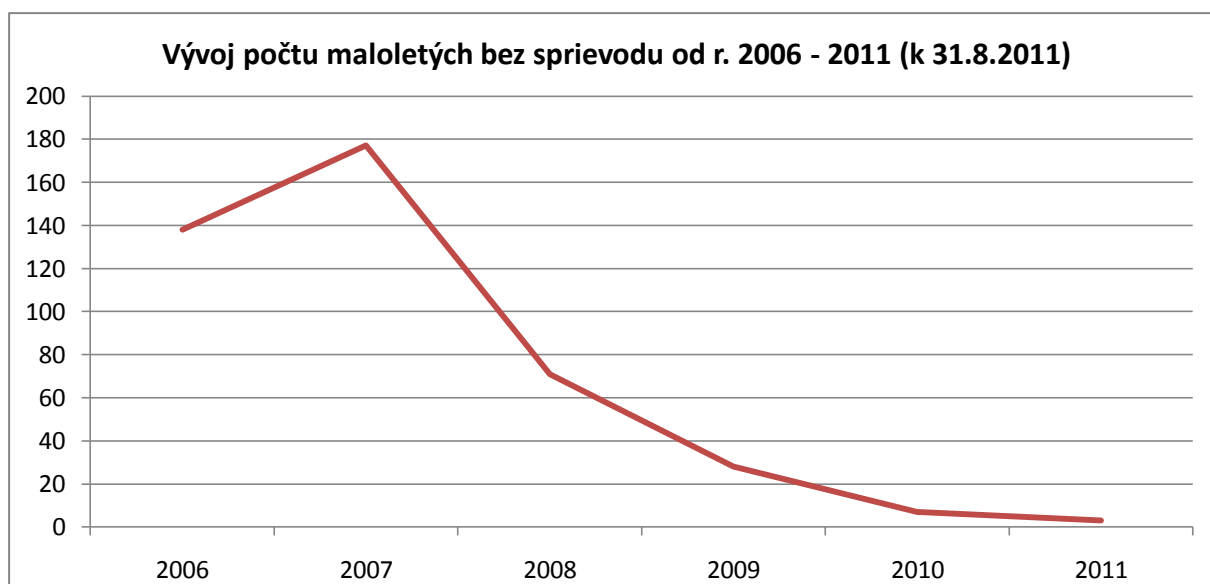
Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele definuje maloletého bez sprievodu ako dieťa, ktoré: „nie je občan Slovenskej republiky a nachádza sa na území Slovenskej republiky bez sprievodu rodiča, alebo inej plnoletej fyzickej osoby, ktorej by mohlo byť dieťa zverené do osobnej starostlivosti“ (Zákon č. 30/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele, § 2).

Slovenská republika je podľa odborníkov pre odlúčené deti resp. maloletých bez sprievodu krajinou tranzitnou. Odlúčené deti smerujú cez naše území do ekonomicky silnejších a atraktívnejších krajín Európskej únie. Tieto krajiny sú hlavne Taliansko, Nemecko, Francúzsko, Rakúsko i Španielsko. Odlúčené deti, ktoré u nás požiadajú o azyl častokrát nepočkajú na rozhodnutie o udelení resp. neudelení azylu a bez povolenia opúšťajú azylové zariadenia Migračného úradu Ministerstva vnútra SR.

Odlúčené deti neuvažujú nad možnosťami, ktoré by im mohla poskytnúť Slovenská republika. Dôvod o neuvažovaní je jednoduchý, tieto deti sú už pri odchode z krajiny pôvodu nasmerované do krajiny cieľovej podľa toho, ako a kam ich nasmeruje jeho príbuzný. Stáva sa, že deti opustia azylové zariadenia s tým, že im príbuzní volajú, aby išli za nimi, že majú pre nich brigádu a prácu. Deti veria svojim príbuzným a tak častokrát ani nevedia a dostanú sa nevedome do obchodu s ľuďmi.

Vývoj počtu odlúčených detí od roku 2006 na území Slovenskej republiky

Problematika odlúčených detí je na Slovensku relatívne novým fenoménom. Podľa údajov Migračného úradu sa v roku 2010 na našom území nachádzalo spolu 7 odlúčených detí.

Zdroj: www.minv.sk

Ako môžeme z grafu pozorovať počet maloletých detí bez sprievodu má od roku 2007 klesajúcu tendenciu. V roku 2006 sa na našom území nachádzalo 133 odlúčených detí, z toho najviac detí bolo z Indie (37,7%) a Moldavska (15,9%). V roku 2007 sa najviac odlúčených detí na našom území nachádzalo z Pakistanu (35,6%), Indie (27,1%) a Ruskej federácie (12,4%). Ako sme spomínali v predchádzajúcich riadkoch od roku 2007 môžeme sledovať klesajúcu tendenciu odlúčených detí od roku 2008 až po august 2011. V roku 2008 bolo najviac odlúčených detí z Moldavska (59,2%) a Afganistanu (16,9%). Z celkového počtu odlúčených detí 28 v roku 2009 bolo najviac z Moldavska (53,6%) a Afganistanu (17,9%). Krajina pôvodu Afganistan v počte odlúčených detí viedla z hľadiska percentuálneho podielu aj v roku 2010, kedy sa na našom území nachádzalo 28,6% maloletých detí bez sprievodu z Afganistanu. K 31.8.2011 boli u nás zaevidované tri odlúčené deti z Moldavska.

Sociálna práca s odlúčenými deťmi

Sociálna práca sa týka ľudí, ich sociálneho prostredia a ich vzájomných vzťahov. Cieľom každého zásahu sociálneho pracovníka je zlepšiť blahobyt jednotlivca alebo skupiny a tak brániť sociálnej izolácii a odsunutiu na okraj spoločnosti.

Sociálna práca s odlúčenými deťmi si vyžaduje zvýšené úsilie a obetavosť sociálnych pracovníkov, pretože pracujú s deťmi, ktoré nie vždy vedia vyjadriť svoje sociálne potreby tak ako dospelí. Sociálna práca s odlúčenými deťmi sa zameriava predovšetkým na tieto základné ciele:

- pomôcť odlúčeným deťom prekonať emocionálne a psychologické traumy, ktoré zapríčinili ich skúsenosti utečenca

- pomôcť im zmobilizovať ich vlastné vnútorné zdroje a ich schopnosť poradiť si s problémami, aby sa tak dokázali vyrovnáť so životom v novom sociálnom prostredí
- uľahčiť štrukturálne prekážky, ktoré ich udržiavajú v sociálnej izolácii a bránia im rozvinúť v hostiteľskej spoločnosti ich potenciál.

Sociálni pracovníci sú veľmi dôležitou súčasťou integrácie odlúčených detí do našej spoločnosti. Častokrát sa títo stávajú ich novými kamarátmi, pretože sú jednými z tých, ktorí si ich často a s láskou vypočujú, poradia im, pohladia a ukážu im, že im na nich naozaj záleží.

15. apríla v roku 2005 bolo na území Trenčína otvorené špecializované zariadenie pre maloletých bez sprievodu s celoslovenskou pôsobnosťou ako zariadenie pod názvom „Detský domov pre maloletých bez sprievodu v Hornom Orechovom“. Prvopočítateľná kapacita bola pre 16 detí – chlapcov. Táto kapacita sa zvýšila z pôvodných 16 miest na 38 miest, pričom sú tu miesta nielen pre chlapcov, ale aj pre dievčatá. V tomto detskom domove môžu byť maloletí do dovŕšenia 18 rokov veku svojho života.

V detskom domove sa odlúčeným deťom venujú učitelia, psychologička, opatrovník pre tieto deti a tiež aj sociálny pracovník.

Prvý kontakt sociálneho pracovníka prebieha formou poradenstva odlúčeným deťom, ktoré prišli do zariadenia. Jeho úlohou je mať prehľad o každodennej situácii v zariadení a mať tiež kontakt s ostatnými pracovníkmi detského domova. Tiež má mať kontakt aj s pracovníkmi, ktorí majú administratívne údaje o odlúčenom dieťati, ktoré prišlo na naše územie. Môžu mať informácie o členoch rodiny dieťaťa.

Sociálny pracovník sa pri návšteve v prijímacej miestnosti predstaví, vysvetlí svoju funkciu a priblíži organizáciu, ktorú sociálny pracovník zastupuje. Súčasne vymenuje svoje možnosti a právomoci, ktorými disponuje. Pri kontakte s odlúčenými dieťatami sa snaží v čo najkratšom čase zabezpečiť tlmočníka v prípade, že nie je možné sa s dieťatom dorozumieť. Medzi úlohy sociálneho pracovníka patrí aj oboznámenie klienta o tom, kedy bude umiestnené na izbu, túto informáciu získa priamo v zariadení. Dôležitou úlohou je dohliadať nad tým, aby boli chlapci a dievčatá ubytovaní na oddelených izbách. Ak sa náhodou vyskytne prípad spoločného ubytovania, požiada zamestnanca recepcie o zmenu. Separácia pohlaví chápeme ako prevenciu proti sexuálnemu a rodovo podmienenému násiliu. Počas ubytovania odlúčeného dieťaťa v zariadení sociálny pracovník ho oboznámi s jeho právami a povinnosťami. Je vhodné, aby informácie a materiály týkajúce

sa práv klienta boli podané v podobe pre neho zrozumiteľnej. Pod týmto sa myslí nielen jazyk, ale aj forma spracovania základných informácií pre odlúčené deti. Veľmi dôležité informácie spolu s dôležitými telefónnymi číslami a kontaktmi na rôzne organizácie starajúce sa o žiadateľov o azyl by mali byť v tomto zariadení umiestnené na viditeľnom mieste – tak, aby mal klient k nim vždy prístup. Je veľmi dôležité, aby sociálny pracovník ovládal základné právne princípy, ktoré je v prípade potreby žiadateľov schopný vysvetliť. (Galdunová, 2005)

Sociálny pracovník musí brať do úvahy, že odlúčené deti patria medzi najzraniteľnejšiu skupinu migrantov. Do úvahy musí brať predovšetkým tieto základné údaje o maloleťom:

- ✓ odlúčenie od rodiny
- ✓ vek a rozumovú schopnosť dieťaťa
- ✓ traumatizujúce životné skúsenosti
- ✓ stres spôsobený opustením krajiny pôvodu a kultúrnym šokom
- ✓ jazykovú bariéru
- ✓ neistota budúcnosti
- ✓ dôverčivosť a naivita – môžu sa stať obeťami obchodu s ľuďmi
- ✓ nevedomosť
- ✓ strach – či už z návratu do krajiny pôvodu, alebo aj nesplnenia svojho postavenia. (Fajnorová, Številová 2009).

V detskom domove pre maloletých bez sprievodu sú vytvorené podmienky na rešpektovanie náboženských zvyklostí detí v krajine pôvodu, majú tu aj vlastnú modlitebňu. V domove sa nachádza biblia i korán, ku ktorým majú deti prístup. Vzhľadom k tomu, že problémom odlúčených detí je nedokonalá znalosť cudzieho jazyka, začali od roku 2009 praktizovať obrázkové zobrazenie jedálneho lístka so znázornením druhu mäsa, ktoré je veľkou pomôckou hlavne pre mladých moslimov z hľadiska zachovávania kultúrnych zvyklostí i tradícií.

Maloleť sa častokrát stávajú obeťami obchodu s ľuďmi a to bolo podnetom pre ich psychologičku, ktorá im na nástenke v triede vytvorila obrázkovou formou základné informácie o tejto problematike.

Zásady starostlivosti o odlúčené deti

Sociálni pracovníci ako aj iní pracovníci, ktorí prichádzajú do kontaktu s odlúčenými deťmi by mali poznať a dodržiavať stanovené zásady starostlivosti, medzi ktoré patria:

Záujem- všetky činnosti odlúčených detí musia zohľadňovať v prvom rade ich záujem

Nerozlišovanie – odlúčené deti majú nárok a právo na to, aby sa s nimi zaobchádzalo ako s deťmi, ktoré sú občanmi štátu. Musia sa zohľadniť potreby detí.

Právo účasti- pri rozhodnutiach ktoré sa detí týkajú sa musia rešpektovať ich prania a názory.

Tlmočenie – odlúčeným deťom musí byť v čase, keď sa s nimi vedie rozhovor, alebo potrebujú využiť určité služby k dispozícii tlmočník, ktorý rozpráva ich materinským jazykom.

Dôvernosť, Ochrana súkromia – o deťoch sa nesmú zverejňovať informácie, ktoré by mohli poškodiť členov rodiny dieťaťa v materskej krajine. Pred zverejnením citlivých informácií iným organizáciám alebo jednotlivcom je potrebné získať povolenie dieťaťa a to spôsobom, ktorý je primeraný jeho veku. Získané informácie sa nemôžu použiť na iné účely ako boli pôvodne určené.

Informácia – maloletým bez sprievodu sa poskytujú dostupné informácie o ich právach, o dostupnosti služieb, o procese udeľovania azylu, o údajoch o rodine i o situácií v ich domovskej krajine

Rešpektovanie kultúrnej identity- je nevyhnutné aby si odlúčené deti dokázali zachovať svoj materinský jazyk a tiež väzby na kultúru a náboženstvo. Pri poskytovaní starostlivosti o deti, zdravotníckej starostlivosti a vzdelávania je potrebné zohľadňovať ich kultúrne potreby. Je potrebné postupovať opatrne, aby sa nezachovali tie aspekt kultúrnych tradícií, ktoré sú škodlivé voči deťom a diskriminujú ich. Zachovanie kultúry a jazyka je dôležité aj pre prípad návratu dieťaťa do krajiny pôvodu. Dohovor o právach dieťaťa, čl. 30

Medzinárodná spolupráca – spolupráca vládnych inštitúcií a odborníkov poskytujúcim pomoc maloletým bez sprievodu, musia navzájom spolupracovať v snahe zabezpečenia najlepšej starostlivosti a dodržiavanie ich práv.

Príprava a školenie zamestnancov – týka sa ľudí, ktorí pracujú s touto skupinou klientov. Zamestnanci sú povinný prejsť odborným školením zameraným na túto skupinu utečencov, musia mať znalosti o tom ako viesť priateľský rozhovor s odlúčenými deťmi.

Trvanie – rozhodnutie by mali prihliadať na dlhodobé záujmy a blaho detí.

Časová aktuálnosť – všetky rozhodnutia týkajúce sa maloletých bez sprievodu musia byť uskutočňované v aktuálnom čase. (Galdunová, Brnula, Kopinec, 2005, s. 44, Fajnorová, Številová, 2009, s. 19-21)

Formy sociálnej práce s odlúčenými deťmi

Antolová (2011) vo svojej publikácii Sociálnoprávna ochrana maloletých bez sprievodu uvádza tieto tri základné formy sociálnej práce s odlúčenými deťmi a to:

- ✓ individuálna sociálna práca
- ✓ skupinová sociálna práca
- ✓ komunitná sociálna práca

V nasledujúcich riadkoch si opíšeme jednotlivé formy sociálnej práce s odlúčenými deťmi.

Individuálna sociálna práca s odlúčenými deťmi predstavuje základnú formu sociálnej práce s utečencami, pretože každý klient, ktorý prichádza na naše územie je jedinečný, pochádza z odlišného kultúrneho prostredia, má rozdielne kultúrne zvyklosti a tradície, počas svojho úteku zažil rôzne stresujúce udalosti, a preto k nemu pristupovať individuálne. Individuálna sociálna práca sa uplatňuje hlavne v prvej fáze, keď sa buduje dôvera medzi klientom a sociálnym pracovníkom. O zabezpečenie dôvery voči odlúčenému dieťaťu by sa mal samotný sociálny pracovník. Tento by sa mal snažiť pomôcť spracovať často krát nepekné, života ohrozujúce zážitky počas úteku detí a to formou prejavu účasti, záujmu, aktívneho počúvania rozprávania klienta a tiež aj zdieľania bolesti s ním.

Medzi špecifiká práce s odlúčenými deťmi je hlavne vyplnenie ich voľného času. Uplatňuje sa tu hlavne hra a rôzne činnosti zameraná na vzdelanie, napr. výučba slovenského jazyka.

Okrem individuálnych formách práce s odlúčenými deťmi je metóda skupinová sociálna práca. Metóda skupinovej sociálnej práce sa využíva najmä vtedy, keď sociálny pracovník poskytuje odlúčeným deťom základné informácie. Medzi takéto informácie môžeme zaradiť spoznávanie Slovenskej republiky, o našej kultúre, politickom systéme a veľmi dôležitými informáciami zaoberajúcimi sa konaním o azyle. Tieto informácie si nevyžadujú individuálne poradenstvo, a preto sa môžu poskytnúť odlúčeným deťom naraz. V zariadeniach konkrétne v detskom domove pre maloletých bez sprievodu sa môžu stať nástrojom odstraňovania multikultúrnych rozdielov a tak prispievajú ku komunikácii medzi deťmi rôznych kultúr, náboženstva, jazyka. Tieto aktivity pomáhajú deťom z rôznych krajín sa spoznať, nájsť si nových kamarátov s rovnakými skúsenosťami utečencov. (Antolová, 2011)

Ako poslednú metódu si uvedieme metódu komunitnej sociálnej práce. Utečencov, resp. žiadateľov o azyl predstavujú určitú konkrétnu komunitu so svojimi typickými problémami,

pre ktoré hľadajú riešenie. Z tohto dôvodu by mali sociálni pracovníci byť vynikajúcimi koordinátormi plánovaných aktivít v danej komunite.

Na riešenie problémov je dôležité využiť zdroje miestnej komunity. Z hľadiska problematiky odlúčených detí je dôležitá pomoc najmä mimovládnych organizácií starajúcich sa o migrantov .

Cieľom komunitnej sociálnej práce je riešenie problémov a dosiahnutie zmien v danej komunite, či miestnom spoločenstve. Úlohou sociálneho pracovníka v komunite je zlepšenie interdisciplinárnych vzťahov, pričom by mal poznať sociálne problémy a potreby danej komunity v ktorej pôsobí. (Antolová, 2011)

Záver

Sociálna práca s odlúčenými deťmi je veľmi zodpovednou prácou a preto sa treba na tento druh sociálnej práce dobre pripraviť. Príprava sociálnych pracovníkov na prácu s odlúčenými deťmi začína už počas vysokoškolského štúdia. Študenti sa počas štúdia oboznamujú so základnými metódami, ktoré môžu aplikovať vo svojej praxi.

Sociálna práca s odlúčenými deťmi je veľmi náročná, pretože na rozdiel od iných sociálnych pracovníkov, ktorí pracujú napr. s malými deťmi, týranými ženami, seniormi, ktorí majú možnosť spoznať prostredie, v ktorom ich klient žije, sociálni pracovníci pracujúci s utečencami takúto možnosť nemajú. Nepoznajú najbližšie prostredie a rodinné pomery, v ktorom doteraz žili odlúčené deťmi, nevedia o nich nič. Musia im veriť, čo im deti povedia, hoci to nemusí byť pravda. Nevedia, či v krajine pôvodu neboli účastníkmi trestného činu. Musia sa borieť s jazykovou bariérou a kontakt cez tlmočníka, už nie taký priamy, čo značne sťažuje ich prácu.

Sociálni pracovníci, ktorí sa venujú odlúčeným deťom, by mali mať veľa trpezlivosti, empatie, schopnosti počúvať druhého. Mali by dobre vedieť komunikovať, aby vedeli správne položiť otázku, mali by sledovať politickú situáciu vo svete a poznať politické zriadenie a náboženské pomery krajiny odkiaľ deti pochádzajú.

Na Slovensku je v súčasnosti veľmi nízky počet sociálnych pracovníkov, ktorí by svoju činnosť priamo orientovali na prácu s odlúčenými deťmi. Tiež nemáme vypracované minimálne štandardy na túto prácu. Sme toho názoru, že by bolo vhodné do študijných programov zaradiť problematiku odlúčených detí, aby sociálni pracovníci, ktorí sa vo svojej

práci stretnú so zraniteľnou skupinou klientov – odlúčenými deťmi, vedeli im poskytnúť adekvátnu profesionálnu pomoc.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] ANTOLOVÁ, Vladimíra. 2011. *Sociálnoprávna ochrana maloletých bez sprievodu. Metódy sociálnej práce so žiadateľmi o azyl, azylantmi, maloletými bez sprievodu.* Ružomberok : Verbum. ISBN 978-80-8084-672-5
- [2] FAJNOROVÁ, Katarína – ŠTEVULOVÁ, Zuzana. 2009. *Právne postavenie a možnosti integrácie maloletých cudzincov bez sprievodu v Slovenskej republike. Analýza právneho stavu a praxe.* Bratislava : OZ Liga za ľudské práva. 2009
- [3] GALDUNOVÁ, K., BRNULA, P., KOPINEC, P. *Právne postavenie a sociálna práca s maloletými bez sprievodu v azylovej procedúre na území SR.* Bratislava : OZ SOCIÁLNA PRÁCA, 2005
- [4] *Zákon č. 305/ 2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele v znení neskorších predpisov a doplnení*
- [5] *Zákon č. 480/2002 Z. z. o azyle v znení neskorších predpisov a doplnení*
- [6] *Štatistiky.* [online]. [cit. 2011-02-10]. Dostupné na internete: <http://www.minv.sk/?statistiky-20>

Kontakt

Ing. Lenka Berová

Trnavská univerzita v Trnave

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Katedra sociálnej práce

Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava

E-mail. lenka.berova@gmail.com

doc. PhDr. Martina Žáková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Katedra sociálnej práce

Univerzitné námestie 1, 918 43 Trnava

E-mail: martina.zakova@truni.sk

Skúsenosti z praxe azylového domu Tamara

Experience from the Praxis of the Asylum House Tamara

Andrea TÓTHOVÁ, Adriana ŠIPEKOVÁ

Abstrakt

Príspevok predkladá problematiku žien a matiek s deťmi, ktoré sa ocitli v nepriaznivej sociálnej situácii, žien na ktorých bolo páchané násilie. Poukazuje na to, že týranie nielen narušuje psychickú integritu žien, ale porušuje aj základné princípy rovnoprávnosti, bezpečnosti a slobody, ktoré sú základnými princípmi demokracie.

Príspevok je prezentovaný v troch tematických okruhoch. V úvodnej časti predstavujeme Záujmové združenie Rodina ako celok zložený z troch funkčných sociálnych prevádzok zameraných na zdravé fungovanie rodiny. V jadre príspevku sa orientujeme na činnosti a poslanie azylového domu Tamara. Poukazujeme na uplatňovanie nástroja procesovej práce podporujúcej kolektívnu a individuálnu zmenu klienta. Posledný okruh príspevku je zameraný na objasnenie problematiky násilia páchaného na ženách, ktoré má závažné spoločenské príčiny a dôsledky a preto je nevyhnutné, aby sa úlohy smerujúce k jeho eliminácii a prevencii stali úlohami celospoločenského významu. Súčasťou záverečnej časti je kazuistika klientky azylového domu Tamara.

Kľúčové slová

Krízová intervencia, násilie, psychologické týranie, rodina, sociálna núdza

Abstract:

The article discusses the problem of women and mothers with children that found themselves in unfavourable social situation, women that were victims of violence. It points out the fact that abuse not only violates women's mental integrity but also violates basic principles of equality, safety and freedom which are basic principles of democracy.

The article is presented in three topic areas. In the introductory part it presents Community of interest – Family as a unit consisting of three functioning social operation units focusing on healthy functioning of family. The core of the article is dedicated to the activities and the mission of the Tamara asylum shelter. It presents using of process work tool to support collective and individual transformation of client. The last part of the article is aimed to illustrate the problem of abuse committed on women which has serious social causes and consequences, and that is why it is necessary that the tasks leading to its elimination and prevention become important in the whole society. One component of the final part is also the case report of one client of the Tamara asylum shelter.

The key words:

Crisis intervention, violence, psychological abuse, family, social neediness

Záujmové združenie RODINA je občianske združenie, ktoré podporuje zdravé fungovanie rodiny, zlepšenie spoločenského postavenia členov rodín, najmä tých, ktorí sa dostávajú do izolácie (matky na materskej dovolenke, týrané ženy, telesne postihnutí, starí rodičia.

RODINA poskytuje služby seniorom v meste Trnava a jeho okoliu v dennom stacionári, matkám v Trnavskom materskom centre, ženám v núdzi a týraným ženám v azylovom dome Tamara, a prepravnú službu Senior-taxi – sociálny taxík (nie len pre seniorov). História založenia, poskytovania služieb a nadväzovanie činností jednotlivých zložiek občianskeho združenia RODINA sa datuje od roku 2000. Vysokou devízou záujmového združenia je úzka spolupráca všetkých jeho zložiek a previazanosť aktivít. Priestory sa využívajú komplexne a efektívne. Využívajú sa prirodzené vzťahy medzi deťmi, ich rodičmi a staršími členmi - klientmi centra. Záujmové združenie RODINA pomáha pri ochrane práv a zlepšení situácie jednotlivých členov rodiny najmä poradenstvom, informačnou a vzdelávacou činnosťou a vytvára prostredie pre činnosť svojpomocných skupín.

V roku 2006 bol zriadený **Azylový dom Tamara**. O služby azylového domu sa môžu uchádzať týrané ženy a matky s deťmi, osamelé matky s deťmi a matky v núdzi. Azylový dom ako útulok poskytuje služby pre 10 osôb, a poskytuje 2 miesta pre týrané ženy. Klienti azylového domu majú k dispozícii 3 izby so sociálnym zariadením, spoločný priestor a kuchyňu, môžu využívať prebaľovací pult, pračku a iné.

V azylovom dome pracuje odborný personál - sociálni pracovníci s vysokoškolským a stredoškolským vzdelaním. Poskytujú základné sociálne poradenstvo ale aj odborné prostredníctvom dobrovoľne pracujúcich psychoterapeutov. S každou klientkou je po príchode do zariadenia vypracovaný individuálny intervenčný plán, ktorému predchádza odborná diagnostika, v prípade potreby je vykonávaná krízová intervencia. Súčasťou intervenčného plánu je doplnenie chýbajúcej dokumentácie klientky, sprevádzanie inštitúciami, zavedenie opatrení na ochranu, pomoc pri hľadaní zamestnania, vybavovanie potrebných dokumentov, sociálnych dávok, vzdelávanie a príprava na realitu po odchode zo zariadenia. Matkám s deťmi zabezpečujeme záujmovú činnosť a voľnočasové aktivity. Spoločné priestory slúžia na komunitné stretnutia, skupinové poradenstvo, alebo skupinovú psychoterapiu.

Sto rokov je mužom odňaté legálne právo biť manželku – právne normy zanikli, ale správanie pretrváva. Ak chceme násilie zo života žien odstrániť, a ak mu chceme predchádzať, musíme nevyhnutne búrať mýty a poskytovať nové modely skutočne rovnocenného postavenia ženy a muža v rodine a spoločnosti. Jednou z najzávažnejších a najrozšírenejších foriem násilia páchaného na ženách je násilie páchané na ženách v párových vzťahoch, čiže násilie, ktoré na ženách páchajú ich manželia, či partneri. Príčinou ale aj dôsledkom násilia je teda nerovnomerné rozdelenie moci medzi ženami a mužmi. Ďalšou skúsenosťou je nedostatočná informovanosť o tom, čo je násilie. Násilné správanie

manžela často považujú „ako normálnu súčasť partnerského života“. Pri prednáškach na strednej chlapčenskej škole sa nám táto skúsenosť potvrdila. V otvorenej diskusii chlapci vypovedali o výskyte násilia v ich rodinách, ktorý pokladali za bežný. V súčasnosti nie je čas v rodinách na komunikáciu, nie je čas na zdieľanie. Ich postoj udržiavaný výchovou nepripúšťal zmenu správania muža vo vzťahu k manželke. Pri prednáškach sme sa snažili ich **učiť zdieľať utrpenie druhých** a tým sme im poskytli nový vzor správania, ktorý v prevencii násilia považujeme za kľúčový. Takáto spolupráca so študentmi v oblasti prevencie násilia sa nám javí ako pozitívna. Domáce násilie, bitie a psychické týranie žien je traumou, ktoré spôsobuje nielen ťažké poranenia tela, ale najmä ťažké poranenia duše. Mnohé ženy ktoré zažívali násilie zo strany partnera majú symptómy posttraumatickej stresovej poruchy a často trpia syndrómom pripútania obete k násilníkovi tzv. „Štokholmský syndróm“. V situáciách zajatia sa človek začne identifikovať s agresorom – preto aby prežil.

Kazuistika pani Heleny:

Pani Helena počas štúdia na vysokej škole sa zoznámila so svojim budúcim manželom. Už počas štúdií začali spolu žiť. Jej partner štúdium nezvládol a vtedy sa u neho začalo prejavovať násilné správanie. Pani Helena po ukončení vysokej školy sa rozhodla, že ho opustí práve pre toto správanie. Nakoľko zistila, že je tehotná, za svojho partnera sa vydala a postavili si spolu dom. Po narodení dieťaťa sa správanie manžela zlepšilo. Po čase im narodila druhá dcéra. Manžel viackrát prišiel o prácu pre nevhodné správanie, jeho agresia narastala postupne aj doma. Po narodení tretieho dieťaťa – syna, ktorý po pôrode zomrel prešla jeho agresia do fyzického násilia. Pani Helena sa rozhodla aj s deťmi od manžela odísť. Po krátkom čase strávenom u svojich rodičov podľahla sľubom svojho manžela a vrátila sa s deťmi domov. Narodil sa im syn, na ktorého sa pani Helena veľmi upäla a bola ochotná znášať akékoľvek správanie zo strany partnera. Výbuchy agresie manžela boli stále častejšie a brutálnejšie. Dcéry po ukončení štúdia odišli žiť do zahraničia a prerušili akýkoľvek kontakt s rodinou. Syn počas dospievania prebral správanie svojho otca a týral svoju matku spoločne s ním. Keď skončila na následky ich útokov v nemocnici prejavilo sa u nej suicidiálne správanie, dôvodom ktorého bola bezvýhodisková situácia. Po preliečení na psychiatrii sa rozhodla odísť od svojho manžela a nastúpila na pobyt do azylového domu. Začala pracovať, peniaze si odkladala na cestu za svojimi dcérami. Učila sa anglicky a bola pevne rozhodnutá so svojimi agresormi sa už viac nestretnúť. Stačil jeden telefonát jej syna že ju potrebuje. Tu sa plne prejavil syndróm pripútania obete k násilníkovi. Pani Helena sa behom dvoch dní zbalila a vrátila sa domov. Naša skúsenosť je, že čím násilie dlhšie trvá, tým menšia je

možnosť obete odpútania sa od násilníka. Ženy si často krát želajú, aby skončilo násilie, **nie vzťah** a aby sa zachovala úplná rodina.

Ženy, ktoré najprv istý čas navštevovali psychologičku a až potom nastúpili do azylového domu, boli schopné svoje rozhodnutie aj zrealizovať.

Zoznam bibliografických odkazov

[1.] internetový zdroj: www.fenestra.sk

Kontakt

Mgr. Tóthová Andrea

Záujmové združenie Rodina – Azylový dom Tamara

Okružná 20, 917 01 Trnava

E-mail: tothova40@gmail.com

IV. KRIMINALITA, DELIKVENCIA A INTERVENCIA SOCIÁLNEJ PRÁCE

Aplikácia využitia teoretických a výskumných poznatkov o protektívnych faktoroch v praxi sociálnej práce v trestnej justícii

Application of theory and research findings about protective factors in practice of criminal justice social work

Martin LULEI

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na deskripciu teoretických poznatkov a výskumných záverov o protektívnych faktoroch, ktoré vplyvajú na redukciiu recidívy páchania trestnej činnosti. Autor zároveň prezentuje novú orientáciu sociálnej práce v trestnej justícii v praxi v kontexte Slovenskej republiky so zameraním sa na protektívne faktory.

Kľúčové slová

Páchateľ. Protektívne faktory. Sociálna práca v trestnej justícii.

Abstract:

The article is focused on description of theoretical knowledge and research findings about protective factors, which influence reduction of re-offending. Author also presents a new orientation of criminal justice social work with focusing on protective factors in practice in context of Slovakia.

The key words:

Offender. Protective factors. Criminal justice social work.

Úvod

Aká je základná charakteristika protektívnych faktorov, ich vzťah k socializačným činiteľom a prečo je dôležitý ich význam v sociálnej práci v trestnej justícii?

V priebehu minulého roku som publikoval v Transnárodnom kriminologickom manuáli kapitulu orientovanú na prevenciu v rodine (Lulei, 2010). V súčasnosti je v akademickej obci v rámci výskumných štúdií, projektov a konferencií termín rodina pertraktovaný predovšetkým v súvislosti so sociálnou patológiou. Z odbornej literatúry od rôznych autorov sú známe charakteristiky „dysfunkčných“ rodín. Aká je to ale zdravá rodina a prečo sa vo väčšej miere nezamerat' na „posilňovanie“ faktorov, ktoré ju vytvárajú? V monografii Forezná sociálna práca (Maschi et al., 2009) autori uvádzajú štatistické údaje z Ameristatu, ktorého výskumné zistenia publikované v roku 2003 identifikovali fakt, že približne 90% rodín v USA je netradičných (neúplne rodiny, lesbické páry a gayovia atď.). Zaujala ma úvaha týchto autorov v rovnomennej monografii v kapitole Rodina a sociálna práca v praxi,

kde konkrétne uvádzajú, že je potrebné mať na zreteli, že je množstvo rodín, ktoré napriek tomu, že ich nemôžeme podľa štandardných kritérií považovať za tradičné, sú zdravé a na druhej strane, je množstvo rodín tradičných, ktoré sú multiproblémové (Maschiet al., 2009, s. 66). Práve preto zdôrazňujú intervencie vychádzajúce z protektívnych faktorov a orientované na podporu tvorby zdravých rodín. Táto orientácia resp. iný uhol pohľadu je spojený i s oblasťou sociálnej práce v trestnej justícii a jej špecifickým prístupom orientovaným na protektívne faktory. Ako jedno z ďalších východísk možno charakterizovať paradigmu upustenia alebo prerušenia, ktorá sa orientuje na prerušenie kriminálnej kariéry páchatel'a a paradigmu rizikových faktorov. Takýto prístup (predovšetkým s dôrazom na aplikáciu sociálnej práce v trestnej justícii v praxi) je samozrejme nevyhnutné vedecky argumentačne podporiť výskumom a teóriou.

Teória a výskumné poznatky o protektívnych faktoroch

Paradigma „upustenia“ (angl. desistance paradigm) od trestnej činnosti, ktorej tvorcom je kriminológ Fergus McNeill z Glasgow School of Social Work v Škótsku sa neorientuje na analýzu toho, čo motivuje páchatel'ov k trestnej činnosti, ale na charakteristiky skorého prerušenia kriminálnej kariéry a na vybrané faktory, ktoré môžu urýchliť toto prerušenie. (McNeill a Weaver, 2010 In Lulei, 2011) sumarizujú v rámci praktickej orientácie princípy paradigmy upustenia od trestnej činnosti nasledovne:

- buďte realistickí – dlhodobé správanie a postoje sa jednoducho (bez recidívy) a rýchlo nezmenia,
- podporujte neformálne prístupy – vyhnite sa označeniu a nálepkovaniu (labellingu) mladých páchatel'ov ako „páchatel'ov“,
- využívajte väzenie len ako podporný prostriedok – „upusteniu“ pomáhajú pevné sociálne väzby a prerušenie kontaktov s inými páchatel'mi, oba tieto aspekty sa vytvárajú vo väzenskom systéme len komplikovane,
- vytvárajte pozitívne vzťahy – páchatelia sú ovplyvňovaní ľuďmi, ktorí ich rešpektujú a ktorí podporujú ich hodnotu,
- rešpektujte individuálny prístup – vyhnite sa prístupu „všetkým rovnako“ a postupujte individuálne,
- citlivo vnímajte význam sociálneho kontextu – je len málo efektívne pokúšať sa o nápravu páchatel'ov bez toho, aby ste vnímali možnosti sociálneho kontextu,
- uvedomujte si využívanie vášho jazyka – negatívne výroky v politike a praxi potvrdzujú a posilňujú negatívnu percepciu a vytvárajú prostredie, v ktorom je ťažšie „upustiť“ od zločinu,

- podporujte „odčinenie“ – povzbudzujte a potvrdzujte pozitívne zmeny, naznačujte koniec potrestaniu a reintegráciu do spoločnosti.

Už z vyššie uvedených princípov paradigmy upustenia je možné abstrahovať poznatky hraničiace s protektívnymi faktormi (napr. vyhnutie sa labellingu, pevné sociálne väzby a i.). Prístup orientovaný na protektívne faktory sa aplikuje predovšetkým v práci s mládežou a výskumné závery z oblasti protektívnych faktorov sa využívajú aj pri tvorbe nástrojov zameraných na meranie miery rizika recidívy a určenie potrieb páchatel'a (z angl. risk assessmenttools). Protektívne faktory charakterizujeme ako interné a externé zdroje, ktorých pôsobenie má pozitívne dôsledky pre vybranú cieľovú skupinu (napr. riziková mládež, trestané osoby atď.). Zaraďujeme sem napr.:

- intenzívnu sociálnu oporu,
- silné spojenie s prosociálne orientovanou dospelou osobou,
- flexibilnú osobnosť,
- manželstvo,
- vyst'ahovanie sa do inej lokality,
- získanie zamestnania a i. (Lulei, 2011).

Protektívne faktory môžu obsahovať osobné zdroje (napr. sebakontrola), zdroje sociálne (súdržnosť rodiny, emocionálna podpora v rodine) a komunitné zdroje (pozitívne posilňovanie v škole. v komunite a i.)(Walsh, 2006 In Maschiet al., 2009, s. 236). Shader (2003) uvádza, že vedecké názory na obsah protektívnych faktorov sa líšia, pričom dominantné sú dve základné orientácie ich definície:

1. neprítomnosť rizika a niečo pojmovologicky odlišné (opozitum na dvoch častiach kontinua) napr. výborné výsledky žiaka v škole môžu byť považované za protektívny faktor, pretože je to opozitum zlých výsledkov žiaka v škole, čo je známy rizikový faktor),
2. charakteristiky alebo podmienky, ktoré pôsobia na rizikové faktory v zmysle znižovania ich vplyvu (napr. chudoba je charakterizovaná ako rizikový faktor, ale prítomnosť podpory zo strany rodičov môže znížiť negatívny vplyv chudoby ako i pravdepodobnosť kriminálnej kariéry).

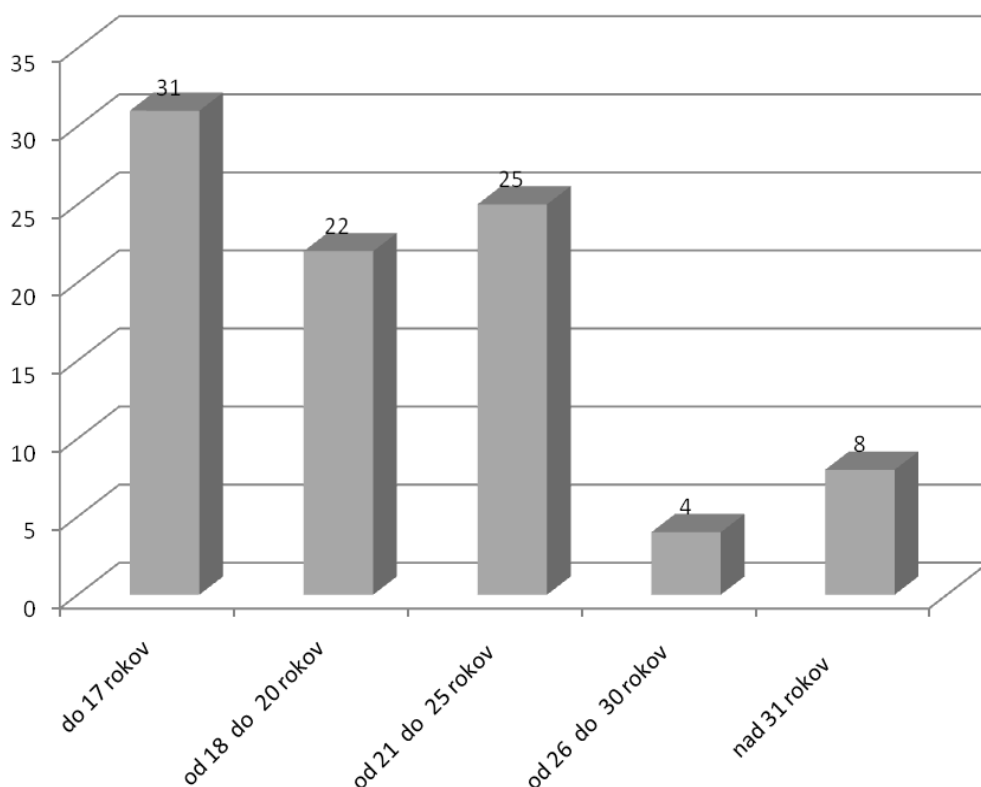
Vyššie spomenuté názorové orientácie na definície protektívnych faktorov uvádza i YouthJusticeBoard (2005) vo svojom informačnom bulletinenasledovne:

1. faktory, ktoré znamenajú protiklad alebo absenciu rizikového faktoru a pomôžu ochrániť deti a mládež voči účasti na trestnej činnosti, drogovej závislosti alebo inom antisociálnom správaní,

2. faktory, ktoré zmierňujú vplyvy spôsobené vystaveniu sarizikovým faktorom, pričom práve toto pomáha vysvetliť, prečo niektoré deti môžu byť vystavované skupinám rôznych rizikových faktorov, ale v budúcnosti sa nebudú správať antisociálne alebo páchať trestnú činnosť (Youth Justice Board, 2005).

Ako ďalšie teoretické východisko možno charakterizovať paradigmu rizikových faktorov, ktorú Farrington (2000, In Shader, 2003) definuje ako identifikáciu kľúčových rizikových faktorov páchania trestnej činnosti a nástrojov preventívnych metód, ktoré pôsobia proti ich vplyvu. Nie som zástanca využívania zahraničných vedecko-výskumných a praktických poznatkov z oblasti sociálnych vied bez reflexie, konštruktívnej kritiky a prispôbeniu sa národným špecifikám. Na druhej strane paradigma upustenia ako jedno z dominantných východísk zamerania sociálnej práce v trestnej justícii orientovanej na protektívne faktory je jedným z dominantných prístupov v súčasnosti (Európska kriminologická spoločnosť – ESC, Európska organizácia pre probáciu – CEP). Paradigma rizikových faktorov (ktorej obsahom je i identifikácia protektívnych faktorov) má širokospektrálne využitie v praxi (napr. tvorba probačných programov, intervencií sociálnej práce v trestnej justícii s cieľovou skupinou mládeže a i.)

K recidíve páchatel'ov násilnej kriminality v našich podmienkach v období rokov 1997 - 2004 uvádza Lubelcová (2009, s. 172), že „dominantný je podiel prvopáchatel'ov, ktorí reprezentujú takmer 80%, recidivujúci tvoria asi 20% páchatel'ov. Tento údaj môže pôsobiť prekvapujúco, najmä ak zoberieme do úvahy, že podobný podiel recidivujúcich páchatel'ov v sledovanom období platí pre celkovú kriminalitu“. Práve takéto výskumné zistenia podporujú praktickú orientáciu sociálnej práce v trestnej justícii na protektívne faktory. Podporujú totiž intervencie, ktoré vychádzajú z ich zistení. V roku 2011 realizoval Fábry prieskum zámerným typom výberu súboru, ktorého respondentmi boli odsúdení vo VTOS slobody v Želiezovciach. Prieskumný súbor respondentov k splneniu cieľa prieskumného projektu tvorili výlučne muži bez rozdielu veku a vnútorného zaradenia a distribúcií dotazníkov cieľovému prieskumnému súboru predchádzala pilotáž na súbore 10 respondentov. Metódou bol anonymný dotazník obsahujúci 25 položiek. Zo súboru 90 respondentov za obdobie, v ktorom spáchali prvý trestný čin označilo 31 odsúdených respondentov vek do 17 rokov. Táto skupina respondentov predstavovala najväčší podiel z prieskumného súboru, čo v percentuálnom vyjadrení bolo 34%. Obdobie spáchania prvého trestného činu vo veku od 18 do 20 rokov označilo 22 respondentov, čo predstavuje podiel 24% (Fábry, 2011). Čiže až 58% (n=53) respondentov spáchalo prvýkrát konanie posudzované ako trestný čin vo veku od 0 do 20 rokov (Graf 1).

Graf 1 Vek odsúdených v priebehu ktorého respondenti prvýkrát spáchali konanie posudzované ako trestný čin (Fábry, 2011)

Prieskumný súbor kvalitatívne orientovanej empirickej časti záverečnej práce Fridrichovej (2010) tvorilo 6 participantov. Autorka využila zámerný typ výberu súboru, ktorého základným kritériom bola skúsenosť s výkonom trestu odňatia slobody. Metódou bolo polo štruktúrované interview (Fridrichová, 2010). Obsahová analýza transkripcie rozhovorov z odpovedí respondentov na vybranú položku interview identifikovala i protektívne faktory (Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Odpovede respondentov na vybranú položku interview (Fridrichová, 2010)

Položka/ respondent	Čo pomáha tomu, aby ľudia, ktorí spáchali trestný čin a boli vo výkone trestu nerecidivovali?
R1	„Určite nie Trestný zákon a Trestný poriadok. Podľa môjho názoru tomu môže pomôcť rodina, respektíve prostredie, do ktorého sa môže ten odsúdený vrátiť“ po výkone trestu. Ale určite nie trestný poriadok a určité nie systém, akým to tam funguje.“
R2	„V base nepomôže nič.“ <i>Po výkone?</i> „Pomôcť tomu môže, keď sa zamestná a má peniaze. Lebo keď nemá peniaze, takbude ďalej páchať“ trestnú činnosť“. Spadne do toho, z čoho vyšiel. A už poučenie si dá, väčší pozor, nato, čo spravil.“
R3	„Musí mať rodinu, rodina je základ vlastne... a keď sa má kde vrátiť k rodine, tak nebude páchať“, lebo si to odbil a chce zabudnúť“, a nebude pokračovať“, lebo nebude rozmýšľať nad trestnou činnosťou, bude žiť životom, taký, aký žil a keď bude ja neviem, čo by som tam ešte...“ <i>Takže všetko to asi závisí od človeka?</i> „Od človeka, ale to môže sa tam zmeniť, vonku môže byť iný, môže byť problémový, to je., na každého človeka to inak vplyva, takže to sa...“ <i>Takže ono vlastnenejaký nástroj podľa Vás usudzujem, že teda neexistuje, teda buď to</i>

	<p><i>človek...„bud' je taký aký je, tam akože žeby sa zlepšil, to som sa ešte nejako obzvlášť s tým nestretol osobne, žeby sa zlepšil. vyjde taký istý, bud' vyjde horší, alebo taký istý, aký bol. Je možnosť" polepšenia tam možno." Čiže to záleží len od neho, či bude recidivovať alebo nie? „Áno, od neho..., lebo nikto ho neovplyvní, ani mu nerozkáže, on prisvedčí , áno budem dobrý, všetko bude, vyjde von, už zabudol, a už pomaličky pokračuje a už keď je dlhšie vonku ide si podľa tých starých koľají. Keď sa dostane do starých koľají... tak a nevynechá tu zlú partiu, tak jednoducho sa..., bude recidivista stále."</i></p>
R4	<p>„No musí mať za sebou oporu, rodinu no tak, že ho podrží, že príde domov, podrží ho niekto, príklad má manželku, keď nemá manželku, priateľku, kamarátov, ale nesmie sa dostať" skrátka do tej partie... keď sa vráti , že ide za nimi, s tým som tam bol, stretne sa s nimi, už sa dohadujú potom a dá sa na tie isté chodníčky." <i>Čo ak nemajú rodinu?</i> „Nuž tak je dobré napríklad, že vie kde má prokurátora svojho každý, tam mu napríklad zabezpečí zamestnanie, ubytovanie, ale to už je na ňom, či si on chce alebo nie, či chce zostať bezdomovec, alebo sa dá do tých zlých chodníčkov, je šanca, že mu poskytne robotu, zamestnanie a.."</p>
R5	<p>„Čomôžepomôct"? Nevie, nejaké domáce väzenie asi..tam ti určité nepomôže, pomôže len takým nejakým, čo neplatia alimenty alebo niečo také, ale to takýmto voľakým, čo sú podvodníci, zloději a tak, to im nepomôže, to budú stále robiť" to, čo robia. Pochybujem, tam sa ani jeden nevráti taký, že sa vráti a bude polepšený. Polepší sa, jasné, že pol roka poslúchaš, keď dôjdeš, ale za pol roka si tam, kde si bola." <i>Takže jednou vetou...</i>„Jednou vetou, že ti vlastne tá basa nepomôže." <i>Takto, ja som sa pýtala, že čo pomôže tomu, aby ľudia, ktorí spáchali trestný čin,d'alej nepáchali činnosť, nejaký prostriedok alebo nástroj, čo pomôže?</i>„To ja neviem, niekomu pomôže, že príde o rodinu, niekto je ešte horší. No ja si myslím, že nepomôže, stále bude recidivovať, stále, to sa nedá...keď to je v človeku, je tov človeku, to je, možná že malé prečiny, čo tam majú nejaké neplatenie pokút alebo voľačo za to, tak ti sa polepšia určité, lebo nie je to len tak, keď človeka zoberieš z reálu a dáš ho do basy, je tam svoj stereotyp a hodiny a všetko, musíš poslúchať tam, je to iné.. pre tie menšie, tak ti si možno že niektorí si myslím , že áno, ale tých je málo.</p>
R6	<p>„To sa nedá, to sa nedá, voľakto to má zafixované v tej makovici, že pôjdem aj tak...schválne, nebudem konkretizovať", že kto, ale poznám také prípady, že prišiel z basy, bol doma týždeň alebo dva, bach stále voľačo zle...sú aj takí" <i>Takže, pomáha tomu niečo, nepomáha?</i> „Nie."</p>

Záver

Aplikácia orientácie sociálnej práce v trestnej justícii na protektívne faktory v kontexte praxe v našich podmienkach identifikuje základné potreby vo vede a praxi:

1. tvorba konkrétnych intervencií (probačné a resocializačné programy) vychádzajúcich z výskumných poznatkov o protektívnych faktoroch,
2. výskumné projekty orientované na deskriptívne, relačné a kauzálne výskumné problémy v súvislosti s protektívnymi faktormi s dôrazom na cieľovú skupinu rizikovej mládeže a trestaných osôb (zároveň využívanie špecifických prieskumných sond v záverečných prácach študentov odboru sociálna práca),
3. tvorba, implementácia a evaluácia nástroja na meranie miery rizika recidívy a potrieb páchatel'a.

Aké sú konkrétne dôsledky uspokojenia týchto potrieb vo vede a v praxi sociálnej práce v trestnej justícii?

1. likvidácia intervencií a sociálneho inžinierstva v sociálnej práci v trestnej justícii, ktoré nedisponujú vedeckými argumentmi a neznižujú kriminalitu,
2. inovatívne výskumné závery s priamou reflexiou v praxi (tvorba a evaluácia programov sociálnej práce v trestnej justícii na základe zistení o protektívnych faktoroch),
3. realizácia profesionálneho probačného procesu, ktorý žiaľ bez uvedeného nástroja možno označiť len za experiment s nezamýšľanými dôsledkami.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] FÁBRY, Emil. 2011. *Systém hodnotenia páchatel'a v sociálnej práci v trestnej justícii*. Diplomová práca. KSPaSV UKF. 103 s.
- [2] FRIDRICOVÁ, Ingrid. 2010. *Vybrané aspekty názorov páchatel'ov trestných činov na úlohu väzenského systému a probáciu pri resocializácii*. Diplomová práca. KSPaSV UKF. 85 s.
- [3] LUBELCOVÁ, Gabriela. 2009. *Kriminalita ako spoločenský fenomén. Úvod do sociologicky orientovanej kriminológie*. Bratislava : Veda, 2009. 212 s. ISBN 978-80-224-1051-9.
- [4] LULEI, Martin. 2010. Prevention in the family. In Herzog-Evans, Martine. *Transnational Criminology Manual*. - Nijmegen : WolgLegalPublishers, 2010. - ISBN 978-90-5850-5590, Vol. 3. - P. 155-168.
- [5] LULEI, Martin. 2011. Sociálna práca v trestnej justícii a probácia. Criminal justice socialwork and probation. Nitra : UKF, 2011. - 136 s. - ISBN 978-80-8094-945-5.
- [6] MASCHI, Tina – BRADLEY, Carolyn – WARD, Kelly. 2009. *Forensic socialwork : psychosocial and legal issues in diverse practice settings*. Springer Publishing Company : New York, 2009. 398 p. ISBN 978-0-8261-1857-8.
- [7] McNEILL, Fergus – WEAVER, Beth. 2010. *Changing Lives? Desistance Research and Offender Management*. Glasgow : SCCJR, 2010. 78 s. ISBN: 978-0-9563526-5-1.
- [8] PAVELOVÁ, Ľuba – TVRDOŇ, Miroslav. 2006. Komunitná sociálna práca. Prešov: UKF FSVaZ, 2006. 175 s. ISBN 80-8050-983-2.
- [9] SHADER, Michael. 2003. Risk factors for delinquency: An overview. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. . [cit. 2011-11-10]. Dostupné na internete: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf>
- [10] YOUTH JUSTICE BOARD. 2005. Risk and protective factors. [cit. 2011-11-10]. Dostupné na internete:

<http://www.yjb.gov.uk/publications/Resources/Downloads/Risk%20Factors%20Summary%20fv.pdf>

Kontakt

PhDr. Martin Lulei, PhD.

Katedra sociálnej práce a sociálnych vied UKF

Kraskova 1, 949 01 Nitra

E-mail: mlulei@ukf.sk

Trest odňatia slobody ako možný determinant zvyšovania počtu sociálno- patologických javov

Execution of prison sentences as a possible determinant of the increase within social – pathological phenomena

Tibor ROMAN

Abstrakt

Trest odňatia slobody je závažný zásah do života trestaného. Teoretické poznatky o treste a odpovedi trestaného na trest nedávajú jasnú odpoveď, či aktuálny spôsob aplikácie trestu odňatia slobody plní skutočne svoj účel. Je možné, že napriek snahe naplniť účel výkonu trestu a vrátiť trestaného späť do reťazca plnenia spoločenských úloh je efekt trestu odňatia slobody opačný. Spôsobom aplikácie výkonu trestu odňatia slobody a aktuálnym stavom v spoločnosti v prístupe k odsúdeným a prepusteným môže dôjsť k nárastu sociálno-patologických javov ako dôsledok trestu odňatia slobody.

Kľúčové slová

Agresivita, frustrácia, sloboda, trest

Abstract

Execution of prison sentence has a serious impact on the convict's life in general. Theoretical knowledge about the sentence and reaction of the convict does not offer a clear answer whether the actual way of execution of prison sentence really meets its purpose. It is possible that despite all efforts aimed to fulfill the purpose of the execution of prison sentence and to bring the convict into responsible fulfillment of social tasks the final effect remains completely different, moreover it is reversed. Both, the way of execution of prison sentence application and also current state of dealing with convicts in our society can profoundly influence the increase in social – pathological phenomena as a consequence of execution of prison sentence.

Key words

Aggression, frustration, freedom, sentence.

Trest odňatia slobody má byť podľa aktuálnych princípov jediným trestom, pričom všetky ostatné práva majú byť zachované. Podľa spoločenských zmien sa však menia a modifikujú práva odsúdeného počas výkonu trestu a v záujme naplnenia účelu výkonu trestu má odsúdený počas tohto trestu množstvo obmedzení, ktoré je povinný strpieť. Aktuálny spôsob aplikácie výkonu trestu odňatia slobody má však množstvo nedostatkov, ktoré môžu spôsobiť neúspešnosť výkonu trestu v zmysle jeho účelu. S trestom odňatia slobody súvisia však ďalšie sankcie, ktoré spoločnosť odsúdenému udeľuje formálne, alebo i neformálne, na základe

zakorenených predsudkov a postojov k trestanému po absolvovaní výkonu trestu odňatia slobody. Tento stav môže a často vyvoláva opačný ako je očakávaný efekt trestu. Namiesto úspešnej resocializácie prichádza k recidíve, alebo napriek snahe trestaného začleniť sa do spoločnosti a plniť svoje spoločnosťou očakávané povinnosti riadneho občana prichádza k vzniku nových sociálno-patologických javov. To znamená, že ku kriminalite sa môžu pridať javy ako je chudoba, bezdomovectvo, závislosti, domáce násilie, samovražedné správanie a iné sociálno-patologické javy. Tie sa môžu vzájomne prelínať, alebo môžu byť samostatné. Môžu vzniknúť ako výsledok neschopnosti alebo nemožnosti trestaného v snahe opustiť páchanie trestnej činnosti a viesť normálny život. Spoločnosť vytvorila množstvo opatrení prostredníctvom sociálnej politiky a jej aplikácie v snahe zmierniť následky trestu odňatia slobody. Aktuálny stav možností a spôsobu aplikácie však nezodpovedá skutočným potrebám trestaného a podľa nášho názoru ani potrebám spoločnosti. Zásadnou potrebou pre spoločnosť i trestaného je v zásade rovnaká. Po treste by mal byť trestaný prijatý spoločnosťou tak, aby mohol participovať na plnení základných princípov sociálnej politiky. Nie je cieľom, aby bol po vykonaní trestu odkázaný na čerpanie z týchto princípov. Trest odňatia slobody by mal byť teda aplikovaný tak, aby minimalizoval riziká, ktoré by viedli k nárastu počtu sociálno-patologických javov. Nemal by sa stať determinantom vzniku nových sociálno-patologických javov, alebo posilnenia kriminálneho správania trestaného. Považujeme za dôležité venovať sa trestanému tak, aby sme dokázali zmeniť jeho postoj k trestu, čo je veľmi zložitý proces, ktorý si vyžaduje profesionálny prístup odborníkov z oblasti sociálna práca a psychológia počas trestu i po jeho ukončení. Rovnako je dôležité zmeniť postoj spoločnosti k spôsobu aplikácie trestu a k trestaným. Predstavíme niektoré dôležité reakcie na trest a vymedzíme niektoré determinanty, ktoré môžu spôsobiť nárast počtu sociálno-patologických javov ako dôsledok trestu odňatia slobody.

Trest a reakcie trestaného na jeho uloženie

Trest je záporný podnet, alebo súhrn záporných podnetov, situácia, ktorá je vnímaná negatívne, alebo vyvoláva bolesť. Znamená ukončenie určitej reakcie bez toho, aby ponúkal inú reakciu. Výsledkom je, že môže vzniknúť reakcia ešte menej žiaduca, napríklad strach, odpor k trestajúcej osobe, situácii, miestu, napríklad spoločnosti, alebo súdu, prípadne agresívne správanie (por. Hartl, Hartlová, 2009, s. 628) . Trest je teda podľa nášho názoru voči trestanému agresiou, pretože ho obmedzuje, alebo mu spôsobuje bolesť, prípadne mu bráni v naplňovaní jeho potrieb. Odpoveďou trestaného na trest, teda agresiu, nie je

bezvýhradné prijatie trestu, ale zjavná, alebo v prípade nemožnosti zjavnej skrytá agresivita voči trestu, alebo voči tomu kto trestá.

Odpoveďou na trest môže byť i frustrácia, pretože trestom môže dôjsť k odopretiu nejakého želania alebo potreby. Možné reakcie na frustráciu sú agresia, regresia, popretie, alebo zvýšená, či znížená reaktivita (por. Schmidbauer, 1994, s. 51). Trest odňatia slobody je vnímaný rovnako, ako hovoria teoretické poznatky o treste a reakcii na trest. Odňatá sloboda je dôvod na frustráciu i agresiu, rovnako i na agresivitu. Pokiaľ sa počas výkonu trestu odborníkom v penitenciárnom zaobchádzaní nepodari zmeniť postoj odsúdeného k trestu, je vysoký predpoklad, že pocit nespravodlivosti z uloženého trestu mu bude brániť v motivácii zmien jeho životných postojov a reakcie z trestu v ňom budú pretrvávať, čo môže viesť k opakovaniu trestnej činnosti, alebo snahe akýmkoľvek spôsobom sa pomstiť za podľa neho nespravodlivo uložený trest. Výsledkom takéhoto stavu môže byť *recidíva*, alebo *nárast kriminality*.

Prizonizácia ako možnosť vzniku sociálno-patologických javov

Proces prizonizácie je adaptáciou na väzenské prostredie, ktorý zásadným spôsobom sťažuje možnosť úspešnej resocializácie odsúdeného. V prípade adaptácie na vysoko organizovaný spôsob života, teda *inštitucionalizácie*, čo znamená sa riadiť presne stanovenými pravidlami, presne stanoveným spôsobom a v presne stanovený čas dochádza k strate schopnosti dobre inštitucionalizovaného odsúdeného samostatne konať, rozhodovať a nedokáže vyvíjať vlastnú iniciatívu. Čím dlhšie je vo výkone trestu odňatia slobody, tým viac tieto schopnosti stráca. Väzenie sa preň stáva potrebou, bez ktorej nedokáže samostatne fungovať, výsledkom čoho býva často snaha vrátiť sa čo najskôr, teda spáchať trestný čin.

Ideologizácia ako prispôbenie sa väzenskej subkultúre, ktorá má veľmi prísne pravidlá a typickú hierarchiu znamená prijať autoritu štátu ako nepriateľa. Súčasťou je i vzájomné odovzdávanie si kriminálnych skúseností a často i príprava na páchanie trestnej činnosti po prepustení ako jediná možnosť boja proti tomu, kto trest uložil. Dobre ideologizovaný väzeň má tendencie sa i po prepustení spájať so svojimi spolu odsúdenými, výsledkom čoho často býva páchanie rôznych druhov trestnej činnosti, často v organizovaných skupinách premyslenejším, dokonalejším spôsobom. Výsledkom ideologizácie teda môže byť *nárast kriminality*.

Predsudky spoločnosti ako možný vznik sociálno-patologických javov

Predsudok, alebo predpojatý postoj k niekomu, alebo k niečomu je v spoločnosti bežným javom. Najčastejšie býva smerovaný k minoritám, alebo odlišným skupinám obyvateľstva.

Medzi takéto skupiny patria i odsúdení, ktorí dostali trestom odňatia slobody etiketu kriminálnika. To vyvoláva v spoločnosti negatívne pocity, ktoré sú determinované predsudkom bez toho, že by sa cítila potreba presnejšieho hodnotenia. To znamená, že ak pocitmi sú strach, obava, nenávisť, pocit nespoľahlivosti, hnevu a podobne, dostáva sa odsúdený po vykonaní trestu do stavu, ktorý mu zásadným spôsobom sťažuje možnosť zaradenia sa do normálneho života. Stáva sa znevýhodneným na trhu práce, pretože má záznam v registri trestov, čo ho natrvalo, alebo na niekoľko rokov vylučuje z výkonu mnohých pracovných činností, zvlášť tých kde je potrebné predložiť výpis, alebo odpis z registru trestov. Pri hľadaní zamestnania kde nie je treba výpis ani odpis má sťaženú pozíciu v možnosti zastávať zodpovednejšie funkcie na základe predsudkov, ale často i jednoduché a ťažké práce, pretože zamestnávateľia radšej takýchto pracovníkov neprijímajú. Výsledok môže byť veľmi rôznorodý. Pri nemožnosti zamestnať sa dochádza k absencii základných potrieb, ktoré je možné čiastočne saturovať sociálnou odkázanosťou. Následky nezamestnanosti sú však omnoho širšie a smerujú takmer vždy k vzniku nových sociálnych problémov. Môže dôjsť k problémom v rodine. Neplnenie si ekonomickej funkcie býva veľmi častým spúšťačom *závislosti*, najmä *alkoholizmu*, *násilia v rodine* ako výsledok beznádeje, rozvodu, následkom ktorého môže dôjsť k strate rodiny, domova, teda k *bezdomovectvu*, prípadne i k bilančnej *samovražde*. Pokračovanie v kriminálnej kariére môže byť rovnako prijaté ako jediné možné východisko.

Záver

Príspevok v stručnom odpočte upozorňuje na závažný aktuálny stav výkonu trestu odňatia slobody s jeho možnými dôsledkami, ktoré jednoznačne vedú k zvýšenému počtu vzniku sociálno-patologických javov. O tejto skutočnosti je možné sa presvedčiť v štatistikách neustále narastajúceho počtu odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody, v štatistikách o stave a dynamike kriminality, a v neustále narastajúcom počte iných spomínaných sociálno-patologických javov. Smerovanie spoločnosti, ktorá má aktuálne množstvo problémov vyplývajúcich s dlhodobou krízou a jej následkov, hlavne v poklese životnej úrovne a ohrození systému sociálneho zabezpečenia sa aktuálne akoby nechcela zaoberať zásadnými zmenami v ukladaní trestov a v hľadaní efektívnejších spôsobov riešenia.

Ako jedno z možných riešení vidíme zmeny v diferenciacii výkonu trestu, ktorá by sa mala zásadným zmeniť tak, aby sa minimalizovali riziká trestu odňatia slobody tých odsúdených, ktorých resocializačná prognóza je priaznivá, teda o prvotrestaných, prípadne odsúdených za neúmyselné trestné činy. Aktuálny stav vnútornej diferenciacie vytvára priestor pre prienik

skúsených odsúdených, alebo recidivistov k spomínaným odsúdeným, čím sa sťažuje možnosť ich úspešnej resocializácie.

Ďalší spôsob možného zníženia sociálno-patologických javov následkom trestu odňatia slobody vidíme v prehodnotení významu ukladania krátkodobých trestov odňatia slobody, teda do jedného roka, ktoré sa javia ako neúčinné a skôr vytvárajú priestor pre vznik sociálnych problémov rôzneho druhu. Takéto zmeny však aktuálne bez celospoločenskej aktivity a tlaku odborníkov z penitenciárnej a postpenitenciárnej oblasti bude veľmi zložité presadzovať, napriek tomu, že skúsenosti zo zahraničia sú pomerne bohaté. Je úlohou spoločnosti vyvíjať také aktivity v oblasti ukladania trestu, ktoré budú čo najmenej spôsobovať taký stav, ktorý vedie k negatívnym dopadom na trestaného i na spoločnosť.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] HARTL, P. HARTLOVÁ, H. 2009. *Psychologický slovník*. 2. vyd. Praha : Portál, 2009. 776 s. ISBN 978-80-7367-569-1.
- [2] SCHMIDBAUER, W. 1994. *Psychologie. Lexikon základných pojmov*. Praha : Naše vojsko 1994. 208 s.

Kontakt

Tibor Roman, PhDr. PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety Bratislava

Palackého 1, Bratislava

romantibor@gmail.com

Úlohy sociálnej práce v oblasti prevencie kriminality

Tasks of social work in crime prevention

Tatiana TOMČÍKOVÁ

Abstrakt

Prostredníctvom prevencie kriminality je možné predchádzať zvyšovaniu páchania trestnej činnosti. V príspevku sú analyzované možnosti prevencie delikvencie a kriminality mládeže. Zároveň sa v príspevku poukazuje na možnosti pôsobenia sociálneho pracovníka v oblasti prevencie kriminality s osobnostným zreteľom na mládež.

Kľúčové slová

Kriminalita, mladistvý páchatel', prevencia

Abstract:

It is possible to prevent increasing of criminality through crime prevention. In this article is analyzed the prevention of delinquency and criminality of youth. As well as there are presented the opportunities of social worker in the area of the prevention of criminality with the special regard on youth.

The key words:

Criminality, juvenile offender, prevention

Úvod

Problematika kriminality mládeže v súčasnosti výrazne vstupuje do popredia, nakoľko v celospoločenskom rámci zaznamenávame vzrastajúcu tendenciu delikventného vývinu mladých ľudí. Na mieste je teda nástup interdisciplinárneho prístupu, ktorý zohráva dôležitú úlohu pri hľadaní základných príčin narušeného psychosociálneho vývinu mladých jedincov a ktorý poskytuje záchytné body pre individuálne, ale aj spoločenské koncepcie nápravy. Hlavnú úlohu v problematike kriminality mládeže zohráva štát, ktorého jednotlivé inštitúcie majú legislatívne vymedzené normy a povinnosti zaoberať sa ohrozenou mládežou buď ako represívne inštitúcie, alebo inštitúcie zamerané na snahu odkloniť mladistvého od delikventnej kariéry.

Úlohy sociálnej práce pri práci s delikventnou mládežou

Sociálna práca predstavuje jeden zo spoločenských mechanizmov pomoci mládeži, ktorá sa dopustila trestnej činnosti. Jedná sa o profesionálnu odbornú činnosť, ktorá umožňuje

mladým ľuďom identifikovať, eliminovať a prekonávať sociálne problémové situácie, do ktorých sa dostali a ukázať im tú správnu cestu životom. Sociálna práca mládežou by mala byť zameraná na pomoc a ovplyvňovanie sociálneho fungovania mládeže, aby dochádzalo k minimalizácii disharmonických interakcií medzi adolescentmi a jednotlivými systémami sociálneho prostredia (Tokárová, 2003, s. 40). Základným cieľom sociálnej práce s delikventnou mládežou je integrácia a inklúzia mladých ľudí do spoločnosti, kedy sociálna práca napomáha osobnej a sociálnej emancipácii mladých ľudí a zároveň ochraňuje mládež od rozličných závislostí, zneužívania a exploatacií. Práca s mládežou, ktorá sa dopustila trestnej činnosti zároveň predstavuje špecifický systém sociálnej práce, prostredníctvom ktorého sa mladí ľudia snažia samostatne rozhodovať, individuálne prevziať zodpovednosť za vlastné rozhodnutia v kľúčových momentoch štartovania svojho života a ktorý súčasne bráni dezintegrácii socializačného procesu a marginalizácii mnohých jedincov.

Pri odhaľovaní a eliminácii trestnej činnosti mládeže má sociálny pracovník svoje nezastupiteľné miesto a to hlavne v oblasti sekundárnej a terciárnej prevencie, ktorá je zameraná okrem iných zložiek na psychickú stabilizáciu a sociálnu integráciu mladého jedinca do spoločnosti. Práca sociálneho pracovníka pri plnení úloh v oblasti predchádzania, odhaľovania a potlačania delikventného správania mládeže spočíva v úzkej spolupráci a súčinnosti s ostatnými kompetentnými štátnymi orgánmi. Proces zápasu s negatívnymi a protispoločenskými prejavmi v správaní mládeže je z hľadiska jeho úspešnosti a efektivity nemysliteľný bez dôležitej kondicionálnej podmienky, ktorou je úzka spolupráca sociálneho pracovníka s rodinou, školou, širokou laickou verejnosťou, ale aj s rôznymi organizáciami a dobrovoľnými združeniami. Pri riešení tejto problematiky je bezpochyby potrebná a nevyhnutná spolupráca aj ďalších odborníkov z oblasti spoločenských vied, ktorí sa zaoberajú problematikou kriminality mládeže.

Vyhnúť sa kriminálnemu správaniu mládeže znamená vytvoriť zázemie podpory v rámci rodiny a podpornej siete, ktorú by mala aktivizovať práve pomáhajúca profesia prichádzajúca do psychosociálneho kontaktu s dospievajúcim. Dostupnosť zdrojov pomoci je pre mladého človeka nesmierne dôležitým faktorom reálneho riešenia problémových situácií v jeho živote. Práca s delikventnou mládežou si vyžaduje vysokú dávku empatie, optimizmu a viery v pozitívnu zmenu. I keď uvedené ciele sa dosahujú zvyčajne pomerne ťažko, o to väčšia radosť prichádza vtedy, ak sa podarí aspoň v niektorých prípadoch priniesť požadovanú zmenu správania. Práca s mladistvými páchatelmi trestných činov je nesmierne dôležitá aj z toho dôvodu, že dôsledky stigmatizácie a „nálepky“ spoločnosti spôsobujú zvýšené riziko, že mládež sa natrvalo identifikuje s negatívnym obrazom.

Sociálna práca s mladými dospelými má svoje špecifiká na rozdiel od dospeléj populácie. Spôsob a forma sociálnej práce s mládežou spoluurčuje a podmieňuje viaceré kontextuálne faktory, predovšetkým sociokultúrny kontext praktickej sociálnej činnosti a legislatívny kontext. Kontakt sociálneho pracovníka s mladistvými má svoje sociálne, kognitívne, motivačné aj emocionálne špecifiká, ktoré ovplyvňujú celý proces sociálnej práce. Individuálne potreby mladých dospelých sa viažu na konkrétne vekové obdobie a jeho zvláštnosti, preto by mala byť sociálna práca prispôbená potrebám a možnostiam adolescenta. Je potrebné si však uvedomiť, že sociálny pracovník nie je náhradným rodičom, vychovateľom, ani pedagógom. Profesionálna rola sociálneho pracovníka by mala napomáhať zvládať náročné emocionálne situácie v živote mladého človeka a mala by vytvárať priestor pre primeranú vývinovo špecifickú reflexiu konania a prežívania dozrievajúceho jedinca. Úspešná sociálna práca s mládežou však nie je možná bez celkového pochopenia intrapsychického a interpersonálneho sveta mladistvých.

Vybudovanie účinného systému prevencie kriminality mládeže v oblasti sociálnej práce nestratilo nič na svojej aktuálnosti ani v súčasnosti. Jedná sa o nasledovné úlohy:

- Vytvoriť primerané legislatívne predpoklady pre skvalitnenie vykonávania sociálnej prevencie na národnej i regionálnej úrovni
- Podporovať odbornú prípravu sociálnych pracovníkov, výskum a tvorbu rozvojových projektov a programov v oblasti sociálnej prevencie
- Zintenzívniť posilnenie terénnej sociálnej práce, najmä v súvislosti s realizáciou výchovných a preventívnych opatrení
- Skvalitňovať podmienky pre výkon sociálnej prevencie so zameraním na podporu profesionalizácie práce sociálnych pracovníkov pri poskytovaní sociálnej pomoci v prirodzenom sociálnom prostredí detí a mládeže
- Venovať špecifickú pozornosť deťom a mládeži s nariadenou ústavnou výchovou v diagnostických centrách, reedukačných domovoch v zmysle optimalizácie podmienok na ich optimálnu reedukáciu a resocializáciu
- Dobudovať sieť poradenských a preventívnych zariadení na včasnú intervenciu a odborné poradenské pôsobenie na deti a mládež
- Zabezpečiť optimálne možnosti prístupov k deťom a mládeži s rizikovým správaním

Návrhy systémového prístupu v oblasti prevencie kriminality mládeže

Nepochybne jednou z najvýznamnejších otázok, ktoré sa vynárajú v spoločnosti v súvislosti s kriminalitou mládeže je možnosť znižovania a zároveň vytvárania efektívnych nástrojov na predchádzanie asociálneho správania. Kriminalita mládeže má svoje špecifické črty, preto si vyžaduje osobité nástroje a spôsoby prístupu pri hľadaní a aplikovaní prostriedkov ochrany. Vychádzajúc zo zvláštneho statusu mládeže primárnou úlohou v tejto oblasti je predchádzať delikventnému správaniu prostredníctvom spoločensko-výchovných opatrení. Nenahraditeľnú úlohu v tomto smere zohráva štát, ktorého poslaním je naplňať spomenuté nástroje vybudovaním účinného, efektívneho a komplexného systému profylaktickej činnosti.

Významným dokumentom v tomto smere zohráva **Strategický plán Národnej spoločnosti v oblasti prevencie sociálnej deviácie**, ktorý vypracováva koncepciu jednotlivých špecifických programov prevencie sociálno-patologických javov medzi mládežou. V uvedenom programe sa jedná predovšetkým o kompatibilitu socializácie a personalizácie mládeže, zabezpečenú rozvíjaním kognitivizácie, emocionalizácie, motivácie, axiologizácie a kreativizácie jedinca v procese výchovy a vzdelávania. Na kvalitnú a efektívnu realizáciu uvedeného programu je nevyhnutná systematická kooperácia všetkých odborníkov podieľajúcich sa na výchove a vzdelávaní našej mládeže, učiteľov, pedagógov, psychológov, výchovných poradcov, sociálnych pracovníkov, špeciálnych pedagógov, ako aj rodičov a študentov, pretože len citlivou a tolerantnou vzájomnou spoluprácou možno dosiahnuť vytýčené ciele.

V rámci realizácie riešenia aktuálnych problémov rizikového správania mládeže zohrávajú mimoriadny význam nasledujúce činnosti:

- vytvárať optimálne sociálne, výchovné a vzdelávacie podmienky, ktoré eliminujú negatívne javy medzi mládežou (agresivitu, šikanovanie, intoleranciu, záškoláctvo, delikvenciu, drogovú závislosť, ale aj narastajúci stres, vyčerpanosť, napätie a konflikty medzi rovesníkmi)
- zabezpečovať harmonický rozvoj osobnosti mladého jedinca
- kooperovať na vytváraní dobrých medziľudských vzťahov medzi adolescentmi, rodičmi, učiteľmi a ďalšími pracovníkmi zapojenými do výchovy a vzdelávania mládeže
- formovať a rozvíjať u mladých ľudí všel'udské hodnoty, akými sú láska, tolerancia, dôvera, otvorenosť, čestnosť, úcta, rešpekt, priateľstvo, partnerstvo, vzájomná pomoc, komunikácia a tvorivosť

- aktívne pôsobiť v rovine výchovy k zdravému životnému štýlu, pozitívnej životnej orientácii, prosociálnosti a zmysluplnému využívaniu voľného času detí a mládeže
- zvyšovať právne mladých ľudí
- spolupracovať s miestnou samosprávou, centrami voľného času a poradenskými zariadeniami

Súčasný systém starostlivosti o rizikovú mládež v mnohých oblastiach zlyháva, nakoľko netvorí ucelený komplex, väčšinou sa zameriava len na riešenie konkrétnej udalosti bez nadväznosti na minulosť či budúcnosť mladého jedinca. Systematickejší prístup k zníženiu kriminality mládeže by mal zahŕňať audit oblastí náchylných na vznik delikventného správania vrátane zdrojov následného riešenia a dôkladnej analýzy účinnosti úspešných postupov pri ich aplikácií. Hlavným cieľom v boji s kriminalitou mladistvých je rozvíjať viac proaktívny postup, predvídanie a predchádzanie problémov namiesto ich následného riešenia. Tieto opatrenia je však nutné odborne, personálne a inštitucionálne podporiť, aby vznikol systém, ktorý umožní s mladistvými jedincami kontinuálne a efektívne pracovať.

Záver

Odstraňovať príčiny a podmienky kriminality mládeže nie je jednoduché, vyžaduje to systémový a komplexný prístup všetkých zainteresovaných strán a to nielen formou preventívnych aktivít, ale súčasne zámerným výchovným pôsobením na mladého človeka. Sociálny pracovník by mal preto výrazným spôsobom facilitovať do procesov socializácie detí a mládeže. Jeho úlohou je pomoc k svojpomoci, k eliminovaniu sociálnych problémov a nežiadúcich javov v spoločnosti. Pomoc a terapia by mala výrazným spôsobom prispieť v orientácii mladého jedinca k pozitívnym morálnym hodnotám v konsenze s hodnotami spoločnosti.

Účinná cesta likvidácie trestnej činnosti mládeže je úspešná len za podpory pozitívnych osobnostných vlastností, postojov a spôsobov správania sa mladých ľudí, ktoré sa vytvárajú cieľavedomou, systematickou, všestrannou a dlhodobou výchovou. Podstatné však je, aby naša spoločnosť dokázala vytvoriť optimálne podmienky na nápravu tých, ktorí urobili v živote chybu, dala im druhú šancu, aby neskĺzli do tých nesprávnych koľají a aby súčasne vytvárala podmienky na predchádzanie kriminálneho správania mládeže.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] MACEK, P.2003. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003. s. 12 ISBN 80-7178-747-7
- [2.] MACHÁČEK, L.2004. *Kapitoly zo sociológie mládeže*. Trnava: UCM, 2004. 190 s.
- [3.] ONDREJKOVIČ, P. 1995. *Úvod do sociologie výchovy*. Bratislava: Veda, 1995. s. 101, ISBN 80-224-0445-4
- [4.] ONDREJKOVIČ, P. 1997. *Socializácia mládeže ako východisková kategória sociológie výchovy a sociológie mládeže*. Bratislava: Veda, 1997. s. 19-21
- [5.] JEDLIČKA, R. a kol.2004. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*. Praha: THEMIS, 2004. s. 47-48 ISBN 80-7312-038-0
- [6.] VÁGNEROVÁ, M. 2005. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005. s. 211-212
- [7.] TOKÁROVÁ, A. 2003. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov: FF Prešovskej univerzity, 2003. ISBN 80-968367-5-7.

Kontakt

PhDr. Tatiana Tomčíková, PhD.

Pedagogická fakulta UMB, Katedra sociálnej práce

Ružová 13, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: tatiana.tomcikova@umb.sk

Postpenitenciárna starostlivosť v podmienkach súčasnej legislatívy

Postpenitentiary care in the condition of Slovak legislation

Ladislav ROMAN, Martina ROMANOVÁ

Abstrakt

Cieľom príspevku je problematika súčasnej legislatívy postpenitenciárnej sociálnej práce vo výkone trestu odňatia slobody a plánu sociálnej pomoci klientovi po prepustení s výkonom trestu odňatia slobody.

Kľúčové slová

Výkon trestu odňatia slobody. Sociálna práca. Sociálny pracovník. Penitenciárna sociálna práca. Postpenitenciárna sociálna práca.

Ak hovoríme o sociálnej práci a všetkých službách poskytovaných počas výkonu trestu odňatia slobody za účelom pozitívne ovplyvniť resocializáciu v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody a umožniť odsúdeným primeranú a vhodnú prípravu na opätovný návrat do spoločnosti po ukončení výkonu trestu musím venovať aj pozornosť postpenitenciárnej sociálnej práci. Tejto problematike je na Slovensku systematicky venovaná pozornosť najmä v oblasti postupne sa rozvíjajúcej penológie (vede o treste a jeho účinkoch), etopédie (špeciálno-pedagogickej disciplíny, ktorá skúma poruchy správania detí a mládeže a možnosti ich nápravy v rámci pedagogiky) a v oblasti foréznej psychológie. V oblasti sociálnej práce sa s touto problematikou stretávame len sporadicky, pričom práce, ktoré doteraz vznikli sa venujú vždy len určitému, úzko vymedzenému problému, čo je pochopiteľné vzhľadom na zložitosť problematiky.

Dovoľme si podotknúť, že samotná realizácia výkonu trestu odňatia slobody so všetkými jej súvislosťami by sa mala stať oblasťou, ktorej bude aj v rámci sociálnej práce venovaná vedecká pozornosť. Uvedomujeme si skutočnosť, že je to oblasť uzavretá, ťažko nezávislým odborníkom dostupná a akékoľvek skúmanie je podrobené cenzúre. Napriek tomu však už aj dnešné vedenie rezortu má záujem o získavanie nezávislých informácií, ktoré by bolo možné využiť v priamej práci s odsúdenými.

Systémový pohľad na väzenstvo

V posledných dvoch desaťročiach sa aj naši odborníci zaoberajú viacerými, u nás doteraz neriešenými, otázkami súvisiacimi s výkonom trestu odňatia slobody a podobne, ako ich zahraniční kolegovia, sledujú najmä nasledovné témy:

- výkon väzby a výkon trestu odňatia slobody ako špecifický sociálny subsystém

- väzenská atmosféra a klíma a jej význam pre resocializačný proces
- vznik, rozvoj a vplyv väzenskej subkultúry na resocializáciu odsúdených
- vplyv viery na správanie odsúdených
- desocializácia.

Pochopiť zariadenia na výkon trestu odňatia slobody, ich význam, funkčnú stratégiu a prínos pre jednotlivca a pre celok nie je možné vytrhnúť z kontextu celého spoločenského diania zameraného na znižovanie sociálno-patologických javov v spoločnosti. Aj keď to vyznieva zvláštne, je to práve spoločnosť, ktorá vytvára možnosti pre páchanie trestnej činnosti (Foucault, 2004) a je povinná následne hľadať riešenia vyhovujúce spoločnosti ako celku (Stankowski, 2003).

Prvoradým krokom pri tejto snahe je porozumieť *filozofii trestu*, ktorá rieši význam a funkcie trestu odňatia slobody z hľadiska odsúdeného a tiež z hľadiska spoločnosti. Ako uvádza Mařádek (2005) väzenie je z historického pohľadu pomerne mladou inštitúciou, ktorá vznikla na prelome stredoveku a novoveku vydelením sa z inštitúcií, ktoré mali za úlohu dozerať na jedincov, u ktorých spoločnosť pociťovala potrebu ich nápravy aj pomocou izolácie. Spoločnosť tak približne od 17. storočia zavádza trest odňatia slobody, ktorého súčasťou sa postupne stáva nielen izolácia jedinca, ale tiež snaha o jeho nápravu. Trest odňatia slobody sa chápe ako resocializácia v špeciálnych podmienkach.

Ak hovoríme o sociálnom servise pre odsúdených, hovoríme o všetkých službách poskytovaných počas výkonu trestu odňatia slobody za účelom pozitívne ovplyvniť prevýchovné pôsobenie v Ústavoch na výkon trestu odňatia slobody a umožniť odsúdeným primeranú a vhodnú prípravu na opätovný návrat do spoločnosti po ukončení výkonu trestu. Tejto problematike je na Slovensku systematicky venovaná pozornosť najmä v oblasti postupne sa rozvíjajúcej penológie (vede o treste a jeho účinkoch), etopédie (špeciálno-pedagogickej disciplíny, ktorá skúma poruchy správania detí a mládeže a možnosti ich nápravy v rámci pedagogiky) a v oblasti foréznej psychológie. V oblasti sociálnej práce sa s touto problematikou stretávame len sporadicky, pričom práce, ktoré doteraz vznikli sa venujú vždy len určitému, úzko vymedzenému problému, čo je pochopiteľné vzhľadom na zložitosť problematiky.

Dovolíme si podotknúť, že samotná realizácia výkonu trestu odňatia slobody so všetkými jej súvislosťami by sa mala stať oblasťou, ktorej bude aj v rámci sociálnej práce venovaná vedecká pozornosť. Uvedomujeme si skutočnosť, že je to oblasť uzavretá, ťažko nezávislým odborníkom dostupná a akékoľvek skúmanie je podrobené cenzúre. Napriek tomu však už aj

dnešné vedenie rezortu má záujem o získavanie nezávislých informácií, ktoré by bolo možné využiť v priamej práci s odsúdenými.

Osobitný význam majú odporúčania týkajúce sa väzenského personálu. Do popredia vystupuje požiadavka ich profesionality a začlenenie potrebného počtu špecialistov do väzenských zariadení – psychiatrov, psychológov, sociálnych pracovníkov, učiteľov a technických inštruktorov. Tiež sa stanovujú osobitné požiadavky na riaditeľov a lekárov väzníc, ako aj požiadavka k podrobeniu fyzického výcviku u personálu, ktorý im pomôže zvládnuť agresívnych odsúdených (Fábry - Novák, 2000).

V Štandardných minimálnych pravidlách pre zaobchádzanie s väzňami sa hovorí aj o spoločenských vzťahoch a postpenitenciárnej starostlivosti. Zdôrazňuje sa povzbudzovanie väzňov k udržiavaniu a nadväzovaniu vzťahov s osobami a organizáciami mimo väzenského zariadenia. Tie by mali podporiť záujmy jeho rodiny a jeho vlastnú sociálnu rehabilitáciu. Vládne i nevládne služby a organizácie majú mať povolený prístup do zariadení. Väzenské zariadenia môžu od nich vyžadovať ich názor k návrhom na prevýchovu jednotlivých odsúdených. Organizácie pomáhajú väzňom po prepustení zaistiť potrebné doklady, ubytovanie, primerané oblečenie a vhodnú prácu (Fábry, A. 2000).

12. februára 1987 boli prijaté „Európske väzenské pravidlá“ (ďalej len EVP) Výborom ministrov členských štátov Rady Európy. Dopĺňajú Štandardné minimálne pravidlá pre zaobchádzanie s väzňami.

Pravidlá, ktoré boli prijaté na medzinárodnej úrovni sa postupne premietli do právneho systému jednotlivých krajín, čo bolo v konečnom dôsledku aj cieľom pri ich prijímaní. Odporučili sa spôsoby, akými sa má pristupovať k odsúdeným, režim, ktorému by mali odsúdení podliehať. Zakazuje sa pritom neľudské trestanie a zaobchádzanie s odsúdenými osobami. Na zabezpečovaní kvalítne fungujúceho penitenciárneho pôsobenia na odsúdených sa podieľa predovšetkým personál zaoberajúci sa humanizáciou väzenstva ku ktorému zaradujeme napr.: vychovávateľa, psychológa a v neposlednom rade i sociálneho pracovníka. Spomínané pravidlá ovplyvnili celý výkon trestu odňatia slobody.

Dôsledky novej kodifikácie

Pri koncipovaní novej kodifikácie sa vychádzalo z nasledovných dokumentov, ktoré nejakým spôsobom vstupujú do oblasti väzenstva:

- a) Všeobecná deklarácia ľudských práv prijatá v roku 1948 Valným zhromaždením Organizácie spojených národov.

- b) Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd prijatý v roku 1998 Radou Európy.
- c) Európsky dohovor na zabránenie mučenia a neľudského či ponižujúceho zaobchádzania alebo trestania prijatý Radou Európy v roku 1897.
- d) Štandardné minimálne pravidlá pre zaobchádzanie s väznenými osobami prijaté Organizáciou spojených národov v roku 1955.
- e) Európske väzenské pravidlá prijaté Radou Európy v roku 1987.
- f) Listina základných práv a slobôd.
- g) Ústava Slovenskej republiky.

Všetky tieto dokumenty poznamenali obsah a aj formálnu úpravu nových trestných kódexov – zákona NR SR č. 300/2005 Z. z.- Trestný zákon a zákona č. 301/2005 Z. z.- Trestný poriadok, ktoré nadobudli účinnosť k 1.1. 2006.

Cieľ kodifikácie zákona o výkone trestu odňatia slobody

Základné zásady, ktoré sú v zákone o výkone trestu vyjadrené, môžeme zhrnúť nasledovne:

- Vo výkone trestu sa bude rešpektovať dôstojnosť osobnosti odsúdeného, odsúdený nesmie byť podrobený krutému, neľudskému, či ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu.
- Výkonom trestu bude zabezpečená tiež ochrana spoločnosti.
- Výkon trestu sa bude vykonávať nestranne. Odsúdený nesmie byť diskriminovaný z dôvodov pohlavia, rasy, farby pleti, jazyka, viery, náboženstva, politického alebo iného zmýšľania, sociálneho pôvodu, príslušnosti k národnosti, etnickej skupine, majetku, rodu alebo iného postavenia.
- S odsúdeným vo výkone trestu sa bude zaobchádzať tak, aby sa podporovali také postoje a schopnosti, ktoré odsúdenému budú napomáhať pri návrate do spoločnosti a začlenení sa do nej v súlade so zákonom.
- Odsúdenému sa budú na čas výkonu trestu obmedzovať len tie občianske práva, ktorých výkon by bol v rozpore s účelom výkonu trestu, alebo sa nebudú môcť vzhľadom na výkon trestu uplatniť; takéto obmedzenia budú precízne ustanovené v zákone.
- Na základe zmenenej vonkajšej diferenciácie (ústavy na výkon trestu odňatia slobody s minimálnym, stredným a maximálnym stupňom stráženia) je výkon trestu založený najmä na diferencovanom bezpečnostnom systéme stráženia odsúdených.

- Zaobchádzanie sa vykonáva diferencovane. Diferencované zaobchádzanie je založené na diferencovanom strážení, pohybe a kontakte a diferencovaným spôsobom sa bude zabezpečovať aj realizácia práv odsúdeného.
- Za účelom zvýšenia účinnosti zaobchádzania s odsúdeným sa vykonáva vnútorná diferenciácia, jej účelom je vytvorenie systému, ktorý obsahuje motivačné prvky podporujúce snahu odsúdeného o resocializáciu a zabezpečuje účinný systém vnútornej bezpečnosti v miestach výkonu trestu.
- Za účelom účinného zaobchádzania s odsúdenými sa v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody budú vytvárať špecializované oddiely, v ktorých budú vykonávať trest odňatia slobody osobitné kategórie odsúdených a ktoré budú klásť dôraz na realizáciu vymedzených činností z oblasti zaobchádzania.

Účelom výkonu trestu odňatia slobody je zabrániť odsúdenému v ďalšom páchaní trestnej činnosti a pripravovať ho k tomu, aby viedol riadny život občana. Prostriedky, ktoré slúžia k dosiahnutiu tohto účelu sú zamestnávanie, kultúrno-osvetová práca a režim v miestach, kde dochádza k výkonu trestu.

Sociálna práca vo výkone trestu odňatia slobody

Sociálnym servisom vo vzťahu k osobám vo výkone trestu odňatia slobody rozumieme komplexnú starostlivosť o tieto osoby, ktorá zahŕňa psychologickú, zdravotnú, spirituálnu aj sociálnu starostlivosť. Pokiaľ otázky súvisiace so zdravotnou starostlivosťou sú dlhodobé sledované, menšia pozornosť sa venuje zvyšným častiam komplexnej starostlivosti. Pri nastavovaní sociálneho servisu je potrebné vedieť, komu je určený a v akom prostredí sa bude realizovať.

Vo výkone trestu sa pre odsúdeného vytvárajú materiálne, sociálne a kultúrne podmienky života, zodpovedajúce možnostiam Zboru väzenskej a justičnej stráže tak, aby sa aktivovali pozitívne osobnostné rezervy a minimalizoval negatívny vplyv výkonu trestu.

Organizácia, riadenie a spôsob zaobchádzania s odsúdenými v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody (ďalej len „ÚVTOS“) upravuje Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky č. 437/2006 Z. z. (Poriadok výkonu trestu odňatia slobody).

Ciele zaobchádzania s odsúdenými vychádzajú zo zákona o výkone trestu odňatia slobody a odporúčaní zakotvených v *Minimálnych štandardných pravidlách zaobchádzania s väznenými osobami*, ako aj v *Európskych väzenských pravidlách*.

Účelom zaobchádzania s odsúdenými je podporovať a rozvíjať ich pozitívne osobnostné vlastnosti, úctu k iným, sebaúctu, pozitívny vzťah k rodine a zmysel pre

zodpovednosť tak, aby sa u nich vytvárali predpoklady na ich zaradenie do občianskeho života, v ktorom by rešpektovali zákony a spoločenskú morálku. Pri zaobchádzaní s odsúdenými sa sleduje aj obmedzenie negatívnych vplyvov výkonu trestu na ich osobnosť (Fábry - Novák, 1995).

Spôsob zaobchádzania s odsúdenými sa určuje pre každého odsúdeného individuálne na základe psychologického vyšetrenia jeho osobnosti v stredisku psychodiagnostickej a konzultačnej činnosti. Vypracuje sa individuálny resocializačný program, ktorý je súhrnom výchovných, liečebných a iných prostriedkov a foriem zaobchádzania s odsúdenými. Na vypracovaní tohto programu sa podieľajú psychológovia, pedagógovia a sociálni pracovníci, ktorí ho priebežne vyhodnocujú.

Ďalšími formami sú osobitné výchovné postupy, ktoré uplatňuje odborne kvalifikovaný personál na úrovni sociálnych výcvikov, poradenstva, špeciálno-pedagogických a psychoterapeutických postupov. Ďalej je to režim stanovený Ústavným poriadkom, ustanovený poriadok a disciplína, kultúrno-osvetová práca na všetkých úrovniach, vzdelávanie odsúdených a pracovná výchova. Na formatívne metódy zaobchádzania s odsúdenými sa kladie v penitenciárnej práci veľký dôraz, o čom svedčí i skutočnosť, že uvedená Vyhláška im venuje prvých šesť oddielov a v ďalších sa prelína. Mimo formatívnych metód sú vo väzenstve používané i protektívne (stráženie, dozor) a liečebné metódy (zdravotná, liečebná, psychiatrická a psychologicko-pedagogická starostlivosť).

Sociológovia pokladajú socializáciu za celoživotný proces a rozlišujú dve jej základné fázy (etapy): primárnu (prvotnú), ktorá sa uskutočňuje v období detstva a dospelovania a sekundárnu (druhotnú), prebiehajúcu v produktívnom veku, resp. v období pracovnej aktivity a v starobe.

V priebehu socializácie, najmä v jej sekundárnej fáze, ktorá nás v tejto práci zaujíma, často prichádza k tomu, že jednotlivec vymení už osvojené vzory správania, normy, sociálne postavenie, poznatky a schopnosti za iné. Hovoríme o resocializácii človeka. Tu si človek osvojuje nové sociálne roly, hodnoty, normy, poznatky a iné schopnosti. V tomto procese sa často stretávame aj s disocializáciou nesprávne či nedostatočne socializovaných jedincov, napríklad páchatel'ov trestných činov.

Skupina - kolektív je miestom, kde sa formujú základné vlastnosti každého človeka, vytvára a kryštalizuje sa jeho pohľad na život, spoločnosť, politickú a historickú realitu doby, životný spôsob, vzťah k práci, ale aj konkrétne spôsoby reagovania v rozličných životných situáciách. Kým skúsení recidivujúci odsúdení realizujú čisto a účelovo iba svoje záujmy na úkor slabších a menej pribojných jedincov, naopak, osoby, ktoré v súčasnosti nastupujú

výkon trestu po prvý krát a žijúci a tvoriaci v súčasnej etape života, aktívne inklinujú k novej forme života vo väzenských zariadeniach a aj sami sa aktívne podieľajú na formovaní tejto novej väzenskej orientácie.

Činnosť sociálnych pracovníkov vo výkone trestu odňatia slobody

Sociálna práca je odborná činnosť, ktorá sa zameriava na sociálnu diagnostiku, stanovenie a realizáciu postupov a metód sociálnej pomoci a na sledovanie ich účinnosti u odsúdeného. Cieľom sociálnej práce je zmiernenie a odstránenie sociálnych problémov odsúdeného alebo odstránenie možných príčin vzniku nových sociálnych problémov a príprava odsúdeného na riadny život občana po prepustení na slobodu.

Sociálna práca s odsúdenými sa vykonáva na oddeleniach výkonu väzby a výkonu trestu, oddeleniach výkonu trestu, otvorených a poloopených oddeleniach v ústavoch na výkon väzby, ústavoch na výkon trestu odňatia slobody, ústave na výkon trestu odňatia slobody a v nemocnici pre obvinených a odsúdených v Trenčíne, kde sociálny pracovník plní úlohy podľa organizačného usporiadania a štatútu služobných činností príslušného oddelenia.

Výkon sociálnej práce zabezpečuje sociálny pracovník, ktorý prichádza do kontaktu s odsúdeným od jeho nástupu na výkon trestu odňatia slobody až po jeho prepustenie na slobodu.

Z organizačného hľadiska sociálneho pracovníka riadi vedúci oddelenia, ktorý kontroluje a zodpovedá za úroveň sociálnej práce s odsúdenými. Činnosť sociálnych pracovníkov vo všeobecnosti metodicky usmerňuje a kontroluje odbor výkonu väzby a výkonu trestu Generálneho riaditeľstva Zboru väzenskej a justičnej stráže.

Zásady sociálnej práce vychádzajú zo všeobecných teoretických a praktických poznatkov a špecifického zamerania sociálnej práce v podmienkach penitenciárnej praxe a sú určené ako metodický materiál sociálnym pracovníkom vykonávajúcim sociálnu prácu s odsúdenými v ústave.

Praktická realizácia sociálnej práce je určená koncepciou štátnej sociálnej politiky, osobitnými predpismi, internými predpismi, teoretickými poznatkami z oblasti sociálnej práce a poslaním inštitúcie, v ktorej sa sociálna práca realizuje.

Sociálna práca vo väzenstve vychádza z týchto základných zásad:

- výkon trestu predstavuje pre odsúdených životný zlom. K hlavným negatívnym následkom uväznenia patrí často rozpad rodinných a partnerských vzťahov, oslabenie ostatných významných sociálnych väzieb, zníženie životnej úrovne, redukcia aktivít a

s tým spätá frustrácia, stres, problémy v prežívaní a prispôsobení sa podmienkam výkonu trestu a iné negatívne dôsledky,

- sociálna práca sa vykonáva v izolácii odsúdených od spoločnosti,
- dôsledkom dlhodobého pobytu vo výkone trestu stráca odsúdený kontakt s vonkajším svetom, čo spôsobuje problémy v oblasti sociálneho prispôsobovania sa po prepustení na slobodu,
- absentujú celospoločenské programy a koncepcie kontinuálnej penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti, ktorými by sa vymedzila a koordinovala pôsobnosť štátnych a neštátnych orgánov a organizácií a odsúdených počas výkonu trestu a po prepustení na slobodu.

Cieľom sociálnej práce vo výkone trestu je zmiernenie alebo odstránenie sociálnych problémov a príprava odsúdeného na riadny život občana.

Na význam sociálnej práce v oblasti penitenciárneho zaobchádzania poukazuje aj Fábry (2006), ktorý zdôrazňuje, že význam sociálnej práce bude aj v nasledovnom období neustále narastať a to aj v dôsledku nových činností, ktoré súvisia so zavádzaním probácie a mediácie do VTOS, čo on chápe ako špecifické sociálne služby. VTOS je osobitým prostredím, ktoré si viac ako iné vyžaduje interdisciplinárnu tímovú spoluprácu. Pozícia každého jedného odborníka musí byť citlivo vymedzená a zároveň musia byť presne zafinované očakávania od každého člena tímu.

Činnosti a postupy súvisiace s výkonom sociálnej práce v ÚVTOS

Vychádzajúc z interných materiálov GR ZJVS SR, sociálny pracovník vykoná pri nástupe odsúdeného na výkon trestu vstupný pohovor, zameraný na získavanie poznatkov o sociálnej situácii a zisťuje aktuálnosť alebo možný vznik sociálnych problémov odsúdeného; zistené poznatky zaznamená do osobnej karty odsúdeného. V prípade aktuálneho sociálneho problému odsúdeného sociálny pracovník vykoná sociálnu diagnostiku, zameranú na zistenie príčin vzniku, rozsahu a závažnosti sociálneho problému a stanoví plán sociálnej pomoci; pritom prihliada na údaje psychologického vyšetrenia, ktoré sa vykonávajú v stredisku psychodiagnostickej a konzultačnej činnosti, dĺžku trestu odňatia slobody, možnosti spolupráce s inými právnickými osobami a fyzickými osobami, ktoré sa môžu podieľať na riešení problému a iné dostupné údaje o odsúdenom. U odsúdeného so sociálnymi problémami sociálny pracovník zakladá kartu o sociálnej situácii.

Pri riešení sociálnych problémov poskytuje sociálny pracovník odsúdenému sociálnu pomoc, ktorá spočíva v individuálnej a skupinovej poradenskej činnosti, nácviku sociálnych

zručností zameraných na podporu, usmernenie prosociálneho správania a konania, na zmenu postojov a získanie sociálnych zručností.

Tieto tvrdenia, obsiahnuté v interných materiáloch, ktoré sa vyjadrujú k sociálnej práci priamo vo väzniciach sú v rozpore s tvrdeniami osôb po výkone trestu odňatia slobody, ktoré sa opakovane vyjadrujú, že so sociálnym pracovníkom prišli do kontaktu počas VTOS dva razy a to pri nástupe trestu a pri výstupe z ÚVTOS.

K činnostiam, ktoré sociálny pracovník od ich zavedenia do penitenciárnej praxe vykonávajú, patrí poskytovanie informácií odsúdenému pred prepustením na slobodu o spôsobe poskytovania sociálnej pomoci v rámci postpenitenciárnej starostlivosti a usmerňovanie jeho ďalších postupov pri jej uplatňovaní.

Sociálny pracovník spolupracuje s odborníkmi v ústave pri riešení sociálnych problémov odsúdeného počas výkonu trestu, realizácii individuálneho programu zaobchádzania a uplatňovaní osobitných výchovných postupov a podieľa sa na vypracovávaní oznámenia o nadchádzajúcom prepustení z výkonu trestu odňatia slobody (zákon č. 475/2005 Z. z.).

V rámci kontinuálnej penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti sociálny pracovník spolupracuje so sociálnymi pracovníkmi okresných úradov, mestskými a obecnými úradmi, školami, azylovými zariadeniami, charitatívnymi organizáciami, úradmi práce, notármi a inými štátnymi a neštátnymi orgánmi a organizáciami, ako aj rodinami odsúdených, prostredníctvom ktorých rieši sociálne problémy odsúdeného; pritom poskytuje informácie o odsúdenom podľa osobitných a interných predpisov (vyhláška č. 664/2005 Z. z.).

Záver

V súčasnom období na Úradoch práce sociálnych vecí a rodiny sociálne oddelenia, nemajú legislatívne zakotvenú povinnosť, starostlivosť o prepustených z výkonu trestu odňatia slobody, ale majú len odsúhlasenú návštevu rodiny raz mesačne, aby zistili sociálne pomery. V prípade hmotnej núdze a núdze pri financovaní ubytovania, stravy a zdravotnej starostlivosti sa poskytujú zákonne sociálne dávky, podľa nasledovných zákonov:

Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Zákon č. 627/2005 Z. z. o príspevkoch na podporu náhradnej starostlivosti o dieťa v znení zákona č. 561/2008 Z. z.

Zákon č. 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Zákon č. 201/2008 Z. z. o náhradnom výživnom a o zmene a doplnení zákona č. 36/2005 Z.

z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení nálezu Ústavného súdu Slovenskej republiky č. 615/2006 Z. z. v znení zákona č. 554/2008 Z. z.

Zákon č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Prehľad súm životného minima

Zákon č. 235/1998 Z. z. o príspevku pri narodení dieťaťa, o príspevku rodičom, ktorým sa súčasne narodili tri deti alebo viac detí alebo ktorým sa v priebehu dvoch rokov opakovane narodili dvojčatá a ktorým sa menia ďalšie zákony v znení nesk. predpisov

Zákon č. 600/2003 Z. z. o prídavku na dieťa a o zmene a doplnení zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení neskorších predpisov

Zákon č. 513/2010 Z. z. , ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 571/2009 Z. z. o rodičovskom príspevku a o zmene a doplnení zákona č. 561/2008 Z. z. o príspevku na starostlivosť o dieťa v znení zákona č. 571/2009 Z. z.

Zákon č. 571/2009 Z. z. o rodičovskom príspevku a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 513/2010 Z. z.

Zákon č. 561/2008 Z. z. o príspevku na starostlivosť o dieťa a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Zákon č. 238/1998 Z. z. o príspevku na pohreb v znení neskorších predpisov

Zákon č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 551/2010 Z. z.

Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov v znení neskorších predpisov

Sociálni pracovníci na sociálnych oddeleniach majú vytvorený nasledovný plán práce : Ak sa občan vracia z výkonu trestu:

1. Je povinnosť priniesť doklad o prepustení z ústavu na výkon trestu, v ktorom hneď uvedené, či dostal finančnú hotovosť (za prácu tam vykonávanú)
2. Ak nie, je mu poskytnutá jednorazová finančná výpomoc
3. Pracovník sociálneho odboru si dohodne spoluprácu vo veci zaradenia do normálneho spoločenského života:
  - adaptácia na rodinné pomery
  - (spolupráca pri adaptácii sa v rodine, ak bol v ústave dlhší čas ako pol roka)
  - hľadanie práce – poskytnutia možnosti aktivačných prác BA –Vrakuňa

- poskytovanie následnej právnej pomoci
- sprevádzanie pri vybavovaní úradných záležitostí

Nová právna úprava, zriadenie funkcií sociálnych kurátorov a úprava legislatívy o sociálnych pracovníkoch, by vo výraznej miere pomohla vyriešiť sociálnu starostlivosť v rámci postpenitenciárnej starostlivosti u občanov, ktorý sa vrátili s výkonom trestu odňatia slobody. Možnosť pomoci občanom, ktorý sa ocitli v krízovej situácii majú orgány štátnej správy, obce a neštátne subjekty, ktoré vykonávajú sociálne poradenstvo, sociálnu pomoc ako sú: Úrady práce, sociálnych vecí a rodiny, obce, krízové strediská, útulky, ktoré poskytujú pomoc a útočisko tým, čo potrebujú pomoc, ako aj čas na premyslenie si riešenia krízovej situácie. V neposlednej miere je aj vytváranie lepších podnikateľských podmienok tým, čo budú zamestnávať osoby s výkonom trestu odňatia slobody.

Zoznam použitej literatúry

- [1] FÁBRY, A. 1995. *Základy penológie*. Bratislava : VOPF UK, 1995, 9, 17, s.
- [2] FÁBRY, A. 2000. *Penológia*. Bratislava : PF UK 2000. 408 s.
- [3] FÁBRY, A. 1997. *Väzenstvo v podmienkach budovania demokratického a právneho štátu*. Banská Bystrica : GR ZVJS 1997. 130 s.
- [4] FÁBRY, A 2006. *Úvod do penológie*. Bratislava : O. z. Sociálna práca, 2006 175 s. ISBN 80-89185-23-1.
- [5] FOUCAULT, M. 2004. *Dozerat' a trestat'. Zrod väzenia*. Bratislava : Kalligram, 2004. 310 s. ISBN 80-7149-663-4.

Legislatíva

- [6] Zákon NR SR č. 300/2005 Z.z. Trestný zákon v.z. n.p.
- [7] Zákon NR SR č.301/2005 Z.z. Trestný poriadok v.z. n. p.
- [8] Zákon NR SR č. 475/2005 Z.z. o výkone trestu odňatia slobody v znení zákona č.93/2008 Z.z.
- [9] Zákon NR SR č. 221/2006 Z.z. o výkone väzby
- [10] Zákon NR SR č. 4/2001 o Zbore väzenskej a justičnej strážie v znení neskorších predpisov
- [11] Zákon NR SR č. 73/1998 Z.z. o Štátnej službe príslušníkov Policajného zboru, SIS, ZVJS
- [12] Vyhláška MS SR č. 664/2005 Z.z., ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody

Kontakt

PhDr. Ladislav Roman, PhD.

Katedra sociálnej práce

VŠZaSP sv. Alžbety v Bratislave

Nám. 1. mája, č. 1, P.O. Box 104,

810 00 Bratislava

ladisla.roman@gmail.com

Postpenitenciárna práca vo verejnej správe a v treťom sektore

Probation work in public administration and third sector

Karol ZEMAN

Abstrakt

Ludské vedomie je ako papier; niekto si naň napíše múdre a pre život dôležité údaje, niekto ho má samé čarbance. Preto keď chceme niekoho znovu socializovať (resocializovať), aby sa začlenil do spoločnosti, musíme čarbance vygumovať a potom tam potrebné myšlienky napísať. Je to omnoho ťažšie, ako prvotné písanie na čistý papier. Toto sa navyše deje v podmienkach neslobody a pre slobodu. Preto je potrebné, ak chceme osobu vrátiť do spoločnosti, na túto pôsobiť aj po ukončení VTOS. A okrem blízkych príbuzných sa na tomto procese musia podieľať i orgány verejnej správy, eventuálne 3.sektor. Ale o tom bližšie v mojom príspevku.

Kľúčové slová

Trestný čin, výkon trestu odňatia slobody, resocializácia, reedukácia, pôsobnosť orgánov verejnej správy pri postpenitenciárnej starostlivosti a pôsobnosť tretieho sektora.

The key words :

Crime, imprisonment, social rehabilitation, reeducation, the scope of public administration in post penitentiari, the scope of the third sector.

Ludské vedomie je ako papier; niekto si naň napíše múdre a pre život dôležité údaje, niekto ho má samé čarbance.

(Čínske príslovie)

A takých šaškov počmáraných nechodí po svete málo. Z času na čas sa niektorý dostane do rozporu s pravidlami spoločenského správania, ktoré sú povýšené na zákon a už je to jasné. Človek sa dostane do basy. A tam to začína.

Ako ?

Nuž každý odsúdený je dispečerom z Generálneho riaditeľstva Zboru väzenskej a justičnej stráže (ďalej len GR ZVJS) zaradený pre výkon trestu odňatia slobody (ďalej len VTOS) do niektorého z ústavov na Slovensku. O zaradení je rozhodujúce kritérium stupeň narušenia páchatel'a trestného činu (ďalej len TČ) čo sa premietne do súdom určeného stupňa stráženia (ústav s minimálnym, cez stredný až po maximálny stupeň stráženia). Taktiež sa prihliada i na skutočnosť, aby počas VTOS bola využitá kvalifikácia odsúdeného (pokiaľ nejakú má).

Po príchode do ústavu je odsúdený zaradený na nástupné oddelenie, kde sa zoznamuje s ústavným poriadkom. Počas pobytu v tomto oddelení realizuje sa s ním diagnostický

rozhovor, v ktorom sa stanoví rodinná, profesijná ale taktiež kriminálna anamnéza, ktoré sa využívajú k prevýchove počas VTOS. Odsúdený taktiež prechádza pracovnou komisiou, v ktorej sa zisťuje jeho kvalifikácia a pokiaľ ústav má dohody s výrobnými podnikmi o zamestnávaní odsúdených, je zaradený na niektoré pracovisko v ústave a ak to jeho nebezpečnosť dovoľí i mimo ústav. Je dôležité, aby väzeň nestratil počas VTOS pracovné návyky pokiaľ nie je potrestaný práve za TČ súvisiaci s tým, že nepracoval, alebo sa práci vyhýbal. A taktiež nie je zanedbateľný pracovný potenciál, ktorý do každého z nás vložila škola. Vieme však čo vieme a aká je situácia u nás na trhu práce, ako je to s uplatňovaním práva na prácu. Je problém nájsť si prácu slobodnému človeku a čo potom pre ľudí s obmedzením slobody. Taktiež už v nástupnom oddelení sa prvýkrát stretáva so sociálnym pracovníkom, ktorý mu bude počas VTOS v maximálnej dovolenej miere zabezpečovať styk s rodinou, eventuálne vybavovať iné sociálne služby.

Po cca mesiaci adaptácie sa na väzenské podmienky, je odsúdený preradený na oddelenie podľa vnútornej diferenciacnej skupiny, ktorá zohľadňuje stupeň narušenia a v rámci nej i systém režimových opatrení. Vtedy začína proces resocializácie, v rámci ktorého sa pracovníci ústavu snažia najskôr čmárance vo vedomí vygumovať a následne niečo pozitívne naň napísať. Je to ťažká a zložitá práca. Je to o to ťažšie, že sa vykonáva v neslobode pre slobodu. Táto penitenciárna práca by mala mať podporu od príbuzných, ktorí žijú na slobode. Ale z praxe vieme, že veľakrát ešte počas VTOS dochádza zo strany rodiny k prejavom súhlasu so spáchanou trestnou činnosťou, ba dokonca k plánovaniu inej TČ a spôsobom takým, aby bola minimalizovaná možnosť odhalenia a následne potrestania.

Ale zoberme si situáciu, že takéto negatívne vplyvy nebudú a že odsúdený už pri vyhlasovaní odsudzujúceho rozsudku uznal svoju vinu a že sa rozhodol, že sa polepší. Toto je totiž veľmi dôležitý moment – trest prijať a súčasne rozhodnutie niečo zmeniť. V tomto presvedčení ho musia pracovníci ústavu neustále utvrdzovať.

Po vykonaní väčšej časti VTOS, keď už ostáva k jeho skončeniu tak rok, sociálny pracovník nadviaže kontakt s kurátorom/kou UPSVaR v mieste bydliska, ktorá bude nápomocná „slobodencovi“ obnoviť kontakt s rodinou pokiaľ bol prerušený. Môže sa však stať, že členovia rodiny (manželka, deti, ..) nemajú záujem kontakt obnoviť, najmä vtedy, keď odsúdený napr. spáchal TČ domáceho násillia, vraždy, lúpeže, ..., čo pobúrilo verejnú mienku. Najmä ak sa jedná o takýto skutok v malej obci, kde sa každý s každým pozná a verejná mienka nie je naklonená len tak rýchlo odpúšťať. Vtedy sociálny kurátor sa snaží zabezpečiť pre „slobodenca“ najskôr strechu nad hlavou a súčasne aj zamestnanie. Keď odsúdený počas VTOS pracoval t.j. keď si platil sociálne poistenie, má v zmysle zák.č.461/2003 Z. z.

o sociálnom poistení nárok na dávku v nezamestnanosti po dobu 6 mesiacov. Keď však nepracoval a prácu si nikde nezabezpečí, má nárok v zmysle zákona č.599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi (ďalej len HN) dávky pomoci v HN, kde je tiež príspevok na bývanie, eventuálne aktivačný príspevok. Bližšie podmienky stanovuje uvedený zákon, eventuálne zák.č.601/2003 Z. z. o životnom minime v znení... Ale to je už zasa iba prežívanie a nie plnohodnotný život, ktorý si človek môže zabezpečiť, keď má prácu.

Pokiaľ odsúdený počas VTOS „seká latinu“ môže sa mu pobyt za mrežami skrátiť tým, že po polovičke, respektíve po dvoch tretinách (§ 66 ods. 1 Trest. zákona v znení..., požiada o podmienkové prepustenie z VTOS. Keď súd, ktorý prejednáva žiadosť o podmienku tejto vyhoví, uloží mu skúšobnú dobu na jeden až sedem rokov (§ 68 ods. 1 Trest. zákona). Zároveň môže nariadiť nad odsúdeným probačný dohľad vo výmere do troch rokov a ustanoví primerané obmedzenia alebo povinnosti uvedené v § 51 ods. 3 a 4. Tu nastupuje do postpenitenciárnej starostlivosti probačný a mediačný pracovník okresného súdu, ktorý v zmysle § 418 zák.č.301/2005 Z.z. Trestného poriadku v znení .. . sleduje, či „slobodeneč“ plní obmedzenia a na záver zhodnotí či sa osvedčil. Po tejto dobe sa počíta občanovi, že VTOS má absolvovaný. Problémom však pre neho zostáva záznam v registri trestov, čo môže byť prekážkou pri snahe zamestnať sa. Preto zákon č.300/2003 Z. z. Trestný zákon v ustanovení § 92 ods.1 stanovuje, že súd môže zahladať odsúdenie, ak odsúdený viedol po výkone trestu, alebo po premlčaní jeho výkonu, riadny život nepretržite najmenej

- desať rokov, ak ide o odsúdenie na TOS prevyšujúci päť rokov,
- päť rokov, ak ide o odsúdenie na TOS prevyšujúci jeden rok,
- tri roky, ak ide o odsúdenie na TOS neprevyšujúci jeden rok.

Toto opatrenie, ktoré má charakter pospenitenciarneho opatrenia, vytvára predpoklady zamestnať sa a tým sa zaradiť medzi ostatných občanov i keď pre orgány činné v trestnom konaní záznam ostáva. Taktiež občan už nie je bezúhonný a tým je vylúčený z možnosti o niektoré povolanie sa uchádzať.

Tu dôležitú úlohu zohráva aj tretí sektor, ktorého členovia môžu výrazne pomôcť pri prvých krokoch na slobode. Jedná sa o občianske združenia, ktoré môžu mať charakter charity. Tak najviac známe je charitatívne zariadenie pre bezdomovcov v Žakovciach, ktoré poskytuje strechu nad hlavou pre ľudí, vracajúcich sa z väzenia, azylové centrum v Podunajských Biskupiciach, ktoré riadi kňaz Anton Srholec a ďalšie.

Na záver v krátkosti prípad človeka, ktorému pomohla viera v Boha. Tá sa stala tým resocializačným, či reedukačným činiteľom na ceste k náprave.

Prvý krát som sa s ním stretol počas môjho pôsobenia vo väznici v Ilave. Bolo to niekedy v roku 1973 – 6, kedy som v tomto ústave na výkon trestu pracoval. Bol to silný a sebavedomý muž ktorý, pokiaľ sa dobre pamätám, si odpykával trest odňatia slobody za súbeh TČ medzi nimi i lúpež. Vo VTOS myslím nebol prvýkrát. Potom sa mi stratil z obzoru a až niekedy v roku 2003 – 5 som ho stretol v azylovom dome Mea culpa v Bratislave – Vrakuni. Bol tu vyslaný zo zariadenia v Žákovciach, aby pomáhal s prevádzkou tohto nového zariadenia. Bol to iný človek, akého som poznal v Ilave. On sám sa mi zdôveril, že v živote ublížil viacerým ľuďom. Avšak znovu objavil Boha a tým i zmysel svojho života. Slúžil dobru. Videl som ho počas prijímania počas omše, ktorú v tomto zariadení slúžil kňaz. Jeho tvár vyžarovala úprimnú pokoru s ktorou pristupoval k udeleniu sviatosti.

Aj úprimná viera môže výrazne zmeniť človek. Niekedy je treba človeku pomôcť, prejavíť mu dôveru, podržať ho v ťažkej chvíli. A na to sme sociálni pracovníci, ktorí by mali pomáhať pospenitenciárnou starostlivosťou najmä po stránke materiálneho zabezpečenia bývalých odsúdených, lebo bez našej pomoci im prídu radiť iní, ktorý ich dostanú opäť na šikmú plochu, z ktorej sa recidivista veľmi ťažko vymaňuje.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] Kolektív autorov 1987 – Európske väzenské pravidla
- [2.] ŠIPOŠOVÁ, S. 2008, Sociálna práca po výkone trestu odňatia slobody. In Sociálna politika a zamestnanosť, 2008
- [3.] Ústava SR č.460/1992 Zb. v znení zmien ....
- [4.] Zákon č.300/2005 Z. z. Trestný zákon,
- [5.] Zákon č.301/2005 Z. z. Trestný poriadok
- [6.] Zákon č. 475/2005 Z. z. o výkone trestu odňatia slobody v znení...
- [7.] Zákon č.420/2004 Z. z. o mediácii a doplnení niektorých zákonov
- [8.] Zákon č.550/2003 Z. z. o probačných a mediačných úradníkoch a ....
- [9.] Zbierka rozkazov GR ZVJS SR – Rozkaz č.22 o sociálnej práci vo VTOS

Kontakt

JUDr. Karol Zeman, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o.

Palackého 1, 810 00 Bratislava

E-mail: karol.zeman@centrum.sk

Drogová trestná činnost páchaná osobami ze sociálně exkludovaných lokalit

Drug crimes committed by people from socially excluded localities

Jan KUDRY

Abstrakt

Drogová trestná činnost je závažným sociálně-patologickým jevem. S ohledem na kontext sociálně exkludovaných lokalit lze konstatovat, že jedinci, kteří pocházejí z těchto lokalit drogovou trestnou činností páchají. Předložený článek analyzuje stav drogové trestné činnosti, kterou spáchali jedinci ze sociálně vyloučených lokalit ve středočeském kraji v roce 2010. Výsledky analýzy potvrzují, že jedinci z lokalit drogovou trestnou činností páchají, ale ne v předpokládané míře, neboť z celkového počtu 305 známých pachatelů pouze 9 z nich měli bydliště v sociálně exkludované lokalitě.

Klíčová slova

drogy, kriminalita, Policie ČR, Romové, sociální vyloučení, sociálně vyloučená lokalita

Abstract:

Drug crime is a serious socially pathological phenomenon. We can tell, that individuals who come from socially excluded localities commit drug crimes. The present article analyzes the state of drug crime, committed by individuals from socially excluded localities in the Central Region in the Czech republic in 2010. The results of analysis confirms that individuals from localities drug crime committed, but not in the expected rate, because only 9 from 305 offenders are from socially excluded locality.

The key words:

Drugs, crime and criminality, Police of the Czech Republic, Roma people, social exclusion, socially excluded locality

Problematika sociálně exkludovaných lokalit je stále aktuální téma. I přes mnohá opatření v České republice vznikají stále nové lokality a jejich politicko-sociální význam neustále roste. Pro potvrzení stačí připomenout incidenty s etnickým podtextem v Janově nebo nově na Šluknovsku či v Přerově. Nejvíce se tyto lokality začaly rozvíjet po roce 1989. V současné době můžeme pozorovat novou generaci, která se již v sociálně exkludované lokalitě narodila. Tato generace se plně v těchto lokalitách socializuje a nezná jinou alternativu životního stylu. Děti narozené v lokalitách se specificky nesocializují pouze v rodině, ale v celém kontextu sociálního vyloučení. Socializační návyky z rodiny se nemění ani po nástupu do školy, neboť často navštěvují školu, která je zřízena přímo v lokalitě a je i ve 100% navštěvovaná dětmi z lokalit, které mají stejné či obdobné socializační návyky. V začínající sekundární socializaci opět nepoznávají, prostřednictvím ostatních dětí, příliš odlišné sociální vzory, perspektivy.

Tato specifická socializace s sebou přináší mnoho negativních faktorů, jako je neznalost pracovních návyků, nerespektování povinnosti školní docházky, páchaní trestné činnosti či užívání psychoaktivních látek (myšleno drog). Tyto negativní faktory se téměř nikdy nevyskytují samostatně. Například nedostatečně vzdělaný člověk si jen těžko najde dobře placené zaměstnání, člověk bez zaměstnání je závislý na sociálních dávkách popř. pracuje tzv. „na černo“ a svůj rozpočet si zvyšuje zpeněžováním železného šrotu či barevných kovů, přičemž tyto materiály velmi často získává krádežemi. Chudoba, nízký sociální status i případná diskriminace činí z jedince nestabilní osobnost, která je více ohrožena užíváním drog, popř. gamblerstvím. Užívání drog je velmi finančně náročné, neboť denní dávka závislé osoby se může vyšplhat na částku 1.000,-Kč i více. Takto vysoké částky se následně dost často získávají kriminalitou, přičemž už ne pouze krádežemi barevných kovů, ale také násilnou trestnou činností, loupežnými přepadeními, krádežemi vloupáním či drogovou trestnou činností.

Sociálně vyloučené lokality v České republice

V České republice je ve 167 městech 310 sociálně vyloučených lokalit⁷ a jsou obývány především Romy⁸. Nezaměstnanost se v těchto lokalitách pohybuje mezi 90 – 100 %. (Svoboda, Pyšná, 2006). Sociálním vyloučením označujeme proces, v jehož rámci je jedinci, skupině jedinců či komunitě výrazně znesnadňován či zcela zamezován přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do sociálních, ekonomických a politických aktivit majoritní společnosti. Přičemž sociálním vyloučením jsou nejvíce ohroženy dlouhodobě, opakovaně nezaměstnané osoby, nedostatečně vzdělané osoby, zdravotně handicapovaní, osamělí senioři, imigranti, příslušníci menšin, závislé osoby, lidé, kteří se ocitli v těžké životní situaci a nedokáží si sami pomoci, apod. Nutno podotknout, že výše uvedená rizika se často kombinují či kumulují. (Brož, Kintlová, Toušek, 2007)

Znaky sociálního vyloučení:

---

⁷ V současné době se uvádí, že počet vyloučených lokalit je kolem 400, což znamená, že za 5 let v České republice vzniklo kolem 100 nových sociálně exkludovaných lokalit. To jen potvrzuje tvrzení, že se nám prozatím nepodařilo otázku lokalit vyřešit. Je pravděpodobné, že současné zásahy jak státního, tak nestátního sektoru mohou situaci naopak zhoršovat. Domnívám se, že zásadní problém je pseudohumanismus, který se u jedinců, kteří se intervnují do romské problematiky, vyskytuje. Pokud budeme vycházet z toho, že nezávisle na čase téměř naprostá většina Romů, kteří žijí v sociálně exkludovaných lokalitách, pochází z oblasti východního Slovenska, bylo by vhodné se poohlédnout právě na Slovensko, resp. na sociální opatření, které Slovensko zavedlo a zavádí.

⁸ Rom je jedinec, který se za Roma sám považuje a/nebo je za Roma považován významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, sociokulturních) indikátorů. (Gabal, 2006)

- prostorové vyloučení (jedinci a skupiny postižené sociálním vyloučením často žijí v uzavřených a/nebo izolovaných lokalitách s nízkou úrovní bydlení a nedostatečnou občanskou vybaveností),
- symbolické vyloučení spojené se stigmatizací (zevšeobecňujícím přisuzováním negativních vlastností) jedinců či skupin,
- nízká míra vzdělanosti a ztížená možnost tuto nevýhodu překonat,
- ztížený přístup k legálním formám výdělečné činnosti, závislostí na sociálních dávkách a s tím spojenou materiální chudobou,
- rizikový životní styl, špatné hygienické poměry a s nimi související horší zdravotní stav,
- životní strategie orientovaná pouze na přítomnost,
- uzavřený ekonomický systém vyznačujícím se častým zastavováním majetku a půjčováním peněz na vysoký úrok (lichva a tzv. rychlé půjčky),
- větší potenciál výskytu sociálně patologických jevů (např. alkoholismu, narkomanie či gamblerství) a kriminality (zvýšeným rizikem stát se pachatelem, ale i obětí trestné činnosti),
- snížení sociokulturní kompetence (např. jazyková bariéra, nezkušenost či neznalost vlastních práv a povinností).

Uvedené (případně jiné možné) projevy sociálního vyloučení se vyskytují v různých situacích v rozdílné míře. O sociálním vyloučení je možné hovořit i tehdy, vyskytují-li se jen některé z nich.

Sociálně vyloučené lokality vznikají především v důsledku: „přirozeného“ sestěhování se chudých jedinců do lokalit s cenově dostupnějším bydlením, vytlačování chudých (romských) rodin z lukrativních bytů a přidělování náhradního bydlení v lokalitách s často vysokým podílem romského obyvatelstva, řízeného sestěhování dlužníků a neplatičů nájemného nebo obecně lidí považovaných za „nepřízpůsobivé“ či „problémové“ do ubytoven či holobytů. (Gabal, 2006)

Sociálně vyloučené lokality ve Středočeském kraji

Ve Středočeském kraji se ve 24 městech či obcích nachází 36 vyloučených lokalit. Mezi tyto obce patří: Bakov nad Jizerou (2 lokality), Bořevice, Boreč, Brodce nad Jizerou, Horní Počaply, Kladno (6 lokalit), Klášter nad Jizerou, Klobuky (2 lokality), Kolín, Kralupy nad Vltavou (2 lokality), Králův Dvůr, Kutná Hora (2 lokality), Libčice nad Vltavou, Mladá Boleslav, Nové Dvory, Poříčí nad Sázavou, Rožďalovice, Slaný (3 lokality), Spomyšl,

Třebestovice, Třebešice, Zákolany, Zlonice (2 lokality), Želenice. Rozložení obcí vhodně znázorňuje níže uvedená mapa. (www.esfcr.cz)

Z uvedené mapy je patrné, že sociálně vyloučené lokality se nacházejí ve velkých městech i na menších vsích. Je velmi pravděpodobné, že sociálně vyloučené lokality se vyskytují převážně v místech, kde je větší koncentrace Romů. Toto potvrzuje i výše uvedená mapa, která konkrétně vyobrazuje romské sociálně vyloučené lokality. I přes to, že ve Středočeském kraji je nezaměstnanost poměrně nízká, např. v červenci 2011 dosahovala 6,89 %, v sociálně vyloučených lokalitách nezaměstnanost dosahuje i 100 %. Přitom nezaměstnanost a chudoba jsou podhoubím pro páchaní drogové trestné činnosti. Velmi závažným sociálním problémem tedy nadále zůstává, proč v sociálně vyloučených lokalitách ve Středočeském kraji je stále vysoká nezaměstnanost, a to i přes to, že celková nezaměstnanost v kraji je nižší, než např. v Severočeském či Severomoravském kraji. Nevyřešeným problémem v České republice je stále trvající „anticiganismus“ a xenofobie, které stále blokují zaměstnávání i těch jedinců z lokalit, kteří by pracovat chtěli.

Drogová trestná činnost

Trestní zákoník (zákon č. 40/2009 Sb. s. 15) uvádí, že „*trestným činem je protiprávní čin, který trestní zákon označuje za trestný a který vykazuje znaky uvedené v takovém zákoně*“. Je to čin, který nese určitou nežádoucí společenskou škodlivost, která je pro určitou sociokulturu nežádoucí či nepřijatelná.

Pro tento článek jsou důležité tyto trestné činy (tyto se v trestním zákoníku dále dělí na přečiny, zločiny a zvlášť závažné zločiny):

- nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy podle § 283 tr. zákoníku, kterého se dopustí, ten kdo neoprávněně vyrobí, doveze, vyveze, proveze, nabídne, zprostředkuje, prodá nebo jinak jinému opatří nebo pro jiného přechovává omamnou nebo psychotropní látku, přípravek obsahující omamnou nebo psychotropní látku, prekursor nebo jed.
- Přechovávání omamné a psychotropní látky a jedu podle § 284 tr. zákoníku, kterého se dopustí ten, kdo neoprávněně pro vlastní potřebu přechovává v množství větším než malém omamnou látku konopí, pryskyřici z konopí nebo psychotropní látku obsahující jakýkoli tetrahydrokanabinol, izomer nebo jeho stereochemickou variantu (THC).
- Nedovolené pěstování rostlin obsahujících omamnou nebo psychotropní látku podle § 285 tr. zákoníku, kterého se dopustí ten, kdo neoprávněně pro vlastní potřebu pěstuje v množství větším než malém rostlinu konopí.
- Výroba a držení předmětu k nedovolené výrobě omamné a psychotropní látky a jedu podle § 286 tr. zákoníku, kterého se dopustí ten, kdo vyrobí, sobě nebo jinému opatří anebo přechovává prekursor nebo jiný předmět určený k nedovolené výrobě omamné nebo psychotropní látky, přípravku, který obsahuje omamnou nebo psychotropní látku, nebo jedu. (zákon č. 40/2009 Sb.)

Jak je uvedeno v úvodu, lidé ze sociálně exkludovaných lokalit páchají též drogovou trestnou činností. Jednou z hlavních výhod drogové trestné činnosti je ta, že není fyzicky náročná. Je faktem, že většina distributorů či výrobců drog jsou též jejími uživateli, či jsou na drogách závislí. Distribuce či výroba drog s sebou nese značnou výhodu, a to dostupnost drogy. Distributorova marže z prodeje drog často pokrývá pouze vlastní náklady na užívání. To samozřejmě neplatí pro velkovýrobce či velkodistributory drog, kteří jsou často napojeni na mezinárodní gangy. Faktem však je, že policie většinou lehce odhalí konečné distributory, ale „hlavy“ drogových gangů se podaří dopadnout jen velmi zřídka.

Specifikací stredočeského kraje je jeho poloha. Obklopuje hlavní město Praha, které je svou velikostí, anonymitou a možnostmi nejvhodnějším místem k páchaní drogové trestné činnosti. Z vlastní policejní praxe mohu konstatovat, že většina osob závislých na pervitinu si svou drogu opatřuje právě v hlavním městě, a to často od anonymních prodejců na Praze 1 a Praze 3.

Analýza

Níže uvedená analýza vychází z informačního systému Policie České republiky tzv. KSU – kriminalisticky sledovaná událost. Z informačního systému byly extrahovány pouze drogové trestné činy spáchané ve Stredočeském kraji v roce 2010. Z celkového počtu spáchaných 346 skutků bylo 41 spáchaných neznámým pachatelem což činí 11,81 %. U zbylých skutků (305) byl u pachatele či pachatelů zjišťován trvalý, resp. současný pobyt.

Z celkového počtu 305 pachatelů byl pouze u 9 zjištěn pobyt v sociálně exkludovaných lokalitách (což je 2,92 %), přičemž ani jeden z pachatelů nebyla žena. Tento výsledek však není zcela objektivní, neboť 8 pachatelů mělo svůj trvalý pobyt veden na obecních úřadech. Přičemž bylo zjištěno, že jedinci, kteří mají svůj pobyt vedený na městských úřadech, se dále zdržují na ubytovnách, které často patří mezi sociálně vyloučené lokality, jako tomu je např. v případě ubytovny Byty Kladno, s.r.o. v obci Kladno Kročehlavy. Přesnější rozložení pachatelů je zobrazeno v následujících tabulkách:

KLADNO			
POŘADÍ	POHLAVÍ	ROK NAROZENÍ	TRESTNÝ ČIN
1.	Muž	1962	Distribuce pervitinu (podle § 283 odst. 1 tr. zákoníku)
2.	Muž	1996	Distribuce marihuany (podle § 283 odst. 1 tr. zákoníku)
3	Muž	1979	Výroba pervitinu (podle § 283 odst. 1 tr. zákoníku)

MLADÁ BOLESLAV			
POŘADÍ	POHLAVÍ	ROK NAROZENÍ	TRESTNÝ ČIN
1.	Muž	1971	Výroba pervitinu (podle § 283 odst. 1 tr. zákoníku)
2.	Muž	1986	Distribuce pervitinu (podle § 283 odst. 1 tr. zákoníku)

KRALUPY NAD VLTAVOU			
POŘADÍ	POHLAVÍ	ROK NAROZENÍ	TRESTNÝ ČIN
1.	Muž	1973	Distribuce pervitinu (podle § 283 odst. 1 tr. zákoníku)
2.	Muž	1993	Přechovávání marihuany (podle § 284 odst. 1 tr. zákoníku)

HORNÍ POČÁPLY			
POŘADÍ	POHLAVÍ	ROK NAROZENÍ	TRESTNÝ ČIN
1.	Muž	1995	Distribuce marihuany (podle § 283 odst. 1 tr. zákoníku)

ZLONICE			
POŘADÍ	POHLAVÍ	ROK NAROZENÍ	TRESTNÝ ČIN
1	Muž	1976	Distribuce pervitinu (podle § 283 odst. 1 tr. zákoníku)

Z výše uvedené analýzy vyplývá, že trestnými činy páchanými v sociálně vyloučených lokalitách jsou výroba a distribuce pervitinu a distribuce a držení marihuany. Výše uvedený vzorek však není možné považovat za dostačující pro jakékoli závěry či tvrzení. Skutečností však je, že již uvedený vzorek poměrně přesně popisuje reálný stav, tedy, že v sociálně vyloučených lokalitách jsou páchany drogové trestné činy související s výrobou a distribucí pervitinu.

Souralová (in Kašparová, Ripka, Janků, 2008, s. 41) k drogové problematice uvádí: *Mezi obyvateli lokalit jsou rozšířeny drogové závislosti a některé lokality jsou ve městě vyhlášené přítomností dealerů drog. Drogové závislosti a s nimi spojené sociálně patologické chování se v mnoha případech objevují již v raném věku u dětí. Ty již od útlého věku kouří (cca od 8 let), za poslední půlrok sleduje jedna z lékařek silný nárůst drogové závislosti u dětí kolem 14–15 let. Zatímco začátkem 90. let minulého století spousta mladistvých čichala toluen, v současné době lze podle ní pozorovat čtenější závislost na pervitinu, a to již od puberty.*

Z analýzy ze Středočeského kraje sice nevyplývala drogová trestná činnost spojená s drogou heroin, ale opak může být pravdou. Ve výroční zprávě Národní protidrogové

centrály za rok 2008 (NPC, 2008, s. 17) se uvádí: *Distribucí heroinu se v Brně a na území Jihomoravského kraje zabývají zejména osoby z bývalé Jugoslávie nebo z Turecka a dále osoby vietnamské národnosti a Romové. V poslední době se potvrzuje stále širší zapojení Vietnamců do organizace distribuce heroinu na území ČR. Romové zůstávají stejně jako v minulosti na pozicích koncových prodejců heroinu. Nízká čistota heroinu je způsobena tím, že distributoři drogu před jejím dalším prodejem ředí za účelem zvýšení svého finančního zisku.*“

Závěr

Cílem tohoto článku bylo poukázat na spojitost drogové trestné činnosti a sociálního vyloučení. Analýza výsledků vycházela sice z poměrně velkého vzorku celkové trestné činnosti spáchané ve Středočeském kraji za rok 2010, ale počet jedinců pocházejících ze sociálně vyloučených lokalit byl velmi nízký, pouze 9 jedinců. Tato analýza podle bydliště je velmi nepřesná, neboť osoby, které sice nemají své bydliště v sociálně vyloučené lokalitě, se trvale či přechodně v lokalitě zdržovat mohou. Např. drogově závislý jedinec, který má dobré domácí zázemí může mít své trvalé bydliště mimo sociálně vyloučenou lokalitu, ale fakticky může bydlet u druhé osoby (družka, přítelkyně, příbuzný, kamarád apod.), která v sociálně vyloučené lokalitě bydliště má.

Poměrně zajímavým faktem je, že z celkových 305 skutků bylo 78 spáchaných lidmi, kteří bydlí v obci, ve které se sociálně vyloučená lokalita nachází. Tento podíl již je 22,5 % a není tedy zanedbatelný. Sociálně vyloučená lokalita jistě neovlivňuje pouze osoby, které v ní žijí, ale celou obec, město popř. i okres. Jak jsem již uváděl výše, nezaměstnanost a chudoba vede k vyššímu podílu páchaní trestné činnosti a ta se již týká všech obyvatel. Trestná činnost je převážně páchaná na lidech či majetku, kteří žijí mimo sociálně vyloučenou lokalitu. Vychází to dost z logiky věci, neboť jedinci žijící ve vyloučených lokalitách téměř nic k odcizení nemají a navíc obyvatelé lokalit jsou dost často různými rodinnými svazky propojeni.

Drogová problematika má a obávám se, že bude mít v sociálně vyloučené lokalitě stále své místo. Vychází to již ze samotné lokality, která je ideálním podhoubím pro užívání, výrobu i distribuci drog. Preventivní programy v lokalitách často selhávají, nebo pouze snižují zdravotní rizika, která s užíváním drog souvisejí (onemocnění žloutenky typu C, HIV apod.). Obávám se, že prohlubující se chudoba a diskriminační incidenty, které se v současné době v České republice vyostřují, současnou situaci ještě zhorší.

Seznam bibliografických odkazů

- [1] BROŽ, Miroslav, KINTOVÁ, Petra, TOUŠEK, Ladislav. *Kdo drží černého Petra. Člověk v tísní*, 2007. ISBN 978-80-86961-27-9.
- [2] GABAL, Ivan. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha: Gabal Analysis & Consulting, 2006. 117 s.
- [3] KAŠPAROVÁ, Irena, RIPKA, Štěpán, JANKŮ, SIDIROPULU, Kateřina. (ed.) *Dlouhodobý monitoring situace romských komunit v České republice-Moravské lokality*. Praha: Rada vlády pro záležitost romské komunity, 2008. 374 s. ISBN 978-80-87041-56-7.
- [4] SVOBODA, Zdeněk, PYŠNÁ, Jana. Komplexní pojetí sociálních služeb jako efektivní intervenční model v sociálně vyloučených lokalitách. In: KOL. AUT. *Multidisciplinární přístupy pomáhajících profesí*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2007. S. 166 – 177. ISBN 978-80-7044-858-8.
- [5] *Trestní zákoník a trestný řád, zákon č. 40/2009 Sb, zákon č. 141/1961 Sb*. Olomouc: Anag, s.r.o., 2009. S. 15, 120 – 121. ISBN 978-80-7263-561-0
- [6] POLICIE ČESKÉ REPUBLIKY. *Útvary Policie ČR. Národní protidrogová centrála SKPV. Výroční zpráva 2008*. NPC Praha: 2008. [online]. [Cit. 2011-10-07]. Dostupné na internetu: <<http://www.policie.cz/clanek/vyrocní-zpravy.aspx>>.
- [7] INTERAKTIVNÍ MAPA. *Středočeský kraj*. [online]. [Cit. 2011-10-05]. Dostupné na internetu: <http://www.esfcr.cz/mapa/int_jm11_1_4.html>.
- [8] ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Aktualita – Archiv informací, míra nezaměstnanosti v červenci 2011*, [online]. [Cit. 2011-10-05]. Dostupné na internetu: <<http://www.stredocesky.czso.cz/xs/redakce.nsf/itisk/99002FBBE4>>.
- [9] Informace uváděné v analýze vycházející z informačního systému KSU – kriminalisticky sledovaná událost. Úplné informace nejsou veřejnosti běžně dostupné.

Kontakt

Mgr. Jan Kudry

Policie České republiky, Kriminální policie a vyšetřování

Územní odbor Beroun, Tyršova 1635, 266 01

Kontaktní adresa: Sedlec 70, Svatý Jan pod Skalou, 266 01, Česká republika

E-mail: kudry.jan@seznam.cz

Delikvencia a kriminalita v detských domovoch

Delinquency and crime in childrens' homes

Silvia VADKERTIOVÁ

Abstrakt

Cieľom príspevku je oboznámiť širšiu verejnosť s problematikou agresivity, delikvencie a kriminality v detských domovoch. V poslednej dobe sa aj tu rapídne zvýšil počet delikventných detí a detí s predispozíciami k páchaniu kriminálnej a delikventnej činnosti. Väčšina z nich pochádza zo sociálne slabších rodín. Niektoré už prichádzajú do detského domova s reálnymi skúsenosťami s trestnou činnosťou, v neposlednom rade so záznamy v registri trestov. Výskyt kriminality, ako vyplýva z viacerých výskumov je vyšší z nefunkčných rodín, prostredia, kde dieťaťu chýba citový vzťah, záujem o jeho život, problémy, i keď po materiálnej stránke je zabezpečené. Zároveň je preto potrebné si položiť adekvátne otázky, ako zabráňovať, resp. eliminovať tieto negatívne javy v detskom domove.

Kľúčové slová

Agresivita, delikvencia, detský domov, dieťa, kriminalita.

Abstract:

Aim of the paper is to introduce the issue of aggression, delinquency and crime in orphanages to wider public. The number of delinquent children and children with a predisposition to commit criminal and delinquent activity has dramatically increased in these institutions. Most of these children come from socially disadvantaged families. Some have already come to the orphanage with a real experience with crime or at least with a criminal record. The incidence of crime, as follows from several studies, is the higher in dysfunctional families – in an environment where the child lacks an emotional relationship, interest in his life and problems, although is provided in material side. It is therefore necessary to ask appropriate questions how to avoid, respectively eliminate these negative phenomena in an orphanage.

The key words:

Aggression. Delinquency. Orphanages. Child. Crime.

Zámerom príspevku je bližšie rozobrať podmienky a okolnosti kriminálnej činnosti dieťaťa z prostredia detského domova. Detský domov je subjekt, ktorý pracuje s deťmi a pre deti. Problematika kriminality bez ohľadu na miesto diania má široký záber. Nezaoberá sa iba riešením spáchaného trestného činu. Prednostne venuje pozornosť na jej predchádzanie, a to aj formou kvalitne realizovanej prevencie.

V posledných rokoch spoločnosť zaznamenala nárast kriminality a významné zmeny v štruktúre trestnej činnosti páchanej zo strany detí a mládeže. Štruktúra trestnej činnosti mládeže sa do určitej miery odlišuje od trestnej činnosti dospelých. Analýza vývinových

trendov výskytu sociálnej patológie v správaní detí a mládeže (agresivity, záškoláctva, delikvencie, kriminality, drogovej závislosti a pod.) za posledné desaťročie ukazuje, že nastal dramatický zvrät. Prudko sa zvýšila kriminalita, veľké rozmery nabera organizovaný zločin, rastie toxikománia, rôzne formy sociálneho parazitizmu, nezamestnanosť, bezdomovstvo a iné javy, ktoré sme predtým ani nepoznali. Stúpla nielen kriminalita dospelých, ale aj delikvencia mladistvých a maloletých detí.

Delikvencia a kriminalita v detských domovoch

Každoročne neúprosne vzrastá počet detí a mládeže, ktoré sa svojím správaním dostávajú do rozporu so sociálnymi normami alebo dokonca so zákonom. Tento alarmujúci údaj poukazuje na to, že dnešný mladý svet sa nevie vyrovnat' s mnohými zmenami spoločnosti, ale aj so zmenami vo svojom vnútri počas dospievania. Častokrát prichádzajú deti do detského domova z delikventného, kriminálneho prostredia, alebo samotným dôvodom vyňatia dieťaťa z rodiny je násilné správanie rodiča, alebo kriminálne správanie samého dieťaťa.

Podľa § 49 zákona 305/2005 o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele v znení neskorších predpisov, detský domov je prostredie utvorené a usporiadané na účely vykonávania rozhodnutia súdu o nariadení ústavnej starostlivosti, predbežného opatrenia a o uložení výchovného opatrenia. Detský domov dočasne nahrádza dieťaťu jeho prirodzené rodinné prostredie alebo náhradné rodinné prostredie. Zariadeniami náhradnej výchovy sú aj krízové centrá a reedukačné domovy pre deti a mládež. Diferencujú sa spravidla podľa špecifických výchovných potrieb detí. Problémami detí a mládeže sa zaoberajú aj špeciálne výchovné zariadenia, diagnostické centrá a reedukačné domovy pre deti a aj pre mládež.

Detské domovy plnia úlohy aj pri ochrane detí pred sociálno-patologickými javmi, v prevencii problémového vývinu detí, delikventného vývinu detí a pri výkone ústavnej výchovy. Detské domovy sú zariadenia výchovnej prevencie v podmienkach náhradnej starostlivosti. Zabezpečujú odbornú profesionálnu pomoc deťom zo sociálne alebo výchovne zlyhávajúceho prostredia a deťom s narušeným psychosociálnym vývinom.

Negatívne javy v detskom domove:

- agresivita a agresia,
- útoky
- klamanie,
- úteky a túlanie,
- krádeže,

- záškoláctvo,
- vandalizmus,
- šikanovanie,
- alkohol a drogy,
- cigarety,
- sexuálne rizikové správanie.

Agresivita a agresia

Agresívne správanie je správanie spoločensky nežiaduce, rizikové pre iných aj pre samotné dieťa, či mladého človeka. Agresia nie je len bitka, fyzické napádanie ale zaraďuje sa pod ňu široký repertoár nepriamej agresie, na ktorú spoločnosť je veľmi bohatá. Teda klamstvo, žalovanie, poškodzovanie mena iných (ohováranie), všetko to, čo dieťa alebo mladý človek robí vedome s úmyslom poškodiť iného a pociťuje z toho radosť. Do značnej miery takéto správanie je zapríčinené vplyvom spoločnosti, demokracie, médiami, slobodou voľby, viac možností uspokojovania potrieb. Toto je však na poslednom mieste. Na prvom mieste je vždy rodina a vzťahy v rodine.

Dieťa v detskom domove nemá vôbec, alebo má len čiastočný, málo sporadický vzťah k rodine. Častým javom je, že od svojho umiestnenia stráca akýkoľvek kontakt s rodičmi, resp. ho vôbec nenachádza z dôvodu nezájmu rodičov. Suplovať rodičovskú lásku pedagogickými zamestnancami, vychovávateľmi, alebo inými zamestnancami (psychológ, rodič) nenahrádza pravý rodičovský vzťah. Teda o rodinnom vzťahu v detských domovoch nemožno ani hovoriť. Často sa stretávame s tým, že dieťa v rámci organizačnej štruktúry je rozdelené od ostatných súrodencov, alebo na druhej strane citový vzťah k inej osobe (vychovávateľovi) je pretrhnutý jeho odchodom, preradením do inej výchovnej skupiny.

Agresívne správanie nevzniká spontánne z jedného dňa na druhý. Má vždy procesuálny vývin, trvá to čas, kým sa rozvíja. Podmienky pre jeho rozvoj sú v rodinnom prostredí, alebo v prostredí, kde sa vedome alebo nevedome posilňujú tieto vzorce správania a konania. Vždy tu platí teória frustrácia - agresia. Akcia - reakcia. Agresívne správanie je tiež evokované istými závislosťami, napríklad ak je dieťa viac závislé na hodnotení, ak je závislejšie na materiálnych veciach, počítači, mobile, na človeku, na známke...a i. V rodinnom prostredí sa tieto závislosti prirodzene regulujú.

V podmienkach detského domova je táto výchovná úloha zložitejšia a ťažšia. Nakoľko tieto deti sú náchylnejšie k nezrelému správaniu a sú nastavené k okamžitému uspokojovaniu svojich potrieb. A ak mu niekto vstúpi do uspokojovania týchto potrieb, tak sa môže prejaviť

agresívne. Niečo mimo neho je dôležitejšie než pocit vnútorného ja. Agresivita je súčasťou ľudskej prirodzenosti. Hrá veľkú úlohu vo vývoji dieťaťa. Úlohu rovnako veľkú, ako láska. Vnútorná prudkosť dodáva dieťaťu energiu a motiváciu, ktoré sú potrebné k seba prekonávaniu. Podporuje úspech, no len v tom prípade, ak zostane v medziach, ktoré sú pod kontrolou. Úlohou výchovy nie je teda agresivitu celkom odstrániť, ale usmerniť ju, aby bolo možné mobilizovať túto energiu pre dosahovanie pozitívnych cieľov.

Agresivita ako odpoveď jedinca na podnety signalizujúce ohrozenie nie je „zlá“ alebo „dobrá“. Určitá miera agresivity v rámci pravidiel je žiaduca pre úspech napríklad v športe alebo pre normálne fungovanie človeka.

Častým dôvodom agresívneho správania dieťaťa v detskom domove je syndróm CAN. V tomto prípade môžeme hovoriť u takto identifikovateľného dieťaťa o jeho prenose negatívnych zážitkov, pocitov z úmyselného a dlhodobého ubližovania k agresívnemu správaniu voči iným.

Útoky

Deti a mladí ľudia nemajú zábrany útočiť ani na dospelých. Útoky, či už fyzického charakteru, alebo slovnému sú väčšinou zamerané na najbližšie osoby. V tomto prípade na výchovného pracovníka, ktorý je v priamom kontakte s dieťaťom. Škála útočných prejavov dieťaťa voči vychovávateľovi nadobúda v súčasnosti na intenzite. Systém pochvál a pozitívneho prístupu sa málokedy stretne s porozumením. Účinnosť pochvál a trestov nemá dostatočnú odozvu vo výchovnom procese. Zarážajúce je, že útočné prejavy detí v detskom domove sa začínajú objavovať aj u nižších vekových kategóriách. Prirodzeným spôsobom preberajú tieto nevhodné vzorce správania od starších detí a mladých. Stávajú sa osvedčeným prvkom pri získaní výhod bez princípu zásluhovosti.

Klamanie

Klamstvo nie ojedinelým javom v správaní dieťaťa v detskom domove. Samo dieťa nevie rozlíšiť rovinu klamstva a pravdy. Klamstvo je väčšinou spôsobom úniku z nepríjemnej, ťaživej situácie. Túto situáciu dieťa nevie riešiť a nechce. Klamstvo je medzi deťmi, tzv. spojencom voči samotnému vychovávateľovi, resp. inému zamestnancovi zariadenia. Pravé klamstvo je zámerné, človek si uvedomuje, že nehovorí pravdu. V tomto prípade je v pozícii obranného mechanizmu na získanie prospechu, vyhnutiu sa problému. Iným prípadom sú klamstvá, ktoré poškodzujú inú osobu alebo sú zamerané na získanie osobného prospechu,

pričom tým znevýhodňujú ostatných. V tomto prípade nejde o obranu v núdzi a klamstvo sa spájajú s ďalšími negatívnymi prejavmi, ako sú egoizmus, či citová otupenosť.

Úteky a túlanie

Útek je v podstate únikovou reakciou na ohrozujúce alebo inak neprijateľné prostredie. Ide o svojvoľné vzdialenie sa jedinca od výchovného zariadenia. Návrat môže byť spontánny alebo nedobrovoľný. Nedobrovoľný návrat je v sprievode polície. Pri týchto prípadoch detský domov postupuje podľa zákona o sociálnoprávnej ochrane a sociálnej kuratele, kde túto skutočnosť oznamuje do 24. hodín polícii.

Úteky sú realizované najčastejšie z nasledujúcich dôvodov:

- reaktívne, impulzívne úteky, ktoré sú skratovou reakciou na nezvládnutú situáciu v školskom prostredí, či v prostredí zariadenia;
- chronické úteky, ktoré sú plánované a vopred pripravované, väčšinou sa jedinec dobrovoľne nechce vrátiť /väčšinou do známeho prostredia/;
- túlanie, ktoré väčšinou nadväzuje na úteky a je charakteristické dlhodobjším opustením detského domova.

Návrat, či už dobrovoľný, alebo nedobrovoľný je vždy zaťažujúci, či už pre dieťa alebo samotné zariadenie. Vzniká pocit neistoty a obáv, kedy bude dieťa reagovať rovnakým spôsobom. Predchádzať útekom je takmer nemožné. Napriek individuálnej intervencii odborných pracovníkov DeD, dieťa, mladý človek si nevie a nechce dostatočne uvedomovať riziká spojené s útekom a túlaním (drogy, prostitúcia, neznáme prostredie, žiadne istoty, delikventná spoločnosť.. a i.).

Krádeže

V poslednej dobe asi jedným z najčastejších delikventných správání sú krádeže v detskom domove. V mnohých prípadoch je opakujúca činnosť, ktorá je riešená zásahom polície. Krádeže realizované priamo v prostredí detského domova, či vo vonkajšom prostredí (obchod, škola...). Krádež by sme mohli definovať podľa výskytu:

- menej závažné, tzv. príležitostné krádeže,
- závažnejšie plánované krádeže (zúčastňuje sa ich zväčša viacero detí),
- opakované krádeže.

Krádeže patria medzi najčastejšiu páchanú trestnú činnosť predelikventov a delikventov.

Druhy krádeží detí z detského domova:

- vreckové krádeže,

- krádeže v obchode,
- krádeže bicyklov,
- krádeže v detskom domove,
- krádeže osobných vecí,
- krádeže v školskom prostredí.

Záškoláctvo

V krátkosti je možné záškoláctvo zdefinovať ako zámerné vyhnutie sa subjektívne neúnosnej záťaži u dieťaťa, ktorú predstavuje škola. Príčinou môže byť strach, napríklad zo zlej známky. V tých horších a zväčša opakujúcich sa prípadoch, dieťa školu nenavštevuje, lebo to nepovažuje za dôležité. Výskyt záškoláctva v poslednom období nadobúda zvýšené tendencie aj v zariadeniach s nariadenou ústavnou starostlivosťou. Neodmysliteľným faktom zostáva, že do detského domova prichádzajú deti s návykom záškoláctva. V týchto prípadoch je obtiažne s nimi pracovať na jeho odstraňovaní, resp. nabúrajú nabehnutý systém fungovania aj u iných deťoch. Scenár záškoláctva sa u detí opakuje. Ráno odchádzajú do školy, pri rizikových jedincov aj v sprievode vychovávateľky. To sa deje v prípadoch, keď sa školské zariadenie nachádza v tej istej lokalite ako detský domov. Po prvých vyučovacích hodinách škola signalizuje útek dieťaťa, resp. dieťa vôbec nepríde do školy. Čas, ktorý má vyhradený na školu trávi so svojimi rovesníkmi a rizikovými osobami v parkoch, vzdialených miestach, kde väčšinou prichádza aj k páchaniu trestnej činnosti.

Situácia vo vzťahu k riešeniu záškoláctva je náročnejšia na rozdiel od minulého obdobia. Dieťa sa dostávalo do reedukačných zariadeniach hlavne kvôli záškoláctvu. Dnes pribúda viac mladých zlodejov, násilníkov či narkomanov. Záškoláctvo je iba pridruženým javom k závažnejším patologickým prejavom. V reedukačných centrách sa zoskupujú deti s ťažkými psychickými traumami, deti alkoholikov, záškoláci, jedinci s recidívou trestnej činnosti na jednom mieste.

Vandalizmus

Vandalizmus v odbornej terminológii je charakterizované ako bezúčelné, nezmyselné ničenie vecí. Okrem potešenia z ničenia, devalvovanie hodnôt, tak súkromných či verejných, neprináša žiadny zisk. Vandalizmus v prostredí detského domova sa prejavuje v poškodzovaní zariadenia a vecí iných detí. Najčastejšie je to možné badať v izbách a spoločenských miestnostiach detí.

Možné príčiny vandalizmu v detskom domove:

- z nevládnutej akútnej frustrácie,
- protest, či revolta,
- uvoľnenie nahromadených emócií.

Šikanovanie

Šikanovanie má najčastejšie popis násilného a ponižujúceho správania sa jednotlivca, skupiny voči slabším a znevýhodneným, či už vekom, postavením alebo fyzickými dispozíciami. Šikana celkovo sa objavuje, či už v zariadeniach detského domova, alebo v školskom prostredí. Hlavným cieľom šikanovania je zisk u detí smerom k cigaretám, jedlu, peniazom, získaniu si rešpektu... a i.. Šikanovanie sa neobjavuje iba medzi deťmi v zariadení, ale aj v prostredí školy, kde sa pohybujú. Šikanovanie je určitou formou agresie a výrazný fenomén, ktorý sa rozmáha v spoločnosti. Je najčastejším problémom detí a dospelých, pričom jeho následky sú dlhodobé a prejavujú sa u obetí a páchatel'ov aj v dospelom veku.

Užívanie drog

Podľa svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) drogou je taká látka, ktorá, ak je vpravená do živého organizmu, môže pozmeniť jednu alebo viac jeho funkcií. (Strieženec, 1996). Rozlišujeme legálne drogy napr.(alkohol, tabak, kofeín) a nelegálne drogy (marihuana, kokaín, pervitín).

Korigovanie takýchto javov v detských domoch sú zabezpečené kontrolami, alebo tzv. raziami zo strany polície. Venuje sa zvýšený dohľad u detí, kde je riziko ich výskytu, užívania, či distribúcie. Zo strany polície aj zo strany zariadenia je zavedená prevencia drogovej závislosti, ktorá mala svoje opodstatnenie a aj má.

Alkohol

Hranica, od ktorej je povolené podávať osobám alkohol je zákonom stanovená na 18. rokov. Alkohol môže byť mladými ľuďmi vnímaný ako jedno z privilégií dospelosti a jeho požívaním sa zaraďujú a sú prijímaní medzi svojich vrstovníkov. V skupine rovesníkov je prostriedkom k uľahčeniu kontaktov a tiež relaxom.

Na konzumáciu alkoholu mladými ľuďmi má vplyv i reklama, ktorá ho spája s kamarátstvom, sexuálnou príťažlivosťou, dobrodružstvom, a pod. Málokedy médiá ukazujú negatívne dôsledky požívania alkoholu, ako sú rôzne nehody, zranenia a násilie.

Alkohol je nebezpečný aj vzhľadom k nízkej tolerancii jeho zvládnutia k svojej telesnej stavbe u detí, čím sa stáva nebezpečným (otrava alkoholom). U detí v detskom domove je

tento problém vážnejší, pretože hrdinstvo s alkoholom nezažíva sám, ale spolu s ostatnými. Príležitosťami ku kontaktu s alkoholom sú vychádzky, kde má často voľný prístup k jeho zabezpečeniu. Tieto prípady sa niekedy končia aj hospitalizáciou v nemocnici.

Cigarety

Fajčenie ako neodstrániteľný a ťažko regulovateľný zlovyk u detí všeobecne, ale i v detskom domove. Väčšina mladých ľudí si uvedomuje, aké riziká prináša fajčenie, no i napriek tomu podceňujú škodlivosť jeho vplyvu na svoje zdravie. Keďže okamžitý účinok fajčenia je vnímaný pozitívne, nezamýšľajú sa nad jeho negatívnym pôsobením z dlhodobejšieho hľadiska. Samo dieťa, mladý prichádza z prostredia, kde fajčenie je prirodzené a je spoločensky akceptovateľné. Odučiť ich je mnohokrát ťažké, resp. nemožné. Svoju potrebu si uspokojujú z vreckového, z ktorého si kupujú cigarety. Fajčenie uvádzajú ako pomoc pri zvládaní každodenných starostí, pri kontakte s opačným pohlavím. Fajčenie je aj začiatkom a spojivom k ďalším rizikovým prejavom, pitie alkoholu, fajčenie marihuany. (Kyasová, 2003).

Sexuálne rizikové správanie

Sexualita je dôležitou súčasťou identity adolescentov. Informácie o nej získavajú najmä od kamarátov a z médií. Rodina a škola, v našom prípade vychovávateľ je oproti tomu v oslabenej pozícii. Dostatočnú informovanosť o pohlavnom živote a jeho rizikách získavajú adolescenti väčšinou až na strednej škole. (Macek, 2003). To sa považuje za problém, pretože mladí ľudia začínajú sexuálne žiť v čase, keď ich informovanosť o možnom nebezpečenstve (napr. sexuálne prenosné choroby) je minimálna, resp. žiadna.

Nakoľko v detských domovoch je 85% detí z rómskeho pôvodu, ich sexuálna aktivita začína v skoršom veku. Poradenstvo, rozhovory na tému zdravého partnerského vzťahu, intímneho života, plánovaného rodičovstva neprináša pozitívnu odozvu u detí a mladých. Nižší vek prvého pohlavného styku súvisí s celkovým životným štýlom. Odkladanie prvého sexuálneho zážitku na neskorší čas je pre nich neprijateľné. Adolescenti, ktorí fajčia, konzumujú alkohol, drogy a správajú sa rizikovo i v iných oblastiach. Začínajú žiť sexuálne v skorom veku, striedajú viac partnerov a často sa u nich objavujú pohlavne prenosné choroby. Okrem pohlavne prenosných chorôb je závažným rizikom možnosť otehotnenia partnerky. I keď je zákonná hranica pre koitarché u nás stanovená na 15 rokov, dospievajúci ešte nie sú dostatočne zrelí na výchovu detí. Preto mnohé predčasné tehotenstvá končia interrupciou, čo má ďalšie neblahé dôsledky na psychické i fyzické zdravie ženy. Možnosť

antikoncepcie je pre nich nevhodná, pretože vzniká riziko nedodržania pravidelného užívania. Antikoncepčná metóda v niektorých prípadoch by bola spojená s častým striedaním partnerov.

Záver

Deti v detskom domove je potrebné usmerňovať tým správnym smerom. Je nevyhnutá starostlivosť v detských domovoch zo strany odborných pracovníkov – psychológov, sociálnych pracovníkov a vychovávateľov a to zabraňovaním a predchádzaním patologických javov u detí. Ale aj o to ako napraviť už napáchané škody a zmierniť ich dôsledky! Vrátiť deťom ich možnosti na lepší začiatok!

Usilovať sa a vytvárať v nich také vlastnosti, ktoré budú predpokladom k plynulému začleneniu do spoločnosti. Ako napr. schopnosť pracovať, správne sa rozhodovať a konať, niesť zodpovednosť za svoje konanie, nájsť správny vzťah k sebe, ľuďom a k celej spoločnosti, vzdelávať sa. Tieto atribúty sú podstatné pri predchádzaní protispoločenskej a trestnej činnosti detí a mladých dospelých. Treba aby u tých, ktorí pochybili, aby sa z nich poučili, pochopili svoje chyby a prijali zodpovednosť za svoje správanie, a to rešpektovaním zákonov a akceptáciou noriem v spoločnosti.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] KYASOVÁ, Miroslava. 2003. *Kouření cigaret a další formy rizikového chování adolescentů*. Československá psychologie. 2003. 56-64. ISSN 0009-062X.
- [2] MACEK, Petr. 2003. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003. 141 s. ISBN 80-7178-747-7.
- [3] STRIEŽENEC, Štefan. 1996. *Slovník sociálního pracovníka*. Trnava : AD, 1996. 255 s. ISBN 80-967589-0-X.
- [4] Zákon č.305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Dostupné na internete: <<http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisCislo=305&Rocnik=2005>>.

Kontakt

PhDr. Bc. Silvia Vadkertiová

Detský domov Kolárovo

Adresa pracoviska: Dvory nad Žitavou 94131, E. Štúra 25

E-mail: vadkertiova.silvia@zoznam.sk

Negatívny vplyv školského prostredia na delikvenciu mládeže v meste Považská Bystrica

Negative Impact of School Environment on Youth Delinquency in Považská Bystrica

Martin VEREŠ, Miroslava HÚDEKOVÁ

Abstrakt

Problematike príčin delikventnej mládeže sa venuje veľká pozornosť, pretože neustále stúpa, predovšetkým v posledných rokoch. Strieženec (1996) definuje delikvenciu ako nedodržiavanie sociálnej normy a konanie proti nej. Je to správanie, ktoré je v rozpore so sociálne uznávanými normami. Náš príspevok je obsahovo zameraný na problematiku vplyvu školského prostredia na delikvenciu detí a kriminalitu mládeže. Práca je určená najmä školským sociálnym pracovníkom, ako i všetkým sociálnym a pedagogickým pracovníkom, ktorí si na základe našich teoretických poznatkov a výsledkov prieskumu môžu rozšíriť prehľad v danej problematike.

Kľúčové slová

Delikvencia, Patologický jav, Poruchy správania, Prevencia, Šikanovanie, Školská sociálna práca, Školské prostredie, Záškoláctvo

Abstract:

Causes of delinquent youth issues are given much attention, as they constantly increasing, particularly in recent years. Strieženec (1996) defines delinquency as a social non-compliance with standards and procedures against him. It is behavior that is contrary to accepted standards of social. Our contribution is focused on content issues impact the school environment on children's delinquency and youth crime. The work is intended mainly school social workers, as well as all social and educational workers who, on the basis of our theoretical knowledge and the survey results may extend the review in this issue.

The key words:

Delinquency, Pathological phenomenon, Behavioral disorders, Prevention, Bullying, Social work, School environment, Truancy

Úvod

Predmetom sociálnej práce je okrem iného aj skúmanie problémov, či už spoločenských alebo u jednotlivca, ku ktorým dochádza v konkrétnych ekonomických, psychologických, zdravotných podmienkach, a riešenie týchto problémov všetkými dostupnými metódami a možnosťami. Jedným zo spomínaných problémov i delikvencia, ktorá je v súčasnosti azda najfrekvencovanejším slovom a javom rozšíreným už aj u detí a mládeže. Delikvencii sa venuje veľká pozornosť hlavne preto, že sa dotýka detí a mládeže. Náš príspevok je obsahovo zameraný na problematiku vplyvu školského prostredia na delikvenciu detí a kriminalitu mládeže. Charakterizuje faktory školského prostredia, ktoré poruchy správania spôsobujú a

rozširujú, ich formy a príčiny. Článok obsahuje prieskum realizovaný na stredných školách v Považskej Bystrici, ktorého výsledky z oblasti šikanovania, záškoláctva, krádeží, vandalizmu a užívania legálnych i nelegálnych drog podávajú konkrétny obraz o situácii na školách.

Delikvencia a kriminalita mládeže

Delikvencia je považovaná za nemorálny, antisociálny a sociálne patologický prejav, v krajnom prípade sa považuje za trestný čin alebo priestupok. Rôzne kriminalistické, sociologické a psychologické teórie naznačili jej multifaktoriálnu podmienenosť.

„Delikvencia – jedná sa o správanie, ktoré sa týka nielen kriminality. Zahŕňa také činy, ktoré sú tzv. inak trestné. Patria sem napríklad priestupky, trestná činnosť osôb vo veku mladšom ako 15 rokov, kedy nie je možné trest z dôvodu veku uložiť. Veľmi často býva delikvencia používaná v súvislosti s nežiaducim a neprijateľným správaním detí a mládeže. V prípade mladistvých sa tiež používa pojem juvenilná delikvencia.“ (Fischer et al, 2009, s157) Vážnym ukazovateľom je skutočnosť, že na celkovom počte páchatel'ov trestnej činnosti na Slovensku je podiel detí a mládeže v priemere (roky 2003-2009) 13,27 %, čo dokazujú výsledky štatistik Štatistického úradu Slovenskej republiky.

Iné štatistické prieskumy hovoria, že naďalej rastú prípady násilnej a mravnostnej kriminality, najmä u mladšej vekovej skupiny maloletých detí. Preto je dôležité zamerať sa predovšetkým na prevenciu kriminality u čo najmladšej vekovej kategórie a sledovať ju už na prvom a druhom stupni základných škôl. Najväčší podiel trestnej činnosti mládeže tvorí majetková kriminalita, na druhom mieste násilná kriminalita a ekonomická kriminalita.

Činitele podieľajúce sa na kriminalite mládeže sú sociálno-ekonomické činitele v spoločnosti, najmä nezamestnanosť, drogová závislosť, sociálne problémy, rodinné prostredie, sociálne prostredie a samozrejme poruchy osobnosti, ktoré už od detstva spôsobujú poruchy správania, prerastajú až do delikvencie a kriminality.

U mládeže sa registrujú krádeže, podvody, šikanovanie, rôzne druhy násilností, drogy a pod ich vplyvom útoky proti zdraviu a životu, vydieranie, sexuálne delikty, príživníctvo, tuláctvo, výtržníctvo, imitácia nebezpečných asociálnych a neofašistických skupín.(Kačáni et al., 1999)

Delikventnosť sa viaže na obdobie puberty a začiatok adolescencie. V tomto období dochádza k rozhodnutiu, či mladý delikvent bude pokračovať v patologickom správaní aj v budúcnosti alebo dôjde po dočasnom vylúčení k návratu k norme. Delikvent normy neuznáva, porušuje ich a má k nim negatívny vzťah. Nedisciplinované sa správa v rodine, škole.

Najčastejšie prejavy takéhoto správania sú agresivita, záškoláctvo, bezúčelné ničenie cudzích vecí, krádeže, ale i pohlavná aktivita. (Čubirková, 2009a)

Hoci existuje viac činiteľov podmieňujúcich vznik delikvencie u mládeže, my sa zameriame na školské prostredie.

Škola ako kriminogénny faktor

Škola je inštitúciou, ktorá plní nielen vzdelávaciu úlohu, ale učitelia mládež vychovávajú, zaujímajú sa o ich socializáciu, morálku, pomery v rodine, trávenie voľného času a povinností jej stále pribúda. Škola taktiež bráni vývoju kriminality, sleduje a formuje delikventné sklzy u detí a hľadá riešenie. Realizuje spoluprácu s rodinou, so sociálnymi pracovníkmi, psychológmi a inými odborníkmi.

Matoušek et. al. (1998) uvádza, že napriek tomu sa tiež potvrdil aj negatívny vplyv školského prostredia na dieťa. Jeho pobyt v škole máva problémový charakter, prejavuje sa častejšie odmietaním zo strany triedneho kolektívu, spolužiakmi, šikanovaním, nežiaduco sa správa v škole, nie je schopné dodržiavať školský poriadok, má konflikty s učiteľmi, spolužiakmi, nemá záujem o učenie, má strach z trestov za zlú známku a stáva sa záškolákom, dosahuje nedostatočný prospech a prepadáva v jednotlivých ročníkoch. Dieťa ovplyvňuje aj kolektív triedy, stálosť alebo zmeny kolektívu, organizácia práce v škole, sústava trestov a odmien, stupeň umiernenosti a vôbec úroveň výchovnej a taktiež vzdelávacej práce školy. Škola predstavuje širší kolektív, v ktorom sa morálne formuje osobnosť každého jedinca. V súvislosti so školou a delikventným jednaním sa medzi typické osobnostné charakteristiky delikventných jedincov dajú zahrnúť: znížená mentálna úroveň, znížená schopnosť adaptácie k požiadavkám školy, znížený zmysel pre zodpovednosť a zvýšená pohotovosť k tvorbe asociálnych návykov (napr. záškoláctvo). Matoušek et al. (1998) uvádza, že vyššie riziko sociálneho zlyhania majú deti, resp. podskupiny detí zle v škole prospievajúcich, s vyšším potenciálom agresivity, s vlastnou subkultúrou oddelenou od vplyvu učiteľa a školy, resp. napojenú na potenciálne asociálne vplyvy (herne, zdroje alkoholu, drog, kriminálne gangy ap.).

Faltin (1972) pripisuje nedostatočný prospech delikventných detí a mladistvých predovšetkým negatívne mu vzťahu ku škole a k učeniu. Previnilá mládež sa necíti dobre v škole, vyučovanie ju nezaujíma a preto vyrušuje. A keď sa ju nepodari získať pre prácu v škole, opúšťa ju, túla sa, v dôsledku čoho zaostáva vo vedomostiach, opakuje triedy a máva nedostatočný prospech aj vtedy, keď je mentálna úroveň nadpriemerná. Keď sa mentálna úroveň pohybuje od priemeru po vyšší nadpriemer a keď má dieťa alebo mladistvý aj záujem

o niektoré predmety alebo o šport, prípadne inú mimoškolskú činnosť, škola by sa mala všetkými spôsobmi vynasnažiť získať takýchto jedincov pre učenie, za podpory rodiny, lekára, pediatra, psychiatra a psychológa ich resocializovať.

Štruktúra a úroveň vplyvu školského prostredia na delikvenciu a rizikové správanie mládeže

Ako sme už vyššie uviedli, školské prostredie má nezanedbateľný vplyv na delikvenciu mladých ľudí. V našom príspevku sme sa zamerali na mládež navštevujúcu druhý stupeň základnej školy a tiež mládež navštevujúcu stredné školy v meste Považská Bystrica, pretože práve mládež vo vekovej kategórii od trinásť do osemnásť rokov je podľa Kalinu (2003) považovaná za rizikovú, ktorá je negatívnym sociálnym javom ohrozená viac ako zvyšok populácie. Oslovili sme žiakov siedmeho, ôsmeho a deviateho ročníka základných škôl i študentov stredných škôl v meste Považská Bystrica.

Celkovo sa na prieskume podieľalo 629 respondentov základných a stredných škôl v meste Považská Bystrica, z toho bolo 164 žiakov základných škôl - 65 dievčat a 99 chlapcov, a 465 študentov stredných škôl, z čoho bolo 188 dievčat a 277 chlapcov. Celkovo teda vzorku tvorilo 253 dievčat (40 % respondentov) a 376 chlapcov (60 % respondentov).

Zber údajov prebiehal v mesiacoch január a február 2011 na druhom stupni (siedmy, ôsmy a deviaty ročník) dvoch základných škôl v Považskej Bystrici a štyroch 48 stredných školách v Považskej Bystrici. Dve boli stredné odborné školy (bývalé stredné odborné učilištia), kde po ukončení štúdia dostávajú študenti výučný list, ďalšie dve boli stredné školy, kde študenti ukončujú štúdium maturitnou skúškou, čiže po ukončení dostávajú maturitné vysvedčenie.

K zisteniu celkovej situácie v školskom prostredí je najvhodnejšie získať údaje z čo najväčšieho počtu respondentov. Z tohto dôvodu sme zvolili dotazníkovú metódu, ktorá je jednou z metód kvantitatívneho výskumu. Dotazník je určený predovšetkým k hromadnému získavaniu dát, kde je veľkej vzorke respondentov položený rovnaký počet otázok z rôznych oblastí písomnou formou. Pavlíček et al. (2007, s. 34) definuje dotazník ako „techniku hromadného terénneho zberu údajov, pri ktorej sú potrebné informácie získavané od skúmaných osôb písomne, prostredníctvom odpovedí na otázky predtlačené v zvláštnom formulári.“ Dotazník bol neštandardizovaný, zostavený z 30 otázok. Z toho bolo 28 otázok uzavretých a 2 otvorené otázky.

Na zistenie závislosti medzi počtom neospravedlnených hodín a študijným priemerom žiakov a študentov bola použitá korelačná analýza. Informácie potrebné pre vykonanie

analýzy nám boli poskytnuté zástupcami riaditeľov škôl, rovnako ako pri dotazníkovej forme bola i tu zachovaná anonymita respondentov.

Cieľom nášho prieskumu bolo *preskúmať štruktúru a úroveň vplyvu školského prostredia na delikvenciu a rizikové správanie mládež.*

Na základe naštudovanej literatúry a vyššie uvedeného cieľa sme sformulovali nasledujúce hypotézy:

Hypotéza 1

Študenti strednej školy, ktorí majú štúdium ukončené výučným listom, majú väčšiu tendenciu delikventného správania ako študenti stredných škôl s maturitou.

Hypotéza 2

Zhoršený prospech priamo lineárne súvisí s počtom neospravedlnených vymeškaných hodín.

Overenie hypotézy 1

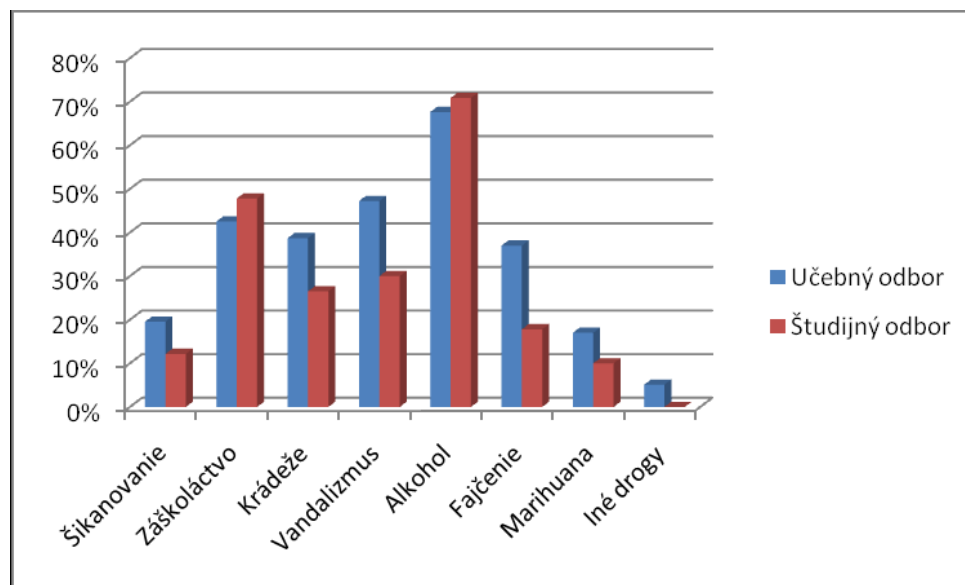
Študenti strednej školy, ktorí majú štúdium ukončené výučným listom, majú väčšiu tendenciu delikventného správania ako študenti stredných škôl s maturitou.

Ako uvádza Fischer et al. (2009, s. 161) „významným sociálnym faktorom je i dosiahnutá úroveň vzdelania a s ňou spojené postavenie v spoločnosti. Páchatelia kriminálneho správania dosahujú všeobecne nižšiu úroveň vzdelania a často sa seberealizujú z hľadiska spoločenského postavenia v nižších sociálnych vrstvách.“ Na základe tohto tvrdenia sme si stanovili hypotézu 1, ktorou sme overovali či sa u študentov, ktorí navštevujú učebné odbory (po ukončení vzdelania dostávajú výučný list, čiže bývalé stredné odborné učilišťa) vyskytuje delikventné správanie v rozšírenejšej forme v porovnaní so študentmi študijných odborov (štúdium ukončujú maturitnou skúškou).

Z výsledkov nášho prieskumu vyplýva, že z hľadiska typu školy je šikanovanie najviac rozšírené na stredných odborných školách (bývalých SOU). Takmer polovica (49 %) respondentov – aktérov šikanovania pochádza práve z tohto typu školy. 30 % incidentov bolo zistených u respondentov navštevujúcich stredné školy a najmenej (20 %) respondentov, ktorí majú skúsenosť so šikanovaním v roli iniciátora, navštevujú základnú školu. Zo žiakov základnej školy mali najväčší podiel na šikanovaní žiaci deviateho ročníka – 68 %, žiaci ôsmeho a rovnako i siedmeho ročníka označili iniciovanie šikanovania v 16 %.

Pre komplexné zhrnutie výsledkov k Hypotéze 1 uvádzame graf, kde sú jednotlivé druhy rizikového správania uvádzané porovnaním na jednotlivých druhoch škôl rozdelených na študijný a učebný odbor.

Graf 1 Porovnanie miery delikventného správania študentov študijného a učebného odboru

K najčastejším prejavom rizikového správania sa u študentov oboch druhov škôl vyskytovala konzumácia alkoholu – u študentov učebného odboru v rozsahu 68 %, u študentov študijného odboru v rozsahu 71 %. Naopak najmenej uvádzanou odpoveďou bolo užívanie ostatných nelegálnych drog. To uviedlo len 5 % študentov učebného odboru, študenti študijného odboru sa k užívaniu ostatných nelegálnych drog nepriznali. Vyšší výskyt podľa jednotlivých kategórií rizikového správania sme zistili u študentov študijného odboru len pri užívaní alkoholu a záškolačtve, v ostatných prípadoch to bolo naopak. Po vyhodnotení otázok teda môžeme uviesť, že u študentov učebného odboru, teda bývalých stredných odborných učilíšť sa delikventné a rizikové správanie objavuje vo väčšom rozsahu, čo nám hypotézu 1 potvrdzuje.

Hypotéza 2

Zhoršený prospech priamo lineárne súvisí s počtom neospravedlnených vymeškaných hodín.

Faltin (1972) pripisuje nedostatočný prospech delikventných detí a mladistvých predovšetkým negatívnemu vzťahu ku škole a k učeniu. Previnilá mládež sa necíti dobre v škole, vyučovanie ju nezaujíma a preto vyrušuje. A keď sa ju nepodarí získať pre prácu v škole, opúšťa ju, túla sa, v dôsledku čoho zaostáva vo vedomostiach, opakuje triedy a máva nedostatočný prospech aj vtedy, keď je mentálna úroveň nadpriemerná. S časovým odstupom niekoľko rokov sme zisťovali, či má počet vymeškaných neospravedlnených hodín vplyv na študijné výsledky a priemer respondentov aj v súčasnosti. Predpokladali sme, že s rastom

počtu neospravedlnených hodín sa bude zhoršovať študijný priemer študentov, naopak s nízkym počtom neospravedlnených hodín sme predpokladali lepší študijný priemer.

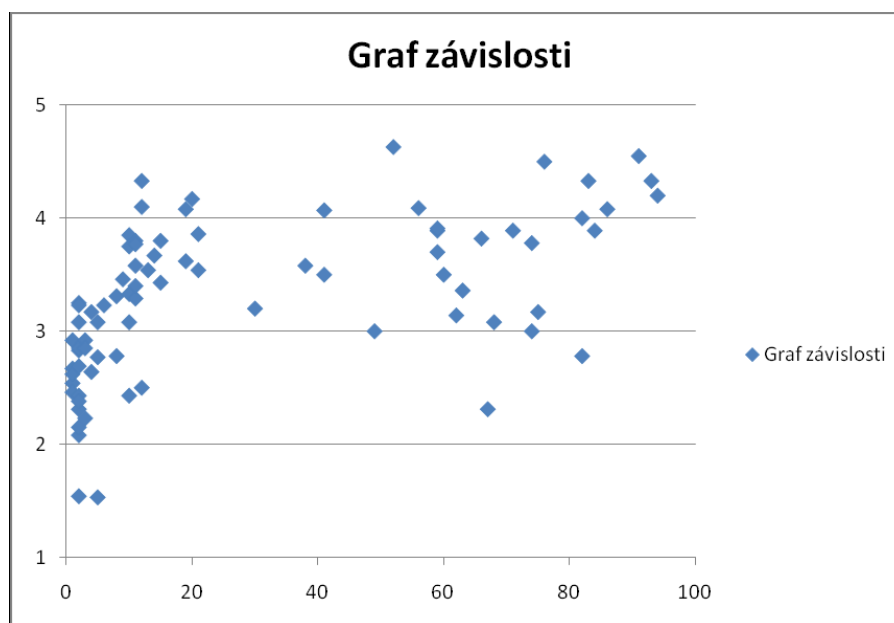
Hypotézu sme neoverovali dotazníkovými otázkami, na zistenie závislosti sme spracovali údaje o študentoch, ktoré nám poskytli zástupcovia riaditeľov rôznych typov škôl, konkrétne dvoch základných škôl, dvoch bývalých stredných odborných učilíšť a dvoch stredných škôl. Na základe vzťahu uvedeného v predchádzajúcej kapitole sme vypočítali hodnotu koeficientu korelácie. Čiastkové sumy sme získali spočítaním jednotlivých hodnôt, druhých mocnín a násobkov hodnôt premennej X (počet neospravedlnených vymeškaných hodín) a premennej Y (priemerná známka). Vypočítané sumy uvádzame v tabuľke 2.

Výpočet hodnôt pre koeficient korelácie

$\sum x$	$\sum y$	$\sum x^2$	$\sum y^2$	$\sum xy$
6533	411,69	1027183	1495,0249	25623,43

Zdroj: Vlastné spracovanie

Hodnota koeficientu korelácie na úrovni 0,431 nám na základe schémy hodnotenia miery závislosti hovorí o slabej priamej lineárnej závislosti. Pre vizuálne zhodnotenie závislosti sme vypracovali graf závislosti.

Graf 2 Graf závislosti: neospravedlnené hodiny – študijný priemer

Tvar rozptýlenia jednotlivých hodnôt nám takisto potvrdzuje slabú priamu lineárnu závislosť. Na základe výsledkov korelačnej analýzy môžeme konštatovať, že hypotéza 2 sa potvrdila.

Záver

Cieľom našej práce bolo poukázať na negatívne javy vyskytujúce sa v školskom prostredí na základných a stredných školách v meste Považská Bystrica, ktoré vplývajú na nezdravý vývoj detí a mládeže, ako aj popísať dôvody rizikového správania mládeže i frekvenciu výskytu. Informácie uvedené v teoretickej časti sa nám podarilo potvrdiť na základe výsledkov získaných empirickým prieskumom, preto môžeme považovať cieľ za splnený.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] ČUBIRKOVÁ, J. 2009a. *Delikvencia a kriminalita ako sociálno-patologické javy*. In: Vychovávateľ. ISSN: 0139-6919, 2009, č. 5, 26 s.
- [2] FALTIN, M. 1972. *Delikvencia detí a mladistvých*. Bratislava: SNP, 1972. 114 s.
- [3] FISCHER, J. et al. 2009. *SOCIÁLNÍ PATOLOGIE Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada Publishing, 2009. 224 s. ISBN 987-80-247-2781-3.
- [4] KAČÁNI, V. et al. 1999. *Základy učiteľskej psychológie*. Bratislava: MEDIA TRADE, spol. s r. o. – Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999. 214 s. ISBN 80-08-02830-0.
- [5] KALINA, K. 2003. *Drogy a drogové závislosti 1*. Úrad vlády Českej republiky, 2003. 319s. ISBN: 80-86734-05-6.
- [6] MATOUŠEK et al. 1998. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998. 316 s. ISBN 80-7178-226-2.
- [7] PAVLÍČEK et al. 2007. *Sociálny výskum a štatistické spracovanie dát*. Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, n. o., 2007. 83 s. ISBN: 978-80-89271-16-0.
- [8] *Štatistický úrad Slovenskej republiky* [online] [citované 2011-02-21] Dostupné na: <<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=10921>>

Kontakt

PhDr. Martin Vereš, PhD.

Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity

Univerzitné námestie č. 1, 918 43 Trnava

E-mail: makovratko@hotmail.com

V. EXTRÉMIZMUS A ŠPECIFICKÉ SUBKULTÚRY

Terénna sociálna práca s jednostranne špecificky orientovanou mládežou

Field social work with one side specifically oriented youth

Peter PATYI

Abstrakt

Príspevok je orientovaný na oblasť praktickej sociálnej práce s príslušníkmi krajne pravicovo orientovaných subkultúr v prirodzenom prostredí.

Kľúčové slová

Extrémizmus, Sociálna práca, Streetwork, Subkultúra

Abstract:

The contribution is focused on the field of social work practice with members of extreme right – wing subcultures in the natural environment.

The key words:

Extremism, Social work, Street work, Subculture

Vývoj spoločnosti na začiatku nového desaťročia je ovplyvňovaný množstvom nových a rozvíjajúcich sa trendov, ktorých progres je na enormnom vzostupe a spoločnosť samotná má problém vyrovnávať vznikajúce nerovnosti a obratne ich spracovávať ešte v ich priebehu. Sociálna práca ako moderná a dynamická vedná disciplína a profesia je súčasťou tohto vývoja. Preto je nevyhnutné aby sa spoločne so zmenami spoločnosti menili i sociálne vedy a ich prístupy v závislosti od potrieb a časopriestorovej kontinuity.

Politická a sociálna situácia v Európe ale i vo svete je v dnešnej dobe charakterizovaná hospodárskym útlmom a ekonomickými ťažkosťami vo všetkých oblastiach verejného či súkromného života. Dotýka sa nás priamo a priamo ju pociťujeme v reálnych podmienkach nášho regiónu. Sociálna a ekonomická neistota je v každom pomerne často a cyklicky sa opakujúcom časovom horizonte symbolom prebúdžania národných, územných a rôznych iných ideí, predovšetkým politického nacionalizmu. Na Slovensku je radikálny nacionalizmus istou stigmou národa. Je však realitou, ktorá zohráva v dejinách krajiny podstatnú úlohu a rozdeľuje spoločnosť na viac častí. Extrémne formy prejavovania sympatií k rôznym radikálnym ideológiám je možné sledovať už celé dve desaťročia. Ako sa však mení charakter Európy a jej spoločenstva, mení sa tiež formát, na ktorého základe sa presadzujú rôzne skupiny presadzujúce obnovenie archaických symbolov a riešení. Z pohľadu vývoja spoločnosti je týmito skupinami ohrozená predovšetkým mladá generácia, ktorá už pomerne

ťažko dokáže zhodnotiť prípadné negatívne dopady, ktoré by dané zmeny priniesli z dôvodu, že ako prvá generácia porevolučných rokov nenesie v sebe osobnú skúsenosť s negatívnymi aspektmi totalitných režimov. Preto je oveľa viac náchylná veriť overenej rétorike, ktorá im ponúkne jednoduché a rýchle východisko z ťažkej spoločenskej situácie. Príspevok sa teda venuje mladým ľuďom, ako rizikovej skupine v kontexte súčasnej doby a jej problémov. Dôvodom je neustále sa zväčšujúci vplyv kriminogénnych a násilníckych skupín na mládež a ohrozovanie jej pozitívneho vývoja.

Primárna prevencia pred nežiaducimi sociálno patologickými javmi je síce overenou metódou predchádzania negatívnym dôsledkom, ale ukazuje sa, že jej spoľahlivosť je premenlivá a nie je ňou možné úplne eliminovať vzniknuté problémy. Preto sa v našom príspevku zameriavame predovšetkým na analýzu hlavných faktorov ovplyvňujúcich životy adolescentov a ponúkame možnosti smerovania práce s mladými ľuďmi, ktorí sú už priamo zasiahnutí subkultúrami ako takými. Príslušníkov radikálnych subkultúr však neoznačujeme ako páchatel'ov porušujúcich zákony, ale ako klientov sociálnej práce, ktorým je potrebné venovať dostatočnú pozornosť.

Extrémizmus a radikalizmus

19. apríla 1995 krátko po deviatej hodine ráno otriasla mestom Oklahoma city silná explózia. Podomácky vyrobená vyše dvojtonová výbušná zmes ukrytá v prenajatom nákladnom vozidle explodovala pred federálnou budovou Alfreda P. Murraha. Bilancia 169 mŕtvych a vyše 500 zranených osôb po útoku na vlastnom území nemala v histórii Spojených štátov obdobu. Len 90 minút po explózii zadržala diaľničná hliadka vodiča vozidla bez vodičského oprávnenia za neoprávnené držania zbrane. Týmto vodičom bol 27 ročný vojnový veterán Timothy James McVeigh. Krátko pred svojim prepustením zo zadržiavacej väzby 21. apríla bol rozpoznaný na základe svedectiev a obvinený z bombových útokov v Oklahoma city, ku ktorým sa o niekoľko dní priznal. Útočník bol odsúdený na trest smrti a 11. júna 2001 bol tento rozsudok vykonaný. 16 rokov po teroristickom útoku v Spojených štátoch, 22. júla 2011 otriasla v skorých ranných hodinách silná explózia v Nórskej metropole Oslo. To, čo sa dialo v najbližších hodinách zasiahlo celý svet. Útočník Anderse Behring Breivik zodpovedný za bombový útok pokračoval vo svojej akcii na ostrove Utøya, kde prezlečený za príslušníka polície zastrelil 69 mladých ľudí, účastníkov letného tábora robotníckej mládeže, mládežníckej organizácie sociálno – demokratickej strany práce v Nórsku. Po príchode polície sa vzdal a priznal k svojim skutkom. Aj keď je zrejmé, že tieto dva prípady spolu v zásade nijako nesúvisia, pozadie týchto skutkov naznačuje určitú analógiu. Cieľom tohto

príspevku nie je vysvetlenie a opis uvedených udalostí, ale namierenie pohľadu odbornej verejnosti k témam, ktoré zdanlivo nemajú nič spoločné so sociálnou prácou. Prípady uvedených teroristických útokov sú vyjadrením poslednej etapy a vrcholnej podoby fenoménu, ktorým sa nasledujúci príspevok zaoberá. Útoky v Spojených štátoch či Nórsku sú samozrejme len vrcholom ľadovca. Predchádzali im iné, menej známe, či absolútne neznáme prípady, o ktorých má verejnosť len málo informácií. Od roku 1997 do roku 2000 vyšetřovala FBI viac ako 900 aktivít pravicových extrémistov, ktoré predchádzali teroristickému útoku v Oklahoma City z apríla 1995. (*Martin. A. Lee, 2000*)

Všetky tieto útoky majú jedného spoločného menovateľa, ktorými sú termíny ako extrémizmus, radikalizmus či terorizmus. Práve pri vyslovení týchto pojmov nastáva diskusia namierená na ich definovanie. Dnes neexistuje spoločenskovedný odbor, ktorý by sa nezaoberal problematikou extrémizmu čo i len okrajovo. Rôzne interpretácie pojmu, od politologických, historických či sociologických si kladú za cieľ definovať a určiť obsah či predmet záujmu odborov v danej oblasti. Pri rade definícií a štúdií sa však zabúda na podstatný sociálny rozmer a predovšetkým na priamu konfrontáciu odborníkov v prirodzenom prostredí spoločenských skupín pri konkrétnej stratégii riešenia doteraz nevyriešených otázok v spoločnosti. I keď sa môže zdať, že v podmienkach Slovenskej republiky nie je na mieste hovoriť o vrcholných formách extrémizmu, teda o terorizme, je potrebné poukázať práve na fakt, že práve Slovensko je jedna z krajín, ktorá má historické, politické ale i sociálne predispozície k tomu aby na jeho území eskalovalo napätie spôsobené novodobými sociálnymi problémami v Európe. Extrémne prípady uvedené v úvode sú reálnym dôkazom toho, že hrozba podobných útokov je prítomná bez ohľadu na hranice a spoločenské zriadenie. V príspevku sa zameriavame predovšetkým na oblasť krajne pravicovo orientovaného radikalizmu, pretože práve pole pôsobnosti krajnej pravice sa javí z pohľadu sociálnej práce najrizikovejšie.

Krajne pravicovo orientované subkultúry

Na Slovensku v súčasnosti pôsobí celý rad združení, organizácií či subkultúr a rôznych neformálnych skupín prípadne jedincov v rámci rôznych projektov, ktorých je možno označiť za predstaviteľov dnešnej krajnej pravice.

Podľa Š. *Danicsa (2002)* sa počet priaznivcov krajnej pravice dá odhadnúť len veľmi obtiažne avšak podľa niektorých zdrojov sa ku krajnej pravici na Slovensku hlási či s ňou sympatizuje podľa odhadov *Daniela Mila a kol. (2007)* približne 2500 až 4000 osôb. Niektoré zdroje uvádzajú dokonca až 5000 osôb.

Je potrebné pripomenúť, že v dokumentoch ministerstva vnútra SR sa síce nachádzajú definície rôznych krajne pravicových skupín a združení, ale dané definovanie je možno považovať za nepresné, neúplné a nejasné, pričom sa dá vychádzať z predpokladu, že toto spracovanie je len formálne a nevyobrazuje reálnu situáciu. I preto sa táto práca vyhýbala definíciám podobného typu a snaží sa hľadať relevantné odborné zdroje.

Kupka et. al. (2009) uvádzajú, že bežne je za predstaviteľa súčasnej krajnej pravice považovaná predovšetkým parlamentná Slovenská národná strana, avšak v súčasnosti existujú i iné organizácie, ktoré majú podobu občianskych združení vznikajúcich predovšetkým po roku 2003 a rôznych neformálnych zoskupení. I z dôvodu určitej etablovanosti Slovenskej národnej strany na Slovenskej politickej scéne je zameranie odborníkov viac menej na mimoparlamentnú krajnú pravicu, ktorá je určitým spôsobom postavená mimo verejnú kontrolu spoločnosti.

Za jeden z hlavných atribútov slovenskej krajnej pravice považuje *P. Milza (2005)* vyhrotený slovenský nacionalizmus či až hypernacionalizmus, ktorý má zásadný vplyv na fungovanie Slovenska počas celej jeho existencie a je založený na rôznych historických udalostiach a kontextoch.

Základným zjednocujúcim faktorom pôvodne spontánne formovaných hnutí na domácej pôde bol rasizmus namierený proti rómskemu etniku, spočiatku charakteristický i pre nedostatočne etablovanú punkovú subkultúru. Ďalší dominujúci znak slovenských pravicových extrémistov spočíva v silných protimaďarských náladách a tradičnom odpore ku komunizmu. (*Martin Vitko In: Sýkora et al, 1998*)

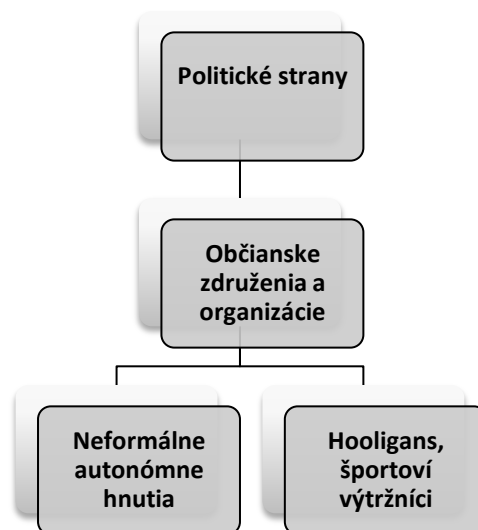
Činnosť extrémistických subkultúr možno chápať ako odchýlku, ktorá je vnímaná ako súhrn určitých sociálno – patologických javov, ktoré produkujú viac či menej organizované skupiny osôb. Pričom sociálno – patologické javy sú chápané ako prejavy členov či prívržencov extrémistických skupín, ktoré narušujú nielen právne, ale aj sociálne normy. Jednotiacim prvkom týchto prejavov je na základe rôznych ideológií proklamované odmietanie základných hodnôt, noriem a spôsobov správania formujúcich súčasnú spoločnosť.

Charvát (2007, s. 123) upozorňuje najmä na fakt, že „*aj keď sú radikálne ideológie v prvom rade záležitosťou politickou, svoje rozšírenie dosahujú často aj vďaka prieniku do subkultúr mládeže.*“ Potreba výskumu mládežníckych subkultúr a práca s mládežou v jej prirodzenom prostredí je preto pre ďalší vývoj v sociálnej práci viac než nevyhnutná z dôvodu, že bez nových prístupov založených na empirickom poznaní danej problematiky nie je možné dosiahnuť pozitívne výsledky pri práci v rámci sociálno – patologických javov.

Krajnú pravicu je možné rozvrstviť hierarchicky do nasledovnej schémy:

Schéma č. 1: Hierarchický model krajne pravicovej subkultúry

Krajne pravicovo orientované subkultúry ako klientske skupiny sociálnej práce

Sociálna práca ako relatívne mladá vedná disciplína na Slovensku sa čoraz častejšie stretáva s problémami, ktoré s ňou úzko súvisia, avšak ich definovaním či snahou o vytvorenie konkrétnych teórií sa zaoberajú iné vedy. Extrémizmus či radikalizmus a obdobné témy sú najčastejšie predmetom výskumov politológie, sociológie, kultúrnej antropológie, psychológie a ďalších vedných odborov. Ich zastúpenie vo vede sa môže teda z pohľadu sociálnej práce javiť obsiahnuté v plnej miere. Avšak je potrebné pripomenúť, že práve pole pôsobenia sociálnej práce je tým najbližším spojením reálneho problému a je to práve daný odbor, ktorý realizuje výkon svojej praxe priamo v teréne a priamo s fyzickými osobami, s ktorými je v reálnom kontakte. To znamená, že akákoľvek teória v ktorejkoľvek sociálnej oblasti sa veľmi ťažko dá obhájiť bez skutočnej konfrontácie s klientom či občanom v spoločnosti. Súčasný stav fenoménu krajnej pravice v našej spoločnosti dokazuje, že teórie uznávaných vedných odborov sa len s ťažkosťami zaobídu bez reálnych dát zozbieraných prostredníctvom sociálnej práce a jej priameho prístupu k jednotlivcovi.

Levická (2005, s. 7) definuje sociálnu prácu podľa Medzinárodnej federácie sociálnych pracovníkov nasledovne: „Sociálna práca podporuje sociálne zmeny orientované na riešenie problémov v medziľudských vzťahoch, pomáha ľuďom zlepšovať svoje životy prostredníctvom pomoci zameranej na rozvoj schopností robiť slobodné rozhodnutia. Opierajúc sa o vedecké poznanie ľudského správania a sociálneho systému, zasahuje sociálna práca práve tam, kde prichádza k nezhodám v interakcii ľudí a ich okolia. Základom sociálnej práce sú princípy

ľudských práv a sociálnej starostlivosti.“ Z uvedeného vyplýva, že sociálna práca je relevantnou disciplínou, ktorá má výrazné postavenie pri vzniku stále nových problémov v rozvíjajúcej sa spoločnosti a taktiež pri ich predchádzaní.

Súčasne pri vzniku novodobých problémov vznikajú automaticky nové potreby spoločnosti pre ich riešenie a tým nastáva nutnosť neustáleho obnovovania a rozširovania teórie i praxe sociálnej práce. Problematika extrémizmu a radikalizmu je preto relevantnou súčasťou modernej sociálnej práce, pretože extrémizmus vo svojich najrôznejších podobách a formách zasahuje do poľa jej pôsobnosti. Dnes je už nepopierateľný problém intolerancie v sociálnom zabezpečení, pracovnom procese, vzdelávaní, sociálnych službách a iných oblastiach, ktoré sú priamo spojené s pôsobiskom sociálnej práce. Preto je nevyhnutné tieto javy neustále skúmať a definovať radu termínov, ktoré nie sú v odbornej terminológii nové, sú však nové v sociálnej práci či praxi sociálnych služieb.

Ako ďalej uvádza *Levická (2005, s. 12)* sociálna práca je tiež „*praktická činnosť, ktorá je zameraná na predchádzanie, alebo úpravu problémov jednotlivcov, skupín, komunit, na riešenie ktorých sa sociálni pracovníci podieľajú prostredníctvom organizovaných sociálnych služieb.*“ Nebudeme sa orientovať na vymedzenia sociálnej práce rôznymi autormi, ale na podstatu činnosti, ktorú vykonáva sociálna práca priamo v problematike extrémizmu a delikvencie mladistvých. I keď mnoho odborníkov zastáva názor, že extrémizmus v spoločnosti je len okrajovým sociálno – patologickým javom je potrebné si uvedomiť predovšetkým dopady tohto fenoménu na spoločnosť v sociálnom kontexte. Podľa najnovších výskumov a štúdií, vo svete je dnes už nepopierateľné, že na vytváraní stereotypov, predsudkov či kultúrnej neznášanlivosti má veľký podiel celý rad oblastí súvisiacich priamo so sociálnou prácou, ako sú napr. nezamestnanosť, prostredie a pod. Dnes je už realitou diskriminácia v zamestnaní či v školstve na základe rasy či národnosti. Všetky tieto oblasti zasahujú do poľa pôsobnosti sociálnej práce. Tá sa podieľa napr. na spôsoboch intervencie pri delikventnej mládeži začleňujúcej sa do extrémistických skupín.

Podľa *Ondrejoviča a Polákovej (2001, s. 207)* „*Odkrývanie koreňov xenofóbie, rasizmu a predsudkov môže pomôcť nielen k pochopeniu týchto zložitých javov v súčasnosti, ale ich analýza tvorí východisko pre to, aby sme sa pokúsili efektívne intervenovať do týchto javov nielen represiou, ale aj efektívnejším, i keď zložitejším spôsobom.*“ Ako ďalej uvádzajú je dôležité aspoň vytvárať predpoklady pre zmiernovanie sociálnopatologických javov bez sociálnej manipulácie a s obmedzením sociálneho intervenovania, a tým sa otvára nová dimenzia rozvoja modernej sociálnej práce. (*Ondrejovič et. al., 2009*)

Úlohou sociálnej práce by malo byť poukazovanie na existenciu sociálnych predsudkov a stereotypov v spoločnosti. Je ale dôležité, aby sa i sociálna práca na Slovensku začala v teoretickej i praktickej odbornej rovine zaoberať stále novými problémami, ktoré ovplyvňujú spoločnosť a neobmedzovať sa len na vybrané okruhy problémov. To je predpoklad pre nové a moderné vnímanie sociálnej práce u nás.

V súčasnej dobe je stále väčšia pozornosť v praxi sociálnej práce orientovaná na prácu s rizikovou mládežou, kde mládež ako takú môžeme pokladať za jeden z dôležitých determinantov ďalšieho vývoja spoločnosti. Riziková mládež sa podľa *Matouška (2005)* objavuje ako sociálny problém historicky až v novoveku. Ako ďalej uvádza „na vzniku fenoménu rizikovej mládeže sa podieľajú rôzne spoločenské zmeny prebiehajúce v západných spoločnostiach v posledných dvoch storočiach.“ (*Matoušek, 2005, s. 267*) Britský sociológ *Anthony Giddens (1984)* považuje za dôvod vzniku tohto fenoménu predovšetkým oslabovanie systémov sociálnej kontroly, ktoré ovplyvňovali tradične tie sféry života, ktoré sa dodnes pokladajú za súkromné. Hlavným problémom podľa *Giddensa (1984)* je predovšetkým to, že rodina sa stala „škrupinovou inštitúciou“, pretože je zakladaná výhradne pre potreby emočného uspokojovania dospelých, je málo stabilná a veľa detí vyrastá s jedným rodičom, ktorého výchova v niektorých prípadoch nestačí.

Na základe odbornej literatúry môžeme „rizikovú mládež“ chápať ako dospievajúcich, u ktorých je vyššia pravdepodobnosť výskytu sociálne patologického správania. Toto označenie môže v sebe niesť dva významy. Odkazuje na ohrozenie pozitívneho vývoja mladého jedinca a súčasne upozorňuje na nebezpečenstvá, ktoré títo dospievajúci ľudia môžu predstavovať pre spoločnosť.

Terénna sociálna práca s krajne pravicovo orientovanou subkultúrou

Pre účely tohto príspevku sa zameriavame predovšetkým na streetwork. Streetwork je definovaný nielen spôsobom práce, ale tiež cieľovou skupinou, o ktorú sa zaujíma. Niekedy sa v súvislosti so streetworkom používa pojem terénna sociálna práca, ktorý je však všeobecnejší a môže zahŕňať tak ako streetwork, tak i napríklad asistentskú službu v teréne a pod. (*Bednářová, Pelech, 2003*) Ako definujú *Bednářová s Pelechom (2003, s. 7)* „streetwork predstavuje kontaktnú prácu, ktorú tvorí komplex nízkoprahovo orientovaných služieb. Ak definujeme streetwork, hovoríme o aktívnej vyhľadávacej, doprovodnej a mobilnej sociálnej práci, ktorá zahŕňa nízkoprahovú ponuku sociálnej pomoci, určenú nositeľom sociálno – patologického správania a osobám žijúcim rizikovým spôsobom, u ktorých je predpoklad, že sociálnu pomoc potrebujú a sami ju nevyhľadajú.“

Streetwork ako jedna z metód terénnej sociálnej práce je v oblasti extrémizmu vhodný predovšetkým pre prácu s rizikovými skupinami tzv. rasistických subkultúr. I keď informácií o týchto skupinách je dnes už množstvo, je ešte stále komplikované aplikovať aktívnu prácu s jednotlivcami v tejto komunite, ktorá je prísne organizovaná. Taktiež sa jedná o prácu vo vysoko patologickom prostredí, ktorá si vyžaduje i vysoký stupeň ochrany. Avšak metódu streetworku je možné využiť i pri primárnej prevencii sociálno – patologických javov mládeže v oblasti antidiskriminácie a rasizmu.

V oblasti radikalizmu či extrémizmu možno hovoriť i o práci s určitou konkrétnou skupinou. V tomto smere danú skupinu zaujímavo a veľmi výstižne označuje *Levická (2006, s. 291)* ako „jednostranne špecificky orientovanú mládež.“ Definuje ju ako „*deti a mládež, v ktorých správaní sa objavujú prvky problémového, či asociálneho a niekedy až antisociálneho správania, ktoré je však špecifické tým, že je orientované na presne vyhranenu oblasť.*“ (*Levická, 2006, s. 291*) Je však potrebné pripomenúť, že termínom jednostranne špecificky orientovaná mládež môžeme označiť celý rad mládežníckych skupín a subkultúr a preto sa môže javiť nepresné ak používame tento termín len pri práci s krajne pravicovo orientovanou subkultúrou. Je dôležité si ale uvedomiť, že v sociálnej práci neexistuje presne vymedzený termín, ktorý by priamo definoval konkrétny typ skupín mládeže.

Levická (2006, s. 293) uvádza precízne spracovanú techniku práce s danou subkultúrou, ktorá obsahuje nasledovné požiadavky:

- Poznať skupinu a ideológiu hnutia, skúmať ak a do akej miery sa skupina približuje ideológii hnutia,
- Snažiť sa akceptovať názory cieľovej skupiny a vytvárať si toleranciu zo strany skupiny,
- Mať cieľ a plán práce so skupinou, poznať jednotlivých členov skupiny,
- Vymedzenie hraníc práce so skupinou,
- Streetworker nezdieľa ideológiu skupiny a orientuje sa na subjekt,
- V prípade výtržníctva a násilia sa dištancuje od skupiny a oznámi skupine, že informuje políciu (i keď daný bod je z mnohých dôvodov viac či menej otázný),
- Ponecháva priestor pre komunikáciu a akceptuje ich postoj voči spoločnosti,
- Neodsudzuje slovné vyjadrovanie a postoje k životu mladistvých a neznačuje ich podľa toho,
- Terénna sociálna práca s touto skupinou si vyžaduje spätnú väzbu, autoreflexiu a komunikáciu.

Levická (2006, s. 293) tiež progresívne naznačuje, že „okrem toho, že členovia skupiny veria a „naplňajú“ svoju ideológiu, pridružujú sa aj iné individuálne problémy jednotlivých členov, na ktoré sa zameriava sociálny pracovník. Sú to problémy s alkoholom, financiami, strata dokladov, domova a iné.“

Jednou z nových oblastí, v ktorej sa môže podľa Petra Juska (In: Bakošová, Macháček, 2009) uplatňovať sociálna práca je sociálne prostredie rizikových futbalových fanúšikov, ktorých nazývame hooligans (chuligáni). Ako ďalej uvádza podľa Čechlovského (In: Bakošová, Macháček, 2009, s. 54) „Sociálna a sociálnopedagogická práca s rizikovými futbalovými fanúšikmi je v zahraničí vysoko etablovanou oblasťou, ktorá sa však u nás takmer vôbec nerozvíja.“ Smolík (In: Bakošová, Macháček, 2009, s. 54) hodnotí, že „futbalové chuligánstvo je téma, ktorá vyžaduje interdisciplinárny prístup v sociálnych vedách, pričom môžeme akcentovať predovšetkým sociálnu pedagogiku a sociálnu prácu.“ Subkultúru hooligans zaraďujeme do pravicového názorového spektra, keďže značná časť skupiny je politicky pravicovo orientovaná a dokonca aktívna v rôznych pravicových radikálnych hnutiach.

Záver

Práca s príslušníkmi krajne pravicovo orientovaných subkultúr v ich prirodzenom prostredí je špecifická a determinovaná mnohými komplikáciami a obmedzeniami. Je preto nevyhnutné ešte hlbšie spoznávať a skúmať dané skupiny, pre lepšie pochopenie a doladenie metód práce s nimi v praxi. Predpokladáme, že nové kvalitatívne poznatky z prostredia konkrétnych skupín by nám pomohli lepšie zadefinovať a charakterizovať úlohy sociálnej práce pri znižovaní rizík spojených s príslušnosťou v radikálnych skupinách. Odporúčame začať realizovať intenzívny, viacročný terénny kvalitatívny výskum v komunite, zameraný na spracovanie komplexnej správy o skupine a detailné zmapovanie prostredia, v ktorom by sa mal v budúcnosti pohybovať terénny sociálny pracovník.

Detailný a intenzívny výskum krajne pravicovo orientovaných subkultúr na Slovensku je prakticky novým odvetvím vedeckého poznania v sociálnych vedách. V súčasnosti neexistuje v našich podmienkach monografia Slovenského autora založená na empirickom poznaní, ktorá by detailne rozpracovávala problematiku danej subkultúry, príčin jej vzniku ako i psycho – sociálnych aspektov komunity, jej vplyvu na spoločnosť ako i samotných primárnych účastníkov. Okrem rôznych brožúr a metodických postupov založených na teórii nie je známa publikácia venujúca pozornosť príslušníkom subkultúry ako potenciálnym klientom sociálnej práce. Neexistujú reprezentatívne fakty o štruktúrach daných skupín,

o rodinnom, ekonomickom, zdravotnom či kultúrnej vzdelávacom a výchovnom zázemí ich jednotlivých členov. Prístup verejného sektora je okrem represívnych činiteľov minimálny. V slovenskej legislatíve dokonca nepoznáme ani odborný terminologický výklad „extrémizmu“, ktorý v našich podmienkach tvorí len abstraktný pojem.

Konkrétnym problémom je progres radikálnych hnutí a ich čoraz väčší sociálne politický vplyv na majoritnú populáciu a následné zvyšovanie etnického napätia v konkrétnych regiónoch, ale tiež vplyv takýchto skupín na rozvoj sociálnej identity mládeže čoho dôsledkom môže byť deštrukcia spoločenského systému.

Už prvá vydaná koncepcia boja proti extrémizmu definuje význam sociálnej práce v tejto oblasti a priamo označuje sociálnych pracovníkov za nositeľov zmien. Je preto dôležité neustále poukazovať na tento fenomén a hľadať prístupy k priamej práci v teréne. Bez kvalitných výskumných projektov, na ktorých by tieto prístupy boli založené však nie je tento vývoj možný.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] DANICS, Štefan. 2002. *Extremismus – hrozba demokracie*. Praha: Police History, 2002. 130 s. ISBN 80 – 86477 – 07 – X
- [2] BEDNÁŘOVÁ, Zdena – PELECH, Lubomír. *Slabikář sociální práce na ulici*. Brno: DOPLNĚK, 2003. 99 s. ISBN 80 – 7239 – 148 – 8
- [3] CHARVÁT, Jan. 2007. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha : Portál, 2007. 183 s. ISBN 978 – 80 – 7367 – 098 – 6
- [4] GIDDENS, Anthony. 1984. *The constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Malden: Polity Press, 1984. 221 s. ISBN 978-0-7456-0006-2
- [5] JUSKO, Peter. Divácke násilie a možnosti sociálnej pedagogiky a sociálnej práce pri jeho riešení. In BAKOŠOVÁ, Zlatica – MACHÁČEK, Ladislav. *Mládež ako aktér sociálnej zmeny*. Trnava: KP FF UCM v Trnave. 184 s. ISBN 978-80-8105-096-1
- [6] KUPKA, Petr – LARYŠ, Martin – SMOLÍK, Jozef. 2009. *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy*. Brno : Masarykova univerzita, 2009. 268 s. ISBN 978 – 80 – 210 – 4845 – 4
- [7] LEVICKÁ, Jana. 2006. *Na ceste za klientom*. Trnava : ProSocio, 2006. 334s. ISBN 80-969454-0-8
- [8] LEVICKÁ, Jana. 2005. *Základy sociálnej práce*. Trnava: ProSocio, 2005. 159 s. ISBN 80 – 98952 – 8 – 1

- [9] MILO, Daniel. 2007. Kto sú skinheadi alebo nie je skín jako skín. In MLYNÁRČIKOVÁ, Viktória. *Nemaj trému z extrémů*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2007. 117 s. ISBN 978 – 80 – 96971 – 3 – 5
- [10] MILZA, Pierre. 2005. *Evropa v černých košilách*. Praha: Themis, 2005. 487 s. ISBN 80 – 7312–044-5
- [11] ONDREJKOVIČ, Peter. Predsudky, xenofóbia a rasizmus. In ONDREJKOVIČ, Peter. *Sociálna patológia*. Bratislava : SAV, 2001. 310 s. ISBN 80 – 224 – 0685 – 6
- [12] VITKO, Martin. 1998. Pravicový extrémizmus slovenskej mládeže. In SÝKORA, Ernest. *Pravicový extrémizmus na Slovensku a v Nemecku*. Bratislava: Friedrich Ebert Stiftung, 1998. 40 s.

Kontakt

Mgr. Peter Patyi

Trnavská univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce

Univerzitné námestie 1, Trnava

E-mail: peter.patyi@gmail.com

Problematika futbalového chuligánstva

Issues of Football Hooligans

Nadežda KOVALČÍKOVÁ, Martina ŽÁKOVÁ

Abstrakt

V príspevku sa autorky zameriavajú na novodobý sociálno–patologický jav – futbalové chuligánstvo. V prvej časti príspevku sa budeme venovať vymedzeniu pojmu, popíšeme históriu tohto závažného sociálno–patologického javu. Naša pozornosť sa sústreďí aj na odlišenie futbalového fanúšika od fanúšika, ktorý je problematický a v závere príspevku navrhujeme možnosti znižovania výskytu futbalového chuligánstva na našich štadiónoch.

Kľúčové slová

Futbal, futbalové chuligánstvo, futbalový fanúšik, futbaloví chuligáni, sociálno–patologický jav

Abstract:

The authors focus on modern social-pathological phenomenon – football hooligans in this paper. We cover a definition in the first part, than we describe a history of this serious social-pathological phenomenon. Our focus is to distinguish on a football fan from a fan who is problematic and we suggest possibilities of reduction of incidence of football hooligans in the end of our contribution.

The key words:

Football, football hooliganism, football fan, football hooligans, social-pathological phenomenon

Futbal ako celosvetový spoločenský fenomén dokáže ľudí nadchnúť, strhnúť, spájať alebo prinášať spoločnosti širokú škálu pozitívnych emócií, zároveň sa však môže stať a často stáva spúšťačom tých najnižších a najhrubších ľudských pudov.

Téma futbalového chuligánstva a javov s nimi spojených, nie je zatiaľ u nás dostatočne spracovaná, a tak sa väčšina spoločnosti musí uspokojiť s často povrchnými a senzácie chtivými komentármi médií. Aj napriek tejto skutočnosti, sa problematike športového diváctva začali venovať viaceré spoločenské vedy hlavne od šesťdesiatich rokov minulého storočia, najmä kvôli množiacim sa negatívnym reakciám športových divákov, ktoré mali značný spoločenský dosah a začali prekračovať hranice jednotlivých štátov. Uvedené skutočnosti sa začali odrážať v štúdiách, ktoré zdôrazňovali hľadisko psychologické a sociologické. (Slepička, 2007) Aj na Slovensku, ale hlavne v Českej republike reflektovali na tento problém mnohí odborníci.

Na to aby sme danú problematiku dokázali pochopiť do hĺbky je v prvom rade treba poznať históriu a vznik futbalového chuligánstva ako takého, sociálne a spoločenské podmienky determinujúce vznik tohto javu, stanoviť a zadefinovať jednotlivca do vymedzených skupín z hľadiska správania sa na štadiónoch, na tzv. výjazdoch za zápasmi na súperovej pôde, ale aj v normálnom bežnom živote, skúsiť preniknúť do myslenia jednotlivcov ale aj rôznych skupín a podskupín, zistiť ich motiváciu, a vzájomnú interakciu jednotlivcov a frakcií, preskúmať pôsobenie skupín na pôsobenie myslenia jednotlivcov, nájsť ich hodnoty a normy a to aj s ohľadom na možné riešenia tohto patologického javu. Zamerať sa tiež treba aj na samotný pohľad spoločnosti, na medializáciu a následné reakcie verejnosti a samozrejme aj na právnu stránku tohto problému a samotnú prácu bezpečnostných zložiek. Samozrejme na všetky vyššie uvedené informácie, aj keď sú možným odporúčením pre pochopenie a samotné riešenie tohto problému, nestačí stanovený rozsah príspevku, preto sa špecificky sústredíme na stručný pohľad do histórie, tiež rozoberieme typy futbalových divákov a bližšie sa zameriame práve na chuligánstvo, jeho prejavy a formy. Skúsime tiež načrtnúť možnosti riešenia.

História futbalového chuligánstva sa vo všeobecnosti datuje od sedemdesiatych rokov minulého storočia a jej kolískou je asi nie náhodou aj kolíska futbalu Anglicko. Futbalové chuligánstvo je spojené hlavne s britskými ostrovmi, kde tento jav vznikol, bol tiež popísaný a postupne exportovaný aj do iných krajín Európy. (Smolík, 2008) Korene však s určitosťou siahajú oveľa hlbšie do minulosti. Šport samotný a víťazstvá v ňom pomáhali ľuďom a skupinám odjakživa lepšie sa identifikovať so svojim spoločenstvom, naša výhra nám vždy priniesla uspokojenie, prehra traumy. Aj šport ako taký je častokrát asociovaný ako boj: „na ihrisku prebieha boj o každý centimeter“ „vybojovali sme víťazstvo“ „súper sa stiahol do zákopov“... a v neposlednom rade aj veľa olympijských disciplín je pozostatkom bojových zručností.

Masovosť futbalu a jeho obľúbenosť v každej spoločenskej vrstve spolu so spomínanou emocionalitou ho priam predurčujú ku vzniku fenoménu o ktorom je táto téma. Vznik chuligánstva v Británii bol spôsobený neuspokojivou politickou a spoločenskou situáciou, nezamestnanosťou, bezvýhodiskovosťou, potrebou ventilácie negatívnych emócií spojenou s masovosťou, kedy dav začal prejavovať celkovú frustráciu prostredníctvom nepokojov a výtrzností najmä na štadiónoch a miestach časovo a geograficky prislúchajúcich dejisku zápasov. Fanúšikovia v Británii tak v minulosti, ako aj dnes často vychádzajú z delenia príslušnosti ku klubu aj z určitej stavovskej pospolitosti, napr. kladivári z West Hamu, čo jednoznačne odkazuje na robotnícky pôvod klubu, alebo Arsenal a ich prezývka Gunners

(strelci) odkazuje na vojakov, prípadne na nevraživosť medzi jednotlivými robotníckymi štvrtkami, kde si boli historicky priamymi konkurentmi aj v boji o živobytie (londýnske mužstvá), alebo z odlišností sociálnych tried (kluby bohatších verzus kluby chudobnejších). V našich reáliách takisto môžeme nájsť historicky vojenské kluby (Dukla B. Bystrica, Trenčín), robotnícke kluby, resp. kluby postavené z hráčov pracujúcich vo veľkom závode v danom meste (Trnava, Inter Bratislava, Košice ...) a traduje sa aj pomenovanie pre obľúbené tzv. „vládne kluby“ (Slovan Bratislava, v bývalom Československu Sparta Praha, alebo aj Dukla Praha, zo svetových klubov napr. Real Madrid.)

Preto na štadiónoch išlo často aj o triedny boj, či možnosť vrátiť nenávidenému rivalovi hriechy minulosti. Zlá infraštruktúra štadiónov, masovosť a frustrácia davu, historicky zakorenená nenávisť a neschopnosť výkonnej moci viedli určitú skupinu fanúšikov od pokrikovania bojových pokrikov a jednoduchých choreografií až k páchaniu násilia a výtržnostiam.

Divácka kulisa počas zápasov je vekovo, intelektuálne, nábožensky, sociálne rôznorodá, ale aj napriek tomu je možné fanúšikov zaradiť do viacerých skupín hlavne podľa prejavov správania a iných špecifik. Mareš (2004) vymedzuje tri veľké skupiny:

1. Futbaloví diváci, ktorí sú pasívnymi pozorovateľmi hry, nedotýka sa ich rivalita oboch tímov a na stretnutie sa pozerajú úplne neutrálne. Spravidla nesledujú len futbal, ale aj iné športové podujatia. Týchto divákov zaujíma hra, dej, výsledok. Väčšina týchto divákov nie je aktívne zapojená do aktívneho povzbudzovania, väčšinou nie sú spojení s konkrétnym klubom, nenesia jeho symboly, ani sa s klubom nestotožňujú. Futbal si spájajú s oddychom, vyplňajú si ním svoj voľný čas. Ide väčšinou o ľudí stredného a vyššieho veku.
2. Futbaloví fanúšikovia sú k futbalu viazaní prostredníctvom svojho obľúbeného mužstva, alebo konkrétneho hráča. Vždy majú isté očakávania od priebehu zápasu, očakávajú výhru svojho klubu. Futbal ako takí majú ako obľúbený šport. S klubom sa identifikujú predovšetkým vďaka oblečeniu (repliky dresov, klubové šály, tričká, šiltovky, vlajky, odznaky) Futbaloví fanúšikovia spravidla navštevujú všetky domáce a aj výjazdové zápasy, nikdy neprestávajú spievať a aktívne povzbudzujú. Sú to teda tí, ktorým vďačíme za často skvelú futbalovú kulisu, chorály, transparenty apod. Ide o skupinu s vlastnou identitou, ktorá sa bráni tým, ktorí ju narušujú, teda proti fanúšikom súpera. Pre futbalového fanúšika je charakteristické delenie na my a oni.
3. Futbaloví chuligáni sa združujú v skupinách, ktoré sú tvorená hlavne mladými ľuďmi, juniormi. Tí prichádzajú na štadióny, ale aj mimo štadiónov s primárnym cieľom,

vyvolať konflikt, či bitku s inými skupinami súperovho tímu. Ako sme už spomínali, výtržnosti sa viažu aj na priestor mimo štadióna – pumpy, puby, vlaky a pod. Okrem toho vyvolávajú konflikty aj s usporiadateľmi, ochrankou a zložkami polície. Tieto skupiny majú vlastné názvy, pričom niektoré z týchto skupín sú veľmi dobre organizované, mnohokrát ich nezjednocuje len klubové rivalstvo, ale i politické, náboženské, národnostné, regionálne motívy. (Mareš, 2004) Hracie dni využívajú tieto skupiny ako vhodnú príležitosť ku konfrontácii s inými skupinami s cieľom čo najviac ovládnuť divácky sektor, či dokonca hraciu plochu. (Sekot, 2007)

V rámci fanúšikov, ale aj futbalových chuligánov je možné postrehnúť aj delenie na podskupiny, ktoré majú silné väzby a pravidlá a dôležité je podotknúť, že v týchto skupinách je bezvýhradná akceptácia duchovných lídrov. Podskupiny majú vlastné názvy a všetky dokopy vytvárajú špecifickú divácku komunitu.

Kto je teda futbalový chuligán? Mareš (2004) považuje futbalové chuligánstvo za špecifickú formu kriminality mládeže. Ide teda o osoby alebo skupiny osôb, ktoré páchajú priestupky, trestné činy a neakceptovateľné činy voči členom iných skupín. Na rozdiel od iných skupín, možno práve u chuligánov rozpoznať programové správanie, zatiaľ čo ostatní fanúšikovia spôsobujú výtržnosti buď po vyprovokovaní, prípadne v mase, kde je prítomných viac skupín.

Chuligánske výpady môžu byť namierené voči:

- Nepriateľským chuligánom a ich majetku
- Aktérom hry (vlastným ale aj súperovým hráčom, rozhodcom, futbalovým funkcionárom, či manažérom)
- Bezpečnostným zložkám (polícii, súkromná bezpečnostná služba) a ich majetku
- Ľuďom, ktorí kritizujú konanie futbalových chuligánov a ich majetku
- Osobám a ich majetku, ktoré sú v okamihu útoku úplne nezúčastnené na futbale (Mareš, 2004)

Jusko (2006) k najčastejším formám futbalového chuligánstva zaraďuje vniknutie na hraciu plochu, hádzanie predmetov na hraciu plochu alebo aktérov hry, výtržnosti a vandalizmus, konflikty s využitím verbálneho a brachiálneho násillia, rasistické a xenofóbne prejavy. Rizikové správanie chuligánov často dostáva aj do rozporu zo zákonom napr. útok na verejného činiteľa, páchanie násillia voči skupine obyvateľov a jednotlivcov, výtržníctvo, podnecovanie k rasovej a národnostnej neznášanlivosti, hanobenie národa, rasy

a presvedčenia, ublíženie na zdraví, poškodzovanie cudzej veci, podpora a propagácia hnutí smerujúcich k potláčaniu práv a slobôd občanov, verejné prejavy sympatií k fašizmu a pod.

Prečo ale dochádza k takémuto správaniu? Prečo vôbec vznikajú takéto skupiny? Prečo sa práve takýmto spôsobom prezentujú? Korene takéhoto správania sú určite pomerne široké a podnet k páchaniu výtržností môže byť rôzny. Jusko (2006) konštatuje, že podnetom môže byť napr. silná fixácia na víťazstvo svojho klubu, potlačovaný pocit život nespokojnosti, stratu životných perspektív, atmosféra davu, prítomnosť policajných zložiek a v neposlednom rade aj alkohol. My k týmto spúšťačom radíme aj nedostatok istôt a opôr, nedostatok pozitívnych vzorov v spoločnosti, nedostatočné vyrovnanie sa s hodnotami a pravidlami spoločnosti. Nevhodné správanie na štadiónoch však môže vyvolať aj výkon rozhodcu, neadekvátne zásahy polície, korupcia apod.

Čo sa dá robiť so súčasnou nevyhovujúcou situáciou v tejto oblasti? Na zlepšenie súčasného stavu v oblasti futbalového chuligánstva je ťažké nájsť účinný spôsob riešenia. Chuligáni sú špecifickí na jednej strane príslušnosťou ku skupine, s ktorou sa bezvýhradne stotožňujú a ktorá ich ovplyvňuje, na strane druhej však ide o rôznorodú skupinu jednotlivcov, ktorí vstupujú do týchto skupín z rozdielnych pohnútok, z rozdielneho sociálneho a rodinného prostredia a taktiež z rozdielnych príčin v tejto skupine zotrývajú a stotožňujú sa s ňou aj napriek výrazne negatívnemu hodnoteniu tejto skupiny zo strany väčšinovej spoločnosti. Negatívne správanie je v týchto skupinách posilňované, dokonca odmeňované a členstvo v takejto skupine aj napriek uvedenému výrazne posilňuje jednotlivca, dodáva mu pocit istoty, kontroly a zvyšuje jeho vlastné sebahodnotenie.

Možné riešenia alebo aspoň postupy na elimináciu tohto sociálno – patologického javu nie je možné obsiahnuť v tomto príspevku, ale myslíme si, že je potrebné, aby sa v tejto oblasti angažovali tak odborníci ako aj celá spoločnosť. Na jednej strane spomenieme represiu, ktorá sa v súvislosti s týmto sociálno – patologickým javom spomína často. Na štadiónoch síce v súčasnosti sú kamerové systémy, ale ešte chýba ich dôslednejšie využitie a individuálne postihovanie a sankcie za výtržnosti, mnohokrát chýba aj profesionalita na strane bezpečnostných zložiek a služieb a dôslednejšie sledovanie uložených sankcií (zákaz vstupu na štadión a pod.), v prípade maloletých spolupracovať s rodičmi. V odborných kruhoch sa v tejto súvislosti spomína probačná a resocializačná práca, ktorá sa zameriava práve na prácu s odhalenými páchatel'mi diváckeho násillia z radov mládeže. Cieľom týchto programov je zamedziť recidíve a zároveň zminimalizovanie negatívnych dopadov kriminalizácie mladistvých. Výsledkom realizácie probačného a resocializačného programu by malo byť povolenie účasti na futbalových zápasoch zo strany organizátora a sociálne akceptovateľné

fandenie ako ukazovateľ úspešnosti účasti problémových fanúšikov na programe. (Jusko, 2006)

Na strane druhej je dôležitá aj prevencia, ktorá by mala byť cielená, špecificky zameraná na rizikové oblasti a rizikové situácie, ktoré sa už vyskytli. Infraštruktúra na našich štadiónoch by mala zohľadňovať špecifiká jednotlivých skupín fanúšikov, so skupinami, resp. zástupcami skupín je dôležité viesť dialóg hlavne pred rizikovými zápasmi nie len vo forme obmedzení a zákazov, fanúšikovia samotní zdôrazňujú aj zlepšenie dialógu s klubmi a SFZ. Chýba tiež mediálne zvyrazňovanie aj pozitívnych stránok fanúšikovského života – filantropia a prosociálne aktivity, ktoré sa pravidelne organizujú. Fanúšikovia sú práve negatívne podfarbenou medializáciou hádzaní do jedného koša a neustále zdôrazňovanie negatív, spôsobuje „nálepkovanie“. (všetci fanúšikovia sú zlí) a aj primárne dobre mienené fandenie tak nie je odmeňované.

Významným nástrojom prevencie sa javí fanprojekt. Prvý projekt práce s mládežou priamo zameraný na futbalových fanúšikov bol realizovaný v Nemecku v roku 1981. V súčasnosti sa podobné projekty realizujú aj v iných krajinách. K základným cieľom týchto projektov patrí prevencia násilia a iných patologických javov, boj proti extrémizmu a posilňovanie sociálne prijateľného správania fanúšikov napr. zvyšovaním sebavedomia, stabilizovaním vrstovníckych skupín a zlepšením dialógu medzi fanúšikmi a futbalovými klubmi. Cieľovou skupinou fanprojektov sú futbaloví fanúšikovia, ktorí majú sklon k negatívnemu správaniu. Podstatou fanprojektov je predovšetkým účasť sociálneho pracovníka na futbalovom a širšom sociálnom živote fanúšikov. V rámci projektov je tiež dôležitá mimofutbalová ponuka vhodných voľnočasových aktivít a spôsobov trávenia voľného času. K dôležitým súčasťami týchto projektov zaraďujeme aj dôslednejšie poznanie subkultúr mládeže, spoluprácu so školami, poradenskými inštitúciami a políciou. (Jusko, 2006)

Okrem fanprojektov sa zdôrazňuje aj terénna sociálna práca s mládežou, kedy je dôležitý monitoring fanúšikovskej scény, dôsledná analýza spôsobu trávenia voľného času futbalových fanúšikov, priama účasť na živote komunity futbalových ultras a hooligans, čiže skutočná práca v teréne a príprava atraktívnej ponuky voľno – časových aktivít a podporných sociálnych služieb, ktoré by oslovili hlavne rizikových futbalových fanúšikov. (Jusko, 2009)

Čo napísať na záver? Na jednej strane by sme zdôraznili, že problém futbalového chuligánstva je aktuálny najmä preto, že spoločnosť pociťuje a rieši problémy, ktoré tento fenomén prináša. Na strane druhej sa tento fenomén ešte stále vyvíja a ešte stále nie sme konfrontovaní s konečným stavom. Najst' účinný spôsob riešenie tohto problému preto vyžaduje aj istý dar prognostiky a hlavne, čo je dôležité, vzbudiť záujem o optimálne riešenie

tohto fenoménu na pôde všetkých zainteresovaných. Príklady zo zahraničia nám ukazujú, že je možné pracovať aj s touto špecifickou komunitou a je možné dosiahnuť aj prijateľné ciele.

Na úplný záver prikladáme pohľad fanúšika (subjektívne sa radiaceho k ultras) : “ Nič nie je také čierne ako sa často maľuje. Na súčasnom obraze a (ne)popularite futbalových podujatí má veľkú zásluhu celková apatia a frustrácia spoločnosti, absencia spoločnej snahy problémy riešiť, médiá a ich skratkovité a absolútne skreslené spravodajstvo, veď čo lepšie predáva, než bombastické titulky, všadeprítomná korupcia, v kluboch, vo vedení zväzu, a aj v celej spoločnosti, kedy nerozhoduje talent a práca, ale známosti a peniaze. Som vďačný za tých pár nadšencov, ktorí skrz to všetko sú ochotní podporovať svoj klub a často pripraviť nezabudnuteľné zážitky pre všetkých a že si na štadióny nájde aj pár primitívov? Tí si našli cestu aj do parlamentu. Je to aj chyba tých truhlíkov, čo doma za pecou všetko vidia a vedia. Veď keby chodili pravidelne a vo väčšom množstve, tak tých pár vymletých by prakticky nikto nevidel a nepočul a sami by boli nútení prispôbiť sa normálnej väčšine. Paradoxom často býva, že otec vlastne od televízora nadáva na svojho pubertou zmietaného syna o ktorého konaní nemá ani potuchy, alebo záujem. Ale u nás je lepšie pozeráť tendenčné spravodajstvo a čítať hrôzostrašné príbehy, než ísť sa zabaviť a pomáhať na zlepšovaní situácie. Mám strach z jedného a to že tento stav apatie niekomu vyhovuje, nízka účasť divákov, nedôstojné kulisy najmasovejšieho športu, evidentná korupcia, nevyhovujúca infraštruktúra, nedôstojné a na hrane protiústavnosti postupy represívnych zložiek a v konečnom dôsledku tendenčné spravodajstvo médií. Otázka je komu a či je to skutočne tak, že futbal sa hrá pre fanúšika...”

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] JUSKO, P. Riziková kontrakultúra súčasnej mládeže. In: *Čistý deň*, 2006, č. 4, s. 10/11. ISSN 1336-4243.
- [2.] MAREŠ, M. – SMOLÍK, J. – SUCHÁNEK, M. 2004. *Fotbaloví chuligáni*. Brno : Barrister & Principal, 2004. 181 s. ISBN 80-903333-0-3.
- [3.] SMOLÍK, J. 2008. *Fotbalové chuligánství*. Plachý Zdeněk, 2008. 280 s. ISBN 978-80-903556-3-7.
- [4.] JUSKO, P. 2009. Divácke násilie a možnosti sociálnej pedagogiky a sociálnej práce pri jeho riešení. In: *Mládež ako aktér sociálnej zmeny*. Trnava : KP FF UCM v Trnava. 2009 ISBN 978-80-8105-096-1
- [5.] SEKOT, A. 2007. Fotbaloví chuligáni prizmatem sociologie. In: *Sborník ze semináře*. Praha : UK FTVS 2007

- [6.] SLEPIČKA, P. 2007. Sportovní diváctví jako společenský jev. In: Sborník ze semináře. Praha : UK FTVS 2007

Kontakt

doc. PhDr. Nadežda Kovalčíková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Katedra sociálnej práce, Univerzitné nám. 1, 917 01 Trnava

E-mail: nada.kovalcikova@gmail.com

doc. PhDr. Martina Žáková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Katedra sociálnej práce, Univerzitné nám. 1, 917 01 Trnava

E-mail: martina.zakova@truni.sk

VI. SOCIÁLNA PATOLÓGIA SIEKT

Kulty a sekty ako iniciácia kriminality a delikvencie

Cults and sects as initiator of criminality and delinquency

Peter ĎURKOVSKÝ

Abstrakt

Kulty a sekty sú zoskupenia, s ktorými dennodenne prichádza do kontaktu každý. Na rozdiel od všeobecného povedomia nejde len o náboženské, či pseudonáboženské útvary. Sú súčasťou každej oblasti kultúry. Majú rôznu štruktúru, od ktorej závisí aj ich životnosť. Ak je súčasťou ich praxe demagógia, ide o zhubné organizácie, ktoré ohrozujú demokraciu a právny štát.

Kľúčové slová

Donucovacie kulty a sekty, kulty, kultová závislosť, organizovaný zločin, rímske právo súkromné, sekty, štruktúra kultov a siekt, typológia donucovacích kultov a siekt

Abstract:

Cults and sects are ordinary groups. But cults nad sects are not religious groups only. They are part of culture. They have got different structure. Structure determines their vitality. If part of their practise is demagogy, next they are pernicious organisations and they threaten democracy and state of law.

The key words:

Compelling cults and sects, cults, dependance of cult, systematic crime, roman law private, sects, structure of cults and sects, typology compelling cults and sects.

Podľa E. Fromm v každej spoločnosti fungujú mechanizmy zvláštnych interakcií, ktoré zhrnul do metafory: „Vlci chcú zabíjať, ovce chcú nasledovať. Preto vlci prinútiť ovce, aby zabíjali, a ovce sa prispôbia nie preto, že by sa im to páčilo, ale preto, že chcú nasledovať, a vlci si potom dokonca vymýšľajú historiky o tom, ako je ich vec vznešená“ (Fromm, 1996, s. 13). Základom kultov a siekt je potreba nasledovať. Ide v prvom rade o naplnenie dvoch úrovni hierarchie potrieb podľa A. Maslowa (Košč, 1996, s. 38 – 42). Ide o naplnenie základnej fyziologickej potreby bezpečia, a o úroveň vyššej potreby prináležania, ktorá patrí medzi základné psychologické potreby. Kulty a sekty, v ktorých sa ocitá dennodenne každý človek, môžu byť ako primárna rodina. Môžu byť presýtené podnetmi, môžu byť chudobné na podnety, môžu v nich prevládať nekvalitné podnety, môže v nich ohľadom podnetov pretrvávajú optimálny stav. Vo všeobecnom ponímaní sa výrazy kult a sekta však chápu ako synonymá a v pejoratívnom význame.

Kulty

Kult je slovo, ktoré sa odvodilo z latinského „cultus“, čo znamená uctievanie. (*Bežne sa napríklad hovorí o kultovej hudobnej skupine.*)

Kulty z pohľadu sociológie - podľa J. Jandourka ide o „náboženské konanie nejakého spoločenstva, ktoré sa odlišuje od praktík všedného dňa a umožňuje sa stretnúť s posvätným.“ (Jandourek, 2001, s. 135). V. Petráčková tento termín chápe ako „nekritické, prepíate velebenie niekoho alebo niečoho vôbec, slepé uctievanie autority, nejakého činiteľa, zveličovanie jeho zásluh.“ (Petráčková, 1997, s. 349). Ďalší zo sociologických pohľadov J. Jandourka tiež vníma kult ako „neprimerané uctievanie nejakej osoby (*kult osobnosti J. V. Stalina*)“ (Jandourek, 2001, s. 135).

Kulty z pohľadu psychológie - Podľa niektorých autorov sa kult dá definovať ako „štandardizovaný súbor úkonov, ktoré určujú kolektívne a individuálne správanie“ (Hartl, – Hartlová, Praha : 2000, s. 281), no je ním aj „skupina ľudí uctievajúcich osobu, vec, zviera alebo ideológiu, na rozdiel od sekty nevzniká odštiepením od určitej viery, filozofie, ideológie.“ (Hartl, – Hartlová, Praha : 2000, s. 281). Podľa amerického psychoterapeuta M. S. Pecka však „medzi komunitou a kultom je veľký rozdiel. Komunita do seba vťahuje ľudí svojim vzájomným prepojením; komunita nevyvíja žiadny nátlak na ľudí, aby zostali; komunita je hrdá na nesmiernu rozmanitosť svojich členov. Na druhej strane kulty charakterizuje, že svojim členom *vymývajú mozgy*, že robia na ľudí veľký nátlak, aby sa ku kultu pridali, a potom ho už nikdy neopustili, v neposlednom rade ich charakterizuje tiež istá fádnosť, až *jednoliatosť* ich členov“ (Peck, Olomouc : 1994, s. 195 – 196).

Kulty z pohľadu teológie - *Teologický a náboženský slovník* charakterizuje kult ako „komplex obradov a postojov, obyčajne v spoločenstve, ktorým sa človek obracia na božstvo, aby mu prejavil úctu.“ (Vragaš, 2006, s. 349) Š. Kondis v knihe *SOS – Náboženstvá a sekty* pozerá na kult ako na „náboženské uctievanie, nekritické, prílišné uctievanie, zbožňovanie nejakej osoby“ (Kondis, 2005, s. 91). Zhoduje sa takto so *Slovníkom cudzích slov*. Podľa neho je kult „nekritické, prepíate velebenie niekoho alebo niečoho vôbec, slepé uctievanie autority, nejakého činiteľa, zveličovanie jeho zásluh“ (Petráčková, 1997, s. 526).

Sekty

Sekty z pohľadu sociológie - Podľa J. Jandourka je sekta „typicky náboženská organizácia chápaná seba samu ako spoločenstvo vyvolených, ktorí uskutočňujú pravú vieru a prax, a rezignujú preto na univerzalitu“ (Jandoudorek, 2001, s. 212).

Podľa Š. Strieženca sektu vytvára „skupina jedincov, ktorí hlásajú náuku odlišnú od všeobecne uznávanej a väčšinovo prijímanej. Keď sa sekta inštitucionalizuje, mení sa napríklad na cirkev“ (Strieženec, 1996, s. 193).

O. Matoušek chápe sekty ako „skupinu s diktátorskými nárokmi voči svojim členom, ktorá vyznáva náboženskú ideológiu, ktorú príslušníci určitej väčšej náboženskej skupiny s dlhšou tradíciou (*vyznávači tzv. materskej viery*) považujú za odpadlú, prípadne kacírsku“ (Matoušek, 2003, s. 198.).

Sekty z pohľadu psychológie - Podľa *Psychologického slovníka* sekta je „pôvodne názov pre každé náboženstvo; neskôr náboženská skupina vyčlenená z hlavného cirkevného prúdu, pričom hlavnými nástrojmi boja proti nim boli exkomunikácie a inkvizícia“ (Hartl – Hartlová, 2000, s. 527).

Podľa Říčana „sekta je tiež negatívne hodnotiaci pojem, často vlastne nadávka (*a nástroj na útlak minority!!*), preto sa na vedeckú rozpravu nehodí. Je však frekventovaný, používame ho teda aspoň s rezervou vyjadrenou výrazom *takzvaný*. Nebol doposiaľ nahradený vhodnejším jednoslovným označením“ (Říčan, 2007, s. 273).

Sekty z pohľadu teológie - Podľa *Velkého slovníka cudzích slov* je sekta: „1. náboženská obec líšiaca sa vierovyznaním a obradom od materskej cirkvi, 2. uzavretá skupina, ktorá sa oddelila od dajakej organizácie“ (Šaling, 1997, s. 1079). Aj teológia sa teda pozerá na sektu ako na odchýlku.

Štruktúra kultov a siekt

Dejiny od čias antického Ríma sú okrem iného i dejinami zápasov o emancipáciu detí v orientačnej rodine, i o emancipáciu žien. Až dodnes takto v Európe v závislosti od dominantnej kultúry spoločnosti vznikalo mnoho štruktúr rodiny. Kultúry a sekty sú sekundárnym socializačným prostredím, niekedy nahrádzajú aj primárne socializačné prostredie. Ich štruktúra je tiež variabilná a na jej výslednú podobu vplývajú obdobné alebo tie isté faktory ako na štruktúru východiskovej rodiny. J. M. Abgrall rozoznáva tieto štruktúry:

- „1. pyramídová štruktúra,
- 2. pavučinová štruktúra, štruktúra v tvare hviezdy,
- 3. sférická štruktúra“ (Abgrall, 2000, s. 63 – 64.).

Ide o klasifikáciu kultov a siekt podľa toho, odkiaľ a akým spôsobom sa v organizácii rozdeľuje energia – peniaze, informácie, kontakty.

Pyramídová štruktúra

Na vrchole pyramídy je vodca. Je zároveň absolútnym vládcom a rozdeľuje energiu. Podľa K. Rebra „rímske právo súkromné ako jediné stelesňuje ucelený vývoj dlhých stáročí“ (Rebro, 1980, s. 9.). Pyramídová štruktúra kultu alebo sekty je zároveň štruktúrou patriarchálnej agnátskej rodiny antického Ríma. Túto „tvorili len tie osoby, ktoré dohromady spájala otcovská a manželská moc hlavy rodiny, to znamená otca a manžela v jednej osobe (*pater familias*)“ (Rebro, 1980, s. 9.) Plnoprávny tu bol len *pater familias*, rovnako plnoprávny v organizácii s takouto štruktúrou je len vodca.

Pyramídová štruktúra je veľmi vhodná pre donucováciu organizáciu. „Jednak garantuje tajomstvo, jednak je tiež sine qua non donucovanie, lebo predpokladá hierarchizáciu vedenia, moci a výsad.“ (Abgrall, 2000, s. 63 – 64.)

Pavučinová štruktúra

Ide o dokonalejšie a trvanlivejšie usporiadanie organizácií. „Preplieta sa v nich niekoľko pyramídových štruktúr, ktoré majú rôzne funkcie“ (Abgrall, 2000, s. 63 – 64.) Väčšinou nie je možné toto spoločenstvo rozpustiť, hoci jeho činnosť smeruje proti prirodzenému i proti pozitívnemu právu. V pavučinovej štruktúre funguje napríklad organizovaný zločin – takzvané *podsvetie*. Životnosť zločineckých vodcov na rozdiel od radových pešiakov je veľmi krátka. Odstránením jedného z nich – z vrcholov pyramídy - vznikne nová, prípadne sa zlúči s inou. Táto štruktúra zároveň znižuje čitateľnosť organizácie. Na druhej strane pre ňu samotnú je zárukou prosperity.

Štruktúra v tvare hviezdy

Štruktúra v tvare hviezdy je akýmsi prechodným štádiom kultu alebo sekty. „Je podobná kolesu od bicykla, kde guru znázorňuje stred a stúpeni obvod kruhu. Informácie tak idú z periférie do centra a naopak.“ (Abgrall, 2000, s. 66.) Okrem organizácie pri jej zrode alebo úpadku takáto skladba sa vyskytuje aj na určitom poschodí pyramídovej štruktúry.

M. S. Peck k rozpoznaní stanovil desať kritérií, no už tri z nich sú varovným signálom o deštruktívnej podstate skupiny. Prvými troma sú:

- „1. modlárstvo jediného vodcu obdareného osobným kúzlom,
2. uctievaný vnútorný kruh,
3. tajnostkárstvo vo vedení“ (Peck, 1994, s. 196.).

Mieril predovšetkým na deštruktívnu organizáciu so štruktúrou v tvare hviezdy, ktorá nikdy nemôže byť demokratická.

Sférická štruktúra

V tomto prostredí „emočné a vzťahové systémy zaberajú priestor, v ktorom každý účastník hrá podobnú úlohu bez štruktúry hierarchie, či direktivizmu. Tento typ štruktúry neumožňuje efektívnu kontrolu skupiny“ (Abgrall, 2000, s. 66.). V rámci donucovacej organizácie je sférická štruktúra určitým medzistupňom.

Kultová závislosť a jej diagnostikovanie

Kultová závislosť - „Dlhodobé členstvo v sekte alebo kulte vedie k extrémnej, tzv. kultovej závislosti. Psychickou manipuláciou dochádza k zmene pôvodnej identity človeka do tzv. kultovej identity bez toho, aby si to dotyčný uvedomoval“ (Jusko, 2004, s. 107.). Podľa S. Hassana „ľudia, ktorí boli vycvičení tráviť každý deň dlhé hodiny meditáciou či monotónnym recitovaním a spevom, sa môžu stať duševne i telesne závislí na rôznych formách psychickej manipulácie. Pri podobnom otupovaní mysle mozog vylučuje chemické látky, ktoré vedú nielen k disociatívnym stavom mysle, ale i k narkotickému opojeniu, ktoré navádzajú zakázané drogy.“ Závislosť na skupine teda naberá rýchlu akceleráciu ako drogová závislosť. Podobne ťažko si ju priznať.

Donucovacie kulty a sekty

Vznikom kultovej závislosti a zmenou identity postihnutého jedinca sa automaticky mení i jeho myslenie, cítenie a konanie. V prostredí, ktoré túto závislosť vyvolalo, často i mimo neho, koná v rozpore s pudom sebazáchovy. C. G. Jung v roku 1935 tieto mechanizmy demonštroval na davovej psychóze po nástupe fašizmu v Nemecku takto : „*Dokonca i moji priatelia sú fascinovaní a keď som v Nemecku, verím tomu sám, chápem to všetko a viem, že to musí byť tak, ako to je. Nedá sa tomu odolať. Ide vám to pod pás a nie do vašej mysle, váš mozog je proste nanič, je zachvátený váš sympatický systém*“ (Jung, 1992, s. 172.).

Odborná literatúra doposiaľ nemá ohľadom kultov a siekt jednotnú terminológiu. Pod pojem kult takmer vždy zahŕňa donucovací kult i donucovaciu sektu. Podľa E. Komárika je kult v tomto význame vždy :

- „1. autoritársky,
2. opozičný,
3. výlučný,
4. legalistický,
5. subjektivistický,
6. s pocitom prenasledovania,
7. kladúci dôraz na sankcie,

8. ezoterický,

9. protikňazský“ (Komárik, 1998, s. 88.).

1. **autoritatívnosť** – autoritatívnosťou sa v donucovacej organizácii rozumie absencia demokracie a zákaz kritiky organizácie.

2. **opozičnosť** – ide o tendenciu presadzovať kontrakultúru.

3. **výlučnosť** – v podstate ide o zhubný narcizmus a zhubný „skupinový narcizmus“ (Fromm, 1996, s. 88.).

4. **legalita** – podľa E. Komárika ide o „diktované pravidlá obliekania, životosprávy, správania“ (Komárik, 1998, s. 88.).

5. **subjektívizmus** – viera a cítenie sa povyšujú nad racionálne uvažovanie. Ideológia je nadradená človeku.

6. **pocit prenasledovania** – podľa ideológie organizácie jej členovia sami seba často chápu, ako titanov, ktorých utrpenie spasí ostatných.

7. **kladenie dôrazu na sankcie** – v organizácii ide o život v neustálom strachu a v neustálom navodzovaní pocitu viny za všetko.

8. **ezoterickosť** – donucovacia organizácia je pre nečlenov a pre radových členov ťažko čitateľná alebo celkom nezrozumiteľná.

9. **protikňazkosť** – v hierarchickom a autoritatívnom systéme donucovacej organizácie prevládajú vo vedení i pri výkone odborných činností úplní laici.

Typológia donucovacích kultov a siekt

S. Hassan rozoznáva štyri typy kultov a siekt, ktoré praktikujú nemorálnu myšlienkovú manipuláciu (Hassan, 1994, s. 68):

„1. náboženské,

2. politické,

3. psychoterapeuticko – výchovné,

4. komerčné.“

Donucovacie skupiny sa vyskytujú teda v každej oblasti osobného a spoločenského života. Kulty sekty, ktoré spôsobujú kultovú závislosť s využitím nekalých praktík, môžu existovať ako samostatné a často aj oficiálne registrované obchodné spoločnosti, občianske združenia a nadácie, môžu byť iba subkultúrou týchto organizácií, môžu byť aj hybridom legálneho a nelegálneho.

Náboženské donucovacie kulty a sekty

Podľa D. Demjančukovej na otázku pôvodu náboženstva pri analýze historických pokusov do 19. storočia „vedy k tomuto obdobiu nazhromaždili obrovský arzenál informácií a údajov o náboženstve. Z tohto materiálu celkom jednoznačne vyplývalo, že náboženstvo je javom historickým, že sa utvára a vyvíja za určitých podmienok, rovnako ako ľudská kultúra, ktorej neoddeliteľným fenoménom náboženstvo je.“ (Demjančuková, 2003, s. 35). Aj antické rímske právo bolo vo svojich počiatkoch dlho doménou duchovenstva. „Až do 3. storočia pred n. l. prevládala v právnom živote pontifikálna (kňazská) jurisprudencia“ (Rebro, – Blaho, 1997, s. 65). Donucovacie organizácie sa dejinami osvedčenými postupmi zneužívania potrieb osobného rastu a psychoterapie snažia fungovať väčšinou na náboženskom princípe, prípadne náboženstvo do vlastnej ideológie zakomponovať. Aj preto, no aj z dôvodu nulovej osvety, laik si pod výrazmi *kult* a *sekta* okamžite predstaví náboženských fanatikov.

Politicko – ideologické donucovacie kulty a sekty

Hospodárska depresia v Nemecku po prvej svetovej vojne a po cválajúcej inflácii bola veľmi problematickým prostredím, „prehlbovala sa psychická depresia, ktorá bola stále nákazlivejšia – pre neurotický zvrat vo fantastickú nádej. Hitler začal tam, kde bolo možné s najmenšími reálnymi prostriedkami dosiahnuť neobyčajne veľa: pri ľudských snoch. A tie mohol najľahšie a najúčinnšie ovplyvňovať silami z kultúrnej oblasti“ (Kraus, 1993, s. 48). Na takýchto a obdobných princípoch fungujú všetky donucovacie politicko – ideologické kulty a sekty. Živnou pôdou je pre ne historická krivda, či už ide o prehratú vojnu, nevydarenú revolúciu, genocídu, holocaust, stratu územia, alebo ekonomický kolaps. Prostredníctvom kultúrnych síl pôsobia na hrdosť príslušnosti k národu, spoločenskej triede, alebo ku skupine s určitou vzdelanostnou úrovňou. Čiže aktivujú skupinový narcizmus.

Na rozdiel od priemerných politických strán teda agresívnejšie pôsobia na emócie a po získaní moci na politickej scéne minorite a dokonca i majorite, nedávajú možnosť voľby.

Psychoterapeuticko – výchovné donucovacie kulty a sekty

Podľa S. Hassana „mnoho z týchto skupín má na svedomí nervové zrútenia, rozpad manželstva alebo úpadok obchodného podnikania, nehovoriac o dokladovaných samovraždách a smrteľných haváriách.“ (Hassan, 1994, s. 69). Potreba prináležania a lásky patrí medzi psychologické potreby (Košč, 1996, s. 40). Keď jej naplnenie začne do určitej miery absentovať, jedinec má prirodzenú tendenciu obnoviť rovnovážny stav. Pokiaľ má prostriedky, nevolí si prespávanie na nádražiach a cestu k duchovnu prostredníctvom lacných liehovín, ale buď ako veriaci hľadá kňaza, alebo ako veriaci i ako laik, hľadá nenáboženskú

psychoterapiu. U donucovacieho psychoterapeuticko – výchovného kultu ide pri takejto príležitosti o nemý prísľub obnovenia duševnej rovnováhy klienta, a o oddiaľovanie konštruktívneho psychoterapeutického procesu pod na prvý pohľad objektívnymi zámienkami. Ide však aj o priehľadné zámienky a otvorené vydieranie. Záleží od celkovej hmotnej a sociálnej situácie klienta, ktorú si donucovací psychoterapeut a donucovací psychoterapeutický kult a sekta veľmi ľahko zistia. Na poli záchrany človeka, jeho blaha, vnútorného rastu a šťastia podľa E. Fromma „nezostali žiadne slová, ktoré by neboli skomercializované, skorumpované a inak zneužitú.“ (Fromm, 1994, s. 18).

Komerčné donucovacie kulty a sekty

„Niet takej oblasti ľudskej činnosti, kde by sme nepotrebovali poznatky ekonómie. Tak ako sa vyvíjala ľudská spoločnosť a hospodárstvo, tak sa vyvíjalo a zdokonaľovalo aj poznanie zákonitosti hospodárskeho života.“ (Lisý, 1998, s. 5). Človek vo svojej vynaliezavosti dokáže obchodovať so všetkým. V donucovacích komerčných kultoch a sektách absentuje zásada „zmluvy sa majú dodržiavať (*pacta sunt servanta*)“, „zásada poctivého obchodného styku“ (zákon č. 513/1991 Z. z.) a zásada, podľa ktorej „zamestnanci majú právo na mzdu za vykonanú prácu, na zaistenie bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci, na odpočinok a zotavenie po práci.“ (Zákon č. 311/2001 Z. z., čl. 1.). Poznatky z ekonómie takto vedenia organizácií maximálne zneužívajú na maximalizáciu zisku a minimalizáciu pracovných odmien, či iných protihodnôt. Aj podľa S. Hassana takéto firmy „podvádzajú a manipulujú ľudí, aby pracovali za nízku mzdu alebo zadarmo. Existuje mnoho pyramídových, či niekoľkourovňových organizácií (multi – level – marketing), ktoré sľubujú ľuďom veľké zisky, ale v skutočnosti od svojich obetí žmýkajú peniaze.“ (Hassan, 1994, s. 69). Poist'ovňa, ktorá uzatvára prostredníctvom obchodných zástupcov zmluvy, no pri poistnej udalosti alebo reklamácií je takmer nemožné nájsť kompetentnú osobu; operátor mobilnej telefonickú sieť s rovnakými praktikami; zásielkový predaj, ktorého adresa je len: *p. o. box.*, podomový predaj, obchodná prezentácia so štedrými darmi, no s obmedzovaním osobnej slobody; všetky tieto sú komerčné donucovacie organizácie.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] ABGRAL, J. M. 2000. *Mechanismus sekt*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolínium, 2000. ISBN 80–7184–774–7.
- [2] DEMJANČUKOVÁ, D. 2003. *Teorie a dějiny náboženství*. Dobrá Voda u Pelhřimova : Aleš Čeněk, 2003. ISBN 80–86473–43–0.

- [3] ĎURKOVSKÝ, P. 2009. *Kulty a sekty – pokrok a regres*. Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku. Písomná časť k dizertačnej skúške. 2009.
- [4] FROMM, E. 1996. *Lidské srdce*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. ISBN 80–85637–28–6.
- [5] FROMM, E. 1994. *Umění být*. Praha : Naše vojsko, 1994. ISBN 80–206–25–9.
- [6] HARTL, P. – HARTLOVÁ, H. 2000. *Psychologický slovník*. Praha : Portál, 2000. ISBN 80–7178–303–X.
- [7] HASSAN S. 1994. *Jak čelit psychické manipulaci zhoubních kultů*. Brno : Nakladatelství Tomáše Janečka, 1994. ISBN 80–85880–03–2
- [8] JANDOUREK, J. 2007. *Sociologický slovník*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978–80–7367–269–0.
- [9] JUNG, C. G. 1992. *Analytická psychologie. Její teorie a praxe*. Praha : Academia, 1992. ISBN 80–200–0418–1.
- [10] JUSKO, P. 2004. Kultová závislosť. In : Hroncová, J. a kol. : *Sociálna patológia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2004. ISBN 80–8055–926–0
- [11] KOMÁRIK, E. 1998. *Pedagogika emocionálne a sociálne narušených*. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 1998. ISBN 80–223–1289–4.
- [12] KONDIS, Š. 2005. *SOS – Náboženstvá a sekty*. Prešov : Pápežské misijné diela Košickej arcidiecézy. 2005.
- [13] KOŠČ, M. 1996. *Základy psychológie*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996. ISBN 80–08–01216–1.
- [14] KRAUS, W. 1993. *Kultura a moc*. Olomouc : Votobia, 1993. ISBN 80–85619–43–1
- [15] LISÝ, J. a kol. 1998. *Ekonomia. Všeobecná ekonomická teória*. Bratislava : Iura Edition, 1998. ISBN 80–88715–43–1.
- [16] MATOUŠEK, O. 2003. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80–7178–549–0
- [17] PECK, M. S. 1994. *Dále nevyšlapanou cestou*. Olomouc : Votobia, 1994. ISBN 80–85885–12–3
- [18] PERÁČKOVÁ, V. a kol. 1997. *Slovník cudzích slov*. Praha : 1997. ISBN 80-08-02054–7
- [19] REBRO, K. – BLAHO, P. 1997. *Rímske právo*. Bratislava : Manz, 1997. ISBN 80–85719–08–8.
- [20] REBRO, K. 1980. *Rímske právo súkromné*. Bratislava : Obzor, 1980.

- [21] ŘÍČAN, P. 2007. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3.
- [22] STRIEŽENEC, Š. 1996. *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava : AD Trnava, 1996. ISBN 80-967589-0-X.
- [23] ŠALING, S. a kol. 2000. *Veľký slovník cudzích slov*. Bratislava – Veľký Šariš : 2000. ISBN 80-967524-6-7.
- [24] VRAGAŠ, Š. a kol. 2006. *Teologický a náboženský slovník*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2006. ISBN 80-7162-620-1.
- [25] Zákon č. 513/1991 Zb. *Obchodný zákonník v platnom znení*.
- [26] Zákon č. 311/2001 Z. z. *Zákonník práce v platnom znení*.

Kontakt

JUDr. Peter Ďurkovský
Národné centrum prevencie sociálnej patológie
Predmestská 62, 010 01 Žilina
E-mail: ncsp@post.sk

Riziká satanizmu ako religiozita moci u mládeže z pohľadu sociálnej práce

Risks of satanism as a religiosity of power from the perspective of social work

Lenka LÁTALOVÁ

Abstrakt

Predkladaný príspevok poukazuje na celospoločenský problém prítomnosti mládežníckeho satanizmu, ktorý okrem iného naberá na intenzite. Mládežnícky satanizmus je skupinový fenomén reagujúci ako protest fungovania spoločnosti. Aktívne sa doň zapájajú mladiství, ktorí svoju kritiku vo vzťahu k spoločnosti a cirkvi vyjadrujú satanistickými symbolmi a prostredníctvom intenzívnej kontroverznej blackmetalovej či deathmetalovej hudobnej scény. Skúmanie daného javu v spoločnosti je nevyhnutné aj z pohľadu sociálnej práce, nakoľko práve problémová mládež a mládež, ktorá vykazuje svojim správaním symptómy sociálnej patológie sa častokrát dostáva do rúk sociálnemu pracovníkovi. Ako hlavný dôvod pracovania s takto ohrozenou mládežou začína tam, kde z nášho pohľadu – z pohľadu dodržiavania spoločenských noriem dochádza k formovaniu svetozoru človeka radikálne prezentovaného fašizoidnou, sociálno – darvinistickou ideológiou „prežitia silnejšieho“ a kde dochádza k potenciálnej účasti na deštruktívnych rituáloch.

Kľúčové slová

Mládež, mládežnícky satanizmus, satanizmus, sebaúčinnosť, sociálna intervencia

Abstract:

Discussed report is pointed at all-society problem about Satanism which is considered to be increasing problem among youth these days. Satanism among youth is a group phenomenon reaction on protest of functioning our society. Young people are being connected into this problem by criticizing society and parish using satanic symbols and intensive controversial black metal or death metal music set. Recognizing this concrete feature is necessary from the social point of view towards social problems of young people. Therefore social pathology symptoms are being solved very often. The main reason of working with vulnerable group of young people starts with early Nazism elements and social Darwin ideology where potential misbehaviour is shown.

The key words:

Young people, satanism, youngsatanism, self-efficiency, social intervention

Úvod

Cieľom príspevku je poukázať na nebezpečenstvo mládežníckeho satanizmu zo sociálno psychologického pohľadu. Satanistické skupiny a sekty nie sú okrajovou oblasťou. So satanom sa stretávame všade – v médiách, v hudbe, v tlači, v obliekaní. Otvorene sa hlásiť k satanizmu sa stalo módnym fenoménom. Satanizmus sa dobre predáva a stal sa komerčným. To je dôvodom, prečo počet satanisticky orientovaných siekt, deštruktívnych kultov

a nebezpečných zoskupení celosvetovo rastie. Na internete sa môžeme denne dočítať informácie o propagácii satanizmu zo stále nových, pribúdajúcich satanistických článkov. Treba konštatovať, že mladí ľudia sú čoraz väčšími priťahovaní touto deštruktívnou ideológiou, ktorá prináša so sebou nový druh morbidnej až apokalyptickej závislosti. V konfrontácii s týmto celospoločenským problémom je treba vynaložiť úsilie a hľadať súvislosti medzi niektorými nepochopiteľnými samovraždami mladých ľudí a ich príslušnosťou k satanistickým skupinám.

Každé hnutie mládeže si vytváralo proti obmedzujúcemu svetu dospelých formy vzbury prispôbené dobe. Na prelome storočí sa sťahovalo na vidiek, tešilo sa romantike táborových ohňov a kašľalo sa na meštiactvo. Mládež v 60 tých rokoch 20. storočia vynášala „flower power“ – moc kvetov, typický pre hnutie hippies, ktoré holdovalo voľnej láske, demonštrovala proti vojne vo Vietname a vykorisťovateľským mechanizmom kapitalistickej spoločnosti. Staršia generácia reagovala spravidla zdesene. Na ich potlačenie posielali príliš často štátnu moc. Prejavy vzdoru boli neželateľné, ale pre mladých pri hľadaní vlastných postojov nepochybne potrebné.

Generácia osemdesiatych rokov, ktorá medzitým dospela do rodičovského veku je oproti otcom a matkám predošlých čias zjavne omnoho odolnejšia a nedá sa už len tak ľahko niečím šokovať. Aj konzervatívne kresťanské kruhy sa voči novým formám protestu stočili do kľbka. Konzumný a televízny svet k tomu všetkému prispieva svojou troškou a produkuje otupné obrazy. Nič už nie je tabu, už nič nepôsobí odpudzujúco či znepokojujúco. Okrem azda smrti, či diabla, ktorý ako násilnícke monštrum ohrozuje pokojný život občanov. Práve v tejto podobe sa v súčasnosti prezentuje nová generácia mladistvých pseudorevolucionárov, ktorí si svoju zúrivosť na otupenú spoločnosť rodičov vylievajú hanobením cintorínov, synagóg a iných odľahlých miest svojimi diabolskými symbolmi, grafity a satanisticky orientovanou hudbou. Tento satanizmus, vsadený do mohutnejúcej vlny okultizmu sa javí ako protestné hnutie mládeže tretieho tisícročia. Príznaky podobných foriem protestu sa vyskytovali už koncom 60 tých rokov, keď napríklad popové kultové kapely ako Led Zeppelin či Black Sabbath sa prikrášľovali satanistickými doplnkami a skupiny ako Hell's Angels začali víriť vodu okolo hippies. Od začiatku 90 tých rokov začal byť satanizmus ako forma protestu „in“. (Gugenberger, 2002)

Prítomnosť satanizmu u dnešnej mládeže môžeme vnímať ako obzvlášť závažný deštruktívny kult so svojimi typickými črtami. Jeho isté formy podľa Mátela (2011) predstavujú vážne sociálno patologické dôsledky pre jednotlivcov ako takých, rodinu a pre spoločnosť. V odbornej literatúre z hľadiska sociológie a religionistiky je považovaný za

nenáboženský fenomén, ktorý patrí medzi deštruktívne pseudonáboženské kultúry s ezoterickým pozadím a o ktorom však je možné povedať, že má určité prvky „sektárskeho správania“. Do prvkov sektárskeho správania radíme odlišnosť, ezoterizmus ako utajovanie, resp. fakt, že pravda patrí len vyvoleným. Takisto radikálne odmietanie cirkvi je v satanizme tou najvýznamnejšou ideou. (Mátel, 2011)

Satanské a luciferské sekty sa ako každý druh a poddruh skladajú z niekoľkých individuí. V encyklopedickom slovníku siekt – „*Diccionario enciclopédico de las sectas*“ je ich spomenutých celkovo 165. Pochopiteľne niektoré z nich zanikli alebo zmenili označenie (typická sektárska taktika). Podsvetie je často mimo zákona a tak ho možno prirovnať k mravenisku v stálom pohybe, ktorého poschodia sa stále menia. (Goméz, 1999)

V súčasnosti podľa Langoneho (1993) poznáme štyri základné druhy satanizmu:

1. Samozvaní jednotlivci, ktorých priťahuje satanizmus prostredníctvom kníh, internetu, filmov, hudby a pod. Nebývajú napojení na nejakú organizáciu. Niekedy sa združujú do malých lokálnych skupiniek.
2. Psychopatickí satanisti – priťahuje ich satanizmus, lebo vyjadruje to, čo im je blízke (deviantné správanie). Správali sa tak aj predtým a teraz sa s tým stotožnili cez satanizmus. Tieto dva druhy sa zvyknú prekrývať.
3. Náboženský satanisti - satanizmus je pre nich náboženstvom. Predmetom uctievania je tu Satan, či už ako božstvo alebo ako určitá filozofia a z nej vyplývajúce zásady. Sú to známe skupiny ako „*Cirkev satanova, Prvá cirkev satanova, Setov chrám a pod.*“ Tieto organizácie sú otvorené, ich členom sa môže stať ten, kto si osvojí ich filozofiu a prijme ich pravidlá.
4. Satanské kultúry – skupiny pôsobiace ako tajné organizácie. Práve tieto sa ukazujú byť zodpovedné za rituálne zneužívanie a rôzne násilné praktiky súvisiace s vykonávaním kultu.

Satanistické zmýšľanie je najpríťažlivejšie v období medzi šestnástym a devätnástym rokom, pričom nástupu na „scénu“ dochádza stále skôr. Z tohto dôvodu si nebezpečenstvo satanizmu zasluhuje pozornosť z oblasti sociálnej práce prostredníctvom zmysluplnej prevencie, nakoľko riziká rozvinutého patologického zmýšľania u mládeže môžu byť rozsiahle. To, čo sa neraz začína ako protest, šteklenie nervov, únik z jednotvárnosti modernej spoločnosti alebo jednoducho chuť na dobrodružstvo, môže skončiť veľmi problematicky. Riziká pri mládežníckom satanizme podľa Gugenbergera (2002) sú mnohotvárne:

- úzkostné stavy,
- strata zmyslu pre realitu,

- vážne psychické problémy, neraz spojené s problémami alkoholizmu a drogovej závislosti,
- samovražedné sklony sa môžu zosilniť, hoci mládežnícky satanizmus je zriedkavo koreňom, skôr býva katalyzátorom samovraždy či samovražedného pokusu,
- zvýšený sklon k násiliu, lebo satanizmus ako ideológia znamená vždy aj oslavu násilia,
- odcudzenie sa rodine a priateľom,
- podkopanie vedomia sociálnej zodpovednosti,
- uplatňovanie nátlaku a vyhrážok voči členom skupiny a voči osobám mimo nej,
- náchylnosť k totalitným ideológiám – v okrajových oblastiach vznikajú spojenectvá medzi neonacistami a mladými satanistami,
- satanistická ideológia, oslavy násilia a nadčloveka ohrozujú kresťanský, solidárny obraz sveta s jeho sociálnodemokratickými, konzervatívnymi hodnotami a jeho prejavmi v modernej demokracii.

Hans –Jurgen Ruppert (2002, In Jugendsatanismus) ako dlhoročný spolupracovník Evanjelického centra pre svetonázorové otázky v Berlíne v súvislosti s ideologickými paralelami neoliberalizmu a mládežníckeho satanizmu v brožúrke rakúskej katolíckej cirkvi píše: „*Cit je slabosť a slabosť nemá právo na existenciu. Satanisti svojimi textami a heslami bijú len do toho, čo sa v našej spoločnosti beztak cynickým spôsobom obhajuje! Podľa motta: „Stojíme aj za tým, čo iní robia potajomky!“...Ak je niekto schopný definovať blaho človeka len v tom zmysle, aby sa stal iným, bohatým a výkonným a aby sa mu ekonomicky darilo a ak reklama vystavuje na obdiv len ekonomicky silný, potentný a úspešný typ, tak sa nečudujeme, že niektorí mladiství hľadajú útočisko v religiozite moci akou je satanizmus.*“ (Ruppert, H.J. podľa *Jugendsatanismus, Werkmappe „Sekten, religiöse Sondergemeinschaften, Weltanschauungen, Nr. 81/99, s.30*)

Obzvlášť veľké nebezpečenstvo u mládežníckeho satanizmu spočíva v oblasti deformácií vnímania v dôsledku skupinovej dynamiky, čo je hlavnou príčinou zrútenia psychického JA. Okrem toho jestvuje ešte celá paleta škodlivých psychických procesov, ktoré môžu v skupinách mládežníckeho satanizmu viesť k poruchám osobnosti. K postupnej prestavbe osobnosti mladého satanistu prispieva tréning v odporostiach ako je týranie zvierat, jenie červíkov, vandalizmus v podobe ničenia náhrobných kameňov a v sadomasochistických praktikách (bičovanie, mrzačenie seba i druhých).

Vytráca sa schopnosť vcítiť sa do druhých ľudí a schopnosť cítiť pôžitok, ktoré sa v narastajúcej miere viažu výlučne na agresívno – deštruktívne činy. Jedinečnosť

(individualizmus) mladého človeka je čoraz väčšmi vystavovaná terorizujúcim procesom a aktom skupinovej dynamiky. Tým vzniká extrémna polarizácia v duchu hesla „*Sám nie som nič – ale v skupine som silný*“. V deštruktívnych činoch sa „sila skupiny“ transformuje a nezriedka sa pritom prekročí hranica trestného činu (podpaľovanie kostolov, týranie zvierat, vlámania a pod.) Sklon k individualite sa však nedá úplne potlačiť. V skupinách mládežníckeho satanizmu mladý človek nachádza neraz už iba „slobodu“ môcť sa vďaka brutálnemu preháňaniu dostať na okamih do stredobodu skupiny a byť tak „niečo extra“. Napriek intenzívnej skupinovej dynamike sa dostavuje zážitok izolácie. Na jednej strane sa skupina izoluje od „normálneho každodenného života“ (outsiderstvo, povinnosť zachovávať mlčanlivosť), v ďalšom prípade vedú skúsenosti získané v skupine k tomu, že vnútropsychické oblasti, ktoré sú za normálnych okolností vo vzájomnej interakcii, sú navzájom izolované a odumierajú, regredujú a zanikajú. Celkovo dochádza k masívnemu obmedzeniu životných šancí, až napokon aj k samovražedným sklonom. (Girzikovsky, 2002)

Pre psychologické pochopenie aktuálneho mládežníckeho satanizmu je potrebných niekoľko poznámok o individuálnych a spoločenských procesoch vytvárajúcich psychologické pozadie, na ktorom sa tento jav môže predstaviť vo svojej dnešnej rozmanitosti, prítomnosti a sile.

Jednými z nich je podľa Andreas Girzikovsky (2002) virtuálny svet nových kybernetických médií ako je internet a mobil – ale už aj pred tým permanentné rozširovanie komunikácie a nahusťovanie informácií strhol mladých ľudí všade na svete k základnému implicitnému svetonázorovému predpokladu: „Svet údajne pozostáva z reálneho a virtuálneho.“. V oboch oblastiach sa vďaka dnešnej technike mladiství už veľmi skoro naučia suverénne pohybovať. Technikou sprostredkovaný prístup k obrovským fiktívnym svetom, obrazom a znakovým systémom, ktoré sú už sotva viazané na kultúru a životné prostredie má za následok dve psychologické pravdepodobnosti. Jedna spočíva v tom, že vlastné sebachápanie a sebaobraz sa štrukturuje podľa technických vzorov. V súlade s týmto prirovnaním sa taktiež predpokladá, že ľudské názory, postoje a vzory správania sa dajú podobne ako pri technickom modeli ľubovoľne obmieňať, resp. „programovať“ a mozog funguje podobne ako donekonečna rozširovateľný internet. Z toho vyplýva, že človek má sám seba a svoj život vnímať ako neobmedzenú možnosť, pričom ide len o to, aby sa dostal k tým „správnym programom“. Môžeme teda konštatovať, že prvý predpoklad, ktorý vychádza z porovnania s dnešnými technickými vzormi znamená, že skutočnosť sa štrukturuje v pojmovej dvojici „realita – virtualita“. Druhý predpoklad znamená, že individuálno – technická uskutočniteľnosť významových svetov sa chápe ako kľúč k produkcii zmyslu

života. Viera v technický pokrok, ktorá sa v ostatných oblastiach reality stala už dávno prežitkom, takto slávi „radostný comeback“. To sa netýka len mladého človeka, ale aj mnohých dospelých a vedie okrem iného k súčasnej konjunktúre ezotericko – magických ponúk sľubujúcich „rozvinutie pravého potenciálu“. (Girzikovsky, 2002)

Jedným z ďalších problémov mládežníckeho satanizmu, ktorý sociálnych pracovníkov pracujúcich s mládežou bude centrovať je problém „sebaúčinnosti“ – self-efficiency mládeže. V rámci hľadania odpovedí na otázky, čo vedie mladého človeka do takto deštruktívnej skupiny nás bude zaujímať, prečo sa mladí ľudia snažia oponovať voči fungujúcemu svetu v spojení s inými rovesníkmi, ktorí pociťujú rovnakú potrebu a prečo skupina predstavuje ochranu aj pred hrozbou outsiderstva jednotlivca.

Na jednej strane sa pokúšame zistiť spoločensky a kultúrne dané vnútorné psychické sklony mladého veku v súčasných spoločnostiach, no na druhej strane nás takisto zaujíma príťažlivosť mladého človeka v rámci peer-group – skupiny rovesníkov. U mládežníckeho satanizmu sa skupina ako celok stáva outsiderom v určitom kultúrnom prostredí. V rámci peer group prebieha nepretržitá napätá výmena medzi kolektívnymi pocitmi a potrebou individualizácie. Pri kolektívnych pocitoch ide o vytvorenie silného zoskupenia „vlastnej rodiny“ a zastávanie rovnakých názorov a postojov. Pri potrebe individualizácie ide o prestíž vypracovania si vlastného individuálneho profilu, pritiahnúť na seba pozornosť a využiť skupinu ako publikum pre vlastnú sebaaprezentáciu. To sa môže udiť celkom nevinne tak, že sa mladý človek učí naživo zaujímavou rozprávať. Môže sa to však udiť aj menej nevinne prostredníctvom riskantných akcií, kedy mladý človek katapultuje do stredobodu pozornosti skupiny napr. vlámačkami do obchodov, či inými priestupkami. U väčšiny mladých ľudí prebieha tento proces v rámci tolerateľných medzí. Ak sa však pocit v skupine a zdieľanie rovnakých hodnôt má dosiahnuť napr. nosením drahého značkového oblečenia alebo sa individuálna profilácia hľadá prostredníctvom extrémnych zážitkov, treba právom pochybovať o zmysluplnosti takýchto zážitkov. Hlavnou motiváciou tohto vývojového procesu je overenie účinnosti vlastnej osoby v meniacom sa vzťahu k úlohám a skupine. V tomto prípade hovoríme teda o sebaúčinnosti, nakoľko tento pojem sa uvádza preto, lebo je kľúčovým pre psychologické a sociálne pochopenie mládežníckeho satanizmu, pričom vzájomne spája obe roviny „psyché“ a „skupinu“.

Na tomto pozadí sa mládežnícky satanizmus javí ako agresívny pokus o „sebaúčinnosť“ aj v prípade, keď už po dlhom reťazci márných pokusov nezostáva nič iné ako agresívno – deštruktívna negácia a význam vlastných zážitkov a skutkov sa uskutočňuje už iba vo

vnútornej štruktúre satanistickej skupiny bez akejkoľvek sociálnej interakcie so „zvyškom spoločnosti“.

Zvýšenie sebaúčinnosti ako jedna z intervencií sociálnej práce

Z vyššie uvedeného textu by sme mohli usúdiť, že je nevyhnutné ponúknuť mladým ľuďom, ktorí sú aktívni v skupinách mládežníckeho satanizmu pomoc pri zvyšovaní sebaúčinnosti. V tomto príspevku som sa snažila poukázať na to, že mládežnícky satanizmus je nevydarený variant hľadania vlastnej identity a schopnosti definovať význam udalostí. Pre tých, ktorí chcú pomôcť satanisticky aktívnym mladým ľuďom to znamená, že by sa v nijakom prípade nemali uchýľovať k poučovaniu a hrozbám. Mali by skôr prezentovať vlastné perspektívy pre týchto mladých ľudí, ktorých je nevyhnutné počúvať a povzbudiť k rozprávaniu o svojom svete a o ich prežívaní, čo má tvoriť najväčšiu časť zmysluplnej práce s nimi. V podstate jedným zo základných pilierov pomoci mladým satanistom je ponúknuť varianty zmyslu života, ktoré by sa neodkláňali od spoločenských noriem a nájsť správnu motiváciu pre potrebu ich pozitívnej „sebaúčinnosti“. Takisto jedným zo signálov poukazujúc na hrozbu prítomnosti mladého človeka v skupine satanistov je fakt, že ich okruh priateľov prestane existovať alebo sa vzdajú svojich doterajších koníčkov, pričom nové si nenájdu. V tom horšom prípade je signálom aj skutočnosť, že mladiství prerušia proces svojho vzdelávania. V tejto chvíli nastáva rodičovský odpor povinnosťou a konflikty sú predprogramované. Niektoré rodiny sa uchýlili k úplnej zmene prostredia a presťahovali sa do iného mesta, aby dali svojmu dieťaťu šancu vymaniť sa z okov satanistických kontaktov. Rovnako, ale menej dynamicky pomáha zoznámiť sa s rodičmi ostatných mladých, ktorí sú v satanistickej skupine a založiť s nimi akúsi svojpomocnú skupinu. Môže sa vytvoriť (v prípade spolupráce sociálneho pracovníka s rodičmi) sieť zvýšenej kontroly, ktorá pribrzdí aktivity mladých ľudí a ponúkne im interakčné body pre rozhovor a konflikt. Takéto svojpomocné skupiny by sa podľa potreby mali nepretržite radiť s odborným tímom sociálnych pracovníkov, terapeutmi a poradcami pre oblasť strategicko-interakčného prístupu. Dôležitou pri práci s ohrozenou mládežou sa javí efektívna zmena perspektív, ktorá nespočíva iba v definovaní satanistických aktivít ako problému, pre ktorý treba nájsť riešenie, ale treba sa spýtať naopak: Ktoré potreby sa majú pomocou mládežníckeho satanizmu vyriešiť? Takto položená otázka umožní ľahší, diferencovanejší a celistvejší prístup ku konkrétnym mladistvým, namiesto domáhania sa zmeny správania prostredníctvom vyhrážok a zákazov. Takto položená otázka však vyžaduje neraz dlhší čas na nájdenie odpovede. Je dôležité problém rozčistiť na postupné a systematické kroky, lebo až krok za krokom sa stáva

jasným. Evidentné je aj polozenie si otázky: Aký súbor opatrení pomôže dotyčnému mladému človeku, aby sa stiahol zo scény? Možnosti siahajú od posilňovania jeho JA, cez rozvoj lepších kompetencií až po sprostredkovanie členstva v skupinách s pozitívnym zameraním a skupinovú dynamiku. (Girzikovsky, In Sataniymus, 2002) Okrem vyššie uvedených opatrení je nepochybne dôležité venovať pozornosť realizácii preventívnych aktivít predovšetkým v školskom prostredí, kde v rámci projektov mládeže proti násiliu a rasizmu sa ponúkajú na tému satanizmu prednášky pre žiakov a študentov ako aj vtiahnutie ich do tvorby a realizácie projektov.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] GUGENBERGER, E., 2002. In.: Schweidlenka Roman (Hg). *Satanismus als protest, Jugendsatanismus*. Logo Quick Info Broschüre, s.8-12.
- [2.] GUGENBERGER, E., SCHWEIDLENKA, R., 2002. *Satanismus ako religiozita moci*. Bratislava, Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2002, s 11-12
- [3.] MÁTEL, Andrej, SCHAVEL, Milan a kol. 2011. *Aplikovaná sociálna patológia v sociálnej práci, VŠ ZaSP sv. Alžbety Bratislava*. ISBN 978-80-8132-009-5
- [4.] MILTON, J. GORDON, 1986. *Encyklopedia Handbook of Cults in Amerika*. Garland, New York, 1986, s.76
- [5.] MORAVČÍKOVÁ, M., MACHÁČKOVÁ, L., 2002. *Satanismus*. Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, Bratislava. ISBN 80-968559-9-9
- [6.] *Náboženská skupina ako potenciálny zdroj závislostí*. 2004. Zborník referátov z rovnomennej konferencie usporiadanej Ústavom pre vzťahy štátu a cirkví v spolupráci s Centrom pre štúdium siekt pri Ekumenickej rade vo Svätom Jure v dňoch 14. – 15. júna 2004. ISBN 80-89096-18-2

Kontakt

PhDr. Lenka Látalová, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Námestie 1. Mája 1, 810 00 Bratislava

Kontaktná adresa: Ul. Márie Terézie 43, 908 51 Holič

E-mail: lenkagott@gmail.com

VII. ŠKOLSKÁ SOCIÁLNA PATOLÓGIA

Opodstatnenosť sociálnej práce v školskom prostredí v prevencii sociálno- patologických

Existence of social work in the school environment in preventing social – pathological phenomena

Slavomír LACA, Milan SCHAVEL

Abstrakt

Ľudská spoločnosť prechádza zásadnými spoločenskými zmenami. Usilujeme sa o novú spoločnosť, ktorá má byť demokratická, pluralitná, ktorá má záujem o nové poznatky aj v školskom prostredí. Z nových hľadísk tak nastoľujeme otázku školskej sociálnej práce v školskom prostredí. Nakoľko na Slovensku nie je oficiálne v legislatívnom vymedzení ani zavedená do praxe disciplína akou je školská sociálna práca. Naším cieľom je poukázať na dôvody, prečo vytvoriť priestor školskej sociálnej práce v školskom prostredí. A snažíme naznačiť na potrebu školského sociálneho pracovníka, ktorý by pre dieťa (žiaka/študenta) resp. rodiča predstavoval prvý kontakt v riešení ich problémov nielen v škole, ktorými sú napr. sociálno patologické javy.

Kľúčové slová

Sociálna práca, Sociálno patologické javy, Škola, Školský sociálny pracovník, Rodina.

Abstract:

Human society undergoing profound social change. We strive for a new society to be democratic, pluralist, interested in the new knowledge in the school environment. The new perspectives and raises the question of school social work in the school environment. Since Slovakia is not officially in the legislative definition or put into practice discipline such as school social work. Our aim is to highlight the reasons why a school of social work space in the school environment. And we suggest the need for school social workers for the child (student / student), respectively. parent was the first contact in resolving their problems, not only in school, such as education. social pathologies.

The key words:

Social work, Social pathologies, Schools, Social worker, Familiy.

Úvod

V súčasnosti je sociálna práca rozšírená do mnohých oblastí, do všetkých, ktoré prenikajú cez ľudstvo samé. Realitou však je, že najohrozenejšiu skupinou sa práve javí mládež, keďže je bez akýchkoľvek skúseností a je ľahko ovplyvniteľná. Zmenou spoločnosti, nárastom nových médií ako je internet, televízia, vznikol priestor, kde hlavne deti nerozlišujú

nebezpečenstvo. Tým vznikajú nové problémy, ktoré často vedú k zlyhaniu osobnosti človeka rôznych jeho sociálnych úlohách. Vznikajú tu javy ako záškoláctvo, týranie, kriminalita a rôzne iné. Akosi často sa prejavuje násilie spolužiakov na učiteľoch alebo rovesníkov z následkom smrti. Často na dieťa pôsobia rôzne faktory a vplyvy.

Na školách ani v súčasnosti nie je vytvorený priestor pre profesiu školského sociálneho pracovníka. Myslíme si, že do budúcnosti je snahou základných a stredných škôl zaviesť túto profesiu do praxe. Táto problematika vedie našu spoločnosť k rôznym diskusiám a spoločenským konferenciám. Uskutočňujú sa len v rámci projektov, aby sa školská sociálna práca presadila v praxi a priniesla tak dobré výsledky pre našu budúcnosť, naše deti. Sú to práve ony, ktoré potrebujú orientáciu, vďaka ktorej ich duchovné hodnoty môžu vstupovať do ich životov, predovšetkým hodnoty dobra a zmyslu života.

Historický pohľad školskej sociálnej práce v zahraničí

Školská sociálna práca je v školskom systéme v Slovenskej republike novým trendom, o ktorom sa síce hovorí, ale zatiaľ sa veľmi málo uplatňuje v praxi. Skúsenosti zo zahraničia však poukazujú na to, že akútnosť situácie na našich školách, vyvolá v najbližšej dobe potrebu zavedenia školskej sociálnej práce do praxe, z dôvodu narastania sociálno-ekonomických problémov, sociálno-patologických javov, s ktorými sa stretávame.

Korene School social work (školskej sociálnej práce) môžeme hľadať vo Veľkej Británii a v USA. V oboch krajinách sa táto práca začína formovať na prelome 19. a 20. storočia. Vo svojich počiatkoch sa školská sociálna práca zameriavala hlavne na pomoc deťom zo sociálne slabých rodín. Najskôr sa zameriavala na podporu školskej dochádzky, neskôr sa však značne rozšírilo pole jej pôsobnosti a to v súvislosti s neustále stúpajúcou prevalenciou sociálnych problémov na školách. V tom čase sa v školskej sociálnej práci objavujú také činnosti, ako pomoc zabezpečiť finančné prostriedky súvisiace so školskou dochádzkou (na učebnice, oblečenie, ap.), ale tiež pomoc pri problémoch s učením, ako to uvádza Schermer vo svojom článku „*Schulsozialarbeit*“. Nie je možné preto školskú sociálnu prácu v tomto období stotožniť so sociálnou pedagogikou, ktorej vývoj začína približne v rovnakom časovom období. Úlohou školských sociálnych pracovníkov bolo pôsobiť ako spojovací článok medzi domovom, školou a komunitou. Základnou pracovnou metódou sa pre školských sociálnych pracovníkov stala „case work“, teda prípadová práca.

Ďalšie ich aktivity boli namierené na prácu s triedou a so skupinou, ale tiež do oblasti krízovej intervencie v rodine. Od svojich začiatkov boli školskí sociálni pracovníci súčasťou tímovej práce školy. Ako v USA, tak i vo Veľkej Británii sa táto charakteristika školskej

sociálnej práce teda vzťahuje priamo k sociálnemu pracovníkovi ako zamestnancovi školy. K rozšíreniu školskej sociálnej práce v USA výrazne prispela zmena z pohľadu na práva ľudí so znevýhodnením, zmeny, ktoré sa udiali v štruktúre americkej rodiny, a tiež vplyvy zvyšujúcich sa sociálnoekonomických, či školských tlakov na deti. Nárast školskej sociálnej práce v praxi viedol k vypracovaniu smernice pre školskú sociálnu prácu (prijatej na úrovni NASW v roku 1978), ktoré vytvorili jednotný rámec školskej sociálnej práce nielen po obsahovej stránke, ale tiež fungujú ako určitý kódex pre školských sociálnych pracovníkov (SSWAA, *School social work as a career*, 2003).

V nemecky hovoriacich krajinách, ako uvádza Drilling (2007) sa stretávame s termínom „schulsozialarbeit“ až v sedemdesiatych rokoch minulého storočia. Pričom v počiatkoch snaha o zavedenie „schulsozialarbeit“ narazila na odpor zástancov sociálnej pedagogiky, ktorá má v Nemecku dlhú tradíciu. Výraznejší zlom nastal až po rozšírení projektu „German – Youth Institut“ v rokoch 1970 – 1985 na stredných školách, ktorý v praxi priniesol výrazné zníženie sociálno – patologických javov na školách, kde sa projekt realizoval.

So sociálnou prácou realizovanou v prostredí školy majú viaceré štáty dlhoročné nepretržené skúsenosti. V súčasnosti sa s týmto druhom sociálnej práce môžeme stretnúť napr. v krajinách ako sú Argentína, Austrália, Kanada, Estónsko, Fínsko, Nemecko, Ghana, Hong Kong, Maďarsko, Japonsko, Korea, Macedónsko, Mongolsko, Saudská Arábia, Singapore, Sri Lanka, Švédsko, Thajsko, Spojené Arabské Emiráty, Veľká Británia a USA (Huxtable, M., 2001). O význame školskej sociálnej práce svedčí nielen stále pribúdajúci počet krajín, v ktorých sa tento druh sociálnej práce udomácnil, ale aj skutočnosť, že z iniciatívy Marion Huxtable prišlo k založeniu International Network of School Social Work, siete, ktorá sa snaží napomôcť rozvoju sociálnej práce na školách.

Zahraničná školská sociálna práca ponúka žiakom a ich rodinám pomoc v nasledovných oblastiach (Levická, 2008), pomoc žiakom a ich rodinám pri riešení sociálnych problémov, podpora detí so špeciálnymi potrebami (talentované, handicapované), pomoc pri integrácii dieťaťa do školy, zapojenie rodičov, inštitúcií a dobrovoľníkov do práce s deťmi v škole, preventívne programy a aktivity, podpora nemajetných žiakov a rodín, duchovná podpora, napĺňanie sociálnych a emocionálnych potrieb žiakov, sociálna a právna ochrana detí, vyhľadávacia, mapovacia a intervenčná činnosť, štúdium sociálnych problémov a hľadanie alternatívnych metód na ich odstránenie.

Vymedzenie školskej sociálnej práce v zahraničí nie je celkom jednotné. V Nemecku je podľa Loukotovej a Kopáčovej (2008, s. 80) chápaná ako forma spolupráce medzi školou a starostlivosťou o deti a mládež, ktorá je ponímaná ako komplexný systém, ktorý je

doplnkom rodiny a zároveň je ukotvený v sociálnom zákonníku a jeho naplnenie je nasledujúce:

- komplex podpory pre deti a mládež; mimoškolská práca s deťmi a mládežou; podpora mládežníckych spolkov; sociálna práca s deťmi a mládežou; výchovná starostlivosť a ochrana; podpora rodiny (poradenstvo, výchovné poradenstvo, podpora v období rozvodu); podpora formou existencie denných zariadení pre opatrovanie deti; pomoc pre (mentálne) postihnuté deti a mládež; podpora pre „mladých dospelých Sociálno-výchovnej činnosti v škole by sa mal okrem učiteľov venovať predovšetkým samostatný profesionálny pracovník.

Hlavnou úlohou školskej sociálnej práce je vytvárať potrebné spojenie medzi rodinou, školou a komunitou. Služby, ktoré poskytujú školy, prostredníctvom školskej sociálnej práce, umožňujú žiakom a ich rodinám prekonať sociálne a osobné problémy, ktoré nemusia vždy súvisieť len s ťažkosťami v učení“.

Školská sociálna práca v SR

Pri uplatňovaní školskej sociálnej práce na Slovensku je teda potrebné siahnuť po poznatkoch z iných krajín, v ktorých školská sociálna práca úspešne funguje. Na Slovensku nie je oficiálne zavedená do praxe disciplína akou je školská sociálna práca. Tým, že po roku 1989 k nám na Slovensko prichádzajú nové trendy, nové informácie s nimi úzko súvisí i príchod nevhodných informácií prostredníctvom médií. Tieto nové trendy k nám prinášajú pozitíva ale i negatíva. Medzi tieto negatíva patria i sociálno-patologické javy, rôzne sociálne problémy rozpad rodiny, ekonomické problémy rodiny atď. Na tomto základe je veľká snaha o otvorenie sa novým trendom, novým myšlienkovým prúdom, ktoré zmierňujú, eliminujú už spomínané problémy. Prostredníctvom príbuzných vedných odborov akými sú školská psychológia, sociálna pedagogika prípadne špeciálna pedagogika sa taktiež zmierňujú problémy v školskom prostredí. Medzi takéto odbory patrí i sociálna práca, ktorá sa vykonáva v školskom prostredí a nazývame ju školská sociálna práca (Sirotiaková 2009, s. 465). Na škole sú rôzne pozície, ale každá má svoju náplň práce, preto by bolo veľkým prínosom zavedenie školskej sociálnej práce na základné školy v rámci prevencie vzniku sociálno-patologických javov, rôznych problémov rodiny (nezamestnanosť, chudoba, rozpad rodiny „rozvod“). Ide o možnosť sociálnej práce deťmi a mládežou, ktorí by mohli mať negatívny postoj k školskému prostrediu. Táto práca poukazuje na možnosti riešenia spomínaných problémov v situácií práve prostredníctvom školského sociálneho pracovníka.

Forma školskej sociálnej práce na základných a stredných školách je niečo čo je na Slovensku nové, legislatívne nepodložené. Byť priekopníkom v oblasti zavádzania školskej sociálnej práce na základné školy nie je ľahké. Pritom na Slovensku je stále častejšie počuť pojem sociálna práca, sociálny a pod. Tak prečo túto dôležitú inštitúciu akou je škola, vzdelávanie a výchova detí nepodchytiť už v začiatkoch? Vysoké školy produkujú fundovaných odborníkov zo svojich humanitných smerov v odboroch sociálna práca Sociálna práca v školách v krajinách strednej Európy nemá žiadnu tradíciu. Postkomunistické Slovensko nadväzuje na Československú históriu 20.storočia. Sociálny pracovník v škole sa v tejto histórii neobjavuje, ako sa o tom zmieňuje Labáth.

Školská sociálna práca na Slovensku, ako už bolo spomenuté, nemá žiadne korene, ani históriu. Ale neznamená to, že neboli pokusy o výkon školskej sociálnej práce v našich školách.

Aplikovanie sociálnej práce do škôl na našom území ako pri každej novej profesii sa potýka s rôznymi prirodzenými i neprirodzenými prekážkami, ktoré ovplyvňujú jej etablovanie v školskom systéme. Ak by sme sa opýtali ľudí, či by bolo vhodné, aby sa deťom v škole venoval niekto, kto ich bude podporovať, bude mať snahu o ich zdravý sociálny vývin, pomáhať im s ich problémami, tak určite by početná väčšina bola za vznik takejto profesie. Ak by sme však dali otázku, či by súhlasili s tým, aby v škole pôsobil sociálny pracovník, ktorý bude spojovacím článkom medzi školou, rodinou a žiakom, bude plniť úlohy v oblasti prevencie napríklad aj násilia v rodine, bude dbať na dodržiavanie rodičovských práv a povinností, som presvedčená, že by sa mnohí takejto profesie zľakli.

Na Slovensku absentuje literatúra v oblasti sociálnej práce a takmer vôbec nie je k problematike školskej sociálnej práce, napriek veľkým spoločenským javom a procesom, ktoré nevyhnutne zasahujú aj sféru školy ako sociálnej inštitúcie (Matulayová 2008, s. 95). Súčasní učitelia sa vo svojej každodennej praxi musia vyrovnávať okrem tzv. tradičných problémov detí akými sú (vývojové poruchy, neurotické problémy, agresivita, rôzne poruchami učenia) so stále vzrastajúcim počtom tzv. neštandardných pedagogických situácií (agresivita žiaka voči učiteľa). V súčasných spoločenských podmienkach sa pedagogická obec v posledných desaťročiach intenzívne zaoberá navrhovaním stratégií prispievajúcich k efektívnej edukácii detí a mládeže. Na vyššie spomínané problémy a ich sociálny kontext je potrebné neustále upozorňovať. Je nereálne a nemôžeme očakávať od pedagogických zamestnancov samozrejme okrem učiteľa a tiež aj od asistenta učiteľov v zmysle zákona č.408/2008 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 313/2001 Z. z. o verejnej službe v triedach základných škôl, špeciálnych základných škôl alebo v predškolských zariadeniach a

psychológov očakávať, že mimo svojej pedagogickej činnosti by mali zvládať aj celé spektrum odborných aktivít, súvisiacich s riešením naznačenej situácie riešenia sociálno-patologických javov v školskom prostredí. Expertom a človekom najpovolanejším na sociálne prostredie je sociálny pracovník. V systéme vzťahov rodina a škola môže najlepšie uplatniť svoje vedomosti a poznatky o mechanizme vplyvu sociálneho prostredia na jednotlivca. Pozná riziká a potenciál sociálnych vzťahov, ovláda dynamiku malej i veľkej sociálnej skupiny a organizácie. Má poznatky o etiológii ohrozenia detí a mládeže, predovšetkým o negatívnych sociálnych vplyvoch, je schopný posúdiť účinok daného sociálneho prostredia na jedinca, žiaka. Disponuje metódami, ako to uvádza autorka Matulayová (2008, s. 95, 96). ovplyvňovania prostredia sociálnymi mechanizmami budovaním rovesníckej kultúry, stimulovaním otvorenej dvojsmernej komunikácie, rozvíjaním princípov spoločenstva, spoluprácou s rodinou a sociálnou sieťou. Vytvorenie zdravého sociálneho systému v škole je prioritou školského sociálneho pracovníka, ktorý akceptuje individualitu žiaka, stimuluje jeho potenciál, podporuje pozitívne emócie, nevyvoláva strach, sprostredkúva zážitok z úspechu, učí otvorene komunikovať, uprednostňuje kooperatívnosť atď. Týmto všetkým prispieva k vytvoreniu a udržaniu optimálnych podmienok tak potrebných pre zdravý vývin mladého človeka.

Dôvody zavedenia školskej sociálnej práce:

Pri spracovávaní dôvodov zavedenia školskej sociálnej práce sme sa vychádzali s poznatkov a výskumov, ktoré realizovalo v dvoch etapách Ministerstvo školstva v roku 2005 pod názvom *"Situčná analýza postavenia mládeže v SR"* Sociálno-politická problematika mládeže v SR a Sociálno-patologická problematika mládeže v SR. Cieľom výskumnej úlohy "Sociálno-patologická problematika mládeže v SR" je zachytenie a analýza názorov a postojov mladých ľudí k niektorým negatívnym spoločenským javom, ako je fajčenie tabakových výrobkov, konzumácia alkoholických nápojov a nelegálnych drog, existencia prejavov násilia a vnímanie marginálnych skupín ich rovesníkmi. Stanovený rozsah výberovej vzorky pre zber dát bol respondentov, mladých ľudí v SR. Výberová vzorka bola konštruovaná kvótno podľa výberových znakov a predstavovala reprezentatívny súbor vzhľadom na populáciu mládeže Slovenska.

V rámci výskumu je analyzované aj rodinné prostredie, spôsoby prežívania voľného času a hodnotová hierarchia mladých ľudí. Myslíme si, že komplexne pokrývajú problematiku a preto sú aj dobrým podkladom na konfrontáciu.

Príležitostne fajčí 11,9% opýtaných a 18,2% respondentov si cigaretu zapáli každý deň. K nefajčiarom patrí až 64,8% opýtaných a 5,1% respondentov ešte nikdy s fajčením tabakových výrobkov neexperimentovali. Príležitostní fajčiari majú najčastejšiu spotrebu 5 alebo 10 cigariet týždenne, pravidelní fajčiari vyfajčia denne 5 až 20 cigariet denne. Medzi silnejších fajčiarov patria muži, respondenti vo veku od 18 do 22 rokov, ateisti, žiaci stredných odborných učilíšť, mladí ľudia, žijúci v doplnených rodinách, opýtaní, uvádzajúci zhoršené rodinné vzťahy a mladí ľudia s nízkou životnou úrovňou.

- Alkoholické nápoje denne pije 1,4% opýtaných a 2-3x do týždňa konzumuje alkohol 9,0% respondentov. Pri rôznych príležitostiach po pohárikú s alkoholom siahne až 66,5% mladých ľudí. Len 21,4% respondentov uvádza, že alkoholické nápoje nepijú, pretože im nechutia a 1,7% ich ešte nikdy neochutnali. Na základe týchto výsledkov výskumu je možné konštatovanie, že na Slovensku nepije alkoholické nápoje len necelá štvrtina mladých ľudí vo veku od 15 do 26 rokov. V konzumácii alkoholických nápojov majú prevahu muži, respondenti vo veku od 23 do 26 rokov, ateisti, žiaci stredných odborných učilíšť, opýtaní žijúci v neúplných a doplnených rodinách, ako aj v rodinách, kde nie sú vytvorené dobré vzájomné vzťahy a respondenti, ktorí fajčia. Najmenej pijú alkohol najmladší opýtaní, gymnazisti, veriaci, opýtaní pochádzajúci z úplných rodín a nefajčiari.

- Ešte nikdy sa neopilo 30,3% mladých ľudí a viac ako tretina opýtaných takúto situáciu zažila raz alebo dva krát v živote. Občas sa opije necelá štvrtina mladých ľudí a 2,0% respondentov uvádzajú, že pravidelne nezvládnu konzumáciu alkoholu a opijú sa. Po konzumovaní alkoholických nápojov sa častejšie opijú najmä muži, respondenti vo veku od 18 do 22 rokov, fajčiari a mladí ľudia z doplnených rodín a z rodín, v ktorých chýbajú dobré vzájomné vzťahy. Respondenti, ktorí sa opíjajú občas alebo pravidelne, konzumujú alkohol vo zvýšenej frekvencii, pričom uprednostňujú pivo a tvrdý alkohol.

- Skúsenosti aspoň s jedným druhom nelegálnych drog priznáva 20,8% opýtaných, pričom s nelegálnymi drogami častejšie experimentujú muži, najstarší respondenti, ateisti, študenti vysokých škôl, mladí ľudia s trvalým bydliskom v mestách s počtom obyvateľov od 50 000 do 100 000 a opýtaní, pochádzajúci z Nitrianskeho a Bratislavského kraja najmä z Prešovského kraja..

- Najčastejším vekom, kedy mladí ľudia začínajú s drogami experimentovať, je obdobie medzi 15 až 18 rokom, pričom muži majú tendenciu experimentovať s nelegálnymi drogami vo veku nižšom ako je 16 rokov. Oproti zisteniam z roku 2002 stúpol počet respondentov, ktorí experimentovali s nelegálnymi drogami vo veku 14, 15, 17, 18 a 19 rokov. Znížil sa počet opýtaných, ktorí skúšali užívanie nelegálnych drog vo veku 16 a 20 a viac rokov.

- Medzi najčastejšie skúšané drogy patrí marihuana, hašiš, extáza, prchavé látky, tabletky spoločne s alkoholom, tabletky, pervitín, kokáin a magické huby. Ostatné nelegálne drogy ako LSD, heroín a crack sú u respondentov skúšané len ojedinele, pričom 3,5% opýtaných nevie určiť druh drogy, ktorú užili.

- Poza školu chodia častejšie muži, žiaci stredných odborných škôl a stredných odborných učilíšť, opýtaní žijúci vo veľkých mestách. Úmyselné vyhýbanie sa vyučovaniu priznávajú vo vyššej miere aj respondenti žijúci v doplnených a neúplných rodinách a v rodinách, kde nie sú vytvorené dobré medziľudské vzťahy. K záškolákom patria najmä opýtaní, ktorí fajčia a často konzumujú alkoholické nápoje. Štvrtina opýtaných sa prispôsobila partii rovesníkov, 22,0% opýtaných mali strach ísť do školy, pretože nemali splnené školské povinnosti. Každý piaty oslovený mladý človek uviedol ako dôvod skutočnosť, že vedel, že nebude potrestaný, a tak využil túto situáciu a 18,7% opýtaných uvádza, že dôvodom ich záškoláctva bol nezáujem o vyučovanie. Prostredníctvom alternatívy "iné" priznáva 2,1% mladých ľudí, že mali strach zo spolužiakov. Pre mladých ľudí, ktorí chodia poza školu len výnimočne, je dôvodom najmä strach z nesplnených školských povinností, pričom pre častých záškolákov je najsilnejší motív nezáujem o vyučovanie (Ministerstvo školstva, 2005).

Ide o nasledovné dôvody prečo zaviesť školskú sociálnu prácu na Slovensku:

- nárast požívania omamných látok (alkohol, cigarety, mäkké drogy) u detí s tým prichádza aj nárast rôznych sociálno-patologických javov v školskom prostredí,
- nárast agresie, agresivity a vandalizmu u mládeže sa prejavuje v poškodzovaní majetku a zdravia iných, kde sú napadnutí aj pedagógovia v škole.
- nárast intolerancie a extrémizmu u detí zapríčiňuje neznášanlivosť „iných“ detí a potláča slobodu a pocit bezpečnosti,
- učitelia majú problém zvládnuť popri vyučovaní aj socializačnú stránku detí a nemajú dostatočnú profesionálnu odbornú oporu, s ktorou môžu kedykoľvek diskutovať.

Autori Havlík a Koťa (2002, s. 98). sociálnu prácu na škole a pôsobenie školského sociálneho pracovníka zhrnul do definície, že ide o ciele rozvíjanie integračnej, ochranej a resocializačnej nápravnej funkcie školy Matulayová (2008, s. 96,97) ďalej identifikuje tri ťažiskové úrovne činnosti v pracovnej náplni školského sociálneho pracovníka. Činnosti, ktoré smerujú k rôznym cieľovým skupinám v školskom prostredí, zodpovedajúce primárnej prevencii, ktorá smeruje ku všetkým žiakom školy a sekundárnej prevencii, ktorá je zameraná na tzv. ohrozených žiakov (napr. pochádzajúcich z málo podnetného alebo nevyhovujúceho rodinného prostredia). V niektorých prípadoch aj terciárnej prevencii v rámci ktorej sociálny

pracovník napomáha riešiť u konkrétnych žiakov ich sociálne a iné problémy V rámci týchto ťažiskových úrovni realizuje sociálny pracovník.

Je to dôležitý moment, kde si uvedomujeme, že aj napriek tomu, že politické zmeny je možné urobiť pomerne rýchlo, teda v priebehu niekoľko týždňov, zmeny sociálne a zmeny v myslení ľudí sú procesom oveľa zdĺhavejším, v prípade Slovenska otázkou niekoľkých desaťročí. Ani tu však nie je situácia taká zlá a prostredníctvom rôznych mechanizmov je aj v oblasti školskej sociálnej práce možnosť dosiahnuť pozitívnu zmenu pozitívne akceptovanú občanmi krajiny. Nevyhnutnosťou je však určitý priestor pre komunikáciu a zdravý tlak na orgány, ktoré majú reálnu možnosť zmenu vykonať.

Školský sociálny pracovník

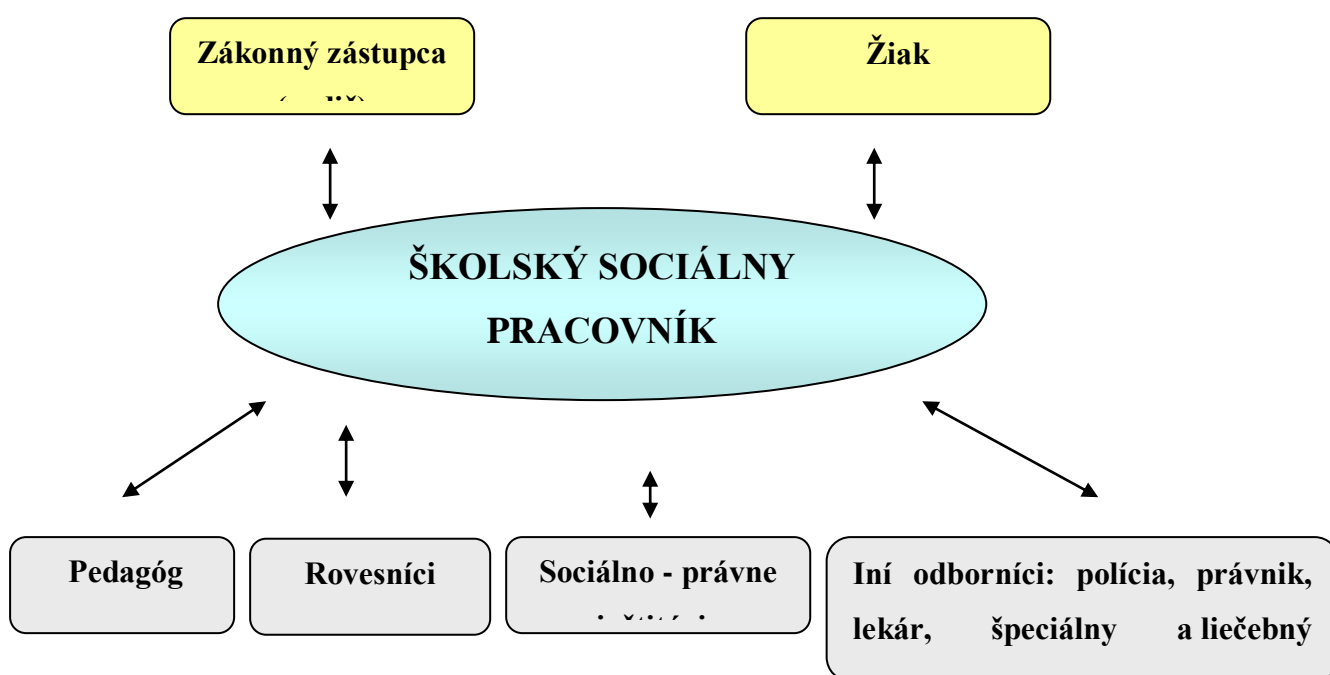
V rámci sociálno-patologických javov v školskom prostredí je veľmi dôležitý. Spolupráca s poradenskými zariadeniami a školským sociálnym pracovníkom sa javí ako efektívna predovšetkým v oblasti poznania školskej kariéry žiaka, poznania foriem jeho správania sa v rovesníckom kolektíve, prípadne pozná jeho problémy v školskom prostredí, v ktorom sa vyskytuje.

Presná definícia školského sociálneho pracovníka nie je uvedená v žiadnom zákone ani v predpise, avšak ide o snahu k zavedeniu školského sociálneho pracovníka do praxe tým, že by bol následne aj po legislatívnej stránke doriešený. Ide hlavne o prínos týkajúci sa zlepšenia prostredia zavedením školskej sociálnej práce do škôl. Ak by sme chceli presne definovať školského sociálneho pracovníka, musíme vychádzať zo základu definície sociálneho pracovníka. Je to profesionál, ktorý disponuje osobitnými predpokladmi, vlastnosťami a schopnosťami. Prispieva k zlepšeniu situácie a nabáda jednotlivca, skupinu, komunitu či spoločnosť k správny postojom. Snaží sa riešiť, eliminovať poruchy a demotivačné faktory v interakcii so sociálnym prostredím (Schavel, et al. 2007).

Školská sociálna práca sa vzhľadom na legislatívne možnosti vyprofilovala ako preventívny a intervenčný inštitút prvého kontaktu dieťaťa/rodiny a verejnej inštitúcie, ktorá spadá do reálneho systému sociálno-právnej ochrany. K prvému odborníkovi, ku ktorému sa dieťa alebo škola prirodzene zväčša dostane, je tak práve školský sociálny pracovník. Dôvodov je viac. Školský sociálny pracovník je pre dieťa najjednoduchšia možnosť ako načrtnúť problém, pretože je prístup k nemu možný v čase, keď je dieťa v škole. Neexistuje u neho preto strach z neznámeho prostredia, návšteva si nevyžaduje žiaden čas poobede a dieťa sa nemusí vypýtať od rodiča, resp. sa o návšteve sociálneho pracovníka nemusí dozvedieť nikto pre dieťa neželaný (Constable, Flynn, McDonald, 1991). Okrem možnosti

návštevy dieťaťa z vlastnej iniciatívy existuje aktívna vyhľadávacia činnosť detí, ktoré sú konfrontované so sociálno-patologickými javmi, či už ako obeť týchto javov, alebo iniciátori, alebo len osoby, ktorých sa sociálno-patologické javy dotýkajú. Po spracovaní informácií z prvého stretnutia s dieťaťom, prípadne rodičom dieťaťa nasledujú kroky stručnej sociálnej diagnostiky, aby bolo možné lepšie vybrať inštitúciu, ktorá môže pre žiaka zohrať dôležitú úlohu a pomôcť mu. To samozrejme závisí od druhu problému, ktorý klient rieši.

Pôsobnosť školského sociálneho pracovníka v našich podmienkach teda je v podľa nášho názoru v týchto očakávaniach: prevencia sociálno-patologických javov, intervencia voči sociálno-patologickým javom, vytváranie pozitívnej sociálnej klímy v škole, žiaci vyžadujúci si osobitnú pozornosť, komunikácia s pedagógmi a zamestnancami školy, komunikácia so žiakmi a ich zákonnými zástupcami, komunikácia s inštitúciami, odborníkmi sociálno právnej ochrany a kurately, lekárom, psychológom, špeciálnym a liečebným pedagógom, sociálnym pedagógom, políciou, teda spolupráca s inštitúciami a organizáciami.

Obrázok: Laca, S., Schavel, M.: *Spolupráca a prepojenie školského sociálneho pracovníka.*

Školský sociálny pracovník pôsobí priamo v prostredí školy, dostatočne dobre pozná školské prostredie (jeho klímu), pozná problémy, s ktorými sa stretávajú nielen žiaci a ich rodičia, ale aj pedagogickí a iní zamestnanci školy. Školský sociálny pracovník sa snaží eliminovať, riešiť sociálno-patologické javy v školskom prostredí a snaží sa riešiť

demotivačné faktory súvisiace so školským prostredím. Týmto vedie svojho potenciálneho žiaka - „klienta“ k rozvoju jeho kritického myslenia, ktoré úzko súvisí so školským prostredím, a tým ukazuje jednotlivcovi potrebu účelného využitia svojich vlastných zdrojov. Týmto využívaním vlastných zdrojov sa klient stáva v školskom prostredí nezávislým.

Poskytované služby školského sociálneho pracovníka umožňujú žiakom a ich rodinám prekonať: sociálne a osobné problémy, ktoré zapríčiňujú ťažkosti s učením, pomáhať žiakom vyrovnáť sa s krízou, stať sa pružnými, úspešnými, získať osobné a sociálne kompetencie, a to práve vďaka včasnej identifikácii problému, včasnej prevencii, intervencii, poradenstvu a podpore.

Funguje ako katalyzátor, ktorý sprevádza ľudí a pomáha ľuďom k sebe a vytvára prostredie, ktoré napomáha efektívne riešiť problémy. Včasné odhalenie patrí k jeho povinnostiam, podanie sťažnosti v čo najkratšej dobe, intervencia pri zistení vzniku konkrétneho problému. Školský sociálny pracovník v rámci primárnej prevencii realizuje voľnočasové aktivity, besedy a prednášky, interaktívnu činnosť, peer programy, ktoré sú zamerané na formovanie postojov, hodnôt, hlavne poskytujú možnosti pre osobnostný rast mladého človeka. V rámci sekundárnej prevencie vykonáva vyhľadávaciu činnosť zameranú na včasné odhalenie náznakov sociálno-patologického správania, koncentruje sa na podchytenie skupiny alebo jednotlivca nachádzajúceho sa v rizikovom prostredí alebo situácii. V terciárnej prevencii dominuje snaha o zabránenie prehlbovania alebo opakovania sociálno-patologického správania. Pri intervencii je nevyhnutné včas a efektívne zasiahnuť v spolupráci s pedagógom, zákonným zástupcom, prípadne inštitúciou, ktorá môže byť nápomocná.

Úlohou školského sociálneho pracovníka je i evidencia riešených prípadov a vytvorenie programu práce so žiakom, ktorý potrebuje pomoc školského sociálneho pracovníka, kontakt školského sociálneho pracovníka s odbornými inštitúciami, odborníkmi, pedagógmi, výchovným poradcom i zákonnými zástupcami. Okrem svojej aktívnej činnosti je školský sociálny pracovník prítomný pri pedagogických poradách, rodičovských združeníach a pri riešení závažných výchovno-vzdelávacích krokov voči konkrétnemu žiakovi.

V rámci preventívnej činnosti vypracováva v spolupráci s pedagógmi plán preventívnych aktivít na jeden školský rok. Plán realizuje v triedach počas spoločných hodín, napr. triednické hodiny, hodiny náboženstva, náuky o spoločnosti i občianskej výchovy. Ak si to vyžaduje téma, tieto aktivity organizuje aj v rámci mimoškolskej činnosti v spolupráci s inými odborníkmi. Pre potreby bezkontaktnej prevencie vydáva informačný materiál slúžiaci pre žiakov, rodičov a učiteľov. Na nástenkách podáva relevantné informácie pre žiakov.

Vyhľadávacou činnosťou sa zameriava hlavne na preskúmanie podnetov, monitoring žiakov so zníženými známkami zo správania, žiakov s pokarhaním, žiakov podozrivých zo záškoláctva, žiakov s výrazne neuspokojivými výsledkami, žiakov navrátených z ústavnej výchovy, žiakov s problémami v správaní, sociálne zanedbaných žiakov. Intervencia školského sociálneho pracovníka sa má zameriavať hlavne na aktivity, akými sú: šikanovanie, agresivita, záškoláctvo, požívanie omamných a psychotropných látok, sexuálny nátlak (Ciuttová 2008, s. 36,37).

Všetky spomínané aktivity sú postavené do teoretickej roviny, nakoľko takáto pozícia školského sociálneho pracovníka zatiaľ na našich základných školách neexistuje, respektíve môžeme hovoriť o existencii iba mála škôl, kde si takúto funkciu zriadili. O ich prvých výsledkoch nás priebežne informujú konkrétni školskí sociálni pracovníci na konferenciách zameraných na tému škola, mládež, vzdelávanie a pod. Ich spomínané aktivity nám zdôvodňujú nevyhnutnosť uplatnenia školskej sociálnej práce najmä v praktickej rovine tým, že poukazujú na súčasnú situáciu nielen na základných, ale i stredných školách.

Prítomnosť školského sociálneho pracovníka v škole sa reálne môže stať pre deti využívaným inštitútom pri riešení malých aj veľkých problémov týkajúcich sa rozpadu rodiny, rozvodu, nezamestnanosti rodičov a sociálno-patologických javov. Základom práce školského sociálneho pracovníka, je dôležité brať klienta ako bio-psycho-sociálno-spirituálnu bytosť. Je dôležité pomáhať klientovi, aby si svojimi silami, prípadne silami svojho okolia zabezpečil svoje potreby (Sirotiaková, 2009, s. 466). Činnosťou sociálneho pracovníka by sa zvýšila sociálna kontrola medzi žiakmi a rodičmi, čo dokazujú rôzne diskusie v súčasnosti medzi odborníkmi. Snahou odborníkov z oblasti školstva v posledných rokoch je zaviesť túto profesiu školského sociálneho pracovníka do praxe. Táto snaha sa stretáva s pozitívnym ohlasom, čo ovplyvňuje záujem o túto problematiku. Až samotná prax podnieti nutnosť jej zavedenia a záujem zo strany inštitúcií, ktoré sa danej problematike venujú.

Záver

Problém sociálne, ekonomické a sociálno-patologických javy sú tu, a majú stále zvyšujúcu sa tendenciu a treba ich postupne riešiť, aby sa neprehlbovali. Nemôžeme si zakrývať oči pred týmito celospoločenskými javmi s ktorými sa stretávame v praxi. V príspevku sme sa venovali problematike významu a odôvodneniu potreby školskej sociálnej práce a školského sociálneho pracovníka v súčasnej dobe na základných a stredných školách. Je nevyhnutné a potrebné, aby školská sociálna práca bola ukotvená v legislatíve a našli sa zdroje financovanie

cez projekty a výzvy, ktoré by boli pod dohľadom Ministerstva sociálnych vecí a rodiny v spolupráci s rezortom školstva vedy výskumu a športu.

Domnievame sa, že problematika, ktorú sme v príspevku načrtli, bude prínosom pre ďalšie prehlbovanie školskej sociálnej práce v teórii a praxi. A samotná prax podnieti nutnosť jej zavedenia a záujem zo strany zodpovedných inštitúcií, ktoré sa danej problematike venujú. Otvára sa tu priestor pre pokračovanie výskumov v danej problematike a zistením, či je zo strany inštitúcií záujem o danú profesiu akou je školský sociálny pracovník.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] DRILLING, M.: *Schulsozialarbeit. Antwort auf veränderte Lebenswelten.* (2001) [online] Dostupné na internete < <http://www.schulsozialarbeit./schulsozialarbeit.html> > [06.10.2011].
- [2.] CONSTABLE, R. – FLYNN, J.P. – McDONALD, S.: *School social work. Practice and Research Perspectives.* Chicago: Lyceum Books, Inc. 1991.
- [3.] CIUTTOVÁ, M.: *Organizácia školskej sociálnej práce na školách, ktorých zriaďovateľom je Rímska Únia Rádu Sv. Uršule.* In: Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou Školská sociálna práca Trnava: FzaSP TU. 2008. ISBN: 978-80-8082-246-0.
- [4.] KOŤA, J. HAVLÍK, R.: *Škola.* In Sociologie výchovy a škola. Praha: Portál, 2002.
- [5.] HUXTABLE, M.: *School social work : A growing international profession.* In: Journal of school social work. Cedar Falls, 27 , 2001, 2, s.5 – 20.
- [6.] LEVICKÁ, J.: *Možnosti realizácie školskej sociálnej práce na Slovensku.* In: Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou Školská sociálna práca Trnava: FzaSP TU. 2008. ISBN 978-80-8082-246-0.
- [7.] LOUKOTOVÁ, V., KROPÁČOVÁ, J.: *Význam školní sociální práce pre rodinu imigrantu.* In: Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou Školská sociálna práca Trnava: FzaSP TU. 2008. ISBN: 978-80-8082-246-0.
- [8.] MATULAYOVÁ, T.: *Možnosti rozvoja školskej sociálnej práce na Slovensku.* In: Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou Školská sociálna práca Trnava: FzaSP TU. 2008. ISBN: 978-80-8082-246-0.
- [9.] MINISTERSTVO ŠKOLSTVA (2005) [online] Dostupné na internete <<http://www.mineduvyskumladeze.sk/index.php?option=content&task=vi>>[10.10.2011].

- [10.] SCHAVEL M., a kol.: *Sociálna prevencia*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2007. ISBN : 978-80-89271-22-1.
- [11.] SCHERMER, F. J.: *Entwicklung und Merkmale*. (2005) [online] Dostupné na internete <<http://www.ganztagsschulverband.de/Download/Schulsozialarbeit.pdf>>[06.10.2011].
- [12.] SIROTIÁKOVÁ, Z.: *Úloha školského sociálneho pracovníka pri vytváraní „bezpečnej škola“*. In: Sociálna a ekonomická núdza- bezpečnosť jedinca a spoločnosti. Bratislava, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety 2009. ISBN: 978-80-89271-63-4.
- [13.] SSWAA: *School social work as a career*, (2003) [online] Dostupné na internete <http://www.sswaa.org/userfiles/file/SSWServicesPrivacyofMinors.pdf>>[03.10.2011].
- [14.] Zákon NR SR č. 408/2008, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 313/2001 o verejnej službe.

Kontakt

PaedDr. Slavomír Laca, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

Palackého č. 1, P.O. Box 104, 810 00 Bratislava

E-mail: slavomir.laca@gmail.com

prof. PaedDr. Milan Schavel, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava

Palackého č. 1, P.O. Box 104, 810 00 Bratislava

E-mail: mschavel@stonline.sk

Rizikové správanie u žiakov základných škôl z pohľadu sociálneho pracovníka

Risky behavior pupils in primary schools from the perspective of social worker

Zoja KOSCUROVÁ

Abstrakt

V príspevku budeme pozornosť upriamovať na rizikové správanie žiakov základných škôl, uvedieme základné determinanty rizikového správania žiakov. Prostredníctvom realizovaného celoslovenského výskumu poukážeme na jednotlivé druhy rizikového správania, s ktorými mali žiaci reálnu skúsenosť. V závere príspevku uvedieme vybrané metódy a formy sociálnej práce. Zameriame sa na individuálnu sociálnu prácu sociálneho pracovníka s dôrazom na elimináciu výskytu rizikového správania žiakov.

Kľúčové slová

Krízová intervencia, mediácia, sociálne poradenstvo, sociálny pracovník, rizikové správanie, žiak, základná škola

Abstract:

In this article we will draw the attention of risk-taking behavior of primary school pupils, give the principal determinants of risk behavior of students. Through research carried out nationwide, we shall present various types of risky behavior, which students had a real experience. In conclusion, the contribution lists selected methods and forms of social work. We focus on individual social work social worker with emphasis on the elimination of risk behaviors of students.

The key words:

Crisis intervention, mediation, social counseling, social worker, risky behavior, student, elementary school

Rizikové správanie

Školské prostredie okrem predávania poznatkov, vedomostí a zručností je nástrojom aj pre sociálnu integráciu detí, resp. žiakov. (Havlík, Koťa, 2002) Ako uvádzajú autori Labáth a Široký (2002), škola by mala byť vnímaná ako sociálny systém, pretože odlišnosti vo vykonaných zručnostiach dospelých sú rozdielne od snaženia a výkonu detí, a takto sú prezentované v každej škole. Pre sociálneho pracovníka pri práci s deťmi a mládežou je nevyhnuté poznať determinanty rizikového správania sa. Zaujímavú úlohu pri socializácii

žiacov zastávajú samotní učitelia. Učia žiakov ako sa majú správať, preto sa od nich očakáva, že sa dobre zhostia úlohy pozitívneho správania sa. Ak sa žiak cíti byť v škole akceptovaný nielen učiteľom, ale aj spolužiakmi a pociťuje sociálnu oporu, zažíva častejšie pocity spokojnosti, správa sa prosociálnejšie, než ten žiak, ktorý sa cíti neoblíbený a ohrozený. Škola, ako sociálne a pracovné prostredie vytvára priestor na množstvo emocionálnych zážitkov žiaka. Učivo, ktoré sa im predkladá, proces učenia sa a jeho výsledky, kontakty so spolužiakmi, styk s učiteľom, to všetko má nielen vecnú, ale aj zážitkovú dimenziu, ktorá má na žiaka mnohoraké účinky. V prvom rade ovplyvňuje kvalitu jeho školského učenia. Kým pozitívne city uľahčujú priebeh procesov, negatívne city ich blokujú. Bohatosť citového prežívania žiaka vplýva nielen na efektivitu školských výkonov, ale aj na jeho mravný a ľudský vývin. Opakované citové zážitky, v závislosti od svojej kvality, spoluvytvárajú postoje žiaka k škole, k učiteľom, k sebe samému, k poznaniu, k sebapoznaniu.

Interakcia so spolužiakmi, stretávanie sa či sociálny kontakt má vplyv na utváranie sociálnych postojov. Z sociologického pohľadu, ako sme už vyššie spomenuli, v triede prebieha socializácia žiaka a postupne dochádza k prijatiu resp. neprijatiu sociálnej role. Počas socializačného procesu je žiak konfrontovaný s jedným zo základných školských noriem – so školským poriadkom. Jeho rešpektovanie resp. vzopretie sa mu, závisí od psychickej a sociálnej vybavenosti žiaka. Vzájomná interakcia spolužiakov predikuje vznik vlastných „subkultúr“ v triede, pričom sa vyznačujú základnými prvkami a to: jazykom, zvyklosťami či rituálmi (napr. chlapi, dievčatá). Dôležitým momentom pri vzniku skupín je snaha žiaka patriť do skupiny, začleniť sa a tak cítiť pocit bezpečia, súnaľezitosti a prijatia inej skupiny ľudí než rodinných príslušníkov. Okrem týchto „subkultúr“ sa vytvárajú aj tzv. „sub-subkultúry“ (podskupiny), ktoré spájajú spoločne záujmy alebo činnosti v intenzívnejšom kontakte. V niektorých prípadoch sa môžu v týchto podskupinách utvárať zárodky asociálneho zoskupenia žiakov. (Matoušek, Kroftová, 2003). Dievčatá svoje problematické správanie môžu deklarovať napr. častým plačom, klamaním, turcovaním alebo žalovaním. Pričom chlapi využívajú aj fyzickú silu a ich správanie môže viesť napr. k bitkám, nadávkam a používaním vulgárnych slov, ale taktiež klamaním, provokovaním alebo zosmiešňovaním. Ako uvádza Fontana (2003), odmietaní žiaci väčšinou zostávajú osamelí, neprijatí a s vedomím svojich sociálnych blokov nie sú schopní zotrvať v skupine, resp. podskupine. Z psychologického hľadiska by som rada uviedla rozdelenie správania u detí podľa J. Eysencka, ktoré môžu vyústiť do problémov v správaní, a to:

- a.) problémy v osobnostnej maladjustácii
- b.) problémy v socializácii

J. Eysenck vychádza zo základného vzorca pri riešení problémov: extroverzia – introverzia a stabilita – labilita (in Gajdošová, Herényiová, 2002). Ak sa u žiaka prejavuje introverzia, je vysoký predpoklad, že situácie, v ktorých sa ocitne bude riešiť na úkor seba, čím trpí jeho vnútorný svet. Jeho vnímanie a správanie môže byť skreslené vďaka napr. depresívnym stavom, zmenami nálad, pocitmi menejcennosti, vlastnou roztržitosťou, precitlivosťou, vyhľadávaním samoty, čo môže viesť k neurotickým príznakom. Pri prejavoch extroverzie sa labilita prejavuje smerom k druhým ľuďom, ktoré môže viesť až k antisociálnemu správaniu (Gajdošová, Herényiová, 2002). V ňom sa môže prejaviť najmä deštruktívny prístup k druhému človeku, môže klamať, kraďnúť, môže byť hrubý, agresívny, neposlušný, so záchvatmi zlosti. Takýto žiak býva často záškolákom, či agresorom. Svoju agresiu môžu obrátiť proti sebe, svojim spolužiakom, ale i voči autorite – učiteľovi. Gajdošová uviedla nasledovné faktory podieľajúce sa na vzniku rizikového správania, resp. vznik problémov v správaní:

- a.) zdravotné ťažkosti
- b.) poruchy duševného vývinu
- c.) neurózy
- d.) emocionálne poruchy
- e.) mozgové poškodenia
- f.) nedostatky v intelektuálnej oblasti

Škola je miesto, kde žiak trávi značnú časť dňa, preto si kladiem otázku, akým zdrojom citových zážitkov sa pre žiaka stáva toto sociálne prostredie? V povedomí širšej verejnosti je význam pojmu škola podfarbený skôr negatívne než pozitívne a skúsenosti školských a detských poradenských psychológov hovoria, že za problémami značnej časti ich klientov stojí škola. Mnohými mladými ľuďmi v období puberty a adolescencie býva škola vnímaná ako nie veľmi vľúdna, miestami dokonca ako ohrozujúca inštitúcia. (Koscurová, 2009)

Človek môže byť rizikový z rôznych hľadísk – osobnostného, somatického, zdravotného, sociálneho, z hľadiska schopností, správania (Labáth, 2001). V príspevku budeme pozornosť venovať hlavne správaniu žiakov základných škôl, ich možnými príčinami a dôsledkami.

Rizikové správanie je možné vymedziť ako správanie, ktorého výsledok nie je jasný, ktoré prináša balansovanie medzi možnosťou negatívnych následkov, strát a pozitívnymi následkami. (Orosová, Gajdošová, Madarasová-Grecková, Van Dijk, 2007, citované podľa Kováčová, 2008)

Pod rizikovým správaním môžeme chápať a vnímať širokú škálu oblastí, pri ktorých môže dôjsť k prípadnému stretu, porušeniu či prekročeniu stanovených noriem, vymedzených hraníc, spoločensky uznávaných pravidiel.

Ako Labáth (2001) uvádza, Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) definovala, že dochádza k nárastu problémov mládeže aj v ďalších formách:

- 1.) v pasívnej (záškoláctvo, únikové správanie, vyhýbanie nárokom)
- 2.) v agresívnej (násilie, delikvencia, extrémne správanie v podobe terorizmu)
- 3.) v kompromisnej: výkyvy v sociálnom živote, prejavy psychickej instability, výkyvy v práci) (Labáth, 2001)

Matoušek (2005) uvádza ako hlavné typy rizík pre vznik rizikového správania:

- 1.) zvýšená zraniteľnosť,
- 2.) môže svojim správaním ubližovať sám sebe
- 3.) jeho správanie sa môže prejavovať voči iným ľuďom alebo spoločenským záujmom.

Môžeme konštatovať, že uvedené definície sa v svojej podstate neodlišujú a ako primárne považujú rizikové správanie za ohrozenie psychického a sociálneho vývinu žiaka (dieťaťa).

Výskum

Vyššie uvedenú teóriu problematiky rizikového správania žiakov základných škôl v tejto časti príspevku budem konfrontovať s výskumom, ktorý bol realizovaný v rámci celého Slovenska. Cieľovou skupinou boli žiaci 8. ročníka základných škôl, a učitelia realizujúci výučbu na 2. stupni základnej školy. Jedným z cieľov výskumu bol aj cieľ zameraný na zmapovanie sociálnych problémov v školskom prostredí. Výskumu sa zúčastnilo 305 chlapcov (45,9%) a 359 dievčat (54,1%). Na otázku: „*Stalo sa Ti už, že sa u Teba vyskytol niektorý z uvedených problémov?*“ uvádzam päť najčastejších odpovedí u chlapcov v Tabuľke č. 1. a v Tabuľke č. 2 je uvedených 5 najčastejších odpovedí u dievčat na tú istú otázku.

Tabuľka č. 1: 5 najčastejších odpovedí (chlapci) pri otázke „*Stalo sa Ti už, že sa u Teba vyskytol niektorý z uvedených problémov?*“

Odpovede (chlapci)	Počet prípadov	Počet % z respondentov
1. u) používal som často mobil počas vyučovania	105	37,5%
2. h) hádzu po mne špongiu a kriedy	90	32,1%
3. j) mám medzi spolužiakmi nedorozumenia a napätia	55	19,7%
4. g) počas vyučovania do mňa strkajú spolužiaci	54	19,3%
5. m) som účastníkom násilných bitiek medzi spolužiakmi	52	18,6%

Tabuľka č. 2: 5 najčastejších odpovedí (dievčatá) pri otázke „*Stalo sa Ti už, že sa u Teba vyskytol niektorý z uvedených problémov?*“

Odpovede (dievčatá)	Počet prípadov	Počet % z respondentov
1. u) používala som často mobil počas vyučovania	82	35,7%
2. h) hádžu po mne špongiu a kriedy	68	29,6%
3. j) mám medzi spolužiakmi nedorozumenia a napätia	59	25,7%
4. g) počas vyučovania do mňa strkajú spolužiaci	49	21,3%
5. c) vysmieávajú sa mi spolužiaci za telesnú vadu (postava, telesné poškodenie)	46	20,0%

Ako je z uvedených tabuliek zrejmé, chlapci aj dievčatá uviedli skoro zhodné najčastejšie odpovede. Len v prípade piatej najčastejšej odpovede u dievčat bola iná odpoveď ako u chlapcov a to „vysmieávajú sa mi spolužiaci za telesnú vadu“. V kontexte teoretického vymedzenia determinantov rizikového správania sa by som zadelila uvedené odpovede nasledovne:

1. u) „*používal/a som často mobil počas vyučovania*“ – môžeme povedať, že uvedená skúsenosť ako chlapcov tak aj dievčat potvrdzuje teoretické vymedzenie rizikového správania, tým, že sa dopustili priestupku voči školskému poriadku

2. h) „*hádžu po mne špongiu a kriedy*“ – v tomto prípade ako u chlapcov, tak aj u dievčat nemáme jasne pomenovanú emóciu od respondentov spojenú so samotným aktom, ktorá by potvrdila resp. vyvrátila predpoklad, že môže ísť o fyzický útok, zosmiešnenie, čo taktiež považujeme za rizikové správanie, ale zároveň odpoveď mohla byť vnímaná aj sčasti ako napr. prejav záujmu či spôsobu nadviazania kontaktu

3. j) „*mám medzi spolužiakmi nedorozumenia a napätia*“ – uvedenú skúsenosť chlapcov aj dievčat vnímam ako jednu z najdôležitejších kritérií pri reflektovaní prejavov rizikového správania. Vzhľadom na fakt, že komunikácia je základným nástrojom pre dorozumievanie sa žiakov medzi sebou, je potrebné vnímať citlivejšie vznikajúcu konfliktnú komunikáciu medzi žiakmi.

4. g) „*počas vyučovania do mňa strkajú spolužiaci*“ – uvedenú skúsenosť chlapcov aj dievčat môžeme považovať ako jeden z prejavov agresie. Agresia (výpadok, útok) správanie, ktorým sa prejavuje násilie voči niektorému objektu s výrazným zámerom ublížiť. (Martínek, 2009, s. 9). Aj keď aj v tomto prípade nemáme jednoznačne zadané respondentmi akú emóciu pri akte prežívali.

Chlapci - 5. m) „som účastníkom násilných bitiek medzi spolužiakmi“ – v tomto prípade ide o jednoznačnú skúsenosť s agresiou

Dievčatá - 5. m) „vysmievajú sa mi spolužiaci za telesnú vadu (postava, telesné poškodenie)“ – uvedená skúsenosť dievčat nám potvrdzuje determinant rizikového správania – vysmievanie, zosmiešnenie

Výsledky otázky z výskumu „*Stalo sa Ti už, že sa u Teba vyskytol niektorý z uvedených problémov?*“ nám jednoznačne potvrdili, že rizikové správanie žiakov na základných školách sa vyskytuje veľmi často. Dokonca žiaci preukázali schopnosť reflektovať a priznať osobnú skúsenosť s rizikovým správaním. Čo považujem za negatívne prekvapujúce v rámci výsledkov uvedenej otázky, je fakt, že dievčatá v dosť výraznej miere taktiež porušujú školský poriadok používaním mobilu počas vyučovania. Domnievala som sa, že dievčatá majú väčší rešpekt voči školskej norme než chlapci. Zároveň ma prekvapil aj fakt, že dievčatá uviedli vo veľkom počte skúsenosť s nedorozumeniami a napätím v rámci komunikácie so spolužiakmi. V uvedených odpovediach sa objavujú dva výrazné prvky, agresivita a absencia efektívnejšieho vytvárania primeraných medziľudských vzťahov prostredníctvom komunikácie.

Môžeme sa domnievať, že pri týchto prejavoch rizikového správania sa žiakov v škole, dôvera voči učiteľovi môže byť nižšia, miestami môže byť správanie namierené na učiteľa. Vnímanie role učiteľa žiakmi je vo výraznej miere ovplyvnené hodnotiacim prvkom vo výučbe. Vo všetkých vyššie uvedených problémoch môže efektívne zasiahnuť svojou intervenciou a systematickým prístupom sociálny pracovník. Vďaka neutrálnemu postaveniu (tzv. odborný zamestnanec) by mohol vystupovať sociálny pracovník v roli nestranného, nezaujatého pracovníka a bez hodnotiacej nálepky v očiach žiakov. Využitím metód, foriem a techník sociálnej práce ponúkajú sociálnemu pracovníkovi priestor v oblasti komunikácie, nácviku asertívneho správania, sociálneho poradenstva či poskytnutia sociálnej terapie.

Vybrané metódy a formy sociálnej práce pri práci so žiakom

Individuálna sociálna práca sa zameriava na riešenie takých problémov, ktoré obmedzujú vnútorné a vonkajšie možnosti klienta. Niektoré problémy vyplývajú z prostredia, v ktorom sa pohybuje, iné sú medziľudské, najmä vzťahy so spolužiakmi, ktorí sa zároveň stávajú aj kamarátmi, alebo rodinné vzťahy. To tvorí hlavnú náplň individuálnej sociálnej práce. Je dôležité, aby sociálny pracovník rozlišoval ciele a postupy, ktorými napreduje. Prostredníctvom svojich vedomostí a zručností dokáže sociálny pracovník poskytnúť žiakovi psychickú podporu, navodiť patričnú dôvernú atmosféru a vyjadriť tak záujem o žiaka; ventiláciu jeho pocitov pri explorovaní problému; priamo ovplyvniť žiaka prostredníctvom

vyjadrenia svojho názoru, rady či intervencie v konflikte a je schopný reflexie súvislostí, ktoré sú vo vzťahu najmä k prežívaniu žiaka a k tomu, čo sa deje v jeho prostredí.

Sociálny pracovník sa môže angažovať pri v riešení problémov:

1. ak žiak potrebuje pomoc a pozitívnu motiváciu vo vzdelávaní
2. ak žiak cíti potrebu emočnej podpory, zisťuje potreby žiaka, monitoruje ich naplnenie
3. zaoberá sa vzťahom žiaka k spolužiakom, učiteľom a vlastným rodičom
4. pri narušených rodinných vzťahoch
5. snaží sa riešiť záležitosti, ktoré by mohli negatívne ovplyvniť pomoc žiakovi

Na realizáciu individuálnej sociálnej práce pri eliminácii rizikového správania sa žiakov si môže zvoliť sociálny pracovník z nasledujúcich metód práce:

➤ krízovú intervenciu, kde primárnym cieľom je dosiahnuť „vyladenosť organizmu“ s vonkajším spúšťačom (Matoušek, 2003) a zmierniť traumatizujúci zážitok z prekonanej situácie. Sociálny pracovník sa pri práci so žiakom môže stretnúť s najčastejšími typmi kríz, ako sú:

- 1.) *akútna kríza*, ktorá je reakciou na práve odžitú traumatizujúcu situáciu (napr. nehody so spolužiakmi, konflikt s rodičmi, aktuálne zlyhanie v medziľudských vzťahoch atď.)
- 2.) *chronická kríza*, ktorú si žiak, učiteľ alebo rodič nechce uvedomiť a pripustiť, čím vzniká predĺženie vnútornej krízy a neschopnosti dostatočne riešiť problém alebo konflikt (napr. domáce násilie v rodine, rozvod rodičov, alkoholizmus rodiča, pretrvávajúce konflikty s rodičmi atď.)
- 3.) *kríza dozrievania*, ktorá môže vypuknúť neschopnosťou zvládať sociálne role a statusy žiaka, nakoľko je denne konfrontovaný s požiadavkami vyplývajúcimi z plnenia role a s vlastnými potrebami od okolitého sociálneho sveta (napr. potreba bezpečia, istoty, úzkosť, moc, vlastná identita atď.)
- 4.) *situačná kríza*, ktorá je viazaná na neprispôsobenie sa na nadmerný stres a slabé zvládanie žiaka vyvolané vonkajšími i vnútornými faktormi (napr. strach z neúspechu pri odpovedi, strata spolužiakov atď.)

Samotná krízová intervencia by mala byť poskytnutá sociálnym pracovníkom okamžite, alebo hneď ako je to možné zo strany sociálneho pracovníka, pretože odkladanie prípadu môže výrazne zosilniť bezmocnosť, a v prípade lability žiaka, aj jeho autoagresívne správanie. Sociálny pracovník by mal realizovať krízovú intervenciu pre žiaka v čo najmenej

obmedzujúcom prostredí a s okamžitou redukciou ohrozenia. Po oboznámení a posúdení sa s krízou a jej posúdením by si mal naformulovať hypotézy, ktoré mu umožnia efektívnejšie realizovať intervenciu, ktorú naštartuje kladením otázok, taktných, nepoučujúcich a rešpektujúcich žiakove psychické rozpoloženie. Vďaka vhodne naformulovaným otázkam má vysoký predpoklad vytvoriť dôvernú a prijateľnú atmosféru pre žiakovu exploráciu. Dôležitosť by mal sociálny pracovník klásť hlavne na žiakove zorientovanie sa v situácií a pochopeniu svojho správania, čím sa žiak dostáva bližšie k realite a je schopný vnímať dôsledky svojho správania.

➤ odborné sociálne poradenstvo, ktoré je poskytované hlavne pri riešení sociálnych problémov. Ako Gabura (2005) uvádza, využíva sa hlavne v prípadoch, kedy sa človek cíti ohrozený, izolovaný, nepochopený, frustrovaný a ponúka podporu pre fungovanie v sociálnom svete. Preto odborné sociálne poradenstvo môže sociálny pracovník realizovať v prípade, ak príde žiak s:

- 1.) osobnostnými problémami (pri realizácii sociálneho poradenstva s týmto typom problémov by sociálny pracovník nemal opúšťať hranicu poradenstva, nemal by sklznúť do psychoterapie, pretože pre terapiu sú stanovené iné kritéria a akonáhle diagnostikuje sociálny pracovník problém žiaka ako psychický, mal by žiaka posunúť školskému psychológovi)
- 2.) problémami týkajúcimi sa medziľudských vzťahov
- 3.) problémami týkajúcimi sa sociálneho sveta žiaka

V rámci odborného sociálneho poradenstva prebieha poradenský proces so ľakom (učiteľom alebo rodičom), ktorého jednotlivé fázy sú uvedené nižšie (sociálna evidencia, diagnostika atď.).

Princípy sociálneho poradenstva, ktoré definoval Scherpner (in Gabura, 2005) by mal sociálny pracovník mať pri realizácii vždy na pamäti pokiaľ jeho poradenstvo má byť efektívne:

- 1.) akceptácia klienta bez vlastnej identifikácie
- 2.) vytváranie pozitívnej a dôvernej atmosféry pri klientovi
- 3.) rešpektovanie práv a autentickosť klienta
- 4.) pomoc klientovi pri hľadaní riešení v momentálnej
- 5.) pomoc s klientom hľadať riešenia
- 6.) stanovenie si realistických cieľov spoločne s klientom
- 7.) motivovanie klienta pre cieľ

Individuálne odborné sociálne poradenstvo pri práci so žiakom kladie na sociálneho pracovníka veľké nároky z hľadiska komunikácie. Je potrebné nielen žiaka akceptovať na jeho vývinovom stupni, ale zároveň aj danému faktu prispôbiť komunikačné schopnosti a spolu s empatiou zapájať aktívne počúvanie.

➤ mediáciu, ktorú je možné využiť pri konfliktoch medzi učiteľmi navzájom a medzi učiteľom a žiakom. Samotný obsah konfliktu môže byť rôznorodý, a preto sa sociálny pracovník môže stretnúť s konfliktami žiaka, učiteľa či rodiča podľa typu rozdeleného Křivohlavým (2002) na:

- 1.) vzťahový konflikt
- 2.) konflikt záujmov
- 3.) konflikt postojov
- 4.) konflikt názorov
- 5.) konflikt vnímania

Pri konflikte sú aktívne obranné mechanizmy, ktoré nás majú chrániť pred negatívnymi vplyvmi prostredia (Pružinská, 2003). Tie však bránia efektívne analyzovať konflikt; pri konflikte vystupujú ako bariéra, ktorú by sme však mali skôr riešiť ako sa brániť; zabraňujú otvorenej komunikácii a stavajú vlastné vnútorné potreby ochrániť sa pred hľadaním riešenia v konflikte (Ondrušek, Labáth, Tordová, 2004). Mediácia je alternatívne riešenie konfliktu a neformálny proces. Preto sociálny pracovník môže vystupovať v roli mediátora – vykonávateľa mediácie, pričom jeho zameranie by malo byť hlavne na:

- 1.) ozrejenie procesu mediácie
- 2.) uľahčenie komunikácie a branie zodpovednosti za proces
- 3.) zber informácií o klientovom probléme a práca s názormi, emóciami a postojmi klienta
- 4.) analýza informácií a definícia sporných bodov
- 5.) sprostredkovanie dohody (Matoušek, 2003)

Výsledkom mediácie by malo byť vyriešenie konfliktnej situácie v prospech oboch konfliktných strán. Má možnosť motivovať žiaka (učiteľa, rodiča) k zmene vlastného správania a jednotlivých postojov. Prostredníctvom mediácie je umožnené žiakovi stanoviť si realistické ciele a vyjadriť obavy, strach, ktoré sa po vzhliadnutí z iného uhla pohľadu môžu začať uberať pozitívnym smerom.

Pre sociálneho pracovníka je dôležitá aj *sieť rodinných vzťahov*. Pri riešení sociálneho problému žiaka by sa mal sociálny pracovník komplexne pozrieť na žiaka, jeho osobnosť so vzťahmi, ktoré ho formujú a nemal by vynechať ani rodinu. Záleží na samotnom sociálnom pracovníkovi, aký postup práce si zvolí. Preto aj sám by mal zvážiť, či je nutná komunikácia

s rodičmi. Nie všetky problémy sa týkajú rodiny, aj keď odborníci a sociálny pracovník vie, že rodina a jej fungovanie je kľúčom pri vzniku rizikového správania a je prvotnou príčinou konfliktov či sporov s rovesníkmi alebo prípadne s učiteľmi.

Záverom by som chcela dodať, že sociálny pracovník by sa mal v prvom rade zaoberať sociálnym svetom žiaka a vnímať jeho potreby, hroziace rozkolísanie v sociálnych väzbách a posilňovať jeho pozitívne zložky osobnosti. Pri tom môže efektívne využiť metódy sociálnej práce nielen pri krízovej intervencii, ale aj v prevencii pred šikanovaním, agresívnym správaním a eliminovať napätia v medziľudských vzťahoch medzi žiakmi navzájom.

Zoznam bibliografických odkazov

Monografia

- [1] FONTANA, David. 2003. *Psychologie ve školní praxi*. Praha : Portál, 2003. 384 s. ISBN 80-7178-626-8.
- [2] GABURA, Ján. 2005. *Sociálne poradenstvo*. Bratislava : OZ Sociálna práca, 2005. 222 s. ISBN 80-89185-10-X.
- [3] GAJDOŠOVÁ, Eva – HERÉNYIOVÁ, Gabriela. 2002. *Škola rozvíjania emocionálnej inteligencie žiakov*. Bratislava : Príroda, 2002. 301 s. ISBN 80-07-01177-3
- [4] HAVLÍK, Radomír – KOŤA, Jaroslav. 2002. *Sociologie výchovy a školy*. Praha : Portál, 2002. 184 s. ISBN 80-7178-635-7
- [5] KŘIVOHLAVÝ, Jaro. 2002. *Konflikty mezi lidmi*. Praha : Portál, 2002. 192 s. ISBN 80-7178-642-X
- [6] LABÁTH, Vladimír a kol. 2001. *Riziková mládež*. Praha : SLON, 2001. 157 s. ISBN 80-85850-66-4
- [7] MARTÍNEK, Zdeněk. 2009. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha : Grada Publishing, 2009. 150 s. ISBN 978-80-247-2310-5.
- [8] MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2003. *Metódy a formy řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003, 384 s. ISBN 80-7178-548-2.
- [9] MATOUŠEK, Oldřich – KOLÁČKOVÁ, Jana – KODYMOVÁ, Pavla (eds.). 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha : Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.
- [10] MATOUŠEK, Oldřich - KROFTOVÁ, Andrea. 2003. *Mládež a delikvence*. Praha : Portál, 2003. 344 s. ISBN 80-7178-771-X.
- [11] ONDRUŠEK, Dušan – LABÁTH, Vladimír – TORDOVÁ, Zuzana. 2004. *Konflikt, zmierovanie, zmierovacie rady*. Bratislava : Združenie PDCS, 2004. 79 s. ISBN 80-96893-47-5

- [12] PRUŽINSKÁ, Jana. 2003. *Psychológia osobnosti*. Bratislava : OZ Sociálna práca, 2003, 152 s. ISBN 80-89185-05-3

Článok v časopise

- [13] LABÁTH, Vladimír – ŠIROKÝ, Boris. 2002. *Concept, Experience, and Dilemmas of School Social Work: A Message from Slovakia*. In: *Journal of School Social Work*, Vol. 12, No. 2, Spring 2002. ISSN 1534-7273
- [14] KOSCUROVÁ, Zoja. 2009. *Sociálna práca v škole*. (Dizertačná práca). Trnava : Trnavská univerzita, 2009.
- [15] KOVÁČOVÁ, Denisa. 2008. *Sebahodnotenie a rizikové správanie v adolescencii*. (Diplomová práca) [online]. Brno : Filozofická fakulta Masarykovej univerzity [cit. 2011-10-07]. Dostupné na internete: <http://is.muni.cz/th/108934/ff_m/diplomova_praca_-_denisa_kovacova.pdf>.

Kontakt

PhDr. Zoja Koscurová, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta,

Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky, Katedra sociálnej práce

Šoltésovej 4, 811 01 Bratislava

E-mail: koscurova@fedu.uniba.sk

Šikanovanie a vydieranie na základných školách

Bullying and intimidation in primary schools

Ján HOLONIČ, Jana KLIMKOVÁ

Abstrakt

Tento príspevok v rozoberá problematiku šikanovania a vydierania na základných školách. Snaží sa podať obraz o prostredí ktoré formuje žiaka a jeho reakcie. Príspevok približuje v teoretickej rovine šikanovanie a v empirickej rovine podáva obraz o možnom správaní sa žiakov na základných školách.

Kľúčové slová

Šikana, vydieranie, základná škola, žiak, sociálna práca.

Abstract:

This paper discusses of bullying and intimidation in primary schools. Trying to bring the picture of the environment that shapes the pupil and its reactions. Post about the theoretical and empirical level bullying gives a picture of the possible behavior of pupils in primary schools.

The key words:

Bullying, intimidation, elementary school, student, social work.

Prvým odborníkom, ktorý upozornil na problém šikanovania, bol švédsky lekár Heinemann. Už začiatkom 70-tých rokov zverejnil niekoľko prípadov samovrážd školákov, ktorých spolužiaci šikanovali. Verejnosť bola otrasená, a tak nasledovali rozsiahle výskumy v nórskech, škótskech, anglických, austrálskech a kanadských školách. V sedemdesiatych rokoch Nór Dan Olweus už šikanovanie definoval ako opakovanú agresivitu jednotlivca alebo malej skupiny agresorov proti jednotlivcovi alebo malej skupine obetí. Šikanovanie je jednou z typických foriem agresívneho správania sa jedincov. Ak chceme porozumieť javu šikanovania, pokúšame sa analyzovať kategóriu agresivity a proces vzniku agresie.

Ako uvádza Berkowitz: „*Agresivita je relatívne perzistentná pohotovosť alebo predispozícia konať agresívne v rôznych typoch situácií.*“ (Berkowitz in Verešová a kol., 2007, s. 167).

Vašek (1995) charakterizuje agresiu ako útok sprevádzaný fyzickým násilím. Čermák rozdeľuje agresiu na inštrumentálnu a emocionálnu. (Čermák in Verešová a kol., 2007, s. 168).

- Inštrumentálna agresia je prostriedkom ako dosiahnuť vonkajší cieľ. Ak je pri tom zranená iná osoba, potom ide o sekundárny efekt.
- Emocionálna agresia (alebo tiež reaktívna, zlostná, afektívna alebo hostilná) je charakteristická prítomnosťou silnej negatívnej emócie, väčšinou hnevu a agresia nie je prostriedkom, ale cieľom sama o sebe. Lovaš (Lovaš in Verešová a kol., 2007, s. 168) uvádza aj tretí typ agresie – tyranizovanie – šikanovanie.

Šikanovanie je rovnako staré ako škola samotná. Vždy sa našiel silnejší jedinec, ktorý slabšiemu ubližoval. Pojem pochádza z francúzskeho slova „chicané“, čo znamená obťažovanie, týranie, sužovanie, prenasledovanie, byrokratické lipnutie na litere predpisov. Ide vlastne o zneužívanie sily alebo právomoci. Prvky šikanovania sa môžu prejaviť už v rodinnom prostredí, v škole, v učilišti, na pracovisku. (Kopasová, D., 2007, s. 35).

Formy šikanovania

Šikanovanie je nebezpečný sociálno-patologický jav, pri ktorom je obmedzovaná osobná sloboda rozhodovania, je ponižovaná ľudská dôstojnosť a česť.

Podľa toho, v akej sociálnej skupine sa šikanovanie deje, ho rozdeľujeme na:

- Bullying – označuje šikanovanie žiakov medzi sebou. Prvé príznaky je možné spozorovať už v materských školách.
- Mobbing – možno stručne charakterizovať ako systematické zákulisné intrigovanie, teror riadený kolegami na pracovisku.
- Bossing – je obdobou mobbingu, šikanovania sa dopúšťa priamy nadriadený obeť.
- Sexual harassment – je to úmyselné, sexuálne motivované konanie, ktoré uráža dôstojnosť zamestnancov na pracovisku.

Typy šikanovania

Typy šikanovania v závislosti od prostredia, v ktorom sa vyskytujú:

- Týranie a šikanovanie detí v rodine
- Šikanovanie v školách a internátoch
- Mobbing – šikanovanie na pracovisku zamestnanca nadriadeným, šikanovanie kolegami, občana úradníkom
- Iniciačné rituály
- Šikanovanie vo väzení
- Šikanovanie vojenských „bažantov“ (Kopasová, D., 2007, s. 35)

Z charakteristiky vyplýva, že šikanovanie sa prejavuje v rôznych podobách, a preto ho môžeme rozdeliť na:

1. verbálne a fyzické priame – urážky, vyhrážky, posmech, príkazy od iných detí, panovačným, nepriateľským tónom, nadávky, pokorujúca prezývka, hrubé žarty, kopanie, fackanie, strkanie, fyzické napadnutie, rany, ktoré nemusia byť silné, ale obeť ich nevracia
2. verbálne a fyzické nepriame – cez prestávky je dieťa samé, náhle zhoršenie prospechu, časté poškodenie a strata vecí, dieťa sa stáva uzavretým, často používa rôzne výhovorky, máva škrabance, modriny, odmieta komunikovať – pôsobí smutne a depresívne....

K školskému šikanovaniu môže značnou mierou prispieť aj samotné prostredie a atmosféra školy: toalety bez dozoru, šatne, miesta, kam nikdy nechodia učitelia, chaos v triede, učitelia, ktorí používajú sarkazmus, zosmiešňovanie niekoho, netolerantný prístup k odlišnostiam. Chlapci si vyberajú svoje obeť medzi obidvoma pohlaviami, na druhej strane dievčatá si ubližujú iba medzi sebou. Medzi dievčatami prebieha šikanovanie skrytou formou, pretože spočíva skôr vo vylučovaní zo skupinových činností, vo všeobecnom ignorovaní a šírení klebiet než v zjavnom fyzickom násilí. (Kyriacou, Ch., 2005, s. 28).

Cieľ výskumu

Hlavnú pozornosť vo výskume sme zamerali na zistenie miery výskytu šikanovania medzi žiakmi na základnej škole. Zisťovali sme, akým spôsobom dochádza k šikanovaniu, kto je najčastejšie agresorom a kto obeťou. Akým spôsobom je z pohľadu žiakov možné riešiť tento jav, ako by sa dal odstrániť a či sa v škole nachádza v pedagogickom zbore osoba, ktorej by sa žiaci zdôverili.

Hypotézy

Hypotéza č. 1: Predpokladáme, že sa na základnej škole šikanovanie vyskytuje.

Hypotéza č. 2: Predpokladáme, že k šikanovaniu dochádza najčastejšie v škole.

Hypotéza č. 3: Predpokladáme, že najčastejším spôsobom šikanovania sú telesné napadnutia a bitky.

Hypotéza č. 4: Predpokladáme, že sa na škole nájde osoba, ktorej by sa žiak zdôveril.

Hypotéza č. 5: Predpokladáme, že najčastejšie sa šikanovania dopúšťajú spolužiaci.

Hypotéza č. 6: Predpokladáme, že obeť šikanovania chcú najčastejšie, aby agresor bol potrestaný vylúčením zo školy.

Prieskumná vzorka

Prieskumu sa zúčastnilo 183 respondentov základnej školy v Košiciach z deviatich tried prvého a druhého stupňa. Z celkového počtu respondentov bolo 92 chlapcov a 91 dievčat..

Metóda prieskumu

Pre zistenie potrebných informácií sme si zvolili formu dotazníka, ktorý pozostával z 11 otázok. Otázky boli otvorené, polouzavreté a uzavreté. Zber informácií bol uskutočnený 21. júna 2011. Z celkového počtu 183 dotazníkov bolo vyplnených a odovzdaných 183. Dotazník sme si zvolili z dôvodu anonymity, v krátkej dobe môže naň odpovedať väčší počet respondentov, je možné ho po určitej dobe opakovať a výsledky porovnávať, je cenovo prístupný a jeho spracovanie je pružné. Negatívum dotazníka je v možnosti nevrátenia vyplneného dotazníka alebo že respondent nenapíše pravdivé odpovede z rôznych príčin. Žiaci boli oboznámení so spôsobom vyplňania dotazníka.

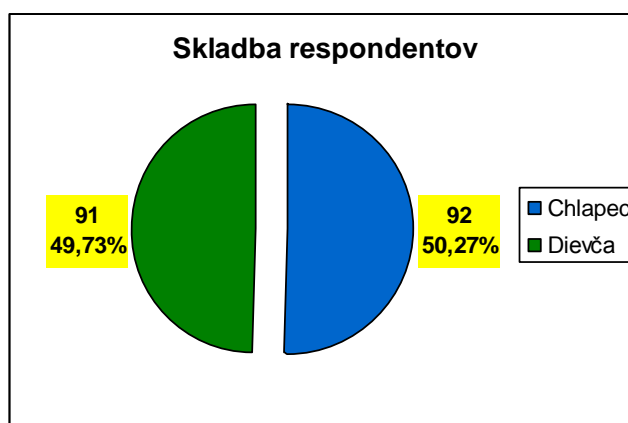
Vyhodnotenie dotazníka

Odpovede získané z dotazníkov sme spočítavali mechanicky pomocou programu MS Excel. Získané informácie sme vložili do tabuliek a následne sme ich z tabuliek zobrazili graficky. Rozdali sme 183 dotazníkov, z ktorých sa nám vrátilo 183, čo je 100%.

Výsledky sú prehľadne spracované v tabuľkách a v grafoch podľa otázok:

1. Som chlapec / dievča

Ročník	Chlapec	Dievča	Spolu
4.A	10	9	19
5.A	10	8	18
5.B	11	7	18
7.A	10	14	24
7.B	10	11	21
7.C	10	7	17
8.A	15	6	21
8.B	6	15	21
8.C	10	14	24
Celkom	92	91	183
Percento	50,27	49,73	100,00

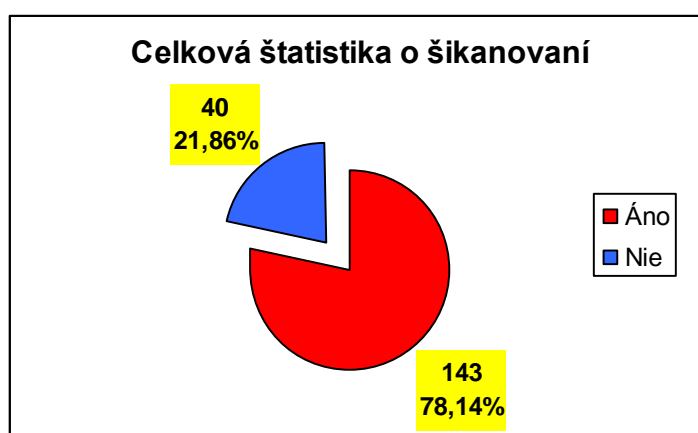
Vybraná skupina zodpovedala potrebám prieskumu. Prieskumu sa zúčastnilo 183 (26,4%) respondentov z celkového počtu žiakov školy 693.

Počet dievčat bol 91 (49,73%) a počet chlapcov bol 92 (50,27%).

Výber bol uskutočnený na 1. aj 2. stupni. Vybraná skupina respondentov spĺňala predpoklady objektivity vzhľadom k skutočnosti, že počet chlapcov aj dievčat bol skoro rovnaký.

2. Vydieranie alebo šikanovanie sa v našej škole a) vyskytuje b) nevyskytuje:

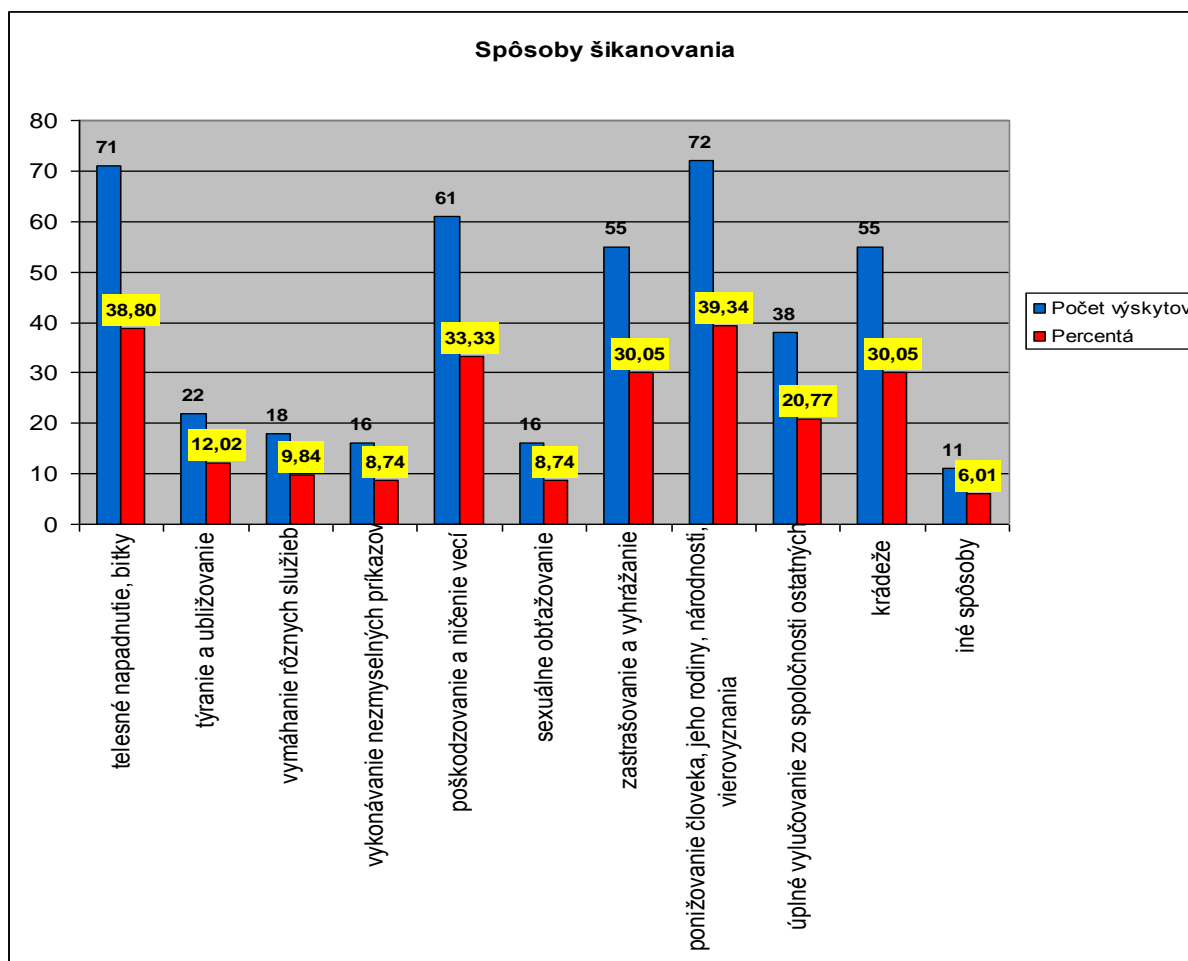
Ročník	Áno	Nie
4.A	16	3
5.A	16	2
5.B	16	2
7.A	12	12
7.B	10	11
7.C	13	4
8.A	15	6
8.B	21	0
8.C	24	0
Celkom	143	40
Percento	78,14	21,86

Z celkového počtu 183 žiakov 143 (78,14 %) respondentov uviedlo, že sa na škole vyskytuje šikanovanie. Z uvedeného vyplýva, že šikanovanie na škole je značne rozšírené a je potrebné túto skutočnosť urýchlene riešiť so všetkými zainteresovanými skupinami (vedenie školy, pedagogický zbor, rodičia, žiaci a externí odborní pracovníci). Na úrovni školy je potrebné vypracovať postup eliminácie a postupného znižovania (až odstránenia) šikanovania a vydierania.

3. Aký spôsob šikanovania sa vyskytuje:

Ročník	telesné napadnutie, bitky	týranie a ubližovanie	vymáhanie rôznych služieb	vykonávanie nezmyselných príkazov	poškodzovanie a ničenie vecí	sexuálne obťažovanie	zастраšovanie a vyhrožovanie	ponížovanie človeka, jeho rodiny, národnosti, vierovyznania	úplné vylúčovanie zo spoločnosti ostatných	krádeže	iné spôsoby
4.A	14	5	2	3	10	1	10	10	4	7	2
5.A	8	0	1	0	0	7	3	8	1	3	1
5.B	5	1	2	0	6	1	2	4	3	7	2
7.A	9	4	4	3	11	0	9	7	9	6	2
7.B	1	1	0	0	4	0	3	4	1	2	0
7.C	5	3	2	2	5	3	5	6	3	5	1
8.A	7	3	4	4	7	3	11	6	5	9	1
8.B	12	1	1	2	10	0	9	12	7	8	0
8.C	10	4	2	2	8	1	3	15	5	8	2
Celkom	71	22	18	16	61	16	55	72	38	55	11
Percento	38,80	12,02	9,84	8,74	33,33	8,74	30,05	39,34	20,77	30,05	6,01

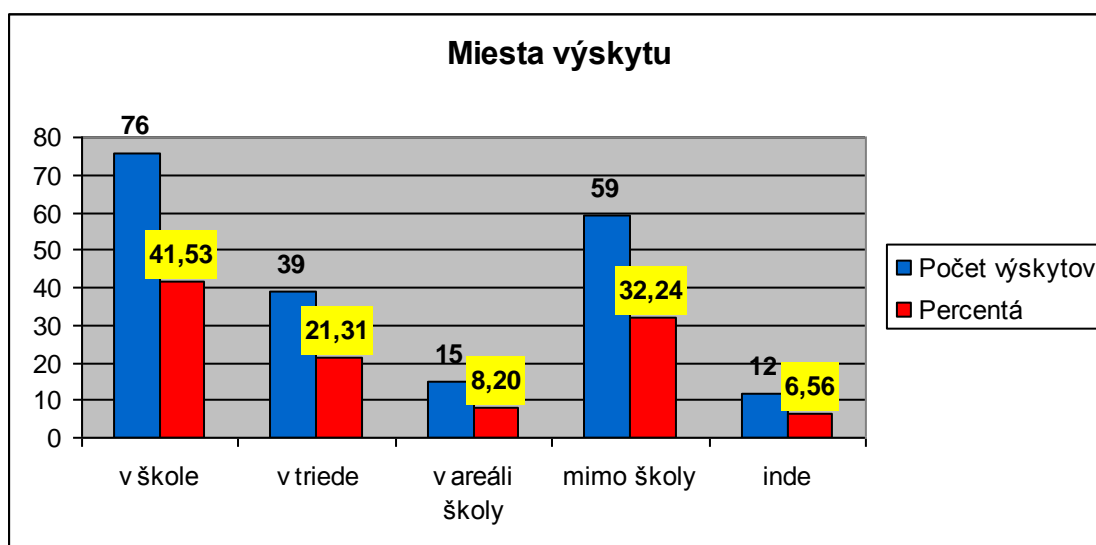
Z výsledných údajov vyplýva, že medzi najčastejšie formy šikanovania patria:

1. ponižovanie človeka, jeho rodiny, národnosti a vierovyznania uviedlo 72 respondentov (39,34%),
2. telesné napadnutie a bitky uviedlo 71 respondentov (38,80%), v jednom prípade vyhrážanie zabitím,
3. poškodzovanie a ničenie vecí uviedlo 61 respondentov (33,33%),
4. zastrašovanie a vyhrážanie uviedlo 55 respondentov (30,05%),
5. krádeže uviedlo 55 respondentov (30,05%), ostatné údaje v tabuľke a grafe.

Tieto údaje poukazujú, že sa jedná o závažné prejavy šikanovania a vo veľkom počte.

4. Vydieranie alebo šikanovanie sa najčastejšie vyskytuje na týchto miestach:

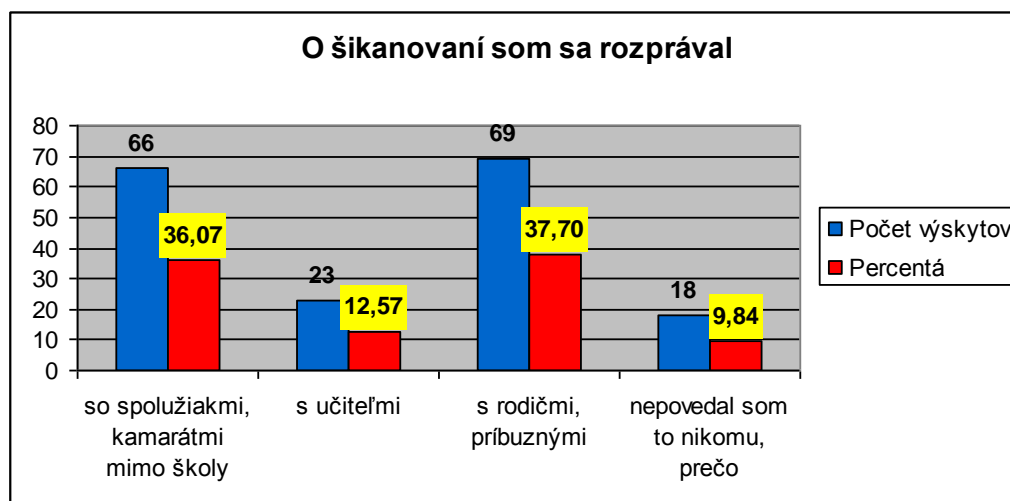
Ročník	v škole	v triede	v areáli školy	mimo školy	inde
4.A	10	4	2	9	4
5.A	7	4	0	0	1
5.B	3	7	1	4	0
7.A	11	6	4	9	2
7.B	1	0	2	6	0
7.C	6	1	2	1	3
8.A	6	4	1	7	1
8.B	17	6	1	12	1
8.C	15	7	2	11	0
Celkom	76	39	15	59	12
Percento	41,53	21,31	8,20	32,24	6,56

Respondenti uvádzajú, že najčastejšie dochádza k šikanovaniu a týraniu v prostredí školy. Počet respondentov, ktorí túto skutočnosť uvádzajú je 76 (41,53%). Ak sčítame početnosť výskytu šikanovania v škole, v triede a v školskom areáli, početnosť stúpne až na 130 (71,02%). Z uvedeného vyplýva, že školské prostredie je na prvom mieste, kde najčastejšie dochádza k šikanovaniu a týraniu žiakov.

5. O šikanovaní a vydieraní so som sa rozprával(a):

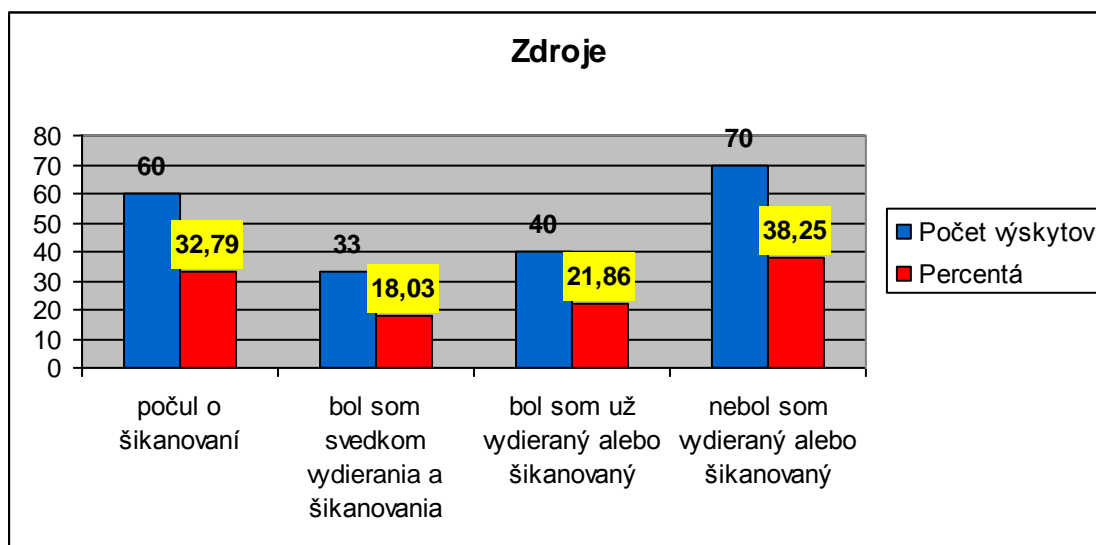
Ročník	so spolužiakmi, kamarátmi mimo školy	s učiteľmi	s rodičmi, príbuznými	nepovedal som to nikomu, prečo
4.A	8	3	11	3
5.A	4	3	7	0
5.B	6	2	7	0
7.A	8	0	9	5
7.B	3	1	7	0
7.C	5	1	4	2
8.A	5	3	3	6
8.B	15	3	12	1
8.C	12	7	9	1
Celkom	66	23	69	18
Percento	36,07	12,57	37,70	9,84

Najviac informácií o problémoch šikanovania a vydierania, ako uvádzajú respondenti, získavajú od svojich rodičov a príbuzných, čo uvádza až 69 respondentov (37,70%). Ďalej od spolužiakov a kamarátov mimo školy uvádza 66 respondentov (36,07%). 18 respondentov (9,84%) má obavy z prezradenia mena svojej osoby.

6. Ja sám som v nedávnej minulosti (kedy):

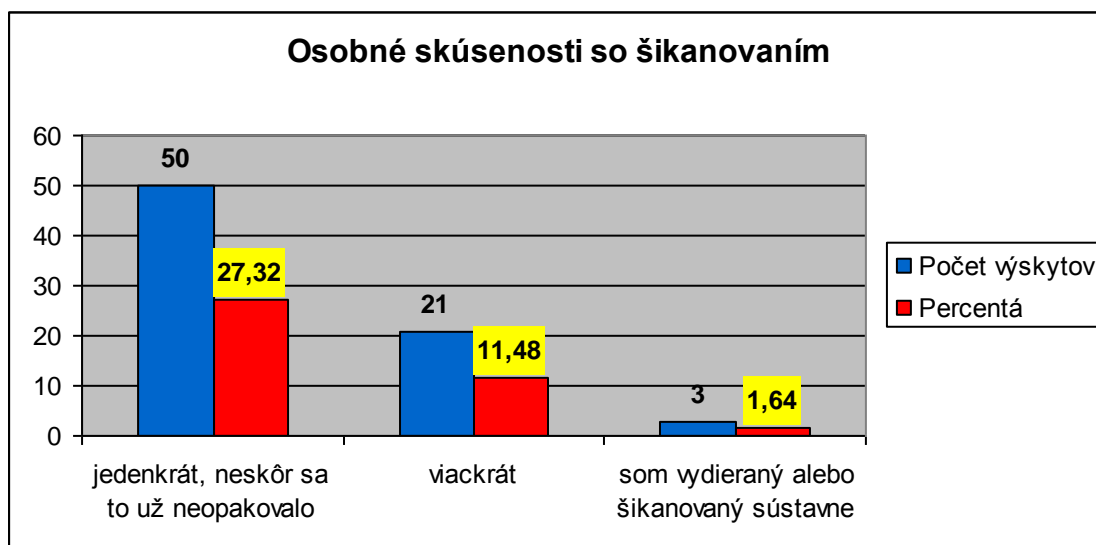
Ročník	počet o šikanovaní	bol som svedkom vydierania a šikanovania	bol som už vydieraný alebo šikanovaný	nebol som vydieraný alebo šikanovaný
4.A	8	8	5	5
5.A	4	1	3	8
5.B	4	3	3	7
7.A	10	2	2	10
7.B	4	1	2	13
7.C	4	0	1	10
8.A	6	6	1	8
8.B	10	8	6	9
8.C	10	4	17	0
Celkom	60	33	40	70
Percento	32,79	18,03	21,86	38,25

S údajov vyplýva, že až 40 respondentov (21,86%) uvádza, že osobne boli už vydieraní a šikanovaní. Tento údaj je závažný, lebo je presný (neskreslený tlmočením alebo iným spôsobom) a žiak sám pokladá správanie sa voči svojej osobe za šikanovanie alebo vydieranie.

7. Bol som už vydieraný alebo šikanovaný:

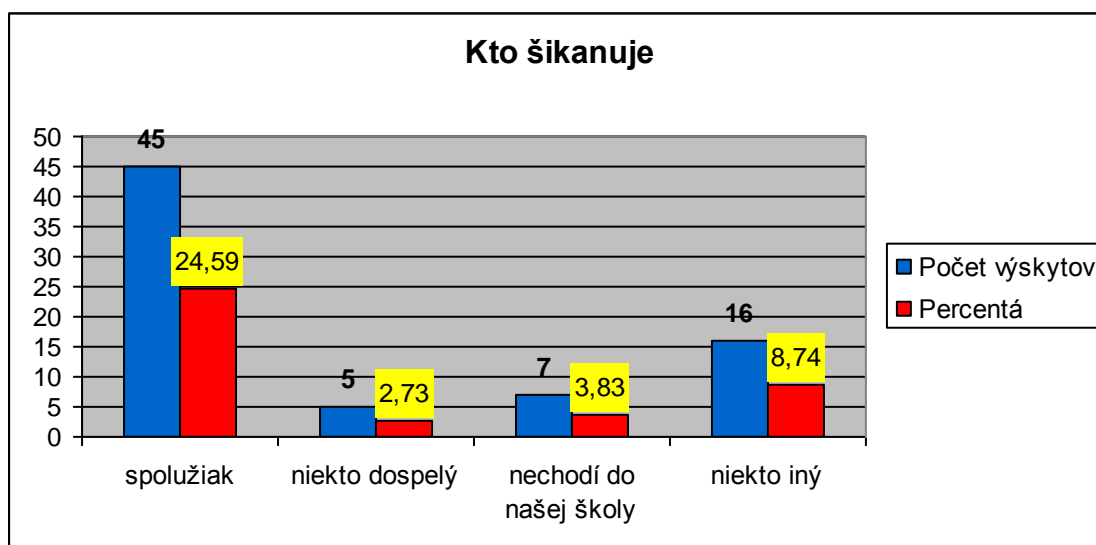
Ročník	jedenkrát, neskôr sa to už neopakovalo	viackrát	som vydieraný alebo šikanovaný sústavne
4.A	9	3	0
5.A	3	2	1
5.B	1	5	0
7.A	9	0	1
7.B	3	0	0
7.C	4	3	1
8.A	3	2	0
8.B	10	2	0
8.C	8	4	0
Celkom	50	21	3
Percento	27,32	11,48	1,64

Podľa údajov až 50 respondentov (27,32%) uvádza, že boli aspoň raz šikanovaní. Až 21 respondentov (11,48%) uviedlo, že boli šikanovaní viackrát a 3 (1,64%) uviedli, že sú sústavne šikanovaní.

8. Ak si šikanovaný, kto ťa šikanuje (pokiaľ chceš môžeš uviesť aj mená):

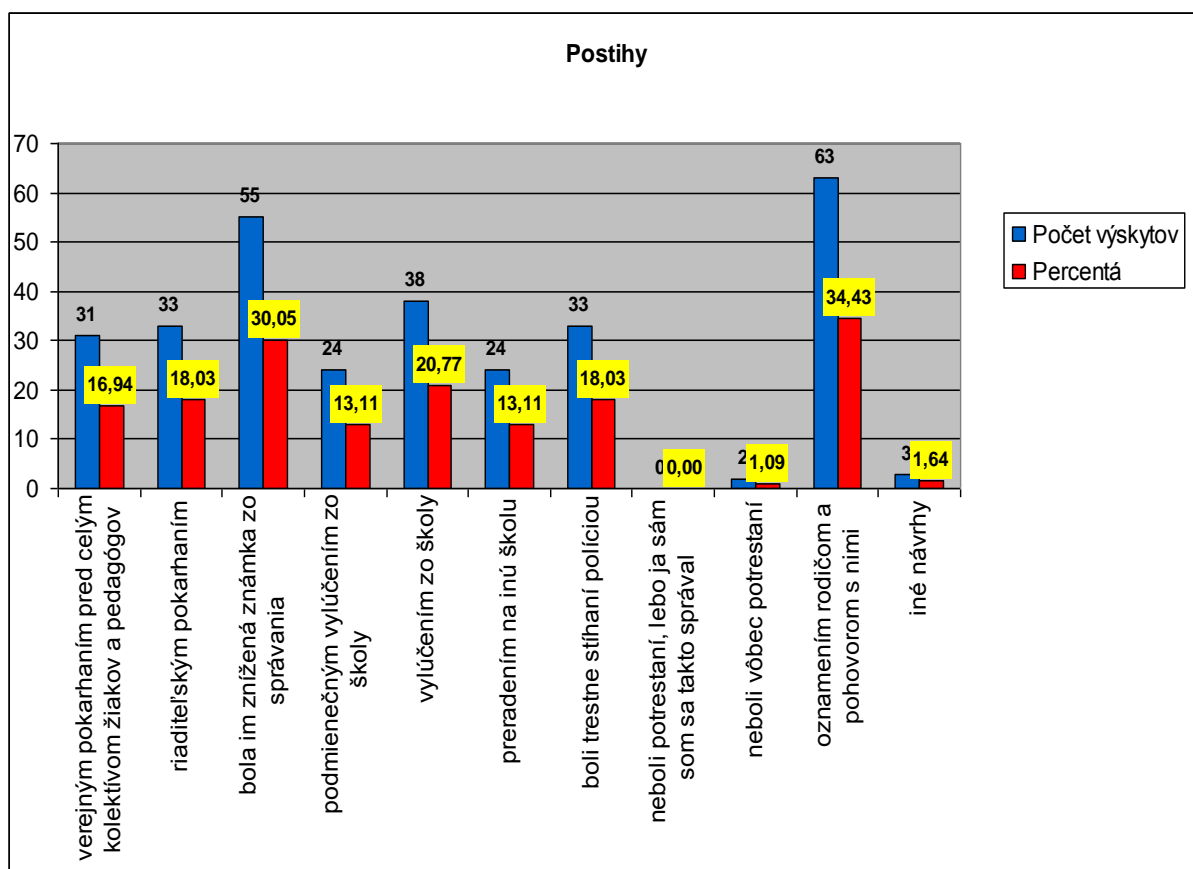
Ročník	spolužiak	niekto dospelý nechodí do našej školy	niekto iný
4.A	8	0	4
5.A	3	0	0
5.B	7	3	1
7.A	5	0	0
7.B	1	0	0
7.C	5	2	0
8.A	3	0	0
8.B	7	0	0
8.C	6	0	2
Celkom	45	5	7
Percento	24,59	2,73	3,83

Až 45 respondentov (24,59%) uvádza, že sú najviac šikanovaní spolužiakmi. Táto skutočnosť potvrdzuje fakt, že k šikanovaniu najčastejšie dochádza v priestoroch školy (viď spracovanie výsledkov v otázke č. 4).

9. Chcel by som, aby šikanujúci spolužiaci boli potrestaní:

Ročník	verejným pokarhaním pred celým kolektívom žiakov a pedagógov	riaditeľským pokarhaním	bola im znížená známka zo správania	podmienečným vylúčením zo školy	vylúčením zo školy	preradením na inú školu	boli trestne stíhaní políciou	neboli potrestaní, lebo ja sám som sa takto správal	neboli vôbec potrestaní	oznámením rodičom a pohovorom s nimi	iné návrhy
4.A	2	9	4	5	3	7	5	0	0	11	0
5.A	2	4	6	1	3	2	0	0	0	13	0
5.B	3	2	2	1	3	0	3	0	1	1	0
7.A	7	5	16	5	6	3	3	0	0	10	1
7.B	4	1	3	0	5	1	2	0	0	5	0
7.C	4	1	2	1	4	2	3	0	1	3	0
8.A	5	4	4	5	6	6	6	0	0	3	0
8.B	0	4	10	2	7	2	9	0	0	12	0
8.C	4	3	8	4	1	1	2	0	0	5	2
Celkom	31	33	55	24	38	24	33	0	2	63	3
Percento	16,94	18,03	30,05	13,11	20,77	13,11	18,03	0,00	1,09	34,43	1,64

Najčastejšie respondenti uvádzali tieto postihy:

- oznámenie rodičom a pohovory s nimi 63 (34,43%),
- boli preradení na inú školu 24 (13,11%),
- vylúčením zo školy 38 (20,77%),
- znížená známka zo správania 55 (30,05%).

Preradenie na inú školu a vylúčenie žiaka zo školy chce spolu 62 (33,88%) respondentov.

V tomto prípade respondenti nevidia možnosť nápravy. Riešenie vidia iba v odchode žiaka zo školy.

10. Napíšte svoj vlastný názor - prečo sa šikanovanie na vašej škole vyskytuje a čo s tým:

Najčastejšie respondenti uvádzali tieto príčiny:

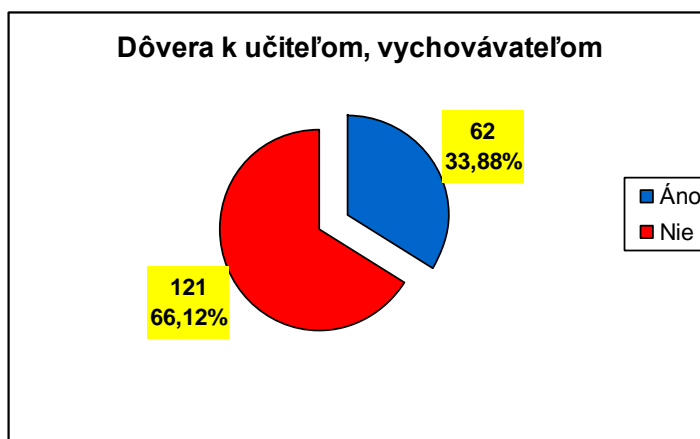
- žiaci, ktorí šikanujú, si myslia, že sú frajeri, čiže že to patrí k ich imidžu,
- zlé sociálne pomery,
- nevšímavosť okolia (aj učiteľov).

Šikanovanie sa začína niekedy aj komunikáciou na internete, zvlášť keď oslovená osoba nesúhlasí s názorom odosielateľa, nesplní to, čo si odosielateľ „žiada“.

Respondenti uviedli, že najlepšie by bolo, aby o tých, ktorí šikanujú, vedeli ostatní a hlavne rodičia (verejne). Veľmi dôležité je, že niektorí respondenti uviedli, že podľa nich šikanovanie na škole bolo a bude, pretože nikto túto skutočnosť nerieši. Uvádzajú, že nedôverujú učiteľovi z obavy, že ho sám učiteľ pred triedou prezradí. K otázke boli otvorené odpovede, v ktorých žiaci vyjadrovali svoje názory.

11. Je na škole učiteľ, vychovávateľ alebo iná osoba, ktorej by si sa zdôveril(a) so svojimi problémami:

Ročník	Áno	Nie
4.A	7	12
5.A	10	8
5.B	3	15
7.A	13	11
7.B	5	16
7.C	2	15
8.A	3	18
8.B	11	10
8.C	8	16
Celkom	62	121
Percento	33,88	66,12

Z celkového počtu 183 respondentov iba 62 (33,88%) uviedlo, že poznajú osobu, ktorej by sa na škole mohli zdôveriť so svojimi problémami. Väčšina 121 (66,12%) neuviedla, že by takúto osobu na škole poznali.

Preverenie hypotéz

Hypotéza č. 1: Predpokladáme, že sa na základnej škole šikanovanie vyskytuje.

V prvej hypotéze sme predpokladali, že na škole sa šikanovanie vyskytuje. Táto hypotéza je potvrdená odpoveďami k otázke č.2, č.6 a č.7. Z celkového počtu 183 respondentov 143 (78,14 %) uviedlo, že sa na škole vyskytuje šikanovanie.

40 respondentov (21,86%) uvádza, že osobne boli už vydieraní a šikanovaní.

Podľa údajov až 50 respondentov (27,32%) uvádza, že boli aspoň raz vydieraní, šikanovaní.

Hypotéza č. 2: Predpokladáme, že k šikanovaniu dochádza najčastejšie v škole.

Hypotéza sa potvrdila, túto skutočnosť potvrdzujú odpovede k otázke č. 4, kde 130 (71,02%) respondentov uvádza, že k šikanovaniu dochádza v priestoroch školy.

Hypotéza č. 3: Predpokladáme, že najčastejším spôsobom šikanovania sú telesné napadnutia a bitky.

Hypotéza sa čiastočne potvrdila v odpovediach k otázke č. 3. Respondenti uviedli spôsob šikanovania telesné napadnutie a bitky na druhom mieste s počtom 71 (38,80%). Najčastejšie uvádzali spôsob šikanovania ponižovanie človeka, jeho rodiny, národnosti, vierovyznania s počtom 72 respondentov (39,34%).

Hypotéza č. 4: Predpokladáme, že sa na škole nájde osoba, ktorej by sa žiak zdôveril.

Hypotéza sa nepotvrdila. Väčšina respondentov v odpovediach k otázke č. 11 až 121 (66,12%) neurčila osobu, ktorej by dôverovali. Aj odpovede k otázke č. 5 potvrdili fakt, že respondenti najviac riešia tieto problémy s rodičmi a s kamarátmi, a nie pedagógmi.

Hypotéza č. 5: Predpokladáme, že najčastejšie sa šikanovania dopúšťajú spolužiaci.

Hypotéza sa potvrdila, respondenti v počte 45 (24,59%) v odpovediach na otázku č. 8 uviedli, že sú najviac šikanovaní spolužiakmi.

Hypotéza č. 6: Predpokladáme, že obeť šikanovania chcú najčastejšie, aby agresor bol vylúčený zo školy.

Hypotéza sa čiastočne potvrdila. V otázke č. 9 respondenti na prvom mieste uvádzali oznámenie rodičom a pohovory s nimi v počte 63 (34,43%), až na druhom mieste uviedlo 62 (33,88%) respondentov vylúčenie agresora zo školy.

Záver

Príspevok priniesol určitý obraz o tom aké interpersonálne vzťahy sú medzi žiakmi. Taktiež podáva obraz o tom ako deti sa vedú s týmto problémom vysporiadať, a či vedú vyhľadať odbornú pomoc u pedagógov alebo u školského sociálneho pracovníka. V súčasnosti sa oveľa intenzívnejšie prejavujú formy šikanovania aj kvôli dostupnejšej forme komunikácie medzi agresormi hlavne pomocou internetovej komunikácie.

Veríme že tento príspevok priniesol aspoň malý obraz o tomto vážnom probléme, ktorý je často krát hlavnou príčinou zhoršenia prospechu žiakov.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] KOPASOVÁ, D.: *Načúvaj dieťaťu (Psychológ šepká)*, Bratislava: Petrus, 2007. 94 s. ISBN 978-80-89233-30-4.
- [2] KYRIACOU, Ch.: *Řešení výchovných problému ve škole*. Praha: Portál, 2005. 152 s. ISBN 80-7178-945-3
- [3] VEREŠOVÁ, M. a kol.: *Sociálna psychológia*. Nitra: Enigma, 2007. 278 s. ISBN 978-80-89132-47-8.

Kontakt

PhDr. Ján Holonič, PhD.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety Bratislava

DP Michalovce, Partizánska 23, Michalovce 071 01

E-mail: holonicj@gmail.com

Jana Klimková

Jenisejská 22, 040 01 Košice

Prevence rasismu a xenofobie na ZŠ a SŠ pomocí protipředsudkových workshopů

Prevention of racism and xenophobia in primary and secondary schools by means of antiprejudicial workshops

Andrea PREISSOVÁ KREJČÍ

Abstrakt

V rámci projektu OP VK CZ.1.07/1.2.00/14.0024 – Protipředsudkové workshopy, získalo naše pracoviště možnost přesunout svůj díl zodpovědnosti za rasistické a xenofobní chování mládeže z akademické půdy přímo do školních lavic. Po prvním roce naší práce můžeme bilancovat a klasifikovat rizika, která je nezbytné zvládnout/zpracovat na úrovni třídního i pedagogického kolektivu. Náš příspěvek pojednává o nejčastějších formách rasisticko-xenofobního chování učitelů i žáků, s nimiž jsme se v průběhu realizace našeho projektu setkali. Na závěr přikládáme několik doporučení, jak se přímým i nepřímým projevům rasismu a xenofobie v kolektivu bránit, aniž bychom ztratili důvěryhodnost, a tedy i možnost dlouhodobější práce s problémovou skupinou.

Klíčová slova

Edukační proces, hodnoty a postoje, multikulturní výchova, předsudek, rasismus, xenofobie.

Abstract:

Under the terms of OP VK CZ.1.07./1.2.00/14.0024 project – Antiprejudicial workshops – our workplace gained the opportunity to delegate our part of the responsibility for racist and xenophobic behaviour of young people from the academic field directly to the school environment. After the first year of our work we can review and classify the risks which are necessary to cope with/process at the level of both class and staff team. Our paper deal with the most frequent forms of racist-xenophobic behavior of teachers and pupils that we met within the project realization. At the end, there are several recommendations how to protect against the direct and indirect racist and xenophobic actions, without losing trustworthiness, and thus the potential long-term work with the problem group.

The key words:

Educational process, values and attitudes, multicultural education, prejudice, racism, xenophobia.

Multikulturní výchova

Česká společnost je kulturně i etnicky velmi homogenní. Je obecně známým faktem, že není nakloněna přijímání vlivů z kulturně odlišných komunit, ze strany migrantů nebo minorit. Většina z nás trpí přepjatou xenofobií. K překonání desinterpretace interkulturních rozdílů mezi českou majoritou a cizími, kulturně či etnicky odlišnými minoritami má dopomoci reforma systému vzdělávání na českých základních a středních školách. Reforma

má usilovať o snížení xenofobie a rasizmu ve společnosti a pomoci výchově dětí a mládeže k toleranci a respektu k druhým, odlišným etnikům i sociálním minoritám na našem území. Moderní edukační proces má vést jedince k orientaci v multikulturní společnosti. Česká společnost cítí oprávněně potřebu tuto zodpovědnost a toleranci i solidaritu ke svým odlišným a slabším členům vnést do edukačních procesů, které z dětí vychovávají občany státu. „*Multikulturní výchova by měla doplňovat celý proces reformy vzdělávacího systému a být schopna reagovat na společenské výzvy i občanské potřeby. [...] Zároveň je nezbytné reflektovat úzkou souvislost realizace tématu s kompetencemi pedagogů a celkovým nastavením podpůrného systému*“ (Morvayová, 2009, s. 9), uvedla na počátku svého zamyšlení nad kurikulární reformou Petra Morvayová.

Proti tomuto východisku, které ozřejmuje jednoznačně potřebnost multikulturní výchovy, a to od primárního vzdělávání až po akademický svět, nebo dokonce až k dosažení vzdělanostní společnosti, stojí kritický názor významného italského politologa Giovanni Sartoriho, který pohlíží na „multikulturalismus“ jako na projekt, jenž si nárokuje prezentaci multikulturní společnosti jako totality svého druhu, a staví jej do opozice vůči „pluralismu“ jako základu otevřených společností. „*Multikulturalismus je projekt ve vlastním slova smyslu, neboť předkládá vizi nové společnosti a plánuje její uskutečnění. Současně je to také producent odlišností – sám je vytváří tím, jak se zasazuje o zviditelnění rozdílů, jejich posílení, a tím i o rozhojnění jejich počtu.*“ (Sartori, 2005, s. 75). „*Skutečný rasista je ten, kdo rasismus vyvolává*“ (Sartori, 2005, s. 74), obhájí svůj názor Sartori a snaží se jej vysvětlit na základě objasnění historicko-kulturních kořenů multikulturalismu. Evropa a evropská identita stojí na jazykové i etnické pluralitě, jíž neodpovídá „multikulturní společnost“ svým způsobem směřující k totalitě uznání jisté vize soužití multietnické společnosti v původních národních státech i nadnárodních společenských organizací, ale mezikulturní výměna, tj. interkulturalismus. Sartori považuje za nejdůležitější aspekt pluralismu „respekt“, nikoli však „rovný respekt“, který by všem kulturám přisuzoval rovnou hodnotu. To by totiž podle něj znamenalo likvidaci pojmu hodnoty: „*Je-li vše hodnotné, pak nic není skutečně hodnotné, hodnota sama ztrácí jakoukoli hodnotu*“ (Sartori, 2005, s. 50).

Sartoriho názor je třeba brát vážněji, než je obvykle činěno, upozornění na jinakost jedince či jedinců v uzavřeném třídním kolektivu stejně tak jako v relativně úzkém kruhu spoluobčanů může vyvolat nejen nepříjemné pocity, ale také vlnu diskriminace ze strany majority, což jistě není naším cílem. Z těchto důvodů je třeba přistupovat k výuce multikulturalismu velmi obezřetně. Velmi často se především na školách v menších městech setkáváme s názorem, že naše společnost s extremismem a rasismem nemá problém nebo že

tento problém je marginální a týká se oblastí s větším podílem migrantů na našem území. Cizinci jsou podle mnohých přijímáni žáky i učiteli velmi dobře. Bohužel naše společnost je ale jiná.

Cizinci, kteří přichází do naší společnosti, jež vznikla na základě národní ideje – národního státu – tak, jak se profilovala v 19. století, působí skutečně jako „odlišní lidé“, přicházející z venku. Jejich počet stoupá. Rasismus je pravděpodobně důsledkem obav o integraci národa, společnosti. *„Globalizace a intenzifikace kontaktů mezi jednotlivými skupinami přispěla v mnoha částech světa k upevnění hranic a agresivní politiky identit, pokud byli političtí lídři schopni využít k získání lidové podpory kulturalistickou rétoriku“* (Eriksen, 2007, s. 252), tvrdí významný norský antropolog Thomas Hylland Eriksen. Nicméně s nárůstem etnických i kulturních minorit se soudobá společnost musí vyrovnat. Evropa a Evropané budou stále více a více tvořit kulturně i etnicky rozličnou společnost a tato společenská diverzita se projeví i ve školních lavicích. Jedním ze způsobů, jak to zvládnout, je právě „multikulturní výchova“, jako jeden ze základních stavebních kamenů tolerantní, pluralitní, multikulturní či interkulturní společnosti. Ať již její ideovou základnu vidíme v tom či onom aspektu vzájemného soužití, jde o to, aby toto soužití bylo pro společnost integrující, obohacující a prospěšné (Preissová Krejčí, 2010, s. 110-116).

Stereotypy v myšlení a myšlení založené na kategorizaci a generalizaci v přístupu k cizincům, těm druhým, nestejným, odlišným přetrvává v české společnosti nejvíce k následujícím etnickým minoritám: Romům, Židům, Vietnamcům a asijským menšinám obecně, Arabům, Afroameričanům, příslušníkům balkánských zemí a příslušníkům bývalého SSSR. Ze strany žáků, učitelů, ale také adeptů na učitelské povolání – studentů pedagogických fakult – v přístupu k menšinám převládá jejich konvenční vnímání, zatížené emocionalitou, a dokonce hodnocením či souzením jejich chování a jednání jako špatného či nesprávného, protože je odlišné od chování a jednání většinové populace (Cichá, 2002, s. 88).

Zavádění rámcově vzdělávacích programů, tedy české reformy školství, do základních škol se nesetkalo s jednoznačně pozitivním ohlasem ani u pedagogů, ani u žáků a žákyň, případně u veřejnosti, a jeho zavedení na střední školy je přijímáno snad ještě negativněji. Mezi největší problémy reformy patří faktická stránka vedoucí k její neproveditelnosti – nově vzniklé vzdělávací oblasti a průřezová témata totiž nemá kdo učit! „Multikulturní výchova“ je jedním z nejproblematictějších nově zaváděných vědomostně-výchovných okruhů, navíc průřezově zařazených do všech oblastí edukačního procesu. Průřezová témata *„mají především ovlivňovat postoje, hodnotový systém a jednání žáků a žákyň“* (Metodický portál, 2007, s. 65). Nicméně jak může „zapálit“ svíce „dřevo, které nehoří“? Proto se nám práce

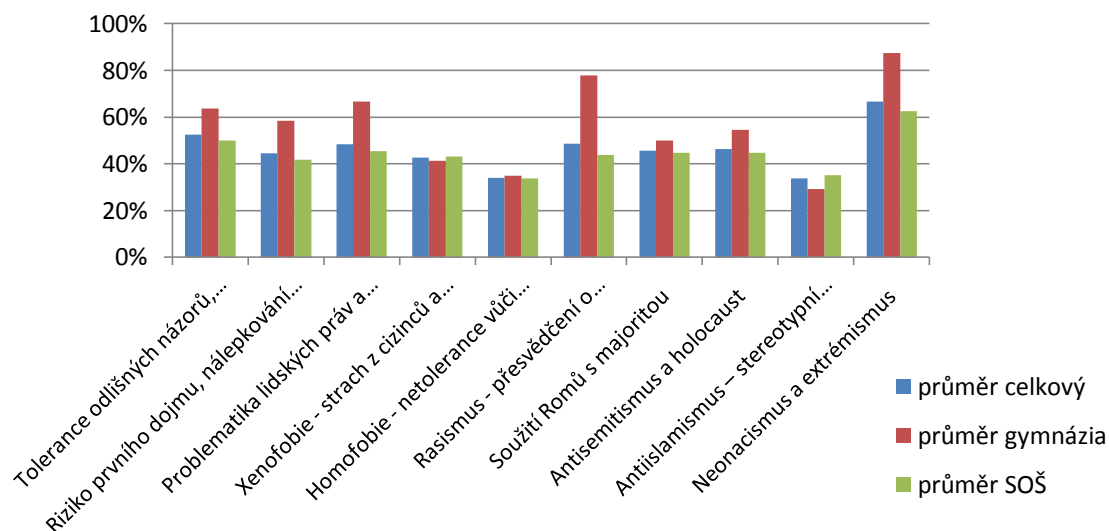
s edukátory jeví jako zásadní. Nezájem pedagogů o další vzdělávání v oblasti multikulturalismu je však tristní.

Protipředsudkové workshopy

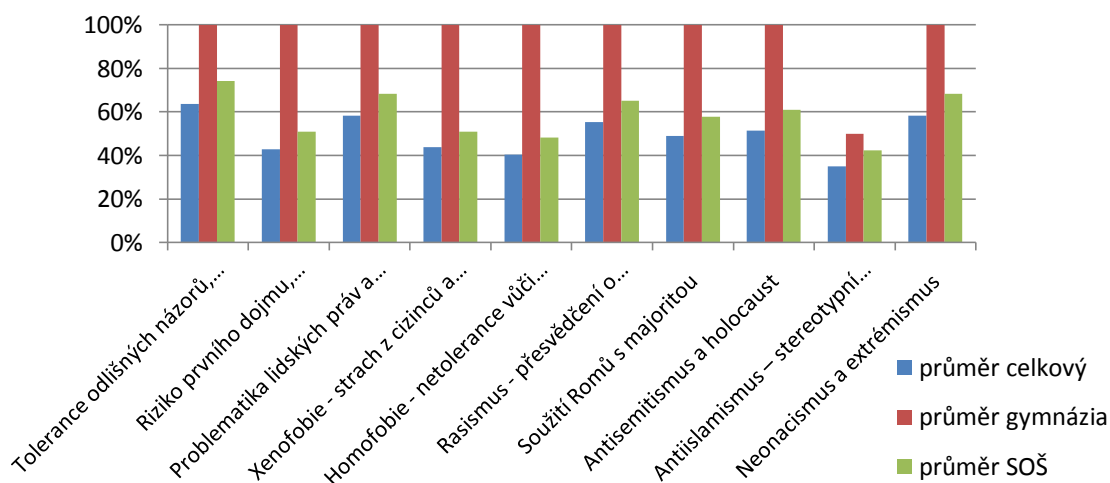
O změnu tohoto stavu se, mimo jiné, snaží učitelé a studenti oboru Kulturní antropologie na FF UP v Olomouci, prostřednictvím projektu ESF – OP VK 1.2 „*Protipředsudkové workshopy pro žáky základních a středních škol se zaměřením na multikulturní výchovu*“. Jeho cílem je oslovit formou pracovních dílen pro učitele i žáky až 1000 osob. Náš projekt reaguje především na nedostatky v realizaci multikulturní výchovy na základních a středních školách a má učitelům i žákům středních a základních škol dopomoci k pochopení rizik předsudků, stereotypů, xenofobie a rasismu, zdůrazňujeme význam lidských práv a pozitiva soužití odlišných sociálních a etnických skupin. Nabízíme v této oblasti spolupráci s edukátory přímo v jejich pracovním prostředí, nepožadujeme od nich nic víc než otevřenost. Reakce pedagogických kolektivů na školách, s nimiž jsme navázali spolupráci, je převážně pozitivní, snad tedy stojíme na počátku nového způsobu prezentace myšlenek multikulturalismu na českých školách i jeho uplatnění v pedagogickém procesu.

Projekt „Protipředsudkové workshopy“ je v půli realizace, naše pracoviště již stojí před přijmutím svého dílu zodpovědnosti za rasistické a xenofobní chování mládeže na školách, kde jsme působili. Jedná se o školy Zlínského, Olomouckého a Moravskoslezského kraje. Po prvním roce naší práce můžeme bilancovat a klasifikovat rizika, která je nezbytné zvládnout/zpracovat na úrovni třídního i pedagogického kolektivu. Na počátku projektu (v červnu 2010) jsme oslovili 301 středních škol a gymnázií s prosbou o upřesnění témat, která by se mohla stát součástí protipředsudkových workshopů. V průběhu července jsme zpracovali výsledky dotazníkového šetření, odpovědělo nám pouze 80 škol, dotazník byl určen metodikům prevence či výchovným poradcům. Důvody, proč nám neodpovědělo více než 2/3 dotázaných mohou být různé, proto jsme dále pracovali pouze s informacemi získanými naší kvantitativní výzkumnou sondou. Výchovní poradci a metodici prevence daných škol měli rozhodnout, která témata z multikulturní a osobnostní a sociální výchovy jsou pro ně z pohledu klimatu školy důležitá a která méně. Míru důležitosti vyjadřovali označením jednoho z čísel, která přímo vyjadřovala důležitost daného tématu ve výuce (1 – velmi důležité, 5 – nepotřebné).

Zájem o témata - Moravskoslezský kraj

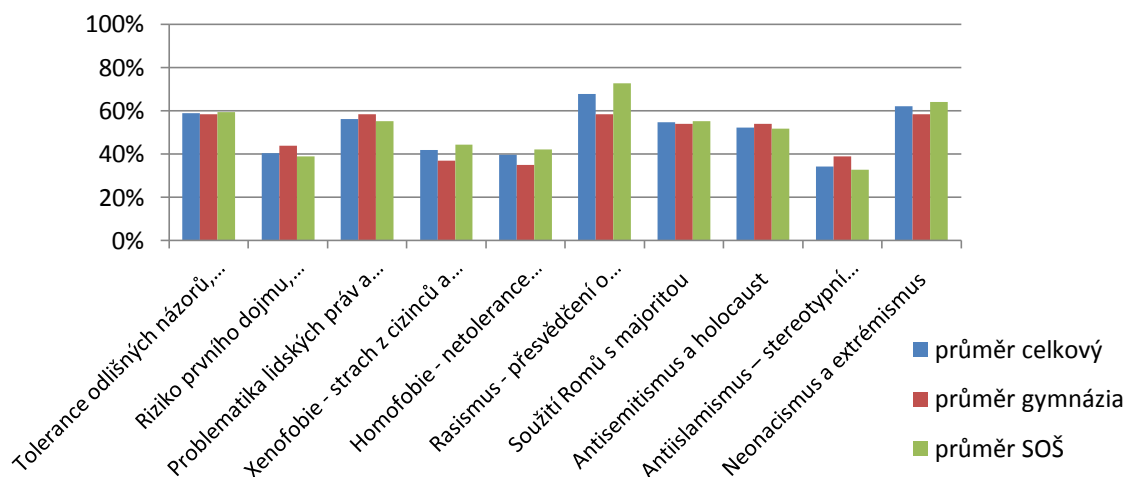

Zájem o témata - Olomoucký kraj

Zájem o témata - Zlínský kraj

Při zpracování výsledků bylo zjištěno následující: Obecně lze říci, že zájem škol o předkládaná témata byl velký (u škol, které se zúčastnily dotazníkového šetření). Převážná většina škol považuje většinu témat za důležitou nebo alespoň za spíše důležitou. Jednotlivé školy se v oblasti zájmu o jednotlivá témata lišily pouze minimálně. Předmětem zájmu, který byl společný osloveným školám ze všech tří krajů, bylo téma: Neonacismus a extremismus. Za velmi důležitý a důležitý jej označilo 90,6 % škol z Moravskoslezského kraje, 87 % škol ze Zlínského kraje a 85,7 % škol z kraje Olomouckého. Jako nejméně důležité považuje největší procento škol téma: Antiislamismus – stereotypní vnímání muslimů.

Předpokládáme, že svůj díl po této poptávce mají především události posledních tří let, kdy k vyhocení situace mezi příslušníky romské menšiny a většinové společnosti značně přispěly pochody krajně pravicové Dělnické strany uspořádané ve městech, kde je situace v oblasti sociálního soužití zejména těchto dvou skupin již tak složitá (Karviná, Přerov, Otrokovice). Představitelé jednotlivých škol tak zřejmě právě tuto situaci reflektovali do svých postojů k předkládaným tématům.

Oslovené školy se dále shodovaly v zájmu o první téma, kterým je: Tolerance odlišných názorů, chování a vzhledu v mezilidských vztazích. Za důležité a velmi důležité jej označilo 73,7 % škol ze všech tří krajů. Toto téma se stalo pro oslovené školy (výchovné poradce, metodiky prevence) atraktivní zřejmě z toho důvodu, že by mohlo výrazně přispět ke zlepšení celkového klimatu na školách. Z dalších témat, na kterých se zájem jednotlivých škol poměrně shodoval, můžeme jmenovat například téma: Rasismus – přesvědčení o méněcennosti některých skupin lidí, které za velmi důležité považuje téměř 74 % škol

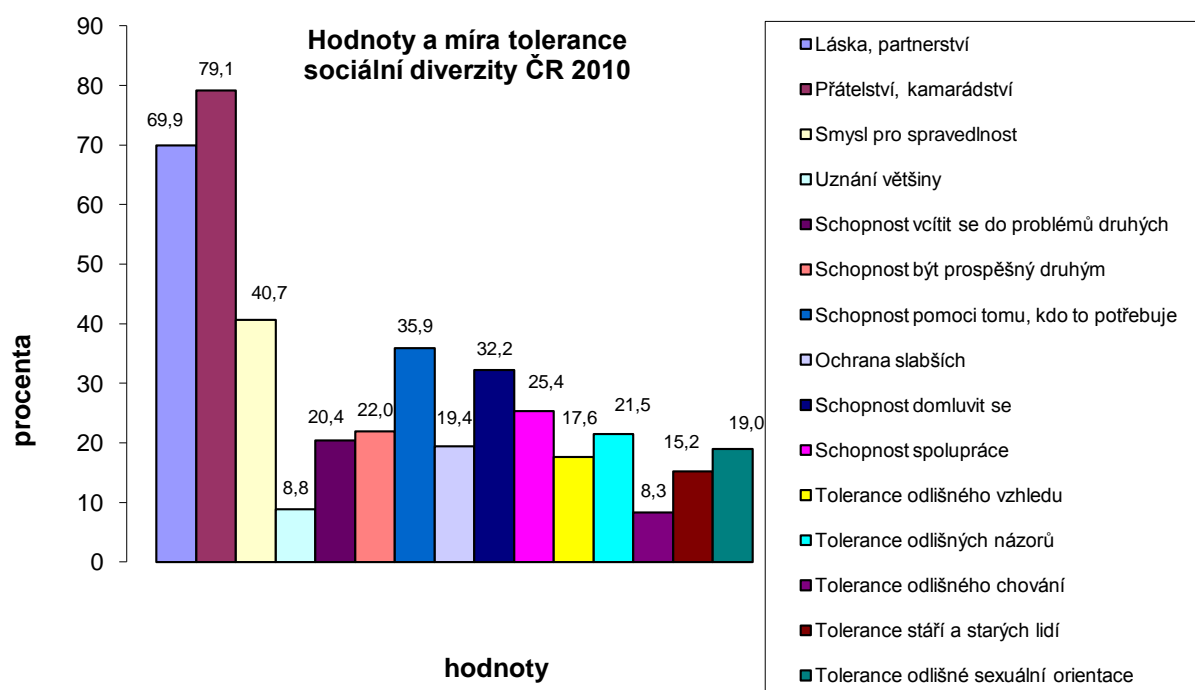
z kraje Zlínského, dále 47,6 % škol z kraje Olomouckého a 40,6 % z kraje Moravskoslezského. Na základě těchto výsledků z našeho šetření jsme upravili – prohloubili – tematiku připravovaných protipředsudkových workshopů pro základní a střední školy.

Hodnotová orientace české mládeže

Již dlouhodobě se naše pracoviště zabývá empirickým šetřením hodnotové orientace české mládeže, k níž přijímání či nepřijímání cizinců, ale také idejí extremistických skupin, patří. V krátkosti shrneme poznatky z našeho posledního empirického šetření (výzkumné sondy), realizovaného mezi žáky a žákyněmi naší pilotní školy v projektu, Gymnázia Zlín – Lesní čtvrť (Empirické šetření; Preissová Krejčí, Cichá, Česká republika, 2010-2011).

Na podzim 2010 jsme realizovali šetření hodnotové orientace české mládeže na vybrané střední škole tentokrát s akcentem na toleranci multikulturní společnosti. Respondenty dotazníkového šetření se stali žáci a žákyně gymnázia v celkovém počtu 222 respondentů (149 žen, 72 mužů, 1 nezodpověděl). Mezi respondenty převládaly ženy (67,1 %). Průměrný věk u dotazovaného souboru byl 17 let (směrodatná odchylka rok, tedy: 16-18 let).

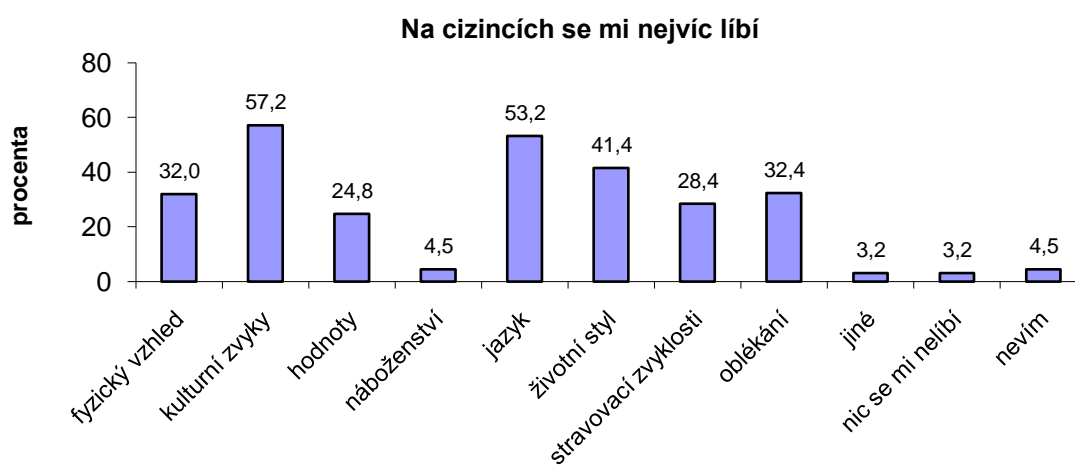
Pořadí hodnot v hodnotovém žebříčku bychom mohli shrnout v následujícím sestupném pořadí: 1. přátelství, 2. láska, partnerství, 3. smysl pro spravedlnost, 4. schopnost pomoci tomu, kdo to potřebuje, 5. schopnost domluvit se, 6. schopnost spolupráce, 7. schopnost být prospěšný druhým, 8. tolerance odlišných názorů, 9. schopnost vcítit se do problémů druhých, 10. ochrana slabších, 11. tolerance odlišné sexuální orientace, 12. tolerance odlišného vzhledu, 13. tolerance stáří a starých lidí, 14. uznání většiny, 15. tolerance odlišného chování.

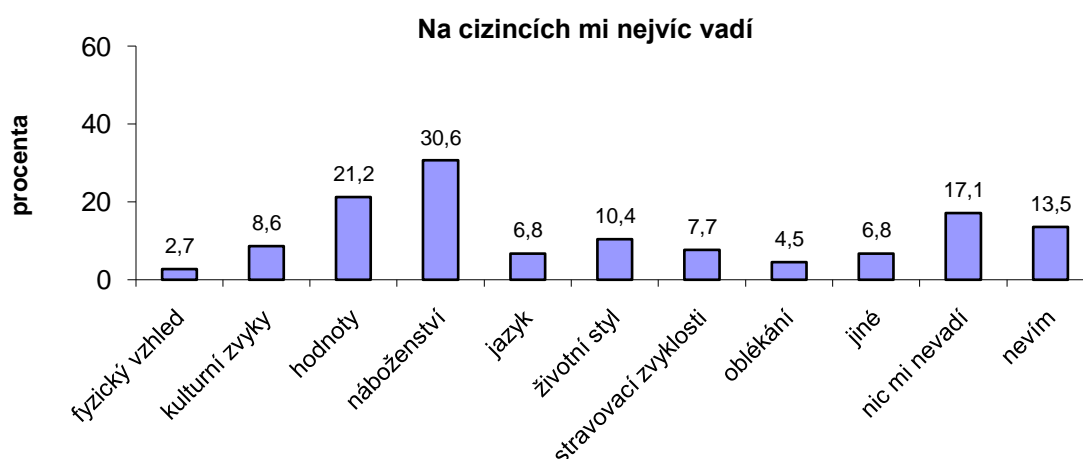

Z výzkumného šetření hodnotové orientace české mládeže (2010-2011) se zaměřením na vnímání cizích, odlišných kulturních elementů v české společnosti plynou závěry, jež ve světle předcházejících studií nepřekvapují.

Z dotazníkového šetření plyne, že jednoznačně netolerantní jsou adolescenti nejvíce k Romům (jednoznačně negativní postoje). Vůči příslušníkům tohoto etnika také nejčastěji zaujímají spíše negativní postoje. Naopak nejvíce tolerantní jsou čeští adolescenti ke kulturní i etnické odlišnosti Afričanů, Židů, Němců a Poláků (jednoznačně pozitivní nebo spíše pozitivní postoje). Průměrný věk respondentů u dotazovaného souboru byl 17 let, ovšem 22,5 % z nich již dosáhlo plnoletosti. Zřejmě proto se na cizincích dospívajícím českým adolescentům značně líbil fyzický vzhled (32 %). Pravdou však je, že u tohoto souboru respondentů není možné častý, či vůbec nějaký kontakt s cizinci afrického či židovského původu předpokládat. Domníváme se, že je spíše láká jistá forma „exotismu“, se vzhledem Afričanů či Židů povědomě spojená. V každém případě naší mládeži nejvíce imponují odlišné kulturní zvyky (57,2 %) a odlišný jazyk (53,2 %).

Závažnější jsou jednoznačně negativní a spíše negativní postoje, které vypovídají o snížené míře tolerance k Romům, Arabům a Asiatům. U Romů a Arabů pak stěží najdeme dospívající, kteří by k těmto minoritám zaujímali pozitivní postoje. Postojová orientace adolescentů k výše jmenovaným menšinám tedy vykazuje znaky předsudečného chování, zvláště vezmeme-li v úvahu zcela minimální podíl arabské populace v České republice, ve spojení s obdobným zastoupením etnik pocházejících z Afriky, Asie či židovského původu. Ze zjištěného vyplývá, že postoje mladé generace nemohou být vytvořeny především na základě osobní zkušenosti, ale že se naopak vytvářejí na základě historické paměti národa, výchovy a vzdělání. Tento náš předpoklad jsme ověřovali otázkou, zaměřenou na vnímání pozitiv či negativ ve vztahu k jinakosti cizinců či příslušníků menšin u české společnosti.

Jak je z tohoto šetření zřejmé, nejméně tolerovanou odlišností u cizinců je jejich náboženství, poté jejich hodnotová diference od české majority, případně životní styl. Naopak nejvíce je zlínskými gymnazisty oceňován jiný jazyk, který je součástí odlišné kultury, což se dá vysvětlit sympatií k cizincům, jejichž jazyk se adolescenti učí, a jehož prostřednictvím se na svých současných i budoucích cestách dorozumívají a budou moci s kulturní diverzitou světa seznamovat, a není to v rozporu se strachem spojeným s náboženskou netolerancí k cizincům, o nichž získávají informace pouze zprostředkovaně a tyto živí jejich obavy a podněcují xenofobní chování české společnosti, mezi taková etnika patří např. výše zmínění Arabové.

Rizika realizace multikulturní výchovy

Na počátku našeho působení v prevenci rasismu a xenofobie na ZŠ a SŠ tří moravských krajů pomocí protipředsudkových workshopů stálo úsilí zmapovat terén přijímání námi nabízených témat, a to jak u učitelů, předně výchovných poradců a metodiků prevence, tak u žáků a žákyň. Práce s lidskými emocemi, myšlením, prožíváním a chováním je velmi náročná a vyžaduje rozsáhlou míru zkušenosti a rozsáhlý soubor edukačních kompetencí edukátora. Kritické protipředsudkové vzdělávání, jehož součástí by výchova k multikulturalismu a pluralismu měla být, může být postaveno jen na kritickém protipředsudečném myšlení edukátorů, kteří multikulturní výchovu realizují.

Právě při spolupráci s edukátory jsme se na různých typech škol i v různých okresech či krajích v ČR setkali s až neuvěřitelně odlišnými názory na potřebu prevence xenofobního způsobu uvažování a rasismu. Přičemž nás překvapily názory edukátorů z oblastí, kde se cizinci vyskytovali jen mimořádně, tedy z lokalit homogenně českých. Dalším absurdním

neduhem našich edukátorů bylo zaměňování jinakosti cizinců s jinakostí našich byt' etnicky odlišných spoluobčanů.

Postupně jsme realizovali protipředsudkové workshopy na nejrůznějších typech škol: základních školách ve městech i na venkově, středních školách výběrových – gymnáziích, středních školách odborných, zaměřených na technologické dovednosti svých studentů, a také středních školách praktických, zaměřených na vyučení svých studentů v dílčích manuálních oborech s maturitou. Setkávali jsme se s rozdílným vnímáním potřeby otvírání výše hodnocených témat jak u žáků a žákyní, tak u pedagogů. Nebylo výjimkou, když tolerance vůči cizincům, případně romské minoritě, byla žáky a žákyněmi odmítána jako absurdní. Mezi nejkrizovější momenty patřila situace, kdy nám jedna studentka veřejně doznala, že se na ní příslušníci romské menšiny dopustili sexuálního násilí, nebylo možno tuto informaci přejít. Zvláště v Olomouckém a Moravskoslezském kraji naši lektori odolávali směsici zážitků zprostředkovanou žáky a žákyněmi vyšších ročníků středních škol s romskou minoritou, kdy na naše podněty, které měly usilovat o odstranění stereotypního myšlení a nesprávné generalizace, útočili svými příběhy, které byly osobní a dostatečně odolné vůči našim pokusům o negaci jejich stereotypizace. Ve Zlínském kraji se do podobného světla dostala vietnamská menšina.

Dalším rizikovým faktorem v realizaci protipředsudkových workshopů byla samotná přítomnost příslušníků kulturních i etnických minorit v řadách zúčastněných třídních kolektivů. Tento se ale pravidelně dařilo využít v náš prospěch a dosáhnout přátelské atmosféry v kolektivu přirozenou cestou.

Výše bylo zmíněno, že z oslovených škol, se nám podařilo získat zpětnou vazbu pouze od necelé třetiny, daleko méně škol se však podařilo získat pro přímou realizaci našeho projektu ve výuce. Nejúspěšnější jsme byli tam, kde jsme, zvláště z počátku našeho působení, získali doporučení od osob zainteresovaných na našem projektu či na multikulturní výchově v Olomouckém kraji. Škol, které samy zvážily náš přínos a oslovily nás na základě námi zaslané prezentace protipředsudkových workshopů, není dosud ani deset.

Závěr

Všechna výše nastíněná rizika se dají zvládnout důkladnou přípravou na práci s žákovským kolektivem a přípravou lektorů na krizové situace, například pomocí psychologické supervize. Vyplatila se nám metoda náslechu a opakovaného působení na daný třídní kolektiv. Odsuzování názorů žáků a žákyní a kritika jejich postojů nám k jejich změně zavřela dveře.

Nepřekonatelný problém nás čekal tam, kde jsme na něj byli nejméně připraveni. Nejsmutnější setkání nastalo na jedné střední škole v moravskoslezském kraji, kde jsme po přípravě školy na realizaci projektu přistoupili k osobnímu setkání s managementem školy. Tento se projevil jako nevstřícný a naše setkání se změnilo v seminář, kdy nás vedení školy školilo o nepotřebnosti protipředsudkového chování, prevenci rasismu a posléze také celého rámcového vzdělávacího programu. Ředitel školy zpochybnil existenci holocaustu a projevoval zcela veřejně ultrapravicové, rasistické postoje nejen proti romské minoritě, ale předně proti cizincům na našem území a stoupencům islámu. Bohužel jsme tento „vzdělávací seminář“ neměli možnost zaznamenat. Z toho důvodu jsme ustoupili od podání trestního oznámení. Projekt na škole samozřejmě nebylo možné realizovat. Z podobného školního prostředí pak pravděpodobně vychází studentky a studenti, kteří se na vysoké škole při přednášce o sociálním vyloučení jsou s to zvednout se vprostřed profesorova projevu se slovy: „Na vysoké škole se přece o Romech nebudeme bavit!“ a odejít středem sálu, což je zkušenost, která se stala jedné kolegyni z Brna.

Tento rizikový faktor, a sice: naprosté hodnotové a postoje profesní selhání pedagoga, nelze dle našeho názoru zpracovat jinak než trestně-právně a proto není v našich silách se s ním vyrovnat.

Seznam bibliografických odkazů

- [1] CICHÁ, Martina. 2002. Přípravenost studentů pedagogických fakult v České republice na výchovu proti rasismu. In *Pedagogika*. ISSN 3330-3815, 2002, roč. 52, č. 1, s. 76-89.
- [2] ERIKSEN, Thomas Hylland. 2007. *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha : Triton, 2007, 268 s. ISBN 978-80-7254-925-2.
- [3] MORVAYOVÁ, Petra - MOREE, Dana. 2009. *Dvakrát měř, jednou řež*. Praha : Člověk v tísní, 2009. 119 s. ISBN 978-80-86961-86-6.
- [4] PREISSOVÁ KREJČÍ, Andrea. 2010. Multikulturní výchova v rámci RVP na středních a základních školách a její přínos pro asijské menšiny v ČR. In BAREŠOVÁ, Ivona. a kol. *Současná problematika východoasijských menšin v České republice*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2010, s. 110-116. ISBN 978-80-244-2645-7.
- [5] SARTORI, Giovanni. 2005. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti*. Praha : Dokořán, 2005. 134 s. ISBN 80-7363-022-2.

Internetové zdroje

- [1] *Metodický portál* [on-line] Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007, s. 65.
[cit. 2011-05-01]. Dostupné na internete:
<http://www.msmt.cz/uploads/soubory/PDF/RVPG_2007_06_final.pdf>.

Kontakt

Mgr. Andrea Preissová Krejčí, Ph.D.

Katedra sociologie a andragogiky, Filozofická fakulta UP v Olomouci

Třída Svobody 26, 771 47 Olomouc, Česká republika

E-mail: andrea.krejci@email.cz

Komunitní škola jako nástroj segregace nebo integrace?

Community College as a tool of integration or segregation?

Martina HÁJKOVÁ

Abstrakt

V posledním desetiletí se stáváme svědky vzniku celé řady lokalit, které lze bezesporu považovat za sociálně vyloučené a v nichž nepředstavuje vzdělání jednu ze základních strategií přežití. To má za důsledek horší vzdělávací předpoklady dětí při vstupu na základní školu, než je tomu u majoritní populace, což s sebou dále nese horší prospěch dětí, vyšší absence a v případě starších dětí také velmi omezené životní aspirace. V obcích, ve kterých se tyto lokality nacházejí, potom dochází ke vzniku škol, které navštěvují převážně romské děti. Školy se danou situaci pokoušejí řešit různě, převažují snahy zavádět do daného školského zařízení principy komunitního vzdělávání. Paradoxně právě tyto školy bývají potom ze stran odborníků kritizovány za to, že monoetnizaci žáků na svých školách těmito aktivitami podporují. Vyvstává potom otázka, kterému z procesů komunitní škola napomáhá – integraci, či segregaci?

Klíčová slova

Komunita, komunitní škola, segregace, sociální vyloučení, Romové, vzdělávání.

Abstract:

In the last decade, we have been witnessing the emergence of a number of sites that can undoubtedly be considered socially excluded. This is an environment where education is not by far one of the basic life strategies, which has resulted in lower educational requirements for children entering primary school than the majority population, as well as other symptoms are worse for children, such as higher absence of older children and their very limited life aspirations. In municipalities where these sites are located, then there is the formation of schools attended mostly by Roma children. Schools try to deal with the situation differently, with dominating efforts to implement the principles of the school community in education facilities. It is these schools which are, paradoxically, by experts criticized for supporting that monoethnizing the pupils. There is a question, which oprocess helps a community school - integration or segregation?

The key words:

Community, community school, segregation, social exclusion, Roma, education.

V každé, i demokratické společnosti, se objevuje určitá skupina obyvatel, která je v dané společnosti znevýhodněna na základě svých socioekonomických, etnických, náboženských či jiných charakteristik a dochází tak k jejímu vylučování z hlavního proudu společnosti. Sociální vyloučení těchto obyvatel zasahuje do dalších oblastí života, jako je oblast bydlení, práce, ale také oblast vzdělávání, již se budu ve své práci zejména zabývat.

V souvislosti se sociálním vyloučením některých skupin se v současné době hovoří o tzv. sociálně vyloučených lokalitách, které jsou fenoménem především posledních deseti let, kdy došlo ve většině případů k jejich vzniku, nebo výraznému posílení. Tyto lokality jsou typické tím, že zde dochází ke sdružování osob, které se ocitly v pasti sociálního vyloučení, a dochází zde také k významné kumulaci jevů, které toto vyloučení ještě více prohlubují, a přímo tak podporují jeho reprodukci.

Studie Ivana Gabala z roku 2006 (GAC, 2006) udává, že v takových lokalitách převažuje romské obyvatelstvo, konkrétně zmiňuje, že v 80 % zkoumaných lokalit je odhadovaný podíl Romů nadpoloviční, což celou situaci ještě více komplikuje, protože z problému sociálního se v očích veřejnosti stává problém etnický.

Vzdělávací neúspěchy dětí, pocházejících z prostředí sociálně vyloučených lokalit, v systému českého školství.

Pokud odmítneme teorie vycházející z předpokladu, že inteligence, lépe řečeno vzdělávací schopnosti, jsou produktem dědičnosti, a že tedy neúspěchy při vzdělávání dětí, pocházejících ze sociálně znevýhodněného prostředí, jsou vrozené, pak musíme přijmout fakt, že jsou způsobeny především výchovou, prostředím, ve kterém dítě vyrůstá.

Děti, pocházející z vyloučených lokalit, jsou socializovány v dosti odlišném prostředí než jejich vrstevníci z majoritní populace. Jestliže socializaci chápeme jako proces osvojování a zvnitřňování kulturních a sociálních norem, které zahrnují normy chování, normy mezilidských vztahů a pochopitelně také normy životních strategií, je jasné, že situace sociálního vyloučení s sebou přináší poměrně závažné důsledky. Z generace na generaci jsou při ní předávány životní strategie, které jsou z hlediska přežití v majoritní společnosti nefunkční (Morvayová a kol., 2010).

Prostředí sociálně vyloučených lokalit tedy můžeme považovat za specifickou subkulturu, jejíž obyvatelé se řídí vlastními hodnotami umožňujícími jim přežít a fungovat v tomto prostředí. Je zřejmé, že hodnoty podobné subkultury se budou od hodnot majoritní společnosti v mnohém lišit. Může se jednat např. o odlišné vnímání hodnoty vzdělání – argument, že pro Romy není vzdělání hodnotou, bychom tedy jen stěží mohli bezezbytku přijmout, zvláště když objektivně zvážíme fakt, do jaké míry může vzdělání změnit situaci jedince, který bydlí v takto stigmatizované lokalitě, která zkrátka představuje „špatnou adresu“. Navíc v obcích, ve kterých se nacházejí rozsáhlejší vyloučené lokality (např. město Přerov), je postoj většinové společnosti k Romům žijícím v těchto lokalitách značně negativní.

Situace sociálního vyloučení, ve které vzdělání nepředstavuje jednu ze základních strategií přežití, má potom za důsledek horší vzdělávací předpoklady dětí při vstupu na základní školu, než je tomu u majoritní populace. Důvodem je jednak nedostatečná předškolní příprava, špatná znalost českého jazyka, ale také nižší podpora rodiny, horší materiální a bytové podmínky v rodině, kdy dítě nemá svůj psací stůl, či koutek, kde by mohla probíhat domácí příprava na vyučování (Morvayová, 2008).

Všechny tyto faktory se odrážejí v horším prospěchu dětí, vyšších absencích a v případě starších dětí také ve velmi omezených životních aspiracích, zejména co se týče strategií po skončení základní školní docházky (Hirt, Jakoubek, 2006).

„Romské“ základní školy

V obcích, ve kterých se nacházejí lokality, které můžeme považovat za sociálně vyloučené a ve kterých má romské obyvatelstvo početní převahu, dochází ke vzniku škol, které navštěvují převážně romské děti. Příčinou je obvykle spádovost, tedy fakt, že se škola nachází v blízkosti vyloučené lokality. Tzv. „romskou“ se škola stává v situaci, kdy ji začne navštěvovat větší množství romských dětí, přičemž se udává, že jakmile podíl romských dětí ve škole překročí 30 %, začnou rodiče z řad majority své děti odhlašovat a přerazovat na jinou školu (Nikolai, 2007).

„Romské základní školy“ tak přestávají být v určitém smyslu běžnými základními školami, protože je navštěvují žáci se specifickými vzdělávacími potřebami, školy musí řešit určité situace, které se na běžných základních školách nevyskytují (příkladem mohou být návštěvy pedagogických pracovníků v rodinách, intervence směřovaná na rodiče, nutnost koordinace a spolupráce s dalšími, především neziskovými subjekty, které v dané oblasti působí, sociálními odbory apod.).

Od běžných základních škol se odlišují také v tom ohledu, že se snaží svým žákům naplnit jak čas strávený vyučováním, tak také čas, který po výuce následuje. Školy často realizují doučování pro děti s možností vypracování domácích úkolů za asistence pedagoga, či asistenta pedagoga, organizují různé volnočasové aktivity.

Protože důležitým článkem při vzdělávání sociálně znevýhodněných žáků jsou také rodiče žáků, snaží se školy navázat úzkou spoluprací i s nimi – nabízejí jim možnost účasti na doučování, aby jim mohli ukázat způsob, jak nejlépe pomoci svým dětem při školní přípravě, zapojují je do organizace různých jednorázových aktivit, jako jsou výlety, exkurze, či školní jarmarky, a dalších akcí.

Principy komunitního vzdělávání

Od realizace zmíněných aktivit je již jen krůček k filosofii komunitního vzdělávání, které si klade za cíl především vzdělávání za pomoci zapojení místní komunity.

Za komunitu bývá obvykle považována skupina osob, které spolu žijí nebo pracují, přičemž členství v takové komunitě je založeno na sdílení společného původu, víry či hodnot. Jiné pojetí toho, co je to komunita, je založeno spíše na geografickém základu, členy komunity tedy spojuje oblast, ve které žijí. Takto pojatá komunita bývá obvykle označována jako komunita sídelní a je založena na společném obývání sociálně vymezeného fyzického prostoru. Koncept komunitní školy počítá právě s oním „geografickým“ pojetím komunity (Lauer mann, 2005).

Na základě tohoto druhého pojetí musíme brát v úvahu komunitu jako společenství lidí, které obývá daný region, přičemž značnou část tohoto regionu tvoří právě sociálně vyloučená lokalita, ve které tvoří značný podíl romské obyvatelstvo. Právě tato skupina se stává hned po žácích důležitou cílovou skupinou škol, které vzdělávají vysoké procento sociálně znevýhodněných žáků.

Zatímco základní školy můžeme považovat za organizace zajišťující vzdělávání formou výuky dětí, pak školy komunitní si kladou cíle vyšší, a to stát se společenským centrem v lokalitě, které zapojuje dospělé jak formou účasti na chodu školy, tak i formou nabídky kurzů pro dospělé nejrůznějšího charakteru. Nemenším cílem je také navázání intenzivní spolupráce s organizacemi a institucemi, jako jsou úřady, neziskové organizace apod. (Vik, 2007).

Jak vyplývá z výše uvedeného – komunitní škola je jakákoliv škola, která do procesu vzdělávání zapojuje kromě dětí samotných také dospělé obyvatele dané lokality, stejně jako místní organizace, čímž obohacuje výuku dětí, dospělých a v důsledku toho i celou komunitu. Způsob a celkové směřování výuky a chodu školy tak již neleží jen v rukou vedení školy, ale podílí se na něm prakticky všichni členové dané komunity, kteří mají zájem.

Mechanismus vzniku „romské školy“

Riziko, že škola získá nálepkou „romská“, se týká především těch škol, které se nacházejí v blízkosti sociálně vyloučené lokality, ve které převažuje romské obyvatelstvo. Protože se škola nachází blízko oblasti, ve které bydlí větší procento romských dětí, je jasné, že většina rodičů bude děti zapisovat do prvních tříd právě na této škole. Děti pocházející z lokality se vzájemně znají a chtějí navštěvovat stejnou školu, rodiče mají navíc často dojem, že když do

školy dochází většina dětí z dané lokality, bude škola vůči jejich dětem vstřícnější, bude mít větší „pochopení“.

Škola je obvykle nucena reagovat na vzniklou situaci zaváděním opatření v podobě metod a forem práce, které jsou přizpůsobené potřebám žáků, kteří ji navštěvují, v tomto případě dětem, pocházejícím ze sociálně vyloučeného prostředí. Děti pocházející z těchto lokalit jsou obvykle hůře připraveny na vstup do první třídy, na vině je obvykle nedostatečná předškolní příprava, nepřilíš podnětné prostředí pro rozvoj dítěte, špatné sociální zázemí apod. Takto handicapovaní žáci bývají považováni za žáky sociálně znevýhodněné.

Dle školského zákona, podle §16 jsou společně s žáky se „zdravotním postižením“ a „zdravotním znevýhodněním“ považováni za žáky se „speciálními vzdělávacími potřebami“. Školy, které navštěvuje významné procento žáků s takto specificky vzdělávacími potřebami, jsou nuceny zavádět opatření, která by vzdělávání těchto žáků napomohla – jedná se o opatření v podobě individuální nebo skupinové péče, zřizování přípravných tříd, služby asistenta pedagoga, nižší počet žáků ve třídě a v neposlední řadě také přijímání odpovídajících metod a forem práce, které mohou být odlišné od metod a forem práce na „majoritních školách“. Na takových školách se obvykle pracuje se specifickými učebnicemi a materiály, škola spolupracuje s psychologem, speciálním pedagogem, sociálním pracovníkem a dalšími odborníky, nebo zřizuje podobná poradenská pracoviště přímo v prostorách školy.

Protože důležitou složkou jsou, jak bylo již několikrát zdůrazněno, také rodiče žáků a další členové komunity, usilují školy o navázání kontaktů právě s těmito lidmi a snaží se zapojit je do chodu školy a realizace školních i mimoškolních aktivit.

Paradoxně právě tyto školy bývají potom ze stran odborníků kritizovány za to, že monoetnicizaci žáků na svých školách těmito aktivitami podporují. I přes velké pracovní nasazení pedagogických pracovníků na těchto školách dochází k zesílení procesu segregace. Školy, které přizpůsobují způsoby výuky sociálně znevýhodněným žákům a které zavádějí do svých škol principy komunitního vzdělávání tak, jak bylo popsáno výše, si postupně získávají velkou oblibu zejména u rodičů, pocházejících ze sociálně vyloučeného prostředí. Výsledkem je narůstající počet žáků ze sociokulturně znevýhodněného prostředí. Jestliže bylo zmíněno, že na základě výzkumů sociálně vyloučených lokalit byla zjištěna převaha romských obyvatel, je zřejmé, že na základní škole potom dochází k nárůstu počtu romských žáků. Zvyšující se atraktivnost školy pro romské rodiče s sebou ovšem přináší klesající atraktivnost pro rodiče neromské, protože v jejich očích jsou výše uvedená opatření jasným signálem toho, že škola je „problémová“ a navštěvují ji „problémoví“ žáci. Domnívají se, že na škole jsou častější kázeňské problémy, tempo výuky je pomalejší a na žáky jsou celkově kladeny menší

nároky. Tyto a jim podobné postoje potom nálepku „romské“ a tedy „problémové školy“ ještě více potvrzují.

Majoritní rodiče tedy svoje děti začínají přehlašovat na jinou školu v okolí, čímž se procento romských žáků ve škole dále zvyšuje. Nelze také zastírat, že na škole postupně dochází ke snižování nároků kladených na žáky. Škola tak získává nálepku „romská“, čímž si definitivně odstříhne přísun neromských žáků a ještě se potýká s negativními reakcemi ostatních školských zařízení i veřejnosti (Nikolai, 2009).

Závěr

Koncepce usilující o řešení v oblasti vzdělávání žáků pocházející ze sociálně vyloučených lokalit jsou poměrně nejednoznačné. Na jednu stranu se objevují koncepce deklarující rovný přístup ke všem dětem, který ale v praxi znamená, že škola nebo učitel přistupuje k žákům jako k homogenní skupině a v souladu s myšlenkou rovného přístupu nebere příliš ohled na odlišnosti svých žáků, na straně druhé se potom objevují přístupy, které naopak z odlišností a specifických vzdělávacích potřeb žáků vycházejí a přizpůsobují tomu vyučovací metody, osnovy a celkový přístup. Jak již bylo uvedeno výše, rizikem posledního zmíněného přístupu je, že nepřímo podporuje segregaci žáků (Čepičková, 2008).

Nalézt řešení celé situace je poměrně komplikované, avšak pro integraci lidí žijících na samotném okraji společnosti nezbytné. Vzdělání je totiž nejen oblastí, ve které se sociální vyloučení některých skupin obyvatel projevuje, ale současně i faktorem, který může toto vyloučení eliminovat. V důsledku nízké nebo žádné kvalifikace je totiž romské obyvatelstvo vyloučeno z trhu práce a právě nezaměstnanost zvyšuje riziko příjmové chudoby a tedy i sociálního vyloučení.

Komunitní škola by měla být schopná reagovat především na potřeby dané komunity, které mohou mít např. podobu absence prostředků a schopností k tomu poskytnout dítěti dostačující předškolní výchovu, měla by reagovat na situaci nedůvěry romských rodičů vůči škole jako instituci apod.

Často se ale zapomíná na to, že jednou z potřeb komunity jako celku (tedy komunity nečítající pouze obyvatele sociálně vyloučené lokality) je také napomoci zlepšení vzájemného soužití lidí pocházejících jak ze sociálně vyloučeného, tak z majoritního prostředí.

Školy ale často soustředí svoji pozornost právě na navázání spolupráce s rodiči, pocházejícími ze sociálně vyloučeného prostředí a zavádí opatření napomáhající vzdělávání takto znevýhodněných dětí. Na opatření směřovaná na rodiče a děti pocházející z řad majority ale často zapomínají.

Je třeba usilovat o porozumění segregačním mechanismům, které lze sledovat v některých vzdělávacích zařízeních uplatňujících principy komunitního vzdělávání a identifikovat faktory, které ovlivňují naopak tendence integrační.

Výsledkem by měla být identifikace podmínek, za jakých může škola uplatňující principy komunitního vzdělávání směřovat žádoucím směrem – tedy k integraci a celkové inkluzi sociokulturně znevýhodněných žáků do systému českého školství.

Seznam bibliografických odkazů

- [1] ČEPIČKOVÁ, Ivana. 2008. *Vzdělávání v sociokulturním kontextu*. Ústí nad Labem : PF UJEP, 2008. ISBN 978-80-7414-035-8.
- [2] GAC spol. s.r.o. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti : Mapa sociálně vyloučených romských lokalit* [online]. 2006 [cit. 2007-08-12]. Dostupné na internete : <<http://www.esfcr.cz/mapa/index.html>>.
- [3] NIKOLAJ, Tomáš. 2007. *Příběhy ze špatné čtvrti aneb jak pracovat s tématem segregace nejen ve školství*. Praha : Člověk v tísni, 2007. ISBN 978-80-86961-45-3.
- [4] MORVAYOVÁ, Petra. 2008. *Děti trvale žijící v prostředí sociálně vyloučené lokality*. [online]. Antropowebzin. roč. 2008, č. 1. [cit. 2011-09-09]. Dostupné na internete: <<http://www.antropowebzin.cz>>.
- [5] SVOBODA, Zdeněk; MORVAYOVÁ, Petra a kol. 2010. *Schola exclusus*. Ústí nad Labem: PF, UJEP, 2010. ISBN 978-80-7414-221-5.
- [6] HIRT, Tomáš; JAKOUBEK, Marek. (ed.) 2006. „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-76-8.
- [7] JAKOUBEK, Marek; HIRT, Tomáš.(ed.) 2004. *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. ISBN 80-86473-83-X.
- [8] VIK, V. 2007. *Jak zavést komunitní vzdělávání do školy*. Praha: Nová škola o. p. s., 2007. ISBN 80-903631-6-4.
- [9] LAUERMANN, Marek. 2005. Proč jsou školy dobrým centrem komunity a obce. In PROKOP Jiří., RYBIČKOVÁ, Marta.(ed.). 2005. *Proměny pedagogiky*. Praha: PF, UK, 2005. ISBN 80-7290-226-1.

Kontakt:

Mgr. Martina Hájková

Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra sociologie a andragogiky

Třída Svobody 26, 771 47 Olomouc,

E-mail: martina.hajkova@upol.cz

Analýza sémantického priestoru u detí s dissociálnou poruchou správania

Semantic Analysis of Children with Dissocial Conduct Disorder

Helena GRÓFOVÁ

Abstrakt

System starostlivosti o deti s dissociálnymi poruchami správania spočíva hlavne v nariadení ústavnej alebo ochrannej výchovy, umiestnením do rezidenciálneho zariadenia – reedukačného centra. Umiestnenie do spomínaného zariadenia považujeme za prerušenie prirodzeného socializačného procesu. Príspevok obsahuje čiastkové výsledky výskumu zameraného na problematiku vnímania seba a významných osôb u detí umiestnených v reedukačných centrách. Zamerali sme sa na analýzu sémantického priestoru u chovancov vzhľadom na pohlavie.

Kľúčové slová

Dissociálna porucha správania, Reedukačné centrá, Test sémantického výberu

Abstract:

Institutional care and placement of children with the dissocial conduct disorder in the re-educational institution are main factors causing discontinuity in the socialization process and their future natural development. This presentation contains partial outcomes of the research which has been focused on differences of the self-perception and the perception of key figures by children placed at the re-educational institutions. We are focusing primarily on the semantic analysis of the children placed at re-educational institutions in relation to sex differentiations.

The key words:

Dissocial Conduct Disorder, Re-educational Institution, Semantic Selection Test

Socializácia začína v novorodeneckom veku v rodine, pokračuje v škole a zamestnaní, ovplyvňujú ju masmédiá, príslušnosť k rôznym skupinám. Primárna socializácia sa uskutočňuje v rodine v procese rodinnej výchovy. Postupne sa však dieťa osamostatňuje a nadväzuje ďalšie kontakty – s rovesníkmi, priateľmi, začleňuje sa do pracovného kolektívu, nadväzuje intímne vzťahy erotické a sexuálne. Zakladá novú rodinu, kde odovzdáva svoje sociálne skúsenosti a systém sociálnych väzieb ďalšej generácii. V procese socializácie ľudia dosahujú určitý sociálny status, sociálnu pozíciu a prijímajú sociálnu rolu. Sociálny status a sociálna pozícia závisí od vrodených a získaných vlastností človeka. Z vrodených vlastností je to podľa Dunovského et al. (1999) genetická výbava, ktorú človek dostáva od svojich rodičov (genotyp) a výsledok všetkých vplyvov jeho intrauterinného života (fenotyp). Sociálny status je ovplyvnený ďalšími činiteľmi ako je sociálne a kultúrne prostredie dieťaťa, celým mikro a

makroprostredím. Socializácia vedie k osvojovaniu sociálnych rolí t.j. spôsobov správania, ktoré sociálne okolie od jedinca očakáva z hľadiska jeho veku, pohlavia a spoločenského statusu. Ďalšia problematickosť súvisí s témou našej práce – že veľmi úspešne sa dá socializovať do skupiny, v ktorej hodnoty a normy sú v rozpore s celospoločenskými normami a hodnotami. Autor Labáth (2001) uvádza, že dissociálne správanie sa manifestuje u rizikovej mládeže v procese socializácie, a že úspešnosť socializačného procesu závisí od mnohých činiteľov, v neposlednom rade však od schopnosti adaptácie jedinca. Viacerí autori sa zhodujú v tom, že jedinci s dissociálnymi poruchami správania sa vyznačujú nižšou úrovňou sociálnych schopností, resp. že tieto deficity sa priamo podieľajú na vzniku dissociálnych prejavov (Labáth, 2001, 2009). Jednou zo sociálnych schopností môžeme považovať sociálnu percepciu. Nákonečný (2000) považuje sociálnu percepciu v užšom slova zmysle za vnímanie a posudzovanie druhých osôb a seba. Sociálna percepcia, podľa autora, vytvára základný rámec pre osvojovanie sociálnych zručností. Systém starostlivosti o deti s dissociálnymi poruchami správania spočíva hlavne v nariadení ústavnej alebo ochrannej výchovy, teda umiestnením do rezidenciálneho zariadenia – reedukačného centra. Umiestnenie do spomínaného zariadenia považujeme za prerušenie prirodzeného socializačného procesu.

Výskumný zámer a výskumná vzorka

Výskumným zámerom bolo porovnanie vnímania seba a významných osôb u detí umiestnených v reedukačných centrách s deťmi žijúcimi v prirodzenom sociálnom prostredí, deťmi vybraných základných škôl. Za významné osoby považujeme rodičov, súrodencov, priateľov, rovesníkov rovnakého pohlavia, rovesníkov odlišného pohlavia, učiteľov, vychovávateľov, významné dospelé osoby, policajtov a sociálnych kurátorov. V príspevku uvádzam čiastkové výsledky spomínaného výskumu so zameraním na porovnanie vnímania seba a významných osôb u chovancov reedukačných centier vzhľadom na pohlavie. Respondentmi výskumu boli adolescenti vo veku od 11 do 16 rokov – chovanci (26 chlapcov) a chovankyne (32 dievčat) z reedukačných centier (ďalej RC) sa dostali do rezidenciálnej starostlivosti rozhodnutím súdu – nariadením ústavnej alebo uložením ochrannej výchovy. U chovancov predpokladáme vysokú pravdepodobnosť dissociálneho správania. Vekovú skupinu adolescentov kategorizujeme podľa Maceka (2003), ktorý obdobím adolescencie označuje obdobie medzi detstvom a dospelosťou a rozdeľuje a odlišuje v ňom tri fázy: ranná adolescencia v časovom rozmedzí 10(11) rokov až 13 rokov, stredná vymedzená intervalom 14 rokov až 16 rokov a neskorá adolescencia od 17 rokov až 20 rokov. Naši respondenti patria

do obdobia rannej a strednej adolescencie.

Metódy výskumu a metódy spracovania údajov

Pre výskum v predmetnej oblasti sme si zvolili dotazník, ktorý obsahoval výskumné metódy dvojakého typu: Likertove bipolárne škály a TSV – test sémantického výberu. Dotazník sme administrovali na vybraných základných školách (kontrolná vzorka) a v reedukačných centrách na území SR. Návratnosť dotazníka bola 100%. Reliabilita dotazníka - Cronbachova alpha nadobudla hodnotu 0,57, ktorú považujeme za adekvátnu.

Vykonalí sme výpočet primárnych štatistických charakteristík výberového súboru (aritmetický priemer, smerodajná odchýlka – SD, rozptyl, šikmosť, špicatosť a pod.) – popisná štatistika. Na základe výsledkov opisnej štatistiky a vzhľadom na potreby cieľov výskumu sme zvolili ďalšie štatistické analýzy (Duncanov test, Kolmogorov – Smirnovov test, Clusterová analýza, Faktorová analýza). Na základe aritmetických priemerov jednotlivých škál sme jednotlivé hodnotené pojmy porovnávali. Získané dáta boli podrobené univariačnej analýze (deskriptívna štatistika), bivariačnej analýze (Duncanov test, Kolmogorov – Smirnovov test) a multivariačnej analýze (Clusterová analýza a Faktorová analýza). Štatistické procedúry boli vykonané v programe Statgraphics 2.1, SPSS 12.0 a Excel 2000 (Urbánek a Škárka, 1998).

Test sémantického výberu sme podrobili Faktorovej a Clusterovej analýze (Hendl 2004, Clauss a Ebner s. 335). Obe analýzy sú vhodné na kvalitatívne hodnotenie a podávajú nám obraz o blízkosti (závislosti) skúmaných objektov v rámci sémantického priestoru jedinca alebo skupín. Je vhodné ich používať na krížovú analýzu. Tieto výsledky sme porovnávali s výstupom optimálneho škálovania. Optimálne škálovanie sme spracovávali v programe Microsoft Excel. Jednalo sa o spreadsheets – preddefinované súbory za sebou nasledujúcich vzorcov, ktorých záverečným výstupom je graf optimálneho škálovania. Spreadsheet nám poskytol Doc. T. Urbánek (Psychologický ústav Akadémie vied ČR) a podľa našich špecifických potrieb ho upravil Mgr. S. Fila (Krajská pedagogicko-psychologická poradňa, Banská Bystrica).

Výsledky výskumu a ich interpretácia

Zistili sme štatisticky významný rozdiel medzi chlapcami a dievčatami pri vnímaní pojmov priateľ, rovesník iného pohlavia, súrodenec (Tabuľka 1). Chlapci RC pojem priateľ vnímajú výrazne pozitívnejšie ako dievčatá. To platí aj pri vnímaní rovesníka opačného pohlavia a súrodence, chlapci tieto pojmy vnímajú pozitívnejšie. Za rizikový faktor dospievania

považujeme zlyhávanie pri naplňaní jednotlivých vývojových úloh – jedna z úloh je vytváranie uspokojivých vzťahov s rovesníkmi. Ak si chovanec/chovankyňa nevytvorí uspokojivé vzťahy s ostatnými chovancami/chovankyňami, dostáva sa do role odmietaného člena. Priateľ v období adolescencie predstavuje pre jedinca významnú hodnotu, v prostredí rezidencie môže saturovať nedostatok iných citových väzieb. Pobyt v RC nepripravuje chovancov na bežné sociálne situácie, akým je kontakt s opačným pohlavím. Ani jedno zariadenie, kde sa výskum realizoval, nie je koedukované. Problémy vo vzťahu k opačnému pohlaviu, zlyhávanie v komunikácii môžu byť neskôr problémom v súvislosti s nadväzovaním vzťahov a sexuálnej identifikácii. Sémantický priestor chlapcov RC a dievčat RC sa odlišoval vo vnímaní pojmu otec, chlapci znímajú otca negatívnejšie, štatisticky významný rozdiel sme však nezaznamenali ani v súvislosti s inými pojmami. Štatisticky významné rozdiely vo vnímaní významných osôb sme zisťovali aj u žiakov ZŠ vzhľadom na pohlavie. Štatisticky významný rozdiel sme zistili pri pojmoch súrodenec a strach. Dievčatá ZŠ vnímajú súrodencov pozitívnejšie ako chlapci ZŠ. Naopak strach vnímajú dievčatá ZŠ negatívnejšie ako chlapci ZŠ.

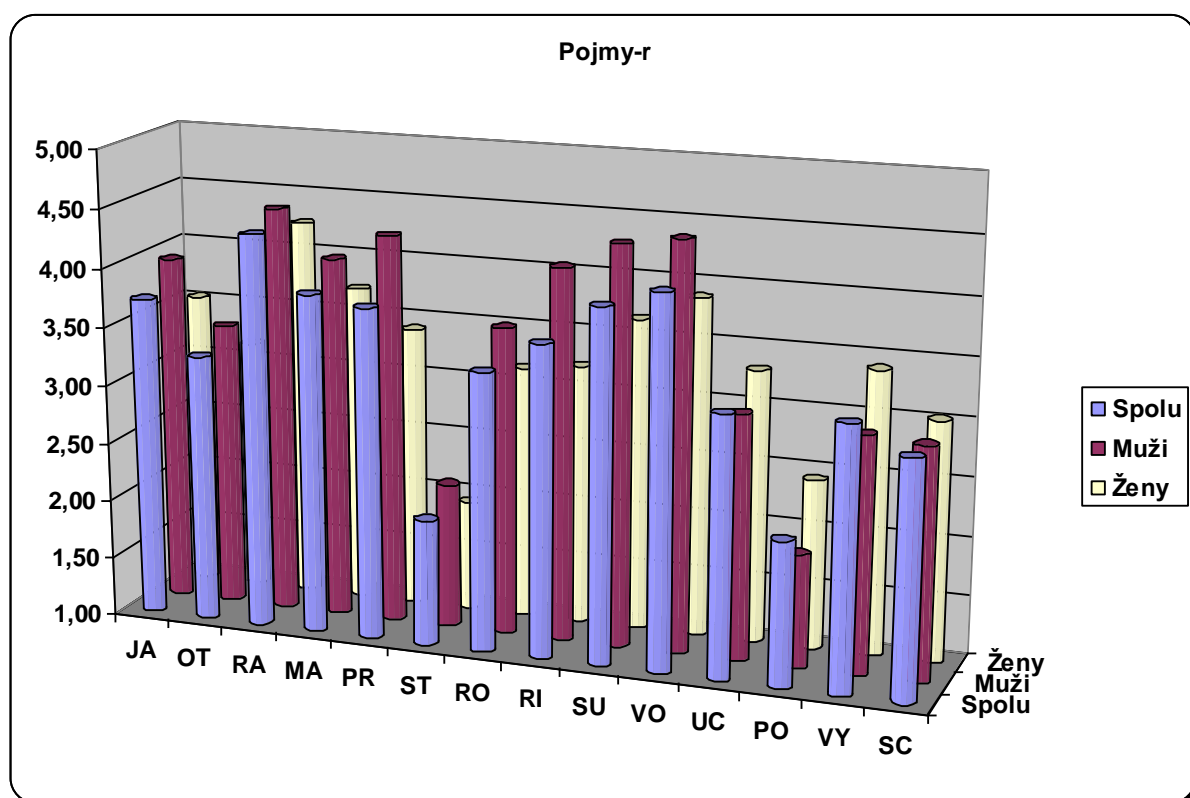
Výsledky testu sémantického výberu sme vyhodnocovali tromi metódami: Klastrová analýza (Obrázok 2,3), Optimálne škálovanie (3,4) a Faktorová analýza (údaje u autorky).

Pojem Ja je u dievčat RC viazaný na radosť, otca, matku. Skúmané objekty - pojmy priateľ, rovesník iného pohlavia a súrodenec majú dievčatá umiestnené v druhom klastri. Pojmy policajt, významná dospelá osoba sú u dievčat v blízkosti pojmu strach. U chlapcov RC sú pojmy radosť, priateľ, významná dospelá osoba, súrodenec, rovesník, rovesník opačného pohlavia v jednom klastri, pojem otec má blízkosť k skúmaným objektom - pojmom k učiteľovi, sociálnemu kurátorovi, vychovávateľovi, policajtovi, strachu. Smik zdôrazňuje, že pre dospievajúcich je podstatný vzťah dospelaj spoločnosti k nim, ktorá by im mala pomôcť pozitívne spracovať vnútorné rozpory, ponúknuť modely zrelých osobností, vytvoriť optimálne podmienky pre plnenie vývinových úloh. Frustrácia vzniká v situácii, keď dospelé authority dostatočne neuvolňujú detské väzby s dospievajúcim, je nedostatočne naplnená potreba nezávisle sa rozhodovať, robiť vlastné chyby a dosahovať vlastné úspechy. Toto môže viesť k vývinu vnútorného napätia, prejavujúceho sa excesívnymi poruchami vo vzťahu k autoritám, k neplodnej deštrukcii a k odmietaniu spolupráce s dospelými (Smik, 2001). Vzdialenosť ostatných pojmov k pojmu Ja u chlapcov RC je značná. Nedostatočný vývin pocitu osobnej identity vedie k vnútornému zmätku, ktorý osobnosť citovo dezorientuje, vedie k masívnym pocitom menejcennosti, ovplyvňuje účinnosť vnútornej

sociálnej kontroly. Podobnú štruktúru môžeme vyčítať aj z faktorových analýz (údaje u autorky) a z optimálneho škálovania (obrázok 4, 5).

Záver

Názory na umiestňovanie detí a mládeže s dissocíálnymi poruchami správania do reedukačných centier sa líšia – jedna skupina odborníkov tvrdí, že ústavná starostlivosť je v súčasnosti nezastupiteľná, pre mnohé deti predstavuje jediné riešenie ich závažných, často život i zdravie ohrozujúcich problémov. Iná skupina sa prikláňa k názoru, že ide skôr o poškodzovanie osobnostného a emocionálneho života mladých ľudí, o prerušenie prirodzeného socializačného procesu. Príspevok je zameraný na analýzu sémantického priestoru u detí umiestnených v RC vzhľadom na rozdiely medzi pohlavím. Svoje zameranie zdôvodňujem tým, že výsledky môžu prispieť k tvorbe efektívnejších resocializačných a reedukačných programov pri ktorých je potrebné zohľadňovať dimenziu gender.

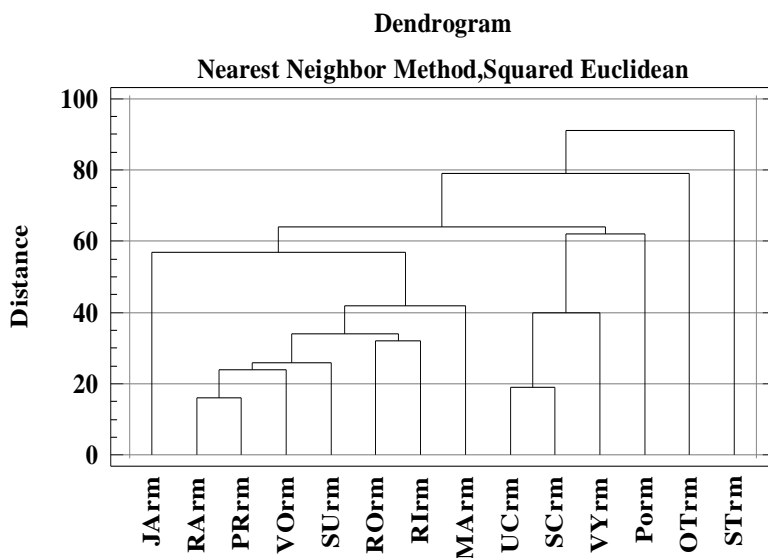

Obrázok 1: Vnímanie pojmov chovancami reedukačných centier (1...5, čím viac sa číslo približovalo číslu 5, tým bol postoj pozitívnejší)

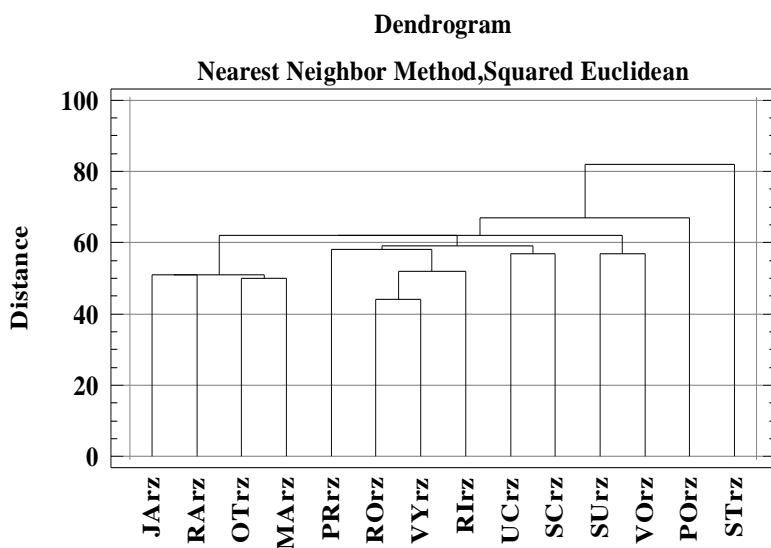
Vysvetlivky k skratkám: JA-ja, OT-otec, RA-radost', MA-matka, PR-priateľ, ST-strach, RO-rovesník, RI-rovesník iného pohlavia, SU -súrodeneč, VO -významná dospelá osoba, UC -učiteľ, PO -policajt, VY -vychovávateľ, SC -sociálny kurátor

	JArm	OTrm	RArm	MAzm	PRrm	STrm	ROrm	RIrm	SUrm	VOrm	UCrm	POrm	VYrm	SCrm
JArz	-0,430	0,108	*-0,930	-0,546	*-0,776	*1,300	-0,084	*-0,622	*-0,853	*-0,930	0,454	*1,569	0,531	0,570
OTrz	*-0,805	-0,266	*-1,305	*-0,920	*-1,151	*0,925	-0,459	*-0,997	*-1,228	*-1,305	0,079	*1,194	0,156	0,195
RArz	0,288	*0,826	-0,211	0,173	-0,057	*2,019	*0,634	0,096	-0,135	-0,212	*1,173	*2,288	*1,25	*1,288
MArz	-0,242	0,295	*-0,742	-0,358	-0,588	*1,487	0,103	-0,435	*-0,665	*-0,742	*0,641	*1,757	*0,718	*0,757
PRrz	-0,555	-0,016	*-1,055	*-0,670	*-0,901	*1,175	-0,209	*-0,747	*-0,978	*-1,055	0,329	*1,444	0,406	0,445
STrz	*-2,024	*-1,485	*-2,524	*-2,139	*-2,370	-0,293	*-1,677	*-2,216	*-2,447	*-2,524	*-1,139	-0,024	*-1,062	*-1,024
ROrz	*-0,805	-0,266	*-1,305	*-0,920	*-1,151	*0,925	-0,459	*-0,997	*-1,228	*-1,305	0,079	*1,194	0,156	0,195
RIrz	*-0,742	-0,204	*-1,242	*-0,858	*-1,088	*0,987	-0,397	*-0,935	*-1,165	*-1,242	0,142	*1,257	0,219	0,257
SUrz	-0,305	0,233	*-0,805	-0,420	*-0,651	*1,425	0,041	-0,498	*-0,728	*-0,805	0,579	*1,694	*0,656	*0,694
VOrz	-0,086	0,451	-0,586	-0,201	-0,432	*1,644	0,260	-0,279	-0,510	-0,587	*0,798	*1,913	*0,875	*0,913
UCrz	*-0,649	-0,110	*-1,149	*-0,764	*-0,995	*1,081	-0,303	*-0,841	*-1,072	*-1,149	0,236	*1,350	0,313	0,351
POrz	*-1,524	*-0,985	*-2,024	*-1,639	*-1,870	0,206	*-1,177	*-1,716	*-1,947	*-2,024	*-0,639	0,476	-0,563	-0,524
VYrz	-0,555	-0,016	*-1,055	*-0,670	*-0,901	*1,175	-0,209	*-0,747	*-0,978	*-1,055	0,329	*1,444	0,406	0,445
SCrz	*-0,930	-0,391	*-1,430	*-1,045	*-1,276	*0,800	-0,584	*-1,123	*-1,353	*-1,430	-0,046	*1,069	0,031	0,070

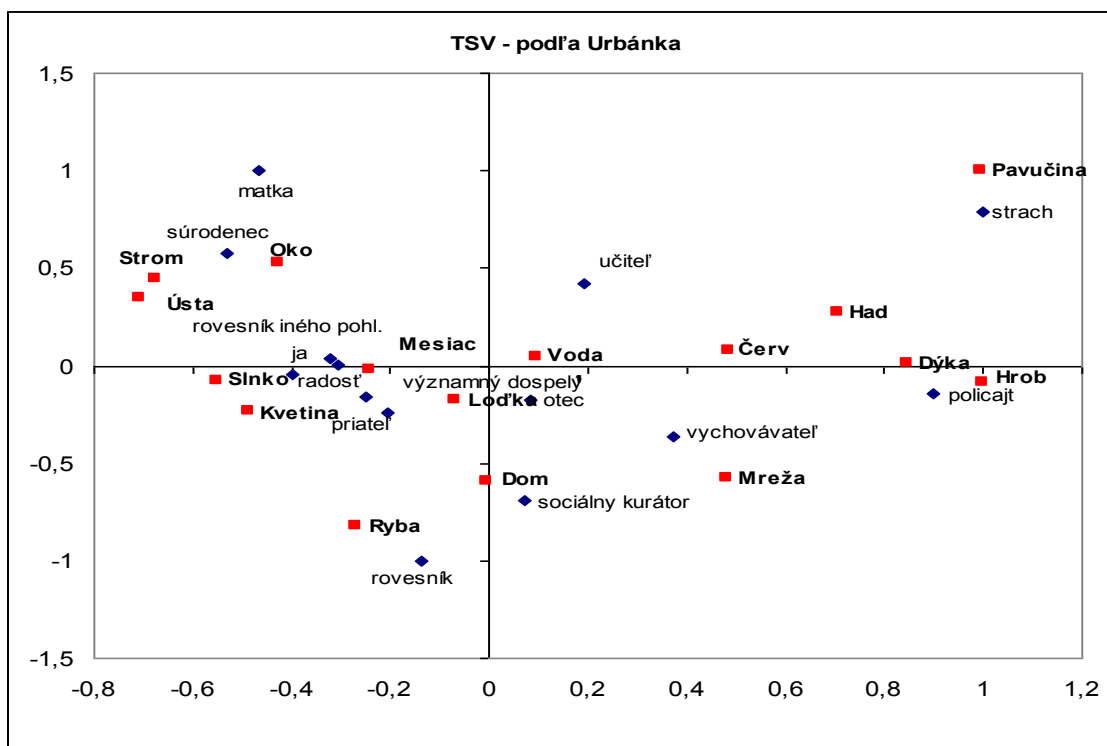
Tabuľka 1: Duncanov test štatistickej významnosti rozdielov, pojmy, +/- limit: 0,606 (JArz: Ja, rz – reedukačné centrá dievčatá, JArm: Ja, rm – reedukačné centrá chlapci, * - indikuje štatisticky významný rozdiel na hladine 95%)

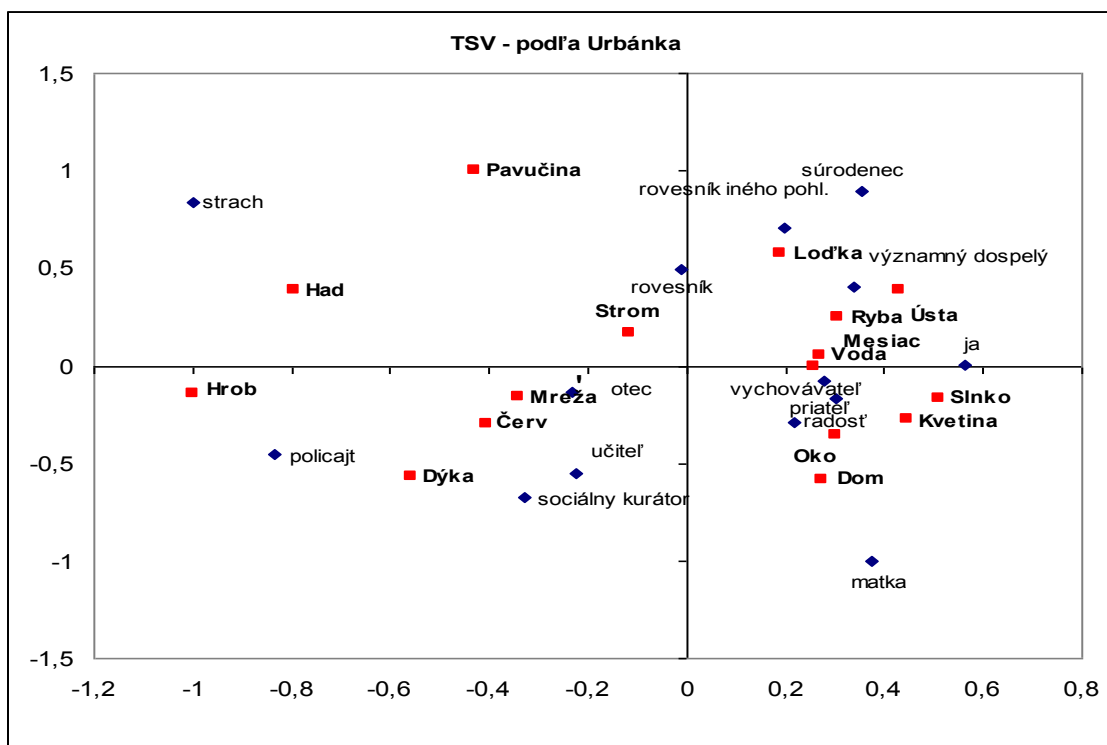
Obrázok 2: Klastrová analýza, metóda najbližšieho príbuzného, probanti reedukačných centier (rm – reedukačné centrá chlapci)

Obrázok 3: Klastrová analýza, metóda najbližšieho príbuzného, probanti reedukačných centier (rz – reedukačné centrá dievčatá)

Obrázok 4: TSV – reedukačné centrá chlapci

Obrázok 5: TSV – reedukačné centrá dievčatá

Zoznam bibliografických odkazov:

- [1.] DUNOVSKÝ, J. et al. 1999. Sociální pediatrie. Vybrané kapitoly. Praha: Grada Publishing, 1999, 279s. ISBN 80-7169-254-9.
- [2.] HENDL, L. 2004. Přehled statistických metod zpracování dát. Portál, 2004. 1. vydání. ISBN 80-7178-820-1.
- [3.] LABÁTH, V. et al. 2001. Riziková mládež. Praha: Slon, 2001, 157s. ISBN 80-85850-66-4.
- [4.] LABÁTH, V. 2009. Východiská resocializácie porúch správania. Bratislava: Edícia sociálna práca – sociálna politika, 2009, 70s. ISBN 978-80-89185-32-0.
- [5.] MACEK, P. 2003. Adolescence. Praha: Portál, 2003, 141s. ISBN 80-7178-747-7.
- [6.] NAKONEČNÝ, M. 1999. Sociální psychologie. Praha: Academia, 1999, 287s. ISBN 80-200-0690-7.
- [7.] SMIK, J. 2001. Dospievanie a riziká dospievania. In LABÁTH, V. Riziková mládež. Praha: Slon, 2001, s. 38-67. ISBN 80-85850-66-4
- [8.] URBÁNEK, T., ŠKÁRKA, J. 1998. Microsoft Excel 97 – pro vědce a inženýry. 1. vyd. Praha: Computer Press, 1998. ISBN 80-7226-099-5.

Kontakt

PhDr. Helena Grófová, PhD.

Katedra sociálnej práce PdFUK Bratislava, Šoltésovej 4, Bratislava

E-mail: grofova@fedu.uniba.sk

Mediácia v škole

Mediation in the school

Ernest KOVÁČ

Abstrakt

Konflikty sú súčasťou každodenného života dospelých. Žiaľ konflikty sa dostali aj do školských lavíc. Môžu to byť konflikty medzi učiteľom a žiakom, rodičom a učiteľom a samozrejme aj učiteľia navzájom. Mediáciou v škole učíme deti zvládať konflikty a učíme ich, že mať iný názor nie je zlé.

Kľúčové slová

Škola, mediácia, konflikt, žiak, učiteľ, rodičia.

Abstract:

Conflicts are part of everyday life. Unfortunately nowadays the conflicts also got to school. There may be conflicts between teacher and pupil, parent and teacher and of course between teachers themselves. Using mediation in the schools we are teaching our children to be able to handle conflicts and also teach them that having a different opinion is not bad.

The key words:

School, mediation, conflict, student, teacher, parents.

Konflikty v školskom prostredí a mimo neho sa stali veľmi častou temer každodennou témou. Konflikty, ktorá vznikajú v škole nemôžeme determinovať len na vzťah učiteľ a žiak. Môže to byť aj medzi učiteľom a školou. Častejšie možno sledovať konflikt medzi učiteľom a rodičom, resp. školou. Od pedagógov pri riešení konfliktov sa očakáva, aby konflikt riešili nezaujato, transparentne. Správanie žiakov sa v škole v konfliktných situáciách závisí od viacerých aspektov ako aktuálna osobnostná dispozícia, atmosféra v škole, vzájomný vzťah medzi účastníkmi konfliktu a mnohé ďalšie.

Samotnou kapitolou sú spory, konflikty medzi žiakmi navzájom. Je to najmä agresívne správanie, na ktoré vplyva mnoho ďalších faktorov. Agresívne správanie žiakov má rôzne podoby. Pomáhať svojim mladším či starším spolužiakom je prirodzene a k čomu vedieme aj naše deti. Ale opozitum pomoci v školskom prostredí sledujeme šikanovanie akýmkoľvek spôsobom a stupňom násilnosti. Kde aktéri šikanovania gradujú svoje požiadavky a mnohokrát z psychického šikanovania prerastie k fyzickému násiliu. Formujúca sa mladá osobnosť experimentuje tak si svojim správaním vytvára priestor k ďalším sociálno –

patologickým javom (kriminalita, vandalizmus, prostitúcia, alkoholizmus a drogová závislosť).

Paradoxom je, že nepriamo k spomínaným sociálno – patologickým javom prispievajú aj rodičia. Jeden z extrémov je kladenie nárokov na deti, kde rodičia si svoje niekedy aj nesplnené sny supľujú cez hodnotový rebríček vlastných detí. Najhoršie je, že to nechcú deti, ale ich rodičia. A tu nastáva problém, lebo dieťa má svoj svet premýšľania a realizáciu svojich plánov. V sumáre z toho vychádza, že sú deti z toho frustrované, že nenaplnili očakávania, sny svojich rodičov.

Druhým extrémom sa stáva, keď svoje dieťa postavili do pozície predátora. Ty si niekto, ty vždy musíš byť za každú cenu prvý, veď vieš musíš sa presadiť a byť najlepší. A práve tu začína vnútorný boj dieťaťa. A žiaľ aj strach zo zlyhania.

„Na základe skúseností v iných krajinách a na základe našich skúseností z práce v školách mediácia pomáha riešiť najčastejšie tieto skupiny konfliktov (podľa San Diego Mediation Center, 1996):

Ohováranie (ona povedala/on povedal) – hovorenie poza chrbát – najčastejšie výroky povedané jednou osobou o druhej, ktoré sú vnímané ako útočné, nepravdivé, posmešné a zhadzujúce.

Slovné hádky – slovné výmeny dvoch alebo viacerých osôb spôsobené množstvom príčin – nedorozumenia, osobnostné rozdiely, nesúhlas, pokrikovanie, „lezenie na nervy“...

Obťažovanie – správanie, ktoré je vnímané ako obťažujúce, výhražné, sexuálne nepríjemné alebo vyzývavé – od pohľadov, cez gestá, verbálne obťažovanie – posmievanie sa, nadávanie až po fyzické, sexuálne obťažovanie a šikanovanie.

Správanie v triede – vyrušovanie iných spolužiakov počas vyučovania tak, že sa nemôžu sústrediť na vyučovací proces – obťažujúce opisovanie, vtipkovanie, rozprávanie, drganie...

Žiarlivosť – na spolužiakov, kamarátov, pri úspechoch v škole alebo mimo školy, žiarlivosť, že sa kamaráti viac s inými ako so mnou, že chodí s inou...

Bitka alebo očakávaná bitka – použitie fyzickej sily alebo vyhrážanie sa fyzickým násilím.

Vniknutie do súkromia – ukradnutie súkromných vecí, ich požičanie bez dovolenia, prezradenie dôverných vecí o druhom...

Chodenie chlapcov s dievčatami – spory o tom, kto s kým chodí a prestal chodiť a kto

komu prebral dievča, chlapca. Žiarlivosť partnerov...

Medziskupinové konflikty – menšinové konflikty, rasové, gangové, názorové – verbálne aj fyzické útoky na druhých za to, že patria do nejakej skupiny – Róm, Maďar, skín, anarchista, metalista, feťák...

Teritoriálne spory – spory týkajúce sa privlastnenia teritória – na výlete hádky o posteľ v chate, kto kde bude sedieť na začiatku školského roku alebo v kine, kto sa ako rozťahuje v lavici...

Triedne alebo skupinové rozhodovania – ako minieme vyzbierané peniaze na stužkovú, na výlet, kto bude reprezentovať triedu v školskej alebo mimoškolskej akcii, kedy, kde a za akých podmienok urobíme oslavu...“ [1]

Mediácia v škole ako moderný spôsob riešenia konfliktov otvára nové horizonty poznania seba a iných. Do procesu školskej mediácie je potrebné zapojiť celú školu a samozrejme aj rodičov. V opačnom prípade by mohla mať naša snaha o riešenie konfliktov negatívnu odozvu. Oplatí sa investovať do programov, ktoré podporujú prevenciu a učia zvládať konfliktné situácie.

Zoznam bibliografických odkazov

[1.] *Mediácia*: [online]. Bratislava: Riešenie konfliktov [cit. 3]. Dostupné na internete: <http://www.pdcs.sk/files/file/Publikacie/Riesenie_konfliktov/05_MEDIACIA.pdf.

Kontakt

Mgr. Ernest Kováč

podpredseda

Asociácia mediátorov Slovenska

Tomášikova 26, 821 01 Bratislava

E-mail: ernest.kovac@gmail.com, ernest.kovac@amssk.sk

Sociálna práca a znižovanie vplyvu sociálno – patologických javov u ohrozenej skupiny mladistvých

Social work and reducing the impact of socio - pathological phenomena among the vulnerable groups of adolescents

Peter SLOVÁK

Abstrakt

Otázka znie, kto je dnes ohrozenou skupinou dospievajúcich jedincov v našej spoločnosti? Komplexnú a celistvú odpoveď nemôžeme dať jednoduchým výpočtom rizikových faktorov, ktoré ovplyvňujú súčasnú generáciu dospievajúcich, ale na mieste je spoznať priestor interakcie skutočnosťami podmieňujúcimi tento jav. Je nutné podotknúť, že problematika ohrozenosti dospievajúcich sociálno – patologickými javmi je trojrozmerná. V prvej a základnej rovine ohrozenosť pochádza z primárneho sociálneho prostredia, sekundárne zo školského prostredia a terciárne možno hovoriť o výraznom nebezpečenstve, ktoré súvisí s využívaním voľného času mladistvých. V tomto interakčnom procese teda vnímame ohrozenie pochádzajúce nielen zo samotného obdobia dospievania, ale predovšetkým ako dôsledok pôsobenia samotného prostredia, v ktorom sa jednotlivé negatívne javy vyskytujú. Viacerí odborníci, ktorí sa venujú dospievajúcim považujú za ohrozenú mládež tých jedincov, ktorí v dôsledku tohto interakčného pôsobenia špecifik veku a prostredia sociálne zlyhávajú. Preto aj v tomto duchu je nevyhnutné, aby sociálna práca intervenovala vo všetkých troch oblastiach. Či už na úrovni rodinného prostredia a vzťahov, školy a nevyhnutne v zmysle terénnej sociálnej práce, ktorá bude zameraná na riešenie problémov dospievajúcich vo voľnom čase.

Kľúčové slová

Mladiství, sociálna patológia, sociálna práca, terénna sociálna práca

Abstract:

The question is, who is now a group of adolescents at risk individuals in our society? Comprehensive and coherent response can not be a simple calculation of risk factors that affect the current generation of adolescents, but the point is to recognize the interaction space with such facts. It should be noted that the problem of adolescent vulnerability of socio - pathological phenomena are three-dimensional. In the first ground plane and the vulnerability comes from the primary social environment of secondary and tertiary school environment, there are a significant danger associated with adolescent use of free time. In this interaction process, thus we see a threat coming not only from itself during adolescence, but mainly as a result of treatment in the environment in which the various negative phenomena occur. Several experts who deal with adolescents considered at-risk youth of those individuals who, due to the interaction of age and specifics of exposure social environment fail. Therefore, in this context, it is essential that social work has intervened in all three areas. Whether at a family environment and relationships, schools and strictly in accordance with the social work field, which will focus on solving problems of adolescents in their free time.

The key words:

Adolescents, social pathology, social work, social fieldwork

Úvod

Posledné roky dvadsiateho storočia a rovnako aj prvá dekáda dvadsiateho prvého storočia sú označované ako kritické roky rodiny. Vo všeobecnosti sa hovorí o kríze rodiny, z dôvodu, že stráca svoju stabilitu, jej funkčnosť je oslabená, respektíve zlyhávajú jednotlivé funkcie, prípadne ich kvalita. Napriek znižujúcemu sa počtu detí vyrastajúcich v úplnej rodine, klesá reálny čas trávený v procese výchovy a primárneho kontaktu s rodičmi. Tento proces tak preberajú inštitúcie sekundárneho prostredia školy alebo mimoškolských zariadení. Rodičia sú preťažení a pohltení prácou, deti a mládež sú v mnohých prípadoch odkázaní na individuálne zvládanie nástrah súčasnej spoločnosti. V ontogenetickej etape detstva a dospievania možno hovoriť aj o absencii emocionálnej skúsenosti s rodičmi a tak nie sú schopní v konečnom dôsledku neskôr ani prijať odporúčania v záujme vyvarovania sa rizík sociálno – patologických javov číhajúcich na každom kroku, ponechaní sami na seba. Zároveň je potrebné brať do úvahy, že nie každý pedagogický pracovník je schopný altruisticky vnímať potreby svojho študenta. Často sa preferuje iba kognitívne poznávanie a hodnotenie jedinca, čo je pre zdravý vývin adolescenta nepostačujúce.

V prípade, že zlyhá súčasne rodina i škola, mladistvý, ktorý sa borí s problémom, nevie, na koho by sa mohol obrátiť. Tu existuje priestor pre uplatnenie profesionálneho sociálneho pracovníka, ktorý nenahrádza úlohu rodičov, či primárnej sociálnej skupiny, ale môže podať pomocnú ruku v problémovej či krízovej situácii. Môže napomôcť stabilizovať jednotlivca v situácii, kedy zlyháva jeho najbližšie prostredie. Tento aspekt považujeme za vstupný element pri snahe výrazne znížiť pôsobenie sociálno – patologických javov na dospievajúcich. Významnosť otázky intervencie pomáhajúcej profesie tiež spočíva v tom, či mladí vedia o možnosti obrátiť sa na profesionála a či túto možnosť v prípade potreby by využili.

Sú mladiství ohrozenou sociálnou skupinou?

Mladistvých charakterizujeme ako osoby vstupujúce do obdobia dospievania a až po ukončení ich štúdia, viac – menej ekonomicky závislých na svojich rodičoch. Jedinci s množstvom voľného času, prechádzajúci jedným z najdôležitejších období pre formovanie ich osobnosti a konfrontovaní problémami, ktoré so sebou prináša dospievanie. V tejto kategórii sa nachádza tzv. ohrozená mládež, v odbornej literatúre tiež nazývaná riziková

mládež. V čom spočíva táto rizikovosť? Kraus (2008, s. 60) vysvetľuje: „socializácia môže prebiehať v prostrediach rôznej úrovne, rôznej kvality – vplyvom nepriaznivých a z hľadiska optimálneho rozvoja osobnosti nežiaducich podnetov sa však jednanie a správanie osôb začne odchyľovať od všeobecne uznávaných noriem“. To znamená na rizikovosť dospelujúceho teda značne pôsobí kvalita prostredia a vzťahov, v ktorom sa pohybuje. V nefunkčných rodinách hrozí nebezpečenstvo, že nevhodné správanie v rodine sa môže pretransformovať do sociálno – patologického správania i konania mladistvého. K zlyhaniu mladého človeka môžu prispieť i vrodené faktory ako hyperaktivita, poruchy osobnosti, intelektová nedostatočnosť, či nízka úroveň komunikačných schopností. Podľa nášho názoru však zlyhanie úlohy rodiny je jedným z popredných faktorov, ktorý významne ovplyvňuje rizikovosť mládeže. Bohužiaľ práve táto skutočnosť má narastajúci trend.

Ako uvádza Ondrejko (2009) termínom sociálna patológia sa označuje súhrn chorých, nenormálnych, všeobecne nežiaducich spoločenských javov, ale okrem toho aj sankcionované formy deviantného správania. Najčastejšie sa uvádzajú ako sprievodné sociálno – patologické prejavy správania u dospelujúcich:

- a) nadmerné zneužívanie návykových látok,
- b) pasívna forma sociálnej patológie ako je únikové správanie, záškoláctvo, vyhýbanie sa nárokom, prípadne v extrémnej podobe až samovražedné jednanie.
- c) agresívna podoba sociálno -patologického správania sa prejavuje v delikvencii, násilí, až terorizme svojho okolia.
- d) kompromisná podoba sa sociálno – patologického správania ako prejavy instability jedinca , výkyvy v práci a spoločenskom živote.

Podľa teórie Habermasa (In: Ondrejko, 2009) stredobodom správania sa mladistvých je tzv. komunikatívna kompetencia, t. z. označenie schopnosti subjektu primerane sa dorozumieť uprostred neustále nejasných a nestálych štruktúr rol v snahe zachovať si svoju identitu. Podľa tejto koncepcie teda môžeme predpokladať, že neprimerané správanie u mladistvých je výsledkom nedostatočnej schopnosti prostredia prijať komunikačné výrazy dospelujúceho, čím chce bytostne zachovať svoje osobnostné predpoklady dané pre kognitívny, konatívny a emocionálny rozvoj. V dôsledku tohto nepochopenia môže prebrať komunikačné vzory správania, ktoré sú pre spoločnosť nežiaduce.

Ako sa má dnes reagovať sociálna práca?

Nároky kladené na súčasné deti a mládež sú vysoké. Ondrejko (2000, s. 59) píše: „dlhé obdobie štúdia a prípravy na život nie je iba možnosťou, ale aj tlakom na úspešné zvládnutie

prípravy na život, ktoré si vyžaduje mimoriadne úsilie a osobitné výkony.“ Javy ako nárast násilia a drogových závislostí podľa Ondrejkooviča (2009) bezprostredne súvisia s procesom individualizácie mládeže a predstavujú globálny spoločenský jav. Narastajúca individualizácia spôsobu života a pluralizácia jeho foriem spôsobuje tiež diverzifikáciu sociálnych situácií, v ktorých sa mladí ľudia ocitajú. Aj preto dochádza k „*prekonávaniu spoločenských tlakov, spoločenského reglementovania a odporu k zásahom spoločnosti. Uvedené skutočnosti, osobitne nárast autonomizácie života mládeže však nevedú k zlepšeným možnostiam individuálnej emancipácie.*“ (Ondrejkoovič, 2000, s. 59). Protirečenia v procese individualizácie spôsobujú, že sa osamostatňovanie stáva ťažším a zložitejším. Mladý človek sa síce dostáva spod tradičných väzieb a vzťahov, avšak na druhej strane je nútený ku konfrontácii so spoločenskými inštitúciami, ktoré nie vždy naplňajú jeho očakávania. Z tohto dôvodu sem nevyhnutne patrí aj priestor výchovy a vzdelávania.

Individualizácia sa začína chápať ako proces sociálneho osamostatňovania, ktorý charakterizujú znaky osobitného spôsobu života, snahou jednotlivca o čoraz väčšie odlišenie od ostatných, hľadanie identity. Tento proces súčasne podmieňuje vznik nezameniteľnej autenticity a neopakovateľnosti jednotlivca. Sprevádza ho strata tradičných istôt, zneistenie, dezorientácia v hodnotách a normách, ale i rast sebavedomia či kríza identity. Dospievajúci je sprevádzaný, dezorganizáciou, diferenciaciou a izoláciou a následne väčšou potenciálnou pripravenosťou vykonávať násilie. V súčasnosti ustupuje u dospievajúcich prosociálne správanie a sociálne cítenie, nezohľadňujú sa následky vlastného správania u druhých. Ťahostajnosť v tomto smere rastie, prah citlivosti na násilie klesá a prípady, kedy dospievajúci volí cestu násilia rastú.

Účinnou možnosťou reakcie výchovných inštitúcií, by bolo vytvoriť koncepciu s kompetenciami sociálneho pracovníka v oblasti prevencie, osobitne prevencie primárnej, ktorú je potrebné koncipovať integrovane. Jej zmyslom sa musí stať možnosť pomocou celého súboru metód a techník intervenovať do sociálnej regulácie správania mladých ľudí, s cieľom predchádzať v ich správaní výskytu čo možno najväčšieho počtu prvkov deviantného, sociálno-patologického správania. Uznať kvalifikáciu, vysokoškolsky vzdelaného sociálneho pracovníka ako kvalifikovaného odborníka, ktorý môže samostatne pracovať v oblasti výchovy, preventívnych aj sanačných opatrení v prospech mladistvého nachádzajúceho sa v prostredí školy. Chápeme to ako začiatok trojrozmerného modelu znižovania negatívnych dôsledkov sociálnej patológie u mladých, najmä preto, že v interakcii s nimi, aktívne môže reagovať aj na potreby rodinnej komunikácie, resp. nepriaznivého interakčného pôsobenia. Psychoterapeutická možnosť prosociálneho pôsobenia sociálneho

pracovníka je žiadaná zo strany dospievajúcich, ale tiež aj zo strany rodičov, hľadajúcich stratené prepojenie so svojimi dospievajúcimi. Je nepravdepodobné, že táto situácia sa aktuálne zmení, preto treba v súčasnosti využívať apriórne priestor terénnej sociálnej práce. Práve v školskom prostredí je šanca zrealizovať stratégiu komplexnosti, keďže sociálny pracovník má oporu v inštitúcii. Naša predstava spočíva v úlohe sociálneho pracovníka stanoviť určité podmienky výchovného procesu. V prvej rovine stanoviť základné princípy a presne vymedzené pravidlá žiaduceho a nežiaduceho správania, formulovať ich v pozitívnom vyjadrovaní, možnosť monitorovania a kontroly aktuálneho stavu, na základe efektívnosti operatívne meniť pravidlá u problémových jedincov. V konečnom dôsledku prijatie a kontakt s rodičmi a pedagogickými pracovníkmi, rovnako aj spolupodieľať sa na výslednom hodnotení správania.

Terénna sociálna práca s ohrozenou mládežou ako možnosť znižovania dôsledkov

Svetskí aj duchovní myslitelia, pedagógovia a vychovávatelia mladých vždy reagovali v kontexte práce s mladými okrem ponúknutia práce, duchovných hodnôt, sociálneho zabezpečenia aj venovanie sa starostlivosti o voľný čas ako priestoru, kde sa dá významne priblížiť dospievajúcemu. V tomto rozmere sociálny pracovník by mal využiť práve metódu terénnej sociálnej práce.

Jedna z definícií o nej obsahovo hovorí, že ide o prácu s klientom v jeho prirodzenom prostredí bez inštitucionálnej moci. Klenovský (2006, s. 16) vymedzuje terénnu sociálnu prácu nasledovne: „*terénna sociálna práca je práca s klientom v situácii vyhľadávania, pričom v pomáhajúcom vzťahu je znížený vplyv až úplná absencia inštitucionálnej moci*“. Tu patria aj nízkoprahové programy pre deti a mládež označované ako terénna sociálna práca s klientom v podmienkach mimo inštitúcie. Je to práca, ktorá sa usiluje dostať priamo k cieľovým skupinám, preniknúť na miesta, kde sa prevažne zdržujú, kde žijú – čo najbližšie k ich prirodzenému prostrediu. Nie je založená na indikácii, kde sa predpokladá priama aktivita jedinca, teda že sám vyhľadá inštitucionálnu pomoc.

Metóda sociálnej práce s neorganizovanou mládežou patrí medzi najnovší druh práce v terénne. Pri tejto príležitosti by bolo vhodné poukázať na *víziu koncepcie neformálneho psychoterapeuta dospievajúcich*. Rovnako ako v prostredí školy aj mimo nej. Bezpochyby je to požiadavka doby a prostredia. Totiž k znižovaniu dôsledkov sociálno – patologických prejavov správania sa dá dospieť pripravenosťou s dospievajúcimi nadviazať nevtieravý pomáhajúci vzťah a akceptovať ich sociálnokultúrnu odlišnosť. Dospievajúcim chýba obojstranná komunikačná blízkosť a možnosť odovzdávania sa. Vízia by sa mala opierať nie

iba o animátora voľného času, to by bolo nedostačujúce, ale profesionála s komunikačnými zručnosťami, schopnosťou zvládnuť emocionálne nedostatosti dospelujúceho jedinca, ako aj poruchy správania, respektíve instabilitu myslenia a konatívnych procesov.

Terénny sociálny pracovník vychádza z „bezpečia inštitúcie“ za jednotlivcom alebo skupinou do jej prirodzeného prostredia. Len pri akceptovaní tejto skutočnosti, môžeme hovoriť o aktívnom znižovaní sociálnej patológie medzi mladými.

Autori Bednářová a Pelech (2003) delia terénnu sociálnu prácu na tri základné formy:

- priamu prácu - konkrétna činnosť, individuálna alebo skupinová práca v priamom kontakte s klientom alebo skupinou,
- nepriamu prácu - činnosti spojené so zaistovaním a plánovaním terénnych projektov, administratíva, komunikácia s inštitúciami, organizácia a riadenie,
- presahujúcu prácu - supervízia, metodické vedenie, špecifické profesijné vzdelávanie. Jej prostredníctvom sa hľadajú nové efektívne formy prístupov a metód práce, prípadne kontrola adekvátnych spôsobov interakcie a výsledkov pôsobenia.

Terénnu sociálnu prácu môžeme pre potreby práce s dospelujúcimi pri znižovaní dôsledkov sociálnej patológie na ich správanie primárne deliť na individuálnu a skupinovú. Individuálna terénna práca sa orientuje na konkrétneho ohrozeného alebo rizikového jedinca. Pri tomto druhu pomoci sa predpokladá aspoň minimálna motivácia jedinca a často sa uskutočňuje na pozadí skupinovej práce. Skupinová terénna práca je zameraná na priamu prácu so skupinou, pričom sa využíva vlastnosť skupiny a tou je jej dynamika. V rámci práce so skupinou je potrebná dobrá znalosť cieľovej skupiny, jej fungovania, postavenia členov, vzťahov a hierarchiu vo vnútri skupiny, rozdelenie rolí. Spoločným obsahom individuálnej aj skupinovej práce je sociálna intervencia a sociálne poradenstvo.

Cieľom terénnych sociálnych služieb pre neorganizovanú mládež podľa Klenovského (2006, s. 58) je:

- pomáhať klientom pri prekonávaní náročných životných situácií nesystematickým poradenstvom, mediáciou, prípadne sprevádzaním klienta k relevantným profesionálom alebo inštitúciami,
- pomáhať pri presadzovaní ich legálnych práv a záujmov,
- pomáhať pri prekonávaní sociálnej exklúzie šírením osvedy o cieľovej skupine prostredníctvom médií, prednáškami pre zainteresovanú verejnosť, organizovaním dní otvorených dverí,

- motivovať klientov k aktívnemu a zmysluplnému využívaniu voľného času tým, že participujú na tvorbe a realizácii programu,
- predchádzať, zabraňovať a obmedzovať sociálno-patologické správanie.

Práve k obmedzeniu sociálno – patologického správania môžu prispieť projekty práce s mládežou, ktoré majú predísť nežiaducim formám správania. Sú to hlavne projekty pre neorganizovanú mládež, ponuka voľnočasových aktivít v prostredí nízkoprahových centier, klubov a ihrísk. Nízkoprahové programy pre deti a dospelých môžu byť aktivitami výrazne sa podieľajúcimi na samotnom riešení problematiky sociálno – patologických javov. Terciárna prevencia sa orientuje na mladistvých klientov už so sociálno-patologickými prejavmi správania. Ide najmä o prácu, kde sa využívajú špecifické programy, ktoré sú zamerané na konkrétny sociálno-patologický jav a snažia sa čo možno v najväčšej miere znížiť negatívny vplyv a riziká týchto javov. Napríklad medzi mládežou je stále spomedzi sociálno-patologických javov najviac rozšírená drogová závislosť. Jedným z prístupov využívaných v terciárnej prevencii pri drogových závislostiach sú projekty harm-reduction.

Klenovský považuje (2006) za základné metódy využívané v terénnej sociálnej práci pozorovanie a rozhovor. Okrem pozorovania klienta samotného je potrebné pozorovať aj prostredie, v ktorom žije a zdržiava sa. Autor uvádza, že prostredie dokáže veľa napovedať o klientovi aj o skupine, do ktorej patrí. Pri pozorovaní prostredia sledujeme ako cieľová skupina ovplyvňuje prostredie, ako toto prostredie naplňa jej potreby a očakávania, kedy, koľko času trávi a na akých miestach sa cieľová skupina zdržuje. Pozorovanie ako výskumná metóda si vyžaduje systematické spracovávanie a usporadúvanie údajov. Údaje v teréne o prostredí sa zbierajú buď audiovizuálnymi záznamami alebo poznámkami. Prostredie, ktoré pozorujeme by malo byť to, kde sa klient často vyskytuje a môže sa správať prirodzene.

Hlavnou technikou terénnej sociálnej práce u mladých je interakčný, vzťahový, zdieľajúci rozhovor. Pri rozhovore využíva terénny pracovník pravidlá diskusie, teda snaží sa o navodenie nesubjektívneho porozumenia. Dôležité je porozumieť klientovmu vnímaniu udalostí, ktoré prežil. Pochopiť, čo je pre neho dôležité, čo ho motivuje, aký obraz si utvoril o sebe. Toto sú dôležité informácie, s ktorými potom môže pracovník ďalej pracovať a pomáhať klientovi. Pri rozhovore je dôležité, aby terénny pracovník ovládal pravidlá a techniky verbálnej i neverbálnej komunikácie. Rozhovor má byť vedený jednoznačne a zrozumiteľne, v reči ktorej klient rozumie bez skresľovania a zahmlievania. Pracovník musí ovládať techniky aktívneho počúvania, aby si vedel overiť, či správne rozumie klientovi. Pri komunikácii je dôležitá aj akceptácia klienta. Nadviazanie a udržanie kontaktu je základným

krokom v práci s klientom resp. skupinou v terénnej sociálnej práci. Od prvého kontaktu sa odvíja ďalšia spolupráca, preto je potrebné vyhnúť sa odmietnutiu z dôvodu nesprávneho prístupu alebo nedostatočnej prezentácii ponúkaných služieb. Klienta je treba motivovať k ďalšej spolupráci. Pelech a Bednářová (2003) rozoznávajú tri spôsoby prvého kontaktu mimo prostredia kancelárie. Aktívny, pasívny a kontakt prostredníctvom tretej osoby. Aktívny prvý kontakt je priame oslovenie cieľovej skupiny, dôležité je prísť s určitou ponukou. Pri pasívnom prvom kontakte sa pracovník pravidelne a dlhodobo zdržuje a pohybuje v miestach, kde sa cieľová skupina stretáva a čaká, kedy ho sama skupina osloví. Prostredníctvom tretej osoby prebieha prvý kontakt tak, že pracovníka do skupiny privedie člen skupiny, ktorý ho pozná. V prípade školského prostredia to môže byť učiteľ, prípadne rodič. Často je to vykreslené ako „metóda snehovej gule“, ktorá spočíva v tom, že terénny sociálny pracovník svojou prácou a pomocou jednotlivcom, ktorí ho potom odporúčajú ďalším známym, na seba nabaľuje nových a nových klientov. Výber najefektívnejšieho, najrýchlejšieho a najdôveryhodnejšieho spôsobu závisí od skúseností a znalosti prostredia a cieľovej skupiny, na osobnostnej výbave terénneho sociálneho pracovníka ale aj na osobách a skupinách, ktoré majú záujem sa s ním skontaktovať. Potreba kontaktu by mala byť na oboch stranách. Pri prvom kontakte je dôležité byť zrozumiteľný. Aby vznikla spolupráca, musí si terénny sociálny pracovník získať dôveru klientov a to pravidelným stretávaním a spoločnou činnosťou. Takto ho majú možnosť klienti bližšie spoznať a vytvoriť si s ním vzťah. Vytvorenie vzájomného dôverného vzťahu je základom pre ďalšiu spoluprácu.

Ďalšou z možností, kde môže sociálny pracovník aktívne pracovať na znižovaní sociálno – patologických javov u dospievajúcich je možnosť intervenovať v nízkoprahových kluboch a centrách pre trávenie voľného času. Nízkoprahovosť v názve znamená čo možno najväčšiu dostupnosť pre mládež - klienti navštevujúci nízkoprahové kluby nemusia za služby ponúkané klubom platiť, nevyžaduje sa ich pravidelná účasť, navštevovanie klubu je dobrovoľné a klienti majú možnosť podieľať na aktivitách a programe klubu. Nízkoprahové programy pre deti a mládež definujú, že je to služba určená deťom a mládeži, ktoré sa ocitli v obtiažnej životnej situácii alebo sú ohrozené, a ktoré nevyhľadávajú štandardné formy inštitucionálnej pomoci a starostlivosti. Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách definuje v § 28 nízkoprahové denné centrum a v § 33 nízkoprahové denné centrum pre deti a rodinu. Tu sa charakterizuje sociálna služba, ktorá je určená fyzickej osobe, ktorá nemá zabezpečené nevyhnutné podmienky na uspokojovanie základných životných potrieb a ktorá nemá zabezpečené ubytovanie. Podľa § 33 v nízkoprahovom dennom centre pre deti a rodinu sa poskytuje sociálna služba počas dňa fyzickej osobe alebo rodine, ktorá je ohrozená

sociálnym vylúčením alebo má obmedzenú schopnosť sa spoločensky začleniť a samostatne riešiť svoje problémy pre svoje životné návyky a spôsob života. V nízkoprahovom dennom centre pre deti a rodinu sa podľa citovaného zákona poskytuje sociálne poradenstvo a pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov a utvárajú sa podmienky na poskytovanie nevyhnutného ošatenia a obuvi a záujmovú činnosť. Tu môže sekundárne pôsobiť vízia koncepcie sociálneho pracovníka s ohrozenou skupinou mladistvých aj v zmysle napojenia na rodinu.

Cieľom nízkoprahových klubov a programov je kontaktovať a udržiavať kontakt s jednotlivcami a skupinami, ktorí nevyužívajú bežné inštitucionálne ponuky služieb. Na základe individuálneho prístupu k ich potrebám podporovať ich samostatný rozvoj a pomáhať k sebestačnosti a svojprávosti, činiť mládež kompetentnou. Ďalším cieľom je snaha o pozitívnu zmenu v správaní, hodnotách a postojoch u jednotlivca aj skupiny a zníženie škôd, ktoré si môže cieľová skupina rizikovým správaním spôsobiť. Aktivity, ktoré poskytujú nízkoprahové kluby so snahou naplňať spomínané ciele sú od samotného pobytu v klube, cez poradenstvo pre klienta, poskytovanie informácií, voľnočasové aktivity, sprevádzanie až po krízovú intervenciu. Pobyt v klube pôsobí preventívne a zároveň terapeuticky. Klient v tomto prostredí dodržiava pravidlá klubu, čiže má možnosť využiť ďalšie služby ponúkané klubom. Poradenstvo je poskytované formou rozhovoru s klientom, kde sa pracovník snaží spolu s klientom vyhodnotiť situáciu a poskytnúť rady a možnosti riešenia klientovho problému. Informácie sú tiež poskytované slovne alebo písomne formou letákov. Kluby predovšetkým poskytujú možnosti voľnočasových aktivít, ku ktorým mladý človek bežne nemá prístup alebo na ne nemá finančné prostriedky. Klienti si sami môžu vybrať druh aktivity, ktorú chcú vykonávať a participujú na programe klubu. Prostredníctvom týchto aktivít si klient utvára vzťah s pracovníkmi a dáva sa mu priestor, aby sa uvoľnil, získal dôveru a otvoril sa. Ak klient potrebuje navštíviť inštitúciu a vyžiada si pomoc pracovníka, ten ho môže v takomto prípade sprevádzať. Pozitívom je, že jedinec nie je nútený k žiadnej činnosti alebo aktívnej účasti na programe, čím sa podporuje dobrovoľná participácia, čo je aktívny psychologický moment v práci s mladistvými. Tu sa dá nájsť kľúčový moment znižovania dôsledkov sociálno – patologického správania nielen u ohrozenej skupiny mladistvých.

Záver

V našej koncepcii ku kľúčovým princípom znižovania vplyvu sociálno – patologických javov u ohrozenej skupiny mladistvých patria orientácia na mladistvého klienta, nie na jeho

problémové správanie. Ďalej schopnosť a zručnosť pomáhajúcej profesie poskytnúť naplnenie potreby spolubytia s istotou a bezpečím v komunikácii. Považujeme za výraznú devízu práve poskytnúť priestor pre realizáciu zručností sociálneho pracovníka v oblasti individuálnej, ale aj skupinovej sociálnej práce s psychoterapeutickým rozmerom a zameraním. Naozaj dnes prioritne dospievajúcim chýba možnosť akcentovať vlastné názory, myšlienky, postoje a rozhodnutia bez apriórneho odmietania, pasívneho postoja, či laxného komunikovania. Konceptia a vízia už by nemali byť iba na papieri, ale v pri snahe kvalitatívne posunúť reformu v školstve by výrazne posunulo reformné úsilie školstva práve naplnenie týchto snáh odborníkov zo strany sociálnej práce. Ich úloha je odsudzovať a riešiť čin nie osobu, správanie, nie jedinca poznačeného sociálno – patologickým správaním. Dnes už nie je o päť minút dvanásť, ale desať minút po dvanástej. Máme zmeškanie, avšak aj dnes možno relevantne vyhlásiť ešte je čas. Pedagogická práca je potrebná a nevyhnutná, ale psychosociálne pôsobenie profesionála na narastajúce počty problémových žiakov je nevyhnutnosťou modernej školy dvadsiateho prvého storočia. Kto získa túto pozíciu? Neubránime sa tomu, že ak nezaujme v školských priestoroch plnohodnotnú pozíciu sociálny pracovník, budeme musieť riešiť koncepciu dozorcú rešpektovania poriadku a tým sa neposunieme dopredu. Jednoznačne treba prepojiť riešenia zo zákona pomáhajúcich inštitúcií s aktivitami mimovládnych organizácií, ale aj komunitných aktivít. Potom je predpoklad, že dosiahneme viditeľný pokles a znižovanie vplyvu sociálno – patologických javov u dospievajúcich.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1.] BEDNÁŘOVÁ, Z., PELECH, L., 2003. *Slabikář sociální práce na ulici, Streetwork, financování, supervize*. Brno : Doplněk, 2003. 99 s. ISBN 80-7239-148-8.
- [2.] GYMERSKÁ, M., 2009. Práca v skupinách: Kompetencie sociálnych pracovníkov pracujúcich s mládežou. In: *Nové trendy sociálnej práce s mladými ľuďmi. Zborník príspevkov z konferencie Mládež súčasnej doby*. Bratislava : Persona, 92 s. ISBN 978-80-89463-09-1.
- [3.] KLENOVSKÝ, L., 2006. *Terénna sociálna práca*. Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2006. 97 s. ISBN 80-89185-18-5.
- [4.] KOŽUCH, B., 2009. Sociálna práca s neorganizovanou mládežou a nové trendy v poskytovaní sociálnych služieb. In: *Nové trendy sociálnej práce s mladými ľuďmi. Zborník príspevkov z konferencie Mládež súčasnej doby*. Bratislava : Persona, 92 s. ISBN 978-80-89463-09-1.

- [5.] KRAUS, B. 2008. Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál, 2008. 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3.
- [6.] ONDREJKOVIČ, P., 2000. *Negatívne stránky individualizácie mládeže*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK Bratislava, 2000. 132 s. ISBN 80-88868-60-2.
- [7.] ONDREJKOVIČ, P. 2009. Sociálna patológia. Bratislava: VEDA, 2009. 580 s. ISBN 978-80-224-1074-8.

Kontakt

PhDr. Peter Slovák, PhD.

VŠZaSP sv. Alžbety, Bratislava, Nám. 1 mája 1, Bratislava 810 00

Kontaktná adresa: Podjavorinskej 29, 920 03 Hlohovec 3

E-mail: dr.slovak@gmail.com

VII. BEZDOMOVECTVO

Výber spôsobu sociálnej služby vzhľadom na typ skupiny ľudí bez domova

Social services focusing on different group of homeless people

Peter KADLEČÍK

Abstrakt

Príspevok predstavuje zistenia vychádzajúce z praktických skúseností takmer päťročného fungovania terénneho sociálneho programu Streetwork v o. z. Proti Prúdu, ktorý je zameraný na prácu s ľuďmi bez domova v Bratislave. Hlavnou ideou je poukázanie na fakt existencie troch širších skupín ľudí bez domova. Dané skupiny sa odlišujú rôznymi charakteristikami, ktoré ovplyvňujú kvalitu úrovne ich života. Prax poukazuje na nevyhnutnosť nastavenia odlišných prístupov v práci s nimi v závislosti od individuálnych potrieb skupiny, s ktorou sa pracuje.

Kľúčové slová

Ľudia bez domova, prahovosť sociálnych služieb, rozličné skupiny ľudí bez domova

Abstract:

The article shows five years long experiences of outreach project Proti prúdu, NGO in Bratislava. Social workers of this project are working with rough sleepers almost five years. The main point of the article is to mention the fact of existence three individual groups among street homeless people. These groups are different by their individual characteristics. They influence quality of their lifestyle. Practise experiences from outreach service refer to a need of providing different approaches of social services to different groups of homeless people.

The key words:

Homeless people, threshold of social services, different groups of homeless people

Úvod

Ľudia bez domova sú rôznorodá skupina s rôznorodými problémami. Pochádzajú z rôznych odlišných prostredí. Medzi nimi môžeme stretnúť odchovancov z detských domovov, týrané ženy, sociálne slabé rodiny s nízkym príjmom, ľudí z etnických menšín, ľudí so základným, ale aj s vysokoškolským vzdelaním, a iných. Títo ľudia zažívajú rôzne problémy ako závislosti, vážne aj menej závažné zdravotné problémy, psychické problémy, dlhodobé neriešené dlhy a pod. Z toho vyplýva, že ľudia bez domova sú tvorení mnohými rozličnými ľuďmi, ktorých nemôžeme zaradiť do jednej veľkej „množiny“. Vzhľadom na ich individuálne charakteristiky a potreby vytvárajú tak viacero spoločných podmnožín či skupín.

Rozličné „skupiny“ ľudí bez domova potrebujú rozdielne „typy služieb“

Od typu skupiny s ktorou sa pracuje závisí voľba:

- typu služby (ČO?)

- lokalizácie služby (KDE? - napr. v centre / mimo centra mesta)
- pravidiel vstupu (ZA AKÝCH PODMIENOK)

Príslušnosť ku skupine závisí od:

- dĺžky pobytu na ulici
- úrovne zabezpečenia základných životných potrieb
- zdravia (vrátane závislostí)
- schopností a motivácie integrovať sa

Typy skupín u ľudí bez domova:

- „*najnižšia skupina*“

najviditeľnejšia a vo všeobecnosti najkritizovanejšia skupina zo strany širšej verejnosti

- „*stredná skupina*“

menej viditeľná skupina, akceptovanejšia

- „*vyššia skupina*“

skupina, o ktorej verejnosť takmer nevie

„Najnižšia skupina“

Je najviditeľnejšou a najkritizovanejšou skupinou zo strany verejnosti. Je charakteristická dlhodobým trávením života na ulici. Mnohí členovia spadajúci do tejto skupiny žijú na ulici niekoľko rokov. Daná doba v mnohých z nich spôsobila apatiu, rezignáciu, beznádej, nízku motiváciu a schopnosť sa integrovať. Ľudia bez domova patriaci do tejto skupiny spávajú pod „holým nebom“, prípadne v nízkoprahovej nocľahárni. Počas dňa sa držiavajú v centre mesta, kde si zarábajú žobraním. Ich hygiena je na veľmi nízkej úrovni. Často trpia vysokým stupňom určitej závislosti (užívajú prevažne lacné návykové látky ako ovocné víno či toluén). Niektorí trpia aj duševnými chorobami, či vážnymi zdravotnými problémami. Z ponuky sociálnych služieb využívajú tie, ktoré sa nachádzajú v centre mesta a kde nie je zákaz využitia služby pod vplyvom alkoholu.

Vzhľadom na danú charakteristiku tejto skupiny sú pre nich vhodné nízkoprahové služby.

- terénne (poradenstvo, ošetrovňa, psychiater)
- denné nízkoprahové centrum (hygiena, šatstvo, jedlo, poradenstvo, lekár)
- nocľaháreň

Prax ukazuje, že nie je reálne klásť im pre nich nespĺniteľné podmienky pre využitie služby, ako sú napr. potvrdenie od lekára, abstinencia a pod.

Lokalita pomoci tejto skupine je zväčša centrum mesta alebo konkrétne lokality mestských častí, kde sa títo ľudia zdržiavajú. Tvrdiť o tejto skupine ľudí, že ak budú chcieť pomoc, tak si po ňu prídu aj ďaleko od miesta ich obvyklého pobytu, môže len neinformovaný človek.

Správne nastavenie podmienok a pravidiel poskytovaných služieb umožní ľuďom bez domova z tejto skupiny stiahnuť sa z ulíc počas dňa i noci. Prostredníctvom pomoci zameranej na riešenie ich nevyhnutných biologických potrieb sa vytvorí základ, na ktorý môžu nadväzovať ďalšie nadstavbové služby orientované na „vyššie hodnoty“. Prostredníctvom nízkoprahového prístupu sa zachránia životy, čiastočne sa zlepši kvalita života, zníži sa počet ľudí bez domova žijúcich priamo na ulici, zvýši sa hygiena tejto skupiny, prevencia drobnej kriminality, odľahčenie polície, rýchlej záchranej služby a iných verejných služieb.

„Stredná skupina“

Oproti „najnižšej skupine“ je to menej viditeľná skupina. Taktiež je charakteristická dlhodobosťou života na ulici a z toho vyplývajúcim zvykom na „pouličný život“. Oproti prvej skupine nie je u jej členov tak výrazná rezignácia a ich motivácia je značne vyššia. Prejavuje sa to snahou o „vyšší štandard života“. Základné potreby si zväčša dokážu zabezpečiť sami. Spia vo svojpomocne vytvorených prístreškoch prevažne mimo centra mesta, alebo v útulku či komerčnej ubytovni, kde majú väčšie súkromie a bezpečnosť ako vo veľkokapacitnej nocľahárni. Finančný príjem majú prevažne zo zberu surovín, predaja Nota bene alebo brigád. Ich hygiena je oproti prvej skupine na lepšej úrovni. Alkoholizmus a iné závislosti nie sú u nich ničím výnimočným, ale sú vo všeobecnosti na nižšej úrovni. Prejavuje sa to napr. tým, že stavy opitosti nezažívajú každý deň, neužívajú alkohol nepretržite od rána do noci. Zmeny a pokroky v ich živote sa dejú v menších krokoch. Vhodné služby pre túto skupinu sú charakteristické vyšším prahom. Sú to napr. chránené dielne, špecializované sociálne poradenstvo, denné centrá, protialkoholická liečebňa, lekár, ubytovanie, podporné skupiny (záujmové, duchovné). Členovia tejto skupiny minimálne využívajú nízkoprahové služby, nakoľko jedlo, hygienu a pod. si vedú zabezpečiť sami. Keďže ich motivácia je značne vyššia, lokalita služieb nemusí byť v tesnej blízkosti ich prirodzeného zdržiavania sa, a teda aj mimo centra mesta. Taktiež sú schopní dodržiavať aj podmienky služby, ktoré nevládne prvá skupina, ako sú napr. nulová tolerancia alkoholu, lekárske potvrdenia a pod.

Prínosmi práce s touto skupinou sú zlepšenie kvality života a zdravia, riešenie závislostí, získanie pracovných návykov, zlepšenie kvality bývania a pod.

„Vyššia skupina“

Je to skupina, o ktorej obyvatelia takmer, nevedia nakoľko sa vonkajšími znakmi výrazne neodlišuje od väčšinovej spoločnosti. V porovnaní s prvou skupinou je charakteristická vysokou motiváciou a schopnosťou integrácie, ako napr. získať a udržať si trvalú prácu či bývanie. Členovia tejto skupiny spávajú v komerčných ubytovniach, chatkách, svojpomocne vytvorených príbytkoch s „vyšším“ štandardom. Ich hygiena je relatívne dobrá. Prevažuje u nich aj záujem o „vyššie“ hodnoty, ako sú stabilná práca a bývanie, dlhodobejšie vzťahy a pod.

Priamo na ulici žijú kratší čas alebo niekoľkokrát v kratších časových úsekoch. V porovnaní s prvou skupinou nie sú u nich častým prvkom závažné ochorenia, ťažké štádia alkoholizmu a pod.

Vhodnými pre nich sú služby s vyšším prahom, s prísnejšími pravidlami a môžu byť situované aj mimo centra mesta. Ide zväčša o sociálne byty, cenovo dostupné ubytovne, pracovné programy, právne služby (riešenie dlhov), psychiater / psychológ, liečebne a pod.

Najčastejšími prínosmi v práci s touto skupinou sú:

- získanie pracovných návykov, stabilnej práce a stabilného bývania
- narábanie s financiami a riešenie dlhov
- riešenie zdravotných a psychických problémov
- riešenie závislostí
- posilnenie sociálnych a komunikačných zručností

Zastúpenie troch skupín v Bratislave

V terénnom programe v o. z. Protí prúdu pracujú terénni sociálni pracovníci až s 1000 klientmi v rámci 171 monitorovaných lokalít v Bratislave.

Sú zastúpené nasledovne:

- **„najnižšia skupina“**

70 % v centre mesta

30 % v ostatných častiach

- **„stredná a vyššia skupina“**

90 % mimo centra (v rámci všetkých mestských častí)

Z daného faktu vyplýva lokalizácia služieb. Nízkoprahové služby majú byť situované v centre mesta alebo v blízkosti prirodzeného zdržiavania sa „najnižšej skupiny“ (napr. viaceré menšie služby v rámci mestských častí). Zariadení, kde by sa tieto služby poskytovali, by malo byť viac s menšou kapacitou. V podmienkach využitia služby (pravidlách) by mali

brať do úvahy fakt, že klienti môžu byť pod vplyvom alkoholu, a túto skutočnosť tolerovať (napr. klient môže byť pod vplyvom alkoholu, ale nesmie sa správať agresívne). Služba by sa mala nachádzať v dostatočne priestrannej miestnosti, čo pomôže predchádzať alebo znížiť napätie a agresivitu.

V praxi sa často stretávame s nie práve najšťastnejšie nastavenými službami pre „najnižšiu skupinu“. Ide zväčša o nevhodnú lokalitu mimo centra mesta a pravidlá predstavujúce vysoký prah pre klientov, ako napr. nulová tolerancia alkoholu u klienta pri využití služby. To spôsobuje ich nízke využitie práve touto skupinou. Taktiež sa v Bratislave stretávame s tendenciou vytvárania vysokokapacitných služieb na úkor viacerých menších služieb rozložených po celom meste. To má za následok časté agresívne správanie zo strany klientov v daných službách, nižšiu kvalitu práce a hygieny. Mnohí ľudia bez domova z týchto dôvodov takéto služby odmietajú navštevovať.

Záver

Realitou, s ktorou sa stretávajú organizácie (prevažne z tretieho sektora), sú doterajšie aktivity bratislavského Magistrátu, ktorých výsledkom je vytlačanie služieb pre ľudí bez domova z centra mesta na jeho okraj. Daný fakt spôsobuje vysoký výskyt ľudí bez domova z „najnižšej skupiny“ v uliciach mesta, pričom sa často vyznačujú nízkou úrovňou hygieny a obťažovaním obyvateľov. Znižovanie podpory a chýbajúca stratégia pri riešení bezdomovectva spôsobuje prehlbovanie tejto problematiky. Pri doterajšej komunikácii sa stretávali odborníci z praxe s neinformovanosťou a neporozumením zo strany pracovníkov Magistrátu. Pre zmenu je nevyhnutný partnerský prístup a spolupráca štátnych a neštátnych subjektov. Prvým zábleskom k pozitívnej zmene je začatá komunikácia o systematickom riešení problematiky bezdomovectva s novým primátorom Milanom Ftáčnikom a jeho plánovaná októbrová návšteva organizácií poskytujúcich služby ľuďom bez domova v Bratislave.

Kontakt

Mgr. Peter, Kadlecík

Občianske združenie Proti prúdu

Karpatská 10, 811 05 Bratislava

E-mail: peterkadlecik@notabene.sk

VARIA

Osobná asistencia a šport osôb s telesným postihnutím

Personal assistance and sport of athletes with physical disability

Romana PÍTEKOVÁ, Miloslav BARDIOVSKÝ, Jela LABUDOVA

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na zhodnotenie odpovedí 4 športovcov rôzneho veku a pohlavia s telesným postihnutím na ich motiváciu k športu a výber osobného asistenta. Zistilo sa, že nie je rozdiel vo vnímaní športovej činnosti vzhľadom na vek a pohlavie. Existujú rozdiely vo výbere osobného asistenta, pričom v mladšej vekovej skupine je dôležitým rodinný príslušník, v staršej vekovej skupine priateľ a tréner. Osobný asistent športovca nezabezpečuje iba transport, ale je dôležitou psychickou podporou a asistentom pedagogického procesu.

Kľúčové slová

Motívy, osobný asistent, sebarealizácia, šport, športovec s telesným postihnutím, tréner

Abstract:

In the article we are focusing on answers evaluation of 4 athletes with physical disability in different age and gender. Furthermore we were monitoring their motivation to sport and personal assistant selection. We found out, that there is no difference in sport activity perception relating to age and gender. There exist differences in personal assistant selection where in younger age category the relative is important and in older category friend and coach. Athlete's personal assistant doesn't insure only transportation but he is also his important part of mental support and assistant of pedagogical process.

The key words:

Motivation, personal assistant, self realisation, sport, sportsman with physical disability, coach

Úvod

Pohybové vrodené a posttraumatické postihnutie nepriaznivo ovplyvňuje fungovanie a udržiavanie výkonnosti všetkých funkcií organizmu. Ide o zastavenie množstva i kvality bežných životných podnetov, redukcii každodenných skúseností individuálneho a neskôr sociálneho charakteru. Určitý infantilizmus daný obmedzením skúseností, zážitkov a poznatkov sa môže prejavovať posilňovaním niektorých pozitívnych a negatívnych osobnostných čŕt a spôsobov správania sa jednotlivca. Šport a pravidelnú športovú činnosť vnímame ako dôležitý podnet na eliminovanie vznikajúcich negatívnych prístupov u človeka so zdravotným postihnutím, ale súčasne ako aj cestu k jeho úspešnej socializácii. Optimálny športový tréning si vyžaduje vytvorenie špecifických podmienok, v rámci ktorých významnú úlohu zohráva aj osobný asistent.

Rozbor problematiky

Otázka a skutočnosť správania sa človeka po liečení choroby a rehabilitácie ťažkého úrazu a začiatky jeho symbiózy s vozíkom je novou, častejšie ťažko zvládateľnou motorickou situáciou. Obmedzenie pohybu sa môže prejavovať posilňovaním niektorých osobnostných negatívnych rysov charakteru a prejavov správania. Takúto zmenu je potrebné si uvedomiť, prežiť, stráviť, aj pretrpieť. Človek s telesným postihnutím sa učí nanovo žiť a potom sa môže stať aj veľmi silným, pozitívne mysliacim a motivujúcim podnetom pre druhých (Bardiovský, 2007). Je potrebné dodať, že od podstaty prístupu spoločnosti k ľuďom so zdravotným postihnutím záleží vlastný ďalší rozvoj jednotlivca a najmä prístupy a možnosti k jeho socializácii. Aj keď každý človek chce sa nezávisle rozhodovať o ďalšom živote, realizovať svoje záujmy, vyjadrovať sa k daniu a hľadať pre seba optimálne riešenia, deje sa to s podporou spoločnosti (Brichtová a kol., 1999). Model socializácie osobnosti zahrňuje v sebe nevedomie prezentované anticipáciou, ťižiadosťou, aspiráciou sebauplatnenia a sebadôverou, ale tiež aj vedomie s ideálmi, sociálnym cítením, citom pre spolupatričnosť a kooperáciu, vôľu, morálku, odvalu, sebavedomie a sebadôveru (Kozoň, 2009).

Človek, ktorý zažije traumy a jej dôsledky, sa stáva citlivejším, vnímavejším, získava nadhľad nad mnohými životnými príhodami a preto môže prejavovať aj väčšiu toleranciu (Vágnerová, 2004). Ale tiež tolerantnosť intaktných jednotlivcov a spoločnosti k nim mala by byť jasne identifikovaná. Snaha po nezávislosti života ľudí s ťažkým zdravotným postihnutím neznamená, že takíto ľudia nepotrebujú vo svojom každodennom živote pomoc inej osoby, ale táto pomoc by sa nemala vnímať ako ich neschopnosť (Ješková, 2004). Aj keď majú zabezpečené životné podmienky a prostredie či dostupnosť informácií, je vhodné podporiť napríklad aj vytváranie priestoru a organizovanie aktivít pre napĺňanie potrieb športu ako vyšších sociálnych cieľov.

Sociálna pomoc sa realizuje viacerými zákonmi, odporúčaniami a konkrétnymi krokmi s blízkosťou k potrebám zdravotne postihnutých. Uplatňovaním Zákona č. 195/1995 Z.z. o sociálnej pomoci sa umožnilo kompenzovať sociálne dôsledky ťažko zdravotne postihnutých formou sociálnych služieb a peňažných príspevkov na kompenzáciu. Zákon č. 488/2008 Z.z. o sociálnych službách napríklad upravuje právne vzťahy a podmienky poskytnutia sociálnych služieb tak, aby bolo aktivizované a podporované sociálne začlenenie do spoločnosti. Tým nadobúda občan so zdravotným postihnutím právnu istotu, že v prípade odkázanosti na pomoc, táto mu bude poskytnutá.

Obracanie pozornosti na zlepšenie socializácie a psychologizácie osoby so zdravotným postihnutím sa premieta nielen do pracovných, ale aj do pedagogických či telovýchovných

procesov v podobe odporúčanej pomoci a podpory (Labudová, Bardiovský, 2011). Využitie podporných a asistenčných služieb vo vzdelávacom procese ľudí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami zahŕňa podporu vo forme tzv. peer tutorov (Rybová, Ješina, 2010). Ide o efektívny spôsob kooperácie, pomocou ktorej sa môžu vytvoriť zmysluplné príležitosti na zvýšenie motorických kompetencií a celkovej úrovne jednotlivcov so zdravotným postihnutím (Lieberman, Houston-Wilson, 2009). Výhoda peer tutoringú spočíva v zlepšení sociálnych zručností a v účinnom uplatnení metód rozvoja sociálneho správania a zlepšovania vzájomných vzťahov medzi účastníkmi procesu (Klavina, 2007).

Naše právne dokumenty definujú druh pomoci tzv. osobnú asistenciu (Zákon č. 447/2008). Pri nej ide o pomoc fyzickej osobe s ťažkým zdravotným postihnutím pri činnostiach ako sú napríklad osobné denné hygienické potreby, zabezpečenie stravovania, práce v domácnosti, činnosti dorozumievania, pomoc pri chorobe a počas dovolenky, preprava a premiestňovanie pri vzdelávacích a voľnočasových aktivitách. Osobný asistent pomáha realizovať základné životné biologické a kultúrne potreby zdravotne postihnutých, čím je daná šanca na ich nezávislosť, samostatnosť a istotu, na vytváranie bežného životného štandardu (Osobná asistencia, 2011). Hoci medzi úlohami nie je priamo vyznačený šport ako aktivita vo voľnom čase, myslíme si, že vzhľadom na dôležitosť telesných cvičení a športu v živote každého človeka, mohol byť tento fenomén tiež v sociálnych zákonoch priamo zvýraznený (nielen ako transportný pohyb). Tréner a športovec si budujú postupne vzťah vzájomnej úcty, pomoci, spolupráce a podpory či osobnej asistencie. Pri tom sa rozvíja individualita oboch, ich komunikácia, pozitívne sebahodnotenie a utvárajú sa viacrozmerne prejavujúce sa vzťahy: v rovine samotného zdravotne postihnutého, medzi športovcom a trénerom, medzi zdravotne postihnutým, trénerom a rodičom, zdravotne postihnutými navzájom, medzi zdravotne postihnutým a novým prostredím (Labudová, 2011).

Naskytá sa možnosť, že vozičkar si osobného asistenta vyberá sám a tak sa stáva aktívnym subjektom riešenia svojej životnej situácie a vybraných záujmov, teda aj športových. Predpokladom naplnenia vzájomných cieľov je dostatočne silná, vnútorne vyrovnaná, sociálne a emocionálne zrelá osobnosť oboch. Medzi športujúcim vozičkarom a osobným asistentom sa rozvíja optimálna úroveň sociálnej i športovej interakcie.

Cieľ a úlohy výskumu

Cieľom príspevku je poskytnúť čiastkovú informáciu z výskumu o názore ľudí s telesným postihnutím na šport a na realizovanú osobnú asistenciu. Chceme takto priblížiť ich motívy k zapojeniu sa do športového tréningu, spolu s vytváranými podmienkami k takejto účasti

formou poskytovanej pomoci na vybranej vzorke respondentov. Naším výskumným zacielením bola aj otázka, či môže byť tréner športu osobným asistentom športovca a aké má úlohy.

K riešeným výskumným úlohám patrilo:

- analyzovať názory športovcov s telesným postihnutím rôznej vekovej skupiny a pohlavia na motiváciu k športu,
- naznačiť východiská k seberealizácii športovca športovou činnosťou,
- zhodnotiť osobnú asistenciu z pohľadu výberu osoby a vzájomne porovnať vo vzťahu k veku a pohlaviu,
- posúdiť súčasnú životnú situáciu respondentov a ich osobné vlastnosti.

Metodika výskumu

Zo sledovaného výskumného súboru riešeného v rámci projektu socializácie špecifických skupín prostredníctvom športu sme vybrali 4 respondentov, ktorí v súčasnosti aktívne absolvujú pravidelný športový tréning a súťaže. Boli to športovci s ťažkým zdravotným postihnutím:

- dievča A a chlapec B vo veku 10 – 14 rokov,
- žena C a muž D vo veku 26 – 35 rokov.

Ich telesné postihnutie bolo od narodenia, okrem respondenta B, ktorý po úraze stal sa odkázaným na vozík (tab.1). Ku charakteristike vyhodnocovaných respondentov patrí aj konštatovanie, že všetci najradšej trávia voľný čas športovou činnosťou a navyše dvaja respondenti (B a D) obľubujú aktivitu spojenú s prácou na počítači, resp. sledovanie televízie. Dominantnou činnosťou v ich voľnou čase je atletická športová činnosť, v ktorej dosiahli už niekoľko úspešných výkonov a umiestnení.

Tab. 1 Charakteristika respondentov

Respondent	Pohlavie	Vek. skupina	Pôvod poruchy	Vozíčkar	Druh športu
A	dievča	10 – 14 r.	Od narodenia	áno	Atletika -krátke trate
B	chlapec	10 – 14 r.	Po úraze	áno	Atletika - hody Sledge hokej
C	Žena	26 – 35 r.	Od narodenia	Nie	Atletika - hody
D	Muž	26 – 35 r.	Od narodenia	Nie	Atletika - skoky

Výskumnou metódou bol dotazník s uzatvorenými odpoveďami. Do tohto príspevku sme vybrali hodnotenie názoru 4 respondentov na tieto položené otázky:

- 1) Čo bolo hlavným tvojím motívom k športovej činnosti?
- 2) Prečo si sa rozhodol práve pre šport, ktorý vykonávaš?
- 3) Kto je asistentom pri športovej činnosti a v akom zameraní?
- 4) Ako vnímaš svoju športovú činnosť a svoju súčasnú životnú situáciu?
- 5) Kto alebo čo ťa najviac motivuje k seberealizácii?

Výsledky a diskusia

Môžeme zdôrazniť, že pohyb patrí k základným potrebám a k právu každého človeka, aj toho, ktorý má zdravotné postihnutie. S prihliadnutím na naše výskumné zameranie ide vlastne o špecifickú pohybovú činnosť, ktorou je šport. Z vyhodnotenia odpovedí oslovených respondentov vyplynulo, že hlavným motívom k zapojeniu sa do športovej činnosti bol pre nich fakt, že šport ich vždy zaujímal. Respondentka A uviedla, že šport je pre ňu činnosťou, ktorú môže zvládnuť so svojim zdravotným stavom. Zistili sme, že všetci respondenti si vybrali atletický šport najmä pre možnosť seberealizácie. Pre respondentov A a D to bol navyše aj podnet na zlepšenie zdravotného stavu a ponúkaná možnosť nájsť si nového priateľa. Pri hodnotení odpovedí na otázku ako vnímajú dnes svoju športovú činnosť, ktorú vykonávajú, všetci sa zhodli, že je to pre seberealizáciu s pocitom víťazstva, ako aj ako podnety na podporu zdravotného stavu. Iba respondentka A pridala k týmto aspektom ešte poznámku, že šport znamená pre ňu zmysluplné využitie voľného času. Môžeme konštatovať, že nie je výraznejší rozdiel vo vnímaní realizovania športu medzi pohlavím a ani medzi vekovými skupinami.

Športová činnosť je spojená so systematickým tréningovým procesom, realizovanými súťažami a to si vyžaduje pravidelnú návštevu športoviska. Preto je dôležité mať niekoho pri sebe, aby bol pomocníkom športovcovi nielen pri transporte, ale často aj s asistenciou počas tréningovej jednotky. Zistili sme, že mladšia veková skupina (respondenti A a B) využíva pomoc rodinného príslušníka, čo v tomto vekovom období vnímame ako najbližšieho partnera pre asistenciu. Tento fakt sa zmenil u dospelých športujúcich (respondenti C a D), ktorí asistenciu vyhľadávajú skôr z radov priateľa a trénera. Títo sa stávajú ich najväčšími pomocníkmi aj pri realizovaní športovej činnosti a asistentmi pri súťažiach (tab. 2).

Tab. 2 Asistencia pri športovej činnosti

Respondent	Asistent pri športe	Špecifikácia pomoci	Životná situácia
A	Rodinný príslušník Tréner	Psychická podpora	Veľmi spokojná, mám ďalšie plány
B	Rodinný príslušník	Transport	Mám ďalšie plány
C	Tréner	Psychická podpora	Mám ďalšie plány
D	Priateľ	Psychická podpora	Spokojný

Porovnanie osobnej asistencie respondentiek A a C naznačuje, že tréner je pre nich najdôležitejší a na druhej strane respondenti B a D nemali rovnaký názor a ani rovnaké personálne zabezpečenie osobným asistentom. Rozdielnosť by mohla byť zapríčinená rozdielnosťou vekovej skupiny oboch respondentov, čo sa viac prejavilo u mužov než u žien. Významná pre nás je špecifikácia pomoci, ktorá sa koncentruje na psychickú podporu okrem respondenta B na transport, ktorý ako sám naznačil, aj napriek svojmu ťažkému osudu nestratil humor a chuť do života (tab. 2).

Osobná asistencia má teda u našich respondentov viaceré podoby a v prenesenom význame aj špecifické obsadenie a zameranie. Nejedná sa iba o vybraného asistenta, priateľa, rodinného príslušníka, ale aj o asistenciu zo strany trénera športovej disciplíny. Zameranie osobného asistenta sa takto rozširuje o veľmi dôležité odborné znalosti zo športovej súťaži a o športovom tréningu. Stretávame sa preto navyše aj s asistenciou počas edukačného procesu. Takúto pomoc nemôžeme nazvať iba peer tutoring, pretože nejde iba o vzdelávací proces, ale môže sa vyjadriť aj pojmom osobná asistencia, avšak ju treba vnímať aj s inou kvalitou, než aká sa spomína v prílohe Zákona č. 447/2008. Znamená to, že nejde iba „o prepravu alebo premiestňovanie pri vzdelávacích a voľno časových aktivitách“, ale ide aj o psychickú podporu a podporu v riadení odbornej športovej činnosti.

S ponúkanou a vytvorenou súčasnou životnou situáciou bola veľmi spokojná iba respondentka A a spolu s ostatnými respondentmi (B a C) naznačili, že majú ďalšie životné plány pred sebou, ktoré môžu zvládať v spolupráci so svojimi asistentmi (tab. 2). Dôkazom toho bolo aj naznačenie motívov k sebarealizácii, v ktorých dominuje túžba niečo dokázať ale aj posilniť vlastné ja a sebavedomie. V mladšej vekovej skupine motivácia vychádza aj od najbližších ľudí a tou je rodina (tab. 3).

Tab. 3 Motív k sebarealizácii a vlastnosti športovca

Respondent	Motívy k seberealizácii	Osobná vlastnosť
A	Sám, Túžba niečo dokázať, Úspech	Cieľavedomosť, kamarátstvo
B	Najbližšia rodina	Bojovnosť
C	Túžba niečo dokázať	Cieľavedomosť, kamarátstvo
D	Sám	Bojovnosť, kamarátstvo

Respondenti B a D vyhodnotili bojovnosť ako svoju preferovanú vlastnosť, u respondentiek A a C to bola skôr cieľavedomosť a kamarátstvo (tab. 3). Znamená to naznačenie rozdielnosti vnímania svojej osobnosti z hľadiska pohlavia.

Záver

Vyhodnotením odpovedí 4 respondentov na položené otázky dotazníka sme zistili, že:

- niet výraznejšieho rozdielu medzi vekom a pohlavím v motivácii k športovej činnosti,
- motiváciou k seberealizácii sa telesne postihnutých v športe bola najbližšia rodina a túžba niečo dokázať,
- osobným asistentom pri športe v mladšej vekovej skupine je rodinný príslušník, v staršej vekovej skupine priateľ a tréner,
- na vyslovenú otázku, či môže byť osobným asistentom aj tréner športovca môžeme odpovedať pozitívne,
- avšak vyhodnotiť činnosť osobného asistenta športovca s telesným postihnutím znamená nazerať na jeho odbornosť a funkciu v širšom chápaní. Okrem pomoci pri transporte na športovisko je veľmi významným jeho úloha psychickej podpory a pomoci pri manažovaní tréningového procesu.

Z uvedeného môžeme odporúčať, aby sa takto vnímala funkcia a hodnotenie práce osobného asistenta pre športovca.

Zoznam bibliografických odkazov

- [1] BARDIOVSKÝ, M. 2007. *Motivácia občanov so zdravotným postihnutím k športovej činnosti a seberealizácii*. Dipl. práca. Trnava : Trnavská univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, 2007, 92 s.
- [2] BRICHTOVÁ, L. a kol. 1999. *Posudzovanie sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia*. Bratislava : MPSV a R, 1999.
- [3] JEŠKOVÁ, E. 2004. *Integrácia občanov s ťažkým zdravotným postihnutím z pohľadu*

- sociálneho pracovníka. Záverečná bakalárska práca. Trnava : Trnavská univerzita, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, 2004. 37 s.*
- [4] KLAVINA, A. 2007. *The Effect of Peer Tutoring on Integration Behavior in Inclusive Physical Education*. Disertation. Riga : Latvian Academy of Sport Education, 2007, 96 p.
- [5] KOZOŇ, A. 2009. Morálne aspekty bezpečnosti jedinca a spoločnosti v sociálnej a ekonomickej núdzi. In HEJDIŠ, M., KOZOŇ, A. *Sociálna a ekonomickej núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, 2009, s. 51 – 57. ISBN 978-80-89271-63-4.
- [6] LABUDOVÁ, J. 2011. Integrácia v systéme telesnej výchovy a športu. In LAUDOVÁ, J. a kol. *Integrácia v telesnej výchove a športe*. Bratislava : UK FTVŠ, 2011, 96 – 127. ISBN 978 – 80 – 89257 – 30 – 0.
- [7] LABUDOVÁ, J., BARDIOVSKÝ, M. 2011. Socializácia v telovýchovnom procese. In LAUDOVÁ, J. a kol. *Integrácia v telesnej výchove a športe*. Bratislava : UK FTVŠ, 2011, 36 – 43. ISBN 978 – 80 – 89257 – 30 – 0.
- [8] LIEBERMAN, L.J., HOUSTON-WILSON, C. 2009. *Strategies for Inclusion: A handbook for Educators*. Champaign – Illinois : Human Kinetics, 2009.
- [9] RYBOVÁ, L., JEŠINA, O. 2010. *Využití peer tutoring v prostředí školní tělesné výchovy*. In Aplikované pohybové aktivity v teorii a praxi. ISSN 1804-4220, 2010, 1, 1, strana od 54 do 58.
- [10] VÁGNEROVÁ, M. 2004. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál, 2004. ISBN 80 – 7178 – 802 – 3.
- [11] ZÁKON č. 195/1995 Z.z o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov.
- [12] ZÁKON č. 447/2008 Z.z. o peňažných príspevkoch a kompenzácií ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov. [cit. 2011-10-07] Dostupné na internete www.zbierka.sk
- [13] ZÁKON č. 488/2008 Z.Z o sociálnych službách.[cit. 2011-10-07]. Dostupné na internete www.zbierka.sk
- [14] *Osobná asistencia* (cit.2011-10-07). Dostupné na internete: <http://www.csz.sk/?str=osobnaasistencia&detail=8>

Kontakt

Romana Píteková dipl.mt.l

PhDr. Miloslav Bardiovský

E-mail: romanapitekova@azet.sk E-mail: milos.oskar@gmail.com

Mátel, Andrej – Janechová, Lucia – Roman, Ladislav (eds.)

Sociálna patológia a intervencia sociálnej práce.
Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie

Vydala Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety
v Bratislave

Bratislava, október 2011

Prvé vydanie

ISBN 978-80-8132-018-7
EAN 9788081320187